

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DAVID MOTADEL

İSLAM VE

NAZİLER

“David Motadel olağanüstü araştırmalara dayanarak, Nazizmin Almanya’nın savaşını destekleyecek Müslümanlar kazanma girişimlerine, büyüleyici ve özgün bir bakış sağlayan olağanüstü bir kitap yazmış.”

–Sir Ian Kershaw

İSLAM VE NAZİLER

DAVID MOTADEL

Freiburg Üniversitesi'nde tarih okudu. Felsefe yüksek lisansını ve tarih doktorasını Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı. 2007 yılında Alman Tarih Cemiyeti ve Kraliyet Tarih Topluluğu tarafından deneme ödülüne layık görüldü. Şimdilerde Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Gonville and Caius College'daki tarih bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Motadel, Modern Avrupa tarihi ve onun dünyayla ilişkisi üzerinde çalışıyor. Araştırmaları imparatorluk tarihi, uluslararası tarih ve siyasal çatışmalar tarihi üzerinde yoğunlaşıyor. Pek çok akademik dergide makaleleri yayımlanan Motadel'in yazıları *The New York Times*, *London Review of Books*, *Der Spiegel* ve *Le Monde diplomatique* gibi süreli yayınlarda da yayımlanmakta.

AHMET FETHİ YILDIRIM

1959 yılında doğdu. 1990'dan bu yana çeviri yapmaktadır. Yayımlanmış elliye aşkın çevirilerinden bazıları: George Duby ve Michael Perrot (ed.), *Kadınların Tarihi*, 5 cilt (İş Kültür Yayınları, 2005); G. N. Smith, *Dünya Sinema Tarihi* (Kabalıcı, 2003); John Freely, *Büyük Türk* (Doğan Kitap, 2011); William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Alfa, 2013); Peter Hart, *Gelibolu 1915* (Alfa, 2014); Richard Hawkins, *Ataların Hikâyesi* (Hil, 2014); Tom Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (Kırmızı Kedi, 2012); Julia M.H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa* (Alfa, 2015).

İslam ve Naziler

© 2014, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Islam And Nazi Germany's War

© 2014, David Motadel

Kitabın Türkçe yayın hakları The Wylie Agency Ltd aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kapak Tasarımı Füsün Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Zuhale Turan

ISBN 978-605-171-083-9

1. Basım: Haziran 2015

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alcedar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Fatih-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika No: 10905

DAVID MOTADEL

İSLAM VE

NAZİLER

ÇEVİREN : AHMET FETHİ YILDIRIM

ALFA TARİH

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ۹

KISIM I: TEMELLER ۲۹

BÖLÜM BİR

Kökenler ۳۱

Emperyal İslam Siyaseti, 32

I. Dünya Savaşını Müslüman Seferberliği, 40
İki Savaş Arası Dönemin Tartışmaları ve
İslamın Jeopolitiği, 59

BÖLÜM İKİ

Berlin'in Müslüman Anı ۸۰

Dışişleri Bakanlığı ve Almanya'nın İslam
Politikasının Oluşumu, 81
Diğer Bakanlıklar ve Almanya'nın
İslam Politikasının Yayılması, 97
İdeoloji Sorunu, 111

KISIM II: SAVAŞ BÖLGELERİNDE MÜSLÜMANLAR ۱۴۱

BÖLÜM ÜÇ

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da
Savaş ve İslam ۱۴۳

İslam, Sömürgecilik karşıtlığı ve Fransa Savaşı, 151
Kuzey Afrika Savaş Bölgesinde
Matbu Propaganda ve İslam, 159

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Radyo
Propagandası ve İslam, 177
Almanların İslamla Flörtüne
Müslümanların Tepkileri, 206
Almanların İslamla Flörtüne
Müttefiklerin Tepkileri, 222
Kuzey Afrika Savaş Bölgelerinde İslam ve
Alman Askerleri, 232

BÖLÜM DÖRT

Doğu Cephesinde Savaş ve İslam 249
Kafkasya'da Savaş ve Din, 261
Kırım'da Yönetim ve Din, 279
Ostland Reich Komiserliğinde
Sivil Yönetim ve İslam, 305
Savaşın Gerçeklikleri ve Sovyet Tepkileri, 312

BÖLÜM BEŞ

Balkan Savaşı ve İslam 325
Müftünün Gezisi, 341
Dinsel Propaganda, 352
Alman Yetkililer, Dinsel Önderler ve Örgütler, 361
Şiddet ve Kırılan Umutlar, 371

KISIM III: ORDUDA MÜSLÜMANLAR 385

BÖLÜM ALTI

Müslümanları Seferber Etme 387
Wehrmacht'ta Müslümanlar, 392
SS'te Müslümanlar, 404

BÖLÜM YEDİ

Birliklerde İslam ve Siyaset 435
Din ve Asker Toplama, 439
Dinsel Ritüel ve Askeri Disiplin, 446

Askeri İmamlar, 463
İmam Okulları, 477

BÖLÜM SEKİZ

İslam ve Askeri Propaganda ۞ 499

Siyasal Subaylar ve Dinsel Propaganda, 500

İslam, Askeri Dergiler ve Matbu Propaganda, 505

Ayrımcılık ve Dindarlığın Sınırları, 535

Yenilgi, 549

SONUÇ ۞ 553

KAYNAKLAR ÜZERİNE NOT ۞ 568

TEŞEKKÜR ۞ 571

DİZİN ۞ 574

SUNUŞ

II. Dünya Savaşı, İslam dünyasının önemli bölümünü içine aldı. Kuzey Afrika ile Güneydoğu Asya arasında 150 milyon civarında Müslüman İngiliz ve Fransız yönetimi altında yaşamaktaydı ve 20 milyondan fazlası Moskova'dan yönetiliyordu. Savaşın doruğunda Japonya Güneydoğu Asya'daki Müslüman ülkelere girince ve Alman birlikleri Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da, Kırım'da ve Kafkasya'da Müslüman topraklara girip Ortadoğu'ya ve Orta Asya'ya yaklaşıncı, bütün belli başlı Mihver ve Müttefik devletler İslamı siyasal ve stratejik açıdan önemli görmeye başladı.

Berlin bu sırada, 1941-1942'de, sözde ortak düşmanlara, en başta İngiliz İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve Yahudilere karşı Müslüman dünyayla bir ittifak geliştirmeye başladı. Müslüman savaş alanlarında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da, Kırım'da, Kafkasya'da ve Balkanlar'da Almanlar Müslümanların dostu ve Müslüman inancın savunucusu kesildiler. Aynı zamanda on binlerce Müslümanı Wehrmacht'a ve SS'e almaya başladılar. Büyük çoğunluğu Sovyetler Birliği'nden geldi; ama Balkanlar'dan ve daha az olmak üzere, Ortadoğu'dan da epeyce alındı. Alman yetkililer, 1942'de açılan Berlin İslami Merkez Enstitüsü (*Islamisches Zentralinstitut*) gibi kurumlar kurdu ve Müslüman dünyanın her tarafından çok sayıda dini lideri istihdam etti. Bunların en ünlüleri, Hitler'in Yeni Düzenini Doğu Avrupa'nın ve Orta Asya'nın Müslüman topraklarında İslami canlanmanın ve pekişmenin temeli olduğunu yayan Litvanya müftüsü Vilniuslu Yakup Szynekiewicz; Saraybosna ulemasının önde gelen üyesi ve Almanların Balkanlar'daki müttefiki Bosnalı ruhani lider Muhammed Pandza ve Fas ile Malay yarımadası arasındaki müminleri Müttefik-

lere karşı cihada çağırان efsanevi Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni'ydi. Üç kıtaya yayılan bu gayret İslamı siyasallaştırma ve Müslümanları Almanların safında savaşa sokma yönünde büyük bir çabayı temsil etmekteydi.

Berlin için Müslümanlar, II. Dünya Savaşının seyrinde 1941-1942'de gerçekleşen genel bir kaymayla bağlantılı iki bağlam içinde yararlı hale geldi. Coğrafi olarak, Avrupa savaşı giderek bir dünya savaşına dönüşünce, Müslüman bölgeler de savaş alanı haline geldi. 1942'de Alman askerler Batıda Manş Adalarından Doğuda Kafkas Dağlarına kadar uzanan büyük bir alanı işgal etmişti; İskandinavya'da ve Sahra çölünde bulunuyorlardı. Alman birlikler Kafkasya'da ve Kırım'da, Mağrip'te ve Balkanlar'da bir anda büyük Müslüman nüfuslarla karşılaşılıyordu. Hitler'in istila ettiğı topraklarda sayısız minare bulunuyordu. Almanya, Tunus, Saraybosna ve Bahçesaray gibi Müslüman anakentleri kontrol etmekteydi. Almanların işgal ettiğı Avrupa dışı toprakların neredeyse tamamında Müslümanlar yaşamaktaydı ve Avrupa'nın içinde bile Balkanlar'da, Berlin, Müslüman alanlar üzerindeki denetimini giderek daha fazla sıkılaştırdı. Bir o kadar önemlisi, Alman rejimi, Asya ile Avrupa arasındaki İslami kuşak fethedilince daha fazla Müslümanın kendi kontrolüne gireceğini de görüyordu. Bu alanlarda Müslümanların desteğini kazanma beklentisi, bu kuşak kısa bir süre belirleyici savaş alanı gibi görününce daha da önemli hale geldi.

Stratejik olarak, Almanya'nın kendi düşmanlarına karşı Müslümanları harekete geçirme girişimleri uzun erimli planlamanın sonucu değildi; savaşın seyri içinde rüzgâr Mihver devletlerin aleyhine dönünce gelişti. Bu bakımdan bu çabalar, stratejik pragmatizme genel bir kayışın ve topyekûn seferberlik mantığının parçası olarak görülebilir.¹ 1941'in sonunda Berlin'deki memurlar hâlâ zaferin yakın olduğunu dü-

¹ Mark Mazower, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe* (Londra, 2008), özellikle 454-460.

şünüyordu. Alman politikası, “Genel Plan Doğu”da en açık biçimde ifade edilen uzun erimli geleceğe yönelikti. 1941’in sonunda Moskova’daki yenilgiden ve Amerika’nın savaşa girişinden sonra, Almanlar yıldırım savaşı stratejilerinin başarısız olduğunu ve savaşın devam edeceğini anlayınca, bu bakış değiştirmeye başladı. Ertesi yılın sonuna gelindiğinde, Stalingrad ve el-Alameyn’deki bozgunlar ile işgal altındaki topraklarda yükselen partizan direnişi Alman stratejisinde bir değişikliğe yol açtı. Berlin’in politikası giderek daha fazla kısa erimli hedeflere ve savaşın acil ihtiyaçlarına yöneldi. Berlin’de çeşitli hizipler dikkate değer ölçüde bir pragmatizm sergileyerek, daha büyük savaş koalisyonları kurmaya çalıştı. İdeolojik engeller daha az belirleyici hale geldi. İrksal ilkeler aniden yumuşatıldı. Savaş kayıpları artınca ve insan gücü yetersizliği alenileşince, hem Wehrmacht hem SS, işgal altındaki topraklardan gönüllü toplamaya başladı. Berlin, Bolşevizme karşı bir Avrupa ittifakını teşvik etmeye başladı.² Polonya ve Sovyetler Birliği gibi en çok acı çeken ülkelerde bile Alman görevliler Bolşevizme karşı Avrupa çapında bir mücadele düşüncesine destek almaya çalıştı. Bu pragmatik değişimin bir yüzü de, Berlin’in emperyalizm karşıtı kampanyasıydı. Nazi Almanya’sı çeşitli anti-emperyalist milliyetçi liderlere ve gruplara –Hindistanlı, Iraklı, Filistinli– arka çıktı ve dünyanın her tarafında emperyalizm karşıtı ayaklanmaları destekleme girişiminde bulundu.³ Bütün bu gelişmelere, ideolojik değerlendirmeler değil, daha çok savaşın mecburiyetleri neden oldu. Berlin’in İslam dünyasını harekete geçirme çabaları, stratejik pragmatizme ve topyekûn seferberliğe bu kayışın önemli bir yüzü olarak görülebilir.

² Paul Kluge, “Nationalsozialistische Europaideologie,” *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 3, 3 (1955), 240-275, 270.

³ David Motadel, “Anticolonial Nationalists and Germany’s War for a New World Order, 1941-1945,” Nikolaus Wachsmann ve Jan Rüger (ed.), *Essays in German History* (Londra, çıkacak) içinde, Almanya’nın emperyalizm karşıtı kampanyasını inceler.

Almanya'nın Müslümanlara iltifatı, yalnızca cephe gerisindeki Müslüman alanları kontrol etme ve istikrara kavuşturma girişiminden ibaret değildi. Aynı zamanda ve belki de en önemlisi, düşman hatlarının gerisinde, özellikle Sovyetler Birliği'nin istikrarsız Müslüman saçaklarında, Afrika, Ortadoğu ve Asya'daki İngiliz (ve daha sonra Özgür Fransız) sömürgelerinde huzursuzluk çıkarma çabasıydı. Nihayetinde Müslümanları seferber edip Alman ordularına katmayı da amaçlıyordu.

Alman yetkililer Müslümanları kazanmak için, İslamı yoğun biçimde kullanmaya çalıştılar. İşgal edilen topraklarda toplumsal ve siyasal denetimi güçlendirmek, Wehrmacht'a ve SS'e Müslüman almak, düşman topraklardaki ve ordulardaki müminleri harekete geçirmek için dinsel politikalar ve propaganda kullanıldı. Almanya'nın politikaları İslami kurumları ve dinsel otoriteleri kapsamaktaydı. Propagandası, Müslümanların savaşa katılmasına dinsel meşruiyet kazandırmak için kutsal metinlerden ve İslami ikonografiden, siyasallaşmış dinsel buyruklardan ve belagatten yararlandı. Bu politikaları, savaş sırasındaki diğer birçok Alman politikasında olduğu gibi, doğaçlama ve *ad hoc* önlemler niteliğine rağmen, dikkate değer ölçüde tutarlıydılar.

Berlin'in Müslümanlara yönelik politikaları, İslamla ilgili Alman görevlilerin bildiği özgül bir varsayımlar, düşünceler ve kavramlar kümesinin ifadesiydi. Çoğu kez ne kadar dindar olduklarına ya da İslam anlayışlarının ne kadar farklı olduğuna bakmadan, Müslümanları dinsel yakınlık düzeyine indirgediler. Aslında "İslam" (*Islam* ya da *Mohammedanertum*) ve "Müslüman" (*Muslim*, *Moslem*, *Mohammedaner* ya da *Muselmane*) terimleri, öncelikle resmi belgelerde bürokratik kategori haline geldi. Alman yetkililer Müslüman dünyanın çeşitliliğini ve karmaşıklığını ilke olarak kabul etmelerine rağmen, pratikte kendine özgü ayrı nitelikleri olan bir kendilik olarak İslamla ilgili özcü düşüncelere başvurdu-

lar. En önemlisi, siyasal bir güç olarak İslam fikri ve küresel İslami birlik düşüncesi idi. Alman görevliler, “Müslüman dünya”da din ile siyasetin sıkı bir biçimde iç içe olduğunu sanıyorlardı. İslam asli olarak siyasal, hatta militan bir güç olarak görülüyordu. Daha önemlisi, Berlin’in çabaları, Almanya’nın kendi siyasal ve askeri amaçları için İslamı kullanabileceği ve araçsallaştırılabileceği varsayımına dayanmaktaydı. İslamın yararlanılabilir, anlaşılır ve tutarlı bir dinsel kod sunduğu algılanmaktaydı. Müslümanların uyuyormuş gibi görüldüğü İslami buyruklar, iktidarı ve otoriteyi meşrulaştırmak için ideal bir zemin gibi görünüyordu. Bu nedenle Müslümanları hedefleyen politikalarda ve propagandada dinin kullanılması, Müslümanları hem kontrol etmenin hem seferber etmenin ideal bir yolu gibi görünüyordu. Dahası, Berlin’deki görevliler Müslüman dünyayı (*Muslimische Welt*, *Moslemische Welt*, *Mohammedanische Welt* ya da *Weltmuselmanentum*) farklılaşmamış topraksal ve siyasal bir kendilik olarak hayal etme eğilimindeydiler –politika önlemlerinin coğrafi kapsamını doğrudan etkileyen bir kavrayış. Bu durum, Alman görevlilerin düzenli olarak işaret ettiği “İslam dünyası” (*Weltislam*, *Weltmuselmanentum* ya da *All-Islam*) kavramında çok barizdi. Bekleneceği gibi, bu varsayımlar ve anlayışlar alandaki gerçekliklerle sürekli çatıştı.⁴

Bu kitap, Alman yetkililerin –en başta Wehrmacht ve SS yetkilileri, ama aynı zamanda Dışişleri Bakanlığındaki (*Auswartiges Amt*), Propaganda Bakanlığındaki (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) ve İşgal Edilen Doğu Ülkeleri Bakanlığındaki (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*)– Almanya’nın işgal ettiği topraklarda ve daha geniş dünyada Müslümanlarla bir ittifak kurmaya çalışırken İslamla ilişki kurma yollarını inceler. Savaş bölgelerinde, as-

⁴ Her biri özgül bir anlam kümesiyle aşıllı “dünya Yahudiliği” (*Weltjudentum*) ya da “dünya Katolikliği” (*Weltkatholizismus*) gibi eşit ölçüde küresel, hatta bazen siyasal görülen diğer din kavrayışlarıyla paralellikler alenidir.

ker toplamada ve seferber etmede İslamın pratikte nasıl kullanıldığını sorgular. Eşzamanlı olarak İslamla ilgili, Alman başkentinde ve sahada karar alıcıların ve subayların düşüncesini şekillendiren temel siyasal kavrayışları da ele alır.

Bölgelerüstü bir bakış benimseyen kitap, Sahra çölünden Balkan yarımadasına, Sovyetler Birliği'nin sınır ülkelerine ve ötesine uzanan Müslüman kuşağın topraklarına bakar. Bu alanlardaki farklı dinsel ve siyasal koşulları hesaba katar.⁵ Aslında Alman görevliler, Mağrip'teki Sufi hareketlerden Balkanlar'daki kentli ulemanın daha ortodoks İslam biçimlerine ve Sovyetler Birliği'nin güney çeperlerindeki daha heterodoks İslam çizgilerine kadar uzanan çeşitli İslam biçimleriyle karşılaştılar. Sahada Almanya'nın İslamla ilişkisi karmaşık olabildi; ayrıca Müslüman Romanlara ve Yahudi dönmelere yönelik politikalarla ilgili sorunlar da vardı. Kuşkusuz bu kitap Alman politikalarına odaklanır; ne II. Dünya Savaşı'nın savaş bölgelerindeki Müslüman yaşamın toplusal tarihidir, ne de Nazi Almanya'sına Müslüman tepkilerinin bir anlatımıdır. Yine de İslama yönelik Alman politikalarına doğrudan bulaşan ve genellikle kendi gündemlerinin peşinde koşan Müslümanlara da bakar.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın İslama yönelik politikasına ilişkin kapsamlı bir inceleme henüz yazılma-

⁵ Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (New Haven, CT, 1968), İslam dünyasındaki kültürel çeşitliliği göstermesiyle ünlüdür. Küresel olarak ve Müslüman çoğunluklu toplumlarda İslamın heterojenliğine ilişkin diğer değerlendirmeler: Ernest Gellner, *Muslim Society* (Cambridge, 1981); Aziz Al-Azmeh, *Islams and Modernities* (Londra, 1993); Dale Eickelman ve James Piscatori, *Muslim Politics* (Oxford, 1996). Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında modern "İslami dünya" kavrayışlarının ortaya çıkışı konusunda bkz. Cemil Aydın, "Globalizing the Intellectual History of the Idea of the 'Muslim World,'" Samuel Moyn ve Andrew Sartori (ed.), *Global Intellectual History* (New York, 2013), 159–186 içinde. Bu inceleme, homojenlik, birlik ya da herhangi bir genel karakteristik ima etmeden, Müslümanların çoğunluk ya da önemli azınlık olarak yaşadıkları topraklara işaret eden "Müslüman dünya" ya da "İslam dünyası" tanımını kabul eder.

mıştır. Tarihçiler Almanya'nın Müslüman dünyayla ilişkisini 'çözümlerken, dinsel kategorilerden çok coğrafi, ulusal ve etnik kategorilere odaklandılar. Çok sayıda araştırma Kuzey Afrika, Ortadoğu, Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'da Alman politikalarını ele aldı.⁶ Dahası, Almanya'nın Ortadoğu politikaları üzerine araştırmalar, Kudüs müftüsüne ilişkin biyografik incelemeleri de kapsar.⁷ Bu bölgesel ve biyogra-

⁶ Bu kitabın bölümlerinde bu alanlardaki literatüre ayrıntılı göndermelerde bulunulur. Ortadoğu üzerine en önemli incelemelerden bazıları: Bernd Philipp Schröder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg* (Göttingen, 1975); daha dar olarak Arap dünyası üzerine, Heinz Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Doğu Berlin, 1965); Łukasz Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East* (Londra, 1966); Jeffrey Herf, *Nazi Propaganda to the Arab World* (New Haven, CT, 2009); Balkanlar konusunda, Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, CA, 2001); Enver Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War* (New York, 2005); Marko Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks, 1941–1943* (Oxford, 2006); Marko Attila Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History* (Londra, 2013); Sovyetler konusunda, Patrik von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg* (Düsseldorf, 1971); Alex Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy, 1941–1945* (Santa Monica, CA, 1982); Andrej Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord: Die Einsatzgruppe D in der Südlichen Sowjetunion 1941–1943* (Hamburg, 2003); daha dar olarak Kırım konusunda, Michel Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 3 (1956), 28-98 içinde; Norbert Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft 1941–1944: Germanisierungstheorie und Besatzungsrealität* (Darmstadt, 2005); Kafkasya üzerine, Joachim Hoffmann, *Kaukasien 1942/43: Das deutsche Heer und Orientvölker der Sowjetunion* (Freiburg, 1991); Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen 1941–1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer* (Freiburg, 1976).

⁷ Müftünün Nasyonal Sosyalizmle işbirliğine ilgi, olayın kendisi kadar eskidir. En önemli araştırmalar: Joseph B. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer: The Rise and Fall of Haj Amin el-Husseini* (Londra, 1965); Jennie Lebel, *The Mufti of Jerusalem: Haj-Amin el-Husseini and National-Socialism* (Belgrad, 2007); Klaus Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis: The Berlin Years, 1941–1945* (Londra, 2011). Anthony R. de Luca, "Der Großmufti' in Berlin: The Politics of Collaboration," *International Journal of Middle East Studies* 10, 1 (1979), 125-138 içinde, özlü bir değerlendirme

fik eserlerden bazıları, İslamın rolüne imada bulunmuştur.⁸ Özellikle Arap dünyası ve el-Hüseyini üzerine incelemeler, dinsel politikalara ve propagandaya işaret etmiştir. Bu kitap, bu bölgesel ve biyografik araştırmalardan yararlanır. Berlin'in Müslüman dünyaya yönelik politikalarında dinin özgül rolüne odaklanır. Coğrafi kapsamı Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya, Balkanlar'dan Sovyetler Birliği'ne kadar uzanır. Nazi Almanyası'nın İslama yönelik politikasının ilk kez kapsamlı bir resmini çizer –herhangi bir bölgesel ya da ulusal incelemeyle (örneğin Nazi Almanyası'nın Ortadoğu, Sovyetler Birliği ya da Balkan politikalarının) ya da herhangi bir biyografiyle (örneğin Kudüs müftüsünün) tasvir edilemeyen bir resim. Bu kitap, İslamı II. Dünya Savaşı'nın siyasal ve stratejik haritasına koyma girişimidir.

Bu yüzden, II. Dünya Savaşında Berlin'in dinsel politikalarının daha genel tarihine de katkıda bulunur. Birçok araştırma savaş sırasında Almanyası'nın Hristiyan gruplarla –Katolikler, Protestanlar ya da Doğu Ortodoks nüfuslar– ilişkisini ele aldığı ve sayısız çalışma Yahudilere yönelik cani politikaları incelediği halde, bazı savaş alanlarında en ağırlıklı dinsel gruplardan biri olan Müslümanlar şaşırtıcı bir biçimde ihmal edilmiştir.⁹

sunar. Kapsamlı bir biyografi için bkz. Zvi Elpeleg, *The Grand Mufti: Haj Amin al-Hussaini: Founder of the Palestinian National Movement* (Londra, 1993). Gerhard Höpp, "Der Gefangene im Dreieck: Zum Bild Amin al-Husseinis in Wissenschaft und Publizistik seit 1941: Ein Bio-Bibliographischer Abriß," Rainer Zimmer-Winkel (ed.), *Eine umstrittene Figur: Haj Amin al-Husseini, Mufti von Jerusalem* (Trier, 1999), 5-23 içinde, el-Hüseyini'yle ilgili geniş literatüre ilişkin bir değerlendirme sunar.

⁸ Gerhard Höpp, "Der Koran als 'Geheime Reichssache': Bruchstücke deutscher Islampolitik zwischen 1938 und 1945," Holger Preißler ve Hubert Seiwert (ed.), *Gnosisforschung und Religionsgeschichte: Festschrift für Kurt Rudolph zum 65. Geburtstag* (Marburg, 1994), 435-446 içinde, savaş sırasında Almanyası'nın İslamla ilişkisini boyutlarına işaret etti; Volker Koop'un daha ayrıntılı çalışması gibi: *Hitler's Muslims: Die Geschichte einer unheiligen Allianz* (Berlin, 2012).

⁹ Savaş bölgelerinde ve Alman işgali altında Hristiyan gruplara ilişkin değerlendirmeler: Xavier de Montclos, *Les chrétiens face au nazisme et*

Nazi Almanyası'sı, Müslüman dünyadan destek almak için İslamı kullanmaya çalışan tek güç değildi. İki Mihver ortağı, Japonya ve İtalya da benzer çabalarda bulundu ve savaşın ortasında, yalnızca İngilizlerin değil, Amerikalıların ve Sovyetlerin rekabetiyle de karşılaştılar; hepsi İslamı savunmayı ve müminleri korumayı vaat ediyordu –savaşın Müslüman anı denilebilecek bir görüngü. Daha 1937'de Il Duce, Trablus'ta resmi bir törende kendisine murassa bir "İslam Kılıcı" sunulmasını ayarladı ve böylece simgesel olarak Müslüman dünyanın hâmililiğine soyundu.¹⁰ İtalya, diyordu Il Duce, "Peygamber'in şeriat"ına saygı gösterecekti. Goebbels günlüğünde şu yorumda bulunuyordu: "Mussolini Afrika'yı geziyor ve böylece İslama saygı gösteriyor. Çok zeki ve çok kurnaz. Paris ve Londra hemen kuşkulanıyor."¹¹ İtalya'nın

au stalinisme: L'épreuve totalitaire 1939-1945 (Paris, 1983); Karl-Joseph Hummel ve Christoph Kösters (ed.), *Kirchen im Krieg: Europa 1939-1945* (Paderborn, 2007), bölüm 1; Lieve Gevers ve Jan Bank (ed.), *Religion under Siege*, cilt 1 (*The Roman Catholic Church in Occupied Europe [1939-1950]*) ve cilt 2 (*Protestant, Orthodox and Muslim Communities in Occupied Europe [1939-1950]*) (Leuven, 2007). Almanya'nın Yahudilere yönelik korkunç politikasına ilişkin en kapsamlı anlatımlar: Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945* (New York, 1953); Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Londra, 1961); Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, cilt 1 (*The Years of Persecution*) ve cilt 2 (*The Years of Extermination*) (New York, 1997-2007).

¹⁰ John L. Wright, "Mussolini, Libya, and the Sword of Islam," Ruth Ben-Ghiat ve Mia Fuller (ed.), *Italian Colonialism* (New York, 2005), 121-130, 123-125 içinde; daha genel olarak, Manuela A. Williams, *Mussolini's Propaganda Abroad: Subversion in the Mediterranean and the Middle East, 1935-1940* (Londra, 2006), özellikle 205; Nir Arielli, *Fascist Italy and the Middle East, 1933-40* (New York, 2010), özellikle 1 ve 97-98.

¹¹ *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, ed. Elke Fröhlich vd., Bölüm I (9 cilt), Bölüm II (15 cilt) ve Bölüm III (3 cilt) (Münih, 1993-2008), Bölüm I, cilt 4, 50-51 (14 Mart 1937), 50. Bernd Sösemann, "Propaganda—Macht—Geschichte: Eine Zwischenbilanz der Dokumentation der Niederschriften und Diktate von Joseph Goebbels," *Das Historische Buch* 50, 2 (2002), 117-125 içinde, tarihsel bir kaynak olarak Goebbels'in günlüğünün değerine ve sorunlarına ilişkin bir değerlendirme sunar.

İslamı kullanması savaş sırasında doruğuna ulaştı; bütün Müslüman dünyada İtalyan propagandacılar Mussolini'yi "İslamın koruyucusu" olarak yüceltti. Asya'da İngiltere'ye, Hollanda'ya, Çin'e ve Sovyetler'e karşı Müslümanları harekete geçirmeyi amaçlayan Japonya İslamı araçsallaştırmak için daha kapsamlı ve daha iyi örgütlü bir girişimde bulundu.¹² Bu politikanın başlangıcı, İtalya'da olduğu gibi, 1930'ların sonuna kadar götürülebilir –"Büyük Japon İslam Birliği" (*Dai Nippon Kaikyo Kyokai*) ve Tokyo Camii 1938'de kuruldu– ama Japonya İslamla siyasal ve propagandist ilişkisini, 1941 baharında Hollanda Doğu Hint Adalarının işgali sırasında yoğunlaştırdı. Maaşlı Müslüman temsilciler, Japon birliklerin saldırısına yardım etmek için yerel İslami liderleri ve cemaatleri örgütledi. Askeri yetkililer, işgalci rejime İslami bir nitelik verme dürtüsüyle, Hollandalıların yönetiminde ezildiğini hisseden yerel ulemayı yanını çekmeye çalıştı. Japon görevliler, hazırlanmış metinleri Cuma vaazlarına dahil etmeleri için imamları sıkıştırmaya başladı ve müminleri imparatora ve savaşın kazanılması için dua etmeye teşvik etti. Sayısız grubu ortak bir temsil organının-

¹² Harry J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun: Indonesian Islam under the Japanese Occupation, 1942-1945* (Lahey, 1958), Hollanda Doğu Hint Adalarının işgali üzerine; Abu Talib Ahmad, *Malay- Muslims, Islam and the Rising Sun 1941-1945* (Selangor, 2003); Abu Talib Ahmad, "Research on Islam and Malay-Muslims during the Japanese Occupation of Malaya, 1942-45," *Asian Research Trends* 9 (1999), 81-119 içinde ve Abu Talib Ahmad, "Japanese Policy towards Islam in Malaya during the Occupation: A Reassessment," *Journal of Southeast Asian Studies* 33, 1 (2002), 107-122 içinde; Malaya yarımadasının işgaline ilişkin özlü bir değerlendirme için Yoji Akashi, "Japanese Military Administration in Malaya: Its Formation and Evolution with Reference to the Sultans, the Islamic Religion and Malay-Muslims, 1941-45," *Asian Studies (University of the Philippines)* 7, 1 (1969), 81-110 içinde. Yoichi Itagaki ve Koichi Kishi, "Japanese Islamic Policy— Sumatra/Malaya," *Intisari* 2, 2 (1966), 11-23 içinde, daha genel bir anlatım sunar. Selçuk Esenbel, "Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power, 1900-1945," *American Historical Review* 109, 4 (2004), 1140-1170 içinde, Japonya'nın İslama yönelik politikasının uzun erimli kaynaklarına ilişkin bir anlatım sunar.

da, “Endonezyalı Müslümanlar Meclisi”nde (*Meclis Sjuro Muslimin Indonesia* ya da *Masjumi*) yer almaya zorladılar. 1943 Nisanının başında, Sumatra’dan ve Malaya’dan ulema ve İslami liderler Singapur’da bir konferansa çağrıldı; konferansta Japonlar, Müslüman inancın gerçek koruyucusunun Tokyo olduğunu Güneydoğu Asyalı Müslümanlara duyurdu. Ulema, Japonya’nın İslamı koruma taahhüdünden memnuniyetlerini ifade ederek toplantıdan ayrıldı ve savaş çabalarına Müslüman desteğini ilan etti. İkinci bir dini liderler konferansı, 1944 Aralığında Malay yarımadasındaki Kuala Kangsar’da toplandı. Japon başkentinden, Tatar imam, “Tokyo Camiinin piri” ve “Müslüman dünyanın saygın piri” Abdürreşid İbrahim, savaşçı bir cihat yorumu vaaz etti. 1942 yazında, “Japonya’nın Büyük Doğu Asya Savaşındaki davası tursal bir davadır ve ciddiyeti bakımından, geçmişte Hazreti Muhammed’in kafirlere karşı verdiği savaşla karşılaştırılabilir,” dedi.¹³

Müttefik devletler için İslam hem potansiyel bir tehdit hem güçlü bir siyasal savaş aracı gibi göründü. İslamın siyasal önemini, ilk önce geç on dokuzuncu yüzyıl savaşları sırasında Kuzeybatı Sınır Eyaletinde ve Sudanlı Mehdi ayaklanmasında genç bir subay olarak yaşayan Winston Churchill, İslami anti-emperyalizmi oldukça ciddiye aldı.¹⁴ 1942’nin başında İngiltere’nin, imparatorlukta güçlü bir kuvveti temsil eden ve özellikle İngiliz Hint Ordusunda İngiltere’nin kendi askeri personelinin önemli bir ögesini oluşturan

¹³ Anonim, “Japan Muslims Confident of Nippon Victory: 94-Year-Old Patriarch of Tokyo Mosque Visions Emancipation of Millions from Servitude,” *Shanghai Times* (14 June 1942). Abdürreşid İbrahim konusunda bkz. Komatsu Hisao, “Muslim Intellectuals and Japan: A Pan-Islamist Mediator, Abdurreshid Ibrahim,” Stéphanie A. Dudoignon, Komatsu Hisao ve Kosugi Yasushi (ed.), *Intellectuals in the Modern Islamic World* (Londra, 2006), 273-288 içinde.

¹⁴ Winston S. Churchill, *The Story of the Malakand Field Force: An Episode of Frontier War* (Londra, 1898); Winston S. Churchill, *The River War: A Historical Account of the Reconquest of the Soudan* (Londra, 1899).

“Müslümanlardan hiçbir nedenle kopmaması” gerektiğini vurguladı.¹⁵ Başbakanın görüşü, İngiliz yetkililerce de paylaşıldı.¹⁶ Savaş başladıktan sonra Londra, imparatorluk ile İslam dünyası arasındaki bağı güçlendirmek için yoğun bir program belirlemişti. 1941’de İngiliz yetkililer Doğu Londra Camiini açtı ve Churchill Savaş Kabinesi, Londra’nın İslama saygısını göstermek için Regent’s Park’ta Londra Merkez Camiini inşa etmeye karar verdi.¹⁷ Washington da İslamın öneminin farkına varıyordu. Daha Kasım 1940’ta büyük bir ulusal günlük gazete kaygıyla şu soruyu soruyordu: “Müslümanlar Avrupa savaşında kimi destekleyecek?”¹⁸ ABD birlikleri Müslüman topraklara ulaşınca, politikalar ve propaganda İslamı sıkça hesaba kattı. 1943’te ABD ordusu, Kuzey Afrika’da Rommel’in birliklerine karşı cihat çağrısında bulunan dinsel broşürler dağıttı.¹⁹ ABD Savaş Bakanlığı kendi askerlerini Müslümanlarla doğru etkileşim konusunda eğitti ve İslamın temellerini öğretmeyi amaçlayan elkitapları hazırladı. İki savaş arasında İslamı acımasızca ezen Kremlin bile 1942’de dört tane Sovyet Müslüman heyeti ya da “manevi direktörlük” kurarak politikasını değiştirdi.²⁰

¹⁵ Winston S. Churchill, *The Second World War*, 6 cilt (Londra, 1948-1954), cilt 4 (*The Hinge of Fate*), 185-186.

¹⁶ Bölüm 3, savaş sırasında İslama yönelik İngiliz politikalarına ilişkin daha yakın bir inceleme sunar.

¹⁷ Humayun Ansari, *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800* (Londra, 2004), 134 ve 342 (Doğu Londra Camii) ve 134 ve 341 (Londra Merkez Camii); Londra Merkez Camii konusunda daha fazla ayrıntı: A. L. Tibawi, “History of the London Central Mosque and the Islamic Cultural Centre 1910-1980,” *Die Welt des Islams* 21, 1-4 (1981), 193-208 içinde.

¹⁸ R. H. Markham, “Islam: Pathway to Mastery of the Middle East,” *Christian Science Monitor* (16 November 1940). Birkaç ay sonra, G. H. Archambault, “Moslem Influence Held with Britain: Islam’s Opposition to Axis Is Seen as Vital Factor in North African Events,” *New York Times* (8 February 1941), “İslamın Mihver’e Muhalefeti” konusunda okurlarına güvence verdi.

¹⁹ Bölüm 3, savaş sırasında Amerika’nın İslama yönelik politikasına ilişkin daha ayrıntılı bir değerlendirme sunar.

²⁰ Bölüm 4, savaş sırasında İslama yönelik Sovyet politikasına ilişkin daha ayrıntılı bir değerlendirme sunar.

Yeni camiler inşa edildi, Müslüman kongreler örgütlendi ve Moskova İslami dinsel pratikleri açıkça desteklemeye başladı, hatta savaştan önce yasak olan hacca gitmeye bile izin verdi. Karargâhı Ufa'da bulunan "Merkezi Müslüman Manevi Direktörlüğü"nden konuşan Stalin'in "kızıl müftü"sü Abdurrahman Resulev, bir dizi propaganda çağrısında bulunup Sovyetler Birliği Müslümanlarından Nazi saldırganlara karşı ayağa kalmalarını ve Kızıl Ordunun zaferi için dua etmelerini istedi. Bu, Sovyetler Birliği'nin güney saçağında Almanya'nın yürüttüğü İslami seferberlik kampanyasına doğrudan bir yanıtı. Genel olarak, Müttefiklerin dinsel politika propagandası yalnızca Mihver devletlerin onların Müslüman topraklarında ve daha geniş Müslüman dünyada huzursuzluk yaratma girişimini dengelemeye çalışmakla kalmadı, kendi Müslüman uyruklarını savaşa seferber etmeyi de amaçlamaktaydı.

II. Dünya Savaşı sırasında İslam siyasetinin bu tarihi, gayrimüslim güçlerin siyasal ve askeri amaçlarla Müslüman inancını araçsallaştırma girişimlerinin daha geniş bir öyküsünün parçası olarak görülebilir. Emperyalizm çağında Avrupa imparatorlukları, rakip sömürgeci güçlerin Müslüman uyruklarını kışkırtmak için dinsel politika ve propagandayı düzenli olarak kullandılar. Kırım Savaşı sırasında İngilizler, Fransızlar ve Osmanlılar Kırım yarımadasındaki ve Kafkasya'daki Müslümanları ayartmaya çalıştı.²¹ İttifak Devletlerin I. Dünya Savaşında dindar Müslümanları devrimcileştirme çabaları, siyasal ve askeri stratejide İslamı kullanma yönünde en anlamlı girişimlerden biriydi.²² 1914 sonbaharında

²¹ Orlando Figes, *Crimea* (Londra, 2010). Bkz. Mara Kozelsky, "Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War," *Slavic Review* 67, 4 (2008), 862-891

²² I. Dünya Savaşı sırasında İslami kampanyaya ilişkin başlıca anlatımlar: Herbert Landolin Müller, *Islam, Gihād ("Heiliger Krieg") und Deutsches Reich: Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918* (Frankfurt, 1992); Peter Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire* (Londra, 1994);

Alman ve Osmanlı hükümetleri, İstanbul'daki en yüksek dinsel yetkili şeyhülislama pan-İslami cihat açıklaması yaptırdı. Osmanlıca, Arapça, Farsça, Urduca ve Tatarca bütün Müslüman dünyaya dağıtılan fetva, Müslümanları İtilaf Devletlerine karşı cihada çağırıyordu. Savaşın seyri içinde Berlin ve İstanbul, II. Wilhelm'in ifadesiyle, İngiliz, Rus ve Fransız imparatorluklarına karşı "bütün ümmeti Muhammedi hiddetli bir ayaklanmaya" kışkırtmak için yoğun çaba gösterdi.²³ Alman ve Osmanlı yetkililer Kuzey Afrika, Ortadoğu, Rusya ve Hindistan'daki pan-İslami ağlardan ve sloganlardan yararlandı. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar, buna kendi dinsel politika ve propagandalarıyla karşılık verdi.²⁴ İslam, savaşı etkileyebilen güçlü bir siyasal güç olarak algılandı. Amerikalı bilim insanı Dwight E. Lee 1942'de şöyle yazıyordu: "Pan-İslamcılığın arkasında ya da paralelinde, her zaman, o andaki amaçları ve çıkarları İslamın ya da Müslüman hükümdarların çıkar ve amaçlarıyla örtüştüğü anlaşılan Avrupalı bir gücün emperyalist politikasının olduğu anlaşılacaktı."²⁵ II. Dünya Savaşında hem Mihver hem Müttefik devletlerin İslamla sıkı ilişki kurma girişimlerini, Soğuk Savaşta Batılı güçlerin anti-komünist hükümetleri

Donald M. McKale, *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I* (Kent, OH, 1998); Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War* (Münster, 2005); Salvador Oberhaus, "Zum wilden Aufstande entflammen:" *Die deutsche Propagandastrategie für den Orient im Ersten Weltkrieg am Beispiel Ägypten* (Saarbrücken, 2007); Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898-1918* (Londra, 2010).

²³ Aktaran Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War* (New York, 1967), 121.

²⁴ William L. Cleveland, "The Role of Islam as Political Ideology in the First World War," Edward Ingram (ed.), *National and International Politics in the Middle East: Essays in Honour of Elie Kedourie* (Londra, 1986), 84-101 içinde.

²⁵ Dwight E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism," *American Historical Review* 47, 2 (1942), 278-287, 286.

desteklemesi izledi –Washington’un yalnızca Stinger füzele-ri değil, Kuran da dağıttığı Afganistan’da mücahitlerin desteklenmesiyle biten bir perde.²⁶

Bilim insanları, İslamla büyük güç ilişkisinin tarihine ilgi göstermiştir. Öykünen en kapsamlı araştırılan bölümü, Büyük Savaş sırasında Alman-Osmanlı İslami seferberlik kampanyasıdır.²⁷ Bu kampanya, yalnızca I. Dünya Savaşı tarihçileri tarafından önemli kabul edilmez.²⁸ İslam tarihi bilginleri tarafından İslamın modern siyasal tarihinde can alıcı bir olay olarak da kabul edilir.²⁹ II. Dünya Savaşı, görece daha az ilgi gördü.³⁰ Buna ilgi gösteren modern İslam tarihçileri, önemini azaltma hatta yadsıma eğiliminde oldular. Pan-İslam siyaseti üzerine nüfuzlu eserinde Jacob M. Landau, “II. Dünya Savaşında Müslüman bireyler ve gruplar her iki tarafta savaşmalarına rağmen, kendi başına İslam yer almadı,” diye yazdı.³¹ Aşağıdaki bölümler 1941-1945’te Berlin’in

²⁶ Matthew F. Jacobs, “The Perils and Promises of Islam: The United States and the Muslim Middle East in the Early Cold War,” *Diplomatic History* 30, 4 (2006), 705–739; Matthew F. Jacobs, *Imagining the Middle East: The Building of an American Foreign Policy, 1918-1967* (Chapel Hill, NC, 2011), 55-94; geç Soğuk Savaş konusunda, Steve Coll, *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001* (Londra, 2004).

²⁷ En anlamlı anlatılar için bkz. not 22’deki literatür.

²⁸ Fischer, *Germany’s Aims in the First World War*, 120-131; Hew Strachan, *The First World War* (Londra, 2003), 95-123; David Stevenson, *1914–1918: The History of the First World War* (Londra, 2004), 115 ve 125.

²⁹ Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization* (Oxford, 1990), 105-142; Martin S. Kramer, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses* (New York, 1986), 55-68; Rudolph Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam* (Princeton, NJ, 2005), 55-57; Cemil Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought* (New York, 2007), 106–111.

³⁰ Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, 3 cilt (Chicago, 1974), cilt 3, 414-415, dikkate değer bir istisnadır.

³¹ Landau, *Politics of Pan-Islam*, 248. Landau I. Dünya Savaşı sırasındaki İslami seferberliği uzun uzadıya ele aldığı halde (73-142), II. Dünya Savaşına kısaca değinir (245-247).

İslamla sıkı ilişkisinin, en azından 1914-1918'de olduğu kadar kapsamlı olduğunu gösterir. Doğrusu, I. Dünya Savaşındakinin tersine, Almanlar 1941'in sonundan itibaren saflarına binlerce Müslüman kattı. Her iki dünya savaşı sırasında Müslüman seferberliği, yirminci yüzyılın ilk yarısında İslam dünyasının siyasal tarihinin özsel bir parçasını oluşturur.

Bu araştırma daha genel bir düzeyde din ile iktidar arasındaki ilişkiyi, özellikle dünya siyasetinde ve askeri çatışmada bir araç olarak dinin rolünü ele alır. Hükümetlerin siyasal nüfuzlarını yaymak ve savaşları yürütmek için dini aktif bir biçimde kullanma yollarını anlamamıza katkıda bulunur. Dinsel grupları harekete geçirme girişimleri, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda büyük güç siyasetinin parçasıydı. Dinsel gruplar –dinsel çizgilere göre tanımlanan nüfuslar– yararlanılabilecek güçlü siyasal kuvvet sayıldılar. Büyük güçlerin devlet adamları ve grevlileri, rakip ya da düşman güçlerin yönettiği topraklarda siyasal nüfuzlarını kullanıp huzursuzluk, bölünme ve ayaklanma kışkırtıcılığı yapmak ve askeri çatışmalarda işgal edilen toprakları yatıştırmak ve fethetmek için özgül dinsel grupların koruyucusu kesildiler. Çarcı Rusya Avrupa'da ve Ortadoğu'da Ortodoks Hristiyan dünyanın hâmisi olduğunu; İmparatorluk Fransa'sı Ortadoğu'da Hristiyanlığın koruyucusu olduğunu; Osmanlılar küresel İslamın savunucusu olduğunu iddia etti; Avrupalı büyük güçler kendi sınırlarının ötesindeki Hristiyan grupları, Yahudi azınlıkları ve Müslüman nüfusları korumaya çalıştıklarını ısrarla ifade ettiler. Dinsel grupların sadakatini kazanmak ve siyasal bir davanın etrafında toplamak için, dinsel tutkulara başvuracak şekilde tasarlanmış dinsel politikalar ve propaganda benimsendi. Bu politikalar bir dizi varsayıma dayanmaktaydı: Din genellikle bir çatışmaya bulaşmayı meşrulaştırabilen, hatta şiddeti haklı gösterebilen bir otorite kaynağı olarak görüldü. Nüfuslar, dinsel yakınlık düzeyine indirgendi. Dindar oldukları ve dinsel öğretilerle gü-

düldükleri varsayıldı. Genel olarak dinsel gruplar, jeopolitik açıdan yararlanılabilen nesneler gibi görüldü. Dinsel politika, gerçekte, uluslararası ilişkiler ve çatışma politikası haline geldi.

Bilin insanları, bu görüngüye genellikle düşünülenden az ilgi göstermiştir. Uluslararası tarih alanı devlet dışı aktörlerde yükselen bir ilgi yaşayınca, çatışma ve savaşta nüfus siyasetine, bütünsel nüfusları hedef alan politikalara giderek daha fazla ilgi gösterdiler.³² Tarihçiler çatışmalar ve savaşlar sırasında etnisiteye ya da milliyete göre tanımlanan nüfus grupları siyasetine yoğunlaştılar.³³ Bütünsel etnik grupların –özellikle yöneticilerine sadakatleri istikrarsız gibi görünenler– siyasal ve stratejik açıdan önemli görüldüklerini gösterdiler, büyük güçlerin onlardan yararlanma yollarını araştırdılar ve bu politikaların nasıl etnik bölünmeler ve sürtüşmeler yarattığını incelediler. I. Dünya Savaşındaki İslami seferberlik hariç, büyük güç çekişme ve çatışmalarında dinsel nüfus gruplarının kullanılması daha az incelenmiştir.³⁴ Dinsel politikanın ve

³² Eric D. Weitz, "From Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions," *American Historical Review* 113, 5 (2008), 1313-1343, özellikle 1314-1315.

³³ Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918* (Cambridge, 2011), büyük güç çatışmalarında etnik nüfusların jeopolitiğine ilişkin mükemmel bir vaka incelemesi sunar. Konuyla ilgili dikkate değer diğer çalışmalar: Seppo Zetterberg, *Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916-1918: Ein Beitrag zu Deutschlands antirussischem Propagandakrieg unter den Fremdvölkern Russlands im Ersten Weltkrieg* (Helsinki, 1978); Reinhard R. Doerries, *Prelude to the Easter Rising: Sir Roger Casement in Imperial Germany* (Londra, 2000), 1-31; Bölüm 1'de tartışılan Arap Ayaklanması üzerine eserler.

³⁴ Büyük güç siyasetinde Yahudi nüfuslara ilişkin dikkate değer incelemeler: Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg* (Göttingen, 1969); Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism 1914-1918* (Oxford, 1977); Carole Fink, *Defending the Rights of Others: The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878-1938* (Cambridge, 2004); Abigail Green, "Intervening in the Jewish Question, 1840-1878," Brendan Simms ve D. J. B. Trim (ed.), *Humanitarian Intervention: A History* (Cambridge, 2011), 139-158 içinde.

propagandanın fiili kullanımına ilişkin bilgimiz azdır. II. Dünya Savaşı sırasında İslami seferberlik kampanyalarının tarihi, özellikle Nazi Almanya'sının İslama yönelik politikası, çatışma ve savaşta din siyasetini incelemek için idealdir ve dünya siyasetinde ve daha genel olarak askeri çatışmada bir araç olarak din anlayışımıza katkıda bulunabilir.

Aşağıdaki bölümler Alman yetkililerin siyasal ve stratejik amaçlarla dini kavramsallaştırma ve araçsallaştırma yollarını inceler. Kitap dinsel politika kullanımına bakıp dinsel kurumlarla, dinsel yetkililerle ve dinsel geleneklerle ilişkiyi inceler ve dinsel propagandaya bakıp, dinsel öğretiyi, belagati ve ikonografiyi ele alır. Alman politikalarında ve propagandasında İslamın rolü sorunu üç kısımda tartışılır: Berlin'de gerçekleşen genel stratejik ve ideolojik tartışmalar (Kısım I); Müslüman bölgelerde, özellikle Doğu Cephesinde, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da Alman politikası ve propagandası (Kısım II); işgal edilen topraklarda Müslümanların askeri seferberliği (Kısım III).

Kısım I, II. Dünya Savaşında Almanya'nın İslamla ilişkisinin genel çerçevesini saptar. Üçüncü Reich'in İslamla ilişkisi ile İmparatorluk Almanya'sının 1914'ten önce sömürgelerde İslama yönelik politikası ve I. Dünya Savaşında İslami seferberlik kampanyası arasındaki süreklilikleri araştırır. İki savaş arası dönemde Alman dış politika uzmanlarının gündeminde İslamın nasıl kaldığını ve 1939'da savaş çıktıktan sonra nasıl giderek daha fazla bir sorun haline geldiğini gösterir. Bölüm, İslamın stratejik rolü üzerine politika raporlarını ve muhtıralarını, Dışişleri Bakanlığında, Wehrmacht'ta, SS'te ve Doğu Bakanlığında İslam üzerine tartışmaları inceler. Bu stratejik tartışmalar, İslam ve Nazizmle ilgili Nazi ideologların, Hitler ve Himmler da dahil, Nazi seçkinlerin ideolojik söyleminden genellikle ayrılamaz.

Kısım II savaş bölgelerinde, hem işgal edilen alanlarda hem cephe hatlarının gerisinde, özellikle Doğu toprakların-

da, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da Müslümanlara yönelik Alman politikalarında İslamın rolünü inceler. Savaş bölgelerinde Alman yetkililer İslamı genellikle siyasal bakımdan önemli gördüler. Alman askerlere, Müslümanlarla ilişkilerinde dinsel gelenek ve göreneklere saygı göstermeleri talimatı verildi. Doğu Cephesinde Alman subaylar Sovyet yönetimini zayıflatma amacıyla, camilerin, medreselerin ve vakıfların yeniden açılmasını, dinsel törenlerin, tatillerin ve kutlamaların yeniden başlamasını emrettiler. Alman askeri yetkilileri Doğu topraklarında, Balkanlar'da ve Kuzey Afrika'da ulemadan da yaygın bir biçimde yararlandılar. Bu ikinci kısım, Alman görevlilerin savaş bölgelerinde, hem işgal edilen cephelerde ve daha önemlisi hem cephe gerisinde Müslümanlara yönelik propagandalarında İslamı nasıl kullandıklarını da araştırır.

Kısım III Alman ordusunda Müslümanlara yönelik Alman politikalarında İslamın rolünü ele alır. 1941'den itibaren, Wehrmacht ve SS binlerce Müslüman asker devşirdi. Bunlar Wehrmacht'ın Müslüman Doğu Lejyonları, Wehrmacht'ın Arap birliği, Doğu Müslüman SS Tümeni ve Balkanlar'da İslami SS birlikleri şeklinde örgütlendi. Bu kısım, bu askerlerin devşirilmesinde, manevi bakımında ve propagandayla öğreti aşılmasında dinin oynadığı rolü inceler. Alman subayların Müslüman askerlere geniş dinsel ödünler verdiklerini, kurban kesmek gibi dinsel kuralları ve dinsel takvimi hesaba kattıklarını gösterir. Hem Wehrmacht hem SS, Müslüman askerler için özel ideolojik eğitim programları da başlattı. Askeri propaganda broşür, kitapçık ve en önemlisi gazeteler biçiminde yayıldı. Yalnızca manevi bakımdan değil, siyasal öğreti aşılama da sorumlu olan askeri imamlar, askeri birliklerde önemli bir rol oynadı.

Bu kitap Berlin, Freiburg, Koblenz, Frankfurt, Münih, Stuttgart, Köln, Bonn, Leipzig, Viyana, Washington, Londra, Paris, Moskova, Varşova, Prag, Riga, Simferopol, Zagreb,

Saraybosna, Tiran ve Tahran'daki derlemeler de dahil, on dört ülkede otuz farklı yerel ve ulusal arşivden Alman, İngiliz, Fransız, Boşnak (Sırp-Hırvat), Arnavut, Arap, Fars ve Tatar kaynaktan yararlanır. Almanya'nın İslamla ilişkisinin öyküsünü canlandırma işi, zahmetliydi. Bunun tek nedeni, konuyla ilgili belgelerin farklı arşivlere ve kütüphanelere saçılmış olması değildir. Başvurulan arşiv derlemelerinde, "İslam" üzerine dosyalar genellikle yoktur. Bu yüzden, İslam üzerine bilgi içerdiğini vaat eden sayısız genel dosya arasında dolaşmaya epeyce zaman harlandı. Bu dosyalarda yer alan bireysel kaynaklardaki ipuçları genellikle rastgeleymiş gibi görünüyordu ve içeriklerinin genel bir politikayla ilişkili olduğu bilinmeden anlaşılamaz. Berlin'in savaş çabalarında İslamı kullanmak için önemli ve çoğu kez dikkat çekecek ölçüde eşgüdümlü bir girişimde bulunduğunu gösteren genel bir görüntü, adım adım ortaya çıktı.

KISIM I

TEMELLER

BÖLÜM BİR

Kökenler

25 Temmuz 1940'ta, Fransa'nın düşüşünden hemen sonra ve Britanya Savaşının başlangıcında emekli diplomat Max von Oppenheim, düşmanın Müslüman topraklarında isyan çıkarma konusunda yedi sayfalık bir muhtırayı Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdi.¹ İngiliz İmparatorluğuna karşı

¹ Oppenheim, Muhtıra, 25 Temmuz 1940, Berlin, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*), Berlin (PA), Nachlass Hentig, cilt 84; Oppenheim'in Habicht'e mektubuna ekli gönderildi, 25 Temmuz 1940, Berlin, PA, Nachlass Hentig, cilt 84. Oppenheim lahiyası konusunda bkz. Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg: Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940," *Sozial. Geschichte* 19 (2004), 79-102. Oppenheim'in Yahudi bir geçmişi vardı. Bankacı Salomon Oppenheim ailesine mensuptu. Babası Albert, annesi Paula'nın inancı olan Katolikliğe dönmüştü. Bağlantıları savaşta sağ kalmasına yardımcı oldu. Oppenheim üzerine geniş literatür külliyatı: Wilhelm Treue, "Max Freiherr von Oppenheim: Der Archäologe und die Politik," *Historische Zeitschrift* 209, 1 (1969), 37-74; Robert L. Melka, "Max Freiherr von Oppenheim: Sixty Years of Scholarship and Political Intrigue in the Middle East," *Middle Eastern Studies* 9, 1 (1973), 81-93; Donald M. McKale, "'The Kaiser's Spy': Max von Oppenheim and the İngiliz- German Rivalry before and during the First World War," *European History Quarterly* 27, 2 (1997), 199-219; Johannes Baumgartner, "Max von Oppenheim— Lawrence of Arabia: Zwei Archäologen als politische Gegenspieler," *Antike Welt* 30 (1999), 411-415; Jan-Dirk Stüdt, "Max von Oppenheim und der Nahe Osten: Lebenstraum oder Politische Intrige?," *Asien, Afrika, Lateinamerika* 27 (1999), 137-157; Martin Kröger, "Max von Oppenheim: Mit Eifer ein Fremder im Auswärtigen Dienst," Gabriele Teichmann ve Gisela Völger (ed.), *Faszination Orient: Max von Oppenheim, Forscher, Sammler, Diplomat* (Cologne, 2001), 106-139 içinde; Gabriele Teichmann, "Fremder wider Willen: Max von Oppenheim in der wilhelminischen Epoche," Eckart Conze, Ulrich Schlie ve Harald Seubert (ed.), *Geschichte zwischen Wissenschaft und*

İslam dünyasını harekete geçirmek için kapsamlı bir stratejinin zamanı olduğunu söylüyordu. Alman yetkililer, İslamcı lider Şekib Arslan ve Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni gibi nüfuzlu dinsel şahsiyetlerle işbirliği içinde, Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan Müslüman koridorda karışıklık çıkaracaktı. Seksen yaşında olan Oppenheim, neden söz ettiğini biliyordu. Geç Kaiserreich'te Almanya'nın İslama yönelik politikasını onun kadar şekillendiren çok az kişi vardı.

Hukuk okuyan ve birkaç Ortadoğu dilini bilen Oppenheim, Afrika'yı ve Ortadoğuyu dolaşmıştı.² 1896'da Dışişleri Bakanlığına girdi ve on iki yıl Kahire'de çalışıp, Müslüman dünyadaki siyasal gelişmeleri izledi. Sudan'daki Mehdi ayaklanması sırasında, ilk kez siyasal bir güç olarak İslamla karşılaşmıştı. Genç Şekib Arslan ve Muhammed Abduh gibi İslam reformcularıyla siyaset ve İslam sorunlarını tartışmıştı. Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'le, Babıâli'nin imparatorluğun içinde ve dışında destek toplamak için yaydığı İslamcılık konusunda düşünce alışverişinde bulunmuştu. II. Wilhelm, Oppenheim'ın Müslüman dünyayla ilgili siyasal raporlarını şahsen okudu.

Emperyal İslam Siyaseti

Alman diplomatlar, politikacılar ve sömürge yetkilileri, geç on dokuzuncu yüzyıldan itibaren İslamla giderek daha fazla ilgilenmişti. Emperyal Almanya, sömürgelerinde önemli bir Müslüman nüfusu yönetmekteydi –Togo'da ve daha önemlisi Kamerun ve Alman Doğu Afrika'sında. Bu sömürgelerde Al-

Politik: Festschrift für Michael Stürmer zum 65. Geburtstag (Baden-Baden, 2003), 231-248 içinde; Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler* (Cambridge, 2013)

² Oppenheim, deneyimlerinin bir anlatımını, Max Freiherr von Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Hauran, die Syrische Wüste und Mesopotamien*, 2 cilt (Berlin, 1899-1900) içinde yayınladı.

man yetkililer başından itibaren bir yönetim aracı olarak İslamı kullanmaya çalıştı.³ Müslüman liderler sömürgeci varlığının kabul ettiği sürece, yerel İslami yapıları olduğu gibi bırakıldı. Şeriat mahkemeleri kabul edildi, vakıf mallarına dokunulmadı, medreseler açık tutuldu ve dinsel tatillere uyuldu. Alman yetkililer, sömürge devletine meşruiyet kazandıran Müslüman ruhani liderler ve araçlar vasıtasıyla yönettiler. Çoğunlukla yalnız, düzeni sağlama ve ayaklanmaları önleme derdinde olan Alman sömürge yetkililerinin gözünde bu dolaylı yönetim politikasının, oldukça etkili olduğu anlaşıldı. Ancak yüzyılın bitiminden sonra İslami bölgelerde denetimi arada bir sıktılar ve işbirliğine yanaşmayan dini liderlerle karşılaştılar. Alman askerler kuzey Kamerun'da Mehdici ayaklanmalarla savaştı (1907) ve sözde Mekke mektupları Togo'da (1906) ve

³ Almanya'nın Batı ve Doğu Afrika sömürgeleri konusunda bkz. Holger Weiss, "German Images of Islam in West Africa," *Sudanica Africa* 11 (2000), 53-93; Michael Pesek, "Islam und Politik in Deutsch-Ostafrika," Albert Wirz, Andreas Eckert ve Katrin Bromber (ed.), *Alles unter Kontrolle: Disziplinierungsverfahren im kolonialen Tanzania (1850-1960)* (Hamburg, 2003), 99-140 içinde; Michael Pesek, "Für Kaiser und Allah: Ostafrikas Muslime im Großen Krieg für die Zivilisation, 1914-1919," *Bulletin der Schweizerischen Gesellschaften Mittlerer Osten und Islamische Kulturen* 19 (2005), 9-18; Rebekka Habermas, "Islam Debates around 1900: Colonies in Africa, Muslims in Berlin, and the Role of Missionaries and Orientalists," *Chloe: Beihefte zum Daphnis* 46 (2012), 123-154. Per Hassing, "Islam at the German Colonial Congresses," *Muslim World* 67, 3 (1977), 165-174, İslamla ilgili Alman sömürge tartışmalarında misyonerlerin rolünü değerlendirir. Holger Weiss, "European Images of Islam in the Northern Hinterlands of the Gold Coast through the Early Colonial Period," *Sudanica Africa*, 12 (2001), 83-110, Alman, İngiliz ve Fransız İslam algılarını karşılaştırır. Afrika'da Alman sömürge politikaları üzerine daha genel araştırmalar: kuzey Kamerun eyaletleri için Monika Midel, *Fulbe und Deutsche in Adamaua (Nord- Kamerun) 1809-1916: Auswirkungen afrikanischer und kolonialer Eroberung* (Frankfurt, 1990); Togo için Peter Sebald, *Togo 1884-1914: Eine Geschichte der deutschen "Musterkolonie" auf Grundlage amtlicher Quellen* (East Berlin, 1988), özellikle 461-469; Alman Doğu Afrika'sı için Detlef Bald, *Deutsch-Ostafrika 1900-1914: Eine Studie über Verwaltung, Interessengruppen und wirtschaftliche Erschließung* (Münih, 1970); Rainer Tetzlaff, *Koloniale Entwicklung und Ausbeutung: Wirtschafts- und Sozialgeschichte Dt.- Ostafrikas 1885-1914* (Berlin, 1970).

I. I Alman sömürgeci Kamerun'da fes giyen
Müslüman polisler, 1891 (BPK).

Alman Doğu Afrika'sında (1908) karışıklık çıkarınca harekete geçti.⁴ Yine de bu sürtüşmeler, sömürgeci denetimi güçlendirmek için İslamı kullanmaya devam eden Alman politikasını değiştirmede (Resim 1.1).

Almanya'nın Müslüman dünyaya bulaşmasıyla birlikte, devlet memurları ve uzmanlar siyasal bir kategori olarak İslamı giderek daha fazla konuştu.⁵ Bir İslam politikası, Is-

⁴ Alman sömürgelerinde İslami direniş konusunda bkz. B. G. Martin, "Muslim Politics and Resistance to Colonial Rule: Shaykh Uways B. Muhammed Al-Barawi and the Qadiriya Brotherhood in East Africa," *Journal of African History* 10, 3 (1969), 471-486; Thea Büttner, "Die Mahdi- Erhebungen 1907 in Nordkamerun im Vergleich mit antikolonialen islamischen Bewegungen in anderen Regionen West- und Zentralafrikas," Peter Heine ve Ulrich van der Heyden (ed.), *Studien zur Geschichte des deutschen Kolonialismus in Afrika* (Pfaffenweiler, 1995), 147-159 içinde; daha genel olarak not 3'teki literatür. Sudan'daki Mehdi ayaklanması, Alman popüler incelemini zaten esir almıştı; en çok, *Im Lande des Mahdi's* 1891-1892'de yayınlayan ünlü Alman yazar Karl May'in romanlarına yansdı. Bkz. I. Hofmann ve A. Vorbichler, *Das Islam- Bild bei Karl May und der islamo-christliche Dialog* (Vienna, 1979), 210-241.

⁵ Ludmilla Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten: Deutschsprachige Er-*

lampolitik, planları sömürgelerde ve hükümet çevrelerinde tartışıldı. Sömürge kongrelerinde İslam ve Müslümanlara yönelik sömürge politikası, gündemin birinci maddesiydi. Bu tartışmalarda, İslam araştırmaları konusunda uzman olanlar önemli bir rol oynadı. Daha önce klasik İslam konusunda araştırmalar yapan bu uzmanlar, şimdi çağdaş Müslüman dünya üzerine araştırmalarla meşgul olmaya ve İslama yönelik emperyal politika pratiklerini değerlendirmeye başladılar. Hamburg'da yeni kurulan Sömürge Enstitüsünde (*Deutsches Kolonialinstitut*) ders veren Carl Heinrich Becker ve Berlin'de ders veren Martin Hartmann ve Diedrich Westermann gibi bilim insanları, bilgilerini imparatorluğun hizmetine sundular. Yüzyılın bitiminden sonra Sömürge Dairesi (*Reichskolonialamt*), bu bilim insanlarının sömürgelerdeki İslam araştırmalarını destekledi. İslamın yayılması, etkisi ve Alman yönetimine potansiyel tehdidi konusunda ve Müslümanların daha geniş İslami dünyayla bağlantılarıyla ilgili bilgi biriktireceklerdi. 1908'de Becker,⁶ 1911'de Hartmann⁷ ve 1913'te

forschung des Vorderen Orients in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (Wiesbaden, 2003), 1-85; Sabine Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* (Stuttgart, 2004); Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship* (Cambridge, 2009); Ursula Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945* (Londra, 2009), 1-184, imparatorluk çağında Alman Doğu araştırmalarının daha geniş bir öyküsünü sunarlar. Daha genel olarak on dokuzuncu yüzyıl Alman imgeleminde İslam konusunda bkz. Soegeng Hardiyanto, *Zwischen Phantasie und Wirklichkeit: Der Islam im Spiegel des deutschen Denkens im 19. Jahrhundert* (Frankfurt, 1992).

⁶ Becker verdiği sonuçları hiçbir zaman yayınlamadı; ama bazı ilk bulgular, C. H. Becker, "Vorbericht über die islamkundlichen Ergebnisse der Innerafrika- Expedition des Herzogs Adolf Friedrich zu Mecklenburg," *Der Islam* 3, 3 (1912), 258-272 içinde çıktı; C. H. Becker, *Islamstudien: Vom Werden und Wesen der Islamischen Welt*, cilt 2 (Leipzig, 1932), 127-148 içinde yeniden basıldı. Bir anketin gözden geçirilmiş bir versiyonu, yeniden basımın ekinde bulunabilir; bkz. a.g.e., 143-148. Anketinin ilk versiyonu (1908), Weiss, "German Images of Islam in West Africa," 92-93 içinde yayınlandı.

⁷ Hartmann sonuçlarını yayınlamadı; ama anketi, Martin Hartmann, "Zur Islamausbreitung in Afrika: Mit einem Frageblatt," *Mitteilungen des Seminar*

Westermann⁸ tarafından üç büyük araştırma başlatıldı; ama yalnızca Westermann sonuçlarını yayınladı. İslam ve sömürge politikalarıyla ilgili önemli bir uzman tartışmalar forumu, 1912'de yayın organı *Die Welt des Islams* (İslam Dünyası) ile birlikte Alman İslam Araştırmaları Derneği (*Deutsche Gesellschaft für Islamkunde*) halini aldı. İki yıl önce de Hamburg'da Sömürge Enstitüsünde çağdaş İslam ve siyaset tartışmalarının yer aldığı *Der Islam* (İslam) dergisi kurulmuştu.

Pek çok uzman sömürgelerde dinsel yapıların kullanılmasını destekledi. Sürekli vahşi diye göz ardı edilen yerli animist dinlerin aksine İslam, araştırılabilen ve yararlanılabilen özel bir kurallar, normlar ve dogmalar kümesine göre yönetilen uygar bir din olarak görülüyordu. Sömürge politikasında İslamın aktif kullanılmasının en ünlü savunucusu Becker'di.⁹ Ona göre, İslam sömürge yönetimine bir tehdit değildi; emperyal yönetimi desteklemek ve huzuru,

für orientalische Sprachen 14 (1911), 159-162 içinde yayınlandı; araştırma projesiyle ilgili bir ilerleme raporu, Martin Hartmann, "Fragebogen über den Islam in Afrika," *Die Welt des Islams* 1, 1 (1913), 42-44 içinde verildi.

⁸ Westermann'ın anketi, Diedrich Westermann, "Fragebogen," 44-47 içinde yayınlandı; sonuçları, Diedrich Westermann, "Die Verbreitung des Islam in Togo und Kamerun: Ergebnisse einer Umfrage," *Die Welt des Islams* 2, 2/4 (1914), 188-276 içinde çıktı.

⁹ Becker oldukça üretken bir yazardı, Alman sömürgelerinde İslam ve emperyal yönetim üzerine birçok makale yayınladı; örneğin bkz. C. H. Becker, "Ist der Islam eine Gefahr für unsere Kolonien?," *Koloniale Rundschau* 1, 5 (1909), 266-293; C. H. Becker, "Der Islam und die Kolonisierung Afrikas," *Internationale Wochenschrift* 4 (1910), 227-252; C. H. Becker, "Materialien zur Kenntnis des Islam in Deutsch-Ostafrika," *Der Islam* 2, 1 (1911), 1-48; C. H. Becker, "Islamisches und modernes Recht in der kolonialen Praxis," *Der Islam* 4, 1/2 (1913), 169-172. Becker 1910 Alman Sömürge Kongresinde misyonerlerin İslam karşıtı duruşuna karşı çıktı; bkz. C. H. Becker, "Staat und Mission in der Islam politik," *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1910* (Berlin, 1910), 638-651; C. H. Becker, "Die Islamfrage auf dem Kolonialkongreß 1910," *Der Islam* 1, 1 (1910), 390-391. Daha sonra Alman sömürge sözlüğüne İslam maddesini yazdı, bkz. C. H. Becker, "Islam," Heinrich Schnee (ed.), *Deutsches Kolonial-Lexikon*, 3 cilt (Leipzig, 1920), cilt 2, 106-114 içinde. İslam ve sömürgecilik üzerine çalışmalarının büyük bölümü, C. H. Becker, *Islamstudien*, cilt 2'de yayınlandı.

istikrarı ve düzeni garanti etmek için kullanılabilirdi ve kullanılmalıydı. Becker, doğru sömürge politikası benimsenince “İslam tehlikesi”nin ortadan kalkacağına inanıyordu. Müslüman kurumlar, gezici vaizler ve hacılar sıkı denetim altında tutulurken, İslam hukuku, medreseler ve vakıflar resmi olarak tanınmalıydı. Becker Berlin’de politika geliştirme üzerinde oldukça etkili oldu. Görüşleri, Diedrich Westermann da aralarında olmak üzere, diğer bilim insanlarınca da desteklendi.¹⁰ Yalnızca küçük bir azınlık, en başta Martin Hartmann, sömürgelerde İslamın barındırılmasına karşı çıktı.¹¹ Hartman Müslüman dinini, kontrol edilmesi gereken bir tehdit olarak algıladı. İslamın iddia edilen militan ruhuna, dinsel fanatizme, Mehdiciliğe ve cihat tehlikesine işaret eden Hartmann, Müslüman yetkililere ve kurumlara güvenmeme konusunda sömürge yetkililerini uyardı. Ne var ki, genel olarak İslama yönelik Alman sömürge politikalarının eleştirisi, İslamda kendi işlerine ve sömürge devletine bir tehdit gören ve Alman yöneticileri, Müslümanları kollayarak sömürgelerde İslamın yayılmasını kolaylaştırmakla suçlayan Hristiyan misyoner çevrelerle sınırlı oldu.¹² Pratikte faaliyetlerinin fazla etkisi olmadı.

¹⁰ Diedrich Westermann, “Die Edinburger Weltmissionskonferenz in ihrer Bedeutung für die Mission in den deutschen Kolonien,” Karl Schneider (ed.), *Jahrbuch über die deutschen Kolonien* 4 (Essen, 1911), 130-131 içinde; sömürge Afrika’da İslam görüşleri konusunda ayrıca bkz. Diedrich Westermann, “Der Islam in West- und Zentral-Sudan,” *Die Welt des Islams* 1, 2 (1913), 85-108.

¹¹ Martin Hartmann, İslamın kültürel olarak, ahlaki olarak ve siyasal olarak değersiz olduğunu iddia eden az sayıda uzmandan biriydi, bkz. Martin Hartmann, *Islam, Mission, Politik* (Leipzig, 1912); II. Wilhelm’in 1898’deki İslam açıklamasını da eleştirdi, bkz. Martin Hartmann, “Deutschland und der Islam,” *Der Islam* 1, 1 (1910), 72-92, 74. Hartmann daha sonra fikrini değiştirecek ve I. Dünya Savaşında Alman-Osmanlı cihat kampanyasını destekleyecekti. Bkz. not 24’teki literatür.

¹² Alman sömürgelerinde İslamla ilgili misyoner açıklamaları ve Müslüman bölgelerde Alman sömürge yönetiminin eleştirisi için, bkz. 1902’deki Birinci Alman Sömürge Kongresinin tutanakları: P. W. Schmidt, “Die Behandlung der Polygamie in unseren Kolonien,” *Ver-*

Alman sömürge subayları, İngiliz, Fransız, Hollandalı ve Rus meslektaşlarının aksine, İslami anti-emperyalizmi ve İslamcılığı bir tehdit olarak görmediler.¹³ Berlin’de İslam, yalnızca sömürgelerde değil, II. Wilhelm’in *Weltpolitik* bağlamında da bir fırsat olarak değerlendirildi. Bu durum, 1898 sonbaharında kayserin Ortadoğu gezisi sırasında ve Şam’da Selahaddin’in türbesini ziyaret ettikten sonra yaptığı ve kendisini dünyanın “300 milyon Müslüman”ın “dos-

handlungen des deutschen Kolonialkongresses 1902 (Berlin, 1903), 467-479 içinde; 1905’te ikinci kongrede sunulan tebliğler: Julius Richter, “Der Islam eine Gefahr für unsere afrikanischen Kolonien,” *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1905* (Berlin, 1906), 510-527 içinde; Jos. Froberger, “Welches ist der Kulturwert des Islam für koloniale Entwicklung?” *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1905*, 527-538 içinde; 1910’daki üçüncü kongrenin tebliğleri: Hubert Hansen, “Welche Aufgaben stellt die Ausbreitung des Islam den Missionen und Ansiedlern in den deutschen Kolonien?” *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1910*, 652-673 içinde; Josef Froberger, “Die Polygamie und deren kulturelle Schäden,” *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1910*, 717-732 içinde; Karl Axenfeld, “Die Ausbreitung des Islam in Afrika und ihre Bedeutung für die deutschen Kolonien,” *Verhandlungen des deutschen Kolonialkongresses 1910*, 629-638; Karl Axenfeld, “Geistige Kämpfe in der Eingeborenen-Bevölkerung an der Küste Ostafrikas,” *Koloniale Rundschau* 4, 11 (1913), 647-673; Pater Amandus Acker, “Der Islam und die Kolonisierung Afrikas,” *Jahrbuch der deutschen Kolonien* 4 (1911), 113-127; F. O. Karstedt, “Zur Beurteilung des Islam in Deutsch-Ostafrika,” *Koloniale Rundschau* 4, 4 (1913), 728-736; Carl Mirbt, *Mission und Kolonialpolitik in den deutschen Schutzgebieten* (Tübingen, 1910); Martin Klamroth, *Der Islam in Deutsch-Ostafrika* (Berlin, 1912); Erich Schultze, *Soll Deutsch-Ostafrika christlich oder mohammedanisch werden?* (Berlin, 1913).

¹³ Pan-İslam tartışmalarına ilişkin içgörüler: J. T. von Eckardt, “Panislamismus und die islamitische Mission,” *Deutsche Rundschau* 25, 4 (1899), 61-81; C. H. Becker, “Panislamismus,” *Archiv für Religionswissenschaft* 7 (1904), 169-192, C. H. Becker, *Islamstudien*, cilt 2, 231-251 içinde yeniden basıldı; K. Vollers, “Ueber Panislamismus,” *Preußische Jahrbücher* 117 (1904), 18-40; A. Tavilet, “Über den Panislamismus,” *Das freie Wort: Frankfurter Halbmonatsschrift für Fortschritt auf allen Gebieten des geistigen Lebens* 11, 6 (1911), 218-221; Martin Hartmann, “Das Ultimatum des Panislamismus,” *Das freie Wort: Frankfurter Halbmonatsschrift für Fortschritt auf allen Gebieten des geistigen Lebens* 11 (1911), 605-610.

tu" ilan ettiği görkemli konuşmasında iyice alenileşti.¹⁴ Bu çabanın arkasındaki esin kaynağı, o sırada pan-İslamın siyasal potansiyelinin en yorulmaz savunucularından biri olan Oppenheim'dı. Alman yetkililer, İslami ayaklanma ve pan-İslami seferberlik hayaletinin Londra, Paris ve St. Petersburg'un hükümet koridorlarında kol gezdiğinin farkındaydılar.¹⁵ Gerçekten de¹⁶ Müslüman dünyada sömürgecilik

¹⁴ II. Wilhelm'in 1898'deki Osmanlı gezisi konusunda bkz. Jan Stefan Richter, *Die Orientreise Kaiser Wilhelms II. 1898: Eine Studie zur deutschen Außenpolitik an der Wende zum 20. Jahrhundert* (Hamburg, 1997); ayrıca bkz. Klaus Jaschinski ve Julius Waldschmidt (ed.), *Des Kaisers Reise in den Orient 1898* (Berlin, 2002) içinde yayınlanan makaleler; özellikle Günter Wirth, "Protestantischer Pilger und Protektor von Weltreligionen: Zu Zielen und Folgen der Orient- Reise von Kaiser Wilhelm II. in kirchengeschichtlicher Perspektive," Jaschinski ve Waldschmidt (ed.), *Des Kaisers Reise*, 133-153 içinde; Friedrich Scherer, *Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient, 1878-1890* (Paderborn, 2001), 319-332. Çağdaş bir anlatım: Adolf Meyer, *Ins Heilige Land: Reisebilder von der großen Festfahrt nach Jerusalem* (Berlin, 1899); Kayzerin Kudüs gezisinin büyüleyici bir görgü tanığı anlatımı ve Müslüman yorumu: Rudolf Prietze, "Der Besuch des deutschen Kaisers 1898 in Jerusalem: Nach dem von einem Augenzeugen, dem Haussa-Pilger Achmed, aufgeschriebenen und erläuterten Bericht," *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen* 29 (1926), 99-134. Wilhelm'in konuşması, Johannes Penzler (ed.), *Die Reden Kaiser Wilhelms II.*, cilt 2 (1896-1900) (Leipzig, tarihsiz), 126-127 içinde ve Michael A. Obst (ed.), *Die politischen Reden Kaiser Wilhelms II.* (Paderborn, 2011), 179 içinde basıldı. Konuşmanın ve gördüğü kabulün bir analizi: Michael A. Obst, *"Einer nur ist Herr im Reiche": Kaiser Wilhelm II. als politischer Redner* (Paderborn, 2010), 216-223.

¹⁵ Pan-İslam konusunda bkz. Jacob Landau, *The Politics of Pan-Islam*; Nikki R. Keddie, "Pan-Islam as Proto- Nationalism," *Journal of Modern History* 41, 1 (1969), 17-28; Naimur Rahman Farooqi, "Pan-Islamism in the Nineteenth Century," *Islamic Culture* 57, 4 (1983), 283-296; ve Adeb Khalid, "Pan-Islamism in Practice: The Rhetoric of Muslim Unity and Its Uses," Elisabeth Özdalga (ed.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* (Abingdon, 2005), 201-224 içinde. Azmi Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997) ve John Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System 1830-1970* (Cambridge, 2009), 295-297, Avrupa imparatorluklarına pan-İslami tehdit algısı ve pan-İslama yönelik emperyal politikaları tartışır.

¹⁶ Çeşitli sömürgecilik karşıtı İslami hareketlere ilişkin değerlendirmeler: Rudolph Peters, *Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in*

karşıtı birçok mücadelede İslam, emperyal tecavüze direnişi meşrulaştırmada, birleştirmede ve örgütlemeye büyük bir rol oynadı. Almanya'nın İslamla flörtü, I. Dünya Savaşı sırasında Berlin'in Müslümanları harekete geçirme çabalarıyla sonuçlandı.

I. Dünya Savaşını Müslüman Seferberliği

11 Kasım 1914'te, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri bütün dünyadaki Müslümanları İtilaf Devletlerine karşı cihada çağırın ve savaşta ölenlere şehitlik mertebesini vaat eden beş fetva çıkardı.¹⁷ Üç gün sonra, sultan-halife, "emir-ül-müminin" V. Mehmed adına ferman, Fatih Camiinin önünde büyük bir kalabalığa okundu. Ardından resmi olarak örgütlenen bir yürüyüşle, ellerinde bayraklar ve pankartlar taşıyan kitleler Osmanlı başkentinin sokaklarını dolaşarak cihadı alkışladı. Fetvaların metni geleneksel usule uygun hazırlandı; her biri Şeyhülislama sorulan öğretisel ve farazi bir soruyu ve cevabını içermektedir. Yalnızca Osmanlı tebasına değil, İtilaf

Modern History (Lahey, 1979), 39-104; Nikki R. Keddie, "The Revolt of Islam, 1700 to 1993: Comparative Considerations and Relations to Imperialism," *Comparative Studies in Society and History* 36, 3 (1994), 463-487, özellikle 481-485.

¹⁷ Fetvaların Osmanlıca metni ve Almanca bir çevirisi, Rudolf Tschudi, "Die Fetwas des Scheich-ül-Islâm über die Erklärung des Heiligen Krieges, nach dem Tanîn, Nummer 2119 vom 15. November 1914," *Der Islam* 5, 4 (1914), 391-393 içinde. Daha sonra fetvaların biraz farklı Almanca bir çevirisi, Martin Hartmann, "Kriegsurkunden," *Die Welt des Islams* 3, 1 (1915), 2-23, 2-3'te yayınlandı. İngilizce bir çeviri için bkz. Geoffrey Lewis, "The Ottoman Proclamation of Jihâd in 1914," *Islamic Quarterly: A Review of Islamic Culture* 19, 3-4 (1975), 157-163, 157-158, *Arabic and Islamic Garland: Historical, Educational and Literary Papers presented to Abdul-Latif Tibawi* (London, 1977), 159-165, 159-160 içinde yeniden basıldı. Biraz farklı İngilizce bir çevirisi Peters, *Islam and Colonialism*, 90-91 içinde verilir ve Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam*, 56-57 içinde yeniden basıldı. Osmanlı İmparatorluğunun vilayetlerinde fetvaların duyurulması için bkz. Martin Hartmann, "Verlesung der heiligen Fetwas in den Provinzen," *Die Welt des Islams* 3, 1 (1915), 31-65, 36.

imparatorluklarındaki Müslümanlara da seslenen duyuru Arapçaya, Farsçaya, Urduçaya ve Tatarçaya çevrildi. İzleyen aylarda, Necef ve Kerbelalı güçlü Şii *müctehid*ler de dahil olmak üzere, yerel ulema cihat çağrısını destekleyen fetvalarla karşılık verdi.¹⁸ Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında imamlar, cihat mesajını cuma hutbelerinde müminlere ilettiler.

Şeyhülislamın fetvaları, alışılmadık bir “cihat” kavramından yararlanmaktaydı. Tarih boyunca “cihat”ın anlamı her zaman oldukça akışkan olmuştu; entelektüel tefekkürden kafirlere karşı askeri mücadeleye kadar uzanıyordu.¹⁹ Özellikle nüfuzlu bir yorum, imansızlara karşı silahlı savaş olan “küçük cihat” (*cihad-ı asgar*) ile her bireyin ahlaki kişisel

¹⁸ Osmanlı ulemasının cihat üzerine bir açıklaması, Martin Hartmann, “Kriegsurkunden,” *Die Welt des Islams* 3, 1 (1915), 2-23, 10-18 içinde Almanca çevirisi; Lewis, “Ottoman Proclamation of Jihād in 1914,” 159-163 içinde İngilizce çevirisi yayınlandı, *Arabic and Islamic Garland*, 161-165 içinde yeniden basıldı; bu açıklamanın biraz farklı bir özeti için bkz. Peters, *Islam and Colonialism*, 91-92. Osmanlı ulemasının sultanın ordusundaki Arap askerlere hitaben bir bildirisi, Martin Hartmann, “Kriegsurkunden,” *Die Welt des Islams* 3, 2 (1915), 121-133, 121-125 içinde Almancaya çevrilerek yayınlandı. Necef’te ve Kerbela’da Şii ulemanın fetvaları, Martin Hartmann, “Auszüge aus der Zeitschrift ‘Chāwēr,’” *Die Welt des Islams* 3, 1 (1915), 48-56, 51-56 içinde; Martin Hartmann, “Kriegsurkunden,” *Die Welt des Islams* 3, 2 (1915), 121-133, 131-133 içinde; Martin Hartmann, “Kriegsurkunden,” *Die Welt des Islams* 3, 3-4 (1916), 205-213 içinde; Helmut Ritter, “Kriegsurkunden,” *Die Welt des Islams* 4, 3/4 (1917), 217-225 içinde yayınlandı. Şii fetvaları inceleyenler: Werner Ende, “Iraq in World War I: The Turks, the Germans, and the Shi’ite Mujtahids’ Call for Jihad,” Rudolph Peters (ed.), *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (Leiden, 1981), 57-71 içinde; Nasrollah Salehi, “Les fatwas des ulémas persans de Najaf et Kerbala,” Oliver Bast (ed.), *La Perse et la Grande Guerre* (Tehran, 2002), 157-176 içinde; daha geniş bağlam için bkz. Yitzhak Nakash, *The Shi’is of Iraq* (Princeton, NJ, 1994), 55-61.

¹⁹ “Cihat” kavramı konusunda örneğin bkz. Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam*; David Cook, *Understanding Jihad* (Berkeley, CA, 2005); David Cook, *Martyrdom in Islam* (Cambridge, 2007); Richard Bonney, *Jihād: From Qu’rān to Bin Laden* (New York, 2007); Michael Bonner, *Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice* (Princeton, NJ, 2008).

gelişimi için iç mücadelesini anlatan “büyük cihat” (*cihad-ı ekber*) arasında ayırım yapmaktaydı. İlginç bir biçimde, Şeyhülislamın fetvaları bu yoruma uymuyor, sultanın düşmanlarına karşı savaşı bir *cihad-ı ekber* ilan ediyordu. Üstelik daha önceki cihat ilanlarıyla karşılaştırıldığında karar teolojik olarak alışılmışın dışındaydı; çünkü Osmanlıların Hristiyan müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan’a karşı değil, yalnızca İngilizlere, Fransızlara, Karadağlılara, Sırp'lara ve Ruslara karşı seçici bir silahlı cihat çağrısında bulunmaktaydı. Bu yüzden savaş, klasik anlamda “müminler” ile “kafirler” arasında bir savaş değildi. Yalnızca İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ hilafete düşman kesildiği için, yalnızca onlar İslamın düşmanı sayılabilirdi. Fetvalar, bu devletlerin yöneticilerine karşı bir cihat yürütmeyi o ülkelerdeki bütün Müslümanların görevi ilan ederken, hilafetin müttefikleriyle savaşmayı Müslümanlar için büyük bir günah ilan etmekteydi.

Cihat ilanı, Babıâli'nin II. Abdülhamid devrinden beri heterojen imparatorluk içinde birliği sürdürmek ve dışarıdan destek almak için izlediği Osmanlı pan-İslamcılık siyasetinin parçası olarak görülebilir; ama Alman subaylar ve İslam uzmanları, cihat planına çok yakından karıştılar.²⁰ Aslında savaşın başlangıcında cihat ilan edilmesini ısrarla isteyenler Almanlardı.²¹ Plan Berlin'de epeydir tar-

²⁰ Pan-İslamcılığa Osmanlı desteği konusunda bkz. Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley, CA, 1997); Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State* (Oxford, 2001); daha genel olarak, Frederick F. Anscombe, “Islam and the Age of Ottoman Reform,” *Past and Present* 208, 1 (2010), 159-189.

²¹ Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, 120-131, II. Wilhelm'in açıklaması 121, Moltke'nin resmi onayı 126. I. Dünya Savaşı sırasında İslami kampanyaya Alman desteğine ilişkin başlıca anlatımlar: Müller, *Islam, Gihâd (“Heiliger Krieg”) und Deutsches Reich*; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople*; McKale, *War by Revolution*; Lüdke, *Jihad Made in Germany*; Oberhaus, “Zum wilden Aufstande entfl am-

tışılmaktaydı. Temmuz Krizinin zirvesinde II. Wilhelm, İslam dünyasının alevlenmesiyle ilgili ünlü yorumunu yapmıştı. Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, ertesi ay bir muhtırayla bu düşüncayı doğruladı ve Almanya'nın hasımlarının Müslüman nüfuslu sömürgelerinde "İslam fanatizmini uyandırmayı" emretti (Resim 1.2). Ekim 1914'te, Osmanlılar savaşa girmeden önce, Max von Oppenheim, "Düşmanlarımızın İslami Topraklarının Devrimcileştirilmesi Üzerine Muhtıra" (*Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*) başlıklı 136 sayfalık bir politika raporu düzenlemişti. Bir Alman-Osmanlı ittifakı sağlandıktan sonra, düşmanların sömürgelerindeki ve imparatorluk çeperlerindeki Müslüman bölgelerde dinsel şiddet kışkırtılacaktı.²² Rakip imparatorlukların Müslüman hinterlandı istikrarsızlaştırılıp, askeri birlikler Avrupa cephelerinden uzak tutulacaktı. "İslamı" "en önemli silahlarımızdan biri," "savaşın başa-

men;" McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express*. Özlü değerlendirmeler: Stephen Casewit, "Background to the Holy War of 1914: Towards an Understanding," *Islamic Quarterly* 29, 4 (1985), 220-233; Martin Kröger, "Revolution als Programm: Ziele und Realität deutscher Orientpolitik im Ersten Weltkrieg," Wolfgang Michalka (ed.), *Der Erste Weltkrieg: Wirkung, Wahrnehmung, Analyse* (Münih, 1994), 366-391 içinde; Wolfgang G. Schwanitz, "Djihad 'Made in Germany': Der Streit um den Heiligen Krieg (1914-1915)," *Sozial.Geschichte* 18, 2 (2003), 7-34; Gottfried Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24, 2 (2004), 145-162. Cihat ilanının arkasındaki itici gücün Almanya olduğu görüşüne ilişkin eleştirel bir değerlendirme: Mustafa Aksakal, "Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad," *War in History* 18, 2 (2011), 184-199. Jennifer Jenkins, "Fritz Fischer's, 'Programme for Revolution': Implications for a Global History of Germany in the First World War," *Journal of Contemporary History* 48, 2 (2013), 397-417, daha geniş bağlamı tartışır.

²² Oppenheim, Memorandum ("Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde"), 1914, Berlin, PA, R 20938. Memorandum bir yorumla birlikte, Tim Epkenhans, "Geld darf keine Rolle spielen," *Archivum Ottomanicum* 18 (2000), 247-250 ve 19 (2001), 121-163 içinde de yayınlandı.

I.2 II. Wilhelm, İstanbul'da Şeyhülislamla buluşuyor, 1917 (Ullstein).

rısı için belirleyici” olabilen bir silah olarak tanımlayan Oppenheim’e göre, “Türkler saldırır saldırmaz” bir “cihat” ilan edilecekti. Oppenheim birçok somut öneride bulundu. Hindistan’da kaçak Alman silahlarıyla desteklenen dinsel bir ayaklanma kışkırtılmalıydı; Kafkasya, İslami kargaşanın yatağı haline gelmeliydi; Mısır fethedilmeliydi; İtilaf Devletlerinin sömürge birliklerinden esir alınan Müslüman askerler gönüllü kazanılmalı ve eski efendilerine karşı harekete geçirilmeliydi. Bir “İslam ayaklanması” için zaman olgunlaşmıştı.

Alman bilim insanları ve uzmanlar, tıpkı savaştan önce olduğu gibi, İslamın araçsallaştırılmasına önemli bir rol oynadılar. İslama ilgi duyan ve 1948’de Columbia Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsünün kurucularından biri olacak Alman siyaset bilimci Ernst Jackh, daha Ağustos 1914’te bir senaryo hazırlamıştı; buna göre Osmanlıların cihat ilan etmesi, “pan-İslam” güçleri “Hindistan’dan Fas’a kadar” İngiliz ve Fransız

egemenliğine karşı “yıkıcı bir nefret”le harekete geçirecekti.²³ Şimdi İslamdan stratejik amaçlarla yararlanılmasını savunan Hartmann savaş sırasında benzer metinler yazdı.²⁴ 1914 sonbaharında, çatışma çıktıktan sonra ama Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden önce, o sırada Bonn’da profesör olan Carl Heinrich Becker, *Deutschland und der İslam* (Almanya ve İslam) başlıklı bir broşür yayınladı.²⁵ Ona göre İslam, Rusya’nın, İngiltere’nin ve Fransa’nın Aşıl topuğuydu. Berlin on yıllardır “İslamı uluslararası bir faktör olarak” görmekteydi.²⁶ İmparatorluk Almanya’sının, savaş öncesi çabalarından ötürü, İslamın dostu olduğu biliniyordu; Berlin şimdi bu statüden yararlanmalıydı. İstanbul’la bir ittifak, “son derece önemli bir faktör” haline gelebilen İslamı savaşa sokacaktı.²⁷ Dinsel duygunun siyasal kullanımı savaşın sonucunu belirlemeyecek olmasına rağmen, savaş çabalarına önemli katkıda bulunacaktı. Çağdaş İslam konusunda dünyanın önde gelen otoritelerinden biri olan Hollandalı İslam uzmanı Christiaan Snouck Hurgronje, Alman meslektaşlarını, özellikle Becker ve Hartmann’ı, dinsel nefreti yaymakla suçladı.²⁸ 1915’in başında yayınlanan bir makalede, savaşa dinsel elektrik verme düşüncesini Almanların

²³ Bu yorumlar, Ernst Jäckh, *Der aufsteigende Halbmond: Auf dem Weg zum deutsch-türkischen Bündnis*’in (Stuttgart, 1916 [1909]) gözden geçirilmiş 1916 baskısında yapıldı, 237. Jäckh’in cihat politikasına ilişkin değerlendirmesi için ayrıca bkz. Ernst Jäckh, *Die deutsch-türkische Waffenbrüderschaft* (Stuttgart, 1915); Ernst Jäckh, *Die Türkei und Deutschland* (Berlin, 1916). Anıları, Ernst Jäckh, *Der goldene Pflug: Lebensernte eines Weltbürgers* (Stuttgart, 1954), I. Dünya Savaşının cihat kampanyasını tartışmaz.

²⁴ Martin Hartmann, “Islampolitik,” *Koloniale Rundschau* 5, 11-12 (1914), 580-603; Martin Hartmann, “Deutschland und der Heilige Krieg,” *Das neue Deutschland* (29 May 1915), 268-273; Martin Hartmann, “Die weltwirtschaftlichen Wirkungen des Heiligen Krieges,” *Weltwirtschaft* (January-February 1915), 255.

²⁵ C. H. Becker, *Deutschland und der Islam* (Stuttgart, 1914).

²⁶ 26 A.g.e., 19.

²⁷ A.g.e., 6.

²⁸ C. Snouck Hurgronje, “Heilige Oorlog Made in Germany,” *De Gids* 79, 1 (1915), 1-33; aynı yıl çıkan İngilizce çevirisi için, C. Snouck Hurgronje, *The Holy War “Made in Germany”* (Londra, 1915).

öne sürdüğünü savundu. Hurgronje Alman bilim insanlarının İslamın siyasal önemiyle ilgili sayısız açıklamasına işaret etti, onları mesleklerini lekelemekle eleştirdi. Becker etkilenmedi. Bir makalede, dünya siyasetinde dinin meşru bir araç olduğunu söyleyerek karşılık verdi.²⁹ Savaşın ilk yılında tam bir İslam sevdası bütün Reich'e yayıldı. Alman basını cihat üzerine makalelerle coşuyordu; İslam uzmanları Müslüman dünyayla ittifak üzerine konferanslar verdi; cihat üzerine sayısız kitapçık ve broşür çıktı.³⁰

²⁹ C. H. Becker, "Deutschland und der Heilige Krieg," *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 9, 7 (1915), 631-662; cevaben, C. Snouck Hurgronje, "Deutschland und der Heilige Krieg: Erwiderung," *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 9, 10 (1915), 1025-1034; yine cevaben, C. H. Becker, "Deutschland und der Heilige Krieg: Schlußwort," *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 9, 10 (1915), 1033-1042. Bu tartışma konusunda bkz. Peter Heine, "C. Snouck Hurgronje versus C. H. Becker: Ein Beitrag zur Geschichte der Angewandten Orientalistik," *Die Welt des Islams* 23/24 (1984), 378-387. Becker'in savaşta siyaset ve İslam üzerine diğer yayınları: C. H. Becker, "England und der Islam," *Das größere Deutschland: Wochenschrift für deutsche Weltund Kolonialpolitik* 28 (1914), 841-848; C. H. Becker, "Die Türkei," Otto Hintze, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken ve Hermann Schumacher (ed.), *Deutschland und der Weltkrieg* (Leipzig, 1915), 285-309 içinde; C. H. Becker, "Islampolitik," *Die Welt des Islams* 3, 2 (1915), 101-120; C. H. Becker, "Die Senussi," *Deutsche Kolonialzeitung* 32, 2 (1915), 25-26. Senusiler üzerine makalesi hariç, Becker'in bu metinleri, C. H. Becker, *Islamstudien*, cilt 2'de yayınlandı.

³⁰ Gottfried Simon, *Die Welt des Islam und die neue Zeit* (Wernigerode, 1925), 12, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'daki İslam çılgınlığının canlı bir anlatımını verir; ayrıca bkz. "Zeitungsschau" bölümü, *Die Welt des Islams*. Konuyla ilgili broşür ve kitap tufanından örnekler: Hubert Grimme, *Islam und Weltkrieg* (Münster, 1914); Hugo Grothe, *Deutschland, die Türkei und der Islam: Ein Beitrag zu den Grundlinien der deutschen Weltpolitik im islamischen Orient* (Leipzig, 1914); Eugen Mittwoch, *Deutschland, die Türkei und der Heilige Krieg* (Berlin, 1914); Rudolf Tschudi, *Der Islam und der Krieg* (Hamburg, 1914); Joseph Froberger, *Weltkrieg und Islam* (München Gladbach, 1915); Gottfried Galli, *Dschihad: Der Heilige Krieg des Islams und seine Bedeutung im Weltkriege unter besonderer Berücksichtigung der Interessen Deutschlands* (Freiburg, 1915); Richard Schäfer, *Islam und Weltkrieg* (Leipzig, 1915); Kurt L. Walter van der Bleek (ed.), *Die Vernichtung der englischen Welt-*

Almanya'nın İslam kampanyasının merkezinde, Max von Oppenheim tarafından (daha sonra, Oppenheim İstanbul'da çalışmaya gidince, Konsolos Karl Schabinger von Schowingen tarafından, ondan sonra bilim insanı Eugen Mittwoch tarafından) yönetilen Yüksek Komuta ve Dışişleri Bakanlığının Doğu İstihbarat Dairesi (*Nachrichtenstelle für den Orient*) vardı.³¹ Akademik uzmanlardan, diplomatlardan, askeri yetkililerden ve Müslüman işbirlikçilerden (Tunuslu ünlü din adamı Salih eş-Şerif et-Tunisi, Mısırlı vaiz Abdülaziz Şaviş ve ünlü Tatar pan-İslamcı Abdürreşid İbrahim gibi) oluşan geniş bir kadro çalıştırmaktaydı. Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar uzanan Müslüman topraklar için propaganda örgütlediler ve koordine ettiler. Cihat ve şehitlik dilinden yararlanan bu propagandanın merkezi ögesi dindi. Bazı metinler Almancaya da çevrildi; en ünlüsü Alman İslam Araştırmaları Derneğinin Almancaya çevirip yayınladığı, Martin Hartmann'ın bir önsöz ve Karl Schabinger von Schowingen'in bir sonsöz yazdığı et-Tunisi'nin *Hakikat'ül-Cihad'ı* (*Cihat Hakikatı*).³² Doğu İstihbarat Dairesi, İttifak Devletleri safında savaşmaları için toplanacak Müslüman savaş esirlerinden de sorumluydu.

macht und des russischen Zarismus durch den Dreibund und den Islam (Berlin, 1915). Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire*, 436-454, cihat kampanyasında Alman yazarların ve Oryantalistlerin rolüne ilişkin bir anlatım verir.

³¹ Maren Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg* (Saarbrücken, 2007).

³² Schaich Salih Aschsharif Attunisi, *Haqiqat Aldschihād: Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*, çev. Karl E. Schabinger, Berlin, 1915); Fransızca çevirisi için, Schaich Salih Aschsharif Attunisi, *La Vérité au Sujet de la Guerre Sainte* (Bern, 1916). Savaşta et-Tunisi'nin rolü konusunda bkz. Peter Heine, "Şaliḥ ash-Sharif at-Tunisi: A North African Nationalist in Berlin during the First World War," *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* 33 (1982), 89-95. Abdülaziz Şaviş'in bir propaganda metni, "1915 Ottoman Fatwa," Andrew G. Bostom, *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslims* (Amherst, NY, 2005), 221-225 içinde bulunabilir.

1.3 Berlin'e yakın Wünsdorf'ta Müslüman savaş esirleri kampının camii, 1916 (Ullstein).

1.4 Berlin'e yakın Wünsdorf'ta Müslüman kampından namaz kılan savaş esirleri, tarihsiz (1914-1918) (Ullstein).

1914-1915 kışında Alman ordusu Berlin'in güneyinde Wünsdorf ve Zossen'de Müslüman savaş esirleri için özel kamplar kurdu.³³ Kamplarda, Afrika'dan, Hindistan'dan ve Rusya'dan İngiliz, Fransız ve Rus ordularında savaşmış birkaç bin asker tutuldu. Başından itibaren Almanlar esirleri kazanmak için çok çaba harcadı. İslama saygılarını göstermek için Müslümanlara çeşitli ödünler ve özel dinsel haklar verdiler (Resim 1.3 ve 1.4). Müslümanların günlük ibadetlerini yapmalarına, dinsel bayramlarını kutlamalarına, kurban kesmelerine ve ölülerini İslami kurallara uygun gömmelelerine izin verildi. Wünsdorf kampında Almanlar, Kudüs'teki Kübbet-üs-Sahra model alınarak tasarlanan bir cami bile inşa etti –Almanya'da inşa edilen ilk işlevsel İslami ibadethaneydi. Propagandaya ve siyasal öğreti aşılamaaya çok önem verildi. *Nachrichtenstelle für den Orient* esirlere çok sayıda propaganda malzemesi dağıttı; bunların en önemlisi, Arapça, Rusça ve Tatarca yayınlanan, okuma yazma bilenlerin bilmeyen yoldaşlarına okuyacağı *Cihat Hakikati*.³⁴ Kamplarda dinsel hizmet sunmak ve siyasal propagandayı yaymak için imamlar istihdam edildi. Bu imamların en ünlüsü,

³³ Gerhard Höpp, *Muslimen in der Mark: Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924* (Berlin, 1997); özlü değerlendirmeler için, Gerhard Höpp, "Muslimen in Märkischer Heide: Die Wünsdorfer Moschee, 1915 bis 1924," *Moslemische Revue* 1 (1989), 21-28; Gerhard Höpp, "Die Wünsdorfer Moschee: Eine Episode islamischen Lebens in Deutschland, 1915-1930," *Die Welt des Islams* 36, 2 (1996), 204-218; Gerhard Höpp, "Die Privilegien der Verlierer: Über Status und Schicksal muslimischer Kriegsgefangener und Deserteure in Deutschland während des Ersten Weltkrieges und der Zwischenkriegszeit," Gerhard Höpp (ed.), *Fremde Erfahrungen: Asiaten und Afrikaner in Deutschland, Österreich und in der Schweiz bis 1945* (Berlin, 1996), 185-210 içinde; Margot Kahleyss, "Muslimische Kriegsgefangene in Deutschland im Ersten Weltkrieg: Ansichten und Absichten," Gerhard Höpp ve Brigitte Reinwald (eds.), *Fremdeinsätze: Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen 1914-1945* (Berlin, 2000), 79-117 içinde. Büyüleyici bir fotoğraf koleksiyonu, Margot Kahleyss, *Muslimen in Brandenburg: Kriegsgefangene im 1. Weltkrieg: Ansichten und Absichten* (Berlin, 1998) içinde bulunabilir.

³⁴ Peter Heine, "Al-Ğihād: Eine deutsche Propagandazeitung im 1. Weltkrieg," *Die Welt des Islams* 20, 3-4 (1980), 197-199.

Volga Tatarı Alimcan İdris'ti (İdrisi).³⁵ Otuzuna yakın olan İdris Buhara'da, İstanbul'da, Lozan'da ve Liège'de teoloji ve felsefe okumuş ve 1916'nın başında Almanların hizmetine girmeden önce Osmanlı Harbiye Nazırlığında çalışmıştı. Wünsdorf ve Zossen'de ateşli konuşmaları ve vaazlarıyla kısa sürede ünlendi. 1918 sonbaharında, kurban bayramı vesilesiyle esirlere seslenip, İslam dünyasının "en kutsal" yerlerinin "İngiliz ve Fransız boyunduruğu altında" ıstırap çektiğini söyledi ve savaşa "müminlerin uyanması için sesli bir işaret" dedi.³⁶ Wünsdorf'ta ve Zossen'de, Alman yetkililerin umduğundan çok az gönüllü çıkmasına rağmen, birkaç yüz Müslüman saflara kazanıldı ve Osmanlı ordusuna katılmak üzere İstanbul'a gönderildi.

Bütün dünyada Alman elçilikleri ve konsoloslukları pan-İslami propagandayı yaydı. Maaşlı propagandacılar cihat mesajını camilerde ve meydanlarda yaydı. Berlin, İtilaf imparatorluklarının Müslüman hinterlandlarında isyan çıkarmak için çeşitli misyonlar da örgütledi.³⁷ Savaşın ilk ayla-

³⁵ İdris, Curriculum Vitae, tarihsiz (1933'ten sonra), (Berlin), PA, R 60740. İdris konusunda ayrıca bkz. Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 35, 39, 142 ve 228; Höpp, *Muslimen in der Mark*, birçok yerde; Gerhard Höpp, "Die Wünsdorfer Moschee," 9, 11 ve 15-16; Gerhard Höpp, "Die Privilegien der Verlierer," 189; Iskander Gilyazov, "Die Wolgatataren und Deutschland im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts," Michael Kemper vd (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*, 2 cilt (Berlin, 1996-1998), cilt 2 (*Inter-Regional and Inter-Ethnic Relations*), 335-353 içinde; Sebastian Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und tatarischer Nationalismus* (Berlin, 2002), 9-10, 33-34, 54-55 ve 72; Federal Almanya'daki Müslüman cemaatin bakış açısından bir anlatım için, İlyas Gabid Abdulla, *Islam in West Deutschland* (Münih, n.d. [1966]), 14 ve İdris'in fotoğrafları için 12.

³⁶ Armin T. Wegner, "Beiram der Verbannten," *Der Neue Orient* 4, 1 (1918), 41-43, 42.

³⁷ Bu Alman misyonları ilişkin başlıca değerlendirmeler: Müller, *Islam, Gihâd ("Heiliger Krieg") und Deutsches Reich*; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople*; McKale, *War by Revolution*; Lüdke, *Jihad Made in Germany*; Oberhaus, "Zum wilden Aufstande entflammen;" McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express*. A Alman ve Osmanlı yet-

rında çok sayıda Alman görev gücü, Bedevilerin desteğini almak ve hacılar arasında propaganda yapmak için Arabistan yarımadasına gönderildi. Sudan'da İngiliz-Mısır yönetimine karşı propaganda yapma girişimleri de oldu.³⁸ Doğu Akdeniz'de, savaştan önce Kahire'de Alman konsolosluğunda çalışan diplomat Curt Prüfer, İngiliz egemenliğindeki Mısır'da propaganda ve isyan örgütleyecekti.³⁹ Sirenayka'da Alman casuslar Senusiye tarikatının savaşıclarını Mısır'a saldırmaya ikna etmeye çalıştı.⁴⁰ Senusiler geçen on yılda emperyal tecavüze karşı güçlü bir direniş örgütlemiş, güney Sahra'da Fransız birliklerine karşı cihat çağrısında bulunmuş ve 1911'de Trablus'un istilasından sonra İtalyanlarla savaşmışlardı. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ile uzun pazarlıklardan ve hatırı sayılır ödemelerden sonra, Sanusiler sonunda silah kuşanıp, Mısır'ın batı sınırına saldırdı; ama başlangıçta birkaç zaferden sonra, İngiliz ordusu tarafından durduruldu. Fransız Kuzey Afrika'da, İngiliz ve Fransız Batı Afrika'da Müslüman direniş hareketlerini silahlandırma ve kışkırtma girişimleri bazı başarılar elde etti, ama genel olarak ciddi bir tehdit oluşturmadi.⁴¹ 1915'in başında Binbaşı Fri-

kililerin dağıttığı propaganda malzemesinin büyüleyici bir derlemesi için bkz. Gottfried Hagen, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischen, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg eingeleitet, übersetzt und kommentiert* (Frankfurt, 1990). Bu paragraf bu literatüre dayanır.

³⁸ Peter Heine, "Leo Frobenius als politischer Agent: Ein Beitrag zu seiner Biographie," *Paideuma* 26 (1980), 1-5.

³⁹ Donald M. McKale, *Curt Prüfer: German Diplomat from the Kaiser to Hitler* (Kent, OH, 1987), 25-56; Hans Werner Neulen, *Feldgrau in Jerusalem: Das Levantekorps des kaiserlichen Deutschland* (Münih, 1991).

⁴⁰ Russell McGuirk, *The Sanusi's Little War: The Amazing Story of a Forgotten Conflict in the Western Desert, 1915-1917* (Londra, 2007); Senusiler konusunda daha genel olarak, E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica* (Oxford, 1949).

⁴¹ Edmund Burke, "Moroccan Resistance, Pan-Islam and German War Strategy, 1914-1918," *Francia* 3 (1975) 434-464; Jide Osuntokun, "Nigeria's Colonial Government and the Islamic Insurgency in French West Africa, 1914-1918," *Cahiers d'Études Africaines* 15, 57 (1975),

edrich Klein'in başkanlığında bir görev heyeti güney Irak'a, Kerbelalı ve Necefli Şii *müctehid*'lerle görüşmeye gönderildi.⁴² Önde gelen Şii âlimler 1914'ün sonunda Osmanlı fetvalarını destekleyen buyruklar çıkarmalarına rağmen, Almanlar uzun görüşmelerden ve hatırı sayılır rüşvetlerden sonra beş din âlimini bir cihat çağrısı daha yayınlamaya ikna etti. Onları, İran'da bazı Şii liderler izledi.⁴³ İran'da da Alman ajan grupları (en ünlüsü konsolos Wilhelm Wassmuss'un yönettiği grup), Rus ve İngiliz askeri varlığına karşı yerel ayaklanma çıkarmaya çalışıyordu.⁴⁴ Ne var ki, İslam dünyasındaki en önemli Alman görev grupları, Afganistan'dan İngiliz Hindistan'ının Müslüman sınır bölgesine –Kuzeybatı Sınır Eyaletinde– isyan yaymayı amaçlamaktaydı ve coğrafya ve Doğu araştırmaları eğitimi görmüş, savaştan önce

85-93; İngiliz ve Fransız sömürgesi Afrika konusunda daha genel olarak William Deakin, "Imperial Germany and the 'Holy War' in Africa, 1914-1918," *University of Leeds Review* 28 (1985), 75-95. Fas'a bulaşan Alman bir ajanın anlatımı: Albert Bartels, *Mein Krieg auf eigene Faust: Meine Erlebnisse vor und während des Weltkrieges in Marokko* (Leipzig, 1925) ve İngilizce çevirisi, Albert Bartels, *Fighting the French in Morocco* (Londra, 1932).

- ⁴² Ende, "Iraq in World War I;" görev grubunda yer alan iki kişinin anıları için bkz. Hans Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence* (Berlin, 1936); Edgar Stern-Rubarth, *Three Men Tried: Austin Chamberlain, Stresemann, Briand and their Fight for a New Europe* (Londra, 1939), 24-26; Edgar Stern-Rubarth, *Aus zuverlässiger Quelle verlautet: Ein Leben für Presse und Politik* (Stuttgart, 1964), 66-83.
- ⁴³ Firoozeh Kashani-Sabet, *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1840-1946* (Princeton, NJ, 1999), 145-148; İtilaf Devletlerine karşı savaşı desteklemek için İranlı ulemanın çıkardığı fetvaların bir derlemesi için bkz. Mohammad Hassan Kavyusi 'İraqi ve Nasrollah Salehi (ed.), *Jehadiye: Fatwa-yi jahadiye 'olama va maraje'-yi 'ezam dar jang-i jahani-yi avval* (I. Dünya Savaşında Büyük Ulemanın ve Müctehid'lerin Cihat Fetvaları) (Tahran, 1375/1996).
- ⁴⁴ Christopher Sykes, *Wassmuss: The German Lawrence* (Londra, 1936); Dagobert von Mikusch, *Wassmuss, der deutsche Lawrence* (Leipzig, 1937); Ulrich Gehrke, *Persien in der deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, 2 cilt (Stuttgart, 1960); Oliver Bast, *Les Allemands en Perse pendant la Première Guerre mondiale* (Paris, 1997). Pierre Oberling, *The Qashqā'i Nomads of Fars* (Lahey, 1974), 127-147, büyüleyici içgörüler sunar.

İran'ı ve Hindistan'ı dolaşmış Bavyeralı topçu subayı Oskar Ritter von Niedermayer ile daha önce Beijing'de, İstanbul'da ve Tahran'da görev yapmış bir diplomat olan Werner Otto von Hentig tarafından yönetilmekteydi.⁴⁵ Niedermayer ve Hentig rakip seferleri yönetmelerine rağmen, Tahran'da birleşip, Afganları ve Hindistanlıları Raja karşı kıskırtmak için Afganistan'a geçtiler. Savaşın sonuna doğru Reichswehr sarsılan çarcı imparatorluğunun güney saçaklarına girince, Alman yetkililer ve propagandacılar Kırım'daki ve Kafkasya'daki Müslümanlarla da ilgilendiler.⁴⁶ Bu, İmparatorluk Almanya'sını İslamın hâmisi olarak tanıtmaya yönelik pahalı bir kampanyanın son noktasıydı.⁴⁷

⁴⁵ Renate Vogel, *Die Persien- und Afghanistanexpeditionen von Oskar Ritter v. Niedermayers, 1915/1916* (Osnabrück, 1976); Hans-Ulrich Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik* (Münih, 2002), 43-119; Thomas L. Hughes, "The German Mission to Afghanistan, 1915-1916," *German Studies Review* 25, 3 (2002), 447-476. Savaşın son yılında Hentig, görevine ilişkin bir anlatım yayınladı, bkz. Werner Otto von Hentig, *Meine Diplomatenfahrt ins verschlossene Land* (Berlin, 1918). Anılarında her savaş sırasındaki faaliyetlerini de yazar, bkz. Werner Otto von Hentig, *Mein Leben: Eine Dienstreise* (Göttingen, 1962). Niedermayer de I. Dünya Savaşı sırasındaki misyonuna ilişkin bir anlatım yayınladı. Bkz. Oskar von Niedermayer, *Afghanistan* (Leipzig, 1924), 1-10; Oskar von Niedermayer, *Unter der Glutsonne Irans: Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan* (Dachau, 1925), daha sonra *Im Weltkrieg vor Indiens Toren: Der Wüstenzug der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan* olarak (Hamburg, 1936) ve kısaltılmış bir versiyonla, *Krieg in Irans Wüsten: Erlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan* olarak (Hamburg, 1940) yayınlandı.

⁴⁶ Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges* (Münih, 1966), 151-155 (Kırım) ve 174-207 (Kafkasya); Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, 2 cilt (Vienna, 1975-1992); Hans-Ulrich Seidt, "From Palestine to the Caucasus: Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918," *German Studies Review* 24, 1 (2001), 1-18.

⁴⁷ Allman görev grupları, İngilizlerde cihat kampanyasıyla ilgili çok sayıda romana ve kitaba yansıyan popüler düşkünlüğü ve kaygıyı besledi; bunların en ünlüsü: John Buchan'ın macera klasiği, *Greenmantle* (Londra, 1916); ve E. F. Benson, *Deutschland über Allah?* (Londra, 1917).

İslamı savaş için kullanmaya yönelik Alman-Osmanlı çabaları genel anlamda başarısız oldu. Yine de Londra'da, Paris'te ve St. Petersburg'da yetkililer tedirgin oldu; Müslüman sömürgelerdeki yedeklerini, aksi takdirde Avrupa siperlerinde savaşabilecek birlikleri orada tuttular. Bir Fransız ordu raporunun 1916'da ifade ettiği gibi, sömürge dünyasındaki Müslümanları kışkırtma çabaları "İtilaf Devletlerine büyük sorun yarattı."⁴⁸ Yine de Berlin ve İstanbul, daha büyük ayaklanmalar çıkarmayı başaramadı. Örgütlü bir ayaklanmayı kışkırtmak için İslamı kullanma düşüncesi, yanlıştı. Pan-İslamın nüfuzu abartıldı. Müslüman dünya çok fazla heterojendi. Daha önemlisi kampanya inanırlıktan yoksundu. Müslümanların sahiden dinsel bir dava için değil, İttifak Devletlerinin stratejik amaçları için kullanıldıkları çok açıktı. Jön Türklerin dinsel kimliği yoktu. Hilafetin gücü sınırlıydı. Sultan dinsel meşruiyetten yoksundu ve Berlin'deki yetkililerin umduğundan daha az evrensel halife olarak kabul edilmekteydi.

Son olarak, İtilaf Devletleri etkili bir karşı-kampanya örgütledi. Fransızlar, Osmanlı sultanının cihat çağrısı çıkarma yetkisini tanımayan ve Üçlü İttifaka desteği ilahi bir görev ilan eden sadık ulemanın fetvalarını dağıttı.⁴⁹ Aynı zamanda Paris, Fransa'yı bir *puissance musulmane*, yani "Müslüman güç" ola-

⁴⁸ Aktaran Landau, *Politics of Pan-Islam*, 102.

⁴⁹ Jacques Frémeaux, *La France et l'Islam depuis 1789* (Paris, 1991), 139-157; Pascal Le Pautremat, *La politique musulmane de la France au XXe siècle: De l'hexagone aux teres d'Islam* (Paris, 2003), 75-87; Sadek Selam, *La France et ses Musulmans: Un siècle de politique musulmane (1895-2005)* (Paris, 2006), 171-184; Belkacem Recham, "Les Musulmans dans l'armée française, 1900-1945," Mohammed Arkoun (ed.), *Histoire de l'Islam et des Musulmans en France du Moyen Âge à nos jours* (Paris, 2006), 742-761, 744-747 içinde; ve Cezayir'e odaklanan Charles-Robert Ageron, *Les Algériens musulmans et la France (1871-1919)*, 2 cilt (Paris, 1968), cilt 2, 1139-1227. Driss Bensaid, "Les oulémas marocains et la Grande Guerre (1914-18)," A. Bendaoud ve M. Berriane (ed.), *Marocains et Allemands: La perception de l'autre* (Rabat, 1995), 37-57 içinde, Faslı ulemanın Fransız savaş çabalarına tepkilerine ilişkin içgörüler sunar.

rak tanıtan İslami broşürler, risaleler ve dergiler çıkardı. Dini liderler, Müslümanları Avrupa savaş alanlarında savaşmaları için harekete geçirmeye çalıştı. İstanbul'un cihat çağrısına İngilizler, kendi dinsel propagandalarıyla karşılık verdi.⁵⁰ İngiliz İmparatorluğundaki Müslüman ruhani liderler, Müslümanları İtilaf Devletlerini desteklemeye teşvik etti. Reşid Rıza gibi nüfuzlu pan-İslamcı şahsiyetler cihadı ahlaksız ve çıkarıcı bir macera olarak mahkûm edip, Jön Türkleri dinden çıkmakla suçladı. İngiliz Hindistan'ında sömürge yönetiminin teşvik ettiği bir kısım ulema, sultanın fetvasına karşı fetvalar bile çıkardı.⁵¹ 1880'lerin efsanevi mehdici âsinin oğlu Sudanlı Mehdici lider Abdurrahman el-Mehdi bile İngilizlerle birlikte çalıştı ve İstanbul'a karşı savaş çağrısında bulundu.⁵² Rus yetkililer de Alman-Osmanlı cihat kampanyasını yermek için ruhani liderleri çalıştırdı.⁵³ Osmanlı fetvalarının ilanından kısa süre sonra, Romanov İmparatorluğunun en yüksek İslami otoritelerinden biri, Orenburg müftüsü müminleri, imparatorluklarının düşmanlarına karşı silaha sarılmaya çağırıyordu. 1914'te savaş çıktıktan sonra Çar imparatorluğunu dolaşırken, çok sayıda camiye ziyaret etmeyi, kendisini İslamın gerçek koruyucu olarak tanıtmayı ihmal etmedi. Sonunda birçok Müslüman İtilaf hükümetlerine sadakatini kanıtladı. Yüz binlercesi İtilaf Devletlerinin sömürge ordularında savaştı. Arap İsyanıyla birlikte, İngiltere, İttifak Devletlerinin aksine, yalnızca propagandayı

⁵⁰ Cleveland, "The Role of Islam as Political Ideology in the First World War."

⁵¹ Eliezer Tauber, "Rashīd Riḍā's Political Attitudes during World War I," *Muslim World* 85, 1/2 (1995), 107-121; daha genel olarak, Umar Ryad, "Islamic Reformism and Great Britain: Rashid Rida's Image as reflected in the Journal Al- Manār in Cairo," *Islam and Christian-Muslim Relations* 21, 3 (2010), 263-285; ve Hindistan uleması konusunda, Özcan, *Pan-Islamism*, 179-183.

⁵² John Fisher, "British Responses to Mahdist and Other Unrest in North and West Africa, 1919-1930," *Australian Journal of Politics and History* 52, 3 (2006), 347-361, 351.

⁵³ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia* (Cambridge, MA, 2006), 351-352.

değil somut bağımsızlık vaatlerinde de bulunarak, kendi hasımlarının sallantılı emperyal hinterlandlarında ayaklanmayı yaygınlaştırmayı bile başardı.⁵⁴ Mekke şerifi Hüseyin bin Ali ve oğulları Faysal ile Abdullah 1916'nın ortasında saf değiştirip garnizonları ve liman kentlerini istila edince, Alman-Osmanlı propagandasının başarısız olduğu anlaşıldı. Aslında, Kabe bekçilerinin saf değiştirmesi, Osmanlı hilafetinin meşruiyetini epeyce zedeledi. Arap İsyanının, özellikle başlangıçta, güçlü bir dinsel niteliği vardı. Hüseyin'in İngiliz destekli gazetesi *el-Kible*'nin sayfalarına da yansıyan propaganda, İstanbul'a karşı ayaklanmayı dinsel gerekçelerle haklı gösteriyor, Osmanlıları İslamın saflığını bozmakla ve ümmete ihanet etmekle suçluyordu. Âsiler, Jön Türkleri, T. E. Lawrence'ın daha sonra ifade ettiği gibi, "itikatlarını ve insani görevlerini ihmal eden Allahsız günahkârlar" ve "zamanın ruhuna ve İslamın en yüksek çıkarlarına ihanet eden hainler" olarak algıladı.⁵⁵ İngilizler, Mekke-merkezli bir Arap halifeliği düşüncesini bile öne çıkardı –Osmanlı halifenin aksine, Şerif Hüseyin, Peygamber'in kabilesi Kureyş soyundan olduğunu iddia edebilirdi. İslami

⁵⁴ Şerif ayaklanması konusunda geniş bir literatür vardır; örneğin bkz. Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I* (Londra, 1993); Haifa Alangari, *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein and Great Britain, 1914-1924* (Reading, UK, 1998); Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia* (Londra, 2001); James Barr, *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-1918* (New York, 2008); Polly A. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt: The First Modern Intelligence War* (Londra, 2008); daha kapsamlı öykü için, David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York, 1989). Şerif ayaklanmasında İslamın rolü ve bir Arap hilafeti sorunu konusunda bkz. Cleveland, "Role of Islam as Political Ideology in the First World War;" Elie Kedourie, "Egypt and the Caliphate, 1915-52," Elie Kedourie (ed.), *Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies* (London, 1970), 177-207, 179-182 içinde; ve Saad Omar Khan, "The 'Caliphate Question': British Views and Policy toward Pan-Islamic Politics and the End of the Ottoman Caliphate," *American Journal of Social Sciences* 24, 4 (2007), 1-25, 6-11.

⁵⁵ T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (Hertfordshire, 1997 [Oxford, 1922]), 35.

propagandanın, İttifak Devletlerine karşı da kullanılabildiği anlaşıldı.

Savaşın sonra bazı gözlemciler, İslamın siyasal bakımdan önemsiz olacağına inandı. Pan-İslami seferberlik başarısız olmuştu. 1924'te hilafet kaldırıldı. Bazı ülkelerde, en başta Kemalist Türkiye, Pehlevi İran ve Zogucu Arnavutluk'ta, yeni siyasal seçkinler laik modernlik görüşlerini uygulamaya çalıştı. Yine de bu gelişmeler abartılmamalıdır. Aslında iki savaş arası yıllar, pekâlâ küresel bir İslami canlanma dönemi olarak görülebilir. Halifelik sona erdikten sonra, bütün dünyada siyasal huzursuzluk baş gösterdi. Hilafet hareketi İngiliz Hindistan'ını sarstı.⁵⁶ Arabistan yarımadasında Londra-destekli Mekkeli Hüseyin, 1924'te kendini halife ilan edince Suud'un Vahhabileri tarafından uzaklaştırıldı.⁵⁷ Laik yöneticiler, ister Ankara'da, ister Tahran'da, ister Tiran'da olsun, nüfuslarının dindar kesimlerinin şiddetli direnişiyle karşılaştılar.⁵⁸ Afganistan'da Kral Emanullah'ın modernleşmeci hükümeti, 1920'lerde, sonunda tahtını kaybetmesine neden olan İslami muhalefetle sürekli bir mücadeleye girdi.⁵⁹ Müslüman dünyanın birçok yerinde, yeni ortaya çıkan

⁵⁶ Albert Christiaan Niemeijer, *The Khilafat Movement in India, 1919-1924* (Lahey, 1972); Gail Minault, *The Khilafat Movement: Religious Symbolism and Political Mobilisation in India* (New York, 1982); Özcan, *Pan-Islamism*, 184-204; M. Naeem Qureshi, *Pan-Islam in British Indian Politics: A Study of the Khilafat Movement, 1918-1924* (Leiden, 1999); Londra'nın hilafet sorunuyla ilgisi konusunda daha genel olarak, Khan, "The 'Caliphate Question.'"

⁵⁷ Gary Troeller, *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Sa'ud* (Londra, 1976), 216-235; Haifa Alangari, *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein, and Great Britain, 1914-1924* (Reading, 1998), 191-246; Timothy J. Paris, *Britain, the Hashemites, and Arab Rule, 1920-1925: The Sherifian Solution* (Londra, 2003), 341-362.

⁵⁸ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra, 1961), 395-436; Ali M. Ansari, *Modern Iran since 1921: The Pahlavis and After* (Londra, 2003), 46-47; Bernd J. Fischer, *King Zog and the Struggle for Stability in Albania* (Boulder, CO, 1984), 170 ve 247-250.

⁵⁹ Leon B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society* (Ithaca, NY, 1973).

siyasal kitle örgütlerinin merkezinde İslam vardı. Mısır'da, 1928'de öğretmen Hasan el-Benna'nın kurduğu Müslüman Kardeşler (İhvan'ül-Müslimin) birkaç yıl içinde bir kitle hareketine dönüştü; Batı Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar siyasal grupların esin kaynağı oldu.⁶⁰ Mekke'de ve Kahire'de (1926), Kudüs'te (1931) ve Cenevre'de (1935) pan-İslami kongreler örgütlendi, İslami bir bilim insanları, entelektüeller ve siyasal liderler enternasyonalı oluştu.⁶¹ Ortadoğu'da, Afrika'da ve Asya'da büyük güçlerin kendi kaderini tayin hakkını Müslümanlara vermek istemediği anlaşıncaya, laik sömürgecilik karşıtı hareketlerin yanı sıra İslami anti-emperyalizm de canlandı.⁶² 1920'ler ve 1930'lar boyunca İngiliz, Fransız, Hollandalı ve Sovyet yetkililer, Müslüman topraklarında yabancı tecavüzüne karşı cihat çağrısında bulunan yerel direniş gruplarıyla karşılaştı.⁶³ Hindistan'ın ünlü Kuzeybatı Sınır Eyaletinde İslami başkaldırı hayaleti, *Lives of a Bengal Lancer* (1937) gibi çok sayıda ünlü Hollywood filmine bile yansdı; namaz kılan ve savaşan Müslüman kitlelere ilişkin etkileyici sahneleriyle bu film, Hitler'in gözde filmiydi ve Berghof'taki özel sinemasında çevresiyle birlikte defalarca izledi.⁶⁴

⁶⁰ Richard P. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (Londra, 1969); Brynjar Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942* (Reading, UK, 1998); Abd Al-Fattah Muhammad El-Awaisi, *The Muslim Brothers and the Palestine Question 1928-1947* (Londra, 1998); el-Benna konusunda, Gudrun Krämer, *Hasan al-Banna* (New York, 2010).

⁶¹ Kramer, *Islam Assembled*.

⁶² Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (New York, 2007).

⁶³ Martin Thomas, *Empires of Intelligence: Security Services and Colonial Disorder after 1914* (Berkeley, CA, 2008), özellikle 73-90, iki savaş arası dönemde İslamla ilgili emperyal kaygılara ilişkin bir değerlendirme verir.

⁶⁴ Johannes H. Voigt, "Hitler und Indien," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 19 (1971), 33-63, 50; Milan Hauner, "Das Nationalsozialistische Deutschland und Indien," Manfred Funke (ed.), *Hitler, Deutschland und die Mächte: Materialien zur Außenpolitik des dritten Reiches* (Düs-

İki Savaş Arası Dönemin Tartışmaları ve İslamın Jeopolitiği

İki savaş arası dönem boyunca İslam, Alman hükümet yetkililerinin gündeminde olmaya devam etti.⁶⁵ Aynı zamanda Alman politika uzmanları, özellikle 1930'larda, dünya işlerinde İslamın rolü üzerine çok çeşitli makaleler ve kitaplar yayınlayıp, 1939-1945 savaş yıllarına kadar uzanan bir söylem yarattılar. Bu tartışmaların en önemli merkezi, Münih'te bilim insanlarının gelecekte dünya siyasetinde İslamın rolünü tartıştığı Karl Ernst Haushofer'in *Institut für Geopolitik*'i oldu.⁶⁶ Yayın organı *Zeitschrift für Geopolitik*, hilafet sorunu, Avrupa'nın İslama yönelik emperyal politikaları ve pan-İslamcılığın dirilişi üzerine makaleler yayınladı. Gerçekten de enstitüdeki uzmanlar dünya siyasetinde bir güç olarak dini oldukça ciddiye alıyor, "dinin jeopolitiği"nden (*Religions-Geopolitik*) söz ediyorlardı.⁶⁷ Haushofer'in kendisinin

seldorf, 1976), 430-453, 436 içinde; Milan Hauner, *India in Axis Strategy: Germany, Japan, and Indian Nationalists in the Second World War* (Stuttgart, 1981), 33. Film, İngiliz Hint ordusunda subay Francis Yeats-Brown'un ünlü romanına dayanır, *Lives of a Bengal Lancer* (Londra, 1930).

⁶⁵ İki savaş arası dönemde İslam ve pan-İslami hareketler Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından da dikkatle izlendi, bkz. PA içindeki dosyalar, R 78240 (*Religions- und Kirchenwesen: Islam, 1924-1928*); PA, R 78241 (*Religions- und Kirchenwesen: Islam, 1928-1931*); PA, R 78242 (*Religions- und Kirchenwesen: Islam, 1932-1936*); PA, R 104801 (*Religions- und Kirchenwesen: Islam, 1936-1939*).

⁶⁶ Jeopolitik konusunda bkz. Frank Ebeling, *Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft, 1919-1945* (Berlin, 1994); özel olarak Haushofer konusunda Hans-Adolf Jacobsen, *Karl Haushofer: Leben und Werk*, 2 cilt (Boppard, 1979); Bruno Hipler, *Hitlers Lehrmeister: Karl Haushofer als Vater der NS- Ideologie* (St. Ottilien, 1996).

⁶⁷ Karl Haushofer, "Historische Belege zur Religionsgeopolitik," *Zeitschrift für Geopolitik* 20, 8 (1943), 278-280. Aynı sayıda, Heinrich Frick "georeligious considerations on the connection between soil and religion" başlıklı makalesini yayınladı, bkz. Heinrich Frick, "Regionale Religionskunde," *Zeitschrift für Geopolitik* 20, 8 (1943), 281-290. Makalesinde Haushofer, Nazi rejiminde dünya siyaseti ve din üzerine araştırmalara işaret eder, bunu on dokuzuncu yüzyılda yapılan araştırma-

de, Müslüman dünyaya derin bir ilgisi ve “pan” düşüncelere –ister pan-Asya, ister pan-Avrupa, ister pan-İslam olsun– genel bir zafiyeti vardı.⁶⁸

Hilafetin kaldırılmasından sonra siyasal ve dinsel bir merkezden yoksunluk, İslamla ilgili bu tartışmalarda sürekli tekrarlanan konuydu. Kasım 1938’de *Zeitschrift für Geopolitik*’te bir yazar, Hans Rabl, hilafet kurumunu jeopolitik bakımdan değerlendirdi.⁶⁹ I. Dünya Savaşı hilafetin gücünün abartıldığını kanıtladığı için, kaldırılmasının İslamın siyasal önemi üzerinde fazla etkisi olmayacaktı.⁷⁰ Bir merkez olmasa bile, yazarın ifadesiyle “İslamın zindelikleri” güçlü bir siyasal kuvvet olarak kalacaktı. Kuran ve şeriat mutlak kurumları

lara bağlar. “İslam,” diyordu Haushofer, “Leitmotif”ti; Ortadoğu üzerine özel bir sayı için bkz. Karl Haushofer, “Der Nahe Osten im Vorschatten eurasischer Festlandpolitik,” *Zeitschrift für Geopolitik* 16, 11 (1939), 781-783, 783.

⁶⁸ Haushofer’in “pan” düşünceler üzerine başlıca eseri, Karl Haushofer, *Geopolitik der Pan- Ideen* (Berlin, 1931); 8, 11, 15, 23, 37-39, 47, 63 ve 81’de İslama gönderme bulunabilir. Haushofer pan-İslam’da, “Pan-Asya, Pan-Avrupa ve Pan-Afrika”ya yayıldığı için diğer “pan-yaratıkları” önleyen bir düşünce ve hareket görüyordu (a.g.e., 39 ve benzer bir sav için, 81). “Pan” düşünceler konusunda ayrıca bkz. Karl Haushofer, *Weltpolitik von Heute* (Berlin, 1934), özellikle “İslam alanı”na (*Bereich des Islam*) işaret ettiği (100) bölüm 10 (“Übervölkische und überstaatliche Zusammenfassungsveruche: Kirchenstaaten; Panideen; Völkerbund”) ve “pan-İslam rüyaları”na (*Panislamträume*) işaret ettiği (240) bölüm 28 (“Machtverlagerung seit 1914: Internationale Fronten der Panideen”); ayrıca bkz. Karl Haushofer, *Der Kontinentalblock, Mitteleuropa, Eurasien, Japan* (Münih, 1941), burada Hindistan’da İslamın rolüne işaret eder (53). “Pan” düşünceleri ve and the whole field of *Geopolitik* alanı, “kültürel çevreler” (*Kulturkreis*) üzerine *Kulturkreistheorie* denilen antropolojik teorilerden etkilendi; ayrıca bkz. Karl Strupp’un yazdığı madde, “Pan- Islamismus,” *Wörterbuch des Völkerrechts*, cilt 6 (Berlin, 1929). Bu külliyatta, Strupp “pan” hareketler üzerine başka makaleler de yazdı.

⁶⁹ Hans Rabl, “Über das Kalifat,” *Zeitschrift für Geopolitik* 15, 11 (1938), 848-857. Hans Rabel, hilafet üzerine bu düşüncelerden bazılarını daha önce önermişti, Hans Rabl, “Der Nahe Osten auf dem Weg zur Eini-gung,” *Zeitschrift für Geopolitik* 13, 5 (1936), 293-302; Hans Rabl, “Nah-Ost Nachtrag,” *Zeitschrift für Geopolitik* 13, 6 (1936), 402-404.

⁷⁰ 70 Rabl, “Über das Kalifat,” 854.

temsil etmekteydi; imamlar ve ulema bütün dünyada nüfuzlarını kullanmaya devam edecekti.⁷¹ Bu durumun Avrupalı güçler bakımından sonuçlarını tartışan Rabl, okurlarına İslam ile Fransız ve İngiliz imparatorlukları arasında siyasal bir düşmanlık konusunda güvence verirken; Mussolini'nin Müslüman inanca yönelik "olağanüstü zekice ve sempatik tutumu"nu övüyor ve Il Duce'nin "geniş İslami çevrelerde" "İslamın hâmisî" olarak görüldüğünü açıklıyordu.⁷²

II. Dünya Savaşı çıktıktan iki ay sonra, siyaset bilimci Hans Lindemann, İslamın jeopolitiği konusunda kapsamlı bir değerlendirme sundu.⁷³ "Yükselen İslam ve Saldırı" başlıklı makalesinde İslamın kıtaları aşan güçlü bir bağ oluşturduğunu ve dünya meselelerinde üstün bir siyasal güç olarak görülmesi gerektiğini savundu.⁷⁴ Siyasal olarak pasif, uyuşuk ve bağımlı İslam imgeleri doğru değildi ve büyük ölçüde Hristiyan misyonerler tarafından yayılmaktaydı. Lindemann bütün dünyadaki İslami hareketleri ve bunların Avrupalı güçler için içerimlerini inceledi.⁷⁵ O da Japonya'nın ve İtalya'nın İslamla dostluk politikalarına işaret etti; bu politikaları, İngiliz ve Fransız imparatorluklarını zayıflatmak için etkili araç olarak yorumladı.⁷⁶ İki yıl sonra, 1941'de Lindemann *Der Islam im Aufbruch, in Abwehr und Angriff* (Yükselen İslam, Savunma ve Saldırı) kitabında bu düşünceleri geliştirdi.⁷⁷ Ona göre İslam, Müttefik Devletlerin Aşıl topuğuydu. Almanya'nın ve İtalya'nın İslamda korkacak bir şeyleri yoktu. Ama onların da Müslümanlara yönelik doğru politikalar benimsemesi ve "dinsel duygularını incitmeme-

⁷¹ A.g.e., 857.

⁷² A.g.e., 849.

⁷³ Hans Lindemann, "Der Islam im Aufbruch und Angriff," *Zeitschrift für Geopolitik* 16, 11 (1939), 784-789.

⁷⁴ A.g.e., 786.

⁷⁵ A.g.e., 787.

⁷⁶ A.g.e., 785.

⁷⁷ Hans Lindemann, *Der Islam im Aufbruch, in Abwehr und Angriff* (Leipzig, 1941).

si” “çok önemli”ydi.⁷⁸ Bu tür savlar, meslektaşları arasında yaygın kabul gördü.

Mart ve Nisan 1942’de, Alman tankları Kahire’ye doğru yol aldığı ve Sovyetler Birliği’nin güney saçaklarına yaklaştığında, *Zeitschrift für Geopolitik* dergisi Hindistan, Orta-doğu ve Afrika’da Müslümanlara yönelik İngiliz politikalarını tartışan “The British Policy towards Islam” başlıklı bir makaleyi iki bölüm halinde yayınladı.⁷⁹ Yazar pan-İslami dayanışma fikrinden yararlanıyor ve İslamı siyasal bir güç olarak sunuyordu.⁸⁰ “Edebiyat ve gazeteler Hindistanlı Müslümanları Müslüman dünyayla [*Weltislam*] yakın ve sürekli bir temas içine tutmaktaydı;” en son Hindistan Hilafet hareketi bunu göstermişti.⁸¹ I. Dünya Savaşında Müslüman seferberliği, Osmanlı liderliği İslamdan çoktan vazgeçtiği için başarısız olmuştu.⁸² Müslüman dünya, diyordu, Londra’nın özellikle Filistin’de Müslümanlara yönelik politikası “İslamda İngiliz karşıtı duygu”yu güçlendirdiği için, İngiliz İmparatorluğuna karşıydı.⁸³ Dünyanın farklı bölgelerinde İngiliz İmparatorluğunun İslamla ilişkisi, savaş sırasında çok sayıda makalede tartışıldı. Bazı yazarlar, İngilizlerin Hindistan’da Hindulara ve Müslümanlara yönelik böl ve yönet politikasını ele aldı.⁸⁴ Bazıları, Kuzeybatı Sınır Eyaletinde İngiliz kar-

⁷⁸ A.g.e., 84.

⁷⁹ Anonim, “Die britische Islampolitik I,” *Zeitschrift für Geopolitik* 19, 3 (1942), 133-143; Anonim, “Die britische Islampolitik II,” *Zeitschrift für Geopolitik* 19, 4 (1942), 187-196.

⁸⁰ Anonim, “Die britische Islampolitik I,” 133.

⁸¹ A.g.e., 136.

⁸² A.g.e., 143.

⁸³ Anonim, “Die britische Islampolitik II,” 196.

⁸⁴ Pandit K. A. Bhatta, “Innenpolitische Probleme Indiens,” *Zeitschrift für Geopolitik* 16, 12 (1939), 837-850, özellikle 837-838 ve 843; Pandit K. A. Bhatta, “Britische Wehrpolitik in Indien,” *Zeitschrift für Geopolitik* 17, 4 (1940), 172-181. Başka bir dikkate değer örnek, 1942 tarihli *Der Islam in Indien*, Hindistan’da İslamı Ortadoğu, Afrika ve Asya’daki gelişmeler bağlamında inceledi ve “İslama yönelik İngiliz politikası” üzerine bir bölümle bitirdi, bkz. Abid Hassan, *Der Islam in Indien: Indien im Weltislam* (Heidelberg, 1942), özellikle 83-118; kitapla ilgili bir

şıtı İslami başkaldırıyı araştırdı.⁸⁵ 1940'ta jeopolitik uzmanı Walter Leifer İngilizlerin Arap dünyasıyla ilişkisini inceledi ve İslamı güçlü bir siyasal kuvvet olarak tanımladı.⁸⁶ I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı dinsel Müslüman seferberliği, "İslamın liderliği" konusunda Türkler ile Araplar arasındaki tarihsel siyasal çekişmeden ötürü başarısız olmuştu.⁸⁷ *Zeitschrift für Geopolitik*'in sonraki sayısında, "İmparatorluğun Kırılma Çizgileri" üzerine özel sayıda, Mısır'la ilgili bir makale İngiliz İmparatorluğunun yalnızca "Arapçılığa karşı geleneksel savaş"ını değil, "İslami milliyetçiliğe ve İslam dinine karşı" da savaş yürüttüğünü iddia etti.⁸⁸ Londra'nın politikaları hem "bir Arap ülkesine saldırı"ydı hem "İslama bir saldırı"ydı!⁸⁹

Savaştan önce *Zeitschrift für Geopolitik*'te büyük güçlerin Müslüman dünyanın farklı bölgeleriyle ilişkisini ele alan makaleler İslamın siyasal önemini, pan-İslami hareketleri ve İslam ile Avrupa imparatorlukları arasında iddia edilen düşmanlığı zaten vurgulamıştı. Fransızların İslamla ilişkisi üzerine bir makale şöyle bitiyordu: "Fransız sömürge politikasının en önemli sorunu olmasa bile en önemli sorunlarından biri, Fransa ile İslam arasındaki ilişkidir."⁹⁰ Benzer şekilde, ertesi yıl Hollanda Doğu Hint Adalarında emperyalizme ilişkin bir çözümleme "Hollanda ile İslam arasındaki ilişki"nin, "Hollanda sömürge politikasının en önemli sorunlarından"

değerlendirme için, "Weltreligionen als geopolitische Formkräfte," *Zeitschrift für Geopolitik* 19, 12 (1942), 561-562.

⁸⁵ Herbert Hörhager, "Die Haltung der indo-afghanischen Grenzstämmen zur indischen Krise," *Zeitschrift für Geopolitik* 17, 3 (1940), 119-124; Habibur Rahman, "Die Stellung Afghanistans in Zentralasien," *Zeitschrift für Geopolitik* 17, 4 (1940), 182-184.

⁸⁶ Walter Leifer, "Der Freiheitskampf der Araber," *Zeitschrift für Geopolitik* 17, 2 (1940), 65-70.

⁸⁷ A.g.e., 65.

⁸⁸ H. A. Fakoussa, "Ägyptens auswärtige Politik," *Zeitschrift für Geopolitik* 17, 3 (1940), 125-127, 125.

⁸⁹ A.g.e., 125.

⁹⁰ Rudolf Friedmann, "Frankreich und der Islam," *Zeitschrift für Geopolitik* 4, 1 (1927), 58-68, 58.

olduğunu iddia etti.⁹¹ İngiltere'nin Hindistan'da "Hindular ile Müslümanlar arasında bir bölünme" yaratma politikası da tartışıldı.⁹² 1936'da doğu Avrupa araştırmaları uzmanı Heinrich Eck, Sovyet Orta Asya'sı üzerine bir makalede "dinsel sorun"u, Orta Asya halkları ile Kremlin arasındaki ilişkiyi "anlamanın anahtarı" olarak tanımladı.⁹³ "İslamla açık bir savaşın Asya insanında şiddetli direnişe neden olacağının farkında olan Sovyet hükümeti, basiretli araçlar kullanır" diyordu, ama Moskova'nın İslamı kontrol etme girişimlerinin başarısız olduğunu da açıklıyordu: "Yine de Allahsızlar Hareketi, dinsel fanatizmin ve bin yıllık geleneklerin kök saldığı Orta Asya halkları arasında yoğun bir hoşnutsuzluk doğurdu."⁹⁴ Pan-İslamcılığı en güçlü direniş gücü olarak tanımlayan yazar, sonunda Orta Asya'yı daha geniş Müslüman dünyayla ilişkilendirmekteydi: "Yalnızca Orta Asya'da değil, bütün Doğuda kaderleri tayin edecek belirleyici faktör pan-İslamcılıktır."⁹⁵

Zeitschrift für Geopolitik'te yayınlanan makaleler, İslam ve dünya siyaseti üzerine daha geniş bir tartışmanın parçasıydı. Bu konuda, Hans Lindemann'ın *Der Islam im Aufbruch, in Abwehr und Angriff* 'te özellikle önerdiği en dikkate değer iki kitap, Paul Schmitz'in 1937 tarihli kitabı *All-Islam! Weltmacht von morgen?* (İslam Dünyası! Yarının Dünya Gücü?) ve Thomas Reichardt'ın 1939 tarihli eseri *Der Islam vor den Toren*'di (İslam Kapıda).⁹⁶ II. Dünya Savaşı başlamadan birkaç ay önce

⁹¹ Djamal Udin, "Zur Kulturpolitik Indonesiens II," *Zeitschrift für Geopolitik* 5, 3 (1928), 258-264; Djamal Udin, "Zur Kulturpolitik Indonesiens II," *Zeitschrift für Geopolitik* 5, 4 (1928), 317-325, alıntı 320'de.

⁹² Willmar Freischütz, "Die indisch-englische Auseinandersetzung," *Zeitschrift für Geopolitik* 7, 4 (1930), 308-318, 309.

⁹³ Heinrich Eck, "Russisch-Asien am Scheidewege," *Zeitschrift für Geopolitik*, 13, 2 (1936), 76-86, 85. Yazar "Rus-Asya'sı"ndan söz ederken Kırım ve Kafkasya'yı da dahil eder.

⁹⁴ A.g.e., 82.

⁹⁵ A.g.e., 85; pan-İslamın rolü konusunda, 85-86.

⁹⁶ Başlığında "İslam" işaret eden her kitap, gerçekte dinle ilgili değildi: Örneğin Nazi tanıtımcı Othmar Krainz'in *İslamın Kılıcı* (*Das Schwert des Islam*) İslamı ele almaz; esas olarak Ortadoğuyla ve özellikle İngiliz po-

yayınlanan Reichardt'ın kitabı, İslamın tekrar küresel menzilli güçlü bir siyasal kuvvet haline geldiğini öne sürüyordu.⁹⁷ “İslamda farklılıklar vardır, ama tözel değildir” diyordu.⁹⁸ İslam bir “dünya gücü” değilse bile en azından “birinci sınıf bir dünya faktörü”ydü.⁹⁹ Milliyetçiliğin eninde sonunda dinin yerini alacağına dair popüler inancı reddeden yazar şöyle yazıyordu: “Şahsi bir mesele olarak din –Batının çökmüş bir düşüncesidir; Doğunun asla anlamayacağı ve razı olmayacağı bir düşüncedir!”¹⁰⁰ I. Dünya Savaşı sırasında cihat çağrısı, ateist görüşleri bilinen Jön Türkler tarafından yapıldığı için başarısız olmuştu.¹⁰¹ Reichardt büyük güçlerin İslama yaklaşımlarını ve İslami anti-emperyalizmi derinlemesine inceledi.¹⁰² Endonezya’da Hollanda politikalarını, Filipinler’de ABD politikalarını ve Afrika’da Fransız politikalarını değerlendirdi. İngiltere’nin Müslüman inancı bastırma politikası başlattığını iddia etti.¹⁰³ “Bu şekilde İngilizlerin İslama yönelik tutumları, sonunda Fransız tutumlarıyla aynı kapıya çıktı: Nefret, ihtilaf ve ayaklanma.”¹⁰⁴ Liberal imparatorlukların dinsel politikaları Müslümanlara tersti: “İslam Batıya baktığında, demokraside, parlamentoculukta, kapitalizmde, bireycilikte, dizginsiz makinleşmede ve ilerlemeye körü körüne inançta, karşı olduğu

litikalarıyla ve Filistin’e Yahudi göçüyle ilgilenen anti-semitik bir broşürdür, bkz. Othmar Krainz, *Das Schwert des Islam* (Hersching, 1938).

⁹⁷ Thomas Reichardt, *Der Islam vor den Toren* (Leipzig, 1939). Alman birlikleri Kuzey Afrika’ya girdikten ve Sovyetler Birliği’ne saldırıdan sonra Reichardt iddialarını vurgulayacaktı, Thomas Reichardt, “Der Islam: Totale Mohammedanische Lebensschau,” *Krakauer Zeitung* (21 November 1941) içinde.

⁹⁸ Reichardt, *Der Islam vor den Toren*, 318. Reichardt *Kulturkreis* düşüncesine işaret eder. Bkz. a.g.e., 6 ve çeşitli yerlerde.

⁹⁹ A.g.e., 322.

¹⁰⁰ A.g.e., 241-244, alıntı 241’de.

¹⁰¹ A.g.e., 190-193, 254-245; Osmanlı hilafetinin kaldırılmasında sonra halifelik sorunu konusunda bkz. 243.

¹⁰² A.g.e., 245-317.

¹⁰³ A.g.e., 297-298.

¹⁰⁴ A.g.e., 299.

her şeyi görür.”¹⁰⁵ Reichardt, Sovyetlerin dinsel kurumları bastırmasını, camileri yıkmasını ve dinsel şahsiyetleri kovuşturmasını da inceledi ve “İslam, Bolşevizmi baş düşman olarak görür,” sonucuna vardı.¹⁰⁶ Japonya ve İtalya ise akılcıca davranıp İslamı kendi politikalarına dahil etti.¹⁰⁷ Bütün “otoriter ve total devletler” gibi, Almanya’nın da “İslamın yükselişinden korkacak bir şeyi” yoktu.¹⁰⁸ Almanya ile İslam arasındaki ilişki, Mısırlı hekim ve pan-İslamcı aktivist Zeki Ali’nin yazdığı son bölümde ayrıntılı bir biçimde irdelendi.¹⁰⁹ Ali, İmparatorluk Almanya’sının İslam politikalarına, II. Wilhelm’in Şam konuşmasına ve Almanya’nın sömürgelerinde İslama yönelik tutumuna işaret etti.¹¹⁰ Nazizm ile İslam arasındaki sözde ideolojik yakınlıkları değerlendirmeden önce, “İslama, dinsel kültürene, kurumlarına ve dinsel binalarına saygı, ana ilkeydi” iddiasında bulundu.¹¹¹

Reichardt gibi, Schmitz de *All-Islam* kitabında İslamın dünya çapında siyasi önemini vurguladı.¹¹² *Geopolitik*’in dilini

¹⁰⁵ A.g.e., 326.

¹⁰⁶ A.g.e., 277 ve İslamın aslında anti-Boyşevik olduğu düşüncesi, 9 ve çeşitli yerlerde.

¹⁰⁷ Japonya’nın Asya’da hegemonya için İslamı kullanması konusunda bkz. a.g.e., 272-276; İtalya’nın politikası ve Mussolini’nin İslamı koruma iddiası konusunda bkz. a.g.e., 300-308.

¹⁰⁸ A.g.e., 328.

¹⁰⁹ Zeki Ali, “Großdeutschland und der Islam,” Reichardt, *Der Islam vor den Toren*, 329-340 içinde. Bir yıl önce Zeki Ali pan-İslami bir kitapçık zaten yayınlamıştı, bkz. Zeki Ali, *Islam in the World* (Lahore, 1938), olasılıkla *Die Welt des Islams*’ta değerlendirildi, bkz. W. Björkman, “Zeki Ali, Islam in the World,” *Die Welt des Islams* 20 (1938), 137-139. Ali, Fransa’nın ve İngiltere’nin Almanya’ya savaş ilan ettiği gün makaleyi yayınlarak, savaş çıktıktan sonra da görüşlerini teyit edecekti; Zeki Ali, “Großdeutschland und der Islam,” *Rheinisch-Westfälische Zeitung* (3 Eylül 1939). Zeki, 1935’te Cenevre’da Avrupa İslam kongresinin örgütlenmesinde öncü rol oynamıştı, bkz. Kramer, *Islam Assembled*, 145.

¹¹⁰ Ali, “Großdeutschland und der Islam,” 331-332.

¹¹¹ A.g.e., 330.

¹¹² Paul Schmitz, *All-Islam! Weltmacht von morgen?* (Leipzig, 1937). Kitap uluslararası ilgi de gördü, bkz. Robert Gale Woolbert, “Recent Books on International Relations,” *Foreign Affairs* 16, 4 (1938), 728-

kullanan Schmitz, pan-İslami bir devletten çok bir Müslüman uluslar bloğu görüşünü tasvir etti.¹¹³ Dinle birbirine bağlı olan bu koalisyon “yarının dünya gücü” olacaktı.¹¹⁴ İslami dayanışma, Schmitz’in gözünde “siyasal bakımdan oldukça anlamlı bir bilinç, İslami bir cemaatin var olduğu” bilinci yaratan

744, 729 ve Japoncaya bile çevrildi, bkz. Paul Schmitz, *Kaikyô no Zenbô: Ashita no Sekai Seiryoku (İslam Dünyası: Yarının Dünya Gücü)* (Tokyo, 1938). Paul Schmitz, üretken bir popüler kitap yazarıydı. En çok anılan *All-İslam* dışında, Arap dünyası üzerine birçok kitap yazdı, bkz. Paul Schmitz, *Politiker und Propheten am Roten Meer* (Leipzig, 1939); Paul Schmitz, *Neubau der arabischen Welt* (Leipzig, 1937); Paul Schmitz, *Die Arabische Revolution* (Leipzig, 1942); Paul Schmitz, *Ägyptens Weg zur Freiheit* (Leipzig, 1941); Paul Schmitz, *Englands Gewaltpolitik am Nil* (Berlin, 1940); Paul Schmitz, *Frankreich in Nord-Afrika* (Leipzig, 1938); ve daha genel bir kitap, Paul Schmitz, *Die britische Schwäche* (Leipzig, 1940). Schmitz’in kitaplarının anti-emperyal bir rengi vardı. Çoğunda İslam, İslami anti-emperyalizm ve İslamla emperyal ilişki bir rol oynadı. Kuzey Afrika’da Fransızların “artan ölçüde saldırgan bir İslam”a karşı koymak için Berberiler ile Araplar arasındaki farkları vurgulama girişimlerine (*Frankreich in Nordafrika*, 126; ayrıca *Die arabische Revolution*, 182-207); Suriye’de Fransızlara karşı Dürzi ayaklanmasına (*Die arabische Revolution*, 94-95); Sudan’da Mehdi âsilerle karşı İngiliz zalimliğine (*Englands Gewaltpolitik*, 24-45; *Ägyptens weg zur Freiheit*, 114-115; *Politiker und Propheten am Roten Meer*, 118); İngiliz Hindistan’ında Müslüman muhalefete (*Die britische Schwäche*, 165, bu kitap daha genel olarak anti-emperyalizme odaklanır); Filistin’de Müslümanların İngilizlerle ve Yahudi göçmenlerle çatışmasına (*Die arabische Revolution*, 152-154); İtalyanların Kuzey Afrika’da Senuşi âsilerle çatışmasına (*Neubau der arabischen Welt*, 106); I. Dünya Savaşının cihadına (*Neubau der arabischen Welt*, 7 ve 21; *Die Arabische Revolution*, 5-6) değindi. Schmitz 1939’da İngilizlerin baskısıyla Mısırlı yetkililer tarafından kovulmadan önce Kahire’de *Völkischer Beobachter*’in güven belgeli muhabiriydi, bkz. Schmitz’dan Bohle’ye (NSDAP’nin dış örgütlenmesi), 21 Mayıs 1939, Oberursel, PA, R 29533; Bohle’den Weizsäcker’e (Dışişleri Bakanlığı), 26 Mayıs 1939, Berlin, PA, R 29533; Mildenstein (Dışişleri Bakanlığı), Rapor, tarihsiz (1939), (Berlin), Federal Alman Arşivi (*Bundesarchiv*), Berlin-Lichterfelde (BAB), R 58/783.

¹¹³ “Lebensraum,” “Raumbedeutung,” veya “Islamische Schicksalsgemeinschaft” gibi terimlere işaret eder, bkz. Schmitz, *All-İslam!*, çeşitli yerlerde.

¹¹⁴ A.g.e., 131.

Mekke'ye hac ziyareti ve uluslarüstü bir İslami kamuoyuyla güçlenmekteydi.¹¹⁵ Bekleneceği gibi, Schmitz de büyük güçlerin İslam politikalarını inceledi; İtalya'nın ve Japonya'nın Müslüman inancıyla flörtünü ve Fransızlara, İngilizlere ve Sovyetlere Müslüman direnişini açıkladı. Bu direnişin dinsel doğası ve Kuran'ın anti-emperyal liderler tarafından "kitleleri dinsel olarak fanatikleştirmek" için kullanılması konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmadı.¹¹⁶ Schmitz akademik bir uzman olmamasına, değişik Müslüman ülkelerde yaşamış ve şimdi NSDAP'nin parti organı *Völkischer Beobachter*'in resmi Mısır muhabiri olarak çalışan haberci olmasına rağmen, All-Islam akademik çevrelerde iyi kabul gördü. Yalnızca jeopolitik uzmanları değil, İslami araştırmalar alanında çalışan bilim insanları da ona göndermede bulundu. 1942'de Almanya savaş bölgelerinde İslamla yakın ilişkiye girmeye başlayınca, *Der Islam* kitapla ilgili olumlu bir değerlendirme yayınladı.¹¹⁷ İslam ülkelerinin "inkâr edilemez önemi" ve "Almanya'da daha fazla çevrenin" İslama gösterdiği "artan ilgi" göz önüne alındığında, diyordu Richard Hartmann, kitap çok yerindeydi.¹¹⁸ Aslında, Berlin'de savaşın sonuna doğru SS'e danışmanlık yapan bir İslami araştırmalar profesörü olan Hartmann da, savaş sırasında İslam siyasetiyle ilgili tartışmalara katkıda bulundu ve özellikle 1944'teki monografisi *Die Religion des Islam*'da (İslam Dini), Schmitz'in İslam ile milliyetçiliğin bir arada yaşarlığı düşüncesini destekledi.¹¹⁹

1930'lar boyunca ve 1940'ların başında, *Institut für Geo-*

¹¹⁵ A.g.e., 241 ve çeşitli yerlerde; Mekke konusunda bkz. a.g.e., 114.

¹¹⁶ A.g.e., 219-220.

¹¹⁷ Richard Hartmann, "Paul Schmitz, All- Islam: Neubau der Arabischen Welt," *Der Islam* 26 (1942), 67-71.

¹¹⁸ A.g.e., 67-68.

¹¹⁹ Richard Hartmann, *Die Religion des Islam: Eine Einführung* (Berlin, 1944); benzer şekilde Richard Hartmann, "Nationalismus und Islam: Ein Vortrag von Prof. Dr. Hartmann," *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* (29 Temmuz 1942). Hartmann iki savaş arası yıllarda benzer görüşler ifade etmişti, bkz. Richard Hartmann, *Die Welt des Islam Einst und Heute* (Leipzig, 1927); Richard Hartmann, *Die Krisis des Islam* (Leipzig, 1928).

politik çevresinin epeyce ötesinde Alman politika uzmanları, İslama hatırı sayılır bir ilgi gösterdi. Berlin’de *Deutsche Hochschule für Politik*’in yayına hazırladığı ünlü *Zeitschrift für Politik* de, bu konudaki tartışmalar için önemli bir forum oldu.¹²⁰ Savaş gazetisi Curt Prüfer de aralarında olmak üzere, bazı yazarları Müslüman dünyada dinin siyasal öneminden kuşku duymasına rağmen, birçok yazarı İslamı büyük bir jeopolitik güç olarak görüyordu.¹²¹ 1938’in başında, *Zeitschrift für Geopolitik* konuyu araştırmadan altı ay önce, *Zeitschrift für Politik* İslamda siyasal bir merkez sorununu tartışmaya açtı ve “İslamın [yeni] kutbu”nu İbni Suud’un yönetimindeki Mekke’de buldu.¹²² Dergiye göre, I. Dünya Savaşından sonra İslam gelişip “dikkate değer bir siyasal ve dinsel güç” olmuştu.¹²³ *Zeitschrift für Politik* iki savaş arası dönem boyunca Avrupa imparatorluklarında İslami sömürgecilik karşıtlığı sorununu da ele aldı ve Fransız İmparatorluğunda Müslüman direnişinden Hollanda Doğu Hint Adaların-

¹²⁰ Thomas Duve, “Die Gründung der Zeitschrift für Politik: Symbol und Symptom für die Entstehung einer Politikwissenschaft um 1900?,” *Zeitschrift für Politik* 45 (1998), 405-426; *Deutsche Hochschule für Politik* konusunda, Antonio Missiroli, *Die deutsche Hochschule für Politik* (St. Augustin, 1988); Steven D. Korenblat, “A School for the Republic? Cosmopolitans and Their Enemies at the Deutsche Hochschule für Politik, 1920-1933,” *Central European History* 39, 3 (2006), 394-430; Gideon Botsch, “Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg: Die “Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940-1945 (Paderborn, 2006); Gerhard Göhler ve Bodo Zeuner (ed.), *Kontinuitäten und Brüche in der deutschen Politikwissenschaft* (Baden-Baden, 1991).

¹²¹ Curt Prüfer, “Arabien im Umbau,” *Zeitschrift für Politik* 24, 6 (1934), 362-368. İslami bir uyanışa ve güçlü bir jeopolitik kuvvet olarak İslama ilişkin tartışmaların dikkate değer örnekleri: Walter Schönfelder, “Politik und Religion im Osten,” *Zeitschrift für Politik* 24, 10 (1934), 610-615; Walter Schönfelder, “Asien im Umbruch,” *Zeitschrift für Politik* 27, 10 (1937), 469-473; Habibur Rahman, “Aufmarsch des Islams,” *Zeitschrift für Politik* 26, 10 (1936), 570-577; Habibur Rahman, “Die islamische Welt—eine ewige Grenze: Die Randprobleme des modernen islamischen Staatensystems,” *Zeitschrift für Politik* 27, 3 (1937), 163-167.

¹²² Erich Müller, “Mekka: Der Kraftpol des Nahen Orients,” *Zeitschrift für Politik* (Mai 1938), 312-315, 313.

¹²³ A.g.e., 312.

daki pan-İslamcılığa ve Kuzeybatı Sınır Eyaletindeki İslami ayaklanmaya kadar uzanan yazılar yayınladı.¹²⁴ Dahası bazı makaleler I. Dünya Savaşının cihadını inceledi; yalnızca Almanların İslamı ayaklanma çıkarma girişimlerini değil, Üçlü İtilafın benimsediği karşı-önlemleri de yeniden değerlendirdi.¹²⁵ 1941'de Mağrip'e Alman müdahalesinden sonra, *Zeitschrift für Politik* 1914 cihadına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme sundu; tam bir başarısızlık olmadığını, pekâlâ başarılı olmuş olabileceğini öne sürecek kadar ileri gitti.¹²⁶ Dergi, savaş yıllarında, Almanya'nın Müslüman işbirlikçilerini, en önemlisi Kudüs müftüsünü, İslamın jeopolitiğiyle ilgili daha genel sorunlar bağlamında ele alan çok sayıda makale de yayınladı.¹²⁷ Genel olarak, 1930'larda ve 1940'larda

¹²⁴ Walter Hagemann, "Das französische Kolonialreich in Afrika," *Zeitschrift für Politik* 17, 7 (1928), 612-633; Edgar Pröbster, "Die kolonialpolitische Literatur Frankreichs (Seit 1922)," *Zeitschrift für Politik* 17, 1 (1927), 64-76; Edgar Pröbster, "Die kolonialen Probleme Frankreichs auf Grund der neuesten kolonialpolitischen Literatur," *Zeitschrift für Politik* 18, 1 (1928), 52-57; Edgar Pröbster, "Die Entwicklung von Frankreichs Islampolitik 1830-1930," *Zeitschrift für Politik* 20, 7/8 (1930), 477-486; Edgar Pröbster, "Die Entislamisierung der marokkanischen Berbern und ihre Folgen," *Zeitschrift für Politik* 23, 3 (1933), 201-204; A. Grabowsky, "Niederländisch-Indien im weltpolitischen Rahmen: Vorbemerkung," *Zeitschrift für Politik* 23, 5 (1933), 307-309; Karl Helbig, "Niederländisch-Indien gestern, heute und morgen," *Zeitschrift für Politik* 23, 5 (1933), 309-320; Habibur Rahman, "'Dschihadistan': Die friedlose Nordwestgrenze Indiens," *Zeitschrift für Politik* 28, 2 (1938), 121-125.

¹²⁵ Sophie Freifrau v. Wangenheim, "Auf verlorenem Posten," *Zeitschrift für Politik* 26, 8/9 (1936), 498-508; Sophie Freifrau v. Wangenheim, "Oberst Lawrence und der Aufstand der Araber im Weltkrieg (Auf Grund der 'Seven Pillars of Wisdom')," *Zeitschrift für Politik* 27, 7/8 (1937), 417-437.

¹²⁶ I. Jorda, "Die Westmächte und die Araber," *Zeitschrift für Politik* 31, 5 (1941), 294-302.

¹²⁷ Richard Hartmann, "Der Mufti Amîn el-Husainî," *Zeitschrift für Politik* 31, 7 (1941), 430-439; Ernst Klingmüller, "Hadj Emin el-Huseini: Großmufti von Jerusalem," *Zeitschrift für Politik* 33, 8/9 (1943), 413-417; Hüseyin üzerine savaş öncesi bir makale için bkz. Walther Björkman, "Der Mufti von Jerusalem," *Zeitschrift für Politik* 28, 5 (1938), 306-311. *Zeitschrift für Politik*'te bir makaleyle onurlandırılan başka bir Müslüman işbirlikçi de, Suriyeli âsi Fevzi el-Kavukçu'ydu, bkz. I. Jorda, "Fa-

Zeitschrift für Politik ve *Zeitschrift für Geopolitik*'teki İslam tartışmalarında hatırı sayılır bir örtüşme vardı. Son olarak, savaş başladıktan sonra, askeri dergiler de İslami konulara ilgi gösterdi. Örneğin 1942'de *Militärwissenschaftliche Rundschau*, İslamın "olağanüstü canlı" ve "taşlaşmış ya da çürümeye yakın" olmaktan çok, "yükselişte" olduğu ve dayanışma duygusuyla güçlü, küresel, siyasal bir bağ oluşturduğu konusunda okurlarına güvence veriyordu.¹²⁸

Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgelerinde İslamın rolü, tartışmanın önemli bir boyutuydu. İslamın Sovyet rejimine karşı en güçlü istihkam olduğu düşüncesinin baş savunucusu, savaş sonrası Almanya'da en önemli Oryantalistlerden biri olacak genç Türkolog ve İslam uzmanı Johannes Benzing'di. İlk kez 1937'de, *Osteuropa* dergisinde yayınlanan bir makalede bu iddiada bulundu.¹²⁹ Benzing, Kremlin'in kendi Müslüman bölgelerindeki dinsel yapıları ezmesini ve ulemaya, camilere, gelenek ve göreneklere saldırılarını ayrıntılı bir biçimde anlattı.¹³⁰ Sovyetlerin İslamla savaşının Ortodoks Hristiyanlığı ezmesinden daha şiddetli olduğunu iddia etti; çünkü onlar için İslam "çok daha fazla tehlikeli"ydi.¹³¹ Moskova'ya Müslüman meydan okuma din

uzi el-Kawukschi—der Held der Wüste: Das Leben eines arabischen Freiheitskämpfers," *Zeitschrift für Politik* 32, 4 (1942), 261-265.

¹²⁸ Paschasius: "Europa und die islamische Welt des Nahen Ostens," *Militärwissenschaftliche Rundschau* 7, 2 (1942), 192-204, 197. Bu makale II. Dünya Savaşı sırasında Wehrmacht tarafından da gözden geçirildi, bkz. Federal Askeri Arşiv (*Bundesarchiv, Militärarchiv*), Freiburg (BA-MA), RH 2/1764.

¹²⁹ Johannes Benzing, "Bolschewismus, Turkvölker und Islam: Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik des Bolschewismus," *Osteuropa* 13, 3 (1937), 187-194. Benzing tarihsel makalesinde çarlık döneminden itibaren Rusya'daki Müslüman direniş hareketlerinde İslamın ve "cihadın" önemine de işaret edecekti, Johannes Benzing, "Das turkestanische Volk im Kampf um seine Selbstständigkeit," *Die Welt des Islams* 19 (1937), 94-137, özellikle 101-102, 105.

¹³⁰ Benzing, "Bolschewismus, Turkvölker und Islam," 194.

¹³¹ A.g.e., 194.

yüklüydü ve “bu direnişin ana taşıyıcısı... mollalar”dı.¹³² Benzing tezini savaşa kadar savundu ve sonunda Sovyetler Birliği’nde İslam konusunda SS’e danışmanlık yapacaktı.¹³³ Görüşleri, kıdemli meslektaşı ve rakibi, Berlin’de ders veren ve daha sonra savaş sırasında Doğu Bakanlığına giren Riga doğumlu Türkolog Gerhard von Mende tarafından da büyük ölçüde paylaşıldı. 1936’da yayınlanan kitabı *Der nationale Kampf der Russlandtürken*’de (Rusya’nın Türki Halklarının Ulusal Mücadelesi) Mende, Doğulu Türkler (*Osttürken*) dediği Rusya’nın Türki nüfusunda geç on dokuzuncu yüzyıldan beri milliyetçiliğin yükselişini tartıştı ve merkezi devlete direnişlerinde İslamın rolünü ayrıntılı bir biçimde değerlendirdi.¹³⁴ Yüzyılın bitiminden sonra İslamın siyasal olarak zayıfladığına inanmasına rağmen, din Doğulu Türklerin yeni doğan ulusal bilincinin ayrılmaz bir parçasıydı ve Sovyet rejimine karşı güçlü bir kuvvet olduğu yakın zamanda kanıtlanmıştı. *Die Welt des Islams*’da Mende’nin kitabını değerlendiren ünlü İslam uzmanı Gotthardt Jaschke ürperdi, “völkisch’in bakası için savaşta İslamın büyük önemi”ni vurguladı.¹³⁵ İslam, diyordu, Türki halklara “Bolşevik parçalama politikası”na karşı güçlü bir istihkam sunmaktaydı.¹³⁶ “Şimdiye kadar kaç tane caminin kapatıldı”ğını belirlemek “ilginç” olacaktı.¹³⁷ I. Dünya Savaşı sırasında kısa bir süre

¹³² A.g.e., 193.

¹³³ Johannes Benzing, *Turkestan* (Berlin, 1943); Johannes Benzing, “Die Türkvölker der Sowjetunion,” Hans Heinrich Schaeder (ed.), *Der Orient in deutscher Forschung* (Leipzig, 1944), 18-26 içinde; SS’te savaş sırasında İslami seferberlikten sorumlu olanlar tarafından da okundu, bkz. BAB, NS 31/29 içindeki belgeler.

¹³⁴ Gerhard von Mende, *Der nationale Kampf der Russlandtürken: Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sowjetunion* (Berlin, 1936), Sovyetler Birliği’nde İslam ve milliyetçilik konusunda özellikle bkz. 180-182. Mende üç yıl sonra görüşlerini tekrarladı: Gerhard von Mende, *Die Völker der Sowjetunion* (Reichenau, 1939).

¹³⁵ G. J., “Gerhard von Mende, Der nationale Kampf der Russlandtürken,” *Die Welt des Islams* 18 (1936), 146-147.

¹³⁶ A.g.e., 146.

¹³⁷ A.g.e.

Nachrichtenstelle für den Orient'te ve daha sonra Türkiye'de ve Kafkasya'da Alman diplomat olarak çalışan profesör Jäschke, Mende'nin kitabıyla ilgili yazısından iki yıl sonra, *Die Welt des Islams*'ta komünizm ve İslamla ilgili kendi düşüncelerini yayınladı.¹³⁸ "Hazreti Muhammed'in dinine ve Yahudi Karl Marx'ın öğretisine, Lenin ve Stalin'in iğrenç ifadelerine yüzeysel de olsa aşına olan herkes, onları nasıl bir uçurumun ayırdığını bilir" diyor ve ekliyordu: "Nasıl ki dindar bir Müslüman zaten, sezgisel olarak, duygusal olarak Marksist sosyalizmi reddederse, gerçek bir Bolşevik de İslamı, her din gibi, "halkın afyonu" olarak algılamalı ve milliyetçiliğe karşı olduğu kadar acımasızca onunla da savaşmalıdır."¹³⁹

Bu düşüncelerin daha geniş alana yayılmasına en fazla katkıda bulunan yine Paul Schmitz'di. 1938'de NSDAP'nin merkez yayınevi Franz Eher'in ünlü kitap dizisi *Bolschewismus (Bolşevizm)* kapsamında yayınlanan *Moskau und die islamische Welt (Moskova ve İslam Dünyası)* kitabında, Kremlin'in Müslümanlara yönelik politikalarını inceledi.¹⁴⁰ Sovyetlerin İslamı bastırmasının ayrıntılı bir anlatımını verdi; Moskova'nın kendi "Müslüman nüfusunun" "siyasal ve dinsel ırzı"na geçmesini kınadı.¹⁴¹ Sovyet baskısının "etkisiz" olduğunu iddia ederek, "İslam dini"nin yalnızca pek çok Müslümanın "yaşam temeli" olarak değil, anti-Sovyet direnişin en güçlü taşıyıcısı olarak da kaldığını öne sürdü.¹⁴² Kitabın son bölümünde Schmitz, bu durumun Almanya için siyasal içerimlerini değerlendirdi: "Adolf Hitler'in önderliğinde biz Almanlar Bolşevizmin rolünü anladık ve dünyanın önünde maskesini düşürdük ve Kominterne karşı savaşta İslam dünyasının önemini de biliyoruz. Bundan, bizi Müs-

¹³⁸ Gotthardt Jäschke, "Kommunismus und Islam im Türkischen Befreiungskriege," *Die Welt des Islam* 20 (1938), 110-117.

¹³⁹ A.g.e., 110.

¹⁴⁰ Paul Schmitz, *Moskau und die islamische Welt* (Münih, 1938), alıntı 15'te.

¹⁴¹ A.g.e., 21.

¹⁴² A.g.e., 22.

luman halklara bağlayan dostluk bağları çıkar.”¹⁴³ *Die Welt des Islams*’ta kitabı değerlendiren Johannes Benzing, kitabı konuya “iyi bir giriş” olarak önerdi.¹⁴⁴ Tartışma savaş yıllarına kadar sürdü. Örneğin 1941 yazında Sovyetler Birliği’ne saldırıdan hemen sonra, Berlin’de profesör ve Doğu sorunları uzmanı olan Karl Krüger, *Organ des deutschen Orient Vereins*’te Sovyetler Birliği Müslümanları üzerine bir makale yayınladı ve Orta Asya’da İslamın savaşta önemli bir faktör olabileceğini iddia etti, hatta propaganda sloganları için somut önerilerde bile bulundu.¹⁴⁵

Son olarak, Alman birlikleri Balkanlar’ın Müslüman topraklarına bulaşınca Güneydoğu Avrupa uzmanlarının da İslam siyasetiyle ilgili tartışmalara bir ölçüde katıldığını belirtmek gerekir. Bunların içinde en dikkate değer olanı, Dışişleri Bakanlığının Viyana’daki Güneydoğu Avrupa istihbarat ve araştırma şubesinin başkanı –sözde *Dienststelle Dr. Ronneberger*– ve rejimin yıldızı parlayan Balkan uzmanlarından biri olan Franz Ronneberger’di. 1942 sonbaharında Ronneberger, *Völkischer Beobachter*’in birinci sayfasında Güneydoğu Avrupa’da İslamın önemi üzerine uzun bir makale yayınladı.¹⁴⁶ Avrupa dı-

¹⁴³ A.g.e., 58.

¹⁴⁴ J. Benzing, “Paul Schmitz, Moskau und die islamische Welt,” *Die Welt des Islams* 20 (1938), 151-152, 152.

¹⁴⁵ Karl Krüger, “Der Islam als Wirtschaftsfaktor in Mittelasiien,” *Organ des Deutschen Orient Vereins* 2, 8 (1941), 48-53. Krüger’in “İslami insan”ın “pşiki” üzerine erken düşüncesi için bkz. Karl Krüger, “Der neue Wirtschaftsgeist im Islamischen Orient,” *Zeitschrift für Politik* (1923), 248-263.

¹⁴⁶ Franz Ronneberger, “Der Islam im Antlitz Europas,” *Völkischer Beobachter* (19 October 1942). “Bismark ve Güneydoğu” üzerine doktora tezini tamamlayan (1938) ve Balkanlar’ın çağdaş siyaseti üzerine bir kitap yayınlayan (1940) Ronneberger, rejimin en hırslı ve üretken Balkan uzmanlarından biriydi, bkz. Franz Ronneberger, *Einführung in die politischen Probleme Südosteuropas* (Münih, 1940); Franz Ronneberger, *Bismarck und Südosteuropa* (Berlin, 1941); ve on beş sayfalık broşür, Franz Ronneberger, *Der nahe Osten* (Viyana, 1942). Franz Ronneberger konusunda bkz. Peer Heinelt, “PR- Pápste”: *Die kontinuierlichen Karrieren von Carl Hundhausen, Albert Oeckl und Franz Ronneberger* (Berlin, 2003), özellikle 130-188; Peer Heinelt, “Portrait eines Schreibtischtäters: Franz Ron-

şındaki milyonlarca Müslümanla karşılaştırıldığında sayıları 2 milyonu geçmeyen Balkan Müslümanları önemsiz görünüyordu. “Ne var ki, yalnızca sayısal orandan sonuç çıkarmak, Avrupalı Müslümanların İslam dünyasındaki gerçek önemini anlamamak olur,” diyordu Ronneberger. Balkan Müslümanlarının başına gelen “her şey Müslüman dünyanın [*Mohammedanertum*] geri kalan kısmında kaydedilir ve gözlemlenir; öte yandan Avrupalı Müslümanlar da, özellikle Yakındoğu ve Kuzey Afrika’daki din kardeşlerinin kaderiyle çok güçlü bir biçimde ilgilenir.” Ronneberger’e göre Almanya Müslüman dünyayla ilişkilerini göz önüne alarak Balkanlar’da İslama yaklaşmalıydı. Yalnızca “Bolşevizme karşı amansız mücadele” veren Sovyetler Birliği Müslümanları değil, bütün Müslüman dünya ayağa kalkıp, Mihver Devletlerin safında savaşmaya hazırdı. 1943 yazında, Ronneberger ve diğerlerinin yayına hazırladığı Güneydoğu Avrupa araştırmaları dergisi *Volkstum im Südostern*, Güneydoğu Avrupa’da İslam siyasetini derinlemesine ele alan ve yine Müslüman nüfusu Nazi Almanya’sının bir müttefiki sayan “Bosna-Hersek’te Müslüman Sorunu Üzerine” başlıklı bir makale yayınladı.¹⁴⁷

İslam ve siyaset üzerine söyleme, karmaşık ve akışkan olmasına rağmen, sürekli tekrarlanan bazı çizgiler, düşünceler ve varsayımlar damgasını vurdu. Ontolojik bir kendilik ola-

neberger (1913–1999),” Wolfgang Duchkowitsch, Fritz Hausjell ve Bernd Semrad (ed.), *Die Spirale des Schweigens: Zum Umgang mit der nationalsozialistischen Zeitungswissenschaft* (Münster, 2004), 198-201 içinde; Gerhard Seewann, “Das Südost- Institut 1930-1960,” Mathias Beer ve Gerhard Seewann (ed.), *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches: Institutionen, Inhalte, Personen* (Münih, 2004), 49-92 içinde; Carsten Klingemann, “Franz Ronneberger: Sozialwissenschaft, Publizistik, Nachrichtendienst: Zum Verhältnis von ‘Intelligence’ und Wissenschaft,” Christina Holtz- Bacha, Arnulf Kutsch, Wolfgang Langenbacher ve Klaus Schönbach (ed.), *Fünfzig Jahre Publizistik* (Wiesbaden, 2006), 144-175 içinde. PA, R 67569’da Ronneberger’in Balkanlar ve Ortadoğuyla ilgili istihbarat raporları bulunabilir.

¹⁴⁷ Anonim, “Zum Mohammedanerproblem in Bosnien und der Herzegowina,” *Volkstum im Südosten* 7 (1943), 103-112.

rak “İslam” özcü fikrinden yararlandı. Bu kendiliğin aslen siyasal oluşu düşünüldü. Dahası tartışmalar, din ve coğrafya kavramlarını kaynaştıran ve “İslam”ı ya da daha doğrusu “İslam dünyası”nı Kuzey Afrika’dan Doğu Asya’ya kadar uzanan coğrafi bir birim olarak anlayan topraksal bir İslam fikrini yansıtmaktaydı. II. Dünya Savaşı’nın arifesinde Alman uzmanlar hem İslamın siyasal önemi, hem çoğu kez “İslam dünyası” (*Weltislam*) ya da “pan-İslam” (*All-Islam*) olarak işaret edilen İslamın küresel menzili konusunda büyük ölçüde hemfikir; ama siyasal bir kuvvet olarak pan-İslamcılığın gücüne ilişkin değerlendirmeleri farklıydı. En yaygın tartışılan temalardan biri, I. Dünya Savaşı’nın başarısız Müslüman seferberliği idi. Neredeyse hiçbir yazar olayı, İslamın siyasal önemsizliğinin kanıtı olarak görmedi. Aksine, bilim insanları (laikçi) Jön Türklerin otantiklikten yoksunluğuna ve cihat çağrısının açıkça dinsel olmayan nedenlerine işaret ettiler. Uzmanlar hilafetin kaldırılmasına ve İslamın bir merkezden yoksunluğu sorununa da ilgi gösterip, küresel dinsel otorite ve siyasal nüfuz sorunlarını tartıştılar. Bazıları gözünü yeni merkezlere (Kahire ya da Mekke) çevirdi; bazıları hilafetin, İslamın siyasal gücüyle bir ilgisi olmadığına inandı. Sürekli tartışılan bir konu da, din ile ulus arasında iddia edilen bir çatallaşma sorunuydu; ama pek çok yazar, ikisinin uzlaşmaz olduğu düşüncesine tereddütte yaklaştı.¹⁴⁸ Son olarak bütün yazarlar büyük güçlerin İslama yönelik politikalarını

¹⁴⁸ İlginç bir biçimde yazarlar Kemalist Türkiye’yi Müslüman dünyada bir istisna olarak tarif ettiler ya da İslamın Türkiye’de hâlâ önemli bir rol oynadığını iddia ettiler. Lindemann Kemalist Türkiye’yi Müslüman dünyada bir istisna olarak gördü, bkz. Lindemann, “Der Islam im Aufbruch und Angriff,” 788. Reichhardt, Kemalist laikliğe pek çok Müslümanın sapkınlık diye karşı çıktığını bile iddia etti, bkz. Reichhardt, *Der Islam vor den Toren*, 321-322. Türkiye’ye “daha yakın bir bakış”ın dinin tamamen ortadan kaldırılamadığını gösterdiğini iddia eden Schmitz de aynı görüşteydi; Schmitz, *All- Islam!*, 106. Savaş sırasında *Militärwissenschaftliche Rundschau* da Kemalist Türkiye’nin “her şeyden önce” Müslüman kaldığını açıkladı, bkz. W. Paschasius, “Europa und die islamische Welt,” 197.

inceledi; Müslüman dinsel duygunun, İngiliz, Fransız, Hollanda ve Sovyet imparatorluklarının politikasıyla çeliştiğini, Japonya'nın ve İtalya'nın yaklaşımının akıllıca olduğunu kabul ettiler. Almanya'yla bağlantılı yapılan açıklamalarda, İslam genellikle siyasal bir fırsat olarak sunuldu. Yalnızca birkaç uzman İslamı siyasal bakımdan uyuşuk saydı ve çok daha azı da siyasal bir tehdit olarak gördü.¹⁴⁹

Yabancı gözlemciler, uzmanların Müslüman dünyada Alman politikası üzerindeki pratik etkisinden emindi. Almanya'nın Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki savaş çabalarını ve propagandasını çözümleyen İngiliz dış politika uzmanı Robert L. Baker, "General Doktor Karl Rudolf von Haushofer"ın etkisini saptadı ve onun "jeopolitikçileri, bilimlerinin formüllerini Ortadoğu'ya uygulamak için çok çaba harcadı" dedi.¹⁵⁰ Baker, Rabl'ın "Hilafet Üzerine" yazısı,

¹⁴⁹ Belki de en iyi örnek: Komünizmle karşılaştırdığı İslamı geri, ulusallık karşıtı ve "Semitik bir din" olarak tanımlayan Rolf Beekh, *Der Islam und die überstaatlichen Mächte* (Münih, 1937); Beekh, İslami bir dirilişin olduğunu da kabul ediyordu. Diğerleri bütün Müslüman dünyada dinsel bir canlanmaya inanmaktayı, ama bunu öncelikle bir tehdit olarak değerlendirdiler, örneğin bkz. Meinulf Küster, "Bewegung im Islam," *Deutsche Rundschau Leipzig* (Ocak 1938), 8-30. Küster geç on dokuzuncu yüzyılda İslamı ayaklanmaları ve Mehdiciliği, hatta Alman Doğu Afrika'sındaki "Mekke mektuplarını" bile (30) hatırlatıp, İslamı "fanatik" ve "ölümü özleyen" din olarak tanımladı (30). Bu algılar Almanya'da ender olmasına rağmen, İslamın yükselişini Batı için bir tehdit olarak gören Amerikalı soy ıslahçı ve siyaset bilimci Lothrop Stoddard gibi Alman olmayan ünlü düşünürler tarafından paylaşıldı, bkz. Lothrop Stoddard, *The New World of Islam* (New York, 1921). İlginç bir biçimde, Haushofer, Stoddard'un İslamla ilgili olumsuz değerlendirmesinden uzak durmasına rağmen, Stoddard'ın eserinden pan-İslamcılıkla ilgili on "derin içgöre" çıkardığını kabul etti, bkz. Haushofer, *Geopolitik der Pan- Ideen*, 15 and 37-38. Doğal olarak, Gottfried Simon gibi misyoner tanıtımcılar da, I. Dünya Savaşı'ndan sonra algılanan İslamın siyasal canlanışını bir tehdit (Hristiyanlığa karşı) olarak değerlendirecekti, bkz. Simon, *Die Welt des Islam und die neue Zeit*; Gottfried Simon, *Islam und Bolschewismus* (Wernigerode, 1937).

¹⁵⁰ Robert L. Baker, *Oil, Blood and Sand* (New York, 1942), 39. Fransızca yayınlar, Almanya'nın Müslüman dünyaya yönelik politikasını da

Lindemann'ın "İslam Yükselişte" metni ve Haushofer'in İngiliz-Amerikan okurları için yazdığı "Hindistan ve Yakındoğu" da dahil, *Zeitschrift für Geopolitik*'te yayınlanan İslam üzerine özel makaleleri ayrıntılı bir biçimde değerlendirdi.¹⁵¹ "İngiltere'nin Ortadoğu'daki gücünü yok etmek için kullanılabilecek ırksal ya da dinsel bir hareket arayışına" girişmişlerdi.¹⁵² Baker'ın iddiasına göre, bu çabada İslam merkezi bir rol oynadı:

Savaş, pan-İslama yönelik jeopolitik tutumda bir değişikliğe neden oldu. Yine burada da, Müslüman dünyayı uyandırıp İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı bir cihat ilan ettirme umudundan ötürü, Nazi propagandasının ihtiyaçları sorumlu olabilir. Çünkü savaştan önce yıllarca pan-İslam, jeopolitikçiler tarafından ilginç bir rüya; ırk, din ve öğreti farklılıklarından ötürü ve ayrıca hareket siyasal olarak uyusuk ve bir Devlet-merkezi-likten yoksun olduğu için gerçekleşemeyecek bir rüya olarak görüldü.¹⁵³

Baker'a göre yazıları, doğrudan Alman politika çabalarıyla bağlantılıydı: "Hem onlar hem Arapça yayın yapan Alman radyo propagandası İslamı İngiliz 'zorbalığı'na meydan okumaya teşvik etti... Jeopolitikçiler, Dr. Goebbels'in Arapça ve diğer dillerde etkili radyo propagandası tarafından Arapları ve Müslümanları kazanmak için kullanılacak uygun malzemeyi ortaya çıkardılar."¹⁵⁴ Baker, somut ödünlerden yoksunluk sorununu da ima etti: "Üç Mihver ortağı İngilizlere karşı bir silah olarak pan-İslama göçlü bir ilgi göster-

değerlendirdi, en önemlisi Bernard Vernier, *La politique islamique de l'Allemagne* (Paris, 1939).

¹⁵¹ Baker, *Oil, Blood and Sand*, 42-44.

¹⁵² A.g.e., 42.

¹⁵³ A.g.e.

¹⁵⁴ A.g.e., 45.

di; ama bilindiği kadarıyla fanatiklere verdikleri sözleri pek tutmadılar.”¹⁵⁵ Alman İslam uzmanlarına yönelik bu eleştiri, bir bakıma, Snouck Hurgronje’nin I. Dünya Savaşındaki suçlamalarını hatırlatmaktaydı.

Geopolitik’in, özellikle Doğuda *Lebensraum* teorilerinin, Nazi politika yapıcılar, stratejistler ve kişisel olarak Hitler üzerindeki etkisi pek bilinmiyor.¹⁵⁶ Savaş sırasında Berlin’de Müslüman dünyadan sorumlu departmanlarda ve bakanlıklarda İslam üzerine birçok araştırma okundu.¹⁵⁷ İslam üzerine yazılarının bir etkisinin olup olmadığı sorusu, Baker’in iddia ettiği gibi, spekülasyondur. Yine de bu akademik tartışmalarda ifade edilen fikirler, Müslüman dünya odaklarına girince Berlin’deki rejimin yetkililerinin tartışmalarına ve kararlarına dikkate değer ölçüde yansdı.

¹⁵⁵ A.g.e., 44.

¹⁵⁶ Ebeling, *Geopolitik*; Haushofer Hitler üzerindeki etkisi konusunda bkz. Jacobsen, *Karl Haushofer*; Hipler, *Hitlers Lehrmeister*. Jacobsen, Haushofer’in etkisinin abartılmaması gerektiğini savunurken, Hipler onun düşünce okulunun Hitler üzerinde güçlü bir etki yarattığını yazar.

¹⁵⁷ SS’te okunan İslam üzerine literatür konusunda bkz. BAB, NS 31/30’deki belgeler; Doğu Bakanlığı için bkz. R 6/510, R 6/512 and R 6/555’deki belgeler.

BÖLÜM İKİ

Berlin'in Müslüman Anı

Max von Oppenheim'in 1940 tarihli muhtırası, birçok bakımdan 1914 planının güncellenmiş bir versiyonuydu ve Dışişleri Bakanlığında çok az dalgalanma yarattı.¹ Müsteşar yardımcısı Theodor August Habicht, Oppenheim'a "gündeme getirilen sorunlar, Dışişleri Bakanlığında zaten ayrıntısıyla değerlendiriliyor," yanıtını verdi.² Aslında Alman yetkililer o zamana kadar Ortadoğu'ya fazla ilgi göstermemiş, daha geniş Müslüman dünyayla daha da az ilgilenmişti. Ne Hitler'in 1933'ten önce geliştirdiği dış politika planları ne de 1930'ların herhangi bir stratejisi böyle bir politikayı gerekli kılmıştı.³ Hitler'in planları Doğu Avrupa'ya odaklıydı.

¹ Oppenheim, Muhtıra, 25 Temmuz 1940, Berlin, PA, Nachlass Hentig, cilt 84.

² Habicht'ten Oppenheim'a, 27 Temmuz 1940, Berlin, PA, Nachlass Hentig, cilt 84.

³ Nazi Almanyası'nın savaş öncesi dış politika planları konusunda bkz. Hans-Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938* (Frankfurt, 1968); Bernd-Jürgen Wendt, *Großdeutschland: Außenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes* (Münih, 1987); Marie-Luise Becker, *Die Aussenpolitik des Dritten Reiches* (Münih, 1990); Rainer F. Schmidt, *Die Aussenpolitik des Dritten Reiches 1933–1939* (Stuttgart, 2002); Lars Lüdicke, *Griff nach der Weltherrschaft: Die Aussenpolitik des Dritten Reiches 1933–1945* (Berlin, 2009), 1–130; Eckart Conze vd., *Das Amt und die Vergangenheit: Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik* (Münih, 2010), 74–137; ve makaleler, Funke (ed.), *Hitler, Deutschland und die Mächte*, içinde; sömürge dünyası konusunda, Klaus Hildebrand, *Vom Reich zum Weltreich: Hitler, NSDAP und koloniale Frage, 1919–1945* (Münih, 1969), 441–624; Hitler'in dış politika düşünceleri konusunda, Axel Kuhn, *Hitlers außenpolitisches Programm: Entstehung und Entwicklung 1919–1939* (Stuttgart, 1970), dış politika "programı"nın tutarlılığını biraz abartır.

Müslüman topraklar da dahil, Avrupa dışı dünyada Berlin, İtalya'nın, İspanya'nın ve İngiltere'nin emperyal çıkarlarını kabul etmekteydi.

Savaşın çıkmasıyla birlikte ve daha önemlisi İtalya'nın 1941'in başında Kuzey Afrika ve Balkanlar'daki askeri başarısızlıklarından sonra, bu bakış değişti. Almanlar 1940'ta Fransız ordusunun Müslüman birlikleriyle karşılaşınca, Wehrmacht ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri propaganda-larında İslamı kullanmak için ilk girişimlerde bulundular; ama bu çabalar görece düzensiz ve doğaçlamaydı. Ancak 1941'de Alman birlikleri Kuzey Afrika'ya girip Ortadoğu'ya doğru ilerleyince, Berlin'de politika üretenler İslamın stratejik rolünü daha sistematik düşünmeye başladılar. İlk önce Dışişleri Bakanlığının politika dairesinin Doğu masasında görevli olanlar, Müslüman bölgelere yönelik politikalarında İslami hesaba kattı.

Dışişleri Bakanlığı ve Almanya'nın İslam Politikasının Oluşumu

1941 yazında ve sonbaharında Dışişleri Bakanlığında Alman yetkililer Müslüman dünyanın siyasi önemini ve Alman savaş çabaları için İslamın kullanılmasını tartıştı. İslamın sistematik araçsallaştırılmasını, ilk önce diplomat Eberhard von Stohrer 18 Kasım 1941 tarihli bir muhtırayla önerdi.⁴ Savaşın seyri içinde Müslüman dünyanın daha önemli hale geleceğini iddia eden Stohrer, "Üçüncü Reich'in İslama yönelik genel tutumu"yla ilgili bir ifadeyi de kapsayacak "kapsamlı bir İslam programı" olması gerektiğini öne sürdü. Böyle bir programı ortaya çıkaracak bir İslam uzmanları komitesi kurulmasını önerdi. Nasyonal Sosyalist ideolojinin "İslamın birçok ilkesi"yle uyduğuna inanıp şunları yazdı: "İslamda Führer, Yahudiliğe karşı savaşından ötürü zaten

⁴ Stohrer, iç not, 18 Kasım 1941, Berlin, PA, R 29533.

seçkin bir yere sahiptir.” Her şeyden önce İslam, bir “ruhban sınıf” düşüncesini reddettiği için “Nasyonal Sosyalizme benzer”di; imamların “ruhban rolü değil, öğretmen ve yargıç rolü” vardı. Stohrer önerdiği programın, Birinci “Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında izlenen İslama yönelik dostluk politikası” geleneğinden yararlanabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden, önerilen uzmanlar komitesini örgütlemesi için, I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman seferberliğinde görev almanın yanı sıra, 1939’dan önce Doğu masasını da yöneten Werner Otto von Hentig’in adını öne sürdü. Stohrer’e göre zaman uygundu. Fransa’nın yenilgisinden sonra Almanya, “Kuzey Afrika’nın Müslüman alanı”nda “seçkin bir konum” edinmiş ve “geniş İslami alanları baskı altında tutan” İngiltere’yle savaşmakla “Müslümanların gözünde” sempati kazanmıştı.⁵

Uzun süre Kahire’de çalışan ve şimdi Madrid büyükelçisi olan Stohrer, muhtırayı Berlin’de tatildayken yazdı; Berlin’deyken bu konuları bazı arkadaşlarla tartışmıştı –daha önce Kahire’de ajan olarak çalışan, şimdi Wehrmacht istihbarat örgütü *Abwehr*’de subay olan Pierre Schrumpf-Pierron onlardan biriydi.⁶ Birkaç ay önce Schrumpf-Pierron da, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da dinden yararlanma konusunda Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra göndermişti.⁷ Berlin bölgeyi yeniden düzenlemeye hazırlanmalıydı ve Müslüman ahaliyi, onları horlanan İtalyanlara bırakmayacağına inandırmalıydı. Müslümanların desteğini kazanmak için, muhtıra, Alman politikasının ve propagandasının İslam inancından yararlanmasını önerdi. Böyle bir politika özellikle Arap bölgelerde umut verici olacaktı; çünkü “Arap Müslüman,”

⁵ A.g.e.

⁶ Schrumpf-Pierron konusunda bkz. André-Paul Weber, *Conseiller du grand mufti: L’odyssée du Docteur Pierre Schrumpf-Pierron 1882–1952* (Paris, 2005).

⁷ Schrumpf-Pierron, Memorandum, 12 Mayıs 1941, Kahire, BA-MA, RH 2/1765.

“de facto fanatik”ti. Schrumpf-Pierron, Nazizm ile İslam arasında bir ittifakın temeli olabilecek bir yakınlık olduğunu da ima etti. “Bu arada, İslamın yapısının Nasyonal Sosyalizmle ortak birçok yanı vardır: yukarıda otorite, aşağıda ‘demokrasi’” iddiasında bulundu ve Müslüman dünyanın tamamında Hitler’e hayranlık duyulduğunu da ekledi. “Fransa’yı yendi ve Kuzey Afrika’da artık İslam yanlısı ve Yahudi karşıtı bir politika izlemeye dolaylı bir biçimde mecburdur” diyordu Schrumpf-Pierron. Ortadoğu’nun geri kalan kısmına da aynı şekilde yaklaşılmalıydı.

Başlangıçta, Wilhelmstrasse’deki yetkililer dinin mi yoksa çeşitli etnik (yani Arap, Turan, Türk, Berberi ya da Fars) milliyetçiliklerinin mi Müslüman dünyayla stratejik bir ittifakın en iyi temeli olacağı konusunda hemfikir değildi. Her şeyden önce diplomatlar, I. Dünya Savaşı sırasında İslamı araçsallaştırma başarısızlığını hâlâ unutmamışlardı. Akademik tartışmalarda olduğu gibi, diplomatlar arasındaki tartışmalar da “ulus” ile “din” arasında iddia edilen bir çatallaşma etrafında dönmekteydi. Daha 1941 Martında, Dışişleri Bakanlığı politika dairesi başkanı Ernst Woermann Arap dünyası üzerine bir muhtıradan “İslami düşünce (‘kutsal savaş’)” şu andaki durumda “elverişli değil” demişti.⁸ “Arapçılık ile İslam örtüşmez.” Mihver davasına kazanılması gereken Kuzey Afrika’nın ve Ortadoğu’nun Arapları “din için değil, siyasal amaçlar için” savaşıyordu. Ama Woermann bile dinin rolünü tamamen göz ardı edemedi. “İslamın sorunlarını incelelikle ele almak gerekir,” diyordu. Anlaşmazlık hiçbir zaman tam olarak halledilmemesine rağmen, izleyen aylarda Woermann İslami propagandaya muhalefetinden giderek vazgeçti.

1942’nin başında politika dairesindeki yetkililer oturup, dünyanın Müslüman nüfuslu bölgelerinde “ulusal (örneğin

⁸ Woermann, İç Not (“Aufzeichnung zur arabischen Frage”), 7 Mart 1941, Berlin, PA, R 261123.

Arap, Hint propagandası) dışında,” ayrıca “genel İslami” propaganda yapılıp yapılmamasını sistematik olarak tartıştı.⁹ Bu tartışmalar sırasında ortaya çıkan ana esaslar, “dinsel temelde genel İslami propaganda”dan ve “‘kutsal savaş’ gibi sloganlar”dan uzak durmak gerektiğini belirtmesine rağmen, dinin boş bırakılmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı: “Arap ülkeleri ve Sovyetler Birliği’nin Müslümanları için propaganda duyurularında İslami düşüncenin ölçülü bir kullanımı arzu edilir.”¹⁰ İlerleyen aylarda tartışmalar devam ettikçe, oyalayıcı çekinceler bir tarafa bırakıldı ve 1942 baharında Woermann, “İslam sorunu”nun politika dairesinde “hem siyasal hem propaganda bakımından... ayrıntısıyla ele alındı”ğın amiri Müsteşar Ernst von Weizsacker’e rapor etti: “Bu şekilde, özellikle Sovyetler Birliği’nin ve Arap ülkelerinin Müslümanlarına yönelik propagandada İslamın dinsel temellerinden yararlanılır.”¹¹ Yalnızca Hindistan’da “İslami propaganda... şimdilik... yararlı” sayılmamaktaydı; çünkü Alman yetkililer Müslümanlar ile Hindular arasındaki çatışmada taraf tutmaktan sakınmaya çalışıyorlardı.¹² Pratikte Dışişleri Bakanlığındaki yetkililer Müslüman dünyaya yönelik politikalarında İslamdan giderek daha fazla yararlandı. Wilhelmstrasse Kuzey Afrika’da ve Ortadoğu’da, hatta sonunda Hindistan’da bile yalnızca milliyetçi belagati değil, güçlü dinsel belagati de kullanıp bir Müslüman-Alman it-

⁹ Woermann, İç Not, 23 Ocak 1942, Berlin, PA, R 27501.

¹⁰ Woermann, İç Not, 11 Şubat 1942, Berlin, PA, R 27501 (ayrıca PA, R 60670 içinde).

¹¹ Woermann’dan Weizsäcker’e, 3 Mart 1942, Berlin, PA, R 30005.

¹² Bu tartışmalarda Hindistan Müslümanları, Almanya Hindistan’da Müslüman ayrılıkçılığı desteklemekten uzak durmaya çalıştığı için, ayrı bir durum olarak ele alındı. İngiliz Hindistan’ında İslam ve siyaset üzerine belli başlı muhtıralar: Alsdorf (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, (“Die indischen Mohammedaner, der Pakistan-Plan und die deutsche Orientpolitik”), tarihsiz (1941), Berlin, PA, R 27501; Keppler, İç Not, (“Propagandistische Erfassung der indischen Moslems”), 8 Mart 1943, Berlin, PA, R 67660; Keppler, İç Not, (“Sprachregelung über das Problem der Moslem- Liga”), 3 Nisan 1943, Berlin, PA, R 60677.

tifakını vaaz eden büyük bir broşür ve radyo propagandası kampanyası örgütledi (bkz. Kısım II).

Bu çabalar, esasa olarak politika dairesinin Doğu masası tarafından koordine edildi.¹³ Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Hindistan'dan sorumlu Doğu masası, daha önce Addis Ababa, Tahran ve Hayfa'da görev yapan diplomat Wilhelm Melchers tarafından yönetilmekteydi. Doğu masasının en dikkate değer şahsiyetlerinden biri, I. Dünya Savaşının İslami seferberliği sırasında Wünsdorf ve Zossen kamplarında devşirilen bir Müslüman gönüllüler taburunu Osmanlı İmparatorluğuna götüren ve daha sonra Filistin'de görev yapan Oryantalist Fritz Grobba'ydı. Bir keresinde *Foreign Affaris*'in dediği gibi, "kurnaz ve oldukça kibar Dr. Grobba" iki savaş arası dönemde Irak'ta Alman büyükelçisi olmuştu ve şimdi de Arap işlerinden sorumluydu.¹⁴ I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman dünyadaki Alman politikalarıyla ilişkili olan başka bir emektar, yaşlı Curt Prüfer de Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Alman politikaları ve propagandasıyla ilgi-

¹³ Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Dışişleri Bakanlığının politikaları konusunda bkz. Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im Zweiten Weltkrieg*; Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East*; Schröder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg*.

¹⁴ Grobba konusunda bkz. Francis R. Nicosia, "Fritz Grobba and the Middle East Policy of the Third Reich," Edward Ingram (ed.), *National and International Politics in the Middle East: Essays in Honour of Elie Kedourie* (Londra, 1986), 206–228 içinde; Edgar Flacker, "Fritz Grobba and Nazi Germany's Middle Eastern Policy, 1933–1942" (Doktora tezi. University of London, 1998); Wolfgang G. Schwanitz, "'The Jinnee and the Magic Bottle': Fritz Grobba and the German Middle Eastern Policy 1900–1945," Wolfgang G. Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East 1871–1945* (Princeton, NJ, 2004), 86–117 içinde; ve anıları, Fritz Grobba, *Männer und Mächte im Orient: 25 Jahre diplomatische Tätigkeit im Orient* (Göttingen, 1967). Grobba savaş sırasında ve sonrasında Ortadoğu üzerine iki kitap yazdı, bkz. Fritz Grobba, *Irak* (Berlin, 1941); Fritz Grobba (namı diğer Hans Ludwig Wegener), *Der britische Geheimdienst im Orient: Terror und Intrige als Mittel englischer Politik* (Berlin, 1942). Alıntı için bkz. Albert Viton, "Britain and the Axis in the Near East," *Foreign Affairs* 2 (Ocak 1941), 370–384, 380.

lenmekteydi.¹⁵ 1941 yazı ile 1942 sonu arasında Dışişleri Bakanlığı, dinsel şahsiyetlerin çalıştırılmasını ve Berlin’de İslam Merkezi Enstitüsünün kurulmasını kapsayan bir İslam programı hazırladı.

Dışişleri Bakanlığının çalıştırdığı en ünlü dini lider, tavus kuşuna benzeyen Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni’ydi. Yüzyılın dönümünde asilzade el-Hüseyni ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Emin, kısa bir süre el-Ehzer’de ve Reşid Rıza’nın mektebinde okuduktan sonra, I. Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda subaylık yaptı.¹⁶ Manda yönetimindeki Filistin’de, en önemlisi öteden beri Hüseyinilerle çekişen nüfuzlu Neşesebi aşireti olmak üzere birçok düşmanı olmasına rağmen, el-Hüseyni hızla yükseldi. 1921’de İngiliz yetkililer onu Kudüs müftüsü olarak atayıp yeni icat edilen “büyük müftü” (*el-müfti el-ekber*) unvanı verdi; bir yıl sonra Yüksek İslam Şurası reisi ve Filistin’de Genel Vakıf Komitesi başkanı olarak atadı –İngilizler, ateşli bir Yahudi düşmanı olan el-Hüseyni’nin kısa sürede İngiliz yönetimine ve Filistin’e Yahudi göçüne muhalefetin baş savunucusu olacağını beklemiyorlardı.¹⁷ 1937 sonbaharında müftü Lübnan’a kaçmak zorunda kaldı; oradan Irak’a ve Irak’ta Mihver yanlısı darbenin başarısızlığından sonra Tahran’a geçti. 1941 sonbaharında Müttefikler İran’a saldırınca, Türkiye üzerinden İtalya’ya kaçtı. 6 Kasım 1941’de bir Alman uçağı onu Berlin’e getirdi.¹⁸

¹⁵ Prüfer konusunda bkz. Paul Kahle, “Curt Prüfer,” *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 111 (1961), 1–3; McKale, *Curt Prüfer*; ve savaş sırasındaki günlükleri (düzeltilmiş ve düzeltilmemiş), Donald M. McKale (ed.), *Rewriting History: The Original and Revised World War II Diaries of Curt Prüfer, Nazi Diplomat* (Kent, OH, 1988).

¹⁶ Ilan Pappé, *The Rise and Fall of a Palestinian Dynasty: The Husaynis 1700–1948* (Londra, 2010).

¹⁷ Uri M. Kupferschmidt, *The Supreme Muslim Council: Islam under the British Mandate for Palestine* (Leiden, 1987), özellikle 19–28.

¹⁸ Berlin’de Emin el-Hüseyni konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*; el-Hüseyni’nin Almanya’daki faaliyetleriyle ilgili

28 Kasım 1941’de Hitler, el-Hüseyni’yi yeni başbakanlık binasında kabul etti; görüşmede Ribbentrop, Grobba ve iki Alman çevirmen de vardı (Resim 2.1).¹⁹ Kendisini büyük bir devlet adamı gibi göstermeye hevesli müftü, kabulün ihtişamını anılarında ayrıntısıyla anlattı:

Ünlü başbakanlıktaki kabulümün resmi olacağını beklememiştim, Führer’le özel bir görüşme bekliyordum. Başbakanlığın önündeki geniş meydana varıp, büyük binanın girişinin önünde arabadan dışarı adım atmıştım ki, askeri bir bandonun sesiyle ve meydanda toplanan iki yüz kadar Alman askerin oluşturduğu şeref kıtasıyla irkildim. Dışişleri Bakanlığından eşlikçilerim beni şeref kıtasını denetlemeye davet etti; ben de denetledim. Sonra başbakanlığa girdik ve uzun sıra sütunların arasından ve usturuplu kapılardan geçerek büyük kabul salonuna vardık. Orada protokol müdürü beni selamladı ve kısa bir süre sonra Führer’in özel odasına götürdü. Hitler güleç bir yüzle, anlamlı bakışlarla ve açık bir neşeyle sıcak karşıladı.²⁰

Almanca belgelerin bir derlemesi için bkz. Gerhard Höpp (ed.), *Mufti-Papiere: Briefe, Memoranden, Reden und Aufrufe Amin al-Husainis aus dem Exil, 1940–1945* (Berlin, 2002). Höpp, “Der Gefangene im Dreieck,” tarihyazımsal bir değerlendirme sunar. Alman basını müftünün Berlin yolculuğunu izliyordu, örneğin bkz. Anonim,, “Der Mufti von Jerusalem in Italien,” *Frankfurter Zeitung* (27 Ekim 1941); Anonim, “Der Großmufti kommt nach Berlin,” *Deutsche Allgemeine Zeitung* (6 Kasım 1941).

¹⁹ Hitler ile el-Hüseyni’nin buluşması konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 122–124; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 110–116; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 66–69. *Wochenschau* ziyareti yayınladı ve SS’e göre bu yayınlar Alman halkı tarafından “büyük ilgiyle” karşılandı, bkz. Heinz Boberach (ed.), *Meldungen aus dem Reich, 1938–1945: Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS*, cilt 9 (Berlin, 1984), 3101–3119 (18 Aralık 1941), 3106.

²⁰ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni (Hacı Muhammed Emin el-Hüseyni’nin Anıları)*, ed. Abdülkerim el-Ömer, (Şam, 1999), 108–112 ve alıntı için, 108. Anılar kısmen el-Hüseyni’nin günlüğüne dayanır ve müftünün kendini büyük bir devlet adamı gibi gösterme anzusunu yansıtır.

Konuşmaları içi boş bir nezaket alışverişiyle ve ortak düşmanlara –İngilizler, Yahudiler ve Bolşevizm– karşı savaştıklarının teyit edilmesiyle sınırlıydı.²¹ El-Hüseyni Hitler’den Arap ve özellikle Filistin bağımsızlığı için yazılı bir garanti isteyince, diktatör konuyu geçiştirdi. El-Hüseyni isteğini tekrarlayınca, Hitler savaşın su andaki durumu itibarıyla bu tür sorunlar için zamanın henüz çok erken olduğunu söyledi, ama Arap ülkelerindeki Yahudileri de kapsayan “Yahudilere karşı ödünsüz savaş”ını açıkça ifade etti. 1943’tе Hitler’le tekrar görüşme isteği kabul görmedi.²²

Müftü Berlin’e yerleşti ve sonraki yıllarda Müslüman dünyaya yönelik Alman politikalarını etkilemeye çalıştı. Kısa sürede rakiplerine, en önemlisi Irak’taki yenilgisinden sonra Berlin’e gelen eski Irak başbakanı Reşid Ali Geylani’ye karşı entrikalarıyla dillere düştü.²³ Arap işbirlikçilerden so-

²¹ Fritz Grobba ve Hitler’in resmi çevirmeni Paul Schmidt toplantıyla ilgili Dışişleri Bakanlığına rapor yazıp, görüşmenin içeriğine ilişkin ayrıntılı bir anlatım sundu, bkz. Schmidt, İç Not, (“Aufzeichnung über die Unterredung zwischen dem Führer und dem Grossmufti von Jerusalem in Anwesenheit des Reichsaussenministers u. des Gesandten Grobba in Berlin am 28. November 1941”), 30 Kasım 1941, Berlin, PA, R 35475; Grobba, İç Not, (“Empfang des Großmufti durch den Führer”), 1 Aralık 1941, Berlin, PA, R 261123. Leonard Mosley, *The Cat and the Mice* (Londra, 1958), 26–29, toplantı sırasında çevirmenlik yapan Johannes Eppler’in savaş sonrası tanıklığına dayanan başka bir anlatım verir. Hitler’in el-Hüseyni’yle karşılaşırken oldukça acemi davrandığına, hatta tokalaşmak istemediğine ilişkin Mosley’in iddiaları, Eppler’in anılarında açıkça yalanlanır, bkz. John Eppler, *Operation Condor: Rommel’s Spy* (Londra, 1977), 193–197 ve Mosley konusunda, 241–243; toplantıya ilişkin anlatımlar, Eppler’in Almanca anılarının parçası değildir, bkz. John W. Eppler, “*Rommel ruft Kairo*”: *Aus dem Tagebuch eines Spions* (Gütersloh, 1959); John W. Eppler, *Geheimagent im Zweiten Weltkrieg: Zwischen Berlin, Kabul und Kairo* (Preußisch Oldendorf, 1974).

²² Ettel (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 16 Nisan 1943, Berlin, PA, R 27322.

²³ Bu çatışmanın belgeleri çoktur ve Dışişleri Bakanlığının PA, R 27322–27328 dosyalarında yer olar. Çekişme konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, tüm metinde; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, tüm metinde; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, tüm metinde. Savaştan sonra Wilhelm Melchers çatışmaya ilişkin iyi bir anlatım verdi, bkz. Melchers, Nuremberg Sorgu İfadesi (“Die Politik des

2.1 Emin el-Hüseyni ve Hitler yeni başbakanlık binasında, Berlin, 28 Kasım 1941 (BAK, resim 146-1987-004-09A, Hoffmann).

rumlu Grobba, Geylani'yi desteklemekteydi. Çatışmaya son vermek için, sonunda eski Tahran büyükelçisi, diplomat ve SS-Brigadeführer Erwin Ettel, el-Hüseyni'ye nezaret etmekle görevlendirildi.²⁴ İzleyen aylarda Ettel ile müftü, Prüfer'in de desteğiyle, Grobba ve Geylani'ye karşı başarılı bir kumpas kurdu. 1942'nin sonunda Grobba Dışişleri Bakanlığından kovuldu; Geylani etkisini yitirdi.

El-Hüseyni'nin Berlin'deki faaliyetleri çok sayıda eserde, en önemlisi Joseph Schechtman'ın, Klaus Gensicke'nin

Mufti"), 6 Ağustos 1947, Nuremberg, Archives of the Center for Advanced Holocaust Studies, Washington, DC (USHMA), RG 71, Box 248.

²⁴ Ettel konusunda bkz. Frank Bajohr, "Im übrigen handle ich so, wie mein Gewissen es mir als Nationalsozialist vorschreibt": Erwin Ettel—vom SS- Brigadeführer zum außenpolitischen Redakteur der ZEIT, Jürgen Matthäus ve Klaus- Michael Mallmann (ed.), *Deutsche, Juden, Völkermord: Der Holocaust als Geschichte und Gegenwart* (Darmstadt, 2006), 241–255 içinde.

ve Jennie Lebel'in biyografilerinde incelenmiştir.²⁵ Yine de müftüyle ilgili biyografik araştırmalar, Berlin'deki nüfuzunu abartma eğilimindedir. Sonuçta etkisi son derece sınırlı oldu. Somut ödünler kazanma ve Arap ve Filistin bağımsızlığı –esas derdi– için garantiler alma planı başarısız oldu.²⁶ Önerileri, Alman çıkarlarıyla örtüştüğü ölçüde amaca ulaştı. Bunun en dramatik örneği, Almanya'nın Güneydoğu Avrupa'daki uydu devletlerinden Filistin'e Yahudi göçünü engellemek için yaptığı müdahaleydi.²⁷ Müftüyü anlatının merkezine yerleştirmek yerine, İslam dünyasına yönelik daha genel bir Alman politikasının parçası olarak görmek daha makul gibi görünüyor. Alman yetkililer onu, koşullar gerektirdiğinde bir propaganda figürü olarak kullandı. Her şeyden önce, hizmetlerinin karşılığı ödendi. Aylık en az 90.000 reichmark maaş aldı ve kendisine ve maiyetine birkaç konut tahsis edildi.²⁸

²⁵ Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*.

²⁶ Not 25'teki literatürde bir değerlendirme verilir; Gerhard Höpp, "'Nicht 'Alī zuliebe, sondern aus Hass gegen Mu'āwiya': Zum Ringen um die 'Arabien- Erklärung' der Achsenmächte 1940–1942," *Asien, Afrika, Lateinamerika* 27 (1999), 569–587. Müftü bir Arap bağımsızlık ilanını ısrarla istedi, ama Nazi seçkinlerinin direnişiyle karşılaştı, en önemlisi Mayıs 1942'de sofrta sohbetleri sırasında Arap bağımsızlığı için bastıran diplomalardan yakınan Hitler'in direnişiyle, bkz. *Hitler's Table Talk 1941–1944*, ed. H. R. Trevor-Roper ve çev. Norman Cameron ve R. H. Stevens (Londra, 1953), 488 (16 Mayıs 1942, akşam yemeği).

²⁷ Bu müdahaleler konusunda bkz. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 504–505 ve gözden geçirilmiş basımda, Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 3 cilt (Londra, 1985), cilt 2, 789–790; Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 154–159; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 246–255; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 117–129.

²⁸ El-Hüseyni'nin maaşı konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 142–144; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 136–138; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 161–167. Robert Kempner'in Nuremberg'de sorguladığı SS dış istihbarat şefi Walter Schellenberg ve diplomat Carl Rekowski, müftünün hizmetleri karşılığında aldığı ödemelerle ilgili ayrıntılı bilgi verir, bkz. Robert M. W. Kempner, *Das Dritte Reich im Kreuzverhör: Aus den unveröffentlichten Vernehmungs-*

Dışişleri Bakanlığı müftüyü esas olarak, Arap ve Müslüman dünyaya yönelik propagandasına yakıt sağlamak için kullandı. El-Hüseyini başlangıçta kendisini pan-İslamcı bir lider değil, daha çok bir Arap milliyetçisi olarak sunmasına rağmen, Berlin daha çok onun dinsel bir şahsiyet rolüyle ilgilendi.²⁹ Ekim 1942’de, kovulmadan hemen önce Grobba, müftünün “giydiği dinsel kıyafetten ötürü şimdiye Almanya’nın siyasi ve askeri kurumların özel güvenine sahip” olduğunu belirtti.³⁰ Aynı zamanda Ettel de, müftünün yalnızca Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da değil, “daha ötede, Kuzey Afrika’dan Endonezya Takımadasına kadar bütün Müslüman halklar arasında” Alman propagandası için çalıştırılabileceğini Ribbentrop’a söyledi.³¹ Bu, elbette, el-Hüseyini’nin gerçek dinsel ve siyasal nüfuzuna ilişkin büyük bir abartıydı.

Dışişleri Bakanlığına çalışan, daha az tanınan, ama daha az ilginç olma-

2.2 Alimcan İdris
(1887-1959)

(İlyas Gabid Abdulla,
İslam in West
Deutschland,
Münih, tarihsiz).

protokollen des Anklägers in den Nürnberger Prozessen (Münih, 2005 [1969]), 301–305 (Schellenberg), özellikle 303–305 ve 305–306 (Rekowski).

²⁹ Müftünün 1941-1942’de Berlin’e geldikten sonra kendisini bir Arap milliyetçisi gibi gösterme çabaları, Dışişleri Bakanlığına yazdığı bütün mektuplarda açıktır, bkz. belgeler, PA, R 27322–27328. Doğru dürüst ilahiyat eğitimi almadığını ve Müslümanların normalde din ile siyaseti ayırt etmediğini vurgulamasına rağmen, onu dinsel bir şahsiyat olarak görmenin yanlış olacağını Haziran 1942’de Ettel’e anlattı, bkz. Ettel, İç Not, 26 Haziran 1942, Berlin, PA, R 27324.

³⁰ Grobba’dan Woermann’a, 19 Ekim 1942, Berlin, PA, R 27322.

³¹ Ettel’den Ribbentrop’a, 22 Eylül 1942, Berlin, PA, R 27324.

yan Müslüman şahsiyetler arasında imam Alimcan İdris de vardı (Resim 2.2.).³² I. Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf ve Zossen'de Müslüman esir kamplarında istihdam edildikten sonra, Prusya Savaş Bakanlığı onu 1921'e kadar eski Müslüman esirlerden sorumlu kılmıştı. Bir yıl sonra İdris, Orta Asyalı Müslüman öğrencileri Almanya'da okumaya teşvik etmek için Sovyetler Birliği'ne gönderildi, ama kuşkulanan Sovyet yetkililerince tutuklandı. Hapiste birkaç ay kaldıktan sonra Almanların yardımıyla serbest bırakıldı ve Berlin'e geri döndü. 1933'te İdris, Dışişleri Bakanlığı politika dairesinin Doğu masasına danışman olarak alındı. Anlaşılan yeni rejim için çalışmak konusunda fazla ideolojik endişesi yokmuş. 1933'te Reşid Rıza'nın pan-İslami yayın organı *el-Menar* İdris'in bir mektubunu yayınladı; mektupta Yahudileri yolsuz, rezil ve iğrenç diye karalıyor ve Rıza'dan, Kuran'da Yahudilerle ilgili çelişkili pasajlar hakkında görüşünü soruyordu.³³ 1939'da savaş çıktıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı ile Goebbels'in Propaganda Bakanlığı tarafından ortak yönetilen Dış Propaganda Yayınının Doğu masasında istihdam edildi. Önce Arapça programla, ardından Türkçe yayınlarla ilgilenen İdris, daha sonra hem Wehrmacht hem SS hizmetlerine merak sarmasına rağmen, savaşın sonuna kadar propaganda bölümünde çalışacaktı. İdris Türkçe, Özbekçe ve Kırgızcanın yanı sıra, Rusça, Farsça, Arapça, Fransızca ve Almanca da konuşuyordu. Dışişleri Bakanlığı, *Mein Kampf*'in Farsça bir çevirisini yazmasını bile istedi. Wilhemstrasse, propaganda çabalarını ateşlemek için, farklı Müslüman yardımcılar çalıştırdı. Alman Dışişleri Bakanlığının İslam propagandasının yuvası haline gelen yeni İslami kurumunu –İslam Merkezi Enstitüsü– da yöneten Muhammed Safti ve Abdülhalim el-Naggar da çalıştırılanlar arasındaydı.

³² İdris, Özgeçmiş, tarihsiz, (1933'ten sonra), (Berlin), PA, R 60740. İdris konusunda ayrıca bkz. Bölüm 1, not 35'teki literatür.

³³ Anonim (Reşid Rıza), "Fatawa al-Manar," *El-Menar* 33 (5 Eylül 1933), 347–351; sayfa 347'de Alimcan İdris'in mektubu var. *El-Menar*'ın sayısı, British Library'ide saklıdır.

İslam Merkezi Enstitüsü 18 Aralık 1942 günü öğleden sonra saat dört buçukta, Berlin'in merkezinde, 5 Prinz-Albrecht-Strasse, Luftwaffe'nin resmi bir binasında (*Haus der Flieger*) resmen açıldı.³⁴ Gün dinsel takvime uygun seçilmişti. Müslüman dünya Kurban Bayramını kutluyordu. İki yüz konuk davet edilmişti.³⁵ Dinsel bağlamdan yararlanan Alman yetkililer büyük açılışı, kendi siyasal propagandalarını genişletmek ve Almanya'nın İslama dostluğunu tanıtmak için kullandı. Açılış konuşmasını, siyasal mesajını dinsel belagat kaftanıyla örten el-Hüseyni yaptı: "Bismillah, bu İslam enstitüsünü açıyorum" diyerek başladı ve Kurban Bayramının anlamı üzerine teolojik, ama oldukça siyasallaşmış bir tefekkürle devam etti.³⁶ Bu gün, diyordu, "şüphe götürmez bir biçimde en yüksek sadakat ve fedakârlık görevine işaret eder." Devamında, Müslümanları savaş için fedakârlık yapma gereğini kabul etmeye çağırdı ve ardından Müslümanlar için savaşın anlamına kafa yordu. "Muazzam sayıları" ve "fedakârlık yapmaya istekli oluşları," Müslümanları savaşta kendi amaçlarını gerçekleştirecek iyi bir konuma sokacaktı. "Dünya Yahudiliğinin başlattığı bu savaş, eğer hakkıyla yararlanırlarsa, Müslümanlara baskıdan ve zulümden kurtulmaları için en iyi fırsatı sunar," dedi ve ekledi: "Böyle bir

³⁴ Almanya'daki Müslüman azınlığın bakış açısından İslam Merkezi Enstitüsünün tarihi konusunda bkz. Gerhard Höpp, "Muslime unterm Hakenkreuz: Zur Entstehung des Islamischen Zentralinstituts zu Berlin e.V.," *Moslemische Revue* 1 (1994), 16-27; Bernd Bauknecht, *Muslime in Deutschland von 1920 bis 1945* (Köln, 2001), 107-117. Enstitüyle ilgili resmi evraklar, Berlin Devlet Arşivinde (*Landesarchiv Berlin*) bulunabilir, Berlin (LArchB), A Pr. Br. Rep 030- 04 (*Polizeipräsidium Berlin, Vereine*), no. 2314 (*Islam-Institut, 1939-1940*); LArchB, A Pr. Br. Rep. 030-04 (*Polizeipräsidium Berlin, Vereine*), no. 2840 (*Islamisches Zentral- Institut zu Berlin, 1942-1945*); 1942'deki açılış töreni, PA, R 27322, R 27324, R 27327 ve R 60601 içinde. Açılış davetiyesi de savaştan kurtuldu, bkz. Davetiye ("Einladung zur Eröffnung des Islamischen Zentral-Instituts zu Berlin e.V."), tarihsiz (Aralık 1943), Berlin, PA, R 27327.

³⁵ Prüfer'den Woermann'a, 13 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

³⁶ El-Hüseyni, Konuşma, 18 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

fırsat uzun bir süre bir daha doğmaz.” Konuşmanın büyük bölümü, Almanya’nın ve İslamın sözde ortak düşmanlarına karşı dinsel içerikli nefret selinden ibaretti:

Yahudiler ve işbirlikçileri, eskiden beri düşmanlık gösterdikleri ve her yerde kahpelikle ve şeytanlıkla karşıladıkları Müslümanların en azılı düşmanları arasındadır... Kuran-ı Kerim ve Peygamber’in hayatı Yahudilerin karaktersizliğinin, kötü niyetli, yalancı hain davranışlarının kanıtlarıyla doludur; tek başına bu, Müslümanları son güne kadar onların sürekli, şiddetli tehdit ve düşmanlığı konusunda uyarmaya yeter. Yahudiler çağlar boyunca, ulu Peygamber’in zamanındaki gibi kaldılar; fırsat buldukları her seferinde kumpasçı ve Müslüman nefretiyle dolu.

Amerikalılar ve İngilizler, diye gürlledi, Kuzey Afrika’daki Müslüman toprakları istila etmişti. Özellikle İngiltere, “Hindistan’ı Müslümanlardan zorla almakla” yetinmeyecekti ve “Mısır’ı, Filistin’i ve diğer ülkeleri” ezerek “Müslümanlara zulmünü daha da yaygınlaştırmış ve savaşın gazabını,” örneğin Irak’ı, İran’ı ve Suriye’yi işgal ederek “birçok Müslüman ülkeye sokmuştu.” Balkanlar’da İngilizler, “Bosna’da Müslüman erkeklere, kadınlara ve çocuklara vahşilik” yapabilsinler diye komünistlere para ve silah vermişti. El-Hüseyini Sovyetler Birliği’nde İslam konusunda da görüşlerini açıkladı: “Yahudilerin, Amerikalıların ve İngilizlerin yanında, bir de Müslümanlara barışmaz düşmanlıklarıyla Bolşevikler vardır. Kendi imparatorluklarında 40 milyon Müslümana eziyet ettiler. Dinsel ve ulusal kurumlarını yok ettiler, özgürlüklerini ve haklarını ayaklar altına aldılar, enstitülerini ve yardım örgütlerini zorla ortadan kaldırdılar.” Son olarak, dinsel bir mecburiyet biçimde küresel Müslüman direniş çağrısında bulundu: “Allah’tan başka bir kimseden korkan ya da düşmanlarına boyun eğip kaderini gönüllü olarak onların eli-

ne bırakan Müslüman artık Müslüman değildir.” Yalnızca fedakârlıkta bulunma isteği zafer getirecekti. “Allah’tan başka tanrı yoktur.”³⁷

Etkinlik, Dışişleri Bakanlığınca yakından kontrol edildi.³⁸ Konuşma, Ribbentrop tarafından şahsen onaylanmıştı. Kuzey Afrika’ya ve Ortadoğu’ya radyo yayını yapıldı. Etkinlik Almanya’da epeyce ilgi gördü. Parti organı *Völkischer Beobachter* “Bu Savaş İslama Özgürlük Getirebilir!” başlıklı bir makale ve Kurban Bayramı kutlamasıyla, İslami fedakârlık idealiyle, konuşmayla ve enstitünün açılışıyla ilgili tam sayfa bir haber yayınladı.³⁹ Benzer şekilde *Deutsche Allgemeine Zeitung*, “İslamın Kurtuluş Savaşı”nı haber yaptı.⁴⁰ Yerel bir Berlin gazetesi, “400 Milyonun Sözcüsü Suçluyor” başlıklı bir makale yayınladı; başka biri, “İslama zulmedenlere karşı suçlayıcı konuşması”nı yapan el-Hüseyni’nin fotoğraflarını bastı.⁴¹

³⁷ A.g.e.

³⁸ Ettel, İç Not, 11 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327, Ribbentrop’un açılış konuşmasının onayı konusunda; radyo yayınının örgütlenmesi konusunda bkz. Prüfer, İç Not, 10 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327; Ettel, İç Not, 11 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327; Ettel, İç Not, 16 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327. Enstitünün açılışı düşüncesi ortaya çıkmadan önce, Dışişleri Bakanlığı Kurban Bayramında Berlin camiinde Kuzey Afrika’ya ve Ortadoğu’ya yayınlanacak bir propaganda etkinliğini zaten planlamıştı, bkz. Grobba, Tutanaklar, (“38. Sitzung, Arabien-Komitee”), 3 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327; Ettel, İç Not, 8 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

³⁹ Anonim, “Dieser Krieg kann dem Islam die Freiheit bringen!,” *Völkischer Beobachter* (19 December 1942); gazete iki ay önce İslamı benzer bir şekilde haber yapmıştı, bkz. H. Höpfel, “Der Islam in der Prüfung,” *Völkischer Beobachter* (6 Ekim 1942); izleyen aylarda da yapmaya devam edecekti, örneğin bkz. Anonim, “Aufruf des Großmuftis gegen die Todfeinde des Islams: Araber werden für ihre Freiheit an der Seite der Achse kämpfen,” *Völkischer Beobachter* (20 Mart 1943).

⁴⁰ Anonim, “Der Großmufti über den Befreiungskampf des Islams: Eröffnung eines Islamischen Kulturinstitutes in Berlin,” *Deutsche Allgemeine Zeitung* (19 Aralık 1942). Bir gün sonra gazete etkinliğin bir fotoğrafını bastı, bkz. Anonim, “Der Großmufti von Jerusalem sprach in Berlin,” *Deutsche Allgemeine Zeitung* (20 Aralık 1942).

⁴¹ Anonim, “Der Sprecher von 400 Millionen klagt an,” *Das 12 Uhr Blatt: Neue Berliner Zeitung* (19 Aralık 1942); fotoğraflar için, Anonim, “Der

Aslında enstitü, Berlin'deki Müslüman cemaatin aktivistleri tarafından 1927'de İslam Enstitüsü (*Islam-Institut*) adıyla zaten kurulmuştu.⁴² Başkentin Müslüman azınlığı iki savaş arası dönem boyunca büyümüş, Berlin-Wilmersdorg'ta 1928'de açılan caminin ve İslam Enstitüsü gibi örgütlerin etrafından toplanmıştı.⁴³ Yıllarca hareketsizlikten sonra cemaatin mensupları, el-Ehzer eğitilmiş Sudanlı gazeteci Kemaleddin Celal liderliğinde, Eylül 1941'de enstitüyü yeniden açma girişiminde bulunmuş ve Dışişleri Bakanlığından destek bulmuştu. Enstitü 1942 yazında yeniden kuruldu. Resmi olarak Berlin'deki Müslüman cemaatin mensuplarınca yönetilmesine rağmen, enstitü rejimin kontrolündeydi. Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde düzenlenen açılış töreni, salt siyasal bir etkinlikti ve Nazi devletinin ne ölçüde işin içinde olduğunu açık bir görüntüsünü verdi. Dışişleri Bakanlığındaki itici güç, Wilhelm Melchers ile Curt Prüfer'di.⁴⁴ Wilhelmstrasse de enstitünün maliyesiyle ilgilendi.⁴⁵ Enstitüyü resmi olarak yöneten Müslümanlar, Dışişleri Bakanlığıyla yakın ilişki içindeydi. Genel Sekreter Celal dışında, hem başkan Abdülhalim Naggar (daha

Großmufti sprach," *Berliner Illustrierte Nachtausgabe* (19 Aralık 1942); Anonim, "Islamische Freiwillige beim Großmufti," *Berliner Illustrierte Nachtausgabe* (19 Aralık 1942).

⁴² Enstitünün yeniden kurulması konusunda bkz. not 34'teki literatür; değerlendirmeler için, Ettel, İç Not, 11 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327; Ettel, İç Not, 16 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

⁴³ İki savaş arası dönemde Almanya'daki Müslüman azınlık ve Berlin camii konusunda bkz. Gerhard Höpp, "Zwischen Moschee und Demonstration: Muslime in Berlin, 1920–1930," *Moslemische Revue* 3 (1990), 135–146; 4 (1990), 230–238; 1 (1991), 13–19; Gerhard Höpp, "Die Wünsdorfer Moschee": Britta Richter, "Islam im Deutschland der Zwischenkriegsjahre," *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1996), 257–266; Bauknecht, *Muslime in Deutschland von 1920 bis 1945*.

⁴⁴ Melchers'ten Woermann'a, 16 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327; Tismar'dan Ettel'e, 17 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

⁴⁵ Dışişleri Bakanlığı Yayın Dairesinin Ortadoğu masasının başkanı Kurt Munzel, enstitünün bütün mali konularından sorumluydu, bkz. Tutanaklar ("Protokoll der neuen Gründungsversammlung des Islamischen Zentral- Instituts"), Ekim 1942, Berlin, LArchB, A Pr. Br. Rep. 030- 04, no. 2840.

sonra yerine Hasan Ebu'l-Suud aldı) hem müdür Muhammed Safti, Dışişleri Bakanlığının radyo propagandası servisinde çalışıyorlardı. Dışişleri Bakanlığı pan-İslami niteliğini vurgulamak için, enstitünün yönetim kurulunda Suriyeli, Filistinli, Türk ve Afgan bulundurmaya da ihmal etmedi.⁴⁶ Müreffeh Zehlendorf semtinde Klopstockstrasse Caddesi üzerinde SS'in sağladığı bir dairede üslendi.⁴⁷ İslam Merkezi Enstitüsü resmi açılışı sırasında, SS ve rejimin diğer parçaları da İslama merak sarmıştı.

Diğer Bakanlıklar ve Almanya'nın İslam Politikasının Yayılması

Savaş ilerledikçe, Alman birlikleri Balkanlar'da ve Sovyetler Birliği'nde, Kırım'da ve Kafkasya'da Müslüman girdikçe, buralarda rejimin diğer kolları bu politikaları izleyecek ve o zaman kurulmuş yapılardan yararlanacaktı.

Savaşın başından beri giderek daha fazla kenara çekilen Dışişleri Bakanlığı, Doğu topraklarının ve Balkanlar'ın Müslüman bölgelerinde fazla etkili olmamış, ama Kuzey Afrika'dan ve Ortadoğu'dan sorumlu öncü kurum olarak kalmıştı ve bu bölgelerde politikalarını ve propagandasını savaşın sonuna kadar sürdürecekti. İslamla kurduğu erken ilişkiyle Wilhelmstrasse gidişatı belirledi ve el-Hüseyni ya da İdris gibi dinsel ve siyasal Müslüman şahsiyetlerin istihdamını kapsayan bir politika yapısı kurdu.

Doğu topraklarında, Dışişleri Bakanlığının etkisini sürdürme girişimleri başarısız oldu. Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg'un Wilhelmstrasse'deki "Rusya komitesi" büyük ölçüde yersizdi.⁴⁸ Komitede Sovyetler Birliği'nin

⁴⁶ Ettel, İç Not, 11 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

⁴⁷ Ettel, İç Not, 26 Şubat 1943, Berlin, PA, R 27322.

⁴⁸ Dışişleri Bakanlığının Kafkasya ve Kırım'daki politikaları konusunda bkz. Alexander Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies* (Londra, 1957), 235-240, 272 ve 257-259; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 68-81.

Müslüman alanlarından sorumlu kişi, Alimcan İdris'in yardım ettiği Werner Otto von Hentig'di.⁴⁹ Savaşın ilk yıllarında Ortadoğu işleriyle ilgili çeşitli konularla ilgilendikten sonra Hentig, Sovyetler Birliği'nin Müslüman Türki nüfusundan sorumlu oldu ve 1941 sonbaharı ile 1942 yazı arasında Dışişleri Bakanlığının Kırım temsilciliği görevini de yürüttü. Hentig, Moskova'ya karşı Müslüman bir bloğun kurulmasından yanaydı. 1941'in sonunda Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanların siyasal seferberliği için ayrıntılı bir plan hazırladı; radyo yayınlarıyla, broşürlerle ve özel görevlilerle propagandayı yaygınlaştırmayı önerdi.⁵⁰ Pan-İslami dayanışmanın gücüne inanan Hentig, Doğu topraklarındaki Müslümanlara yönelik politikaların daha geniş Müslüman dünya üzerinde yaratacağı "çoğaltıcı etki"yi vurguladı ve Sovyetler Birliği Müslümanlarıyla ilgili tartışmaları Almanya'nın İslama yönelik daha genel politikalarıyla ilişkilendirdi.⁵¹ 1942'nin başında bir muhtıradan şunları yazdı: "Onlara gösterilen muamele, diğer bütün Müslüman halklara gösterilenden ayrılamaz."⁵²

⁴⁹ Hentig konusunda bkz. Johannes Hürter, "'Nachrichten aus dem Zweiten Krimkrieg': Werner Otto v. Hentig als Vertreter des Auswärtigen Amts bei der 11. Armee," Wolfgang Elz ve Sönke Neitzel (ed.), *Internationale Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert: Festschrift für Winfried Baumgart zum 65. Geburtstag* (Paderborn, 2003), 361–387 içinde; anıları için, Hentig, *Mein Leben*. Werner Otto von Hentig, *Der Nahe Osten rückt näher* (Leipzig, 1940).

⁵⁰ Hentig, İç Not, ("Turanismus"), tarihsiz, (Kasım 1941), Berlin, PA, R 28876 (ayrıca PA, R 261179 içinde). Dışişleri Bakanlığındaki amirleri, bu tür planlara açıktı. Woermann, Hentig'in raporunu bir iç notla Ribbentrop'a özetleyip yorumladı, bkz. Woermann, İç Not, ("Aufzeichnung über Fragen des Vorderen Orients"), 6 Kasım 1941, Berlin, PA, R 28876 (ayrıca PA, R 261179 içinde). Sonra Ribbentrop, Doğulu Türklerin siyasal önemi konusunda Hitler'e bir rapor sundu: "Tam anlamıyla Muhammedidirler ve Ruslara karşı dururlar," bkz. Ribbentrop, Rapor, ("Notiz für den Führer"), 13 Kasım 1941, PA, R 28876. Birkaç gün sonra Ribbentrop, Sovyetler Birliği'nin Türki halklarının yaşadıkları yerleri gösteren bir haritayı da Hitler'e gönderdi, bkz. Ribbentrop, Rapor, ("Notiz für den Führer"), 19 Kasım 1941, PA, R 28876.

⁵¹ Hentig, İç Not, ("Stand der sog. Turanischen Frage"), 25 Şubat 1942, Berlin, PA, R 60690 (ayrıca PA, R 261175 içinde).

⁵² A.g.e.

Ama genel olarak, Hentig'in ve Wilhelmstrasse'deki arkadaşlarının Doğu Cephesi politikaları üzerinde fazla etkisi olmadı. Doğuda gelecekteki Yeni Düzen için Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan daha genel siyasal planlar da yersizdi. Schulenburg'un etrafındaki bazı çevreler Kırım'ın bağımsızlığından yanaydı. Kafkasya'da, ilişkileri Dışişleri Bakanlığı'nın sürdüreceği bir grup kukla devlet oluşturulacaktı. Schulenburg, bölgenin savaş sonrası yönetimini tartışmak için kırk kadar Kafkasyalı sürgün politikacının Hotel Aldon'da pahalı bir konferansını bile örgütledi. Alfred Rosenberg'in İşgal Edilen Doğu Toprakları Bakanlığı'nda subaylar, Dışişleri Bakanlığının bu işlere karışmasına kuşkuyla bakıyorlardı. Sonunda 1942 yazında Rosenberg, Wilhelmstrasse'nin işgal edilen Sovyet topraklarında hiçbir yetkisinin olmadığı kararını vermeye Hitler'i ikna etti.⁵³

Yine de Rosenberg'in bakanlığı Avrupa savaş bölgelerinin Müslüman kesimlerinde, Kırım ve Kafkasya'da fazla etkili olmadı.⁵⁴ Doğu Bakanlığı içinde, geleceğin Yeni Düzeninde bu bölgelerin rolüne ilişkin farklı görüşlere sahip birkaç hizip çekişmekteydi. İlk planlar bütün Kırım'ın Almanlaştırılmasını ve Kafkasya'da bir Reich Komiserliğinin kurulmasını öngörmekteydi. Savaş durumu kötüleşince, başka bir grup Sovyetler Birliği'nin parçalamak için Rus olmayan etnik azınlıkları desteklemeye çalıştı. Bu azınlıkları Kırım Tatarlarını ve Kafkasya halklarını kapsamaktaydı; ama Rosenberg, Gürcülerin öncülüğünde bir Kafkasya bloğunu Müslüman egemenliğine tercih etti. Bu amaçla Doğu Bakanlığı, Sovyet-

⁵³ Dışişleri Bakanlığı ile Doğu Bakanlığı arasındaki çatışma konusunda bkz. not 48'deki literatür.

⁵⁴ Doğu Bakanlığının Kafkasya ve Kırım'daki politikaları ve ulusal komiteler konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 228–231, 235–240, 253–257 ve 264–270; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 68–138; genel bağlam için, Andreas Zellhuber, "Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu ...": *Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945* (Münih, 2006).

ler Birliği'nden Rus olmayan göçmenleri toplayıp, ulusal komiteler kurdu. Bu politikanın arkasındaki itici güç Gerhard von Mende'ydi; 1941 yazında akademik yaşamdan ayrılıp Rosenberg'in bakanlığının politika dairesinde çalışmaya başlamıştı ve ana sorumluluk alanı Kafkasya'ydı. Mende, daha geniş siyasal birimlere, en önemlisi pan-Turan ve pan-İslama işaret eden düşüncelerin, Sovyetler Birliği'ni kontrol edilebilir küçük parçalara ayırma stratejisini etkisizleştirmesinden endişeliydi. İslami dayanışmanın kontrol altında tutulması gerektiği uyarısında bulundu. Savaştan sonra bir tarihçiye şunu açıkladı: "İslam dünyası bir bütündür. Doğu'daki Müslümanları yönelik Alman eylemi, Almanya'nın bütün Müslüman halklar arasındaki duruşuna zarar vermeyecek şekilde olmalıdır."⁵⁵ Bakanlıktaki diğer hizipler İslamın araçsallaştırılması konusunda daha gönül alıcıydı. 1941 sonbaharında politika dairesinin bir muhtırası savaşta İslamın önemini vurgulamakta ve Üçüncü Reich'in "İslamın koruyucusu" olarak konumlanmasının "büyük siyasal başarı" vaat ettiğini onaylamaktaydı.⁵⁶ Sonunda Doğu Bakanlığı İslama yönelik özel bir politika gütmeyi; İslam, ulusal kültürün bir yüzü olarak dini ele alan ve ulusal parçalama politikasının parçası olarak destekleyen bakanlığın genel dinsel politika planlarının bir parçası olarak ilgi konusuydu. Dışişleri Bakanlığının planları gibi, bu planlar da, Baltık bölgesi, Tatar azınlığıyla Reich Osland Komiserliği hariç (bkz. Kısım II), Doğu topraklarının Müslüman alanlarında büyük ölçüde etkisiz kaldı. Kırım ve Kafkasya, işgal altında oldukları sürece askeri yönetim altına alındı.

Kırım ve Kafkasya'da Müslüman savaş alanlarında Alman politikalarını Wehrmacht yönlendirdi.⁵⁷ Ordu bu böl-

⁵⁵ Mende'den Dallin'e, 19 Kasım 1953, aktaran Dallin, *German Rule in Russia*, 267.

⁵⁶ Bräutigam, İç Not, ("Politische Richtlinien hinsichtlich Turkestan"), 25 Kasım 1941, Berlin, BAB, R 6/247.

⁵⁷ Wehrmacht'ın Kafkasya ve Kırım'daki politikaları konusunda bkz. Dal-

gelerdeki Müslümanlara yönelik önemli dinsel politikalarla uğraştı. Sovyetler Birliği'ne saldırıdan beş ay sonra, Kasım 1941'de, "Savaş Esirleri Arasında İslamın Yayılması" başlıklı bir Wehrmacht raporu, Sovyetler Birliği'nde İslamın rolüyle ilgili sonuçlar çıkarmak için, Kızıl Orduda savaşmış Müslüman esirler arasındaki dindarlık derecesini vurgulamaktaydı.⁵⁸ Rapor, Moskova'nın politikalarının bazı Müslümanları inançlarından uzaklaştırdığını belirtmesine rağmen, kırsal Müslüman alanlarda güçlü bir dinsel duygu beklenebileceğini vurguluyor, "genel olarak Muhammedilerin varlığını sürdüren fanatizmi"ne işaret ediyordu. İslam, Sovyetlerin zayıf yanıydı. "Bu nedenle Reich'in görevi İslamı güçlendirme çabalarına destek olmaktır." Böyle bir politika, Almanya'yı "İslamın Koruyucusu" gösterecekti.⁵⁹ "İslamın yeniden canlanması"nın olumlu siyasal sonuçları olacaktı. Birkaç ay sonra, Mayıs 1942'de, Wehrmacht askeri istihbarat dairesi "SSCB ve İslam" başlıklı bir muhtıradan benzer bir değerlendirmede bulundu.⁶⁰ "Komünist propaganda Sovyetler Birliği'nde İslamı zayıflatamamıştı," iddiasında bulunuyordu. Müslüman dinsel duygu (ve onunla yakın bağlantılı kabile milliyetçiliği) "kullanılmalı"ydı. Muhtıra, Ekim Devriminden beri hem SSCB'nin kendi Müslüman topraklarında hem dış

lin, *German Rule in Russia*, 238–249 ve 259–264; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 57–68 ve 183–195.

⁵⁸ Schweitzer (Ordu), İç Not, ("Verbreitung des Islams unter den Kriegsgefangenen"), 18 Kasım 1941, Berlin, Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi, Maryland (USNA), RG 242, T454, Roll 92. Ordu, Wehrmacht'ın yanında ateist Bolşevizme karşı savaşmayı teklif eden Müslüman savaş esirleriyle erken karşılaştı, örneğin bkz. Özbek Savaş Esirlerinden Hitler'e (kırk Müslüman tarafından imzalanmış), tarihsiz, (1941), (Özbekçeden Almancaya çeviri, 7 Eylül 1941, Viyana), PA, R 29900.

⁵⁹ Schweitzer, İç Not, ("Verbreitung des Islams unter den Kriegsgefangenen"), 18 Kasım 1941, Berlin, USNA, RG 242, T454, Roll 92.

⁶⁰ Wehrmacht, İç Not, ("UdSSR und Islam"), 15 Mayıs 1942, Berlin, BA-MA, RH 2/1764; rapor, Reinhard Gehlen'in Doğu Seksiyonuna gönderildi, bkz. Wehrmacht Dış İstihbarat Servisi'nden (*Amt Ausland/Abwehr*) to Yabancı Ordular Doğuya (*Fremde Heere Ost*), 22 Mayıs 1942, Berlin, BA-MA, RH 2/1764.

dünyada İslama yönelik Sovyet politikalarına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme sunmaktaydı. Müslümanların komünizme karşı bir siper olduğu anlaşılmıştı; çünkü “Muhammed dini, Bolşevizmin felsefi görüşüne karşıdır.”⁶¹ 1942’de ordu Kırım üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmaya çalışırken ve Alman birlikleri Kafkasya’ya doğru ilerlerken, Moskova’ya karşı İslamı kullanma düşüncesi, Wehrmacht subayları arasında daha fazla popülerleşti. Gerçekten de Müslüman savaş bölgelerinde, hem Kafkasya’da hem Kırım’da askeri yetkililer yerel işbirlikçiler kazanmak ve bu alanları etkisizleştirmek için esaslı bir dinsel ödün ve propaganda politikası yürüttü. Sovyetler Birliği’nin güney sınır bölgelerinde Alman askeri yetkilileri Üçüncü Reich’i müminleri Bolşevik boyundurugundan kurtaran olarak tanıtmaya başladı (bkz. Kısım II).

Dahası Wehrmacht, binlerce Müslüman savaş esirini Doğu Lejyonlarına (*Ostlegionen*) almaya başladı. Hitler’in onayladığı bu birlikler, I. Dünya Savaşındaki cihat zamanından Hentig’in eski rakibi Oskar Ritter von Niedermayer ve Saksonyalı savaş gazisi Ralph von Heygendorf’un gözetimi altında oluşturuldu.⁶² İki savaş arası dönemde Niedermayer önce Moskova’daki Alman büyükelçiliğinde askeri ataşe olmuş, sonra Berlin’de savaş araştırmaları profesörü olarak ders verip, Sovyetler Birliği, İslam ve jeopolitik konusunda ünlü bir politika uzmanı olmuş ve sonunda 1941’de, tekrar Wehrmacht’a girmişti. Deneyimi göz önüne alındığında, Sovyetler Birliği’nden Müslüman asker toplamakla ilgilenecek en uygun kişi gibi görünüyordu.⁶³ Dışişleri Bakanlığının hizmetinde kalan İdris, artık

⁶¹ Wehrmacht, İç Not, (“UdSSR und Islam”), 15 Mayıs 1942, Berlin, BA-MA, RH 2/1764.

⁶² Niedermayer konusunda bkz. Franz W. Seidler, “Oskar Ritter von Niedermayer im Zweiten Weltkrieg: Ein Beitrag zur Geschichte der Ostlegionen,” *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 20, 3 (1970), 168–174 (Bölüm 1) ve 20, 4 (1970), 193–208 (Bölüm 2); Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau*.

⁶³ Niedermayer, I. Dünya Savaşında kazandığı uzmanlığı yorulmadan savundu. Savaş çıktıktan sonra Niedermayer Dışişleri Bakanlığına dö-

Wehrmacht tarafından da düzenli olarak çalıştırılırken, ordu yetkilileri müftüye daha az ilgi göstermekteydi.⁶⁴ Bazı durumlarda, özellikle savaş esirlerinin askere alınması ve askeri birliklerde propaganda için ordu komutası, Doğu Bakanlığıyla işbirliği yaptı. Dinsel yardım sağlandı ve Müslüman erleri siyasal olarak etkilemek için dinsel bir propaganda kampanyası başlatıldı. Wehrmacht askeri mollaları eğitmek için Göttingen Üniversitesinde imam kursları, Almanya'da İslami bir kurum daha açtı (bkz. Kısım III).

Son olarak 1943'ten itibaren SS Müslüman işlerine ilgi göstermeye başladı. İslami politikalarla ilgilenmesi, Almanların 1943'ün başından itibaren daha fazla içine girdiği Balkanlar'da başladı ve kısa sürede Sovyetler Birliği Müslümanlarına doğru genişledi. Sonuçta rejimin diğer kurumlarından çok daha fazla SS İslamı savaş çabaları için kullanmaya çalıştı. SS'te önde gelen yetkililer –en önemlisi Heinrich Himmler; Reich Güvenlik Başmüdürlüğünden (*Reichssicherheitshauptamt*) sorumlu Ernst Kaltenbrunner; onun dış istihbarat şefi Walter Schellenberg; Waffen-SS'in toplanmasından ve örgütlenmesinden sorumlu SS Genel Merkezini (*SS-Hauptamt*) yöneten çalımı Svabialı SS generali Gottlob Berger– İslamın militan doğasına ilişkin kavrayışlarına uygun olarak, Müslüman inancın kullanılmasından kazanılacak avantajlardan emindi.⁶⁵ SS'in işin içine girmesi, kaçı-

nüp, Arap dünyasında ve Hindistan'da ayaklanmalar çıkarmayı önerdi, bkz. Niedermayer, Rapor, ("Politik und Kriegsführung im Vorderen Orient: Eine wehrpolitisch- strategische Studie"), 3 Kasım 1939, Berlin, PA, R 261179.

⁶⁴ Grobba'dan Woermann'a, 19 Ekim 1942, Berlin, PA, R 27322, Wehrmacht Yüksek Komomutasının, güvenilmez olduğu için" el-Hüseyni'ye "karşı çıktı"ğını vurgulamaktaydı.

⁶⁵ Berger konusunda bkz. Gerhard Rempel, "Gottlob Berger and Waffen-SS Recruitment: 1939–1945," *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 27, 1 (1980), 107–122; daha genel olarak, Gerhard Rempel, "Gottlob Berger: 'Ein Schwabengeneral der Tat,'" Ronald Smelser ve Enrico Syring (ed.), *Die SS: Elite unter dem Totenkopf: 30 Lebensläufe* (Paderborn, 2000), 45–59 içinde; Joachim Scholtz, "Der 'Schwabenherzog' Gott-

nılmaz olarak, Balkanlar'da Dışişleri Bakanlığı ya da Doğu topraklarında Doğu Bakanlığı ve Wehrmacht gibi diğer kurumlarla çeşitli sürtüşmelere neden oldu.

Balkanlar'da SS Müslüman yanlısı radikal bir politika izledi ve Dışişleri Bakanlığının direnişiyle karşılaşan bir İslam propagandası kampanyası başlattı (bkz. Kısım II).⁶⁶ Aynı zamanda Berger'in Genel Merkezi, Bosna'dan, Hersek'ten ve farklı bir dinsel niteliği olan Arnavutluk'tan toplanan askerlerle Müslüman SS birlikleri oluşturmaya başladı (bkz. Kısım III).

1943'ün sonundan itibaren SS bu politikayı Sovyetler Birliği Müslümanlarını da kapsayacak şekilde genişletmeye başladı.⁶⁷ SS Genel Merkezi, Stalin'in Müslüman uyruklarını Moskova'ya karşı devrimcileştirmek için İslamı ve pan-Turancı ideolojiyi kullanmaya çalışmaktaydı. Bu kampanyanın köşe taşı, yeni Doğulu Müslüman SS oluşumuydu. SS Genel Merkezinin, *SS-Standartenführer* Erich Spaarmann'ın yönettiği genel "Gönüllü Seksiyonu"ndan *SS-Hauptsturmführer* Reiner Olzcha, kampanyanın uygulanmasından sorumluydu.⁶⁸ Otuzlu yaşların başında bir kariyerist

lob Berger, SS-Obergruppenführer," Joachim Scholtyseck ve Michael Kißener (ed.), *Die Führer der Provinz: NS- Biographien aus Baden und Württemberg* (Konstanz, 1997), 77–110 içinde; Alfred Hoffmann, "Der 'maßlose Drang, eine Rolle zu spielen': Gottlob Berger," Wolfgang Prose (ed.), *Täter, Helfer, Mitläufer: NS-Belastete von der Ostalb* (Münster, 2010), 21–51 içinde.

⁶⁶ Balkanlar'da Alman politikaları konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, özellikle 466–510; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*; Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia*; Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War*.

⁶⁷ Sovyetler Birliği'nin Türki halklarıyla SS ilişkisi konusunda bkz. Dalin, *German Rule in Russia*, 168–181 ve 587–612; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 139–165; Sebastian Cwiklinski, "Die Panturkismus- Politik der SS: Angehörige sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS Politik," Höpp ve Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze*, 149–166 içinde.

⁶⁸ Savaşın sonra Olzcha SS Genel Merkezindeki çalışmaları ve Waffen-SS'in Doğulu Müslüman oluşumlarıyla ilgili ayrıntılı bir rapor yazdı, bkz. Olzcha, Rapor, 1945, Stasi Belgeleri Federal Komiserliği Arşivi

olan Olzscha rejimin yükselen Orta Asya uzmanlarından bi-riydi ve SS araştırma grubu *Arbeitsgemeinschaft Turkestan*'ı da yönetiyordu.⁶⁹ Olzscha 24 Nisan 1944 tarihli bir muhtı-rada, Sovyetler Birliği Müslümanlarını seferber etme pla-nının en kapsamlı çerçevesini sundu.⁷⁰ Moskova'nın Rus olmayan azınlıklarını kullanmada Doğu Bakanlığının ve Dışişleri Bakanlığının etkisizliği ve profesyonellikten yok-sunluğu, SS'in devreye girmesini zorunlu hale getirdi, diye yazıyordu. Türki grupları bölmek yerine, Wehrmacht'ın Doğu Lejyonlarında yaptığı gibi, Sovyetler Birliği'nin Müs-lümanları, "Slav ve Hristiyan olmayan en güçlü azınlık," Moskova'ya karşı yönlendirilebilecek sağlam bir blokta top-lanmalıydı. Olzscha'nın ifadesiyle, "Rus ve Hristiyan düş-manı doğası"yla İslam, Stalin'in devletini zayıflatacak en iyi

Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen), Berlin (BStU), MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54. Ayrıca bkz. Demokratik Alman Cumhuriyeti Dev-let Güvenliği Bakanlığı, Olzscha'la ilgili Bilgi Kartı, tarihsiz. (1945'ten sonra), BStU, MfS, HA IX/11, FV 2/72 PA, A. 7.

⁶⁹ Dresden'de *Arbeitsgemeinschaft Turkestan* konusunda bkz. Burchard Brentjes, "Die 'Arbeitsgemeinschaft Turkestan im Rahmen der DMG': Ein Beispiel des Mißbrauchs der Wissenschaften gegen die Völker Mit-telasien," Burchard Brentjes (ed.), *60 Jahre Nationale Sowjetrepubli-ken in Mittelasiien im Spiegel der Wissenschaften* (Halle an der Saale, 1985), 151–172 içinde; Horst Kißmehl, "Mittelasiien: Ziel-und Ein-satzgebiet deutscher bürgerlicher Wissenschaften: Bemerkungen zu einigen Aspekten der Organisation und Kontinuität deutscher impe-rialistischer und faschistischer Mittelasiienforschung," Brentjes (ed.), *60 Jahre Nationale Sowjetrepubliken*, 127–150 içinde. Reiner Olzscha Orta Asya konfusunda da yayın yaptı, bkz. Reiner Olzscha ve Georg Cleinow, *Turkestan: Die politisch-historischen und wirtschaftlichen Probleme Zentralasiens* (Leipzig, 1942), bölgede İslamın siyasal önemi konusunda çeşitli pasajlar içerir, özellikle 336–408; "Muhammedi dün-yada" İngiliz-Rus "nüfuz mücadelesi" alanı olarak bölgenin önemini vurgulayan sempatik bir değerlendirme için bkz. Fritz Machatschek, "Die Probleme Turkestans," *Petermanns Geographische Mitteilungen* 88 (1942), 327–330, 327. *Zeitschrift für Geopolitik*'te de yazıları çıktı, bkz. Reiner Olzscha, "Zur Wirtschaftsentwicklung Irans," *Zeitschrift für Geopolitik* 14, 2 (1937), 83–97.

⁷⁰ Olzscha, İç Not, ("Schaffung einer turkotatarischen (osttürkischen) Dachorganisation in Deutschland"), 24 Nisan 1944, Berlin, BAB, NS 31/42.

kuvvetti. Sovyet baskısı dinsel duyguyu zayıflatmış olmasına rağmen, Doğu Cephesindeki Alman siyasal stratejilerinde İslam önemli bir rol oynamalıydı. Aslında Olzscha “Sovyet düşmanı dağıtacak ek bir patlatıcı yaratmak” için Doğu topraklarının Müslümanları arasında “İslamı güçlendirme” çağrısında bulundu. Ne var ki, “pan-İslam düşüncesi” Arap dünyasında olduğu kadar yaşamsal olmadığı için, ihtiyatlı bir biçimde “yeniden uyandırılmalı”ydı. Olzscha bu düşünceleri bir ay sonra, yine Sovyetler Birliği’nde “neredeyse 30 milyon Muhammedi Türk”ten yararlanmayı savunan başka bir raporda vurguladı.⁷¹ Doğulu Müslüman SS oluşumunda askerlerin “ortak inancı” güçlü bir biçimde desteklenmeliydi. Ona göre, İslamın yeniden uyandırılması, anti-Bolşevik kuvvetlerin güçlenmesi demektir.⁷² Pratikte SS, Doğulu Müslüman oluşumlarını kullanmaya başladı ve askerlerine özel dinsel yardım ve din yüklü siyasal eğitim verdi; 1944’te saha imamlarının eğitimi için Dresden’de bir molla okulu da açtı –SS okulu yönetmesi için İdris’i işe aldı (bkz. Kısım III). SS bu politikayı desteklemek için Sovyetler Birliği’nde İslam konusunda uzmanları da çalıştırdı –en önemlisi Johannes Benzing. Olzscha, bu İslami seferberlik programının İmparatorluk Almanya’sının politikalarında emsallerinin olduğunun elbette farındaydı; savaştan sonra kendisini sorgulayanlara, I. Dünya Savaşında Müslüman savaş esirlerine özel olanaklar ve bir cami sunulduğunu, II. Dünya Savaşında konunun tekrarlandığını hatırlatıyordu.⁷³

Savaşın sonuna doğru SS Balkan ve Doğu Müslümanlarının seferberliğini genişletip, bütün dünyadaki Müslümanlara hedefleyen pan-İslami bir seferberlik kampanyasına dönüştürmeye çalıştı. Nuremberg’deki sorgusunda Melc-

⁷¹ Olzscha, İç Not, (“Rücksprache mit SS-Standartenführer Spaarmann und SS-Hstuf. Ullrich”), 12 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/42.

⁷² Olzscha, İç Not, (“Unterlagen über Fremdvölker in der Sowjet-Union”), 17 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/28.

⁷³ Reiner Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

hersh, SS politikasının giderek daha fazla “mümkün olan her Muhammedinin silahlandırılmasına ve seferber edilmesine yöneldi”ğini hatırlattı.⁷⁴ “O sırada SS Genel Merkezinin pan-İslami düşünceyle güçlü bir biçimde oynadığı doğrudur” diyordu Olzscha.⁷⁵ SS Genel Merkezi Baltık’ta Müslüman asker topladı, bir Arap oluşumu ve Müslüman bir Hint ordusu planları yaptı, Bulgaristan’dan Müslüman asker toplama-yı düşündü, hatta Doğu Afrikalı Müslüman savaş esirlerini taramaya bile başladı. SS Genel Merkezinin muhtıralarında artık “İslam Seferberliği” gibi başlıklar vardı.⁷⁶ SS Genel Merkezinin içinde bütün bu oluşumlar ve daha genel olarak, Kuzey Afrika’dan Türkistan ve Hindistan’a kadar Müslüman bölgelerle ilgili bütün siyasal işler, Olzscha yönetiminde bir seksiyonda örgütlenecekti.⁷⁷ Seksiyon 1944’de birkaç kez

⁷⁴ Melchers, Nuremberg Sorgu İfadesi, (“Die Politik des Mufti”), 6 Ağustos 1947, Nuremberg, USHMA, RG 71, Box 248.

⁷⁵ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

⁷⁶ Hermann (SS Genel Merkezi), İç Not, (“Mobilisierung des Islam”), 28 Şubat 1944, Berlin, BAB, NS 31/42 (ayrıca BAB, NS 31/43 içinde).

⁷⁷ Spaarmann’s “Gönüllü Seksiyonu”nun (DI) içinde bulunan Olzscha’nın dairesi (DI/4k ve DI/5k) her iki alt seksiyona, hem “Gönüllü Seksiyonu Doğu” alt-seksiyonuna (DI/5), hem “Gönüllü Seksiyonu Güneydoğu” altseksiyonuna (DI/4) bağlıydı. Daire başlangıçta yalnızca Kafkasya ve Türkisten oluşumlarından sorumluydu, ama çok geçmeden Avrupa dışı diğer birimlerle de (çoğu Müslüman) ilgilendi. 1944’te daire için birkaç yapısal plan hazırlandı. Başlangıçta “Muselmanen-Abteilung” olarak anıldı. “Operasyonun Muhammedi alanları” Bosna-Hersek’i, Doğulu Türk sorunlarını, Arnavutluk’u, Arap sorunlarını ve molla okullarını kapsamaktaydı. Daha sonra etnik kategorilere göre yeniden düzenlendi. Sonunda, “DI/4k ve DI/5k” dairesi olarak anıldı (DI/5k Türkistan ve Kafkasya’yla ve DI/4k Ortadoğu ve Asya’yla ilgileniyordu; ama üçüncü bir seksiyon, “Araştırma, Basın ve Propaganda” seksiyonu da vardı). Diğer yapı planları, tematik bir düzenlemeyi vurgulamaktaydı: “SS Gönüllü Oluşumları,” “Siyasal İşler,” “Araştırma, Basın ve Propaganda.” Yine de bütün yapılarda, Kuzey Afrika’dan Türkistan’a kadar Müslümanlarla bu tek daire ilgilendi. “İslam dairesi” gibi kapsayıcı sorumlulukları olan daireler her yapısal planın parçasıydı. Ekim 1944’te SS Genel Müdürlüğündeki yetkililer Olzscha’nın dairesine “Muslim-Abteilungen” diyorlardı, bkz. belgeler ve yapı planları, BAB, NS 31/170 içinde.

yeniden düzenlenmesine ve hiçbir zaman tam işlevsel olmamasına rağmen, bütün Müslüman gruplara yönelik tutarlı bir politika sağlayacak bir “İslam Dairesi”ni kapsamaktaydı (bkz. Kısım III).⁷⁸

SS’in Müslüman işlerini giderek daha fazla üstlenmesi, Dışişleri Bakanlığı giderek daha önemsiz sayarken, SS’in giderek daha fazla kullandığı müftü olayında görülebilir. 1943’ün başında müftünün gözetimi Ettel’den, onunla ilgili daha az heyecanlı olan Prüfer ve Melchers’e, daha sonra Hentig’e geçti. Nuremberg sorgusunda Melchers müftüyle zayıf ilişkisini vurguladı.⁷⁹ Melchers’in açıklamasına göre, Ribbentrop Arap işbirlikçisine ilgisini giderek yitirmişti. Giderek daha fazla SS’le meşgul olan müftü, Dışişleri Bakanlığına artık faaliyetlerini bile bildirmiyordu. Müftü, Balkanlar’la ve Sovyetler Birliği’yle daha fazla ilgilenen SS’e kendisini pan-İslami bir lider olarak sundu.

Genel olarak, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın İslamla ilişkisi planlanmamıştı. Savaşın seyri içinde gelişti ve giderek daha fazla savaş alanını ve rejimin daha fazla parçasını içine aldı. Bu politika bir ölçüde, Almanya’nın İslamla önceki ilişkisinin, en önemlisi I. Dünya Savaşı sırasındaki ilişkisinin siyasal ve stratejik geleneklerinden yararlandı. Aslında daha yakın bir bakış, hem personel hem düşünceler bakımından anlamlı süreklilikleri ortaya çıkarır. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın Müslüman seferberliği politikasıyla uğraşan önemli sayıda subay yine işin içinde girdi.

⁷⁸ “İslam dairesi” (“Referat 11”) 1944’ün seyri içinde çeşitli subaylarca yönetildi. Bir kaynak, Subay Bethke’yi gösterir, bkz. Olzscha, Emir, (“Besetzung der Referate”), 5 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/170; başka biri Binbaşı Killinger’den söz eder, bkz. Yapı Planı (“Aufbau der Dienststelle DI/4k und DI/5k”), tarihsiz, Berlin, BAB, NS 31/170; başka bir kaynağa göre, daireyi Olzscha şahsen yönetmekteydi, bkz. Yapı Planı (“Organisationsplan Dienststelle DI/4k u. DI/5k”), tarihsiz, Berlin, BAB, NS 31/170; Olzscha, İç Not, (“Einstufung von Fachführern”), 14 Aralık 1944, Berlin, BAB, NS 31/170.

⁷⁹ Melchers, Nuremberg Sorgu İfadesi (“Die Politik des Mufti”), 6 Ağustos 1947, Nuremberg, USHMA, RG 71, Box 248.

En anlamlı örnek, ihtiyar Oppenheim'dır. Dışişleri Bakanlığında Fritz Grobba, Curt Prüfer ve Werner Otto von Hentig gibi emektarlar yine İslami konularda çalıştı ve bazıları, en başta da Hentig ve Prüfer, eski akıl hocaları Oppenheim'la yakın ilişki içinde kaldı.⁸⁰ Savaş sonrası bir tanıklıkta Oppenheim, Dışişleri Bakanlığının Doğu seksiyonunun sürekli kendisine danıştığını yazdı ve eski çıraqlarıyla, hatta Melchers'le bile "en iyi ilişkileri" sürdürdüğünü iddia etti.⁸¹ Wehrmacht, Oskar Ritter von Niedermayer'i çalıştırdı. I. Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf ve Zossen kamplarında müminleri toparlayan Alimcan İdris, Dışişleri Bakanlığı, daha sonra Wehrmacht ve SS için çalıştı.

Nazi yetkililerin, İslam ve siyaset konusunda imparatorluk döneminden itibaren yerleşen bir düşünce birikiminden yararlandığını göstermek doğal olarak daha karışık bir iş-tir.⁸² Yine de bazı genel gözlemlerde bulunulabilir. Alman yetkililer ve uzmanlar, imparatorluk döneminden beri İslami

⁸⁰ Temmuz 1940 ile Şubat 1942 arasında Oppenheim ile Hentig arasında bir mektup alışverişi, İslam dünyasının siyasal sorunlarını düzenli olarak tartıştıklarını, sık sık buluştuklarını ve Oppenheim'in Dışişleri Bakanlığının öteki yetkilileriyle de ilişki içinde olduğunu gösterir, bkz. PA, Nachlass Hentig, cilt 84. Prüfer'in Kasım 1942 ile Eylül 1943 arasını kapsayan düzeltilmemiş günlükleri, Prüfer'in de eski arkadaşları Oppenheim'la sık sık görüşüğünü ve Müslüman dünyanın siyasal sorunlarını tartıştığını gösterir, bkz. McKale (ed.), *Rewriting History*, 10–11 (21 Kasım 1942 tarihli giriş), 21 (10 Aralık 1942 tarihli giriş), 33 (12 Ocak 1943 tarihli giriş), 41 (23 Ocak 1943 tarihli giriş), 51 (16 Şubat 1943 tarihli giriş), 57 (2 Mart 1943 tarihli giriş), 87 (16 Mayıs 1943 tarihli giriş), 107 (7 Temmuz 1943 tarihli giriş), 111 (14 Temmuz 1943 tarihli giriş), 116 (20 Temmuz 1943 tarihli giriş), and 119 (30 Temmuz 1943 tarihli giriş). Düzeltilmiş günlüklerde Oppenheim'in her buluşması kaydedilmez; ama Prüfer, anti-Semitizme karşı olduğu izlenimini vermek için Oppenheim'in Yahudi geçmişini vurguluyordu, bkz. 150 (21 Kasım 1942 tarihli giriş).

⁸¹ Oppenheim, Anılar ("Leben im NS-Staat, 1933–1945"), tarihsiz, (1945/1946), (Landshut), Oppenheim Bank Arşivi (*Hausarchiv Sal. Oppenheim*), Köln (OA), Nachlass Max von Oppenheim no. 1/14.

⁸² Mark Mazower, imparatorluk döneminden itibaren düşünce sürekliliklerini personel sürekliliğinden üstün tutar, bkz. Mazower, *Hitler's Empire*, 584.

siyasal bir araç olarak kavramsallaştırmıştı. Yalnızca sömür-
gelerde toplumsal ve siyasal denetim amacıyla değil, aktif
seferberlik için de kullanılabilen bir şey olarak İslam düşün-
cesini –I. Dünya Savaşında Alman politikalarına şekil veren
bir kavrayış– yerleştirdiler. Siyasal bir kuvvet olarak İslam
düşüncesi, 1918’den sonra yok olmadı. İki savaş arası dö-
nemde, özellikle 1930’larda, birçok uzman İslam siyasetini
tartıştı; 1914’teki başarısız Müslüman seferberliğine rağmen,
İslamın dünya meselelerinde güçlü bir kuvvet olarak kaldı-
ğını ve İngiliz, Fransız ve Sovyet imparatorluklarının zayıf
yanı olduğunu belirtti. Bu konuda, yalnızca Haushofer’in je-
opolitik düşünürleri değil, Gerhard von Mende ve Johannes
Benzing gibi bölgesel araştırma uzmanları da önemli bir rol
oyladı.

Etnik ve ulusal sloganların yerine daha çok İslamı kul-
lanmanın avantajı, Berlin’in ulusal bağımsızlık ilanları-
nı teşvik etmekten sakınabilmesiydi. Kuzey Afrika’da ve
Ortadoğu’da İtalyan, İspanyol ve daha sonra Vichy çıkar-
larına, Bosna-Hersek’te Hırvat egemenliğine karışmamayı,
Sovyetler Birliği’nin ulusal azınlıklarının gelecekteki siyasal
statüsü konusunda vaatlerden uzak durmayı arzulayan Al-
man yetkililer, ulusal bağımsızlık sorunlarını geçiştirmeye
çalıştı. Dahası din, etnik, dilsel ve toplumsal bakımdan he-
terojen nüfuslara seslenmek için yararlı bir politika ve pro-
paganda âleti gibi görünüyordu. Kuzey Afrika’da Berberiler
ve Araplar için, Kafkasya’da, Kırım’da ve Orta Asya’da Rus
olmayan tek tek azınlıklar için, Balkanlar’da Bosna, Hersek
ve Arnavutluk halkları için ayrı kampanyalar gibi, bireysel
etnik ve ulusal gruplar için tutarlı politika ve propaganda ör-
gütlemek, “Müslümanlar” için örgütlemekten çok daha zor-
du. Son olarak Nazi ırk teorisi ile Avrupalı olmayan halklar
arasındaki hassas ilişki bağlamında, dinsel sloganların kul-
lanılması Almanların etnik kategorilerden uzak durmalarını
olanaklı kıldı.

İdeoloji Sorunu

İslam dünyasıyla bir ittifak geliştirmeyi, her şeyden önce ideoloji değil, maddi çıkarlar ve stratejik kaygılar motive etti. Bununla birlikte, ırkla ilgili sorunları pragmatik açıdan ele alma isteği ve rejimin liderliğinde İslam karşıtı tutumların olmaması, böyle bir ittifakın geliştirilmesini olanaklı kıldı. Ne de olsa, Üçüncü Reich ideolojik bir devletti ve II. Dünya Savaşı ideolojik bir savaştı, bir *Weltanschauungskrieg*'di. İdeoloji önemliydi.

Rejimin Müslüman dünyaya yönelik politikasının önündeki en bariz engel ırkçılığıydı. Hitler, Avrupalı olmayan halkların, özellikle Arapların ve Hindistanlıların aşağı ırktan olduğunu *Mein Kampf*'ta zaten ortaya koymuştu. Emperyal Avrupa hegemonyası düşüncesini övmüş, anti-emperyal hareketleri, ırksal aşağılıktan ötürü Alman halkının müttefiki asla olamayacak bir “sakatlar koalisyonu” (*Koalition von Krüppeln*) diye alaya almıştı.⁸³ Hitler'in baş ideologu Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*'te (20. Yüzyılın Miti), İslam dünyasının emperyal Avrupa egemenliğine boyun eğdirilmesini açıkça hoş karşılamıştı.⁸⁴ Bununla birlikte, iktidara geldikten kısa süre sonra Alman yetkililer, daha pragmatik olduklarını gösterdiler.

Diplomatik nedenlerle Berlin, Ortadoğu'da Yahudi olmayan halklara karşı açık bir ırksal ayrımcılıktan başından beri uzak durmaya çalışmıştı. Aslında 1935'te Nuremberg yasaları –Alman Kanını ve Onurunu Savunma Yasası ve Reich Yurttaşlık Yasası– Türkiye, İran ve Mısır'la uluslararası gerilimlerin fitilini yaktıktan sonra, Türkler, İranlılar ve Araplar, Nazi ırk kısıtlamalarının dışında bırakılmıştı.⁸⁵ Türklere ve

⁸³ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Münih, 1942 [1925–1926]), 747.

⁸⁴ Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit* (Münih, 1937 [1930]), 662–666. Rosenberg, İslam dinini kültürel olarak aşağı diye açıkça kınayan tek önde gelen Naziydi, bkz. a.g.e., 365–369.

⁸⁵ Arapların, Türklerin ve İranlıların resmi ırksal kategorileştirilemsine ilişkin tartışmanın belgeleri, “Mısırlıların, Iraklıların, İranlıların, Perslerin

Türk kökenli Alman yurttaşlarına karşı yasal ayrımcılıktan endişe eden Türk büyükelçiliğini, taleplerine uygun olarak, 1936'nın başında Wilhelmstrasse, Türklerin ırksal sınıflandırılmasıyla ilgili kesin bir karar alınmasını istedi.⁸⁶ Türkiye ile ilişkileri bozmak istemeyen Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Propaganda Bakanlığı ve NSDAP Irksal Politikalar Dairesi (*Rassenpolitisches Amt der NSDAP*) Ankara'ya açık bir işaret göndermeye razı oldu.⁸⁷ Nuremberg yasala-

ve Türklerin Ari Irkına Mensubiyeti" (*Zugehörigkeit der Ägypter, Iraker, Iraner, Perser und Türken zur arischen Rasse*) başlıklı iki dosyada, PA, R 99173 ve PA, R 99174 içinde ve daha genel olarak, Almanların Latin Amerika, Doğu ve Güney Asya ülkeleriyle ilgili olarak da eşit ölçüde pragmatik olduklarını gösteren "Alman Irk Politikasının Yabancı Devletlerle İlişkileri Yansımaları" (*Rückwirkung der deutschen Rassenpolitik auf die Beziehungen zu fremden Staaten*) başlıklı dosyada, PA, R 99182 içinde saklıdır. Bu tartışma konusunda bkz. Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, 17–24; İranlıların rolüyle ilgili olarak, David Motadel, *Iran and the Aryan Myth*, Ali M. Ansari (ed.), *Perceptions of Iran: History, Myths and Nationalism from Medieval Persia to the Islamic Republic* (Londra, 2013), 119–145, 125–135 içinde. Almanya'da Araplara karşı ırk ayrımcılığı konusunda bkz. Gerhard Höpp, "Der verdrängte Diskurs: Arabische Opfer des Nationalsozialismus," Gerhard Höpp, Peter Wien ve René Wildangel (ed.), *Blind für die Geschichte? Arabische Begegnungen mit dem Nationalsozialismus* (Berlin, 2004), 215–268, 217–219 içinde; Sophie Wagenhofer, "Rassischer" Feind—politischer Freund? *Inszenierung und Instrumentalisierung des Araberbildes im nationalsozialistischen Deutschland* (Berlin, 2010), 32–43. Dietmut Majer, "Fremdvölkische" im Dritten Reich (Boppard, 1981) daha geniş bağlamı sunar.

⁸⁶ Hinrichs'ten (Dışişleri Bakanlığı) İçişleri Bakanlığına, Propaganda Bakanlığına ve NSDAP Irk Dairesine, 17 Ocak 1936, Berlin, PA, R 99173; bir Alman ile bir Türkün oğlu olan, 1935'te Hitler Gençliğinden ayrılmaya zorlanınca Türk büyükelçiliğine şikayet etme tehdidinde bulunan Johannes Ruppert'in uğradığı ayrımcılık için bkz. Pilger (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 20 Aralık 1935, Berlin, PA, R 99173.

⁸⁷ Hinrichs'ten İçişleri Bakanlığına, Propaganda Bakanlığına ve NSDAP Irk Dairesine, 30 Mart 1936, Berlin, PA, R 99173, 12 Şubat 1935'te bu toplantının yapıldığı bir konferansa işaret eder. Karar, Gross'tan (NSDAP Irk Dairesi) Dışişleri Bakanlığına ayrı ayrı onaylandı, 4 Nisan 1936, Münih, PA, R 99173; Weyssenhoff'tan (Propaganda Bakanlığı) Dışişleri Bakanlığına, 8 Nisan 1936, Berlin, PA, R 99173; Pfundtner'den (İçişleri Bakanlığı) Dışişleri Bakanlığına, 12 Mayıs 1946, Berlin, PA, R 99173; Dışişleri Bakanlığından bütün bakanlıklara, 30 Nisan 1936, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99182 içinde).

rı “Yahudiler”e ve “Alman ya da akraba kanı”ndan kişilere işaret etmesine rağmen, bu kategoriler pratikte “Alman ve akraba kanından kişiler” ile “Yahudiler ve diğer yabancılar” demeye gelmekteydi; yasalara ilişkin resmi yoruma göre, Avrupa halkları ve Avrupa dışındaki Avrupalıların ırksal olarak saf kalmış torunları “akraba” sayılabilirdi. Alman yetkililer bir iç kararla, Türkiye’nin Avrupa’nın parçası olduğunu açığa kavuşturdu; aynı zamanda Mısır ya da İran gibi diğer Ortadoğu ülkelerinin Avrupalı olamayacağını da eklediler. Bu durum çok geçmeden dış basına sızdı ve uluslararası diplomatik bir fırtına kopardı. 14 Haziran 1936’da *Le Temps*, Berlin’in Türkleri Nuremberg yasalarından muaf tutmaya karar verirken, İranlıların, Mısırlıların ve Iraklıların “Ari-olmayan” sayıldığını bildirdi.⁸⁸ Bir gün sonra, *La Bour-se égyptienne*’de ve Türk gazetesi *Cumhuriyet*’te benzer makaleler çıktı, İranlı ve Mısırlı yetkililerde bir infiale neden oldu.⁸⁹ Dışişleri Bakanlığı derhal bir basın açıklaması yayınlayıp, bu haberlerin asılsız olduğunu ve Nuremberg yasalarının “Aryan” terimine hiç işaret etmediği gerçeği göz önüne alınırsa, bunun çok açık olduğunu ifade etti.⁹⁰ Halklarının Almanlarla “akraba” olduğunda ısrar eden Berlin’deki Mısır ve İran büyükelçilerine, basındaki haberlerin asılsız olduğu ve Nuremberg yasalarının yalnızca Yahudileri hedef aldığı güvencesi verildi.⁹¹ Yine de Arapların ve İranlıların Alman-

⁸⁸ Anonim, “Les Turcs promus ‘aryens,’” *Le Temps* (14 Haziran 1936).

⁸⁹ Stohrer’den (Alman Büyükelçiliği Mısır) Dışişleri Bakanlığına, 15 Haziran 1936, Kahire, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde); Keller (Alman Büyükelçiliği Türkiye) Dışişleri Bakanlığına, 19 Haziran 1936, Tarabya, PA, R 99173. Irak gazetesi *El-İstiqlal* 17 Haziran 1936’da benzer bir haber yayınlamasına rağmen, Bağdat’taki yetkililer konuya fazla ilgi göstermedi, bkz. Grobba’dan (Alman Büyükelçiliği Irak) Dışişleri Bakanlığına, 23 Haziran 1936, Bağdat, PA, R 99173.

⁹⁰ Dışişleri Bakanlığı, Basın Açıklaması (“Notiz für die Presse”), 16 Haziran 1936, Berlin, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde).

⁹¹ Pilger, İç Not, 16 Haziran 1936, Berlin, PA, R 99173; Mısır, Irak ve İran büyükelçiliklerini basın açıklaması konusunda bilgilendirme ve Berlin’deki Mısır ve İran büyükelçileriyle görüşme, bkz. Bülow-

larla “akraba” sayılıp sayılmadığı hassas sorusu açık kaldı ve Berlin’deki Mısır büyükelçisi yalnızca Mısırlıların Alman ırk yasalarının hedefi olmadığını açıklığa kavuşturulmasını isterken, Tahran’ın büyükelçisi İranlıların ırksal olarak Almanlarla akraba olduklarının kesin bir biçimde açıklanmasında ısrar etti.⁹² Her şeyden önce Şah Rıza bir yıl önce, uluslararası ilişkilerde ülkesine “Persia” yerine “İran” denilmesini emretmişti; “İran” adı “Ari” kökünden gelir ve “Ari-lerin Ülkesi”ne işaret eder. İranlı yetkililer de, “bazı ülkeler Ari olmakla övünür”ken bu terimin yararlılığına inandıklarını gizlememişti.⁹³ Bütün önemli bakanlıkların temsilcileri 1 Temmuz 1936’da konuyu tartışmak üzere Dışişleri Bakanlığı’nda toplandı.⁹⁴ NSDAP Irk Siyaseti Dairesi Başkanı Walter Gross, ırk ilişkileri konusunda resmi bir açıklamanın söz konusu olmadığını açıkça ortaya koydu. Yine de ırk yasalarının (Yahudi olmayan) yabancı yurttaşları hedef almadığının, İran ve Mısır yurttaşlarına, Avrupalı (aslında Avrupalı olmayan) yabancı uyruklularla aynı şekilde davranılacağıının büyükelçilere bildirilmesi kabul edildi: (Yahudi olmayan) Alman olmayan erkekler ile (Yahudi olmayan) Alman kadınlar arasında evlilik kabul edilirken, (Yahudi olmayan)

Schwante’de Kahire, Bağdat ve Tahran’daki Alman büyükelçiliklerine, 18 Haziran 1936, Berlin, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde).

⁹² Pilger, İç Not, 16 Haziran 1936, Berlin, PA, R 99173; Berlin Mısır Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına 22 Haziran 1936, Berlin PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde).

⁹³ İran Konsolosluklarına ve Yurtdışındaki Büyükelçiliklere Muhtıra, Dışişleri Bakanlığı (Belge no. 41749), 3/10/1313 (1935), Tahran, İran Ulusal Arşivleri (*Sazman-i Asnad- i Milli-yi Iran*), Tahran (SAMI), Film 22–240, 21/6/214 (arşiv no. 297036473). Muhtıra, İran Dışişleri Bakanlığınca yazılan bir mektupla birlikte gönderildi, bkz. Bakır Kazımî’den Yurtdışındaki İran Büyükelçiliklerine (Belge no. 41797), 4/10/1313 (1935), Tahran, SAMI, Dosya 510006, Box 444 (Arşiv no. 297036473).

⁹⁴ Hinrichs, Rapor (“Sitzung vom 1. Juli 1936 im Auswärtigen Amt zwecks Beantwortung der ägyptischen und iranischen Anfragen und Klärung des Begriffs ‘artverwandt’”), 2 Temmuz 1936, Berlin, PA, R 99174; davet için, Bülow-Schwante’den (Dışişleri Bakanlığı) çeşitli bakanlıklara, 26 Haziran 1936, Berlin, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde).

Alman olmayan kadınlar ile (Yahudi olmayan) Alman erkekler arasında evlilik, kadın ırksal olarak incelendikten sonra, olanaklıydı. Arap ya da İran kökenli Alman yurttaşlar sorunundan titizlikle kaçınıldı. Mısırlılar yatıştırıldı.⁹⁵ Berlin’de bir toplantıda Gross, ırksal akrabalık sorunuyla ilgili kesin açıklamalardan kaçınmasına rağmen Almanya’nın ırk yasalarının İranlılara uygulanmayacağı konusunda İranlılara güvence verdikten sonra Tahran da memnun olmuş gibi göründü.⁹⁶ Bir yıl sonra Gross, ırk yasalarını yalnızca Yahudilerle sınırlamak istememesine rağmen, dış politika çıkarları söz konusu olduğunda Alman yetkililerin pragmatik davranması gerektiğini doğruladı.⁹⁷ Kısaca rejim, ırk politikaları ve Türklerle, Araplarla ve İranlılarla ilişkiler sorununa gelince, pragmatik olamaya istekli olduğunu kanıtladı.

İrk ayrımcılığından dışlanma İranlılarla ve Türklerle ilgili bir ırk teorisiyle desteklenebilirdi; ama Arapların durumu daha sorunluydu, çünkü pek çok ırk ideologu tarafından “Sami” olarak görülmekteydiler.⁹⁸ Rejim yetkilileri terimin

⁹⁵ Dışişleri Bakanlığından Berlin’de Mısır Büyükelçiliğine, 4 Temmuz 1936, Berlin, PA, R 99173 (ayrıca PA, R 99174 içinde); Mısır’ın yanıtı konusunda, Hinrichs’ten Kahire’deki Alman Büyükelçiliğine, 14 Temmuz 1936, Berlin, PA, R 99174; aynı şekilde, Hinrichs’ten çeşitli bakanlıklara, 15 Temmuz 1936, Berlin, PA, R 99174.

⁹⁶ Hinrichs’ten Tahran’daki Alman Büyükelçiliğine, 11 Temmuz 1936, Berlin, PA, R 99174; İran’ın yanıtı konusunda, Smend’den Dışişleri Bakanlığına, 18 Temmuz 1936, Tahran, PA, R 99174.

⁹⁷ Gross’tan Dışişleri Bakanlığına, 28 Nisan 1937, Berlin, PA, R 99182.

⁹⁸ Nazi Almanya’sında “anti-Semitizm” teriminin resmi olarak kaldırılması konusunda bkz. Cornelia Berning, *Vom “Abstammungsnachweis” zur “Zuchtart”: Vokabular des Nationalsozialismus* (Berlin, 1954), 13–14; Cornelia Schmitz-Berning, *Vokabular des Nationalsozialismus* (Berlin, 1998), 34–39; Thomas Nipperdey ve Reinhard Rürup, “Antisemitismus,” Otto Brunner, Werner Conze ve Reinhart Koselleck (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, cilt 1 (Stuttgart, 1972), 129–153, 151–152 içinde; Moshe Zimmermann, “Aufkommen und Diskreditierung des Begriffs Antisemitismus,” Ursula Büttner (ed.), *Das Unrechtsregime: Internationale Forschung über den Nationalsozialismus*, cilt 1 (Hamburg, 1986), 59–77, 73–74 içinde; Moshe Zimmermann, “Mohammed als Vorbote der NS- Judenpoli-

sorunlu olduğunun farkındaydı; çünkü incitmek istemedikleri grupları hedef almaktaydı. Bu yüzden daha 1935'te Propaganda Bakanlığı basına "anti-Semitik" ve "anti-Semitizm" terimlerinden sakınma ve genel olarak Samilere karşı değil, yalnızca Yahudilere karşı savaş verildiği için, "anti-Yahudi" ("Yahudi karşıtı") gibi sözcükler kullanma talimatı verdi.⁹⁹ Arap dünyası savaş sırasında Berlin'in stratejik planlamasının parçası haline gelince ve Alman yetkililer Arap duyarlılıklarını incitmemeye özen gösterince, bu terimlerin kullanılmasını yasaklama çabaları yoğunlaştı. 1942'nin başında, Propaganda Bakanlığının bünyesindeki "Anti-Semitik Eylem" (*Antisemitische Aktion*) dairesinin adı değiştirilip, "Anti-Yahudi Eylem" (*Antijudische Aktion*) yapıldı.¹⁰⁰ O yılın sonuna doğru Goebbels, propagandada "Semitizm" ve "anti-Semitizm" terimlerinden sakınma talimatını tekrarladı.¹⁰¹

tik? Zur wechselseitigen Instrumentalisierung von Antisemitismus und Antizionismus," *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte* 33 (2005), 290–305, 292–294; Jeffrey Herf, *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust* (Cambridge MA, 2006), 159–160; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 237–241.

⁹⁹ Basın Toplantısı Talimatı ("Anweisung der Pressekonferenz"), 22 Ağustos 1935, Berlin, Federal Alman Arşivleri (*Bundesarchiv*), Koblenz (BAK), ZSg 101/6; ayrıca Hans Bohrmann (ed.), *NS-Pressenanweisungen der Vorkriegszeit: Edition und Dokumentation*, cilt 3/II (Münih, 1987), 522 içinde.

¹⁰⁰ Zimmermann, "Mohammed als Vorbote der NS-Judenpolitik?," 293; Herf, *The Jewish Enemy*, 159; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 238–239.

¹⁰¹ Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die islamische Welt als Kulturfaktor"), *Zeitschriften-Dienst*, no. 7514 (11 September 1942); benzer şekilde, Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die islamische Welt als Kulturfaktor"), *Deutscher Wochendienst*, no. 7514 (11 Eylül 1942). *Zeitschriften-Dienst* savaşın arifesinde de benzer talimular vermişti, bkz. Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Antisemitismus"), *Zeitschriften-Dienst*, no. 222 (13 Haziran 1939); Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Antisemitismus"), *Zeitschriften-Dienst*, no. 372 (1 Temmuz 1939). Alman dergi editörlerine propaganda talimatları veren *Zeitschriften-Dienst* ve *Zeitschriften-Dienst*'in haftalık eki işlevi gören *Deutscher Wochendienst*, Alman Ulusal Kütüphanesi (*Deutsche Nationalbibliothek*), Leipzig (DNB), ZB 38957 ve ZB 38957- Beil içinde bulunabilir; ayrıca BAB, RD 32/1 içinde.

Savaş sırasında Dışişleri Bakanlığı, Amt Rosenberg ve SS bu kararları destekleyen talimatlar çıkardı.¹⁰² Sonunda NSDAP İrk Siyaseti Dairesi bile terimlerin kaldırılmasını destekleyecekti. Reşid Ali Geylani'ye yazılan ve 1944'ün sonunda Nazi yayın organı *Weltkampf*'ta yayınlana bir açık mektupta Walter Gross, Yahudilerin "Ortadoğu haklarından kesin bir şekilde ayırt edilmesi" gerektiğini vurguladı.¹⁰³ "Anti-Semitizm" terimi yanlıştı ve "anti-Yahudilik" ("Yahudi karşıtı") olarak değiştirilmeliydi. Metin şöyle bitiyordu: "Aslında Nasyonal Sosyalist ırk teorisi Arapları, şanlı ve kahramanca bir tarihe dönüp bakan üstün nitelikli bir ırkın mensubu olduklarını kabul eder."¹⁰⁴ Adolf Eichmann, savaştan sonra Kudüs'te yargılanırken bu konuyu tekrarladı ve "Samiler" kategorisi Arapları da kapsadığı için "anti-Semitizm" teriminin yanlış olduğunu, "Yahudi karşıtı" olarak değiştirilmesi gerektiğini açıkladı.¹⁰⁵

Kötüleşen askeri durum, Balkanlar'dan ve Sovyetler Birliği'nden asker toplamayı zorunla hale getirince, burada da ırksal ilkeler gevşetildi. 1943'te Almanlar Bosna-Hersek'e girince, SS Balkanlar'ın Müslümanlarını "Avrupa'nın ırksal olarak değerli halklarının parçası" ilan etti.¹⁰⁶ Balkanlar'ın

¹⁰² Hagemeyer (Amt Rosenberg), İç Not ("Aktennotiz für Dr. Koeppen"), 17 Mayıs 1943, Berlin, Leon Poliakov ve Josef Wulf, *Das Dritte Reich und die Juden: Dokumente und Aufsätze* (Berlin, 1955), 369 içinde; Schleier (Dışişleri Bakanlığı), Kararname, 5 Temmuz 1944, Berlin, PA, Bern 2833; Olzscha, İç Not ("Antisemitismus"), 7 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/170.

¹⁰³ Gross'tan Geylani'ye, 17 Ekim 1942, "Antisemitismus oder Antijudaismus?," *Weltkampf: Die Judenfrage in Geschichte und Gegenwart* 3, 9–12 (1944), 168 içinde.

¹⁰⁴ A.g.e.

¹⁰⁵ *The Trial of Adolf Eichmann: Record of Proceedings in the District Court of Jerusalem*, ed. İsrail Devleti (Adalet Bakanlığı), cilt IV (Jerusalem, 1993), 1805–1823 (Celse no. 106, 21 Temmuz 1961), 1814–1815.

¹⁰⁶ SS Genel Merkezi, İç Not ("Geschichte und Entstehung der SS-Freiwilligen-b.h.-Geb. Tümeni (13. SS- Tümeni)"), 10 Kasım 1943, Berlin, Çağdaş Tarih Enstitüsü Arşivi (Archiv des Instituts für Zeitgeschichte), Münih (IfZ), NO- 3577. Berger, Balkan Müslümanlarının

Müslümanları, aslında, Waffen-SS saflarına girmelerine izin verilen ilk Germen-dışı halktı (bkz. Kısım III). Wehrmacht'ın Hırvatistan'daki tam yetkili generali General Edmund Glaise von Horstenau, yeni müttefiklere şaka yollu "Müslimgermenler" (*Muselgermanen*) dedi.¹⁰⁷

Berlin, Alman asker toplayıcıların hedeflediği Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman Türki halklara da benzer bir yaklaşım gösterdi.¹⁰⁸ Doğu topraklarının Slav olmayan azınlıkları genel olarak Slavlardan üstün ırk sayılmalarına rağmen, bu ayrımlar başlangıçta pratikte hiçbir rol oynamamıştı. İlginçtir; rejimin ünlü Untermensch kampanyasında merkezi rolü oynayanlar, Ruslardan ya da Ukraynalılardan çok bu Sovyet "Asyalıları"ydı –Kafkasyalılar ve Orta Asyalılar. Başlangıçta Doğulu Türklerin ortak adı olan "Tatar" teriminin, Nasyonal Sosyalist propagandada çok aşağılayıcı bir anlamı vardı. Almanlar dillerini de değiştirdiler. Mart 1942'de Doğu Bakanlığı "Tatar" (*Tatare*) terimiyle ilgili bir talimat çıkardı; bu terim bundan sonra kullanılmayacaktı.¹⁰⁹ Onun yerine Volga-Ural bölgesinin ahalisi için "İdil-Ural halkları" (*Idel-Uraler*), "Kırım Türkleri" (*Krimtürken*) ve Azerbaycanlılar (*Aserbeidschaner*) gibi ifadeler kullanılmalıydı. Birkaç ay sonra, Propaganda Ba-

manevi olarak Doğuyla bağlantılı oldukları halde ırksal olarak Germen dünyasının bir parçası olduklarının zate ilan etmişti, bkz. Berger (Schulte), Kararname ("Weltanschaulich geistige Erziehung der muselmanischen SS- Division"), 19 Mayıs 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601. Kararname, Berger'in sözlü talimatına uygun olarak SS subayı Gerd Schulte tarafından yazıldı.

¹⁰⁷ *Ein General im Zwielicht: Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, ed. Peter Broucek, cilt 3 (Viyana, 1988), 241 ve 400.

¹⁰⁸ Irk ayrımcılığı sorunu ve Doğulu Türklerin kategorileştirilmesi konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 270–273; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 46–56.

¹⁰⁹ Doğu Bakanlığı, Talimatlar ("Vorläufige Sprachregelung über Begriffe des Ostens"), 14 Mart 1942, Berlin, BAB, R 6/206; benzer şekilde, Doğu Bakanlığı, Talimatlar ("Erster Nachtrag zur Sprachregelung über Begriffe des Ostens vom 5. März 1942"), 31 Mart 1942, Berlin, PA, R 105165; bu talimatların sınırları konusunda, bkz. Edige Kirimal, *Der nationale Kampf der Krimtürken* (Emstetten, 1952), 317–318.

kanlığı basına bu gruplara karşı polemiklerden uzak durmaları talimatı verdi.¹¹⁰ *Zeitschrift für Politik*'te bir makalede von Hentig, "Tatar" teriminin aşağılayıcı değil, onurlandırıcı olduğunu bile öne sürdü.¹¹¹ Hitler'in ordularında savaşan Doğulu Müslüman Türklere yönelik Alman propagandası, saygı göstermek için helak oldu. Kuzey Kafkasyalı gönüllüler arasından dağıtılan sahra dergilerinde yayınlanan bir makale, Kuzey Kafkasyalı bütün kabilelerin bir *völkish* birlik oluşturduklarını ve Hint-Avrupa ırkına ait olduklarını açıkladı.¹¹² Gross'tan alınan başka bir makale, "Alman ırk teorisi"nin, Yahudiler hariç, "diğer haklara karşı" olmadığını iddia etti.¹¹³ Bununla birlikte, Almanlar ile Doğulu Türklerin ırksal karışımından, her iki halkın yararına uzak durulmalıydı. Alman subaylara, "Türki halklara" "ırksal bakımdan değerli" olduklarını, ama "kan dolaşımlarının" Almanlarınkinden farklı olduğunu, bu yüzden karışmalarının her iki taraf için olumsuz sonuçlar doğuracağını açıklama talimatı verildi.¹¹⁴ 1944'te giderek daha

¹¹⁰ Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Polemische Bemerkungen gegen Turkestaner"), *Zeitschriften-Dienst*, no. 7434 (21 Ağustos 1942); Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die Verfolgung der Mohammedaner durch die Sowjets"), *Zeitschriften-Dienst*, no. 8577 (26 Mart 1943); benzer şekilde, Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die Verfolgung der Mohammedaner durch die Sowjets"), *Deutscher Wochendienst*, no. 8577 (26 Mart 1943).

¹¹¹ Werner Otto v. Hentig, "Turan—Tatarei," *Zeitschrift für Politik* 32, 3 (1942), 185–188. Hentig bu makaleyi yayınlamadan önce Woermann'a vermişti, bkz. Hentig, İç Not, 17 Ocak 1942, Berlin, PA, R 29900. Woermann, Weizsäcker'e ve Ribbentrop'a iletti, bkz. Woermann, İç Not, 22 Ocak 1942, Berlin, PA, R 29900; Woermann, İç Not, 23 Ocak 1942, Berlin, PA, R 29900.

¹¹² "Die rassische Einheit unserer Stämme," *Gasawat* 32 (75) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası (*Oberkommando der Wehrmacht*), 4 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹¹³ "Die deutsche Rassenlehre nicht gegen andere Völker gerichtet," *Gasawat* 36 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Ocak 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; ayrıca *Idel-Ural* 30 (36) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Temmuz 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231 içinde.

¹¹⁴ Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre"), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

fazla Doğulu Türk gönüllü Reich'te istihdam edilince, Alman askerlere “kanın saflığı” adına “gönüllüler[in] Alman kadınlarımıza saygı ve gerekli çekinceyi göster”melerini sağlama talimatı verildi.¹¹⁵ İrk öğretisinden vazgeçmek istemeyen Alman yetkililer ideoloji ile askeri zorunluluk arasında bir denge tutturmak zorundaydı. Ama pratikte, yalnızca Doğu topraklarından değil, Kuzey Afrika'dan, Ortadoğu'dan ve Balkanlar'dan Müslümanlar da genellikle ırk ayrımcılığının kurbanı oldular (bkz. Kısım II ve III).

İrk Müslümanlara yönelik Alman politikalarının önünde bir engel olduğu halde, dinde durum farklıydı. Avrupa'nın geleneksel ırk teorilerinde İslam bir (Arap) Sami dini, hatta aşağı bir “Semitik din” olarak tarif edilmişti –1883'te Sorbonnne'da verdiği ünlü “İslam ve Bilim” konferansında Fransız Şarkiyatçı ve ırk teorisyeni Ernest Renan'ın ilk kez tanıttığı bir görüş.¹¹⁶ Yine de “Semitik bir din” olarak İslam fikri –dolayısıyla ırkçı bir din görüşü– Nazi yetkililerin ve ideologların İslamla ilgili düşüncelerinde büyük bir rol oynamadı. Aslında, Hitler de dahil olmak üzere birçoğu, İslamdan söz ederken ırk ile dini ayırt etti.

Birçok Nazi seçkini, İslama sempatisini ifade etti. Müslüman inancından belki de en çok büyülenen ve Nasyonal Sosyalizm ile İslam arasında olduğuna inandığı yakınlık konusunda en çok coşkuya kapılan kişi Himmler'di.¹¹⁷ Edmund Glaise von Horstenau Şubat 1943'te Balkanlar'daki Müslüman SS tümenini Berlin'de Himmler ve Hitler'le değerlendirdikten sonra, Himmler'in Hristiyanlığı küçümsemediğini, İslamı “çok hayranlık verici” bulduğunu belirtti.¹¹⁸

¹¹⁵ Wehrmacht Yüksek Komutası, Haber Bülteni (“Mitteilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligen- Verbänden”), Kasım 1944, BA-MA, MSG 2/18262.

¹¹⁶ Ernest Renan, “L'Islamisme et la Science,” *Journal des Débats* (30 Mart 1883).

¹¹⁷ Peter Longerich, *Heinrich Himmler: A Life* (Oxford, 2011), 267 ve 677.

¹¹⁸ *Ein General im Zwielficht*, ed. Broucek, cilt 3, 189–190 (Şubat 1943), alıntılar 189'da.

Hitler de benzer bir açıklamada bulunmuştu. Horstenau'ya göre birkaç ay sonra Himmler konuyu tekrar açtı: "Müslüman sorununu da konuştuk. Tekrar Muhammedi dinin kahramanlığından söz ederken, Hristiyanlığı, özellikle Katolikliği küçümsediğini ifade etti."¹¹⁹ Himmler'in İslama yönelik tutumuna ilişkin en mahrem içgörülerini, doktoru Felix Kersten anılarında sunar.¹²⁰ Kersten, Himmler'in "İslam Coşkusu" üzerine tam bir bölüm yazdı –bir nedenle İngilizce çevrinin dışında bırakılan bir bölüm.¹²¹ Muhammed'in tarihteki en büyük adamlardan biri olduğuna inanan Himmler, anlaşılan, İslam üzerine çeşitli kitaplar ve Peygamber biyografileri toplamıştı.¹²² 2 Aralık 1942'de, savaş bitince araştırmalarına devam etmek için İslam ülkelerini ziyaret etmek istediğini Kersten'e anlat-

¹¹⁹ A.g.e., 322 (Kasım 1943).

¹²⁰ Kersten savaş sırasında izlenimlerini bir günlüğe yazdı. Savaştan sonra, saptamalarını temalara göre düzenleyip yayınladı. İlk versiyonu 1947'de İsveççe çıktı ve aynı yıl İngilizceye çevrildi, bkz. *The Memoirs of Doctor Felix Kersten*, ed. Herma Briffault, çev. Ernst Morwitz, sunuş Konrad Heiden (New York, 1947). Kersten 1952'de daha geniş bir versiyonu Almanca yayınladı, bkz. Felix Kersten, *Totenkopf und Treue: Heinrich Himmler ohne Uniform* (Hamburg, 1952). Bu versiyon 1956'da İngilizceye çevrildi, bkz. *The Kersten Memoirs 1940–1945*, çev. Constantine Fitzgibbon ve James Oliver, sunuş H. R. Trevor-Roper (Londra, 1956). Anılar ihtiyatla okunmalıdır. Bazı bölümler, özellikle Yahudilerin ve rejimin diğer kurbanlarının kurtarılmasındaki rolüyle ilgili bölümler yazar tarafından değiştirildiği halde, bazı bölümlerin doğru olduğu kanıtlanmıştır. İslamla ilgili pasajlar, Himmler'in Müslümanlarla ilgili görüşlerine ilişkin diğer anlatımlarla örtüşür ve doğru sayılabilir. Kersten konusunda bkz. Hans-Heinrich Wilhelm ve Louis de Jong, *Zwei Legenden aus dem Dritten Reich* (Stuttgart, 1974), 77–142; Raymond Palmer, "Felix Kersten and Count Bernadotte: A Question of Rescue," *Journal of Contemporary History* 29, 1 (1994), 39–51; John H. Waller, *The Devil's Doctor: Felix Kersten and the Secret Plot to Turn Himmler against Hitler* (New York, 2002); Werner Neuß, *Menschenfreund und Mörder: Himmlers Leibarzt Felix Kersten* (Halle, 2010); Longe-rich, *Heinrich Himmler*, 381 and 724–731.

¹²¹ Kersten, *Totenkopf und Treue*, 203–208 (bl. 19, *Begeisterung für den Islam*). Almanca versiyonun 1956'da yayınlanan İngilizce çevirisinde İslamla ilgili dağınık notlardan başka bir şey yoktur.

¹²² *The Memoirs of Doctor Felix Kersten*, 12.

tı.¹²³ Hekime göre, Himmler İslamı erkek, asker bir din olarak görüyordu; 1942'nin sonunda ona şöyle demişti:

Muhammed, pek çok kişinin korkunç derecede korkak ve aptal olduğunu biliyordu. Savaşta cesurca savaşan ve ölen her savaşçıya iki güzel kadın [böyle geçiyor] vaat etmesi bu yüzdendir... Bir asker bu dilden anlar. Öteki dünyada bu şekilde karşılanacağına inanırsa, hayatını vermeye istekli olur; savaşa seve seve gider ve ölümden korkmaz. Buna ilkelik diyebilir ve gülebilirsin... ama derin bir bilgeliğe dayanır. Bir din, bir erkeğin diliyle konuşmalıdır.¹²⁴

1936'da Katolik Kiliseden ayrılan Himmler, İslamla ilgili düşüncesini Hristiyanlıkla, özellikle de Katoliklikle sürekli karşılaştıracaktı. Hristiyanlığın savaşta ölen askerlere hiçbir şey vaat emmemesine hayıflanıyordu. Yiğitliğin hiçbir ödülü yoktu: "Şimdi Herr Kersten, bu bakış açılarına göre bunu, Muhammedilerin diniyle, bir halk askerlerinin diniyle karşılaştır." ¹²⁵ İslamı, müminlere bir gündelik yaşam kılavuzu sunan pratik bir din olarak görüyordu: "Bak, bu din ne kadar akıllıdır." ¹²⁶ Reichsführer de, İslam tarihine ilişkin yorumunu Kersten'le paylaşacaktı. Müslüman Türk orduların on yedinci yüzyılda Avrupa'ya fethedememiş olmalarına hayıflanmaktaydı:

Saflarında, hatta yüksek mevkilerde Avrupalıların da savaştığı Türklerin 1683'te geri çekilmek zorunda kalmak yerine Viyana'yı ve Avrupa'yı fethettiğini varsayalım. Muhammediler o sırada zafer kazanmış ve İslam bütün Avrupa'ya yayılmış olsaydı, Hristiyan

¹²³ Kersten, *Totenkopf und Treue*, 205 (2 Aralık 1942).

¹²⁴ Aktaran a.g.e., 203 (1 Aralık 1942).

¹²⁵ Aktaran a.g.e., 204 (1 Aralık 1942).

¹²⁶ Aktaran a.g.e., 205 (2 Aralık 1942).

kiliselerin siyasetle ilişkisi tamamen kesilirdi... Çünkü Türkler dinsel bakımdan hoşgörülüydü, siyasete bulaşmamaları koşuluyla her dinin var olmaya devam etmesine izin verdiler –aksi takdirde bitirilirdi.”¹²⁷

Kersten daha sonra, Himmler’in “Muhammedilikle ilgili” açıklamalarından “bir şeyler öğredi”ğini iddia etti.¹²⁸ Savaşın sonuna doğru, 1944 sonbaharında, Himmler’in Doğu Prusya’daki sahra ordugâhı Hochwald’a davet edildi. Finlandiya Almanya’ya yeni savaş ilan etmişti ve Himmler mide krampları geçiriyordu. Himmler’in yatak odasına giren Kersten şunu fark etti: “Hâlâ yataktaydı ve büyük acı çekiyordu. Yatağının yanındaki masada Kuran vardı.”¹²⁹ Kersten’e göre, Himmler, Rudolf Hess aracılığıyla Kuran’la tanışmıştı.¹³⁰

Beklendiği gibi, Himmler İslamla ilgili düşüncelerini büyük müftüyle paylaşmaya can atıyordu.¹³¹ El-Hüseyni anılarında, Himmler’le tartışmalarının büyük ölçüde İslam ve Arap dünyası etrafında döndüğünü açıkladı. El-Hüseyni, Himmler’in Avrupa mezhep savaşlarıyla ilgili düşüncelerinden özellikle büyülenmişti.

Bir ziyaretimizde Himmler’den duyduğumuz benzersiz ifadelerden biri, Alman tarihi incelemesiyle ilgili açıklamalarıydı. Katolikler ile Protestanlar arasında,

¹²⁷ Aktaran a.g.e., 206–207 (7 Aralık 1942).

¹²⁸ *The Kersten Memoirs*, 149 (8 Ağustos 1942).

¹²⁹ A.g.e., 221 (8 Eylül 1944); Roger Manvell ve Heinrich Fraenkel, *Himmler, Kleinbürger und Massenmörder* (Münih, 1965), 100 ve Willi Frischauer, *Himmler: The Evil Genius of the Third Reich* (New York, 1953), 123, bu anekdotan ve Himmler’in İslam üzerine kitaplara ilgisinden söz etmiştir; Manvell ve Fraenkel, Himmler’in yatağının yanından da ayırmadığı Kuran’ı sürekli yanında taşıdığını Kersten’in yazdığını iddia eder. Frischauer, Kersten’in Kuran’ın her zaman Himmler’in yatağının yanında olduğunu yazdığını öne sürer. Her ikisi de doğru değildir.

¹³⁰ *The Memoirs of Doctor Felix Kersten*, 67.

¹³¹ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, 123–126, Himmler’le toplantılar konusunda.

Yüz Yıl Savaşları ve diğer savaşlar gibi, Karanlık Çağ'da Alman halkının karşı karşıya kaldığı din savaşlarının Almanya'nın nüfusunu 35 milyondan 5 milyona düşürdüğünü ifade etti. Almanya'nın yiğit ve savaşkan halkı, bu savaşlarda en çok zarara uğrayan halktı. Sonra dedi ki, "O zaman bizi ve bir bütün olarak Avrupa'yı bu kan banyosundan kurtaracak iki fırsat vardı. İlki Araplar Batıdan (Endülüs'ten) hücum edince, ikincisi Osmanlılar Doğudan istila edince ortaya çıktı. Ne yazık ki, Alman halkı bu iki akını hezimete uğratmada ve Avrupa'yı İslamın manevi ışığından ve uygarlığından mahrum etmede büyük bir rol oynadı."¹³²

Bu tarihsel spekülasyonu anlatan el-Hüseyni, savaştan sonra, Himmler'in "zekasından, kurnazlığından ve bilgi derinliğinden" çok etkilendiğini gizlemedi.¹³³

Mimlerin İslam ve tarih üzerine görüşleri, Waffen-SS'teki sağ kolu, İslam ve Alman kültürü arasında güçlü bir yakınlığa inanan Gottlob Berger tarafından da paylaşılmaktaydı. SS subayı Erich von dem Bach-Zelewski, Berger'in savaş sırasında Himmler ve el-Hüseyni'yle bir toplantıda ifade ettiği İslamla ilgili düşüncelerini Nuremberg'de ABD'li sorguculara anlattı:

Berger yeni bir tarih teorisi geliştirdi. Şöyle dedi: O sırada Viyana'da Tanrı Avrupalılara, yani Almanlara yardım etmeseydi, Müslümanlara ya da Muhammedilere yardım etseydi Almanya daha iyi bir durumda olurdu ve eski Germen Kültürü yok olmazdı, çünkü Viyana'da gelip gelselerdi Yahudi Hristiyanlık bütün Avrupa'ya yayılmaz ve bizim Yahudi bir kültürümüz değil, gerçekten Germen bir kültürümüz olurdu.¹³⁴

¹³² A.g.e., 125–126.

¹³³ A.g.e., 124.

¹³⁴ Erich von dem Bach-Zelewski, sorgu görüşmesi, yürüten Mr. Petersen, tarihsiz (1945–1947), yer adı yok (Nuremberg), USHMA, RG 71, Box 237.

Berger'in 1863 ile ilgili bu düşünceleri Himmler'den alıp almadığı ya da el-Hüseyni'nin anlattığı durumun gerçek olup olmadığı bilinmiyor. Ama Berger'in İslama yönelik olumlu tutumu, Müslüman SS birliklerini örgütlerken talimatlarında defalarca açıkça ortaya konuldu (bkz. Kısım III).

Hitler de İslamdan büyülendiğini gösterdi. *Mein Kampf*'ta, Hristiyan misyonerlerin gösterebildiği "çok mütevazı başarılar"la karşılaştırıldığında, "Muhammedi inancın" Afrika'da ve Asya'da hızlı "ilerledi"ğini kabul etmişti.¹³⁵ Ama aynı zamanda, Mısır'da bir "kutsal savaş"ın derhal İngiliz makineli tüfek ateşiyle sonuçlanacağını da belirtmişti.¹³⁶

Savaşın sonra, Eva Braun'un kız kardeşi Ilse, Hitler'in kendisiyle ve Eva'yla İslam dinini sıkça tartıştığını hatırlamaktaydı.¹³⁷ Sofra sohbetlerinde Hristiyanlığı, özellikle Katolikliği değersizleştirmek için İslamı Hristiyanlıkla karşılaştırırdı. Güçlü ve pratik bir inanç olarak tasvir ettiği İslama karşı, Hristiyanlığı yumuşak, yapay, zayıf bir ıstırap dini olarak nitelemekteydi.¹³⁸ Hitler etrafındakilere, İslam şimdi-

¹³⁵ Hitler, *Mein Kampf*, 292–293; Berlin sığınağında Hitler rejimin son günlerinde benzer açıklamalar yapacaktı: "Sömürgeciliğin dünyadaki Hristiyan sayısını arttırdığı iddia edilebilir mi? İslamın başarısının işareti olan kitlesel din değiştirmeler nerede?" bkz. *The Testament of Adolf Hitler: The Hitler-Bormann Documents, February–April 1945*, ed. François Genoud, çev. R. H. Stevens, sunuş H. R. Trevor-Roper (Londra, 1961), 42–46 (7 Şubat 1945), 45; Almanca metin için bkz. *Hitlers politisches Testament: Die Bormann Diktate vom Februar und April 1945*, sunuş H. R. Trevor-Roper, sonsöz André François-Poncet (Hamburg, 1981), 54–59 (7 Şubat 1945), 56.

¹³⁶ Hitler, *Mein Kampf*, 747.

¹³⁷ Ilse Braun bu yorumu Mayıs 1971'de Werner Maser'le bir görüşmede yaptı, bkz. Werner Maser, *Adolf Hitler: Legende—Mythos—Wirklichkeit* (Köln, 1971), 475. Yine de Maser'ın açıklamalarını ihtiyatla ele almak gerekir, ama Hitler'in İslama yönelik tutumu bağlamında bu anlatım akla yakın gibi görünür.

¹³⁸ Hitler'in Hristiyanlık ve özellikle Katoliklik hakkında görüşleri konusunda bkz. J. S. Conway, *The Nazi Persecution of the Churches 1933–45* (Londra, 1968), tüm metinde; alternatif bir görüş için, Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945* (Cambridge, 2003), tüm metinde.

nin ve buranın bir dini olduğu halde, Hristiyanlığın gelecek krallığın –İslamın vaat ettiği cennetle karşılaştırıldığında pek çekici olmayan bir krallığın– dini olduğunu söylüyordu.

Hitler için din kendi başına bir amaç değil, yeryüzündeki yaşamı pratik olarak destekleyen bir araçtı. Ekim 1941’de Himmeler’in de bulunduğu bir ortamda “İnsanlara yıkanmayı, belli içkilerden sakınmayı, belirli zamanlarda oruç tutmayı, egzersiz yapmayı, güneşle birlikte kalkmayı, minarenin tepesine çıkmayı emreden ilkeler –bütün bunlar akıllı kişilerin icat ettiği yükümlölüklerdir,” dedi.¹³⁹ “Cesurca savaşmaya teşvik de kendi kendini açıklayıcıdır. Bu arada dikkat edin, Müslümana [böyle geçiyor] şarabın oluk oluk aktığı, hurilerle dolu bir cennet –gerçek dünyevi bir cennet– vaat edilmiştir.” Oysa Hristiyanlık buna denk bir şey vaat etmedi. “Diğer yanda Hristiyanlar, öldükten sonra Şükretmelerine izin verilirse kendilerini memnun sayarlar!”¹⁴⁰ İki ay sonra benzer bir yorumda bulundu: “Muhammed’in cennetinden heyecan duyan insanlar hayal edebilirim, ama Hristiyanların yavan cennetinden değil!”¹⁴¹ Hitler İslamı, hayranlık duyduğu diğer Asya dinleriyle de karşılaştıracaktı. 4 Nisan 1942’de şunu ilan etti: “Tıpkı İslamda olduğu gibi, Japon devlet dininde de hiçbir terörizm türü yoktur, aksine bir mutluluk vaadi vardır.”¹⁴² Hristiyanlık ise aksine, “dinin terörizmi”ni “ev-

¹³⁹ *Hitler’s Table Talk*, 60 (14 Ekim 1941, öğlen vakti, özel konuk: Himmeler).

¹⁴⁰ A.g.e.

¹⁴¹ A.g.e., 143 (13 aralık 1941, gece yarısı; özel konuklar: Ribbentrop, Rosenberg, Goebbels, Terboven, Bouhler); neredeyse aynısı (günün başka bir saatine işaret etmesine rağmen): *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, ed. Henry Picker (Stuttgart, 1976), 81 (13 Aralık 1941, öğle vakti) içinde. Hitler’in açıklamasının Almanca versiyonu daha keskin görünür: “Der Mohammedanismus könnte mich noch für den Himmel begeistern. Aber wenn ich mir den faden christlichen Himmel vorstelle!”

¹⁴² *Hitler’s Table Talk*, 393 (4 Nisan 1942, öğle vakti); neredeyse aynısı, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, 184 (4 Nisan 1942, öğle vakti) içinde.

renselleştirmişti;” onun gözünde bu, “Yahudi dogması”nın bir sonucuydu. Birkaç ay sonra, “Yahudi pisliğinin ve papaz zırvasının” Almanlara kakaladığı Katolik Kiliseye karşı ajitasyona başlayınca, “Dünyanın diğer bölgelerinde Konfüçyüs, Buda ve Muhammed’in dini gibi dinsel öğretiler dindarlığa inkâr edilemez ölçüde geniş bir taban sunarken” Hristiyanlığın Almanlara musallat olmasından duyduğu öfkeyi dile getirdi.¹⁴³ Hristiyan Kilisenin “kanıtlanmış asılsızlığa” bağlılığına ateş püskürürken, tekrar İslamdan söz etti:¹⁴⁴ “Bir kişi kayıtsız bir adamın kopyasını kendi İlah kavrayışı olarak sunduğunda, Yaradan’a ilişkin bilgimize fazla bir şey eklemeyiz. En azından bu bakımdan Muhammedi, bir Allah kavrayışı oluşturmak insana lütfedilmez dediğinde, daha aydındır.” Bu konuyu genişletip İslam tarihine kafa yordu. İber yarımadasının İslami dönemini, “İspanya tarihinde en kültürlü, en entelektüel ve her bakımdan en iyi ve en mutlu dönem” olarak tarif etti; bunu, “aralıksız zalimlikleriyle zulüm dönemi izledi.”¹⁴⁵

Hitler bu görüşü daha önce de açıklamıştı. Savaşın sonra Albert Speer, bazı saygın Müslümanlardan öğrendiği bir tarih yorumundan Hitler’in çok etkilendiğini hatırlattı. Speer’den alıntılarsak:

Ziyaretçilerin ona [Hitler’e] şöyle dedi: Muhammediler sekizinci yüzyılda Fransa’yı geçip Orta Avrupa’ya sızmaya çalışınca, Tours Savaşında geri püskürtülmüştü. Bu savaşı Araplar kazansaydı, bugün dünya Muhammedi olurdu. Çünkü onların dini, inancı kılıçla yaymaya ve bütün ulusları inanca boyun eğdirmeye inanan bir dindi. Alman halklar bu dinin varisleri

¹⁴³ *Hitler’s Table Talk*, 514 (5 Haziran 1942, öğle vakti); neredeyse aynısı, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, 355 (5 Haziran 1942, öğle vakti).

¹⁴⁴ *Hitler’s Table Talk*, 606 (1 Ağustos 1942, akşam).

¹⁴⁵ A.g.e., 607 (1 Ağustos 1942, akşam).

olurdu. Böyle bir itikat, Alman mizacına kusursuzca uygundu. Hitler şunu söyledi: Fetihçi Araplar, ırksal aşağılıklarından ötürü, ülkenin sert iklimiyle ve koşullarıyla uzun erimde başa çıkamazdı. Daha dinç yerlileri zapt edemezlerdi; bu yüzden sonunda Araplar değil, Müslümanlaşmış Almanlar Muhammedi İmparatorluğun başında olurdu.¹⁴⁶

Burada Hitler İslam ile İslamın taraftarı “ırk”ı ayırt etmekteydi. İslamı üstün bir din olarak algıladığı halde, Arap taraftarlarını aşağı bir ırk olarak nitelemekteydi. Hitler İslamı “Semitik” bir din olarak algılamadı, dini ırktan ayırdı. Bir din olarak İslamdan büyülenmesine rağmen, Hitler için taraftarlarının ırkı sakın ama kalıcı bir sorun olarak durmaktaydı. Avrupa’nın İslami fethiyle ilgili bir tarihsel spekülasyonu bu açıklamayla bitirdi: “Görüyorsunuz, şanssızlığımız yanlış dine sahip olmaktı... Muhammedi din... bize Hristiyanlıktan daha uygun olurdu. Uysallığıyla ve gevşekliğiyle Hristiyanlık niye olsun ki?”¹⁴⁷

Hitler’in yaveri Nicolaus von Below da anılarında, 732’de Charles Martel’in zaferinin Avrupa’nın dağılmasına katkıda bulunduğu düşüncesinden Hitler’in etkilendiğini ve o sırada Milletler Cemiyeti’nin başkanı olan Eton eğitilmiş III. Ağa Han’ın, Ekim 1937’de Obersalzberg’i ziyaret ettiğinde, “İslam Avrupa’yı birlik içinde tutabilirdi” düşüncesiyle Hitler’i büyülediğini hatırlattı.¹⁴⁸ Below şöyle diyordu: “Hitler, tarihin seyrine ilişkin görüşünün Ağa Han tarafından doğrulan-

¹⁴⁶ Albert Speer, *Inside the Third Reich* (New York, 1970), 96.

¹⁴⁷ Aktaran A.g.e.

¹⁴⁸ Nicolaus von Below, *Als Hitlers Adjutant* (Mainz, 1980), 45; Kitabın orijinalinden epeyce kısa İngilizce çevirisi, başlığına rağmen 1939’da savaşın çıkmasıyla başladığı için bu pasajları atlar, bkz. Nicolaus von Below, *At Hitler's Side: The Memoirs of Hitler's Luftwaffe Adjutant, 1937–1945* (Londra, 2001). Ağa Han anılarında Hitler’le buluşmadan önce arasında söz eder, Ağa Khan, *The Memoirs of the Aga Khan: World Enough and Time* (Londra, 1954), 262.

dığını gördü. İslama sempatisini sıkça ifade edecekti.” İki yıl sonra, 1939 yazında Hitler aynı konuyu, Berghof’taki bir resepsiyonda Suudi elçi Halid el-Hud el-Qargani’yle de tartıştı. Toplantıya katılan Werner Otto von Hentig’in bildirdiğine göre, “Halid el-Hud’un ortaya attığı, Charles Martel Serazenleri yenmeseydi, onlara Alman ruhu aşılasaydı ve İslamı Alman dinamizmiyle taşıyıp kendine göre dönüştürseydi Avrupa nasıl olurdu düşüncesi tartışıldı... Führer bu düşünce çizgisini çok dikkate değer olarak niteledi.”¹⁴⁹ Bu düşüncenin el-Hud tarafından mı ortaya atıldığı (Hentig’in iddia ettiği gibi), yoksa Hitler’in mi iki yıl önce Ağa Han’dan aldığı (Below’un anlattığı gibi) ve yeniden Arap elçiye açtığı sorusu belirsizliğini koruyor. Her neyse, Hitler bu tarihsel spekülasyondan büyülenmekteydi. Dışişleri Bakanlığının Balkanlar özel temsilcisi Hermann Neubacher de otobiyografisinde şöyle diyordu: “Hitler İslama büyük sempati gösterirdi” ve “Almanlar Müslüman olsaydı, tarihte daha başarılı olurdu,” kanaatindeydi.¹⁵⁰ Neubacher’e göre, Hitler bir sohbet sırasında İslamı bir “erkek dini” (*Mannerreligion*) olarak tarif etti. Toplumsal cinsiyetli İslam fikri –bu dinin güçlü, eril, savaşçı bir inanç olduğu düşüncesi– hem Hitler hem Himmler tarafından defalarca tekrarlandı. Führer Karargâhında Hitler’in sofrada sohbetlerinde not olan görevli Henry Picker, Hitler’in “İslam askerlerinin tutumu”nu övdüğünü hatırlatıyordu.¹⁵¹

Kuşkusuz, İslama ilişkin Nazi seçkinler arasında dolaşan düşüncelerle ilgili bilğimiz anılardan ve savaş sonrası tanıklıklardan gelir ve bunları, elbette, ihtiyatla okunmak gerekir. Yine

¹⁴⁹ Hentig, İç Not (“Aufzeichnung über den Empfang des Sondergesandten von König Abdul Aziz Ibn Saud, des Königlichen Rats Khalid Al Hud al Gargani”), 20 Haziran 1939, Berlin, PA, R 35504. Hentig anılarında toplantıya ilişkin bir anlatım verir, ama İslamla ilgili tartışmadan söz etmez, bkz. Hentig, *Mein Leben*, 346–347.

¹⁵⁰ Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945: Bericht eines fliegenden Diplomaten*, (Göttingen, 1956), 33.

¹⁵¹ *Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*, ed. Henry Picker ve Gerhardt Ritter (Stuttgart, 1951), 16.

de bu anlatımlar, İslam konusunda rejimin üst kademelerinde egemen olan ideolojik fikirlerin dikkate değer ölçüde tutarlı bir resmini çizer. İslama hayranlık, Nazi seçkinlerle de sınırlı değildi. Benzer tutumlar, 1930'larda ve 1940'larda Almanya'da yayınlanan bir yığın ideolojik kitap ve makalede de yer alır.

İslam ile Yahudilik arasında tarihsel düşmanlık düşüncesi- ni öne süren Nazi propagandacı Johann von Leers, Almanya'da ideolojik bir İslam yorumunu öne çıkaran önemli şahsiyet-lerden biriydi. 1942'nin sonunda propaganda dergisi *Die Judenfrage*'da çıkan bir makalede Kuran'ın Yahudileri şeytan olarak tarif ettiğini iddia etti.¹⁵² İslam dünyası Yahudileri bas- kı altında tutmuştu, oysa Avrupa'da özgürleşmelerine izin ve- rilmişti. Leers'e göre, Yahudiliğin Araplara egemen olmasını İslam önlemişti. İslamın "Yahudi sorunu"yla mücadelesi, Pey- gamber zamanında başlamıştı.¹⁵³ "İslamın Doğu Yahudiliğini tamamen felç etmesi," "kuşkusuz, Muhammed'in Yahudilere düşmanlığının bir sonucu"ydı. "Dünyanın geri kalan kısmı da benzer bir yaklaşım benimsemiş olsaydı, bugün bir Yahudi sorunumuz olmazdı."¹⁵⁴ Müslüman ülkelerde gördükleri mua- meleye öfkelenen Yahudiler, İslama karşı en azgın komplocu- lar haline geldiler, Müslümanlara karşı Hristiyan polemikleri

¹⁵² Johann von Leers, "Judentum und Islam als Gegensätze," *Die Judenfrage in Politik, Recht, Kultur und Wirtschaft* 6, 24 (1942), 275–278, 278; İngilizce çeviri için, Johann von Leers, "Judaism and Islam as Opposites," Andrew G. Bostom (ed.), *The Legacy of Islamic Antisemitism: From Sacred Texts to Solemn History* (New York, 2008), 619–625 içinde. Leers konusunda bkz. Gregory Paul Wegner, "A Propagandist of Extermination: Johann von Leers and the Anti- Semitic Formation of Children in Nazi Germany," *Paedagogica Historica* 43, 3 (2007), 299–325 ve İslamla ilgili görüşleri, 305 ve 318–320; Zimmermann, "Mohammed als Vorbote der NS- Judenpolitik?," 301; Herf, *The Jewish Enemy*, 180–181. Leers başlangıçta İslam karşıtı görüşler ifade etmiş, Müslüman inancı demokratik ve ırksal farklılıklara kör olmakla suçlamıştı, bkz. Johann von Leers, "Mustafa Kemal Pascha," *Zeitschrift für Politik* 24, 1 (1934), 4–27. Bir jeopolitik incelemesinin yazarıydı da, bkz. Johann von Leers, *Brennpunkte der Weltpolitik* (Stuttgart, 1941).

¹⁵³ Leers, "Judentum und Islam als Gegensätze," 276.

¹⁵⁴ A.g.e., 278.

bile planladılar. “Haçlı Seferlerinin, önemli ölçüde, Yahudi ajitasyonu ile başladığı bile söylenebilir.” Son olarak, “İslam dininin” Yahudiliğe karşı savunmaya “ölümsüz katkısını” övdü. “İslam,” diyordu Leers, “birçok halka daha yüksek bir kültürün yolun açtı ve taraftarlarına, bugün bile inancı konusunda ciddi olan bir Müslümanı bu kaotik dünyada en onurlu görüngülerden biri yapan bir eğitim ve insani biçim verdi.”¹⁵⁵ Başka bir makalede Johann von Leers, İslamla ilgili “Hıristiyan polemikler”e karşı uyarıda bulundu. “Kuşkusuz, dindar Müslüman için Yahudi, İslamın taraftarı olmasa bile saygıdeğer bir kişi olabilecek ya da hidayete erebilecek bir imansız değil, bir düşmandır –Yahudi, Peygamber’in eserini çökertmek isteyen mukadder bir düşmandır.”¹⁵⁶ Savaşın sonu Leers Mısır’a yerleşti, Müslüman oldu ve “Ömer Emin von Leers” adını aldı. Rejimin benzer düşünceler yayan bir propagandacı da, İstanbul’da büyüyen ve savaş sonrası Almanya’da İslam üzerine yazı yazmaya devam eden Else Marquardsen-Kamphövener’di. Savaşın en şiddetli anında *Wir und die Welt* dergisinde “İslam ve Kurucusu” üzerine bir makale yayınlayıp, Peygamber’in yaşamına ilişkin Yahudi karşıtı bir yorum sundu.¹⁵⁷ Muhammed zamanında Yahudiler ilk kez bir düşmanlıkla karşılaşmıştı; bu düşmanlık “bugün hâlâ vardır ve Muhammediler var olduğu sürece devam edecektir.”¹⁵⁸

¹⁵⁵ A.g.e.

¹⁵⁶ Johann von Leers, “İslam und Judentum im Laufe der Jahrhunderte,” *Der deutsche Erzieher: Reichszeitung des Nationalsozialistischen Lehrerbundes* 5 (1938), 427–429, alıntılar 427 ve 429’da.

¹⁵⁷ Else Marquardsen-Kamphövener, “Der Islam und sein Begründer,” *Wir und die Welt* 3, 4 (1941), 45–56. Makale iki bölüm halinde yayınlandı, *Die Auslese*, bölüm 1 (Eylül 1941, 612–617) ve bölüm 2 (Ekim 1941, 677–682). Yazar konusunda bkz. Ilse Wilbrandt, *Elsa Sophia von Kamphoevener* (Unterwössen, 1969); Helga Moericke, *Die Märchenbaronin: Elsa Sophia von Kamphoevener* (Dortmund, 1995); Helga Moericke, *Leben und Werk der Märchenerzählerin Elsa Sophia von Kamphoevener* (Aachen, 1996).

¹⁵⁸ Marquardsen-Kamphövener, “Der Islam und sein Begründer,” *Die Auslese*, part 2, 678.

Savaş yıllarında Alman gazeteleri benzer mesajlar taşıyan çeşitli makaleler yayınladı.¹⁵⁹ Propaganda Bakanlığı basına defalarca olumlu bir İslam imajı geliştirme talimatı verdi. Savaştan önce bile Goebbels, gazete ve dergilerin yazı işlerini her türlü İslam eleştirisinin “nahoş” olduğu konusunda uyarmıştı.¹⁶⁰ Gazetecileri “kültürel bir faktör olarak İslam dünyası”nı övmeye teşvik eden Propaganda Bakanlığı, 1942 sonbaharında dergilere, kilise polemikçilerinin yüzyıllardır yaydığı olumsuz İslam imgelerini terk etme, onun yerine hem anti-Bolşevik hem Yahudi karşıtı olarak tarif edilen İslam dünyasıyla bir ittifakı öne çıkarma talimatı verdi.¹⁶¹ Müslümanlar ile Yahudiler arasında, domuz yasağı ve sünnet gibi benzerliklere yapılan göndermelerden uzak durulacaktı. Birkaç ay sonra bakanlık, gazetelerin “İslamın düşmanı olarak ABD”yle ilgili haberler yapması gerektiğini de ekledi.¹⁶² 1943’ün başında gazete ve dergilerin, Amerika’nın ve İngiltere’nin İslam dinine düşmanlığını vurgulamalarına da karar verildi.¹⁶³ O yılın baharında bakanlık, Alman gazetecilere “Sovyetlerin Muhammedilere

¹⁵⁹ II. Dünya Savaşı sırasında İslam konusunda Alman basınında çıkan çeşitli makaleler, bu kitabın bölümlerinde aktarılır.

¹⁶⁰ Basın Toplantısı Talimatı (“Anweisung der Pressekonferenz”), 18 Mayıs 1938, Berlin, BAK, ZSg 102/10; ayrıca Hans Bohrmann ve Gabriele Toepser-Ziegert (ed.), *NS-Presseanweisungen der Vorkriegszeit: Edition und Dokumentation*, vol. 6/II (Münih, 1999), 1427 içinde. İki yıl önce Propaganda Bakanlığı, İslam kutsal bir savaşı gerçekçi bulamayacak kadar parçalı olduğu için basına kutsal savaşa ilgili haberlerden uzak durma talimatı vermişti, bkz. Basın Toplantısı Talimatı (“Anweisung der Pressekonferenz”), 2 Kasım 1935, Berlin, BAK, ZSg 102/1; ayrıca Bohrmann (ed.), *NS-Presseanweisungen der Vorkriegszeit*, cilt 3/II, 729 içinde.

¹⁶¹ Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“Die islamische Welt als Kulturfaktor”), *Zeitschriften-Dienst*, no. 7514 (11 Eylül 1942). Bu talimatlar ayrıntılı bir biçimde gerekçelendirildi: Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“Die islamische Welt als Kulturfaktor”), *Deutscher Wochendienst*, no. 7514 (11 Eylül 1942).

¹⁶² Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“Die USA als Feinde des Islam”), *Zeitschriften-Dienst*, no. 7976 (4 Aralık 1942).

¹⁶³ Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“USA auch in Vorderasien”), *Zeitschriften-Dienst*, no. 8435 (26 Şubat 1943).

zulmü” konusunda haber yapma talimatı verdi.¹⁶⁴ Sovyetlerin sınır topraklarında ve işgal altındaki yerlerde Müslümanlara ve inançlarına şiddetli baskı vakaları, Sovyetler Birliği’ni İslamın bir düşmanı olarak daha geniş terimlerle tartışmak için bir kaldıraç olarak kullanılacaktı. “Sovyet Yahudilerin” İslama düşmanlığının nedeni, Müslümanların, Sovyetler Birliği’ndeki diğer azınlıklara kıyasla, Bolşevizme en güçlü direnişi göstermiş olmalarıydı. Yine de bu talimatlar her zaman etkili olmadı. Propagandacıların ve parti ideologlarının tamamı, İslamla ilgili resmi söyleme uymadı. Örneğin önde gelen Nazi gazeteci Helmut Sündermann 1944’ün sonunda *Völkischer Beobachter*’de İslamı Bolşevizmle karşılaştıran bir makale yayınlayınca, SS yetkilileri tedirgin oldu ve Müslüman okurları incitmesinden yakındı ve daha sıkı sansür talebinde bulundu.¹⁶⁵

Rejimin seçkinlerinin, ideologlarının ve propagandacılarının yorumlarını tekrarlayan ideolojik İslam tarihi yorumları, çoğu kez daha incelikli bir biçimde de olsa, 1933’ten sonra akademik yazılarda, en önemlisi Alman Oryantalistlerin yazılarında da bulunabilir.¹⁶⁶ 1934’te Berlin’de İslam

¹⁶⁴ Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“Die Verfolgung der Mohammedaner durch die Sowjets”), *Zeitschriften-Dienst*, no. 8577 (26 Mart 1943). Bu talimatlar daha da geliştirildi, bkz. Propaganda Bakanlığı, Talimatlar (“Die Verfolgung der Mohammedaner durch die Sowjets”), *Deutscher Wochendienst*, no. 8577 (26 Mart 1943).

¹⁶⁵ Olzscha’dan Dolezalek’e (SS Genel Merkezi), 14 Aralık 1944, Berlin, BAB, NS 31/61, Helmut Sündermann’a işaret eder, “Wir klagen an: Krieg als Prinzip der Kremlpolitik,” *Völkischer Beobachter* (29 Kasım 1944).

¹⁶⁶ Üçüncü Reich döneminde Alman Doğu araştırmaları tarihiyle ilgilenen bilim insanları, İslamla ilgili akademik tartışmaları henüz sistematik olarak araştırmamıştır. Nazi döneminde Doğu araştırmaları konusunda bkz. Ludmilla Hanisch, “Akzentverschiebung: Zur Geschichte der Semitistik und Islamwissenschaft während des ‘Dritten Reichs,’” *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 18 (1995), 217–226; Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten*, 114–173, özellikle 159–166; Ekkehard Ellinger, *Deutsche Orientalistik zur Zeit des Nationalsozialismus 1933–1945* (Neckarhausen, 2006), özellikle 319–322 ve 362–367; Suzanne Marchand, “Nazism, Orientalism and Humanism,” Wolfgang Bialas ve Anson Rabinbach (ed.), *Nazi Germany and the Humanities* (Oxford, 2007) içinde, 267–305, özellikle 294–296; Wokoeck, *German Orientalism*, 185–209, özellikle 204.

sanatı üzerine bir konferansta saygın Doğu bilgini Ernst Kühnel, Nordik kültür ile İslam arasındaki yakınlığa ilişkin bir teori inşa etti.¹⁶⁷ Kühnel'in dinleyicilerine anlattığına göre, kültürel benzerliklerinden ötürü Normanlar, Sicilya'yı fethettikten sonra İslam sanatına ve kültürüne büyük sempati geliştirmişti. İslam, her zaman yabancı bir şey olarak algıladığı "Frenk dünyası"nın kültüründen çok daha fazla, fatihlerin "Nordik doğa"sına (*nordisches Menschentum*) uygundu.¹⁶⁸ Kühnel, İslamla bu tür bağlantılar kuran tek Doğu araştırmaları uzmanı değildi. Ünlü Oryantalist Hans Heinrich Schaeder de, "Modern İslam Üzerine Açıklamalar"ında, Germen halklar ile Müslümanlar arasında bir yakınlığın var olduğunu öne sürdü.¹⁶⁹ Schaeder, Münster Üniversitesinden meslektaşı Franz Taeschner gibi, Peygamber'in Yahudilere düşmanlığını vurguladı.¹⁷⁰ Frankfurt Üniversitesinde Doğu araştırmaları profesörü Johann Fück, Muhammed'i bir "doğal Führer" olarak, İslamı "yabancı sızması"na (*Überfremdung*) karşı bir *völkisch* set olarak tasvir etti.¹⁷¹ Irk teorisyeni Ferdinand Clauss'un yazılarında da benzer yorumlar bulunabilir. Hans F. K. Günther'in yakın arkadaşı ve rakibi Clauss, reji-

¹⁶⁷ Ernst Kühnel, "Islamische Kunst," Hans Heinrich Schaeder (ed.), *Der Orient und Wir: Sechs Vorträge* (Berlin, 1935), 54–68 içinde. Konuşma, "Alman Doğu Araştırmaları: Güncel Gelişmeler Bakımından Uygunluğu ve Misyonu" (*Die deutsche Orientforschung: Ihre Gegenwartsbedeutung und ihre Gegenwartsaufgaben*) üzerine, İslami Araştırmalar Derneği de aralarında olmak üzere, bu alandaki araştırma organlarının örgütlediği bir konferans dizisinin parçasıydı; ayrıca bkz. Ernst Kühnel, "Nordische und islamische Kunst," *Die Welt als Geschichte* 1 (1935), 203–217; Ernst Kühnel, "Nordische und islamische Kunst," *Westdeutsche Zeitung* 10 (19 ve 20 Şubat 1935).

¹⁶⁸ Kühnel, "Islamische Kunst," 67.

¹⁶⁹ Hans Heinrich Schaeder, "Bemerkungen zum modernen Islam," *Süd-deutsche Monatshefte* 33 (1936), 549–553.

¹⁷⁰ Hans Heinrich Schaeder, "Muhammed," Hans Heinrich Schaeder, Walther Björkman, Reinhard Hüber vd. (ed.), *Arabische Führergestalten* (Heidelberg, 1944), 1–72; ve Franz Taeschner, *Geschichte der arabischen Welt* (Heidelberg, 1944), 45–46.

¹⁷¹ Johann Fück, "Die Originalität des arabischen Propheten," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 90 (1936), 509–525, 525.

min belli başlı ırk ideologlarından biriydi; kitabı *Irk ve Ruh* (*Rasse und Seele*), bu alanda en nüfuzlu eserlerden biri haline geldi. Yazılarında, “Nordik ırk” ile İslam arasında hatırı sayılır bir yakınlığın var olduğunu ortaya koydu.¹⁷² Savaşın sonuna doğru Clauss da, “İslamın kurtuluş mücadelesi” ile Almanya’nın savaşı arasındaki “temas noktaları”yla ilgili SS Genel Merkezine raporlar yazdı; “dünya görüşü bakımından Nasyonal Sosyalizm ile Kuran’ın ortak özellikleri”nin propaganda edilmesini önerdi.¹⁷³ “İslami Halkları Kazanmak İçin Bir Operasyon Hazırlığı” başlığı altında, Almanlar ile İslam arasındaki asırlık dostluğa kafa yordu ve “Nasyonal Sosyalizm”in “İslamın inançları”na “ideolojik yakınlığı”na işaret etti.¹⁷⁴ İslama yönelik Alman politikalarına bulaşma girişimleri başarısız oldu. Clauss savaştan sonra İslamın büyük bir hayranı olarak kaldı ve Müslüman oldu.

Son olarak, İslam üzerine yazı yazan belli başlı bütün jeopolitik yazarları, en başta Schmitz, Lindemann ve Reichardt, Nazizm ile İslam arasında iddia edilen ideolojik yakınlığa işaret etti. Schmitz, Kuran’ın Yahudi karşıtı pasajlarından açıkça söz etti.¹⁷⁵ Lindemann “İslam ve Nasyonal Sosyalizm çok katlı paralellikler ve benzerlikler gösterir” iddiasında bulundu. Onun gözündeki halife –onun diliyle “müminlerin Führeri”– düşüncesine benzeyen Nazi liderlik ilkesine (*Führerprinzip*), ikisinin davalarına ve mücadelelerine bağlılığına ve disiplin idealine işaret etti.¹⁷⁶ İddialarını temellendirmek

¹⁷² Felix Wiedemann, “Der doppelte Orient: Zur völkischen Orientromantik des Ludwig Ferdinand Clauss,” *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 1 (2009), 1–24, özellikle 16–17; Clauss konusunda daha genel olarak, Peter Weingart, *Doppel-Leben: Ludwig Ferdinand Clauss: Zwischen Rassenforschung und Widerstand* (Frankfurt, 1995); SS için çalışması konusunda, Michael H. Kater, *Das “Ahnenerbe” der SS 1935–1945: Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches* (Stuttgart, 1974), 208–211.

¹⁷³ Clauss, Rapor (“Erster Bericht über den Sonderauftrag Clauss ‘Die Rassen im Kampf’”), 13 Kasım 1944, Rüdthnick, BAB, NS 31/171.

¹⁷⁴ Clauss’tan Spaarmann’a, 26 Şubat 1945, Rüdthnick, BAB, NS 31/171.

¹⁷⁵ Schmitz, *All-Islam*, 219.

¹⁷⁶ Lindemann, *Islam im Aufbruch*, 3.

için, Kuran'dan ve Peygamber'in yaşamından örnekleri kullanıldı.¹⁷⁷ Thomas Reichardt da İslamı "otoriter ve total" bir siyasal güç olarak niteledi.¹⁷⁸ İslam, "demokratik iktidarlar"ın ve "Bolşevizm"ın "baş düşmanı" olarak tarif edildi.¹⁷⁹ Kilişenin yaydığına inandığı olumsuz kanaatlere karşı koyan Reichardt İslamı asli olarak modern ve devrimci olarak niteledi.¹⁸⁰ Reichardt'ın kitabının son bölümünde, pan-İslami aktivist Zeki Ali, bu düşünceleri geliştirdi.¹⁸¹ Ona göre İslam, II. Dünya Savaşından sonra, tıpkı Hitler yönetimindeki Almanya gibi, bir yenilenme sürecinden geçti. Nazizm ve İslamın Bolşevizm nefreti ortaklığı ve hilafet düşüncesi, "müminlerin Führeri"nden (bu ifadeyi Lindemann'dan önce kullandı) başka bir şey değildi.¹⁸² "Nasyonal Sosyalizme uygun olarak İslam da *Führerprinzip*'te ifade edilen ideal durumu görür, çünkü İslam hiçbir hanedanlık tanımaz," diyordu.

Almanya'daki diğer Müslüman yazarlar da benzer görüşler savundu. Muhammed Sabri'nin 1938'de yayınlanan kitabı *Islam, Judentum, Bolschewismus* (İslam, Yahudilik, Bolşevizm), bu bakımdan dikkate değerdir.¹⁸³ Sabri'ye göre, Kuran ve Müslüman inancı, Bolşevizme karşı en iyi engeli oluşturmaktaydı: "Müslümanlar ile dinleri arasındaki derin

¹⁷⁷ A.g.e., 4.

¹⁷⁸ Reichardt, *Der Islam vor den Toren*, 321.

¹⁷⁹ A.g.e., 328.

¹⁸⁰ A.g.e., 85-92.

¹⁸¹ Zeki Ali, "Großdeutschland und der Islam," 329-340.

¹⁸² A.g.e., 340.

¹⁸³ Mohammed Sabry, *Islam, Judentum, Bolschewismus* (Berlin, 1938). Bu kitap, Johann von Leers'in İslamla ilgili yazılarını da etkiledi, bkz. Leers, "Judentum und Islam als Gegensätze," 277; Propaganda Bakanlığı tarafından, Lindemann'ın *Der Islam im Aufbruch in Abwehr und Angriff*'i ve Reichardt'ın *Der Islam vor den Toren*'i gibi kitaplarla birlikte, İslam konusunda haber yapmak isteyen dergi editörlerine ve gazetecilere tavsiye edildi, bkz. Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die islamische Welt als Kulturfaktor"), *Deutscher Wochendienst*, no. 7514 (11 Eylül 1942); Propaganda Bakanlığı, Talimatlar ("Die Verfolgung der Mohammedaner durch die Sowjets"), *Deutscher Wochendienst*, no. 8577 (26 Mart 1943).

bağ, Bolşevizmin Müslüman ülkelerde asla ayak basacak yer bulamamasının en iyi garantisidir.”¹⁸⁴ Dahası Yahudiliğin eskiden beri İslamın baş düşmanı olduğunu vurguladı.¹⁸⁵ Yahudilik ile Bolşevizm arasında bir bağlantı olduğuna ilişkin Nazi inancından yararlanarak şöyle dedi: “Yahudi zihniyeti Bolşevizmi yarattı ve Bolşevizm, Yahudi zihniyetinin taşıyıcısıdır. Yahudiler meydana getirdiği, Yahudiler yönettiği için Bolşevizm, İslamın doğal düşmanıdır.”¹⁸⁶ Düşüncelerini Kuran’dan, diğer kutsal metinlerden alıntılarla ve Muhammed’in yaşamına göndermelerle temellendirmeye çalıştı. Kitap, *Deutsche Hochschule für Politik* tarafından, Almanların ideolojik eğitime adanan *Ideen und Gestalt des Nationalsozialismus* dizisi içinde yayınlandı.¹⁸⁷ Alman işgalindeki Paris’te Müslüman bir yazar, İslam ve Nasyonal Sosyalizm üzerine aynı çizgide bir kitapçık yayınlandı.¹⁸⁸ 1940’ta Alman sansürcüler, I. Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda görev yapan ve Berlin’e gelen Suriyeli yazar Zeki Kiram’ın “Hazreti Muhammed ve Yahudiler” (*Der Prophet Mohamed und die Juden*) başlıklı bir elyazmasını yayınlamayı düşündü.¹⁸⁹ Bilinen bir İslami yazar ve Reşid Rıza’nın çömezi olan

¹⁸⁴ İslam ve Bolşevizm konusunda bkz. Sabry, *Islam, Judentum, Bolschewismus*, 5–21; alıntı 20’de.

¹⁸⁵ İslam ve Yahudilik konusunda bkz. a.g.e., 22–32.

¹⁸⁶ A.g.e., 15.

¹⁸⁷ Enstitünün tarihi konusunda bkz. Antonio Missiroli, *Die deutsche Hochschule für Politik* (St. Augustin, 1988). Enstitünün öğretim görevlilerinden biri aslında Johann von Leers’ti.

¹⁸⁸ Saïda Savitri, *L’Islam devant le National Socialisme* (Paris, 1943).

¹⁸⁹ Kiram konusunda bkz. Umar Ryad, “From an Officer in the Ottoman Army to a Muslim Publicist and Armament Agent in Berlin: Zeki Hishmat Kirâm (1886–1946),” *Bibliotheca Orientalis* 63, 3–4 (2006), 235–268; Kiram’ın Rıza’yla bağlantısı konusunda, Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity: A Critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and His Associates* (Leiden, 2009), 14–15 ve 49–53; Kiram üzerine bir belge seçkisi için, Umar Ryad, *Watha’iq Tijarat al-Silah al-Almani fi al-Jazira al-Arabiyya: Qira’a fi Arsif Zaki Kiram* (Arabistan Yarımadası’nda Alman Silah Ticaretiyle İlgili Belgeler: Zeki Kiram Arşivi Okumaları) (Kahire, 1432/2011). Kiram, Berlin’de çıkarılan Almanca Müslüman dergisi *Moslemische Revue*’de 1938’de yayınlanan

Kiram, kısa bir süre Dışişleri Bakanlığında çevirmen olarak çalışmıştı. Metni, “olgusal kusurlardan ve yanlışlardan” ötürü geri çevrildi.¹⁹⁰ 1942’de bir girişimde daha bulundu ve SS *Ahnenerbe* yayınevine “Nordik Tanrı İnancı, İslam ve Zeitgeist” (*Nordischer Gottglaube, Islam und Geist der Zeit*) başlıklı bir metin sundu.¹⁹¹ Bu proje de başarısız oldu. SS, Kiram’ın İslamla ilgili görüşünü ve Roma Kilisesine şiddetli saldırılarını kabul ediyordu; ama Hristiyan inancın, Alman halkının Nordik ırksal doğasıyla bağlantılı olduğuna ilişkin düşünce-sinden rahatsız olmaktaydı.¹⁹² Müftünün, Arap siyaset yazarı Mansuruddin Ahmed’in yazdığı biyografisi Alman yetkililerden daha fazla onay gördü. 1942’nin sonunda Dışişleri Bakanlığı bu kitabın elyazması bir kopyasını Propaganda Bakanlığına gönderdi ve yayınlanmasının sorun olmayacağını duyurdu.¹⁹³ Propaganda Bakanlığı, savaşın o döneminde

“Yeni Almanya’yla İlgili Bir Müslüman” başlıklı makalesinde Alman devletine hayranlığını göstermişti, bkz. Zeki Kiram, “Ein Moslem über das Neue Deutschland: Hitler ist der berufene Mann,” *Moslemische Revue* 14, 2 (1938), 59–60. SS gizli polisinin (Gestapo) Kiram’la ilgili raporları için, bkz. PA, R 60618 and PA, R 60619 içindeki belgeler.

¹⁹⁰ Martini (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 2 Ağustos 1940, Berlin, PA, R 60619. Kiram aynı zamanda, Filistin’deki çatışmayı ele alan “Arabistan’da İngiliz-Yahudi Politikası” (*Die englisch-jüdische Politik in Arabien*) başlıklı ikinci bir elyazması metin sonmuştu.

¹⁹¹ Elyazması metnin teklifi konusunda bkz. Paul Alfred Merbach’ten Boehm’e (*Ahnenerbe-Stiftung Verlag*), 10 Temmuz 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; SS *Ahnenerbe*’nin göstertiği ilgi konusunda bkz. Boehm’dan Merbach’a, 15 Temmuz 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; elyazmasının sunumu konusunda bkz. Merbach’tan Boehm’e, 18 Temmuz 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; kitapla ilgili iç tartışma konusunda bkz. Boehm’dan Sievers’e, tarihsiz (yaz 1942), Berlin, BAB, NS 21/397; Schneider, İç Not, 29 Temmuz 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; Förster’dan Sievers’e, 13 Ağustos 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; Sievers’ten Förster’e, 13 Ağustos 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; reddedilmesi konusunda bkz. *Ahnenerbe-Stiftung Verlag* to Kiram, 7 Eylül 1942, Berlin, BAB, NS 21/397.

¹⁹² Schneider, İç Not, 29 Temmuz 1942, Berlin, BAB, NS 21/397; Sievers’ten Förster’e, 13 Ağustos 1942, Berlin, BAB, NS 21/397.

¹⁹³ Tismer’dan (Dışişleri Bakanlığı) Ettel’e, 23 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

olağan olan sayının iki katı, 10.000 kopya yayınlamak istedi. Onaylanmasına rağmen, kitap hiç çıkmamış gibi görünüyor. Ama Berlin, 1943'te, Kurt Fischer-Weth'in azdığı bir biyografi (müftünün) bastı.¹⁹⁴ Müslüman inancını övüyor ve "İslamı gücün yeniden doğuşu"nu ilan ediyordu.¹⁹⁵

Eylül 1943'te NSDAP, "İslam taraftarı"nın üyeliğe kabul ettiğini açıkça ifade etti.¹⁹⁶ Martin Bormann'ın şahsen imzaladığı genelge, parti Hristiyanları üyeliğe kabul ederken, Müslümanları dışlamak için hiçbir neden bulunmadığını vurgulamaktaydı. Bu karar, İslamla ilgili sahici ideolojik çekincelerin bulunmadığına yasal bir ifade kazandırdı.

¹⁹⁴ Kurt Fischer-Weth, *Amin Al-Husseini: Großmufti von Palästina* (Berlin, 1943). Bir yıl sonra, Peygamber'in, Saad Zaglul'un, Haşimilerin, İbn Suud'un, el-Husayni'nin ve Geylani'nin biyografik tasfirlerini içeren benzer bir kitap, Schaeder, Björkman, Hüber, vd. (ed.) sözü edilen kitabı *Arabische Führergestalten*'di.

¹⁹⁵ Fischer-Weth, *Amin Al-Husseini*, 8.

¹⁹⁶ Bormann (NSDAP Parti Yönetimi), Genelge ("Zugehörigkeit von Parteigenossen zum Islam"), 2 Eylül 1943, BAB, NS 6/342.

KISIM II

**SAVAŞ BÖLGELERİNDE
MÜSLÜMANLAR**

BÖLÜM ÜÇ

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Savaş ve İslam

11 Şubat 1941 sabahı Alman birlikleri, İtalyanların yönetimindeki Libya'da Trablus kıyılarına çıktı ve izleyen aylarda Kahire'ye ve Ortadoğu'ya doğru ilerledi. Aynı zamanda Berlin, bölgeye yönelik, Almanya'yı imanın savunucusu olarak tanıtan, din yüklü büyük bir propaganda kampanyası başlattı.

O sırada Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun pek çok yerinde ahali, doğrudan ya da dolayla emperyal yönetime boyun eğmişti. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu dökülürken, Avrupalı güçler Kuzey Afrika'nın denetimini ele geçirmiş ve Osmanlının çöküşünden sonra, Ortadoğu'nun büyük bölümüne egemen olmuştu. II. Dünya Savaşının arifesinde Faşist İtalya Libya'da baskıcı bir sömürge rejimi sürdürmekteydi. Fransa Cezayir'i, İspanyol Fas'ının kuzey kıyı şeridi hariç, Fas ve Tunus'u, Suriye ve Lübnan'daki Doğu Akdeniz mandalıklarını yönetiyordu. Büyük Britanya Mısır, Filistin, Mavera-i Ürdün, Irak topraklarını ve ötesini kontrol ediyordu; Ortadoğu'da ilan edilmemiş büyük bir imparatorluk kurmuştu.¹ Aynı zamanda Filistin mandalığına kitlesel Siyonist göç, ülkeyi sömürgeleştirmeye yönelik bir Avrupa girişimi olarak görüldü ve en önemlisi 1936-1939 ayaklanması olmak özre, isyanlara yol açtı.

Avrupalı imparatorluk yetkilileri, başından itibaren çeşitli direniş biçimleriyle karşılaşmıştı. Sömürgecilik karşıtı milliyetçilik (hem dinsel hem laik) özellikle kentli seçkin-

¹ John Darwin, "An Undeclared Empire: The British in the Middle East, 1918-39," *Journal of Imperial and Commonwealth History* 27, 2 (1999), 159-176.

ler arasında yükselişteydi. İmparatorluk karşıtı seferberliğin en direngen ve toplumsal bakımdan yaygın kuvvetlerinden biri dindi. Sömürgecilik karşıtlığı ve İslam çoğu kez iç içe geçti; dinsel yetkililer imparatorluk karşıtı hareketlere öncülük etti ve Müslümanları birleştirmek için İslami belagati kullandı –on dokuzuncu yüzyıldan itibaren neredeyse her sömürgecilik karşıtı büyük ayaklanmanın silahlı cihat çağrısıyla birleştiği Kuzey Afrika’da özellikle gözlemlenebilen bir görüngü.² İngiliz İmparatorluğu, en ünlüsü Sudan’daki efsanevi Mehdi ayaklanması olmak üzere, İslami ayaklanmalarla sıkça savaşıyordu. Fransızların Kuzey Afrika’daki fetihlerini, Abdülkadir ve Kadiriye tarikatı ayaklanmaları da aralarında olmak üzere, çok sayıda benzer ayaklanma izlemişti. Yüzyılın başında Fransızlar, Güney Sahra’da Muhammed Ali es-Senusi ve tarikatının savaşçılarıyla bir sömürge savaşına girişti. Senusi hareketi, daha sonra İtalya’nın Sireyayka’yı fethine karşı da cihat başlatacaktı. İtalyanlar âsileri büyük bir acımasızlıkla bastırdı; 1931’de yaşlı Senusi komutan Ömer Muhtar’ı meydanda herkesin gözü önünde asarak direnişin ezildiğini gösterdi.³

Hitler Kuzey Afrika’ya girmeyi ya da Ortadoğu’ya buluşmayı planlamamıştı; o toprakların emperyal Avrupa yönetiminde olmasını hep haklı görmüştü. 1930’lar boyunca Berlin, bölgenin Müslüman nüfusuyla bir ittifakı fazla umursamadı. Berlin’in 1933 yazında Yahudi Ajansı ile imzaladığı ve Almanya’dan Filistin’e Yahudi geçişini destekleyen Haavara-Transfer Anlaşması, Arap meselelerine ilgisizliğin bariz bir örneğidir; anlaşma, Filistin’de ve ötesinde Müslümanlar arasında epeyce kuşkuya neden oldu.⁴ Berlin genel

² Peters, *Islam and Colonialism*, 39-104 VE Keddie, “The Revolt of Islam,” 481-485 değerlendirmeler sunar.

³ Romain Rainero, “La capture: L’exécution d’Omar El-Mukhtar et la fin de la guérilla libyenne,” *Cahiers de Tunisie* 28, 111-112 (1980), 59-74.

⁴ En iyi analizi Francis R. Nicosia verir: *The Third Reich and the Palestine Question* (Austin, TX, 1985), 29-49; daha genel olarak, Francis R. Nicosia, “Arab Nationalism and National Socialist Germany, 1933-

olarak bölgeyi İtalyanların, İspanyolların, Fransızların ve İngilizlerin ilgi alanı olarak görüyordu. Fransa düştükten sonra bile Hitler, Vichy'nin Mağrip'teki ve Maşrik'taki Fransız sömürgelerini, sömürge imparatorluğunun geri kalan kısmıyla birlikte elinde tutmasına izin verdi. Berlin'in 1940'teki ünlü "Arap Bildirisi" (*Arabienerklärung*), Almanya'nın "Araplara beslediği dostluk duyguları"ndan muğlak bir biçimde söz etmekteydi.⁵

Almanya'nın bölgeye bulaşmasına askeri durum neden oldu.⁶ 1940'ın sonunda, General Rodolfo Graziani'nin ko-

1939: Ideological and Strategic Incompatibility," *International Journal of Middle East Studies* 12, 3 (1980), 351-372. Dikkate değer diğer araştırmalar: Werner Feilchenfeld, Dolf Michaelis ve Ludwig Pinner, *Haavara-Transfer nach Palästina und Einwanderung deutscher Juden 1933-1939* (Tübingen, 1972); David Yisraeli, "The Third Reich and the Transfer Agreement," *Journal of Contemporary History* 6, 2 (1972), 129-148; Łukaz Hirsowicz, "The Course of German Foreign Policy in the Middle East between the World Wars," *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Beiheft* 1 (1975), 175-190; Alexander Schölch, "Das Dritte Reich, die Zionistische Bewegung und der Palästina-Konflikt," *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 30, 4 (1982), 646-674; Andreas Hillgruber, "The Third Reich and the Near and Middle East, 1933-1939," Uriel Dann (ed.), *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939* (New York, 1988), 274-282 içinde; Avraham Barkai, "German Interests in the Haavara-Transfer Agreement 1933-1939," *Yearbook of the Leo Baeck Institute* 35 (1990), 245-266; Basheer M. Nafi, "The Arabs and the Axis: 1933-1940," *Arab Studies Quarterly* 19, 2 (1997), 1-24.

⁵ Radyo yayını metni "Deutsche Rundfunkerkklärung vom 5. Dezember 1940," 7 Şubat 1942, Berlin, PA, R 28876 (ayrıca PA, R 261123 ve R 261179 içinde). Höpp, "Nicht 'Alī zuliebe, sondern aus Hass gegen Mu'āwiya" bağlamı verir.

⁶ Kuzey Afrika'daki askeri olayların kapsamlı bir analizini Martin Kitchen verir, *Rommel's Desert War: Waging World War II in North Africa, 1941-1943* (Cambridge, 2009). Diğer önemli araştırmalar: Vincent Jones, *Operation Torch* (New York, 1972); James Lucas, *Panzer Army Africa* (Londra, 1977); Volkmar Kühn, *Rommel in the Desert: Victories and Defeat of the Afrikakorps 1941-1943* (West Chester, PA, 1991); Christine Levisse-Touzé, *L'Afrique du Nord dans la guerre, 1939-1945* (Paris, 1998); Rick Atkinson, *An Army at Dawn: The War in North Africa* (New York, 2002). Colin F Baxter, *The War in North Africa, 1940-1943: A Selected Bibliography* (Westport, CT, 1996), bir literatür değerlendirmesi verir.

mutasındaki İtalyan birlikleri, Kuzey Afrika'da İngilizlere karşı savaşta giderek daha fazla savunmaya geçmek zorunda kaldı. Hitler askeri bir felaketi önlemek için, sonunda destek göndermeye razı oldu ve 1941'in başında Rommel'in Afrika Kolordusunu görevlendirdi. Sonraki iki yıl boyunca Alman birlikler Tunus'ta, Libya Çölünde ve Mısır'ın saçaklarında savaştı; Temmuz 1942'de, Kahire'ye 240 kilometre uzakta bulunan küçük tren istasyonu el-Alameyn'e kadar ilerlediler. Orada, Kasımın başında Bernard Montgomery'nin Sekizinci Ordusuna yenilen Almanlar hızla geri çekildi. Aynı ayda İngiliz-Amerikan birlikleri, Rommel'in tank ordusundan kalanlara karşı savaşta Montgomery'i desteklemek için Cezayir ve Fas'ta karaya çıktı ("Meşale Harekatı"). Sonunda Ocak 1943'te Almanlar Tunus'a çekildi. 13 Mayıs 1943'te, birkaç ay önce Rommel'in yerini alan General Hans-Jürgen von Arnim Tunus'ta teslim oldu.

Mağrip'e askeri müdahale, Almanya'nın Ortadoğuyla ilgili stratejik düşüncesini değiştirdi.⁷ 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne saldırıdan sonra Alman ordu komutanlığı, Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya ilerleyip, Kafkasya'dan gelen Alman birlikleriyle birleşme planları hazırladı. Aniden İran, Almanya'nın askeri ilgi alanına girdi.⁸ 1941 yazında Berlin,

⁷ Daha geniş Arap dünyası ve Ortadoğu konusunda bkz. George Kirk, "The Middle East in the War" (Oxford, 1952); Mohamed-Kamal El Des-souki, "Hitler und der Nahe Osten" (Doktora tezi., Berlin Özgür Üniversite, 1963); Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im zweiten Weltkrieg*; Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East*; Robert L. Melka, "The Axis and the Arab Middle East 1930-1945" (Doktora tezi, Minnesota Üniversitesi, 1966); daha genel olarak, Schröder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg*. Özlü değerlendirmeler: Elias Cooper, "Nazi Policy in the Middle East, 1939-1945," *Midstream* 10 (1964), 61-75; H. M. Nahmad, "The Third Reich and the Arab East," *Wiener Library Bulletin* 21, 2 (1967), 26-29; Josef Schröder, "Die Beziehungen der Achsenmächte zur Arabischen Welt," *Zeitschrift für Politik* 18, 1 (1971), 80-95; Haim Schamir, "The Middle East in the Nazi Conception," *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Beiheft* 1 (1975), 167-174.

⁸ İran'a Alman müdahalesi konusunda bkz. Djalal Madani, *Iranische Politik und Drittes Reich* (Frankfurt, 1986); Müttefiklerin İran'ı işgalinden

Irak'ta Reşid Ali Geylani'nin başarısız darbesine bulaştı ve General Hellmuth Felmy'nin komutasında özel bir misyonu Bağdat'a gönderdi.⁹ O sırada hâlâ Irak'ta olan el-Hüseyni, devlet radyosunda Büyük Britanya'ya karşı "gaza" çağrısında bulundu.¹⁰ İngilizler askeri güç kullanarak darbeyi savuşturdu. Aynı aylarda İngiliz ve Özgür Fransa askerleri Vichy denetimindeki Suriye ve Lübnan'ı işgal ederken, İngiliz-Amerikan ve Sovyet birlikleri İran'ı istila etti.¹¹ Yalnızca pet-

sonra gizli misyonlar konusunda, Burkhard Ganzer, "Virtuelle Kombattantenschaft und Cargo-Erwartung: Iranische Stämme und deutsche Agenten 1942-1944," Höpp ve Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze*, 189-198 Bernhardt Schulze-Holthus'un anıları, *Frührot in Iran: Abenteuer im deutschen Geheimdienst* (Esslingen, 1952), dini yetkililerle ilişkisi konusunda bkz. 306-307 (ikinci basım); Bernhardt Schulze-Holthus, *Aufstand in Iran: Abenteuer im Dienste der deutschen Abwehr* (Münih, 1980), 306-307; İngilizce çevirisi için bkz. Bernhardt Schulze-Holthus, *Daybreak in Iran: A Story of the German Intelligence Service* (Londra, 1954), dini yetkililer konusunda, 275-276; Ata Taheri, *Deutsche Agenten bei iranischen Stämmen 1942-1944: Ein Augenzeugenbericht: Eingeleitet und übersetzt von Burkhard Ganzer* (Berlin, 2008). Oberling, *The Qashqā'i Nomads of Fars*, 169-182, Güney İran'daki Alman faaliyetleri konusunda büyüleyici bilgiler verir.

⁹ Irak'a Alman müdahalesi konusunda bkz. Geoffrey Warner, *Iraq and Syria 1941* (Londra, 1974); Bernd Philipp Schröder, *Irak 1941* (Freiburg, 1980); Majid Khadduri, *Independent Iraq 1932-1958: A Study in Iraqi Politics* (Londra, 1960), 212-243.

¹⁰ El-Hüseyni'nin 9 Mayıs 1941'de yaptığı İngiltere'ye karşı cihat çağrısının İtalyanca çevirisi, Al- Husseini, "Fetwā di Amin el- Huseini per la Guerra santa del maggio," *Oriente Moderno* 21 (1941), 552-553 içinde; İngilizce çevirisi, Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 110-112 içinde yayınlandı.

¹¹ Müttefiklerin Doğu Akdeniz'i işgali konusunda bkz. Warner, *Iraq and Syria 1941*; Anthony Mockler, *Our Enemies the French: Being an account of the war fought between the French and the British: Syria 1941* (Londra, 1976); Aviel Roshwald, *Estranged Bedfellows: Britain and France in the Middle East during the Second World War* (New York, 1990); İran konusunda bkz. Miron Rezun, *The Iranian Crisis of 1941: The Actors, Britain, Germany and the Soviet Union* (Köln, 1982); Richard A. Stewart, *Sunrise at Abadan: The British and Soviet Invasion of Iran, 1941* (New York, 1988); Jana Forsmann, *Testfall für die "Großen Drei": Die Besetzung Irans durch Briten, Sowjets und Amerikaner 1941-1946* (Köln, 2010).

rol yataklarından ötürü değil, jeopolitik konumundan ötürü de bölgeyi önemli görüyorlardı. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki savaş aynı zamanda bir imparatorluk savaşıydı.¹²

Almanya'nın bölgeye karışmasıyla birlikte, Kuzey Afrika'daki ve Ortadoğu'da düşmanın cephe hatlarının ötesindeki yerel nüfus, hemen stratejik açıdan önemli görüldü. Ordunun uzun ikmal yollarına bağımlı olduğu Mağrip'te, Berlin kıyı yolları boyunca yaşayan yerel Müslüman nüfusa çatışmayı göze alamazdı. Daha önemlisi, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da cephe hatlarının ötesinde Alman yanlısı bir nüfus, Müttefik mevziini zayıflatabilirdi.

Müslüman nüfusu kazanma çabasıyla Berlin, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da büyük bir propaganda kampanyası başlattı. Mağrip'te Alman geri bölgesinde Müslümanların desteğini kazanmak, bozguncu bir atmosfer yaratmak, Mısır'da ve daha geniş Ortadoğu'da Müttefik cephe hatlarının gerisinde ahaliyi açık ayaklanmaya kışkırtmak için broşürler ve radyo yayınları tasarlandı. Goebbels 1942 yazında günlüğüne şunları yazıyordu: Whitehall'deki yetkililerin, "hatırı sayılır bir Müslüman korkusu" vardı; "bizim için son derece önemli olan ve Arabistan'a yönelik propagandamızda yaygın bir

¹² II. Dünya Savaşında Avrupa imparatorluklarının daha genel tarihi için bkz. Martin Thomas, *The French Empire at War, 1940-1945* (Manchester, 1998); Chantal Metzger, *L'empire colonial français dans la stratégie du Troisième Reich (1936-1945)*, 2 cilt (New York, 2002), Fransa için; R. D. Pearce, *The Turning Point: British Colonial Policy, 1938-48* (Londra, 1982); J. M. Lee ve Martin Pether, *The Colonial Office: War and Development Policy: Organization and Planning of a Metropolitan Initiative, 1934-45* (Londra, 1982); Ashley Jackson, *The British Empire and the Second World War* (Londra, 2006); Christopher A. Bayly ve Tim Harper, *Forgotten Armies: Britain's Asian Empire and the War with Japan* (Londra, 2004); özlü bir değerlendirme için, Keith Jeffery, "The Second World War," Judith M. Brown ve Roger Louis (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, cilt 4 (*The Twentieth Century*) (Oxford, 1999) içinde, 306-328, İngiltere için. Rheinisches Journalistenbüro (ed.), *"Unsere Opfer zählen nicht": Die Dritte Welt im Zweiten Weltkrieg* (Hamburg, 2005), II. Dünya Savaşında Avrupa-dışı dünya uğruna mücadeleye ilişkin iyi bir değerlendirme sunar.

3.1a ve b Alman propaganda broşürü, 1940 (her iki yüzü) (BA-MA).

biçimde kullandığımız bir olgu.”¹³ Gerçekten de o sırada Kuzey Afrika ve Ortadoğu’ya yönelik Mihver propagandası yoğunlaşmıştı. Bu propaganda, Dışişleri Bakanlığı siyasi departmanının Doğu seksiyonu tarafından, Propaganda Bakanlığıyla ve kısmen Wehrmacht’la işbirliği içinde örgütlendi ve yönetildi.

Mihver ajanları, *Foreign Affairs*’in ifadesiyle, “Haremeyn’e gidip gelen hacılara müjdelerini” taşıyan broşürler dağıttı.¹⁴ Berlin, Müttefiklerin İslama sözde saldırılarına ve “terbiyesizliklerine –özellikle camilere ve kutsal mekânlara” ilişkin söylentiler yaydı. Aynı dergi birkaç ay sonra şunları yazdı: Hitler’in “aylardır İngiltere’ye karşı İslami öfkeyi kışkırtan ajanları var. Dünyada en büyük Yahudi-üzücü olma konumunu Müslümanlar arasında sermayeye çevirmeyi umuyor... Hitler, açıkça, bütün Müslümanları Britanya’ya karşı ayağa kaldırmaya çalışıyor.”¹⁵

Aslında bölgedeki Alman propagandası İslamın siyasallaşmış bir versiyonunu yayıyor, Almanya’yı İslamın dostu, Müttefikleri düşmanı olarak tanıtıyordu. Berlin dinsel belagatten, terminolojiden ve mecazdan açıkça yararlandı ve Müslümanları siyasal ve askeri amaçlarla manipüle etmek için dinsel öğretiyle ve kavramlarla yakından ilgilenmeye ve yeniden yorumlamaya çalıştı. Sözde ortak düşmanlara, en başta İngiliz İmparatorluğuna, Amerika Birleşik Devletlerine, Bolşevizme ve Yahudiliğe karşı dinsel şiddeti kışkırtmak için Kuran gibi kutsal metinler ve cihat gibi dinsel buyruklar siyasallaştırıldı. Karşılıklı düşmanlara göndermelerin dışında, Alman propagandasında sürekli tekrarlanan öğeler, düzen, liderlik ve kuvvet idealleri gibi Nazizmin ve İslamın paylaştığı varsayılan değerlere göndermeleri kapsamaktaydı.

¹³ *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, ed. Fröhlich vd., kısım II, cilt 5, 270-278 (8 Ağustos 1942), 274-275.

¹⁴ Viton, “Britain and the Axis in the Near East,” 370-384, 376.

¹⁵ Pierre Crabitès, “Britain’s Debt to King Farouk,” *Foreign Affairs* 4 (Temmuz 1941), 852-860, 852.

İslam, Sömürgecilik karşıtlığı ve Fransa Savaşı

II. Dünya Savaşı sırasında Alman propagandasının hedeflediği ilk Müslümanlar, Fransa Savaşı sırasında Fransız ordusunda savaşan sömürge askerleriydi.¹⁶ Broşür ve megafon kullanan Almanlar bu Müslüman askerleri saf değiştirmeye teşvik etti. Bu propagandanın büyük bölümü dinsel belagatten, sloganlardan ve ikonografiden yoğun bir biçimde yararlandı. Örneğin 1940'ın başında ordu propagandacıları Fransız hatların gerisine, Peygamber'in rengi yeşil basılmış, Fransızca ve Arapça yazılmış, Fransa'nın Kuzey Afrikalı "Müslümanlarına" seslenen broşürler attı.¹⁷ Sıradan sömürge askerlerine ulaşmak için, bildirilerin Arapça metinleri standart Arapça değil, Mağrip lehçesiyle, *Darija*, yazılmıştı. Bayrak şeklinde ve gümüş bir kılıçla süslü bir el ilanı, dindarlara "İslamın düşmanlarını" savunmamayı tembih ediyor ve firar etmelerini istiyordu: "Müslümanlara hiçbir zaman hiçbir zararı dokunmamış Almanların safına geçin" (Resim 3.1a ve b). Aynı mesajı taşıyan başka bir el ilanı şöyle diyordu: "Gerçek Müslüman, camilerinizi alıp kiliseye dönüştüren, bugün Hristiyanların canını kurtarmak için sizi ölüme gönderen İslam düşmanları için asla savaşmaz (Re-

¹⁶ Fransa Savaşı sırasında Fransız ordusundaki Müslüman askerleri ve Fransız Kuzey Afrika'sındaki Müslümanları hedefleyen propaganda için bkz. Charles- Robert Ageron, "Contribution à l'étude de la propagande allemande au Maghreb pendant la Deuxième Guerre mondiale," *Revue d'Histoire Maghrébine* 7-8 (1977), 16-32, 21-22; ve neredeyse aynı, Charles- Robert Ageron, "Les populations du Maghreb face à la propagande allemande," *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* 29, 114 (1979), 1-39, 13-18; Charles- Robert Ageron, "*L'Algérie algérienne*" de Napoléon III à de Gaulle (Paris, 1980), 167-216 içinde yeniden basıldı; Jamaâ Baida, "Le Maroc et la propagande du IIIème Reich," *Hespéris Tamuda*, 28 (1990), 91-106; Wagenhofer, "*Rassischer Feind— politischer Freund?*", 72-82.

¹⁷ "Musulmans" broşürü (yıldız şeklinde), tarihsiz (1940), BA-MA, RH 45/28; "Musulmans" broşürü (bayrak şeklinde), tarihsiz (1940), BA-MA, RH 45/28. Her iki broşür, Klaus Kirchner, *Flugblätter aus Deutschland 1939/40* (Erlangen, 1982), 74-77 içinde basıldı; dağıtımlarıyla ilgili bilgi için, 276-277.

يا مسلمين

النوم ما وقت (الحساب) ، وكل واحد باعد معه .
 الحس اللئى واسانو وبتك فراسا عدى مابه ساء ، هار ما الوقت باشر تعديو .
 واللى يعوت عدى العرصه ما بفلس بصيبي .
 لاني ماله ولايم عيه الكريم وعامه من الدستور : تونس اللئى
 باشو بدافعوا على الاسلام والسلمين فراسا بعاينهم وعزيمهم ، واذا كان
 انهم اليوم يرافعوا على اعرا الاسلام عدوك لا يبال السيف اللئى كانوا
 يجاهدوا عليهم ، هر يدبر الله باعدوا حقيهم .
 لانا ما نغلكم الروة وعدوها هو عدوك واسيادنا الصمايه فالو
 اللئى دوا علم مله هو ملنو رفرغهم ومعاهما يوم القايه .
 اجبو غير لاننا اللئى فتمهم ما هموا المسلمين ، تصوبها حاووقم اللئى
 هم هو مر الكلمه دبال فراسا واللى لار راجم ليك ي بار عليهم ما عظم
 مر الله هم .

اللئى همى بهما - بهما خاوتو

Musulmans !

Le moment de régler les comptes est arrivé. Chacun peut, à présent, se faire à soi-même justice. C'est donc le moment pour vous de faire payer à la France tout le mal qu'elle vous a fait en un siècle de colonisation et de tyrannie. Celui qui rate cette occasion ne la retrouvera jamais plus.

L'Emir Khaled, l'Emir Abdelkrim, et les dirigeants du Destour, qui ont défendu l'Islam et les musulmans, ont été exilés par la France et ont durement souffert pour vous.

Pensez que si vous défendez aujourd'hui les ennemis de l'Islam, ces héros qui vous ont défendus et qui ont tout sacrifié pour vous, devant Dieu vous en demanderont compte.

L'Allemagne ne vous veut pas de mal. Son ennemi c'est le vôtre, et les saints compagnons du Prophète ont dit que celui qui défend une religion qui n'est pas la sienne, Dieu le punira comme un mécréant.

Venez chez les Allemands qui n'ont jamais fait de mal aux musulmans. Beaucoup de vos frères qui se sont échappés de l'enfer français sont ici, dans les meilleures conditions de bien-être. Venez les rejoindre, vous ne le regretterez jamais.

Que celui qui sait lire, lise aux autres !

3.2a ve b, Alman propaganda bildirisi, 1940 (her iki yüzü) (BA-MA)

sim 3.2a ve b). Her iki el ilanı, Kuzey Afrika'da yakın geçmişin sömürgecilik karşıtı direnişini hatırlatıp, Abdülkerim'in Rif Dağları'ndaki cihadına, Cezayirli direniş lideri Halid ibn Haşim'e (Emir Halid) –Abdülkadir'in torunu– ve Tunus'taki sömürgecilik karşıtı harekete işaret etmekteydi. Wehrmacht çevrelerinde ve Dışişleri Bakanlığında arada bir Fransız kuvvetlerdeki Müslüman askerlere yönelik propagandayla ve Üçüncü Reich'i "Muhammedilerin dostu" olarak tanıtmakla ilgili tartışmalar 1939'un sonunda başlamıştı.¹⁸ İlk önerilerden biri, "Fatıma'nın eli" (*hamse*) biçiminde küçük nazarlıklar çıkarmaktı.¹⁹

Esir alınan Müslüman askerlere –Fransa Savaşı sırasında sayıları 90.000'e yaklaştı– yetkililer dikkatli davrandı.²⁰ 1941'de Kuzey Afrika'daki askeri çatışmadan sonra, siyasal bakımdan giderek daha fazla önemli sayıldılar. Tıpkı I. Dün-

¹⁸ Richter'den (On İkinci Orduda Dışişleri Bakanlığı İrtibat Subayı) Tucher'e (Dışişleri Bakanlığı), 31 Aralık 1939, tarihsiz., PA, R 60754.

¹⁹ Richter'den Tucher'e, 13 Ocak 1940, tarihsiz, PA, R 60754. Bu mektup ve Tucher'den Richter'e cevap, 28 Şubat 1940, Berlin, PA, R 60754, "Peygamber'in yeşil bayrağı" biçiminde bir broşüre de işaret eder; bu not 17'de işaret edilen olabilir.

²⁰ Raffael Scheck, "Nazi Propaganda toward French Muslim Prisoners of War," *Holocaust and Genocide Studies* 26, 3 (2012), 447-477, Fransız ordusundan Müslüman esirlere ve kamplarda Alman propagandasına ve dinsel hizmete ilişkin en kapsamlı anlatımı sunar. Konuya ilişkin diğer araştırmalar: Ageron, "Contribution à l'étude de la propagande allemande au Maghreb pendant la Deuxième Guerre mondiale," 23; ve neredeyse aynısı, Ageron, "Les populations du Maghreb face à la propagande allemande," 19; Baida, "Le Maroc et la propagande du IIIème Reich," 103-105; Belkacem Recham, *Les Musulmans algériens dans l'armée française (1919-1945)* (Paris, 1996), 152-153 ve 207-228, özellikle 226-227; Recham, "Les Musulmans dans l'armée française," 748-750; Belkacem Recham, "Les indigènes nord-africains prisonniers de guerre (1940-1945)," *Guerres mondiales et conflits contemporains* 223, 3 (2006), 109-125; Höpp, "Der verdrängte Diskurs," 223-231; Wagenhofer, "Rassischer Feind—politischer Freund?, 82-95; daha genel olarak Martin Thomas, "The Vichy Government and French Colonial Prisoners of War, 1940-1944," *French Historical Studies* 25, 4 (2002), 657-692, özellikle 670-675; Armelle Mabon, *Prisonniers de guerre "indigènes": Visages oubliés* (Paris, 2010).

ya Savaşında olduğu gibi, Alman yetkililer İslama saygılarını göstermeye, Müslümanlara çeşitli ayrıcalıklar tanımaya hevesliydi. 12 Mayıs 1941'de Wehrmacht, esirlerin dinsel geleneklerinin hoş görülmesini emretti.²¹ 1942'nin başında Fransız esirlerin gömülmesiyle ilgili talimatlar, merhum Müslümanların mezarlarında haç yerine üzerinde fes simgesi bulunan ağaç bir levha konulmasını emretti.²² "İslami siyasetin nedenleri"ne (*islampolitische Gründe*) işaret eden ordu komutanlığı, sonunda, domuz yerine sığır ya da koyun eti verilerek İslami beslenme kurallarına saygı gösterilmesini emretti.²³ Berlin'e yakın bir savaş esirleri kampında Mağrip üslubuna uygun bir cami inşa edildi.²⁴ Diğer kamplarda da mescitler ve ibadet odaları açıldı. Namaz kıldırın ve propagandacı gibi davranan İmamlar, genellikle Kuran okuyabilen sıradan esirler, çalıştırıldı.²⁵ Almanlar esirlere öğreti aşlamak için kamp gazeteleri ve broşürleri de dağıttı.²⁶ Bu politikaların arkasındaki niyet, esirleri Mağrip'te potansiyel rehber, muhbir ve propagandacı yapmanın yanı sıra,

²¹ Wehrmacht Yüksek Komutası, Emir ("Religionsausübung der Kriegsgefangenen"), 12 Mayıs 1941, Berlin, BA-MA, RH 49/51; aynı şekilde İslama özel göndermeli bir vaka için, Schierbrandt (Frontstalag 204 Komutanı), Talimatlar ("Merkblatt für die Bewachung franz. farbiger Kriegsgefangener"), 28 Aralık 1942, Charleville, BA-MA, RH 49/67.

²² Wehrmacht Yüksek Komutası, Emir ("Beerdigung verstorbener französischer Kriegsgefangener"), 30 Ocak 1942, tarihsiz, PA, R 67004.

²³ Kuzeybatı Fransa Komutanlığı, Emir ("Besondere Anordnungen für die Versorgung"), 18 Eylül 1943, St. Germain, BA-MA, RH 49/67.

²⁴ Regina Clausnitzer, "Eine Moschee in Großbeeren? Kein Hirngespinnst: Es gab sie wirklich!," *Amtsblatt Großbeeren* 11 (10 Kasım 1999), 12; Regina Clausnitzer, "Moschee in Großbeeren: Suche nach einer Fotoaufnahme nun doch noch erfolgreich," *Amtsblatt Großbeeren* 5 (12 Nisan 2000). Fransa'da esir kamplarında camilerin ve mescitlerin kurulması konusunda bkz. raporlar, PA, R 40769, R 40770, R 40988 ve R 40989 içinde.

²⁵ Fransa'da ve Almanya'da çeşitli esir kamplarında imam ve murabıt istihdamı konusunda bkz. raporlar, PA, R 40769, R 40770, R 40988, R 40989 ve R 67003 içinde.

²⁶ Bran (Dışişleri Bakanlığı), İç Not ("Araberzeitung für Nordafrikanische Kriegsgefangene"), 6 Mayıs 1941, Berlin, PA, R 67003.

aynı zamanda ve daha genel olarak, ülkelerine gönderilen askerlerin yayacağı olumlu Almanya imgeleri yaratmaktı. Gerçekten de Almanlar Kuzey Afrika'ya askeri olarak bulaştıktan sonra, bu esirlerin çoğu serbest bırakıldı. Ama esirler Alman yaklaşımlarına, Berlin'deki yetkililerin umduğundan daha az anlayışlı olmuş gibi görünüyorlar. Pratikte birçok Müslüman esir Alman gardiyanların kötü muamelesiyle karşılaştı.²⁷ Sahra altı Afrika'dan gelen Müslümanlar özellikle acımasız kötü muameleye maruz kaldı; yüzlerce savaşın ilk döneminde kurşuna dizildi.²⁸

Grande Mosquée de Paris'in dini liderleri, Kuzey Afrika'lı savaş esirlerinin kaderini büyük ilgi gösterdi. Sol Yaka'da, beşince semtte bulunan cami, I. Dünya Savaşından sonra Fransız hükümeti tarafından, Müslümanların savaş çabalarına minnettarlığını ifade etmek için inşa edilmişti ve 1914 ile 1918 arasında Fransızları destekleyen Cezayirli karizmatik din âlimi Si Kaddour Benghabrit tarafından yönetilmektedir.²⁹ Fransa'nın düşüşünden sonra Benghabrit hemen

²⁷ Kamplardaki sefil koşullar ve kötü muameleyle ilgili içgörüler, not 20'de aktarılan literatürde verilir.

²⁸ Raffael Scheck, *Hitler's African Victims: The German Army Massacres of Black French Soldiers in 1940* (Cambridge, 2006); bir özet için, Raffael Scheck, "They Are Just Savages': German Massacres of Black Soldiers from the French Army in 1940," *Journal of Modern History* 77, 2 (2005), 325-344.

²⁹ Paris camii ve Si Kaddour Benghabrit konusunda bkz. Alain Boyer, *L'institut musulman de la mosquée de Paris* (Paris, 1992), 19-33; Michel Renard, "Gratitude, contrôle, accompagnement: Le traitement du religieux islamique en métropole (1914-1950)," *Bulletin de l'Institut d'Histoire du Temps Présent* 83 (2004), 54-69; Michel Renard, "Les débuts de la présence musulmane en France et son encadrement," Arkoun (ed.), *Histoire de l'Islam et des Musulmans en France du Moyen Age à nos jours*, 712-740, 718-730 içinde; Pautremat, *La politique musulmane de la France au XXe siècle*, 333-342; Sellam, *La France et ses Musulmans*, 171-184; Naomi Davidson, *Only Muslim: Embodying Islam in Twentieth-Century France* (Ithaca, NY, 2012), 36-61. Benghabrit'e ilişkin biyografik incelemeler: Jalila Sbaï, "Trajectoire d'un homme et d'une idée: Si Kaddour Ben Ghabrit et l'Islam de France, 1892-1926," *Hespéris Tamuda* 39, 1 (2001), 45-58; Hamza Ben Driss Ottmani, *Kad-*

3.3 Grande Mosquée de Paris'in imamı Si Kaddour Benghabrit, Wehrmacht yetkililerini karşılıyor (*Mémorial de la Shaah Arşivi, Paris*)

Almanlarla yakın ilişki kurmaya başladı (Resim 3.3). Esir kamplarındaki Müslümanların durumunu düşünen Benghabrit, 1941'in başında Paris'teki Alman büyükelçiliği yetkilileriyle görüşüp, özel koşullar istedi.³⁰ Çok sayıda Kuzey Afrikalı imam gönderme önerisinde bile bulundu; imamların sadakati konusunda sorumluluğu şahsen üstleneceğini yetkililere bildirdi. Kendisi de hizmet teklifinde bulundu; esirlerin dinsel işlerine bakmayı önerdi ve Almanya'nın Arapça radyo yayınlarında konuşmaya hazır olduğunu belirtti. Almanlar, kamplarını tanınmayan Mağripli imamlara açmaya doğal olarak ilgi göstermedi.³¹ Yine de camiyle iyi ilişkiler

dour Benghabrit: Un Maghrébin hors du commun (Rabat, 2010).

³⁰ Schleier'den (Paris Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 8 Şubat 1941, Paris, PA, R 40747.

³¹ Sethe'den (Dışişleri Bakanlığı) Paris Büyükelçiliğine, 6 Mart 1942, Berlin, PA, R 40747, Müslüman esirlerin çok büyük bölümünün Fransa'daki kamplarda tutulduğu için Almanya'ya imam göndermeye gerek olmadığını belirmesine rağmen, Benghabrit'in önerisini önce onayladı. Benghabrit, konuyla ilgili Wehrmacht'a yaklaşan Vichy yetkilile-

kurmaya istekliydiler. Nazi işgali altındaki Batı Avrupa'da İslamın en önemli merkezlerinden biri olan cami, Fransa'da savaş sırasında sayıları 100.000'e varan Müslüman cemaatin kalbi olmanın yanı sıra, Mağrip'le yakın bağları da vardı. Paris'teki Alman yetkililer Si Kaddour Benghabrit'i destekledi ve camii propaganda amaçlı kullanma girişimlerinde bulundular.³² Benghabrit yetkililerle yakın ilişkiler geliştirerek cemaatinin koşullarını iyileştirmeye çalıştı. Yine de Almanlar gözlerini camiden ayırmadı; Yahudilere Müslüman olduklarına dair belge vermesinden kuşkulanıyorlardı.³³ Savaştan

rine daha somut bir öneri gönderdi. Bkz. Scapini'den (Vichy'nin Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Dairesi) Rosenberg'e (Ordu), 19 Şubat 1941, Paris, PA, R 40747. Wehrmacht, esirlerin büyük çoğunluğunun Almanya'da değil, Fransa'da tutulduğuna ve Benghabrit'nin imamlarını Almanya'ya göndermenin ciddi bir güvenlik riski oluşturacağına işaret ederek bu öneriyi reddetti. Bkz. Wehrmacht'tan Dışişleri Bakanlığına, 7 Mart 1941, Berlin, PA, R 40747; sonunda resmi olarak reddedildi. Bkz. Sethe'den Scapini'ye, 15 Mart 1941, Berlin, PA, R 40747. Bürkner (Ordu), İç Not ("Behandlung der Araberfragen und Vorschläge von arabischer Seite"), Berlin, 13 Mart 1942, BA-MA, RH 2/1765, Biyouud'nun muhtirasını temel alır ("Denkschrift zur deutschen Nordafrikapropaganda, insbesondere in den Kriegsgefangenenlagern"), tarihsiz, (Mart 1942), BA-MA, RH 2/1765, Almanların, imamlarına güvenmediği için Benghabrit'in teklifini geri çevirdiğini hatırlatır.

³² Strack'tan (Dışişleri Bakanlığı) Rahn'a (Tunus Konsolosluğu), 12 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27767; yanıt olarak, Rahn'tan Dışişleri Bakanlığına, 13 Aralık 1942, Tunus, PA, R 27766, Kurban Bayramı hazırlıklarıyla ilgili olarak, Benghabrit ile Alman yetkililer arasındaki gündelik işbirliğinin bir örneğini verir.

³³ Yahudileri ve direnişçilere desteklemede Paris camii'nin rolüyle ilgili tartışma, Albert Assouline'in bir makalesiyle başladı: "Une vocation ignorée de la mosquée de Paris," *Almanach du Combattant* (1983), 123-124. Assouline'in, çoğu Yahudi olmak üzere 1732 direniş savaşçısının camiye sığındığı iddiasının doğru olmadığı kanıtlandı. Bununla birlikte, sözlü tanıklıklara göre Benghabrit ve caminin imamı Si Muhammad Benzouaou'nun Kuzey Afrika kökenli bazı Yahudilere Müslüman kimlik belgesi vererek yardım etmiş olması olasıdır. Bu konuda bilinen tek belge, Yahudilere bu tür kimlik belgeleri verildiğine dair Alman kuşku üzerine Vicly yetkililerinin 24 Eylül 1940 tarihli bir mektubudur, ama kesin bir arşiv belgesi henüz ortaya çıkmamıştır, bkz. Robert Satloff, *Among the Righteous: Lost Stories from the Holocaust's Long Reach into Arab Lands* (New York, 2006), 139-158; işbirliği, direniş ve barın-

sonra, caminin yüzlerce Yahudiye yardım ettiği iddia edildi; ama şimdiye kadar bu öyküleri doğrulayacak bir arşiv kanıt bulunamadı.

Fransa'ya karşı savaş sırasında Berlin, hem radyoyu hem matbu propagandayı kullanarak Fransız sömürge dünyasındaki Müslümanları da etkilemeye çalıştı. 1940 baharında Dışişleri Bakanlığının hazırladığı ve Fransız Kuzey Afrika'sında dağıtılan bir broşür, sömürgecilik karşıtı retoriği dinsel retorikle iç içe geçirerek, Müslümanları emperyal efendilerine karşı çıkmaya çağırıyordu.³⁴ Savaşı emperyal baskıya karşı ayağa kalkmak için kutsal bir fırsat –“Allah size bu fırsatı verdi, kaçırmamalısınız!”– olarak tasvir eden broşür daha da ileri gidip, sömürgecilik karşıtı direnişi “dininiz için bir görev” ilan ediyor ve bundan kaçanlara “Allah'ın cezası”nı öngörüyordu.³⁵ Broşür, Fransız yönetimi altında İslamın yaşadığı (sözde) baskıya göndermelerle doluydu; Fransa'yı şeriatı bastırmakla, Kuran kurslarını yasaklamakla, camilere saldırmakla ve misyonerlik yapmakla suçluyordu. Bu nedenle sömürge rejimine karşı mücadele, Allah'ın desteklediği ilahi bir görevdi. Bildiri, “savaşınıza sadık olursanız Allah size yardım eder,” diyor, Fransa'ya karşı savaşa katılanlara şehitlik statüsü vaat ediyordu: “Cennetin kapıları

dırmanın daha karmaşık bir resmi, Ethan Katz, “Did the Paris Mosque Save Jews? A Mystery and Its Memory,” *Jewish Quarterly Review* 102, 2 (2012), 256-287, esp. 270-283. Paris camiini Yahudiler için bir sığınak olarak resmeden popüler anlatımlar arasında en dikkate değer eser: Mohammed Aïssaoui, *L'étoile jaune et le croissant* (Paris, 2012).

³⁴ Jost'tan (SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğü) Altenburg'a (Dışişleri Bakanlığı), 13 Nisan 1940, Berlin, PA, R 60652, Fransız Fas'ında broşür propagandasını önerdi. Dışişleri Bakanlığı kabul etti ve propaganda malzemesinin İspanya üzerinden Fas'a nakline destek için o sırada Madrid'de büyükelçi olan Eberhard von Stohrer'e yaklaştı, bkz. Altenburg'dan Stohrer'e, 23 Nisan 1940, Berlin, PA, R 60652; yanıtı, Stohrer'den Dışişleri Bakanlığına, 25 Nisan 1940, Madrid, PA, R 60652.

³⁵ Broşür “Die Gelegenheit, die nie wiederkommt!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1940), PA, R 60652; Arapça orijinali için, “Al-fursa, al-fursa, alfursa allati la t'aud” (“Fırsat, Fırsat, Geri Gelmeyecek Fırsat”), tarihsiz (1940), PA, R 60652.

3.4 Afrika Kolordusu Trablus kentinde, Libya, 1941 (Ullstein)

size açılacak ve oraya gidebilenlere ne mutlu.” Dışişleri Bakanlığı 10.000 broşür bastı ve Madrid’deki Alman büyükelçiliği kanalıyla Fas’a gönderdi.³⁶ Gelecek yıllarda izlenecek propaganda türünün iyi bir işaretiydi. Ama Almanya’nın İslama yönelik genel siyasal çizgisi henüz açık olmadığı için, Fransa’nın Müslümanlarına yönelik bu ilk çabalar doğaçlama ve geçiciydi. İslami seferberlik için daha örgütlü bir kampanya, 1941 baharında Kuzey Afrika’da askeri çatışmayla birlikte başladı (Resim 3.4).

Kuzey Afrika Savaş Bölgesinde Matbu Propaganda ve İslam

Mağrip’te *Panzerarmee Afrika*’nın ilerlemesine, büyük bir propaganda kampanyası eşlik etti. Alman uçakları savaş

³⁶ Altenburg, İç Not, 6 Mayıs 1940, Berlin, PA, R 60652; Simon (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 14 Mayıs 1940, Berlin, PA, R 60652; son halinin onayı, Simon, İç Not, 18 Mayıs 1940, Berlin, PA, R 60652 ve gönderilmesi konusunda, Simon, İç Not, 20 Mayıs 1940, Berlin, PA, R 60652.

bölgelerine ve İngiliz hatlarının gerisine, yerel Müslüman nüfusa seslenen tonlarca broşür, kartpostal ve bildiri bıraktı. Bu propagandayı, Wehrmacht'la işbirliği halinde Dışişleri Bakanlığı örgütledi. Sahada, Mayıs 1941'den itibaren Dışişleri Bakanlığının Rommel'in ordusundaki irtibat subayı olan Alman diplomat Konstantin Alexander von Neurath –Bohemya ve Moravya genel valisi ve Almanya'nın eski dışişleri bakanı Konstantin von Neurath'ın oğlu– yönetiyordu.³⁷ Neurath, Berlin'den sipariş ettiği kitaplara ve dergilere yansıdığı gibi, jeopolitiğe ve İslama özellikle meraklıydı.³⁸

Broşürler rejimin teknolojik, ekonomik ve askeri üstünlüğünden sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğe kadar, çeşitli temaları kullanmasına rağmen, hatırı sayılır miktarında dinsel bir ton vardı. 1941 sonbaharında, Alman kuvvetler Mısır sınırına ilerlediği sırada çıkarılan broşürlerden biri, cephe hattının arkasındaki sivil nüfusu taarruza hazırlıyordu; “Alman ırk düşüncesi”nin “yolsuz, asalak Yahudi ırkı” dışında her ırkı “Tanrı vergisi” kabul ettiğini açıklıyor ve okurlara, Alman halkı “İngilizlere ve Yahudilere karşı savaşınızı sıcak sempatiyle ve Allah isterse, daha fazlasıyla destekleyecek,” diyordu. ³⁹ Aynı zamanda çıkarılan başka bir broşür Enfal suresinden alıntılarla başlamaktaydı: “Ey inanlar! Savaş için

³⁷ Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da dağıtılan Alman propaganda broşürlerine ilişkin bir incelemeyi de içerir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Alman broşür propagandasına ilişkin daha önce yapılan önemli araştırmalar: Ageron, “Contribution à l'étude de la propagande allemande au Maghreb pendant la Deuxième Guerre mondiale,” 21-32; neredeyse aynısı, Ageron, “Les populations du Maghreb face à la propagande allemande,” 13-39; Baida, “Le Maroc et la propagande du IIIème Reich,” 95-97. Peter Longerich, *Propagandisten im Krieg: Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop* (Münih, 1987), 27-148, bu propagandanın örgütlenmesinin genel bağlamına ilişkin içgörüler sunar.

³⁸ Schmid (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 18 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60748; *Zeitschrift für Geopolitik* and *Die Welt des Islams* da listeye dahil.

³⁹ Broşür “Krieg und Hungersnot” (Almanca Taslak), tarihsiz (1941), PA, R 60747.

ilerlerken, inkâr edenlerle toplu halde karşılaştığınızda onlara arkanızı dönmeyin” (8:15) ve “Tekrar savaşma için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını düşmana dönen kimse Allah’tan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer cehennemdir. Ne kötü bir dönüştür!” (8:16).⁴⁰ İzleyen metin bu ayetleri savaşın siyasal bağlamına yerleştiriyor, Sovyetleri imansız ve İngilizleri gönüllü cellatları olarak tasvir ediyordu. Stalin’in “şeytani boyunduruğu” altında “milyonlarca insanın” ezilmesiyle ilgili ayrıntılı bir anlatım içeren broşür, Moskova’nın daha geniş Müslüman dünya için hazırladığı planlara ilişkin uyarıda bulunuyordu. “Yalnızca Almanya dünyayı kurtarabilir; sizi ve dininizi tehditkar kırmızı bayrağa boyun eğmekten de kurtaracaktır.” Yine Kuran’ın otoritesinden yararlanan broşür Fetih suresinden bir alıntıyla bitiyordu: “Allah sizin bilmediğinizi bilir. Size bundan başka, yakın zamanda bir zafer verecektir,” (48: 27). 1941’in sonunda İngiliz karşı-saldırısı, Rommel’in Mısır toprağına nihai bir saldırı planlarını boşa çıkardı.⁴¹ Sirenayka’nın batı sınırına kadar püskürtüldüğü için, doğuya bir sonraki saldırısını başlatması ertesi yıla kadar bekleyecekti.

1942 baharında Sirenayka üzerinden ikinci hamleye, daha da yoğun bir broşür kampanyası eşlik etti. Alman birlikleri Kahire’nin üzerine yürürken, Dışişleri Bakanlığı ve Wehrmacht Mısır halkı için broşür hazırlamaya başladı. 8 Nisan 1942’de Afrika Kolordusu Komutanlığı Mısır’da bir propaganda kampanyası talebinde bulundu, bir ay sonra Neurath görevlendirildi; 25 Haziran 1942’de, Alman birlikleri Libya-Mısır sınırını geçtikten sonra Neurath, Rommel’in Mısır için propa-

⁴⁰ Broşür “O Ihr, die Ihr glaubt” (Almanca Taslak), tarihsiz (1941), PA, R 60747. [Burada ve kitap boyunca Kuran ayetlerinin Türkçe meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*, 1986’dan alınmıştır –çn.]

⁴¹ Neurath’tan Dışişleri Bakanlığına, 17 Kasım 1941, tarihsiz, PA, R 60747, her iki broşürün 18 Kasım 1941 İngiliz karşı saldırısı başlamadan önceki günlerde çıkarıldığını gösterir.

ganda istediğini tekrar Berlin'e rapor etti.⁴² Dışişleri Bakanlığı, 1,1 milyon yeni broşür basıldığını Neurath'a bildirdi; bunların 100.000'i "Müslümanların Rengi Yeşildir" broşürüydü.⁴³ Üç gün sonra 450.000 broşürden oluşan ilk parti, Mısır'da dağıtılmak üzere Sirenayka'ya gönderildi.⁴⁴ Geri kalanlar izleyen günlerde yola çıkarıldı. 1 milyon broşür daha basıldı ve daha fazlası da hazırlanmaktaydı.⁴⁵ 30 Haziran 1942'de dört uçak Kuzey Afrika'ya en az 1,3 milyon broşür taşıdı; bunların 6000'i *hamseli*, 100.000'i Filistin müftüsünün Berlin'de karşılanması kutlayan kartpostaldı.⁴⁶ 2 Temmuz 1942'de 2 milyon bildiri daha gönderildi; bunların 100.000'i "Müslümanların Bayrağı Yeşildir," 6000'i *hamseli* kartpostaldı.⁴⁷ 12 Temmuz 1942'de 760.000 el ilanı geldi; bunların arasında yeni çıkarılan "Büyük Müftünün Çağrısı"nın 200.000 kopyası da vardı.⁴⁸ Gösteri yaz boyunca devam etti. Dağıtılan Arapça propaganda malzemesi arasında, 300.000 adet "Ey Mısır" broşürü de vardı.⁴⁹ Mısırlılara imparatorluk baskısında kurtulmayı vaat eden broşür, dindarlara Allah'ın desteğini garanti ediyordu: "Allah Mısır'a

⁴² Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 8 Mayıs 1942, tarihsiz, PA, R 29533, ordunun 8 Nisan 1942 tarihli isteğine işaret eder ve Dışişleri Bakanlığına harekete geçmeyi hatırlatır; hatırlatmaya tepki olarak, Megerle (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 19 Mayıs 1942, tarihsiz, PA, R 60649, Ribbentrop adına, daha fazla propaganda broşürü için öneri talebinde bulunur; Schmieden (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 29 Mayıs 1942, Berlin, PA, R 29533, bakanlığın Mısır'a yönelik Alman propagandasını yoğunlaştırma resmi emrini iletir. Kapp (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 20 Mayıs 1942, Berlin, PA, R 60649, Mısır için broşür üretiminin büyümesini rapor eder. Anlaşılan bu faaliyetlerle ilgili bilgilendirilmeyen Neurath bir ay sonra, bu kez Rommel adına, Mısır'a propaganda talebinde bulundu. Bkz. Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 25 Haziran 1942, tarihsiz, PA, R 29537 (ayrıca PA, R 60748 içinde).

⁴³ Wüster'den (Dışişleri Bakanlığı) Neurath'a, 25 Haziran 1942, Berlin, PA, R 60748.

⁴⁴ Wüster'den Neurath'a, 29 Haziran 1942, Berlin, PA, R 60748.

⁴⁵ A.g.e.

⁴⁶ Wüster'den Neurath'a, 30 Haziran 1942, Berlin, PA, R 60650.

⁴⁷ Wüster, İç Not, 2 Temmuz 1942, Berlin, PA, R 60651.

⁴⁸ Wüster'den Neurath'a, 13 Temmuz 1942, Berlin, PA, R 60748.

⁴⁹ Wüster, İç Not, 12 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60650.

adalet getirecek; İngiliz adaletsizliğini ve haksız, azılı suçlu imparatorluğunu yok edecek.”⁵⁰ Ağustosun sonuna gelindiğinde Dışişleri Bakanlığı 10 milyon Arapça propaganda broşürü çıkarmış ve bunların 8 milyondan fazlası dağıtılmıştı.⁵¹ Berlin’de, Kahire’yi İslam dünyasında Alman propagandasının yeni merkezine dönüştürme ve el-Ehzer’in dini liderlerini kedi safına çekme planları hazırlanmıştı; ama el-Alameyn’deki yenilgi ve İngiliz karşı-taarruzu bu planları boşa çıkardı.⁵²

Meşale Harekatı’ndan sonra broşürler, Amerika Birleşik Devletlerine de saldırmaya başladı. Örneğin Ocak 1943’te Dışişleri Bakanlığı hem Londra’yı hem Washington’u mahkûm eden Arapça “İslam ve Demokrasiler” broşürünü çıkardı.⁵³ Bir bildiri şöyle diyordu: “İngilizler, Amerikalılar, Yahudiler ve onların müttefikleri Arabın ve İslamın en büyük düşmanıdır!”⁵⁴ *Hamseli* başka bir bildiri, Kuran’dan Yahudi karşıtı bir ayetle başlıyor –“İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah’a eş koşanları bulursun” (5:82)– ve dinsel bir çerçeve içinde devam ediyordu: “Yahudiler ve tefeciler, müminlerin kazandığını ellerinden alır, bu yüzden cezalandırılmaları gerekir. Mağrip’i istila eden Amerikalılar ve İngilizler Yahudilerin dostudur; Roosevelt ve Churchill, Yahudilerin avucunun içindedir. Yahudilere karşı olan herkes, Amerikalılara ve İngilizlere de karşı olmalıdır.”⁵⁵ Bildirinin temeli yine İslamın kutsal kitabıydı ve düz bir mantık yürütülüyordu: Yahudiler İslamın düşma-

⁵⁰ Broşür “O Ägypten” (Almanca çeviri), tarihsiz (1942), PA, R 60650; Arapça orijinali için, “Ya misr!” (“Ey Mısır!”), tarihsiz (1942), PA, R 60650.

⁵¹ Kapp, İç Not, 28 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60678.

⁵² A.g.e.

⁵³ Kapp, İç Not, 7 Ocak 1943, Berlin, PA, R 27332.

⁵⁴ Broşür “En gland und die Araber” (Almanca çeviri), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/27; Arapça orijinali, “İnkiltara wa’l-‘Arab” (“İngiltere ve Araplar”), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/27.

⁵⁵ Kartpostal “Gewiss wirst Du finden, ...” (Almanca çeviri), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/26; and, for the Arabic original, Pamphlet “Tadhkira barid” (“A Postal Reminder”), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/26.

nıdır; Amerikalılar ve İngilizler Yahudilerin dostudur; dolayısıyla Müttefikler İslamın düşmanıdır. Burada kullanılan *Maide* suresinin Yahudi karşıtı içeriği, aslında 1930'ların sonundan beri Alman yayınlarında tartışılmaktaydı, özellikle Paul Schmitz'in *All-Islam*'ında ve Muhammed Sabri'nin *İslam, Judaism, Bolshevism*'inde.⁵⁶

Libya ve Mısır çölünden çıkarılan Rommel'in ordusu sonunda Tunus'a çekilince, Alman propagandacılar işlerine orada devam etti. Sahada propagandayı, Almanya'nın Tunus konsolosu ve dolayısıyla Reich'in Kuzey Afrika'daki en yüksek sivil temsilcisi Rudolf Rahn koordine etti. Tunus'a yönelik propaganda kılavuzunun açık talimatına göre ulusal bağımsızlık vaatlerinden uzak durulmalıydı; ama dinsel referanslar kullanılarak, Mihver devletleri "Muhammedilerin dostu" olarak tanıtılmalı ve "İngiliz-Amerikan zalimler," "yalnızca Sovyetler Birliği'nde müminlere eziyet edip camileri yıkmakla" kalmayıp "diğer Muhammedi ülkelerde" de Müslümanları ezen "Allahsız Bolşevizm" ve "Muhammedileri Filistin'den ve kutsal alanlardan kovan" Yahudilik suçlanmalıydı.⁵⁷ Bu kılavuz pratikte benimsendi. Almanların İslama dostluğunu öne çıkaran bol resimli az metinli *Almanya ve İslam (Alamaniya ve-l-İslam)* broşürü, Tunus'ta dağıtılan propaganda malzemelerinden biriydi.⁵⁸ Sonuçta Tunus'ta en az 6 milyon bildiri dağıtıldı.⁵⁹

Kuzey Afrika'nın batı bölgelerinde Alman broşürlerin ana dağıtım merkezi, tarafsız İspanyanın denetimindeki Fas'tı. Dışişleri Bakanlığı ve Wehrmacht ülkede iki propaganda bürosu çalıştırdı; biri başkent Tetouan'da, diğeri liman kenti Tanca'da. 1940 yazında İspanya tarafından işgal edilmeden önce uluslararası manda altında olan, 100.000'den az kişi-

⁵⁶ Schmitz, *All-Islam*, 219; Sabry, *Islam, Judentum, Bolschewismus*, 16.

⁵⁷ Luther'den (Dışişleri Bakanlığı) Rahn'a, 21 Kasım 1942, Berlin, PA, R 27767.

⁵⁸ Rahn'tan Wüster'e, 4 Ocak 1943, Tunus, PA, R 27766.

⁵⁹ Rahn'dan Wüster'e, 8 Nisan 1943, Tunus, PA, R 27767.

nin yaşadığı Tanca bölgesi, Mağrip'te Mihver devletler ile Müttefik devletler arasında propaganda savaşının cephe hattı haline geldi.⁶⁰ 1942 yazında, Alman başkonsolosluğunda bulunan Tanca bürosundan bir yetkili, yerel yetkililere dağıtılan Alman yayınların başarısı hakkında rapor hazırladı.⁶¹ “İngiltere İslamın düşmanıdır!” ve “Almanya savaşı kazanacak, Allah'ın izniyle!” bu propagandanın başlıca sloganları arasındaydı. 1942'de Kurban Bayramı vesilesiyle Tanca bürosu, bir broşürden 10.000 adet dağıttı; şöyle diyordu:

Ey Müslüman dostlar! Kurban Bayramı vesilesiyle, Allah yardımcınız olsun! Biliyorsunuz, bütün tarihiniz boyunca hep büyük bir dostunuz oldu: Almanya! Biliyorsunuz, düşmanlarınız, Yahudiler, İngilizler ve Amerikalılar Almanya'nın da düşmanlarıdır ve Araplar için daha iyi bir gelecek umudunuz, Almanya'nın da umudu ve amacıdır! Selametle kalın ve Allah bağışlasın!⁶²

Aşağı yukarı aynı zamanda Fas'ta dağıtılan başka bir broşür, müminleri “Peygamber'in dinini” savunmak için “Yahudilerin ve Bolşeviklerin müttefiki” olan İngiliz-Amerikan istilacılara karşı ayağa kalkmaya çağırıyordu.⁶³ Dahası konsolosluk, din-

⁶⁰ J. M. Storch de Gracia, “Die Abwehr und das deutsche Generalkonsulat in Tanger,” *Die Nachhut* 2 (1967), 7-15; İspanya'nın işgal etmesi konusunda, Claire Spencer, “The Spanish Protectorate and the Occupation of Tangier in 1940,” George Joffé (ed.), *North Africa: Nation, State, and Region* (Londra, 1993), 91-107 içinde.

⁶¹ Pörzgen (Tanca Konsolosluğu), Rapor (“Tanger: Propagandazelle für Nordafrika”), tarihsiz (Ağustos 1942), Tanca, PA, R 60690.

⁶² Broşür “O moslemische Freunde!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1942), PA, R 60660; Arapça orijinali, “İd muburak sa'id” (“Mübarek Bayram!”), tarihsiz (1942), PA, R 60660. Rieth'ten (Tanca Konsolosluğu) Dışişleri Bakanlığına, 19 Aralık 1942, Tanca, PA, R 60660, broşür ve dağıtımı hakkında daha fazla bilgi verir.

⁶³ Broşür “Aux croyants bénis du Maroc très Chéris” (Fransızca çeviri), PA, R 60649; Arapça orijinali, “İla a'izzana al- mu'minin al- mukhilisin min abna' al- maghrib!” (“Fas'ın Evlatlarından Sevgili, Hakşinas Müminlerimiz!”), tarihsiz (1942), PA, R 60649. Rieth'ten Dışişleri Bakan-

dar Faslıları “kâfirlere ve Yahudilere,” “İngilizlere,” “Amerikalılara,” “Fransız hainlere” ve müttefiklerine, “İslama” köpüren “Bolşeviklere” karşı “harekete geçmeye” teşvik eden bildiri-ler çıkardı.⁶⁴ 1943 baharında, artık ciddi askeri baskı altında olan Almanlar, Fas’ta acil cihat çağrısında bulunan bir bildiri dağıtırken, güncel çatışma ile Peygamber’in savaşları arasında paralellikler kurdular.⁶⁵ Uhud ve Bedir savaşlarına bir göndermeyle başlayan bildiriye göre, Muhammed’in askerleri cesaretlerini yitirmemiş ve Allah’ın önlerine koyduğu sınavın üstesinden gelmişti. Şimdiki savaş, “yüzyıllardır ilk kez” “yeni bir sınav”dı. “Ey kardeşler, tıpkı zor günlerde Allah’ın Peygamber’ine –sallallahü aleyhi ve selem– yüz çevirenler gibi, yalnızca bekleyenlerin ve doğru yolu görmek istemeyenlerin arasında olmayın.” Şimdi herkes “Allah’ın ve sünnetin yolu” ile “Bolşevizmin rezaleti” arasında –“iman” ile “Yahudilere kölelik” arasında– bir seçim yapmak zorundaydı. Broşüre Kuran’dan uzun alıntılar serpiştirilmişti –bunların arasında, Uhud ve Bedir savaşlarına değinen *Al-i İmran* suresinden ayetler de vardı. Alman birlikleri Kuzey Afrika’dan çekildikten sonra bile ABD Savaş Enformasyon Dairesinin raporuna göre, Alman ajanlar Fas’taki Müslümanlar arasında, Mihver devletler savaşı kaybederse zorla Hristiyanlaştırılacakları söylentisini yaymaya devam ediyorlardı.⁶⁶ Müttefikler Tanca’daki

lığına, 28 Aralık 1942, Tanca, PA, R 60649, broşür ve dağıtımı hakkında daha fazla bilgi verir.

⁶⁴ Broşür “A nos frères musulmans du Maroc très honorés!” (Fransızca çeviri), PA, R 60649; Arapça orijinali, “İla al- ikhwan al- muslimin” (“Müslüman Kardeşlere!”), tarihsiz (1942), PA, R 60649. Rieth’ten Dışişleri Bakanlığına, 28 Aralık 1942, Tanca, PA, R 60649, broşür ve dağıtımı hakkında daha fazla bilgi verir.

⁶⁵ Broşür “O marokkanische Brueder!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1943), PA, R 60649; Arapça orijinali, “Ayyuha al- ikhwan al- mugharba!” (“Ey Faslı Kardeşler!”), tarihsiz (1943), PA, R 60649. Pörzgen’den Dışişleri Bakanlığına, 22 Mart 1943, Tanca, PA, R 60649, broşür ve dağıtımı hakkında daha fazla bilgi verir.

⁶⁶ Doob’dan (ABD Savaş Enformasyon Dairesi) Wenner’e (ABD Savaş Enformasyon Dairesi), 17 Nisan 1944, USNA, RG 208, Kayıt 374, Kutu 434.

Alman başkonsolosluğunu kapatmaları için İspanyol yetkililere büyük baskı yaptı; 1944 yazında Franco sonunda baskılara boyun eğdi.

Berlin’de üretilen bazı propaganda broşürleri, Kuzey Afrika’nın farklı yerlerinde daha yaygın dağıtıldı. Dışişleri Bakanlığı, “Muhammedilerin Mücadelesi” broşürünün birlerce kopyasını hem İspanya denetimindeki Fas’a hem Tunus’a gönderdi.⁶⁷ Kudüs müftüsünün fotoğrafları basılı fişler ve kartpostallar, nazarlıkların üzerine yazılan şiirleri ve İslami Merkez Enstitüsünün açılışında yaptığı konuşmayı içeren broşürler dağıtmak üzere yalnızca Tunus kentine değil, Tanca’e de gönderildi –arada bir aynı zamanda başka yerlere de, Ankara, Atina, Sofya, Bükreş ve Zagreb gibi.⁶⁸

Sonunda Wilhelmstrasse Kuzey Afrika savaş bölgesi için maddi propaganda bile hazırladı. Arapça dindar bir siyasal ifade –“Allah’ın izniyle Almanya’nın zaferi kesindir”– yazılı kağıda sarılmış kesme şekerler dağıtıldı.⁶⁹ Berlin’deki yetkililer, nazarlıklara ya da broşürlere ilâştirilecek küçük çay poşetleri üretmeyi de tartıştı; ama planın hayata geçirilip geçirilmediği belli değil.⁷⁰ Üzerinde Kuran’dan bir darbıme-

⁶⁷ Rantzau’dan (Dışişleri Bakanlığı) Tanca Konsolosluğuna, 3 Şubat 1943, Berlin, PA, R 60650; aynısı, Rantzau’dan Rahn’a, 4 Şubat 1943, Berlin, PA, R 27768.

⁶⁸ Winkler (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 16 Şubat 1943, Berlin, PA, R 102974; gönderilen broşürlerin özdeş listesi için, Langmann (Dışişleri Bakanlığı), İç Not (“Aufzeichnung über die Propaganda nach Nordafrika”), 18 Şubat 1943, Berlin, PA, R 102974. Müftüyle ilgili malzemenin gönderilmesi konusunda bkz. Rantzau’dan Tanca Konsolosluğuna, 3 Şubat 1943, Berlin, PA, R 60650; aynısı, Rantzau’dan Rahn’a, 4 Şubat 1943, Berlin, PA, R 27768; müftü broşürleri konusunda, Rantzau’dan Rahn’a, 5 Şubat 1943, Berlin, PA, R 27768. 1943 yazında, müftünün *Mevlid* konuşması da dahil, Arapça propaganda malzemesi, Arap ülkelerinde dağıtmak üzere Türkiye’ye gönderildi, bkz. Winkler, İç Not, 14 Temmuz 1943, Berlin, PA, R 101400.

⁶⁹ Winkler, İç Not, 16 Şubat 1943, Berlin, PA, R 102974; aynısı, Langmann, İç Not (“Aufzeichnung über die Propaganda nach Nordafrika”), 18 Şubat 1943, Berlin, PA, R 102974.

⁷⁰ Langmann, İç Not (“Aufzeichnung über die Besprechungen betreffend die Koordination der Propaganda nach Nordafrika”), 11 Mart 1943, Berlin, PA, R 102974.

sel ve bir dostluk ilanı bulunan kokulu kağıtların yanı sıra, propaganda amaçlı nazarlıklar –bir iç belgede “üzerinde gamalı haç ve dua ya da beddua bulunan uğurluklar” diye tarif edilen– dağıtıldı.⁷¹ Tat, koku ve görme duyularına seslenen bu nesneler, maddi kültürü, dini ve siyasal propagandayı birleştirmekteydi.

Son olarak Alman broşürler Ortadoğu’daki alanları da hedefledi –Suriye, Lübnan, Filistin ve ötesi. *New York Times*, Ortadoğu’da Hitler’i “İslamın koruyucusu” olarak tanıtan Nazi propagandacıları daha önce haber yapmıştı.⁷² Örneğin 1942 Ağustosunda Alman uçakları, Ortadoğu’nun büyük bölümünü kapsayan, İngiliz-Amerikan zaferinden sonra kurulacak büyük bir Yahudi devleti konusunda uyarıda bulunan ve Allah’ın yardımıyla Müttefiklerin yenileceğini ifade eden bir bildirinin 296.000 kopyasını Suriye’nin üzerine bıraktı.⁷³ Berlin, Doğu Akdeniz’de dağıtılmak üzere, el-Hüseyni’nin Müslüman SS askerleriyle fotoğraflarını gösteren bir propaganda broşüründen 50.000 kopya çıkardı.⁷⁴ Anlaşılan, Nazi propagandacıları Doğu Akdeniz’de bir şarkının sözlerine de yaymıştı: “Arık yeter Mösyö, artık yeter Mister./Gidin, defolun buradan./ Gökyüzünde Allah’ı, yer yüzünde Hitler’i isteriz.”⁷⁵ Bu arada İslamın kalbinde Japon ajanlar Mekke’deki hacılara, bütün Müslümanları birleşmeye çağıran, gazaya davet eden ve Hitler’i, İngilizlere karşı

⁷¹ A.g.e.

⁷² Anonim, “3 Reich plotters try to win Syria: Following gains in Iraq, Nazis seek support for Hitler as ‘Protector of Islam,’” *New York Times* (7 Nisan 1941), Otto von Hentig’in 1941’de Suriye’ye yaptığı bir geziye işaret eder.

⁷³ Broşür “Das neue Königreich” (Almanca çeviri), tarihsiz (1942), PA, R 60650; Arapça orijinali, “Hal t’arif haaha al-‘alam ayyuha al-‘arabi?” (“Ey Arap, Bu Bayrağı Tanıyor musun?”), tarihsiz (1942), PA, R 60650. Wüster, İç Not, 12 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60650, broşür ve dağıtımıyla ilgili daha fazla bilgi verir.

⁷⁴ Broşür, tarihsiz (1944), BAB, R 55/20712; üretim ayrıntıları için bkz. BAB, R 55/20712 içindeki belgeler.

⁷⁵ Eve Curie, *Journey among Warriors* (Londra, 1943), 79.

durma cesaretine sahip örnek bir devlet adamı olarak sunan broşürler dağıtmaktaydı.⁷⁶

Almanların Araplara yönelik matbu propagandası risale, kitapçık ya da dergi biçimini de aldı –özellikle İslam Merkezi Enstitüsünden Kemaleddin Celal'ın yayına hazırladığı ve Propaganda Bakanlığının finanse ettiği *Barid el-Şark* (Doğu Postası) dergisi.⁷⁷ Savaş sırasında elli beş sayı çıkarıldı ve özellikle Kuzey Afrika savaş bölgesi ahalisine ve Müslüman savaş esirlerine dağıtıldı. Tirajı sürekli artmasına rağmen, hiçbir sayısız 5000'i geçmedi. İngiliz düşmanı, Komünist düşmanı ve Yahudi düşmanı ajitasyonun egemen olduğu *Barid el-Şark*'taki makaleler dinsel temalardan da yararlandı.⁷⁸ Sovyetler Birliği'nde dinin baskı altında tutulmasını, İngilizlerin-Amerikalıların Müslüman dünyayı sömürmesini; diğer yanda Almanya'nın İslam dostluğunu ve Berlin'deki İs-

⁷⁶ Landau, *The Politics of Pan-Islam*, 247.

⁷⁷ En kapsamlı *Barid el-Şark* koleksiyonu, DNB, ZB 47105 içinde bulunabilir; diğer sayılar Berlin Devlet Kütüphanesi (*Staatsbibliothek zu Berlin*), Berlin (SBB), 4 Stabi 670 içinde saklıdır; genel ayrıntılar için bkz. Gerhard Höpp, *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg, 1915 bis 1945: Geschichtlicher Abriss und Bibliographie* (Berlin, 1994), 66; Gerhard Höpp, *Texte aus der Fremde: Arabische politische Publizistik in Deutschland, 1896-1945: Eine Bibliographie* (Berlin, 2000), 43. İçerikle ilgili iyi bir değerlendirme için bkz. Munir Hamida, "Amīn al-Ḥusaynī in der deutschen Kriegspropaganda des Zweiten Weltkrieges: Eine Studie zur arabischsprachigen Zeitschrift 'Barīd aš-Šarq'" (Yüksek Lisans Tezi, Berlin Özgür Üniversitesi, 2007); dağıtım, finans ve örgütlenme ayrıntıları için bkz. 12-23; yazarlar ve editörler konusunda bkz. 35-42.

⁷⁸ *Barid el-Şark*'ın içeriği konusunda bkz. Munir Hamida, "Amīn al-Ḥusaynī in der deutschen Kriegspropaganda des Zweiten Weltkrieges," 23-33 ve 35-42; Sovyetler Birliği'nde dinsel baskı (1941) konusunda bkz. 26; İslam dünyasına yönelik İngiliz-Amerikan tutumlar (1943) konusunda bkz. 28; İslami Merkez Enstitüsü (1943) konusunda bkz. 37; Nazi seçkinlerin konuşmaları konusunda bkz. 30-31; Muhammed Mustafa el-Maraghi'nin konuşması (1944) konusunda bkz. 31; el-Hüseyni'nin *Barid el-Şark*'ta yayınlanan on konuşması konusunda bkz. 68-127; Abdürreşid İbrahim'in makalesi (1941) konusunda bkz. 40-41; Şekib Arslan'ın konuşması (1942-3) konusunda bkz. 39-40; von Leers'in makaleleri (1942-1943) konusunda bkz. 41-42.

lam Merkezi Enstitüsünün etkinliklerini konu aldılar. Dergi, Nazi seçkinlerin makalelerini, el-Hüseyni'nin (cihat çağrısı da dahil) ve 1944'te hac vesilesiyle, İngiliz yanlısı eğilimleri bilinmesine rağmen el-Ezher'in başkanı yaşlı Muhammed Mustafa el-Maraghi'nin makalelerini de yayınladı. Yazarlar arasında Lübnanlı pan-İslamcı Şekib Arslan ve I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya hizmet ettikten sonra şimdi de Tokyo Camiinin imamı olan Abdürreşid İbrahim de vardı. Johann von Leers, Hindistan'daki Müslümanların sıkıntıları ve komünizm ile İslam arasındaki uzlaşmazlık gibi konularda yazdı. *Barid el-Şark*'ın editörleri, derginin daha önce aynı başlık altında yayınladığı makalelerden oluşan İslam ve Yahudiler (*el-İslam ve-l-Yahud*) başlıklı Arapça bir broşür de çıkardı. Tunus'ta sayısız kopyası dağıtıldı.⁷⁹ 1942 baharında Tanca'daki Alman konsolosluğu, İspanyol yetkililerin birkaç sandık broşüre "el koyduğunu" bildirdi.⁸⁰ Berlin'de Dışişleri Bakanlığı arşivinde tutulan dosyalar, *Barid el-Şark*'ın Tanca bölgesinde dağıtımının, Kuzey Afrika seferi sırasında Alman yetkililer ile yerel İspanyol yönetimi arasında sürtüşmeye neden olduğunu gösterir.⁸¹

Almanya'nın Ortadoğuyu ve Kuzey Afrika'yı hedefleyen propaganda çabalarında SS küçük bir rol oynadı. SS subaylarının Hitler'i dinsel bir şahsiyet gibi gösterme çabası, belki de en anlamlı örnekti. Stohrer muhtırasında, Kuran'da

⁷⁹ Rahn'dan Dışişleri Bakanlığına, 28 Mart 1943, Tunus, PA, R 27766; bu özel sayının dağıtımı konusunda ayrıca bkz. PA, R 27766, R 27767 ve R 27768 içindeki belgeler.

⁸⁰ Nöhring'den (Tanca Konsolosluğu) Dışişleri Bakanlığına, 8 Mayıs 1942, Tanca, PA, R 60660; yanıtı, Wüster'den Tanca Konsolosluğuna, 15 Temmuz 1942, Berlin, PA, R 60660. Broşürler olasılıkla İspanyol yetkililer tarafından imha edildi, bkz. Rieth'ten Dışişleri Bakanlığına, 24 Temmuz 1942, Tanca, PA, R 60660.

⁸¹ İspanyol yetkililer gazeteye defalarca el koyduğu için, Almanlar Madrid büyükelçiliği üzerinden gayriresmi yolla göndererek sansürü atlama çalıştı. About the distribution and confiscation of *Barid al-Sharq* in the Tanca bölgesinde *Barid el-Şark*'ın dağıtımı ve müsadere hakkında bkz. PA, R 60660 içindeki belgeler.

“her İslam uzmanının bir Führerin ortaya çıkacağına işaret eden kahince sözler olarak yorumlayabileceği çok sayıda sure” bulunduğundan zaten söz etmişti.⁸² 14 Mayıs 1943'te, Kuzey Afrika'da Alman ordusunun yenilgisinden iki ay sonra, Himmler, Reich Güvenlik Başmüdürlüğüne “Führer'in Kuran'da öngörüldüğü ve Peygamber'in işini tamamlamakla görevlendirildiği kanaatine temel oluşturan Kuran pasajlarını bulma” emri verdi.⁸³ Neredeyse dört ay sonra, *Reichssicherheitshauptamt*'ın başında bulunan Ernst Kaltenbrunner, Kuran'da kullanılabilecek pasaj bulunmadığı, ama dünyanın bazı bölgelerinde Müslümanların, “Führer'le bir bağlantı”ya olanak veren, “Peygamber'in nurunun dönüşü”ne imada bulan mesihçi inançlara sahip olduklarını bildirdi.⁸⁴ İkinci bir mektupta Kaltenbrunner, “İslami eskatoloji”de merkezi yer alan “Mehdi” düşüncesi-ne işaret etti: “Mehdi'nin ahir zamanda ortaya çıkıp inancı savunacağı ve adaletin üstün gelmesini sağlayacağı farz edilir.”⁸⁵ Gerçekten de mesihçi inançlar yüzyıllarca hem Şii hem Sünni dünyada yaygın oldu. Her şeyden önce, Mehdi ayaklanmaları emperyal güçleri sıklıkla rahatsız etmişti.⁸⁶

⁸² Stohrer, İç Not, 18 Kasım 1941, Berlin, PA, R 29533.

⁸³ Himmler'den Reich Güvenlik Başmüdürlüğüne, 14 Mayıs 1943, tarihsiz, BAB, NS 19/3544. Bu konuda ayrıca bkz. Höpp, “Der Koran als ‘geheime Reichssache,’” 443-446; Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, 202-204.

⁸⁴ Kaltenbrunner'den Himmler'e, 3 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 19/3544.

⁸⁵ Kaltenbrunner'den Himmler'e, 13 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 19/3544.

⁸⁶ Mehdi ayaklanmasına ilişkin en kapsamlı inceleme: P. M. Holt, *Mahdist State in the Sudan, 1881-98: A Study of Its Origins, Development and Overthrow* (Oxford, 1972). İki savaş arası dönemde sömürgecilik karşıtı mücadelelerde Mehdicilik de bir güç olarak kaldı, örneğin bkz. C. N. Ubah, “British Measures against Mahdism in Dumbulwa in Northern Nigeria, 1923: A Case of Colonial Overreaction,” *Islamic Culture* 50, 3 (1976), 196-283; Asma'u G. Saeed, “The British Policy towards the Mahdiyya in Northern Nigeria: A Study of the Arrest, Detention and Deportation of Shaykh Sa'id b. Hayat, 1923-1959,” *Kano Studies* 2, 3 (1982-1985), 95-119; Fisher, “British Responses to Mahdist and Other Unrest in North and West Africa.” Daha genel olarak sömürgecilik karşıtı mücadelelerde mesihçilik konusunda bkz. Michael Adas, *Prophecy*

Kaltenbrunner'in uzmanları, çok büyük olasılıkla bunun farkındaydı. Ayrıca, Himmler'in emir subaylarının başında bulunan Rudolf Brandt da bu araştırmayı desteklemek için Gottlob Berger'in SS Genel Merkezini ve *SS Ahnenerbe*'yi devreye soktu; ama her iki örgütte fazla yardımcı olamadı.⁸⁷ Çok geçmeden Berger, kendi İslam uzmanlarının işe yarar bir şey bulamadığını bildirdi.⁸⁸ *SS Ahnenerbe*'nin başında bulunan Wolfram Sievers, Münih Üniversitesi rektörü ünlü Hindolog Walther Wüst'ten yardım istedi; o da oldukça yarsız bir rapor sundu.⁸⁹ Bu arada Reich Güvenlik Başmüdürlüğündeki görevliler biraz ilerleme kaydetmişti. 6 Aralık 1943'te Kaltenbrunner, Himmler'e pratik sonuçları olan bir rapor daha gönderdi: Reich Güvenlik Başmüdürlüğünün "Doğu" araştırma seksiyonunun (*Forschungstelle "Orient"*) uzmanları, "Führer'in" "ne Peygamber olarak ne Mehdi olarak" tasvir edilebileceğini, ama "Kuran'da geri döneceği ve Şövalye George figürüne benzer biçimde, kıyamet günü dev ve Yahudi-Kral Deccal'ı yeneceği öngörülen İsa olarak" tanımlanabileceğini bulmuştu.⁹⁰ Reich Güvenlik Başmüdürlüğü,

of Rebellion: Millenarian Protest Movements against the European Colonial Order (Chapel Hill, NC, 1979).

⁸⁷ Brandt'tan Berger'e, 11 Eylül 1943, tarihsiz, BAB, NS 19/3544; Brandt'tan Sievers'e (*SS Ahnenerbe*), 11 Eylül 1943, tarihsiz, BAB, NS 19/3544.

⁸⁸ Berger'den Brandt'a, 10 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 19/3544, Kuran'da savaşa işaret eden pasajlardan ve ortaçağa ait Pehlevi metinlerden mesihçi pasajlar içeren bir liste eklemişti.

⁸⁹ Sievers'ten Wüst'e, 28 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 19/3544; rapor için, Wüst'ten Brandt'a, 31 Ocak 1944, Münih, BAB, NS 19/3544; daha önceki bir ilerleme raporu için, Wüst'ten Brandt'a, 14 Aralık 1943, Münih, BAB, NS 19/3544; son raporun sunulmasından sonraki yanıt, Brandt'tan Wüst'e, 8 Mart 1944, tarihsiz, BAB, NS 19/3544.

⁹⁰ Kaltenbrunner'dan Himmler'e, 6 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 19/3544, "Doğu" Araştırma Seksiyonundan Walter Lorch ve Otto Rössler'in yazdığı raporu ve "Doğu" Araştırma Seksiyonunun çıkardığı Arapça ve Almanca propaganda broşürünü de eklemişti. Rapor ve broşürler Walther Wüst'ün eline de geçti, daha sonra kendi son raporuyla birlikte sundu, bkz. Wüst'en Brandt'a, 31 Ocak 1944, Münih, BAB, NS 19/3544 içindeki ekler.

buna uygun Arapça bir propaganda broşürü çıkardı. Deccal'ı Yahudi düşman olarak tasvir eden broşür şöyle diyordu:

Bize ahir zamanda Deccal'ın ortaya çıkacağı öğretildi; insanları kandıran ve yanlış yola sevk eden bir ucube. Bu, müminler için büyük bir baskı dönemi olacak. Ünlü Arap [aynen böyle geçiyor] tarihçi Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberi, Deccal'ın bütün dünyaya hükmedecek bir dev ve Yahudi bir kral olduğunu söyledi. Muhammed bin İsmail el-Buhari, Deccal'ın kıvrık saçlı ve şişman olduğunu söyledi. Ey Araplar, Deccal'ın vaktinin geldiğini görüyor musunuz? Onu, hile yapan ve bütün dünyayı yöneten ve Arapların toprağını çalan şişko, kıvrık saçlı Yahudiye tanıyor musunuz? Aslında o bir ucubedir ve müttefikleri şeytandır! Bize, Deccal'ın hakimiyetinin sürmeyeceği öğretildi. Abdullah Ömer el-Bedevi, Allah mızrağıyla Deccal'ı öldürecek ve yerlerini yıkacak hizmetkarını gönderecek dedi. Ey Araplar, Allah'ın hizmetkarını tanıyor musunuz? Dünyaya geldi, mızrağını Deccal'a ve müttefiklerine çevirdi, onlarda derin yaralar açtı. Yazıldığı gibi, Deccal'ı öldürecek, yerlerini yıkacak ve müttefikleri cehenneme gönderecektir.⁹¹

Mehdi, Deccal ve İsa İslami eskatolojide önemli şahsiyet olmalarına rağmen, burada sunuluş şekli yeniydi. Himmler metni hemen onayladı ve broşürün basılmasını emretti.⁹² Propaganda Bakanlığı 1 milyon kopya çıkardı.⁹³ Broşürün

⁹¹ Broşür (Almanca çeviri), tarihsiz (1943), BAB, NS 19/3544; Arapça orijinali, "Wa-innahu la-'ilm li'l-sa'a" ("Filvaki, Günün Bilgisidir"), tarihsiz (1943), BAB, R 55/20712. Almanca çeviri, Höpp, "Der Koran als 'geheime Reichssache,'" 445 içinde; alternatif bir İngilizce çeviri, Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, 204.

⁹² Brandt'tan Kaltenbrunner'e, 28 Aralık 1943, tarihsiz, BAB, NS 19/3544.

⁹³ Zeischka (Propaganda Bakanlığı), İç Not ("Druck und Verbreitung von Flugblättern in arabischen Ländern"), 26 Ocak 1944, Berlin, BAB, R

arkasındaki düşünce bugün saçma görünebilir; ama sözü edildiği gibi, Mehdiçi ayaklanmanın Avrupa imparatorlukları için büyük bir yıkıcı güç olduğu anlaşılmıştı ve mesihçilik, savaş zamanlarında her zaman özellikle güçlü olmuştur.

Hitler'i ve düşüncelerini İslami olarak tanıtmaya düşünceci, yeni değildi. Daha 1938'de Werner Otto von Hentig, *Mein Kampf*'ın Arapçaya çevrilmesinde bir Kuran âliminden yardım istenmesinde ısrar etmişti.⁹⁴ Çeviri İslamla bağdaşmalı, Kuran'ın "bütün İslam dünyası"nda "anlaşılan ve takdir edilen" "ağırbaşlı tonu"yla yazılacaktı. Hitler'in siyasal mesajına, dinsel çağrışımlar kazandırılacaktı. "Bu başarılı olursa, o zaman Führer'in kitabının Arapça çevirisi bereketli bir toprak bulur ve Fas'tan Hindistan'a kadar ses getirir" diyen Hentig, Mekke'deki Alman elçilerin çevirinin ilk kopyalarını hac sırasında Müslüman liderlere hediye etmelerini önerdi. Beyrut'ta yayınlanan İngiliz yanlısı dergi *L'Orient*, bu planları haberleşti: "Alman Oryantalistler, siyasal amaçlarla sahte bir Kuran hazırlıyorlar. Müslümanlar Hitler'in Allah'ın elçisi ve kitabının ilahi esinli olduğuna inansınlar diye, *Mein Kampf* dan seçilin pasajları Kuran ayetleri biçiminde sunuyorlar."⁹⁵ Avrupa gazeteleri benzer makaleler yayınladı.⁹⁶ Wilhelmstrasse *Mein*

55/20712, SS'in talebi için; Zeischka, İç Not ("Druck und Verbreitung von Flugblättern in arabischen Ländern"), 17 Mart 1944, Berlin, BAB, R 55/20712, Goebbel'in 1 milyon kopya basmaya oyanı ve imzası için; Schmidt-Dumont, İç Not ("Antijüdisches Flugzettel für den arabischen Raum"), 6 Nisan 1944, Berlin, Dışişleri Bakanlığının onayı için; BAB, R 55/20712 içindeki belgeler, 1 milyon broşürün üretimiyle ilgili ayrıntılar için.

⁹⁴ Hentig'den Knothe'ye (Propaganda Bakanlığı), 28 Mart 1938, Berlin, PA, R 104800. *Mein Kampf*'ın Arapça çevirileriyle ilgili tartışmalar konusunda bkz. Stefan Wild, "National Socialism in the Arab Near East between 1933 and 1939," *Die Welt des Islams* 25, 1/4 (1985), 126-173, 147-170.

⁹⁵ Aktaran Wild, "National Socialism in the Arab Near East between 1933 and 1939," 166-167; makale, 9 Aralık 1939'da *L'Orient*'te yayınlandı.

⁹⁶ Anonim, "Faschistische Umtriebe in den Ländern des Islams," *Freie Innerschweiz* (14 Nisan 1939); Jean Vignaud, "L'esprit de l'empire français," *Le Petit Parisien* (8 Mayıs 1940). Son makale Whitehall'de bir

Kampf'ı Arapçaya çevirmek için birçok girişimde bulundu ve 1930'larda Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da çok sayıda Arapça özet elden ele dolaşıyordu; ama metninin tamamı savaştan önce eksiksiz çevrilmedi.⁹⁷ 1930'larda resmen kitabı çevirmekle görevlendirilen en önemli şahsiyet Şekib Arslan'dı, ama çeviriyi teslim etmedi.⁹⁸

Savaşın son evresinde, Almanlar Mağrip'i terk ettikten uzun süre sonra, propaganda broşürleri yine özel olarak, Müttefik orduların safındaki Müslüman askerleri hedefledi. Yoğun dinsel retorik kullanan bu broşürler Avrupa'da savaşan Kuzey Afrikalı askerleri "derin uyku"larından "uyanma"ya, saf değiştirip Alman dostlarına katılmaya, ülkelerini özgürleştirmek ve "Allah'ın inayetini kazanmak" için silahlarını düşmanlarına karşı kullanmaya özendiriyordu.⁹⁹ Başka bir el ilanı, "Kuzey Afrikalı yiğit savaşçılar"a "despot zalimlerin" yaptıklarını hatırlatıyordu –ülkelerini,

tartışmaya neden oldu, bkz. British National Archives, Kew (NA), FO 395/650 içindeki belgeler.

⁹⁷ *Mein Kampf*'ın ilk tam çevirisi 1960'ta Beyrut'ta çıktı; eleştirel bir değerlendirmeye için bkz. Stefan Wild, "'Mein Kampf' in arabischer Übersetzung," *Die Welt des Islams* 9, 1-4 (1964), 207-211.

⁹⁸ Wild, "National Socialism in the Arab Near East between 1933 and 1939," 147-170. Şekib Arslan Dışişleri Bakanlığındaki Alman yetkililerle öteden beri temas halindeydi ve savaş boyunca bu ilişkiyi sürdürüp, Berlin'in İslam dünyasına yönelik politikalarını etkilemeye çalışacaktı; yazışmaların çoğu aslında Arslan'ın eski arkadaşı Max von Oppenheim üzerinden gidiyordu, bkz. PA, Nachlass Hentig, cilt 84 içindeki ve PA, R 104812 ve R 104813 içindeki belgeler; Arslan'ın 1938'de Almanya'ya resmi bir ziyareti için SS planları konusunda, BAB, NS 19/391 Arslan konusunda bkz. William L. Cleveland, *Islam against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism* (Austin, TX, 1985); Raja Adal, "Constructing Transnational Islam: The East-West Network of Shakib Arslan," Stéphanie A. Dudoignon, Komatsu Hisao ve Kosugi Yasushi (ed.), *Intellectuals in the Modern Islamic World* (Londra, 2006), 176-210; Raja Adal, "Shakib Arslan's Imagining of Europe: The Coloniser, the Inquisitor, the Islamic, the Virtuous, and the Friend," Nathalie Clayer ve Eric Germain (ed.), *Islam in Inter-War Europe* (Londra, 2008), 156-182.

⁹⁹ Broşür "Im Namen Gottes, des Allbarmherzigen! El Emir Ab del Kadirel Djezeiri" (Almanca çeviri), tarihsiz (1944/1945), BAB, NS 19/2637.

“İslamın en büyük düşmanları”na, Yahudilere ve Bolşevikleri vermişlerdi. Şöyle bitiyordu: “Düşmanlarınızın safında savaşmak ölümcül günahdır, aynı zamanda ülkenize ihanet etmektir, dinsel emirleri ve öğretileri çiğnemektir. Sevgi ve dostlukla bağlı olduğunuz kardeşiniz Almanlara karşı neden savaşıyorsunuz?”¹⁰⁰ Başka bir broşür bir Müttefik zaferinin Arap ülkelerinin esaretini uzatacağını ve “bütün İslamı” zayıflatacağını ilan ediyor ve tipik bir yüce retorikle iddia ediyordu: “Anayurdumuzu ve dininizi savunmak görevinizdir. Kanınızı bu yüce amaca saklayın!”¹⁰¹ El-Hüseyni imzalıydı; tıpkı fedakârlık çağrılılarıyla dolu başka bir bildiri gibi:

Bugün ölüme gidiyorsunuz! Hayatınızı feda etmek istiyorsanız, yalnızca Allah adına ve anayurdunuzun geleceği için feda etmeniz caizdir; bu, Allah'ın Krallığında ebediyen yaşayan şehidin ölümü olurdu. Ama kendinizi düşmanlarınız için, Yahudileri koruyanlar için, Müttefikler için, Peygamber –sallallahü aleyhi ve sellem–ve İslam düşmanları için feda ederseniz, o zaman bu dünyada hor görülen ve öbür dünyada en ağır cezalarla karşılaşan hainler gibi ölürsünüz.¹⁰²

Kuzey Afrika ve Ortadoğu halkları arasında dağıtılan Alman broşürleri, Almanya'nın askeri üstünlüğünün övülmesinden düşmanlarına saldırılara kadar çeşitli konuları ele aldılar. Ama bu bildirilerde, İslama göndermelerin merkeziliği dikkat çekmekteydi. Kuran gibi dinsel metinlerden yararlanan ve dindarlık diliyle yazılan bu bildiriler, İslamın otoritesinden

¹⁰⁰ Broşür “Im Namen Gottes, des Barmherzigen! Hört zu, Ihr tapferen Krieger Nordafrikas!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1944/1945), BAB, NS 19/2637.

¹⁰¹ Broşür “Aufruf seiner Eminenz des Großmufti Il Sayid Mohammed Amin El Usseini [aynen böyle geçiyor]” (Almanca çeviri), tarihsiz (1944/1945), BAB, NS 19/2637.

¹⁰² Broşür “Arabische Soldaten!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1944/1945), BAB, NS 19/2637.

yararlanıp şiddet içeren siyasal mesajlarını onaylatmaya çalıştılar. Okuryazarların bildirileri başkalarına okuduğu ve mesajların ağızdan ağza yayıldığı hesaba katılsa bile Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaygın cahillik önemli bir engeldi. Broşürün maddi yanı kısmen telafi edebilirdi: Tasarım –renk, şekil ve görseller– en önemlisi yeşil renk ve *hamse* şekli ve bazı durumlarda koku ve tat kullanıldı –okuryazar olmayan kitleye seslenen araçlar. Son olarak, cahillik sorunundan kurtulmanın bir yolu da yeni bir iletişim aracı kullanmaktı –radyo.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Radyo Propagandası ve İslam

Almanya'nın dinsel ayaklanma mesajının yayılması bakımından, Berlin'in Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya radyo propagandası, broşür ve dergilerden daha önemliydi. Faşist İtalya daha 1934'te Radyo Bari'den Arapça yayın yapmaya başlamıştı.¹⁰³ 1939'da, savaş çıkmadan aylar önce Berlin'de Mağrip'e ve Ortadoğu'ya kısa radyo yayınları yapmaya başladı. Hitler Kuzey Afrika'ya birlik gönderdikten sonra bu çabalar büyük ölçüde hızlandı ve sonunda Alman radyo istasyonları Mekke ve Medine'ye kadar ulaşan günlük propaganda yayınları yaptı. Savaş sırasında Mağrip'te *New York Times* "Mihver Radyosu İslamı Sarıyor" manşetini atıp, "İslam dünyasında filizlenmekte olan geleneksel memnuniyetsizlik tohumlarına gübre atma" girişimleri konusunda uyarıda bulundu.¹⁰⁴

¹⁰³ Callum A. MacDonald, "Radio Bari: Italian Wireless Propaganda in the Middle East and British Countermeasures 1934-38," *Middle Eastern Studies* 13, 2 (1977), 195-207; savaştan önce Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da daha genel olarak İtalyan politikaları ve propagandası konusunda, Wright, "Mussolini, Libya, and the Sword of Islam;" Williams, *Mussolini's Propaganda Abroad*; and Arielli, *Fascist Italy and the Middle East*.

¹⁰⁴ C. L. Sulzberger, "Axis Radio Blankets Islam: American Aid Needed to Fight Propaganda Aimed at Lands of the Middle East," *New York Times* (1 Şubat 1942).

Alman propagandasının Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya ana aktarıcısı, Berlin'in güneyinde küçük bir kasaba olan Zeesen'deydi (Radyo Berlin).¹⁰⁵ 1936 Berlin Olimpiyatları'ndan beri kent dünyanın en güçlü kısa dalga radyo vericilerinden birini barındırmaktaydı; bu verici savaş sırasında Nazi propagandasının bir merkezi haline geldi. 1939'dan itibaren Zeesen her gün standart Arapça yayın yaptı; çok geçmeden Mağribi Arapça programlar Türklere, İranlılara ve Hindistanlılara yönelik yayınları da ekledi. Aslında, radyo istasyonunun gazeteci Gustav Bofinger'in yönettiği Doğu dairesi, Zeesen'deki diğer bütün yabancı yayın daireleri karşısında mutlak önceliğe sahipti.¹⁰⁶ Yazıcılar, çevirmenler ve sunucular dahil, yaklaşık seksen kişi çalışmaktaydı.¹⁰⁷ Savaş ilerledikçe, Almanlar işgal altındaki Avrupa istasyonlarını da

¹⁰⁵ Nazi Almanya'sının dışarıya radyo propagandası için bkz., Werner Schwipps, "Wortschlacht im Äther," Deutsche Welle (ed.), *Wortschlacht im Äther: Der deutsche Auslandsrundfunk im Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 1971), 13-97, özellikle 56-57 (İmparatorluk Bölgesi), 58-62 (Doğu Bölgesi) içinde; Willi A. Boelcke, *Die Macht des Radios: Welt-politik und Auslandsrundfunk 1924-1976* (Frankfurt, 1977), 405-416 (Arap Dünyası) ve 416-430 (İran, Afganistan ve Hindistan); Horst J. P. Bergmeier ve Rainer E. Lotz, *Hitler's Airwaves: The Inside Story of Nazi Radio Broadcasting and Propaganda Swing* (New Haven, CT, 1997), 42-43 ve 222-223. Reimund Schnabel, *Mißbrauchte Mikrophone: Deutsche Rundfunkpropaganda im Zweiten Weltkrieg* (Viyana, 1967), Berlin'in dışarıya radyo propagandası konusunda bir belge derlemesi sunar. Zeesen'e ilişkin çağdaş bir anlatım: Herbert Schröder, *Ein Sender erobert die Welt: Das Buch vom deutschen Kurzwellenrundfunk* (Essen, 1940). Longerich, *Propagandisten im Krieg*, 27-148, genel bağlamı verir.

¹⁰⁶ Zeesen'in Doğu Dairesi konusunda bkz. Schwipps, "Wortschlacht im Äther," 58-62; Boelcke, *Die Macht des Radios*, 405-430; Bergmeier ve Lotz, *Hitler's Airwaves*, 42-43 ve 222-223; Bernd Trentow ve Werner Kranhold, "Im Dienst imperialistischer Weltherrschaftspläne: Zum Orient- Einsatz des faschistischen Rundfunks im Zweiten Weltkrieg," *Beiträge zur Geschichte des Rundfunks* 7, 4 (1973), 22-51. Bofinger, savaşta sonra "Doğu Dairesi"nin çalışmaları konusunda dört sayfalık bir rapor yazdı, bkz. Gustav Bofinger, Rapor ("Entstehung und Geschichte der Zone Orient KWS"), tarihsiz (1945'ten sonra), Alman Radyo Arşivi (*Deutsches Rundfunkarchiv*), Frankfurt (DRA), A18/1.

¹⁰⁷ 1942 yılından itibaren bir (eksik) personel listesi için bkz. Telefon Kaydı ("Telefonverzeichnis der RRG"), 1942, DRA, RRG 2/002.

kullanarak, Paris'ten (Radyo Paris-Mondial) Mağribi Arapça ve Berberice ve daha sonra Atina'dan (Radyo Atina) standart Arapça yayın yaptı. Radyo Berlin, Nisan 1945'te kapanana kadar savaş boyunca yayın yapmaya devam etti.

Program Propaganda Bakanlığı, özellikle Ortadoğu uzmanı Leopold Itz von Mildenstein'li radyo dairesi; Dışişleri Bakanlığı ve Wehrmacht Yüksek Komutasının propaganda dairesi tarafından koordine edildi. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik propagandanın içeriğinden Dışişleri Bakanlığı, özellikle Nazi emektar Gerd Rühle ve genç yardımcısı, daha sonra Federal Cumhuriyet şansölyesi olan Kurt Georg Kiesinger'in yönettiği radyo dairesi sorumluydu; Doğu seksiyonu Kurt Munzel'in yönetimindeydi.¹⁰⁸ Ernst Woermann'ın siyaset dairesinin Doğu seksiyonu da işin içine girdi. Programın genel temaları, Dışişleri Bakanlığının farklı bölümlerinden gelen uzmanların oluşturduğu sözde ülke komitelerinin haftalık toplantılarında belirlenirdi –örneğin Fritz Grobba, uzun süre “Arap komitesi-ni” yönetti. Müslüman çalışanlar arasında, Arapça ve Türkçe yayınlarında çalışan Alimcan İdris de vardı.¹⁰⁹

Almanlar güçlü kişilikleri işe aldılar. Radyo Berlin'in standart Arapça yayınlarının baş suncusu, Iraklı gazeteci Yunus Bahri'ydі.¹¹⁰ Yaşı kırka yaklaşan Bahri 1939'un başında Alman başkentine geldi ve hemen Zeesen'de çalışmaya başladı. “Berlin, radyo üzerinden propaganda aracı olacak daha iyi bir kişi bulamazdı,” diyordu bir İngiliz istihbarat raporu: “Küfür-

¹⁰⁸ Kurt Georg Kiesinger, *Dunkle und helle Jahre: Erinnerungen 1904-1958* (Stuttgart, 1989), 213-264, Kiesinger'in radyo departmanı ile ilgili bakış açısını verir, Nazi ideolojisini radyo propagandasının dışında tutmak için elinden geleni yaptığını iddia eder ve Dışişleri Bakanlığının etkisini genellikle azımsar.

¹⁰⁹ Bofinger, Rapor (“Entstehung und Geschichte der Zone Orient KWS”), tarihsiz (1945'ten sonra), tarihsiz, DRA, A18/1.

¹¹⁰ Yunus Bahri konusunda bkz. Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 138, 151-154 ve 225. Bahri savaştan sonra Lübnan'a kaçtı ve Berlin yıllarıyla ilgili anılarını beş cilt halinde yayınladı; anılar çok sayıda yanlış içerir ve çok ihtiyatlı okumak gerekir, bkz. Yunus Bahri, *Huna Birlin! Hayya al-'arab! (Berlin Budur! Yaşasın Araplar!)*, 5 cilt (Beyrut, tarihsiz).

bazlığıyla, entrikalarıyla ünlü bir adamdır; birinci sınıf bir yalancı ve fitnecidir; her şeyden önce iyi bir fiyat veren herkese satılmaya hazırdır.”¹¹¹ Ateşli bir sömürgecilik karşıtı aktivist olan Bahri İslam dünyasını dolaşmış, Hollanda Doğu Hint Adalarında siyaset yazarı olarak çalışmış ve daha sonra Irak’a yerleşmişti; orada bir gazete yayınlamış ve devlet radyosunda sunucu olarak çalışmıştı. Keskin sesi, saldırgan konuşmaları ve bariz sesini yükseltme yeteneğiyle yaptığı radyo yayınları, Almanya’nın Arapça yayınlarının markası haline geldi. Savaş sırasında Berlin’de Bahri’yle tanıştırılan yaşlı Max von Oppenheim, daha sonra şöyle dedi: “Berlin’deki diğer Araplardan daha çok etrafına genç Alman kızlar toplamayı seven, iyi bir radyo sesine sahip, oldukça zeki, yarı-vahşi bir adamdı; çabuk sinirlenirdi ve kabadayıydı, sürekli radyodaki çalışma arkadaşlarına diklenip tokat atardı.”¹¹²

Bahri Berlin’in en ünlü Arap sunucusuydu; ama Almanlar, Arap dünyasının neredeyse her bölgesinden başka spikerler de çalıştırdı.¹¹³ Bunların arasında dini bir şahsiyet göze çarpıyordu –Faslı din adamı, pan-İslami düşünür, sömürgecilik karşıtı aktivist ve savaştan sonra Kuran’ın İngilizce çevirmeni olarak dünya çapında üne kavuşan Takiyuddin el-Hilali.¹¹⁴ Reşid Rıza’nın öğrencisi olan el-Hilali, Richard

¹¹¹ Yunus Bahri’yle ilgili Bilgi Pusulası, tarihsiz (Temmuz 1939), Lampson’dan (Kahire Büyükelçiliği) Halifax’a (Dışişleri Bakanlığı) gönderildi, 6 Temmuz 1939, İskenderiye, NA, FO 395/664.

¹¹² Oppenheim, Anılar (“Leben im NS-Staat, 1933-1945”), tarihsiz (1945/1946), (Landshut), OA, Nachlass Max von Oppenheim, no. 1/14.

¹¹³ Arapça radyo servisinde çalışan Iraklıların bir fotoğrafı, Anonim, “Moslems als Deutschlands Gäste,” *Signal* (Şubat 1942, 1. sayı), 16 içinde bulunabilir.

¹¹⁴ Takiyuddin el-Hilali konusunda bkz. Muhlis al-Sabti, *Al-salafiyya al-wahhabiyya bi-l-maghrib: Taqi al-Din al-Hilali ra'idan (Fas'ta Vehabi Selefilik: Lider Takiyuddin el-Hilali)* (Kazablanka, 1993); Henri Lauzière, “The Evolution of the Salafiyya in the Twentieth Century through the Life and Thought of Taqi al-Din al-Hilali” (Doktora tezi, Georgetown Üniversitesi, 2008); Mehdi Sajid, “Säkularisierung durch Augenzeugenschaft kontern: Der Bericht von Taqi al-Din al-Hilali (gest. 1987) aus Bonn über die Religiosität der Europäer,” Bekim Agai ve

Hartmann ve diğer Oryantalistlerin önerisi üzerine Radyo Berlin'e girmeden önce, iki savaş arası dönemde Almanya'da eğitimini tamamlamıştı. Kısa sürede Zeesen'in en ünlü Arap ajitatörlerinden biri oldu.

Programın içeriğine Almanlar karar vermesine rağmen, spikerlerin değiştirmek için açık kapıları vardı. İlk yayınlardan kısa süre sonra, Dışişleri Bakanlığında bir Ortadoğu uzmanı Müslüman spikerlerden bazılarının, "özellikle Iraklı sunucu Yunus Bahri"nin, programlara "her zaman çıkarmıza olmayan" "kişisel bir renk" katmasından yakındı.¹¹⁵ Almanlar propaganda metinlerini hazırlayıp vermelerine ve hem çevirmenleri hem çeviri metinleri kaydeden sunucuları kontrol etmek için ayrıntılı bir sistem kurmuş olmalarına rağmen, Bahri kendi mesajlarını araya sıkıştırmayı genellikle becerirdi. "Spiker Yunus Bahri'nin kendisine verilen metni defalarca biraz değiştirdiği bilinen bir sırdır," diyordu bir yetkili. Bu değişiklikler genellikle önemsiz gibi görüldüğü için, kaydedilen malzemeyi gönderilmeden önce kontrol eden Alimcan İdris çoğu kez müdahale etmezdi. Dahası, modülasyon evresi –resmi program başlamadan önce dalga boyunun ayarlandığı dönem– sunuculara manipülasyon fırsatı verirdi: Spikerlerin bu dönemde dinleyici mektuplarına yanıt vermeleri gerekirken, Yunus Bahri bu süreyi çoğu kez kendi görüşlerini yayınlamak için kullanırdı.¹¹⁶ Anılarında Bahri istasyonu neredeyse kendi başına yönettiği izlenimi vermektedir; kendisine "Alman yabancı radyo yayınının önde gelen yöneticisi" derken, "Türkistanlı Müslüman mücahit" İdris'in rolünü, bürosunun "doğaçlama bir çevirmeni" diye önemsiz göstermekteydi.¹¹⁷

Stephan Conermann (ed.), "Wenn einer eine Reise tut, hat er was zu erzählen": Präfiguration, Konfiguration, Refiguration in muslimischen Reiseberichten (Berlin, 2013), 191-228 içinde.

¹¹⁵ Mildenstein, Rapor, tarihsiz (1939), (Berlin), BAB, R 58/783.

¹¹⁶ A.g.e.

¹¹⁷ Bahri, *Huna Birlin!*, cilt 2 (Zu'ama al-naziyya ka ma 'araftuhum [Tanıdığım Nazi Liderleri]) (Beyrut, tarihsiz), 31; İdris konusunda, Bahri,

Yalnızca Ortadoğu’da değil, Mağrip’in birçok yerinde de dinleyiciye ulaşan standart Arapça yayın, Almanlar tarafından özellikle önemli sayılmaktaydı. Program senaryoları, Kuzey Afrika ve Ortadoğuyu hedefleyen Nazi propagandasının içeriği konusunda zengin bir bilgi kaynağıdır.¹¹⁸ Programlara ilişkin genel bir değerlendirme zaten var olduğu için, aşağıdaki paragraflar, yalnızca bu yayınlarda dinsel sloganların, terminolojinin ve retorikğin oynadığı rolü aydınlatacak seçme vakalara odaklanır.¹¹⁹

Huna Berlin!, cilt 3 (*Hitler wa'l-shuyu'iyya [Hitler ve Komünizm]*) (Beyrut, tarihsiz), 78.

¹¹⁸ Aralık 1940 ile Şubat 1941 arasında gönderilen Arapça radyo yayınlarının metinleri, BAB, R 901/73039 içinde bulunabilir. 1942’den itibaren Kahire’deki ABD diplomatları, Almanya’nın Arapça propaganda yayınlarını kaydetti. İngilizceye çevrilip Washington’a gönderildiler. Bu metinler için bkz. USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77 (1942 için), Kutu 93 (1943 için) ve Kutu 112 (1944 için). Almanya’nın Arapça radyo yayınlarının bazı betinleri, USNA, RG 208, Entry 373, Kutu 417 içinde saklıdır. Daha fazla Arapça radyo yayını metinleri ve Mihver radyo programlarının özeteleri için bkz. USNA, RG 262, Giriş 3, Kutu 9; USNA, RG 208, Giriş 362, Kutu 133; USNA, RG 208, Giriş 373, Kutu 421; USNA, RG 208, Giriş 374, Kutu 430; USNA, RG 208, Giriş 387, Kutu 622. 1942’den önce radyo programlarıyla ilgili altı sayfalık bir Amerikan değerlendirmesi için bkz. ABD Enformasyon Koordinatörü, Rapor, (“Axis Propaganda in the Moslem World”), 23 Aralık 1941, Washington, USNA, RG 165, Kutu 3061. ABD istihbarat subayı Anne H. Fuller’in 1941’de Arap dünyasına Alman propagandasıyla ilgili bir değerlendirmesi, için bkz. USNA, RG 208, Giriş 373, Kutu 418. Benzer raporlar için bkz. USNA, RG 208, Giriş UD 577, Kutu 4. İngilizler de, Almanya’nın Arapça radyo yayınlarının Londra’da çeşitli bakanlıklarca kullanılan ve bugün BBC Arşivlerinde saklanan yayın izleme metinlerini derledi. Arapça propaganda yayınlarının bazı özgün kopyaları savaştan kurtuldu ve bugün DRA’da saklanmaktadır.

¹¹⁹ Herf, *Nazi Propaganda for the Arab World*, Almanya’nın Arapça radyo propagandasının içeriğine ilişkin, Yahudi karşıtı içerik odaklı kronolojik bir değerlendirme sunar; Thomas J. Kehoe, “Fighting for Our Mutual Benefit: Understanding and Contextualizing the Intentions behind Nazi Propaganda for the Arabs during World War Two,” *Journal of Genocide Research* 14, 2 (2012), 137-157, bu propagandada Yahudi karşıtı temaların önceliğini yeniden vurgular. Vera Henssler, “Für die Propaganda nach dem Orient ist bei weitem die wirksamste Waffe der Rundfunk’:

Genellikle sert ve heyecan verici bir tonla sunulan Berlin'in standart Arapça yayın programı, bölgede yayın yapan diğer istasyonlardan oldukça farklıydı. Programa her zaman Kuran okunarak başlanırdı –başlangıçta Alimcan'ın ortaya attığı bir düşünce.¹²⁰ Dışişleri Bakanlığındaki propagandacılar, İslam dünyası ülkelerinden ezber parçalar elde etmeye özellikle hevesliydi; Reich'te üretilenlerden daha sahici olduklarına inanıyorlardı. Örneğin Tunus'un işgalinden sonra, hiç vakit kaybetmeden Tunuslu yerel imamlardan Kuran kayıtları aldılar.¹²¹

Broşür propagandasında olduğu gibi, bu radyo yayınlarında da İngiliz İmparatorluğunu, Amerika Birleşik Devletlerini, Bolşevizmi ve Yahudiliği İslamın düşmanları olarak tanıtmak için din kullanıldı. Berlin'in İngiliz egemenliğine karşı çıkma çağrıları çok sık yapıldı. 29 Temmuz 1942'de Rommel Kahire'ye yürüdüğünde, Alman radyo yayınları şunu buyurdu: "İngilizler kötülüklerini ve baskılarını arttırdıkları her seferinde, Allah'ın adını anıp onlarla savaşmak Müslümanların görevidir."¹²² Berlin'in Arapça yayınları, dünyanın her tarafında Müslümanlara uygulanan (iddia edilen) İngiliz baskılarıyla ilgili sürekli haber yaparak, Müslümanların bu "kötülükleri" unutmamasını sağladı. Filistinli bir "şehidin" –özgürlüğü için savaşırken bize sahabeyi hatırlatan bir "kahraman"ın– idam

NS-Auslandspropaganda in den Nahen Osten und Nordafrika," *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 59, 11 (2011), 920-937, Alman radyo yayını kılavuzlarına dayanan bir değerlendirme sunar. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Alman radyo propagandasına ilişkin daha önce yapılmış önemli çalışmalar: Ageron, "Contribution à l'étude de la propagande allemande au Maghreb pendant la Deuxième Guerre mondiale," 21-32; neredeyse anyısı, Ageron, "Les populations du Maghreb face à la propagande allemande," 13-39; Baida, "Le Maroc et la propagande du IIIème Reich," 93-95.

¹²⁰ Bofinger, Rapor ("Entstehung und Geschichte der Zone Orient KWS"), DRA, A18/1; benzer şekilde, Schwipps, "Wortschlacht im Äther," 60.

¹²¹ Rühl'den Rahn'a, 13 Mart 1943, Berlin, PA, R 27768; yanıtı, Rahn'dan Rühl'e, 4 Nisan 1943, Tunus, PA, R 27766.

¹²² Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic," 29 Temmuz 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

edilmesine ağıt yaktı.¹²³ Hindistan'da Müslümanlara yönelik (iddia edilen) İngiliz baskılarıyla ilgili haberleri kullanıp, "İslamın en son düşmanı İngilizlerdir," diye ilan etti.¹²⁴ Mısır'da İslami hareketlerin İngilizler tarafından bastırılmasını haber yaptı; İngilizlerin Müslüman ülkelere "ahlaksızlık yaydı"ğını ve "İslama karşı cezai takibatlardan" sorumlu olduklarını iddia etti.¹²⁵ İngilizlerin camilere ve kutsal yerlere saygısızlığı, merkezi dinsel temalar arasındaydı. ABD Savaş Enformasyon Dairesinin bir subayı Ekim 1941'de "Hem İtalyan hem Alman propagandası, kutsal mekânların İngiliz uçaklarınca yıkılmasını sürekli vurgular," diyordu.¹²⁶ Ertesi yılın yazında Berlin'in Arapça yayını, Londra'nın Mısır kentlerini mühimmat deposu ve asker kampı gibi kullandığını ve böylece camileri ve tarihsel anıtlara potansiyel hasara maruz bıraktığını defalarca iddia etti.¹²⁷ Radyo yayınları, hilafetin kaldırılmasından ve Kahire'de dinsel törenlerin yasaklanmasından Londra'yı sorumlu tuttu.¹²⁸ 1942 kışında Berlin, İngilizlerin, büyük bir Müslüman

¹²³ Radyo Yayını Metni "Der Freiheitsheld Jusuf Abu Durra" (Almanca çeviri), 8 Şubat 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹²⁴ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: Britain and Islam," 6 Ağustos 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77. Haziran 1943'te, Berlin'deki spiker, Barid el-Şark'tan, Hindistan'da İngiliz egemenliği altındaki Müslümanlarla ilgili bir makaleyi bile okudu, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Athens in Arabic," 7 Haziran 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹²⁵ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: Al Azhar University and the Moslem Cause," 3 Eylül 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹²⁶ Fuller (Savaş Enformasyon Dairesi), Rapor ("Necessary Precautions in Broadcasting to the Arab World"), 6 Ekim 1941, tarihsiz, USNA, RG 208, Giriş 373, Kutu 418.

¹²⁷ Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic," 1 Temmuz 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77; ayrıca bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: The British Do Not Want to Declare Cairo an Open City," 27 Haziran 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹²⁸ Hilafet konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: The Mufti of Tripoli," 14 Şubat 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; Kahirede bayram kutlaması konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Athens in Arabic: Bairam and Our Policy," 30 Eylül 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

toplantısından korktukları için, Mısır'da ve Hindistan'da hacı-
ları engellediğini bildirdi.¹²⁹ Berlin, Alman denizaltıların hac
gemilerine saldırmaya hazır beklediğini bildiren "düşman rad-
yoların duyurduğu iddialar"a da karşı çıktı.¹³⁰ Radyonun din-
leyicilerine verdiği güvenceye göre Alman kuvvetleri, zaman
çizelgesini önceden bildirdikleri sürece hangi bayrak altında
olursa olsun hacı taşıyan hiçbir tekneye saldırmayacaktı. Bir
süre sonra, Mısırlı hacıların Arap yarımadasına güvenle ulaş-
tığı anlatılınca Berlin övündü: "Açıktır ki, Kızıl Deniz'i geçen
hacı gemileri, Mihver devletleri istediği için Cidde'ye güvenli
bir biçimde ulaştılar."¹³¹ Diğer yanda, Berlin'in iddiasına göre,
Whitehall hacı engellemek için her şeyi yapmıştı. Bir sonraki
hac döneminde, 1943 Eylülünde, Zeesen İngiltere'yi Filistinli
ve Hindistanlı hacıların ülkelerinden ayrılmasını engelle-
mekle suçladı.¹³² Bir ay önce radyo istasyonu şunu duyurmuş-
tu: "De Gaulcüler, İngilizlerin Suriye'de iktidar verdiği o şar-
latanlar, hem kara hem deniz yoluyla hacı yasaklama kararı
aldılar."¹³³ Özgür Fransızlar, "yalnızca Müslümanlardan değil,

¹²⁹ Mısır ve Hindistan konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "The Arab Nation: The Pilgrimage," 4 Aralık 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77; Hindistan konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Pilgrims," 12 Ocak 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93. Savaş sırasında İngiliz İmparatorluğunun bir kaygısı olarak hac, bu bölümün ilerleyen sayfalarında tartışılır.

¹³⁰ Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Pilgrimage," 8 Aralık 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹³¹ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: The Pilgrimage," 14 Aralık 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77; Berlin'in Arapça servisi iki gün sonra hacılara tekrar selam gönderdi, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Athens in Arabic: The Pilgrimage," 17 Aralık 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹³² Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: British Obstacles for Arab Palestinian Pilgrims," 30 Eylül 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹³³ Suriye ve Hindistan konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Athens in Arabic: The Pilgrimage," 12 Ağustos 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; Hindistan konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: India," 12 Ağustos 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; Radyo Yayını İzleme Metni

İslam dininden de nefret” etmeleri bakımından İngilizlere benzerler. Londra, “Müslümanlar orada birleşirse, yeryüzünde hiçbir gücün onları yenemeyeceğinin ya da gözünü korkutamayacağının” pekâlâ farkındaydı. Bir süre sora Radyo Berlin daha açık sözlü oldu. İstatistiksel verileri sıralayan sunucu, 400 milyon Müslümanın Müttefiklerin gücünden daha büyük bir kuvvet oluşturacağını iddia etti ve ekledi: “Bu Müslüman kuvvet, Müslümanların arzularına ve özlemlerine razı olmazsa Britanya’ya karşı duracaktır.”¹³⁴

Radyo Berlin’e göre, İslama İngiliz saldırılarının –ve genel olarak Avrupa emperyalizminin– esas destekçileri ve yararlanıcıları Yahudilerdi. Rommel’in birlikteli Kahire’ye yaklaştıkça, Yahudi karşıtı ajitasyon daha da tutkulu hale geldi. 1942 Temmuzunun başında, Rommel Mısır sınırını geçince, Zeesen’de Arapça konuşan spiker, Yahudilerin ülkeden kaçtığını iddia etti: “Bir kez daha Allah’a şükrediyoruz ki, Mısır bu zehirli sürüngenlerden temizlenecektir.”¹³⁵ Aynı ayda İtalyan-Alman tank ordusu Mısır’ın kalbine yaklaşıırken, Berlin şunu duyurdu: “Yahudiler kadınlarınıza tecavüz etmeyi, çocuklarınızı öldürmeyi ve sizi yok etmeyi planlıyor. İslam dinine göre hayatınızı savunmak, ancak Yahudiler imha edilerek yerine getirilebilen bir görevdir.”¹³⁶ Spiker açıkça şiddet çağrısında bulunuyordu: “Yahudiler sizi öldürmeden siz onları öldürün.” 1943 baharında Alman birlikleri Afrika kıtasını terk ettikten sonra, Radyo Berlin Çin’de, Japonya’da, Hindistan’da ve dünyanın geri kalan kısmında ortak düşmanlara ve en önemlisi Yahudilere karşı birleşen Müslümanların dayanışması konu-

“Athens in Arabic: Indian Pilgrims,” 15 Ağustos 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹³⁴ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: News of the Arab Countries: The Moslems of the World,” 27 Ekim 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹³⁵ Radyo Yayını İzleme Metni “Voice of Free Arabism,” 1 Temmuz 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹³⁶ Radyo Yayını İzleme Metni “Voice of Free Arabism: The London Mosque,” 16 Temmuz 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

sunda dinleyicilerine güvence veriyordu.¹³⁷ Yılın sonuna doğru Kuran'ın "kötülüklerinden ötürü" Yahudileri lanetlediği ve "Muhammed de, kendisini öldürmek istedikleri için onlardan nefret etti," iddiasında bulundu.¹³⁸ Bir ay sonra Radyo Berlin'de Arapça konuşan demagoglardan biri, kutsal kitaba gönderme yaparak şunu duyurdu: "Yahudiler İslamın en kötü düşmanlarıdır ve hep öyleydiler."¹³⁹ Zeesen bu tür Yahudi karşıtı tiratları sonuna kadar yayınlamaya devam etti. Herhalde en önemlisi, el-Hüseyni'nin 1 Mart 1944'teki nefret konuşmasıydı; şöyle dedi: "Allah aşkına, tarih aşkına ve din aşkına bulduğunuz her yerde Yahudileri öldürün."¹⁴⁰ Radyo Berlin'in Yahudilerin Filistin'i kolonileştirmesiyle ilgili kaygılara ateşlemeye çalışmakla kalmadı, bunun da ötesine geçip Nazilerle ilgili geleneksel Nazi anlatılarını, kalıplarını ve komplo teorilerini kullandı ve sonunda Yahudileri öldürme çağrılarında bulundu. Aslında Alman propagandası İslam ile Yahudi karşıtı ajitasyonu, modern Müslüman dünyada o zamana kadar görülmemiş ölçüde birleştirdi.

Amerika karşıtı propaganda genellikle daha az din-yüklüydü. Almanya'daki spikerler yalnızca arada bir, genellikle Amerikalıları kültürel bakından aşağı göstermek için İslama göndermeler yapacaktı. Örneğin 5 Ekim 1942'de Berlin gürledi:

Radyo Boston birkaç gün önce büyük kahkahaya neden olan bir konuşma yayınlayınca şaşırmadık. Prog-

¹³⁷ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: The Moslem Fraternity," 27 Nisan 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; ayrıca bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Palestine: Talk: Moslem Attention," 17 Haziran 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹³⁸ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: The Jews Have Their Religion and the Moslems Have Theirs," 29 Aralık 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹³⁹ Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Talk: Forgiveness in Islam," 12 Ocak 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁴⁰ Hirszowicz, *The Third Reich and the Arab East*, 311.

ram tuhaf bir dans müziğiyle başladı; ardından sunucu yüksek bir sesle cıglık attı: “Allahu Ekber.” Bu kişiler Allah’a mı, yoksa şeytana mı dua ettiklerini bilmiyorlar. Tuhaf alışkanlıkları olan tuhaf insanların oluşturduğu bir ulusturlar. Dinsiz tavırları ve hareketleriyle Müslümanların duygularını her zaman çiğneyen bu Amerikalılar, şimdi Almanların dine saygı göstermediğini söyleme cüretini gösteriyorlar.¹⁴¹

Ertesi yıl Berlin’in Arapça yayını Amerikalıları “para kesesinin esiri” olmakla, ekonomik sömürücülükle ve düşük ahlaki standartlara sahip olmakla suçlayıp, “Amerikan çabaları sağlam bir kayaya –İslam kayasına– çarpacaktır” iddiasında bulundu.¹⁴²

Son olarak Radyo Zeesen’in Arapça yayını, Sovyet karşıtı ajitasyonunda da İslamdan yararlandı. El-Alameyn savaşının arifesinde, Alman tankları kuzey Kafkasya’ya ilerlerken, Berlin’deki spiker ilan etti: “Yahudilerle ve emperyalistlerle savaştığımız gibi Bolşevizmle de savaşmalıyız.”¹⁴³ Birkaç ay sonra, Wehrmacht Kafkas Dağlarından geri çekildikten sonra, Berlin, bölgede Sovyetlerin Müslümanlara uyguladığı zulme ilişkin korkunç hikâyeler anlattı: “İmamların görevlerini icra ettikleri cami ve Müslüman okulu gibi Müslümanlarca kutsal mekânlarda o imamlar akrabalarının ve cemaatlerinin gözleri önünde kurşuna dizildi ya da darağaçlarında asıldı.” Stalin’in Müslümanlara zulmü ve Sovyetler Birliği’nde İslamın yıkımıyla ilgili haberler birkaç haftada bir yayınlandı. Camilerin kapatıldığı ve dinsel törenlerin yasaklandığı sürekli dinleyicilere hatırlatıldı. “Rusya, Müslümanlara en düş-

¹⁴¹ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: America,” 5 Eylül 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹⁴² Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: An American Paradise,” 4 Haziran 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹⁴³ Radyo Yayını İzleme Metni “Voice of Free Arabism: Bolshevism and Islam,” 7 Eylül 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 77.

man ülkeydi ve hâlâ öyledir.”¹⁴⁴ 1943 baharında “Komünizm ve İslam” üzerine, katliam ve kapanan cami öyküleriyle dolu bir konuşma yayınlandı: “Komünizm, İblis’in peşinden gidenlere dayanır.”¹⁴⁵ Birkaç ay sonra, Radyo Berlin’inde Arapça konuşan sunucu, güya Kafkasyalı iki direniş savaşçısının el-Marghi’ye yazdığı ve Bolşeviklerin İslama karşı zalimliklerini sıralayan bir mektubu yüksek sesle okudu.¹⁴⁶ 1943’ün sonunda, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’ya Sovyet sızmasıyla ilgili uyarılar gelince, Zeesen izleyicilerine şu güvenceyi verdi: Stalin, İslamın planları önünde “güçlü bir engel” olduğunu anlamıştı; çünkü Bolşevik ilkeler ile İslami ilkeler “taban tabana zıttı.”¹⁴⁷ Ağustos 1944’te Berlin, Moskova’nın “camileri yıktı”ğını, “Kuran’ı yaktı”ğını ve “Müslümanların dinsel görevlerini yerine getirmesini yasakladı”ğını duyurdu –“Bolşevizm İslama aykırıydı.”¹⁴⁸

Berlin’in Arapça radyo propagandası, Almanları ise Müslüman inancın en güvenilir savunucuları olarak nitelemek-

¹⁴⁴ Radyo Yayını İzleme Metni “Voice of Free Arabism: The Russians and the Quran,” 6 Nisan 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 112; for similar reports, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Bolshevik Atrocities [sic] against the Moslems,” 2 Şubat 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93; Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Russian,” 25 Şubat 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93; and Radyo Yayını İzleme Metni “Athens in Arabic: The Soviets and the Moslems,” 23 Ekim 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93; Berlin also reported on the general suppression of religion in the Soviet Union, see, for instance, Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Bolshevik Propaganda and the Freedom of Religion in Russian,” 12 Ocak 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93.

¹⁴⁵ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Communism and Islam,” 12 Nisan 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93.

¹⁴⁶ Radyo Yayını İzleme Metni “In dependent Egypt: An Important Historical Document for the Egyptian Public,” 15 Temmuz 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 93.

¹⁴⁷ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Stalin’s Ambitions in the Near East and Arab Countries,” 10 Aralık 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Box 112.

¹⁴⁸ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Talk: Bolshevism and Its Dangers,” 22 Ağustos 1944 (kayıtlı), RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

teydi. 5 Aralık 1940 tarihli “Arap Bildirisi”ni, Almanya’nın Kuran ve İslam tarihi üzerine bilimsel çalışma geleneğini ve Müslümanlara hayranlığını, Arap dünyasıyla ve İslamla dostluğunu vurgulayan daha ayrıntılı bir radyo bildirisi izledi: “Alman bilim insanlarının araştırmaları, Peygamber’in şahsiyetini ve yaşamına özel bir ilgi göstermiştir,” diye övünüyordu spiker.¹⁴⁹ Alman program, İslam ile Nazizmin sözde ortak ilkelerine de göndermelerde bulunuyordu. 22 Mayıs 1943’te “İslam ve Nasyonal Sosyalizm” üzerine bir konuşma, hem Kuran’da hem Nasyonal Sosyalist öğretilerde aslen var sayılan düzen idealini ve iddiaya göre, ortak koşulsuz “güç sevgisi”ni aydınlatmaktaydı.¹⁵⁰ Dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle Balkanlar’da ve Doğu topraklarında Alman işgali altında Müslüman yaşamına ilişkin haberler giderek daha fazla öne çıktı. Berlin 5 Ağustos 1942’de, Arnavutluk’ta Alman ve İtalyan yetkililerin hasar görmüş camileri onardığını duyurdu.¹⁵¹ Almanya sayısız radyo yayınında, Güneydoğu Avrupa’da Londra ve Washington’un arka çıktığı Komünist partizanların ve Sırp Çetniklerin yaptıkları zulümlere karşı Müslümanları koruduğunu iddia etti.¹⁵² 1944’ün

¹⁴⁹ Radyo Yayını Metni “Zur Regierungserklärung für die Araber” (Almanca çeviri), 12 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039. Bu bildirisi, “Arap bildirisi”nden birkaç gün sonra gönderildi, Radyo Yayını Metni “Deutsche Rundfunkklärung vom 5. Dezember 1940,” 7 Şubat 1942, Berlin, PA, R 28876 (ayrıca PA, R 261123 ve R 261179 içinde).

¹⁵⁰ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Islam and National-Socialism,” 22 Mayıs 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹⁵¹ Radyo Yayını İzleme Metni, “Berlin in Arabic: The Axis and the Moslems,” 5 Ağustos 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

¹⁵² Bu raporlar, 1943’ün başında Bosna-Hersek’e Alman askeri müdahaleleriyle birlikte başladı, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: The Mufti of Jerusalem,” 1 Mayıs 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; Sırbistanlı Çetniklere İngiliz desteği konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni “The Arab Nation: ‘Have You Heard, Ye Moslems?,’” 26 Mayıs 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; Balkanlar’da komünist partizanlara İngiliz-Amerikan desteği konusunda örneğin bkz. Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: The Moslems in the Balkans,” 31 Temmuz 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112; “Berlin in Arabic: The Moslems of the

başında bir radyo yayını, partizanların Müslüman bir köye baskınını ayrıntısıyla anlattı; iddiaya göre, partizanlar yerel camiye yağmalamış ve bütün Müslüman kadınları, tecavüz etme niyetiyle zorla ibadethaneye sokmuştu –ancak Alman askerlerin yetişmesiyle kurtulmuşlardı.¹⁵³ Birkaç ay sonra bir haber, “Büyük Almanya”nın Balkan Müslümanlarının haklarını savunmaya hazır olduğunu doğruladı.¹⁵⁴ 20 Temmuz 1944’te Hitler’e suikast girişiminden sonra, Zeesen’deki spiker şunu duyurdu: “Balkan Müslümanları, son olaydan sonra Führer’in güvende olduğu haberine sevindi.”¹⁵⁵ “Geçen cuma Balkanlar’daki bütün camilerde şükür duaları okundu;” çünkü deniliyordu, Müslümanlar, Hitler’i kendilerini “cani Bolşeviklerden kurtaran” kişi olarak görüyorlardı.¹⁵⁶ Berlin, Doğu Müslümanlarına yönelik dinsel politikalarıyla da övündü. Örneğin 13 Ekim 1943’te dinleyenlere şöyle denildi: “Bolşevikler on binlerce papaz ve çok sayıda Müslüman ulema idam etti; camileri yıktılar, mallarına el koydular ve evlerini yaktılar. Alman orduları Kırım’ı fethettiğinde, Müslümanlara haklarını geri verdiler ve camilerini yeniden açtılar.”¹⁵⁷ Ne var ki, Alman ordularında Müslüman gönüllüler konusu daha hassastı. 22 Mayıs 1944’te Arapça program Müttefiklerin Kuzey Afrikalı Müslüman askerleri İtalyan cephesinde “harcanan asker” olarak kullanıldığını bildirip,

Balkans,” 4 Ağustos 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁵³ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Moslem Women in Yugoslavia,” 4 Şubat 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁵⁴ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Allied Terror in the Balkans,” 27 Haziran 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁵⁵ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Moslem Thanksgivings for Hitler’s Safety,” 24 Temmuz 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁵⁶ A.g.e.

¹⁵⁷ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Palestine,” 13 Ekim 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

birkaç saat sonra da Balkanlar'da Alman komutası altında savaşılan Müslümanları övünce, bu açmaz iyice alenileşti.¹⁵⁸

Almanya'nın Arap dünyasına yönelik radyo propagandasında İslamı kullanması, İslamın dostlarını ve düşmanlarını karşılaştırmanın ötesine geçti. Radyo Berlin saf dinsel bir program, yalnızca satır aralarında siyasal mesaj taşıyan haftalık dinsel sohbet (*religiöser Wochentalk*) programı da yayınladı. Gerd Rühle bir iç notta, bu yayınların her şeyden önce daha genel olarak Alman programlarına ilgiyi arttırma amacı taşıdığını açıkladı, ama sohbet programlarının yabancı yönetimine direniş zorunluluğunu vurgulamak için dinden yararlandığını da ekledi.¹⁵⁹ "Haftalık dinsel sohbetler" genellikle "Ey Muhammediler!" ya da "Ey Allah'ın hizmetkârları" –her gösteride tekrarlanan şiarlar– uyarılarıyla dinleyiciye seslenerek başlardı. Sohbetlerin amacı Müslümanlara ahlaki öğütlerde bulunmak, etik sorunları ve dinsel değerleri öğretmektir. Kuran'a, Peygamber'in yaşamına ve erken İslam tarihine göndermelerle dolu olan programlar, vaaz biçiminde sunulurdu. "Dindarlık," "Doğruluk," "Hizmetçilere, Kölelere ve Hayvanlara Uygun Muamele," "İmanın Doğruluğu ve Gücü" ya da "Hac" üzerine sohbetler Müslüman dinleyicilere dindar olmayı, Peygamber'in geleneklerine geri dönmeyi ve müminler cemaati düşüncesinin peşinden gitmeyi öğütüyordu.¹⁶⁰ Bu yorumların çoğu, Müslümanların İslamın

¹⁵⁸ Müttefik ordularındaki Müslümanlar konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Talk: Moslem Soldiers Fight in Italy," 22 May 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112; Alman ordularındaki Müslümanlar konusunda bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Moslem Soldiers Fight in the Balkans," 22 May 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁵⁹ Rühle, İç Not ("Aufzeichnung betr. die Rundfunkpropaganda in dem arabischen Raum"), 5 Mayıs 1941, Berlin, PA, R 67482.

¹⁶⁰ Radyo Yayını Metni "Religiöser Wochentalk: Die Frömmigkeit" (Almanca çeviri), 5 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039; Radyo Yayını Metni "Religiöser Wochentalk: Die Wahrhaftigkeit" (Almanca çeviri), 26 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039; Radyo Yayını Metni "Talk: Die gute Behandlung des Dieners, Sklaven

yolundan ayrıldıkları için zayıf düştüklerini ima ediyordu. Yalnızca din yeniden güçlü olmalarına, düşmanlarına karşı kendilerini savunmalarına yardımcı olacaktı. Örneğin Aralık 1940'ta "cömertlik" üzerine bir sohbette spiker, eskiden dinsel değerlerin İslam imparatorluğunu büyüttüğünü, ama İslamın yolundan ayrılmanın "Allah'ın ve Resulünün hışmına" ve dolayısıyla gerilemeye yol açtığını iddia etti.¹⁶¹ Bir ay sonra, "Bencillik" üzerine bir sohbetin sunucusu, İslami bir diriliş arzusunu ifade etti: "Dinlerinin emirlerine uygun davranmaları için Allah Muhammedilere yardımcı olsun; gerilemeden sonra onları tekrar kudretli kılsın ki, düşmanlarını yenebilsinler."¹⁶² Ertesi ay sunucu, dinleyenleri "uyanmaya" çağırdı, onları zayıflığa, İslam imparatorluğunun gerilemesine ve küresel ümmetin dağılmasına yol açan derin bir uykuda olmakla suçladı.¹⁶³ Sürekli tekrarlanan bir anlatı da, İslam düşmanlarının Müslümanları bilerek eğitimsiz ve cahil bırakmalarıydı. "İlim ve Eğitim" üzerine bir sohbet birçok Müslümanın kendi inancından habersiz olması gerçeğine hayıflanıyor ve onları ezmek ve yönetmek için kasten eğitimsiz bırakanları suçluyordu.¹⁶⁴ Aynı şekilde, "İslamda Yenilenme ve Hurafe" üzerine bir sohbet, İslamın temellerine ve Peygamber'in geleneklerine geri dönme çağrısında bulundu. Modernizmi ve hurafeyi yalnızca İslamın düş-

und Tieres" (Almanca çeviri), 23 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039; Radyo Yayını Metni "Kultureller Talk: Die Wahrhaftigkeit und die Stärke des Glaubens" (Almanca çeviri), 31 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039; Radyo Yayını Metni "Religiöser Talk: Die Pilgerfahrt" (Almanca çeviri), 2 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039; and Radyo Yayını Metni "Religiöser Wochentalk" (Almanca çeviri), 19 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039

¹⁶¹ Radyo Yayını Metni "Religiöser Wochentalk: Die Freigebigkeit" (Almanca çeviri), 12 Aralık 1940 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁶² Radyo Yayını Metni "Talk: Die Selbstsucht" (Almanca çeviri), 16 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁶³ Radyo Yayını Metni "Talk: Wachet auf!" (Almanca çeviri), 6 Şubat 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁶⁴ Radyo Yayını Metni "Talk: Die Wissenschaft und der Unterricht" (Almanca çeviri), 13 Şubat 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

manları yaymıştı. “Bunlar öncelikle Yahudilerdi” diyerek, her zamanki gibi, *Maide* suresine işaret etti: “İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah’a eş koşanları bulursun.”¹⁶⁵ Bu dinsel sohbetlerin yalnızca birkaç yazılı metni savaştan kurtulabildi ve bugün Alman arşivlerinde tutulmaktadır –ABD izleme notlarının büyük bölümü bu programları içermez. Yine de Washington’daki yetkililer bunların farkındaydı. 1942 baharında Savaş Enformasyon Dairesinden bir istihbarat subayı, “Her zamanki gibi, Berlin’in Arapça şovlarından biri ilahiler, Kuran’dan pasajlar ve tatlı, yağcı bir dil döküyordu,” diyerek alay etmekteydi.¹⁶⁶

Son olarak Berlin dinsel takvim etkinliklerinden yararlandı. İslami bayramlarda yayınlanan mesajlar, dinsel törenler üzerine tefekkürü savaş retorikleriyle kaynaştırdı. Daha Ocak 1941’de radyo vericisi, Kurban Bayramı dileklerini, düşmanına karşı savaşta “fedakârlık” ideali, “erkekliğe ve kahramanlığa” saygı ve düşmana karşı bir silah olarak dinin gücü üzerine bir tefekkürle birlikte yayınladı: “Doğrusu, Allah inananların yayındadır.”¹⁶⁷ İki gün sonra Radyo Berlin’de Arapça konuşan sunucu Kurban Bayramı dileklerini, Reich’teki yaşamıyla ilgili bir konuşmayla ilişkilendirip, Müttefik propagandanın Almanya’daki durumla ilgili “yalan haberlerine” karşı çıktı.¹⁶⁸ Aynı şekilde hicri (Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicreti) yılbaşından sonra Berlin’in Arapça yayını yalnızca iyi dileklerini değil, *Enfal* suresine –“Yardım ancak Allah katındadır” (8:10)– başvurarak

¹⁶⁵ Radyo Yayını Metni “Neuerungen und Aberglaube im Islam” (Almanca çeviri), 20 Şubat 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁶⁶ Savaş Enformasyon Dairesi, Özel Günlük Propaganda Raporu, 11 Mart 1942, USNA, RG 208, Giriş UD 577, Kutu 4.

¹⁶⁷ Radyo Yayını Metni “Talk: Glückwünsche zum Beiram- Fest” (Almanca çeviri), 8 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁶⁸ Radyo Yayını Metni “Talk: Festglückwünsche und Ausprache eines Mitgliedes der arabischen Kolonie über die Lebensverhältnisse in Deutschland” (Almanca çeviri), 10 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

emperyal zalimlere karşı zafer umudunu da yayınladı.¹⁶⁹ İki gün sonra, inananları dindar olmaya teşvik eden ve Muhammed'in öğrettiği dersleri hatırlatan vaaz benzeri bir konuşma ekledi: "Peygamber'iniz gibi olun, yani laf adamı değil, amel adamı olun ve geleceğe hazırlanmak için geçmişten ders alın."¹⁷⁰ El-Hüseyni Berlin'e yerleştikten sonra, bu tür programlar onun konuşmalarını da içerdi. Aralık 1942'de Kurban Bayramı vesilesiyle Radyo Berlin, her zamanki gibi yalnızca İslamın düşmanlarına karşı savaşta fedakârlık çağrısıyla bağlantılı bayram dileklerini değil, el-Hüseyni'nin İslami Merkez Enstitüsünü açış konuşmasını da yayınladı.¹⁷¹ 19 Mart 1943'te İslami Merkez Enstitüsünde Kutlu Doğum *Mevlid el-Nebi* (Kutlu Doğum) kutlamaları vesilesiyle yaptığı konuşma yayınlandı –"Atlantik'ten Uzakdoğu'ya hiçbir İslam ülkesi" "düşman baskısından" kurtulmamıştı diyor ve "Allah onlara zafer nasip edecek kadar rahman ve rahimdir," iddiasında bulunuyordu.¹⁷² 1 Ekim 1943'te Ramazan Bayramının sonunda, "dünyanın her tarafındaki din kardeşlerine" hitabı yayınlandı. Kuran'dan alıntılar serpiştirilen konuşması, dinleyenlere inançlarında sıkı durmayı ve emperyal baskıya karşı savaşmayı tembih ediyordu: "İnancınızı takip edin, çünkü o zafere götürür!"¹⁷³ 1944 Eylülünde Radyo Berlin'in Arapça yayını Yeni Yıl mesajında, Yahudilerin ve

¹⁶⁹ Radyo Yayını Metni "Talk: Glückwünsche zum mohammedanischen Neujahrsfest" (Almanca çeviri), 28 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁷⁰ Radyo Yayını Metni "Talk: Über das neue Hedschra- Jahr" (Almanca çeviri), 30 Ocak 1941 (gönderme tarihi), BAB, R 901/73039.

¹⁷¹ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: What Moslems Should Remember," 18 Aralık 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

¹⁷² El-Hüseyni, Konuşma (Almanca çeviri), 19 Mart 1943, Berlin, BA-MA, RH 45/71; etkinlik davetiyesi için bkz. Einladung Islamisches Zentral-Institut zu Berlin E.V.: Die Rede seiner Eminenz des Großmufti von Palästina anlässlich des Geburtstages des Gottesgesandten Muhameds, tarihsiz (Mart 1943), Berlin, PA, R 27327.

¹⁷³ El-Hüseyni, Konuşma (Almanca çeviri), 1 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 19/2637.

İngiliz İmparatorluğunun yenilgisi için müminleri dua etmeye çağırdı.¹⁷⁴ Bu bağlamda en dikkate değer olaylardan biri 1944 Martında Berlin camiiyle ilgili bir haberin de konu edildiği *Mevlid*'di. Bir ABD radyo izleme subayı olayı şöyle anlattı:

Sunucu bu yılki kutlamanın önceki yıldan farklı olduğunu; barbar Müttefik saldırılarıyla cami yıkıldığı için bu yılki kutlamaya hüznün ve kederin damga vurduğunu söyledi. Müttefikler dinsel anıtların kutsallığına fazla aldırmaz –zalimdir. Cami 13 Şubat'ta vuruldu. Sunucu, o unutulmaz günün olaylarını tasvir eden kısa bir oyun yayınlanacağını söyledi. Kısa bir sessizlikten sonra, derin ve sakin bir tonla Kuran'dan ayetler okuyan Cami Şeyhinin sesi duyuldu. Ayetler, Müslümanların yaşamını koruması ve İslamın refahı için Tanrı'ya ve Allah'a yakarıydı. Uzaktan uçakların gürültüsü ve arada bir düşen bir bombanın ve patlamanın sesi duyuluyordu; ama baskın boyunca okuyan kişi Kuran'dan ayetleri aynı sakin tonla okumaya devam etti. Sonra sunucu sahneye çıktı ve baskını izleyen gün Cami Şeyhinin buz gibi soğukta açık havada durduğunu söyledi. Yine de Kuran okumaya devam ediyordu. Yine "Allahu ekber, Allahu ekber!" diyen ve yine sakin bir tonla Kuran'dan ayetler okuyan Şeyhin sesi duyuldu. Sunu tekrar sahneye çıktı ve Şeyhin sesi hakikatin sesidir [aynen böyle] ve İslam düşmanlarının, İslam yok olana kadar çabalarından vazgeçmeyeceğini [aynen böyle] İslam dünyasına anlatıyor dedi. Sunucu, "Mevlid el-Nebi"nin böyle bir yıkımın ortasında kutlandığını söyledi. Müslümanlar toplanıp selamlaştı ve ardında ezan sesi duyuldu.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Radyo Yayını İzleme Metni "Voice of Free Arabism: Bairam," 19 Eylül 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

¹⁷⁵ Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: Celebration of This Holy Occasion in the Mosque in Berlin," 7 Mart 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

Genel olarak, Almanya'nın Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik İslami yayın propagandası iki kategoriye ayrılabilir (pratikte çoğu kez tek bir propaganda paçasında iç içe geçmelerine rağmen): İslamın düşmanlarıyla ilgili haberler ve İslamın dostlarıyla ilgili haberler. Matbu propagandada olduğu gibi İslam, Alman propagandacılarca siyasal amaçlarla kullanılan bir dil, metaforlar ve buyruklar sundu. Nazi propagandası dinsel bir dilin yanı sıra, dinsel kavramları ve dinsel metinlere göndermeleri de yoğun bir biçimde kullandı. İngiliz karşıtı, Bolşevik karşıtı ve Yahudi karşıtı ajitasyona çoğu kez Kuran'dan alıntılar serpiştirildi. Arada bir, dinsel olmayan terimler bile dinsel bir dile çevrildi; örneğin "bombardıman uçağı"nın Almanca karşılığı olan "Stuka" (*Sturzkampfflugzeug*) sözcüğü Arapçaya "Peygamber'in kartalı gibi gökten inip yerdeki düşmanı yok eden bir uçak" olarak çevrildi.¹⁷⁶ Dahası Berlin'in standart Arapça radyo propagandası düzenli olarak pan-İslami göndermeler de kullandı; örneğin Sovyetler Birliği, Hindistan ya da Almanya'daki İslamla ilgili haberler verdi. Aynı zamanda Mihver devletlerle birlikte yürütülen küresel bir İslami savaş düşüncesini de öne sürdü.

Radyo Berlin'in Mağribi Arapça programının içeriği, standart Arapça programına çok benziyordu; Kuzey Afrika'ya özel olarak yoğunlaşmasına rağmen, aynı dinsel-siyasal temaları izliyordu. Radyo Atina ve Radyo Paris-Mondial'in Arapça yayınları için de aynı durum geçerlidir. Paris-Mondial, Mihver Fransa'daki Müslümanlarla ilgili de haber yapıyordu. Örneğin 1943'ün başında, Atlantik kıyısında Hitler'e övgü yağdıran Müslüman işçilerle ilgili baş sunucusu Faslı Muhammed Bouzid'in hazırladığı bir belgesel yayınladı.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Schwipps, "Wortschlacht im Äther," 59; ve bir benzeri için, Boelcke, *Die Macht des Radios*, 405.

¹⁷⁷ Schirmer'den (Dışişleri Bakanlığı) Paris Büyükelçiliğine, 1 Ocak 1942, Berlin, PA, Paris 1116C, Paris Büyükelçiliğini Tanca'deki Alman konsolosluğundan gelen öneriden haberdar etti. Schleier'den Dışişleri Bakanlığına, 15 Ocak 1943, Paris, PA, Paris 1116C, öneriyi iyi karşıladı. Vycichl (Paris Büyükelçiliği), İç Not ("Reportage in arabischen Arbeits-

Alman yetkililer Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki propaganda Arapça programları birinci derecede önemli saymalarına rağmen, Türkçe, Farsça ve Urduca programların sayısını da arttırdılar.

Ama Türkçe yayınlarda İslamdan yararlanmaya çok az gayret edildi.¹⁷⁸ Berlin savaşın ilk evresinde biraz din yüklü propaganda yapmaya başlayınca, Türk basını anında iğneli eleştiri ve alayla karşılık verip, siyasal propagandada dinin asla bir tema olmaması gerektiğini vurguladı, bu girişimleri Alman münasebetsizliğinin işareti olarak alaya aldı ve birkaç on yıl önce II. Wilhelm'in İslamı kullanmaya yönelik başarısız girişimlerini okurlarına hatırlattı.¹⁷⁹ Hitler'in Ankara büyükelçisi Franz von Papen, "dinsel duyguya başvuru"nun "olacaksa" yalnızca "aşağı sınıflara" çekici geldiği, ama onların bile "Batının kültürel bir merkezi"nden yapılan dinsel propagandayı zor kabul edecekleri uyarısında bulundu.¹⁸⁰ Yine de bir yıl sonra Alman yetkililer, Türkiye'de İslamın bastırılmasına ve laikliğe saldıracak bir korsan radyo istasyonu kurmayı düşünecekti.¹⁸¹ Bununla birlikte, savaştan önce Alman uzmanların tartışmalarında olduğu gibi, laik Türkiye özel bir durum olarak kaldı.

lagern der Organisation Todt"), 21 Ocak 1943, Paris, PA, Paris 1116C, belgeyi değerlendirdi ve 17 Ocak 1943'te gönderildiğini doğruladı.

¹⁷⁸ Türkiye'ye Alman müdahalesi konusunda bkz. Lothar Kreckler, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg* (Frankfurt, 1964); Johannes Glasneck ve Inge Kircheisen, *Türkei und Afghanistan: Brennpunkte der Orientpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 1968); daha geniş olarak, Zehra Önder, *Die türkische Außenpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Münih, 1977); Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An "Active" Neutrality* (Cambridge, 2004); ideolojik algılar konusunda, Stefan Ihrig, "Nazi Perceptions of the New Turkey, 1919-1945" (Doktora tezi., Cambridge Üniversitesi, 2011).

¹⁷⁹ Papen'den Dışişleri Bakanlığına, 26 Nisan 1940, Ankara, PA, R 67484; Pape'den Dışişleri Bakanlığına, 3 Mayıs 1940, Ankara, PA, R 67484; her iki mektuba basından haberler iliştilirdi.

¹⁸⁰ Papen'den Dışişleri Bakanlığına, 3 Mayıs 1940, Ankara, PA, R 67484.

¹⁸¹ Rühle, İç Not ("Deutsche Sendungen in türkischer Sprache"), 18 Nisan 1941, Berlin, PA, R 67483.

Almanya'nın Farsça yayını –baş sunucu Şah-Behren Şah-ruh, siyasal muhalif Nizameddin Ahavi ve savaştan sonra İran'ın faşist Sumka Partisini kuracak Davud Monşizade gibi propagandacıların çalıştığı– tam tersine giderek daha fazla dinsel temalardan yararlandı. 1941 yazında İran'ın işgalinden sonra Alman propagandası Müttefikleri ülkedeki dinsel alanları ve duyguları bozmakla suçlayacaktı. Standart propaganda sloganları arasında, “İngiliz-Sovyet birlikleri”nin “İran'da camileri kirletti”ği iddiası vardı.¹⁸² 1942 yazında Almanlar Sovyetler Birliği'nin güney bölgelerine ilerleyip İran sınırına yaklaşıncı, alışılmış sloganlara ek olarak propagandacılara açıkça “diğer Muhammedi ülkeler”deki İngiliz ve Sovyet “baskı politikası”nı yerme talimatı veren yeni kılavuzlar çıkarıldı.¹⁸³ Radyo Berlin Washington'u İran'da “misyonerlik faaliyeti” yürütmekle, Londra'yı ülkenin yalnızca “siyasal” konularına değil, “dinsel” konularına da burununu sokmakla ve Moskova'yı genel “dine düşman” olmakla suçladı.¹⁸⁴

¹⁸² Dışişleri Bakanlığı, Talimatlar (“Standardthesen für die Propaganda nach dem Iran”), tarihsiz (4 Ocak 1942), (PA, R 27329; aynısı, Dışişleri Bakanlığı, Talimatlar (“Standardthesen für die Propaganda nach dem Iran”), 4 Ocak 1942, Dışişleri Bakanlığında basıldı, Talimatlar (“Zusammenfassung der vom Herrn RAM angeordneten Standardthesen für die deutsche Auslandspropaganda in laufender Nummernfolge”), 1942, Berlin, PA, R 101400; benzeri, Dışişleri Bakanlığı, Talimatlar (“Standardthesen für die Propaganda nach dem Iran”), 27 Mart 1942, Dışişleri Bakanlığında basıldı, Talimatlar (“Zusammenfassung der vom Herrn RAM angeordneten Standardthesen für die deutsche Auslandspropaganda in laufender Nummernfolge”), 1942, Berlin, PA, R 27330.

¹⁸³ Ettel, Kılavuzlar (“Richtlinien für die deutsche Propaganda nach dem Iran”), 24 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 27329 (ayrıca PA, R 27330 içinde). PA, R 27329 dosyası, Ribbentrop'un son versiyonu onayıyla birlikte bu kılavuzların taslaklarını da içerir, Sonnleithner, İç Not, 29 Ağustos 1942, Feldmark, PA, R 27329. Kılavuzların erken bir taslağı, Hitler'in İran'da On İkinci İmam olarak ululandığını iddia etti, bkz. Ettel, Kılavuzlar (“Richtlinien für die Propaganda nach dem Iran”), 11 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 27329.

¹⁸⁴ Ettel, İç Not (“Rundfunkpropaganda nach Iran”), 21 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27329. İran'a Alman radyo yayınlarının çok az metni savaştan

Şii mesihçilik, İran'daki Alman propagandasının özellikle popüler bir mecazıydı. Daha Şubat 1941'de o sırada Tahran'da elçi olan Erwin Ettel, bu konuda özgül önerilerde bulundu. İran başkentinden, sayısız Şii "din adamının" halka "eski kehanetlerden ve rüyalardan" söz ettiklerini ve "bunları, On İkinci İmamın Allah tarafından Adolf Hitler biçiminde gönderildiği şeklinde yorumladıklarını" bildirdi.¹⁸⁵ Ettel bu gelişmeleri desteklemeyi ve "Yahudilere karşı tarihte Muhammed'in ve modern zamanda Führer'in savaşını açıkça vurgulamaya çalışmayı" önerdi. "İngilizler ile Yahudiler eşitlenerek, son derece etkili bir İngiliz karşıtı propaganda Şii İran halkına taşınacaktı." Ettel, Müslümanların ve Nazilerin "savaşta aynı amaçları" paylaştığını kanıtlamak için *Mein Kampf*'tan bir alıntıyla ("Bugün Yüce Yaradanın iradesine uygun hareket ettiğime inanıyorum: Yahudilere karşı kendimi savunmakla, Rabbin işi uğruna savaşıyorum") birlikte Kuran'ın ünlü 5: 82 ayetini kullanmayı önerdi. Tahran'daki Alman büyükelçiliğinin propaganda subayı zaten konuyla ilgili malzeme toplamıştı. Alman propagandacılar bunu yayınlarında kullanacaklardı ve olumlu geri bildirim durumunda, broşür propagandasıyla tamamlayacaklardı. Yine de ihtiyat uyarısında bulundu; çünkü "kaba propaganda" "müminlerin derin duygularını" incitebilirdi. Yerel kanallar propaganda mesajlarını iletmeye çok uygun görünüyordu ve Ettel, İran'da, Meşed ve Kum'daki merkezleriyle etkili bir bilgi ve propaganda ağına sahip olan din adamlarının siyasal önemini özellikle vurguladı; Alman propagandacılar o ağından yararlanmaya çalışmalıydı.¹⁸⁶ Bu görüşleri meslektaşları

kurtulmuştur ve Almanya'nın İran'a yönelik radyo yayınlarının dinsel boyutuyla ilgili hiçbir kanıt vermezler. Savaştan kurtulan metinler, Alman Doğu araştırmalarıyla (gönderilme tarihi 29 Ocak 1941), İran ulusal destanlarının Alman edebiyatındaki rolüyle (gönderilme tarihi 11 Şubat 1941), propaganda filmi *Der Sieg im Westen*'le (gönderilme tarihi 14 Şubat 1941) ve İran şiirinin Almanya'da gördüğü kabulü (gönderilme tarihi 18 Şubat 1941) ilgilidir, bkz. BAB, R 901/73039 içindeki metinler.

¹⁸⁵ Ettel'den Dışişleri Bakanlığına, 2 Şubat 1941, Tahran, PA, R 60690.

¹⁸⁶ A.g.e.

da paylaştı. Müttefik işgalinden önce Tahran'da Alman büyükelçiliğinde kültür ataşesi olan Hans Alexander Winkler 1942'nin başında İran'daki Alman propagandasını değerlendiren, İran için en umut vaat eden propaganda temalarının İranlıların dinsel inançlarından ve özlemlerinden, özellikle de On İkinci İmam'ın geri dönüşünden yararlanan temalar olduğunu yazdı.¹⁸⁷ Winkler hem kırsal ahali arasında hem kentli aydınlar arasında, Adolf Hitler'in yükselişini Mehdi'nin dönüşüyle ilişkilendiren inançlar ifade edildiğini iddia etti. Bu diplomata göre, Şii din adamları bile bu düşünceleri besledi. "İranlıların dinsel fanatizm eğilimi" nedeniyle Winkler bu tür inançlarda, Alman propagandasının Yahudi karşıtı öfkeyle ilişkilendirip kullanabileceği "güçlü kuvvetler" görüyordu. Alman propagandası Hitler'i Allanın gönderdiği kurtarıcı gibi sundu.¹⁸⁸ Çok geçmeden yeni tahta oturan Şah Muhammed Rıza Pehlevi bile Alman diktatörü dinsel bir şahsiyet ve İslamın savunucusu gibi gösteren Mihver radyo yayınlarından duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade etti.¹⁸⁹

İngiliz Hindistan'ındaki -Radio Zeesen'in "Doğu Dairesi"nin de kapsadığı bir alan- Müslümanları hedef alan propaganda özellikle hassastı. Berlin, Urduca *Azad Muslim* (Özgür Müslümanlar) da dahil, Hindistan için günde üç ayrı program yayınladı. Ama 1943'te günde yalnızca on beş dakika yayın yapıyordu. Rejimin Hindistan propagandası bireysel dinsel gruplara seslenmek yerine, İngiltere'yi dinsel nefret tohumları ekmekle suçladı.¹⁹⁰ Berlin'in Hindistan'daki baş

¹⁸⁷ Winkler, İç Not ("Erfahrungen aus der deutschen Propagandaarbeit in Iran vom November 1939 bis September 1941"), 10 Ocak 1942, Berlin, PA, R 60690. On Winkler, bkz. Bölüm 5.

¹⁸⁸ George Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918-1948: A Study in Big-Power Rivalry* (Ithaca, NY, 1949), 159.

¹⁸⁹ Sulzberger, "Axis Radio blankets Islam" ve C. L. Sulzberger, *A Long Row of Candles: Memoirs and Diaries, 1934-1954* (Londra, 1969), 191.

¹⁹⁰ Hindistan'a yönelik Alman politikaları konusunda bkz. Reimund Schnabel, *Tiger und Schakal: Deutsche Indienpolitik 1941-1943* (Vienna, 1968); Voigt, "Hitler und Indien;" Hauner, "Das Nationalsozialistische Deutschland und Indien;" Milan Hauner, *India in Axis Stra-*

işbirlikçisi Subhas Chandra Bose Hindistan'ın farklı dinsel grupları arasında birlik politikası güderken, Zeesen'in radyo programlarında kutsal savaş vaat etmesi neredeyse olanaksızdı. Ama savaş ilerledikçe, Hindistan'da bile Alman propagandası giderek daha fazla İslamdan yararlandı. En dikkate değer örneklerden biri, 23 Ağustos 1942 pazar günü müftünün Urduca yaptığı konuşmaydı; Müslümanlara sesleniyor, Londra'nın bütün dünyada İslama düşmanlığını kınıyor ve İngiliz egemenliğine karşı çıkmaya çağırıyordu.¹⁹¹ Londra Arap-

tegy: Germany, Japan, and Indian Nationalists in the Second World War (Stuttgart, 1981); Milan Hauner, "The Professionals and the Amateurs in National Socialist Foreign Policy: Revolution and Subversion in the Islamic and Indian World," Gerhard Hirschfeld ve Lothar Kettenacker (ed.), *The "Führer State": Myth and Reality: Studies on the Structure and Politics of the Third Reich* (Stuttgart, 1981), 305–328 içinde; Eugene J. D'Souza, "Nazi Propaganda in India," *Social Scientist* 28, 5/6 (2000), 77-90; Hans-Bernd Zöllner, *"Der Feind meines Feindes ist mein Freund": Subhas Chandra Bose und das zeitgenössische Deutschland unter dem Nationalsozialismus 1933-1943* (Hamburg, 2000); Jan Kuhlmann, *Netaji in Europe* (Yeni Delhi, 2012). Johannes H. Voigt, *India in the Second World War* (Yeni Delhi, 1987); Manzoor Ahmad, *Indian Response to the Second World War: A Political Study* (Yeni Delhi, 1987), II. Dünya Savaşında Hindistan'ın genel bağlamını verir.

¹⁹¹ Konuşmayı Almanya ve İtalya ortak düzenledi ve müftü Roma'da misafirirken yaptı. Konuşmanın örgütlenmesi ve Alman müdahalesi konusunda bkz. PA, R 27326 ve PA, R 60675 içindeki belgeler. Anlaşılan konuşma Arap dünyasında (Schweinitz'den Dışişleri Bakanlığına, 27 Ağustos 1942, İskenderiye, PA, R 27326) ve Orta Asya (Pilger'den Dışişleri Bakanlığına, 28 Ağustos 1942, Kabil, PA, R 27322) fazla ilgi görmemiş. Hindistan'da gördüğü ilgi konusunda bir değerlendirme yoktur, ama Tayland'daki Alman yetkililer orada sürgün bulunan hareketlerin olumlu tepki verdiğini belirtmiş (Wendler'den Dışişleri Bakanlığına, 27 Ağustos 1942, Bangkok, PA, R 27322). Almanlar konuşmayı Zeesen'in Arapça yayınında da verdi, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni "Berlin in Arabic: The Grand Mufti Appeals to the Indians," 13 Eylül 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77. Konuşma konusunda ayrıca bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 134; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 164-171; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 104-106. Tokyo'nun, el-Hüseyni'nin Japonya'daki ve Hindistan'daki kısa dalga radyo istasyonları aracılığıyla Uzak Asya Müslümanlarına seslenmesine sağlama önerisi kabul edilmedi, bkz. Ott'tan (Tokyo) Dışişleri Bakanlığına, 3 Ocak 1942, Tokyo, PA, R 60669.

ça yayınıyla hemen karşılık verdi; Hindistanlı Müslümanların Müttefikleri desteklediğini dinleyicilerini duyurdu.¹⁹² Ertesi ay, İtalyanların Hindistan servisi, Veziristan'dan savaşı, İpi Fakiri olarak bilinen efsanevi Peştu âsi lider Mirza Ali Han'ın, el-Hüseyni'nin konuşmasını onaylayan ve Mihver devletlerin düşmanının İslamın ve Hindistan'ın da düşmanı olduğunu ilan eden bir bildirisini yayınladı.¹⁹³ Ali Han'ın açıklamasının metni aslında Kuzey Veziristan dağlarında değil, Roma'da bir İtalyan propaganda bürosunda hazırlandı.¹⁹⁴

Yine de Almanlar Mirza Ali Han'la ve on dokuzuncu yüzyıldan beri İngiliz Hindistan'ında bir huzursuzluk yatağı olan Kuzeybatı Sınır Eyaletindeki taraftarlarıyla ilişki içindeydi.¹⁹⁵ İki savaş arası dönemde Ali Han bölgenin önemli

¹⁹² Radyo Departmanı (Dışişleri Bakanlığı), İzleme Metni, 25 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60675; Alman Haber Ajansı (Deutsches Nachrichtenbüro), Gizli Rapor ("DNB-Radioaufnahme"), 25 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 27326.

¹⁹³ Mackensen'den (Roma Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 30 Eylül 1942, Roma, PA, R 27326 (ayrıca PA, R 60675 ve BA-MA, RH 2/1785 içinde); konuşmanın metni için bkz. "Mirza Ali Khan," Konuşma, 2 Ekim 1942, PA, R 27326; Alman basını da Fakir'in iddia edilen açıklamasını yayınladı, örneğin bkz. Anonim, "Die Bolschewisierung Englands," *Deutsche Allgemeine Zeitung* (1 Ekim 1942).

¹⁹⁴ Mackensen'den Dışişleri Bakanlığına, 30 Eylül 1942, Roma, PA, R 27326 (ayrıca PA, R 60675 ve BA-MA, RH 2/1785 içinde).

¹⁹⁵ Milan Hauner, "One Man against the Empire: The Faqir of Ipi and the British in Central Asia on the Eve of and during the Second World War," *Journal of Contemporary History* 16, 1 (1981), 183-212, II. Dünya Savaşı sırasında İpi Fakiri'ne ve âsilerinin Almanlardan ve İtalyanlardan aldığı desteğe ilişkin iyi bir değerlendirme sunar. İki savaş arası dönemde ve savaş sırasında Kuzeybatı Sınır Eyaleti ve İpi Fakiri üzerine daha genel anlatımlar: Hauner, *India in Axis Strategy*, birçok yerde; J. G. Elliott, *The Frontier 1939-1947: The Story of the North-West Frontier of India* (Londra 1968), 242-281; Sayed Wiqar Ali Shah, *Ethnicity, Islam, and Nationalism: Muslim Politics in the North-West Frontier Province 1937-1947* (Karaçi, 1999), 1-158; Alan Warren, *Waziristan, the Faqir of Ipi, and the Indian Army: The North West Frontier Revolt of 1936-37* (Oxford, 2000); Christian Tripodi, *Edge of Empire: the British Political Officer and Tribal Administration on the North-West Frontier 1877-1947* (Farnham, VT, 2011), 109-221. Habibur Rahman, "Ali Naggar, the Fakir of Ipi," *Living Age* (Haziran 1937), 330-331.

bir âsi komutanı olarak ortaya çıkmıştı ve kendisinden önceki birçok lider gibi yalnızca siyasal bir lider değil, emperyal tecavüze karşı cihat çağrısında bulunan dinsel bir önderdi de. Gerillaları denetim altına almak ve imparatorluk altyapısına saldırıları önlemek için İngilizler, Hindistan Ordusunun önemli bir bölümünü bölgede tutuyordu. Alman yetkililer bir süredir Kuzeybatı Sınır Eyaletini incelemekteydi. Bölgeyle ilgili 1941’de yazılan elli iki sayfalık bir rapor, yalnızca “fanatik İngiliz düşmanı” Sünni çoğunluğun değil, bu çoğunluğun “dinsel fanatizm”inin de stratejik önemini vurgulamaktaydı.¹⁹⁶ Aşağı yukarı aynı sırada Berlin, İtalyanlarla işbirliği içinde Ali Han’ı sistematik olarak desteklemeye, para, silah ve mühimmat vermeye başladı.¹⁹⁷ Alman belgeleri bu tedarikin Kabil’deki Alman misyonu aracılığıyla örgütlendiğini, yerel kuryeleri kullanan emektar diplomat Hans Pilger’in yönettiğini gösterir. İngilizlerin tarafında, istihbarat raporlar imparatorluğun bu temaslarla ilgili kaygılarını belli eder.¹⁹⁸ Raporlar, taşradaki Afgan yetkililerin Mihver nakliye araçlarının Durand Hattını geçmesini önlemek için ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını gösterir.¹⁹⁹ Savaşın seyri

¹⁹⁶ Lenz (Dışişleri Bakanlığı), Internal Report (“Die Indische Nord- West- Grenzprovinz”), Ağustos 1941, Berlin, PA, R 27501.

¹⁹⁷ Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan belgeler, 1941’in başından itibaren Almanlar ile Mirza Ali Han arasındaki düzenli ilişkilerin ve ödemelerin kanıtlarını verir, bkz. PA, R 27326, R 27772, R 29534 ve Hindistan dosyaları R 60667-77 ve R 67660.

¹⁹⁸ Kabil’deki Alman elçiliğinden silah, mühimmat, para ve mesaj transferleri, Hindistan Genel Karargâhının haftalık raporlarında kayıtlıdır, Rapor (“Weekly Intelligence Summary of the North- West Frontier and Afghanistan of 1941 and 1942”), NA, WO 208/773. Hindistan Ordusu karargâhının “The “Monthly Intelligence Summary” raporları benzer bir anlatım sunar. Almanlar 1942’de bu raporlardan ikisini Kuzey Afrika’da ele geçirince, İpi Fakiri’ni verdikleri desteğin İngiliz yetkilileri ne kadar sıkıntıya soktuğunu okuyup keyiflendiler, Trott (Dışişleri Bakanlığı), İç Not (“Zwei Geheimberichte des indischen Intelligence Ser vice”), 5 Ağustos 1942, Berlin, PA, R 60674, Genel ve Haa Kuvvetleri karargâhlarının istihbarat raporları ekli, Aylık İstihbarat Özeti, (4 Mart 1942).

¹⁹⁹ Hindistan Genel Karargâhı, Rapor (“Weekly Intelligence Summary of the North- West Frontier and Afghanistan”), 15 Temmuz 1941, 29 Tem-

içinde İngilizler, 1942’de tamamen durana kadar ikmal akışını adım adım dizginledi. 1942 sonbaharında Ali Han, bir ulağıyla Kabil’deki Alman misyonuna gönderdiği bir mektupla el-Hüseyni’ye ve Geylani’ye yöneldi; silah ve mühimmat olmasa da İngilizlere karşı savaşmaya devam edeceğini söyledi.²⁰⁰ Alman kamuoyu için o “Veziristan’ın Özgürlük Kahramanı”ydı.²⁰¹

Kuzeybatı Sınır Eyaletinin âsileri dışında, Hindistan’ın Müslüman ahalisinin büyük bölümü sessiz kaldı. Savaş yıllarında gelişip en büyük Müslüman kitle örgütüne dönüşen Müslüman Birliği, İngilizlere sadık olduğunu kanıtladı. Lideri Muhammed Cinnah durumdan zekice yararlanıp ısrarla ayrılma talebinde bulundu, ama her zaman İngilizlere sadık kaldı.²⁰² Hindistan eyaletlerinde Müslüman liderler Mihver devletlerine karşı savaş çağrısında bulundu.²⁰³ Elbette, Hindistan’daki İslami hareketlerin ve grupların tutumu, Müslüman Birliğiyle sınırlanamaz. Hindistan’ın gayriresmi müftüsü, açıkça anti-emperyalist olan ve defalarca tutuklanan Mevlana Kifayetullah’ın yönettiği Hindistan ulemasının örgütü Cemiyetü’l-Ulema’nın üyeleri gibi, bazıları İngiliz yöneticilere gerçekten düşmandı; Alman yetkililer, Kifayetullah’la doğrudan ilişki kurmayı bile düşündüler.²⁰⁴

muz 1941, 13 Şubat 1942, 6 Mart 1942 ve 19 Haziran 1942, NA, WO 208/773.

²⁰⁰ Pilger’den Dışişleri Bakanlığına, 10 Eylül 1942, Kabil, PA, R 27326; içeriğin ayrıntıları için, Pilger’den Dışişleri Bakanlığına, 28 Eylül 1942, Kabil, PA, R 27326; Almanya’nın iç tepkisi konusunda bkz. PA, R 27326 içindeki belgeler.

²⁰¹ Erhard Tewes, *Der Freiheitsheld von Waziristan: Von England gefürchtet, von Indien geliebt* (Aalen, 1940).

²⁰² Stanley Wolpert, *Jinnah of Pakistan* (New York, 1984), 171-246.

²⁰³ H. H. Bhopal Nevvabı, “Islamic Support in the War,” *Asiatic Review* 37, 130 (1941), 281-286, savaşa bir “İslam Savaşı” demek örnektir.

²⁰⁴ Pilger’den Dışişleri Bakanlığına, 24 Ağustos 1942, Kabil, PA, R 27326, Kifayetullah’la ilişki kurma konusunu gündeme getirir ve el-Hüseyni’nin konuyla ilgili görüşünü sorar; Ettel’den Roma Büyükelçiliğine, 1 Eylül 1942, Berlin, PA, R 27326; yanıtı, Mackensen’den Dışişleri Bakanlığına, 9 Eylül 1942, Roma, PA, R 27326, el-Hüseyni’nin

Almanların İslamla Flörtüne Müslümanların Tepkileri

Almanya'nın radyo propagandasının etkinliğini ve gördüğü kabulü değerlendirmek zordur. Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun çok büyük bölümünde kamuoyunu izlemek için gelişmiş mekanizmaları yoktu. İstihbarat raporları tutarlı resimler çizmez. Müttefik devletlerin yetkilileri ahalinin kendilerini desteklediğine inanma eğilimindeyken, Mihver devletlerini yetkilileri tersine inanma eğilimindedir –bu, güvenilen işbirlikçilerinden aldıkları özgül tepkilerin ve kendi propaganda çalışmalarını başarılı göstermede kişisel çıkarların bir sonucu. Diğer yanda, Müslüman yazarların metinleri genellikle toplumun yalnızca küçük bir kesimi temsil etmekteydi. Kuşkusuz, Alman propagandası birçok engelle karşılaştı.

Birincisi teknik sorunlar vardı. Cehalet broşür propagandasının önünde ciddi bir engel oluştururken, radyo yayınlarının alınması da bir sürü nedenle sınırlıydı. Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da çok az kişinin radyo alıcısı vardı. ABD Savaş Enformasyon Dairesinin 1941'te yaptığı bir araştırmaya göre, Arap dünyasında en fazla sayıda kısa dalga radyo alıcısı, 55.000 radyoyla Mısır'da bulunabilirdi; Suudi Arabistan'da yalnızca yirmi altı kayıtlı radyo vardı.²⁰⁵ Elbette bunların çok büyük çoğunluğu olmasa bile çoğu Avrupalıların elindeydi. Başlıca savaş alanı Sireneyka'da, Neurath'ın bir cephe raporuna göre, Müslüman ahalide fiilen hiçbir radyo alıcısı yoktu.²⁰⁶ Ama halka açık yerlerde genellikle radyo

Kifayetullah'a tam güven ifade ettiğini ve onu "uzlaşmaz İngiliz karşıtı" olarak tanımladığını açıklar. Keppler, İç Not, 3 Eylül 1942, Berlin, PA, R 27326, bu tür temaslarla ilgili kaygıları ifade etti; ama Keppler'den Kabil Elçiliğine, 5 Eylül 1942, Berlin, PA, R 67660, pratik adımları sordu. Son olarak, Pilger'den Dışişleri Bakanlığına, 10 Eylül 1942, Kabil, PA, R 27326, Kifayetullah'ın hapse atıldığını bildirir, böylece tartışma da biter.

²⁰⁵ Fuller, Muhtıra ("Memorandum on Radio Reception in the Near East and India"), 18 Ağustos 1941, tarihsiz, USNA, RG 208, Giriş 373, Kutu 418.

²⁰⁶ Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 3 Nisan 1942, tarihsiz, PA, R 60747.

vardı –çarşılarda, kahvehanelerde, şehir meydanlarında. Almanlar, bu yerlerde radyonun öneminin farkındaydı. Fritz Grobba Bağdat'tayken, kahvehane sahiplerine rüşvet verip Zeesen'i açmalarını sağlardı.²⁰⁷ Yine de radyo propagandası, Avrupa ölçeğinde bir izleyici kitlesine hiçbir zaman ulaşamadı. Radyosu olanlar bile sürekli teknolojik sorunlarla, en önemlisi elektrik kesintisi ve yetersiz dalga boyu kapasitesi sorunlarıyla karşılaşmıştı. Dahası, bölgenin birçok yerinde egemen güç olarak Müttefikler katı sansür uyguladı –özellikle halka açık yerlerde– ve Alman radyo yayınların bozmak için yoğun çaba harcadı.

İçerik bakımından da Nazi propagandası önemli engellerle karşılaştı. Birincisi programların çoğu kez saldırgan tonu, kaba dili ve şiddet içeriği, esas olarak toplumun eğitimsiz kesimlerini hedeflemekteydi. Radyoların büyük bölümüne sahip olan eğitimli seçkinler –hatta kent kahvehanelerindeki dinleyiciler– için çekiciliği, daha zayıf olmuş olabilir. Mısır'daki İngiliz büyükelçi Miles Lampson (daha sonra Lord Killearn) “Alman radyo yayınlarında kullanılan dilin şiddetini düşünürken şunları yazdı: “Bu şiddet daha ilkel dinleyici tipine çekici gelebilir, ama edep duyguları gelişmiş daha kültürlü Doğulular arasında amacına ulaşmayacağı umulabilir.”²⁰⁸ Mısırlı bir diplomat İngiliz bir meslektaşına, Müslüman ülkelerdeki İngiliz birlikleriyle ilgili dehşet öyküleri –içkili seks partileri, tecavüz, cinayet öyküleri”– çoğu kez o kadar müstehcendi ki, karısının programı dinlerken midesi bulandığı için radyoyu

²⁰⁷ Newton'dan (Bağdat Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 17 Haziran 1939, Bağdat, NA, FO 395/664. Bu durum, kahvehanelere BBC Arapça yayınının nasıl açtırılabileceği konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığında bir tartışmaya yol açtı, bkz. Dışişleri Bakanlığı, İç Tartışma Pusulası, 17 Haziran-12 Temmuz 1939, Londra, NA, FO 395/664. Grobba'nın çabalarının etkisi konusunda bkz. Newton'dan Dışişleri Bakanlığına, 5 Temmuz 1939, Bağdat, NA, FO 395/664; Newton'dan Dışişleri Bakanlığına, 21 Temmuz 1939, Bağdat, NA, FO 395/664.

²⁰⁸ Lampson'dan Halifax'a (Dışişleri Bakanlığı), 6 Temmuz 1939, İskenderiye, NA, FO 395/664.

kapatmakta ısrar ettiğini anlattı.²⁰⁹ Berlin'in yayınları, diyordu Suriye'deki İngiliz temsilci, "aşırıların fanatik unsurlara işlemek istediği malzemeyi verir," ama "ılımlı çevrelerde dalga geçer"di.²¹⁰ Bir Basra Körfezi karakolundan meslektaşının gözlemine göre, yerel Müslümanlar "Yunis [aynen böyle geçiyor] Bahri'nin kendini yiyip bitirmesini gülünç" buluyorlardı.²¹¹ İkincisi Alman propagandası –hem matbu hem radyo– sömürge egemenliğinden bağımsızlık sorunundan uzak durmaktaydı. İtalya'nın, Vichy Fransa'sının ve Franco'nun İspanya'sının Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki emperyal çıkarlarına saygı gösteren Berlin'deki yetkililer, müttefiklerinin Müslümanlar arasında sempati kaybetmelerine neden olduğunu kabul etmek zorundaydı. Üçüncüsü dinin açıkça istismar edilmesi –Alman propagandasının öne çıkardığı katsofuluk– birçok mümini incitmekteydi.²¹² Dördüncüsü Alman propagandası inanılrlık ve doğruluk sorunlarıyla karşı karşıya kaldı; çünkü en saf dinleyiciler bile dünyevi siyasal çıkarlara hizmet ettiğinin farkındaydı. Sonuncusu ve belki de en önemlisi, Almanların kamuoyu üzerinde hegemonyaları yoktu. Bölgedeki en kuvvetli güç olarak Müttefikler, bu propagandaya karşı koymak için büyük bir kampanya örgütledi.

Genel olarak, Alman propagandası başarısız oldu. Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da Müttefiklere karşı ayaklanmalar gerçekleşmedi. Dahası, Müslüman askerlerin düşman saflarına firarı marjinal kaldı.²¹³ Silah ya da pratik yardım

²⁰⁹ Charles'tan (Roma Büyükelçiliği) Cavendish-Bentinck'e (Dışişleri Bakanlığı), 1 Haziran 1939, Roma, NA, FO 395/664.

²¹⁰ Mackereth'ten (Şam Elçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 10 Mayıs 1939, Şam, NA, FO 395/663.

²¹¹ Galloway'dan (Kuveyt Siyasal Temsilciliği) Buşir Temsilciliğine, 23 Haziran 1939, Kuveyt, NA, FO 395/664; mektup daha sonra Hindistan Bakanlığına ve Dışişleri Bakanlığına iletili.

²¹² Knight'tan (Tunus Başkonsolosluğu) Dışişleri Bakanlığına, 14 Haziran 1939, Tunus, NA, FO 395/664, Kuran'ın propaganda amaçlı kullanılmasıyla ilgili bir öfke örneğidir.

²¹³ Gerhard Höpp, "Frontwechsel: Muslimische Deserteure im Ersten und Zweiten Weltkrieg und in der Zwischenkriegszeit," Höpp and Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze*, 129-141 içinde.

olmayınca ve sıkı Müttefik denetimi altında, Almanların cihat çağrılarına duyarlı olanlara bile bir ayaklanma, hatta büyük sabotaj eylemleri bile olanaksız görünüyordu. Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun farklı bölgelerinde Nazizmin gördüğü kabul üzerine araştırmalar, etkisinin abartılmaması gerektiğini gösterir.²¹⁴ Bir bütün olarak, kamusal alanda ifade

²¹⁴ Arap dünyasında Nazizmin gördüğü kabul, çok araştırılmış bir konudur. Aşağıdaki yazarlar, 1930'larda ve 1940'larda Arap dünyasında Nazizmin popülerliğinin abartılmaması gerektiğini göstermiştir: Irak konusunda bkz. Peter Wien, *Iraqi Arab Nationalism: Authoritarian, Totalitarian and Pro- Fascist Inclinations, 1932-1941* (London, 2006). Filistin konusunda bkz. Nezam Al- Abbasi, "Die palästinensische Freiheitsbewegung im Spiegel ihrer Presse von 1929 bis 1945" (Doktora tezi, Freiburg Üniversitesi, 1981); Hammad Hussein, "Die Palästinenser und der Nationalsozialismus: Ansichten in den dreissiger Jahren," *Asien, Afrika, Lateinamerika* 28 (1999), 589-600; René Wildangel, *Zwischen Achse und Mandatsmacht: Palästina und der Nationalsozialismus* (Berlin, 2007). Lübnan ve Suriye konusunda, Götz Nordbruch, *Nazism in Syria and Lebanon: The Ambivalence of the German Option, 1933-1945* (Londra, 2009); Götz Nordbruch, "Bread, Freedom, Independence: Opposition to Nazi Germany in Lebanon and Syria and the Struggle for a Just Order," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 28, 3 (2008), 416-427. Mısır konusunda bkz. Shimon Shamir, "The Influence of German National-Socialism on Radical Movements in Egypt," *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte, Beiheft* 1 (1975), 200-208; Ami Ayalon, "Egyptian Intellectuals versus Fascism and Nazism in the 1930s," Dann (ed.), *Great Powers in the Middle East*, 391-404 içinde; Edmond Cao-Van-Hoa, "Der Feind meines Feindes ...": *Darstellungen des nationalsozialistischen Deutschland in ägyptischen Schriften* (Frankfurt, 1990); Israel Gershoni, "Confronting Nazism in Egypt: Tawfiq al-Hakim's Anti-Totalitarianism 1938-1945," *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte* 26 (1997), 121-150; Israel Gershoni, "Egyptian Liberalism in an Age of 'Crisis of Orientation': Al- Risāla's Reaction to Fascism and Nazism, 1933-1939," *International Journal of Middle East Studies* 31, 4 (1999), 551-576; Israel Gershoni ve James Jankowski, *Confronting Fascism and Egypt: Dictatorship versus Democracy in the 1930s* (Stanford, CA, 2010); Israel Gershoni ve Götz Nordbruch, *Sympathie und Schrecken: Begegnungen mit Faschismus und Nationalsozialismus in Ägypten, 1922-1937* (Berlin, 2011). Mağrip konusunda bkz. Mahfoud Kaddache, "L'opinion politique musulmane en Algérie et l'administration française (1939-1942)," *Revue D'histoire de la Deuxième Guerre mondiale* 29, 114 (1979), 95-115; Jamaâ Baida, "Die Wahrnehmung der Nazi- Periode in Marokko: Indizien für den

edilen kanaatler oldukça farklıydı, büyülenme ve sempati-den kaygı ve küçümsemeye kadar uzanmaktaydı –ve bölge-deki toplumların heterojenliğini yansıtmaktaydı. Yine de görüşleri ne olursa olsun, büyük çoğunluk, Berlin’in dinsel şiddet ve ayaklanma çağrılarına kulak asmadı. Dahası, Alman propagandasının İslami sloganlarının dinsel çevrelerde

Einfl uß der deutschen Propaganda auf die Geisteshaltung der Marokkaner,” Herbert Popp (ed.), *Die Sicht des Anderen: Das Marokkobild der Deutschen, das Deutschlandbild der Marokkaner* (Passau, 1994), 193-196 içinde, A. Bendaoud ve M. Berriane (ed.), *Marocains et Allemands: La perception de l'autre* (Rabat, 1995), 13-19 içinde yeniden basıldı; Mokhtar El Harras, “Die Printmedien und das Deutschlandbild in der spanischen Protektoratszone von Nordmarokko (1934-1945),” Popp (ed.), *Die Sicht des Anderen*, 197-207 içinde, Bendaoud ve Berriane (ed.), *Marocains et Allemands*, 21-36 içinde yeniden basıldı; Satloff, *Among the Righ teous*. Arap dünyasında Alman Nazizmi algılarına ilişkin daha geniş değerlendirmeler için bkz. Fritz Steppart, “Das Jahr 1933 und seine Folgen für die arabischen Länder des Vorderen Orients,” Gerhard Schulz (ed.), *Die große Krise der dreißiger Jahre: Vom Niedergang der Weltwirtschaft zum Zweiten Weltkrieg* (Göttingen, 1985), 261-278; Wild, “National Socialism in the Arab Near East between 1933 and 1939;” Gerhard Höpp, “Araber im Zweiten Weltkrieg: Kollaboration oder Patriotismus?,” Wolfgang Schwanitz (ed.), *Jenseits der Legenden: Araber, Juden, Deutsche* (Berlin, 1994), 86-92 içinde; Gilbert Achcar, *Arabs and the Holocaust* (Londra, 2010); ayrıca Höpp, Wien ve Wildangel (eds.), *Blind für die Geschichte ve Geschichte und Gesellschaft* 37, 3 (2011) ile *Orient-Institut Studies* 1’in (2012) özel sayıları. Bazı yazarlar, Alman propagandasının –özellikle Yahudi karşıtı içeriğinin– Ortadoğu’da kalıcı bir etki yarattığını ileri sürdü, bkz. Matthias Küntzel, *Jihad and Jew-Hatred: Islamism, Nazism and the Roots of 9/11* (New York, 2007); David Patterson, *A Genealogy of Evil: Anti-Semitism from Nazism to Islamic Jihad* (New York, 2011); Barry Rubin ve Wolfgang G. Schwanitz, *Nazis, Islamists, and the Making of the Modern Middle East* (New Haven, CT, 2014). Arap dünyasında Nazizm algıları ve etkileri konusunda tarihsel yazımsal değerlendirmeler: Peter Wien, “Coming to Terms with the Past: German Academia and Historical Relations between the Arab Lands and Nazi Germans,” *International Journal of Middle East Studies* 42, 2 (2010), 311-321; Götz Nordbruch, “‘Cultural Fusion’ of Thought and Ambitions? Memory, Politics and the History of Arab- Nazi German Encounters,” *Middle Eastern Studies* 47, 1 (2011), 183-194. İran’da, Türkiye’de, Hindistan Müslümanları arasında ve Asya’nın diğer yerlerindeki Nazizm algısı büyük ölçüde ihmal edilmiş bir konu olarak durmaktadır.

ve önde gelen ulemada fazla ses getirmemiş olması da çarpıcıdır.

İran'da Radyo Berlin'i dinleyenlerden birinin, kutsal Kum kentinde genç molla Ruhullah Musavi olduğu söylenir.²¹⁵ İngiliz imalatçı Pye'nin yaptığı bir radyoya sahip olan Musavi'nin, her akşam Zeesen'in Farsça yayınını dinlemeye gelen sayısız molla ve medrese öğrencisini evinde ağırladığı anlaşıyor. Daha sonra dünyanın Ayetullah Humeyni olarak tanıyacağı Molla Musavi, Alman yayınından fazla etkilenmemiş gibi görünüyordu. 1942'de ilk siyasal bildirisi *Keşfu'l-Esrar (Sırların Açığa Vurulması)* risalesini yayınladı; bu kitapçıkta, Pehlevi devletin din karşıtı polemiklerine karşı çıkıp İslamın ilkelerine uygun bir yönetim çağrısında bulunanın yanı sıra, daha genel olarak baskıcı rejimlere karşı da öfkelenip, "Hitlerci ideolojiyi" (*meram-ı Hitleri*) "insan zihninin en zehirli ve iğrenç ürünü" diye lanetledi.²¹⁶ Diğer genç din adamlarının daha Alman yanlısı eğilimleri vardı. Bunların en ünlüsü ateşli anti-empyrialist Ayetullah Abdülkasım Kaşani'ydi; Kaşani'nin babası merhum Ayetullah Mustafa Kaşani, I. Dünya Savaşının cihadı sırasında güney Irak'ta İngiliz birlikleriyle savaşırken ölmüştü ve kendisi de 1943'te Alman yanlısı faaliyetlerinden ötürü İngiliz yetkili-

²¹⁵ Amir Taheri, *The Spirit of Allah: Khomeini and the Islamic Revolution* (Londra, 1985), 97-100, bu iddiada bulunur, ama hiçbir kanıt göstermez.

²¹⁶ Ruhullah Humeyni, *Keşfu'l-Esrar (Sırların Açığa Vurulması)*, tarihsiz (1399/1979 [1361/1942]), 222 ve Hitler Almanya'sına daha fazla saldırı için, 272 ve 302; pasajın İngilizce çevirisi için, Ruhullah Khomeini, "A Warning to the Nation," *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini (1941-1980)*, çev. Hamid Algar (Berkeley, CA, 1981), 169-173, 170 içinde. Baqer Moin, *Khomeini: Life of the Ayatollah* (Londra, 1999), 57-64, Humeyni'nin II. Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerinin bir anlatımını verir ve Vanessa Martin, *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran* (Londra, 2000), 103-112, *Keşfu'l-Esrar*'ın iyi bir analizini verir. Humeyni'nin daha sonraki *Hükümet-i İslami*'sinin Yahudi karşıtı pasajlarla dolu olduğunu belirtmek gerekir, bkz. Ruhullah Humeyni, *Hükümet-i İslami* (Necf, 1391/1971); İngilizce çevirisi için, Ruhullah Khomeini, "Islamic Government," *Islam and Revolution*, çev. Algar, 25-166.

lerce tutuklandı.²¹⁷ Bununla birlikte İran'daki muhafazakâr dinsel çevreler siyaseten uzak durdu, medreselerine çekildiler.²¹⁸ Savaşın kısa süre sonra Şii İslamda en yüksek dinsel otorite olan tek *merci-i taklid* olarak ortaya çıkan Ayetullah Muhammed Hüseyin Borucerdi gibi öne çıkan din adamları, siyasal sükûnet telkin etti.²¹⁹ İran'ın dışında da Şii yetkililer ihtiyatlı kaldı. Necef'in ve Kerbela'nın Şii uleması, I. Dünya Savaşı sırasında olandan farklı olarak, Almanya'nın arkasında birleşmedi.²²⁰ 1940'ın başında o sırada Bağdat'ta olan Emin el-Hüseyini, güney Iraklı bazı Şii liderleri cihadı onaylamaya ikna etmeye çalıştı, iki savaş arası yıllarda Irak siyasetinde önemli rol oynayan = ve Muhammed Kaşifülgita'ya yaklaştı.²²¹ El-Cezairi Filistinli müftüye fazla yüz vermezken, Kaşifülgita daha anlayışlı davranıp, İngiliz İmparatorluğuna karşı cihat çağrısı içeren bir fetva çıkardı; fetvayı Yunus Bahri 13 Şubat 1940'ta Radyo Berlin'de yayınladı –ama fazla etkisi olmadı.²²² Savaş sırasında önemli bir Şii ayaklanması gerçekleşmedi. Almanların duvar yazılarından fazlasına gücü yetmedi: 1942'nin başında bir Alman diplomat, hem Beyrut'ta hem Şam'da, Şii âsiler ya da olasılıkla Alman ajanlar tarafından yazılmış “Ali'nin halifesi Hitler” sloganının duvarlarda görüldüğünü rapor etti.²²³

²¹⁷ Yann Richard, “Ayatollah Kashani: Precursor of the Islamic Republic?” Nikki R. Keddie (ed.), *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution* (New Haven, CT, 1983), 101-124, 107-108 içinde.

²¹⁸ Shahrough Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period* (Albany, 1980), 60-90; Azar Tabari, “The Role of the Clergy in Modern Iranian Politics,” Keddie (ed.), *Religion and Politics in Iran*, 47-72, 59-64 içinde; Majid Yazdi, “Patterns of Clerical Political Behavior in Postwar Iran, 1941-53,” *Middle Eastern Studies* 26, 3 (1990), 281-307, 285-288.

²¹⁹ Ali Davani, *Ayatollah Burujirdi* (Tahran, 1371/1992).

²²⁰ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 127 ve 133.

²²¹ Dışişleri Bakanlığı, Rapor (“Activities of the Mufti”), 18 Ocak 1940, Londra, NA, KV 2/2085.

²²² Dışişleri Bakanlığı, Rapor (“The Mufti's Activities”), 21 Şubat 1940, Londra, NA, KV 2/2085.

²²³ Schwendemann'dan (Paris Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 27 Nisan 1942, Paris, PA, R 29533.

Maşrık'ta Alman propagandası karışık bir kabul gördü. Arap dünyasının saçaklarında, Basra Körfezi bölgesinde, daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Şarika emiri olacak Muhammed el-Kasımı anılarında propaganda savaşını anlatır: "Alman radyo istasyonundan Iraklı radyocu Yunus Bahri'nin keskin diliyle verilen haberler Müttefikleri destekleyenleri küplere bindirdiği gibi, BBC Ortadoğu Servisinden Suriyeli Münir Şamma'nın sesiyle verilen haberler de Mihver destekleyenleri öfkeliendirmektedir. Biz çocuklar, kalemin ön meydanına bakan pencerelerden iki taraf arasındaki kavgayı izlerdik."²²⁴ el-Kasımı'ye göre, savaş zamanı propagandası dinleyenleri ikiye böldü: "Halkın yarısı Müttefikleri destekliyor, yarısı Mihver devletleri destekliyordu." Bu görüş farklılığı bölgenin birçok yerinde egemendi. Bununla birlikte, önde gelen ulema ve dinsel otoriteler, birkaç dikkate değer istisna dışında, pek çok durumda sessiz kaldı. Örneğin 1941'de Vichy'nin Doğu Akdeniz'i istilasından sonra, Lübnan'ın güçlü müftüsü Şeyh Muhammed Tefvik Halid, açıkça Müttefiklerin yanında yer aldı.²²⁵

Kuzey Afrika cephe hattına daha yakın olan Mısır'da ahalinin tutumu aynı şekilde karışık. Savaş sırasında Kahire'de genç bir subay olan Enver Sedat, daha sonra, ahalide Almanyanlısı duyguların güçlü olduğunu iddia etti: "Mısır'da genel duygu İngilizlere karşı ve doğal olarak onların düşmanlarından yanaydı," diyor ve ekliyordu: "Sokaklarda "Yürü Rommel!" gibi sloganlar atılarak gösteri yapılıyordu; çünkü düşmanı ülkeden atmanın tek yolunun İngilizlerin yenilgisi olduğunu görüyorlardı."²²⁶ Sedat, savaş sırasında silahlı

²²⁴ Sultan bin Muhammad al- Qasimi, *My Early Life* (Londra, 2011), 10-11.

²²⁵ Nordbruch, *Nazism in Syria and Lebanon*, 120-122. Suriye Müslüman Kardeşleri gibi popüler reformist gruplar, hem Vichy hem Özgür Fransız emperyal yönetimine genel olarak karşı olmaya devam etme eğilimindedir, bkz. Johannes Reissner, *Ideologie und Politik der Muslimbrüder Syriens* (Freiburg, 1980).

²²⁶ Anwar el-Sadat, *In Search of Identity* (Londra, 1978), 31 ve 32, bu pasajlar, Anwar el- Sadat, "Rommel at El- Alamain: An Egyptian View

ayaklanma çıkarmaya –halk adına– çalışan, hatta Alman ajanlarla işbirliği yapan devrimci “Hür Subaylar” grubunun üyesiydi ve 1942 yazında bu yüzden tutuklandı. İngiliz raporları yerel ruh haline ilişkin daha incelikli bir değerlendirme sunar; siyasal tutumların savaş yıllarında durağan değil, sürekli değiştiğini gösterir. Miles Lampson’ın Kahire’den telgrafla bildirdiğine göre, 1941 baharında Rommel’in Sireneyka’ya ilk saldırısı “Mısır kamuoyunu oldukça korkuttu.”²²⁷ Alman propagandacılar bile o sırada ülkede Almanya’ya sempati duyulmadığının farkındaydı.²²⁸ Ne var ki, ertesi yıl ikinci saldırıda –4 Şubat 1942’nin İngiliz-Mısır hükümet kriziyle ve İngilizlere karşı büyük öğrenci protestolarıyla çakıştı– durum farklıydı. Kahire sokaklarındaki gösterilere çoğu kez Almanya yanlısı sloganlar eşlik etti –daha sonra Sedat’ın hatırladığı gibi.²²⁹ Dehşete kapılan Lampson “Rommel Çok Yaşa” sloganlarını not ederken, Alman yetkililer de heyecanla Kahire’deki “Hail Rommel” cıgıllıklarını bildirdi.²³⁰ Ama 1942 yazında Rommel daha da ilerleyince ve Mısır sınırını fiilen geçip aniden gerçek bir tehdit oluşturunca, ruh hali tekrar değişti. Bu kez Lampson “Mısır ahalisinde düşmanlık yok,”

(1942),” Bernard Lewis (ed.), *A Middle East Mosaic: Fragments of Life, Letters and History* (New York, 2000), 314-316, 314, 315 içinde yeniden yayınlandı.

²²⁷ Lampson’dan Dışişleri Bakanlığına, 7 Nisan 1941, Kahire, NA, FO 371/27429; Lampson’dan Dışişleri Bakanlığına, 12 Nisan 1941, Kahire, NA, FO 371/27429; birkaç ay sonra, Lampson’dan Dışişleri Bakanlığına, 7 Temmuz 1941, Kahire, NA, FO 371/27431.

²²⁸ Rühle, İç Not (“Aufzeichnung betr. die Rundfunkpropaganda in dem arabischen Raum”), 5 Mayıs 1941, Berlin, PA, R 67482.

²²⁹ Charles D. Smith, “4 February 1942: Its Causes and Its Influence on Egyptian Politics and on the Future of İngiliz- Egyptian Relations, 1937-45,” *International Journal of Middle East Studies* 10, 4 (1979), 453-479, özellikle Alman yanlısı protestolar konusunda, 468.

²³⁰ *The Killearn Diaries 1934-1946*, ed. Trefor E. Evans (Londra, 1972), 197-201 (1 Şubat 1942) ve 206-217 (4 Şubat 1942), “Çok Yaşa Rommel” sloganı konusuna, 209. Ayrıca bkz. Lampson’dan Dışişleri Bakanlığına, 28 Haziran 1942, Kahire, NA, FO 371/31573. Schwendemann’dan Dışişleri Bakanlığına, 27 Nisan 1942, Paris, PA, R 29533.

gözleminde bulundu.²³¹ Whitehall'e şunu bildirdi: "İngiliz karşıtı duygudan ötürü uzaktayken Almanlara heves eden bazı unsurlar, Alman tehdidi yakınlaşınca ciddi biçimde telaşa kapılmış görünüyorlar."²³² Alman ilerlemesi durdurulduktan sonra, "doğuya hızlı Mihver ilerlemesi"nin "ülkeye bir korku saldı"ğını, ama "Mısırlıların, özellikle Müslümanların tutumu"nın "dikkate değer ölçüde iyi ve sakin" olduğunu tekrarladı.²³³ Benzer şekilde, el-Alameyn Savaşının en şiddetli anında özetledi: "Düşmanın Mısır kapılarında görünmesi, şimdiye kadar İngiliz karşıtı olmakla tanınan unsurlar arasında bile bir Mihver işgalinin tatsızlığının genel olarak anlaşılmasına yol açtı. Sonuç, lehimize hatırı sayılır bir duygu değişimi oldu."²³⁴ Montgomery'nin zaferini izleyen İngiliz ilerlemesi de, Lampson'a göre, Mısır'da çoğunluk tarafından iyi karşılandı. 1943'ün başında çektiği telgrafta "Trablus'u işgalimiz, Mısır'ı istila kabusundan kesin bir biçimde kurtardığı için, genel bir rahatlamaya neden oldu," dedi.²³⁵

Almanya'nın cihat çağrısı da, bir bütün olarak, ülkenin dinsel grupları ve örgütleri arasında fazla yankı bulmadı. İslami yapı esas olarak siyasal açıklamalar yapmaktan uzak durdu. Savaş yıllarında nüfuzlu Mısır müftüsü Şeyh Abdülmecid Salim, ülkede siyasal tarafsızlığın baş savunucularından biriydi.²³⁶ Onun daha güçlü rakibi, geleneksel ulemanın ocağı el-Ezher'in reformcu şeyhi Muhammed Mustafa el-Maraghi

²³¹ Lampson'dan Dışişleri Bakanlığına, 28 Haziran 1942, Kahire, NA, FO 371/31573.

²³² Lampson'dan Dışişleri Bakanlığına, 29 Haziran 1942, Kahire, NA, FO 371/31573.

²³³ Lampson'dan Dışişleri Bakanlığına, 4 Temmuz 1942, Kahire, NA, FO 371/31573.

²³⁴ Lampson'dan Dışişleri Bakanlığına, 11 Temmuz 1942, Kahire, NA, FO 371/31573.

²³⁵ Lampson'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Şubat 1943, Kahire, NA, FO 371/35528.

²³⁶ Jakob Skovgaard-Petersen, *Defining Islam for the Egyptian State: Muftis and Fatwas of the Dār Al- İftā* (Leiden, 1997), 159-170.

de benzer bir çizgi izledi. Muhammed Abdüh'un öğrencisi olan el-Maraghi Sudan'da baş kadılık, Kahire'de Yüksek Şeriat Mahkemesi başkanlığı yapmıştı ve sarayla yakın bağları vardı.²³⁷ 1941 tarihli bir İngiliz raporu onu "Mısırlı ilahiyatçılar arasında kendi başına bir sınıf" olarak tasvir etmekteydi.²³⁸ Savaşta İslam dünyasının tarafsız kalmasını dilemesine rağmen, el-Maraghi İngiliz İmparatorluğunun genellikle sadık bir ortağı olarak kalmıştı. Hatta *Daily Telegraph* onu Tah-tın en güvenilir müttefiklerinden biri olarak kutladı: "İngiliz karşıtı duygunun en fazla muhafazakâr çevrelerde geliştiği, cahillerin sandığı gibi, doğru değildir," diyor ve el-Maraghi'yi "pek çok konuda" İngiliz imparatorluğunun yanında yer alan "Mısır'ın en anlayışlı ve en zinde şahsiyetlerinden biri" olarak gösteriyordu.²³⁹ Ezherli öğrencilerin –birçoğunun görüşü daha radikaldi ve Alman yanlısıydı– siyasal faaliyetleri, yetkililer tarafından yakın denetim altına alındı.

Yine de geleneksel ulema sakin kaldığı halde, İngiliz emperyalizmine düşman Müslüman Kardeşler gibi popüler İslami dirilişçi hareketler, düşmanlarının düşmanının kurlarına daha açıldı.²⁴⁰ 1930'larda Kahire'deki Alman elçiliği örgüte mali yardımda bile bulunmuştu.²⁴¹ Şimdi savaş sırasında, Mısır'ın

²³⁷ Francine Costet-Tardieu, *Un réformiste à l'Université al- Azhar: OEuvre et pensée de Mustafâ al- Marâghi (1881-1945)* (Paris, 2005), 169-175; el-Maraghi'nin el-Ezher şeyhliği için, Rainer Brunner, "Education, Politics, and the Struggle for Intellectual Leadership: Al-Azhar between 1927 and 1945," Meir Hatina (ed.), *Guardians of Faith in Modern Times: "Ulama" in the Middle East* (Leiden, 2009), 109-140, 116-124 ve 131-137 içinde.

²³⁸ Mısır'daki Şahsiyetlerin Listesi, 1941, Kahire, Lampson'dan Eden'e (Dışişleri Bakanlığı), 22 Temmuz 1941, Kahire, NA, FO 371/27431 içinde. Bu raporun gözden geçirilmiş bir versiyonu: Mısır'daki Şahsiyetlerin Listesi, 1943, Kahire, Lampson'dan Eden'e, 5 Ocak 1943, Kahire, NA, FO 371/35528.

²³⁹ Richard Capell, "Egypt Has Her Ambitions in the Post- War World," *Daily Telegraph* (3 Şubat 1944).

²⁴⁰ II. Dünya Savaşında Müslüman Kardeşlerin rolü için bkz. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers*, 19-34; Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt*, 256-269; özel olarak Benna konusunda, Krämer, *Hasan al- Banna*, 61-65.

²⁴¹ Savaştan önce Müslüman Kardeşlere Alman mali yardımı konusunda bkz. İngiliz Askeri İstihbarat Servisinin notları: İç Not ("Note on Wil-

en büyük İslami örgütü haline gelen Müslüman Kardeşlerin bazı hizipleri, Mihvere sempatilerini ifade etmekteydi. Mısır polisinin raporları, bazı taraftarlarının Rommel'in birlikleri Kahire'ye yürürken Mihver yanlısı yıkıcı broşürler dağıttığını gösterir.²⁴² Bir İngiliz askeri istihbarat raporu, "İhvan, düşman el-Alameyn'e ilerleyince doğal olarak heyecanlandı ve Alman yanlısı konuşmalar yapıldı," diyordu.²⁴³ Tedirgin olan yetkililer grubu sıkı denetim altına aldı. Gazeteleri geçici olarak yasaklandı, birçok şubesi kapatıldı, toplantıları sıkı takibe alındı ve birçok taşra lideri tutuklandı. Hasan el-Benna'nın güvenlik kuvvetlerince basılıp devrimci broşür arandı; sağ kolu Ahmet el-Sukkari ile birlikte kısa bir süre gözetim altına alındı. Sonunda el-Benna egemen yetkililere sadakatini açıkça beyan etti.²⁴⁴ İslami huzursuzluktan korkan İngilizler yine de ihtiyatlı olmayı sürdürdü. 1944'te, Almanların Kuzey Afrika'da yenilmesinden çok sonra, bir istihbarat raporu örgütü "küçümsenemez potansiyel bir tehlike" olarak tarif etti.²⁴⁵

Mağrip'te de Almanların dinsel ayaklanma çağrıları ihtiyatla karşılandı. Başlıca savaş alanında, Sirenayka çölünde, Konstantin von Neurath Müslüman ahalide dostluktan düpedüz düşmanlığa kadar uzanan karışık tutumlar gözlemledi.²⁴⁶ Bölgede acımasız İtalyan baskısı altında ıstırap çe-

helm Stellbogen"), 23 Ekim 1939, tarihsiz, NA, WO 208/502; İç Not ("Correspondence and Notes of Mr. Wilhelm Stellbogen"), tarihsiz (1939), NA, WO 208/502; İç Not ("Found among Stellbogen's Papers"), tarihsiz (1939), NA, WO 208/502; ayrıca GK Ortadoğu Kuvvetleri, Rapor ("The Ikhwan al Muslimin Reconsidered"), 10 Aralık 1942, Kahire, NA, FO 141/838. Bu yardım için ayrıca bkz. Lia, *The Society of the Muslim Brothers in Egypt*, 179-180; Krämer, *Hasan al-Banna*, 62-63.

²⁴² Naldrett-Jays (İskenderiye Kent Polisi), İstihbarat Notu ("Pro-Axis Propaganda"), 31 Ekim 1942, İskenderiye, NA, FO 141/838.

²⁴³ GK Ortadoğu Kuvvetleri, Rapor ("The Ikhwan al Muslimin Reconsidered"), 10 Aralık 1942, Kahire, NA, FO 141/838.

²⁴⁴ A.g.e.

²⁴⁵ Siyasal İstihbarat Merkezi, Ortadoğu (PICME), Rapor ("The Ikhwan El Muslimeen"), 25 Şubat 1944, Kahire, NA, WO 201/2647 (ayrıca NA, FO 371/41329 içinde).

²⁴⁶ Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 1 Haziran 1941, tarihsiz, PA, R60747; 1942'deki saldırı için, Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 3 Nisan 1942,

ken pek çok Müslüman Mussolini'ye ve Alman müttefikine karşıydı.²⁴⁷ Bu sömürgecilik karşıtı muhalefetin mızrak ucu çoğu kez dinsel hareketlerdi; bunların en önemlisi de, bölgenin en güçlü dinsel ve siyasal gücü olan İslami Senusi tarikatıydı. I. Dünya Savaşında Almanların yanında savaşan Senusiler şimdi taraf değiştirmişti. I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra yaşlı kuzeni Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin yerine geçen Muhammed İdris es-Senusi, sürgün olduğu Mısır'dan taraftarlarını Müttefiklerin safında silaha sarılmaya çağırırdı.²⁴⁸ Hatta Senusi savaşçılar, savaş sonrası düzende Senusi bir emirlik arayışıyla, Mihvere karşı İngiliz ordusunun yanında savaştı. Rommel'in birlikleri kovulunca ve İtalyan egemenliği yıkılınca, Sirenayka'nın birçok yerinde Senusi zaviye ağı yeniden kuruldu, yeni dinsel ve yönetsel merkezler oluşturuldu. Kurtarılan Trablusgarp'ta da nüfuzlu dinsel kurum Müttefiklerin yanında yer aldı. 1943'ün başında Trablus müftüsü Churchill ve Büyük Britanya'yı öven bir açıklama yaptı.²⁴⁹ Kuzey Afrika savaş bölgesinde çok az kişi Almanları İslamın kurtarıcısı olarak kabul etmiş gibi görünüyor.

tarihsiz, PA, R 60747, olumlu tepkiler konusunda; Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 14 Ekim 1941, tarihsiz, PA, R 60747; Hermann, Rapor ("Reiseeindrücke in Libyen Oktober 1941"), 14 Ekim 1941, tarihsiz, PA, R 60747; 1942'deki saldırı için, Neurath'tan Dışişleri Bakanlığına, 21 Mart 1942, tarihsiz, PA, R 60747, karışık tepkiler ve düşmanlık konusunda.

²⁴⁷ Claudio G. Segrè, *Fourth Shore: The Italian Colonization of Libya* (Chicago, 1974); savaş zamanında Libya'daki İtalyan gaddarlığı konusunda, Patrick Bernhard, "Behind the Battle Lines: Italian Atrocities and the Persecution of Arabs, Berbers, and Jews in North Africa during World War II," *Holocaust and Genocide Studies* 26, 3 (2012), 425-446.

²⁴⁸ İngiliz-Senusi ilişkileri konusunda bkz. Saul Kelly, *War and Politics in the Desert: Britain and Libya during the Second World War* (Londra, 2010); İslamın rolü ve siyasetle ilgili İngiliz tartışmaları için bkz. Todd M. Thompson, "Covert Operations, British Views of Islam and İngiliz-Sanusi Relations in North Africa, 1940-45," *Journal of Imperial and Commonwealth History* 37, 2 (2009), 293-323.

²⁴⁹ Radyo Yayını İzleme Metni, "Voice of Free Arabism: The Mufti of Tripoli," 14 Şubat 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93.

Berlin'in Yahudilere karşı dinsel şiddet çağrıları da, Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun Müslümanlarında karışık tepkiler üretti. Kuşkusuz savaş yıllarında bütün bölgede anti-Siyonist, aslında anti-Yahudi öfkede bir yükseliş görüldü ve Alman propagandası bunu besledi. Ama yerel düzeyde Yahudi ve Müslüman cemaatler arasındaki ilişkiler genellikle karmaşıktı –özgöl toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak– ve kolayca genelleştirilemez. Savaş sırasında önemli hiçbir Yahudi karşıtı ayaklanma olmadı. En önemli Yahudi karşıtı patlama, Irak'ta *farhud* olarak bilinen pogromdu; 1941'de başarısız Geylani darbesinden sonra, Müslüman bir güruh Yahudi evlerine ve dükkanlarına saldırmış, 179 kişiyi öldürmüştü.²⁵⁰ Kuzey Afrika savaş bölgesindeki Alman birliklerinin, Yahudi nüfusun imhasını sistematik olarak örgütlemeye yetecek kadar zamanı yoktu. İtalyan ve Vichy yetkilileri Yahudi karşıtı çeşitli politikalar benimsedi.²⁵¹ Bu önlemlere Müslüman nüfusun tepkileri çeşitliydi, işbirliğinden ve vurgunculuktan kayıtsızlığa ve bazı durumlarda empatiye kadar uzanmaktaydı. Yahudi komşularıyla dayanışma içinde olan Müslümanlar da vardı. Vichy hükümetinin Yahudi karşıtı yasalarından rahatsız olan Fas Sultanı V. Muhammed, kendi Yahudi tebaasını destekledi.²⁵² Müslüman olmuş Yahudileri Yahudi kabul etmeyi reddedip (sayıları önemsiz olmasına rağmen), ırkçı Yahudi tanımlamasına karşı çıktı. Cezayir'de de yerleşik İslami kuruluşların bir

²⁵⁰ Hayyim J. Cohen, "The Anti-Jewish Farhud in Baghdad, 1941," *Middle Eastern Studies* 3, 1 (1996), 2-17.

²⁵¹ Michel Abitbol, *The Jews of North Africa during the Second World War* (Detroit, 1989); Michael M. Laskier, *North African Jewry in the Twentieth Century: The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria* (New York, 1994), 55-83; Satloff, *Among the Righteous*, II. Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'daki Yahudilerin kaderine ilişkin değerlendirmeler sonur. Klaus-Michael Mallmann ve Martin Cüppers, *Nazi Palestine: The Plans for the Extermination of the Jews in Palestine* (New York, 2010), Almanların Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Yahudileri öldürme planlarına ilişkin içgörüler sunar.

²⁵² Robert Assaraf, *Mohammed V et les Juifs du Maroc à l'époque de Vichy* (Paris, 1997).

kısmı, Yahudi nüfusla açık dayanışma gösterdi.²⁵³ Ünlü İslam önderi Şeyh Tayyib el-Ukbi, Yahudilere saldırıları yasaklayan çağrılar bile çıkardı. Tunus'ta beyler, Yahudi azınlıkla dayanışma gösterdi.²⁵⁴ Libya'da Müslümanlar savaş sırasında Müslüman komşularına saldırmadı.²⁵⁵ Mısır'da da, savaş yıllarında bazen düpedüz Yahudi karşıtı bir ton alan anti-Siyonist ajitasyonda bir yükseliş görülmesine rağmen, Müslüman nüfus 1945'ten önce Yahudi karşıtı büyük şiddet hareketlerine bulaşmaktan uzak durdu.²⁵⁶

Almanların dinsel propagandasının bölgede gördüğü kabul konusunda kesin sonuçlara oluşmak zordur. Ama anlık görüntüler, Berlin'deki yetkililerin umduğundan çok daha az başarılı olduğunu gösterir. Gelecek araştırmalar bu resmi daha da arıtmalı, farklı yerel koşulları daha derinliğine hesaba katmalıdır.

Asker olarak Kuzey Afrikalı, Ortadoğulu ve diğer Müslümanların Müttefik savaş çabalarına büyük katkıda bulunduklarını da belirtmek gerekir. Binlerce Müslüman İngiliz komutası altında savaştı.²⁵⁷ Aslında, asker sayısı 2 milyon kişiye çıkan

²⁵³ Yves C. Aouate, "Les Algériens musulmans et les mesures antijuives du gouvernement de Vichy (1940-1942)," *Pardès* 16 (1992), 189-202, özellikle 195-198; daha genel olarak, Henri Msellati, *Le Juifs d'Algérie sous le régime de Vichy* (Paris, 1999).

²⁵⁴ Jacques Sabille, *Les Juifs de Tunisie sous Vichy et l'occupation* (Paris, 1954); Claude Nataf, "Les Juifs de Tunisie face à Vichy et aux persécutions allemandes," *Pardès* 16 (1992), 203-231.

²⁵⁵ Renzo de Felice, *Jews in an Arab Land: Libya, 1835-1970* (Austin, TX, 1985), 168-184; Rachel Simon, "It Could Have Happened There: The Jews of Libya during the Second World War," *African Journal* 16 (1994), 391-422; 1945 ayaklanmaları konusunda bkz. Harvey E. Goldberg, *Jewish Life in Muslim Libya: Rivals and Relatives* (Chicago, 1990), 97-122.

²⁵⁶ Gudrun Krämer, *The Jews in Modern Egypt, 1914-1952* (Londra, 1989), 154-166.

²⁵⁷ II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusundaki Müslümanlar üzerine kapsamlı bir inceleme yoktur. Hindistan Ordusu konusunda bkz. Philip Mason, *A Matter of Honour: An Account of the Indian Army: Its Officers and Men* (Londra, 1974), 471-527; Alan Jeffreys ve Patrick Rose (ed.), *The Indian Army, 1939-47: Experience and Development* (Farnham, VT, 2012). Arap Lejyonu konusunda bkz. Godfrey Lias, *Glubb's*

ve savaşın en büyük gönüllü kuvvetini oluşturan Hindistan Ordusunun en büyük dinsel grubunu oluşturdular. İslam dünyasının her tarafında Müslümanlar imparatorluğa hizmet etti. Filistin’de İngiliz ordu birliklerine yaklaşık 9000 Müslüman alındı –el-Hüseyni’nin baş rakibi Fahri el-Naşaşibi’nin yardımıyla. Ortadoğu’nun farklı yerlerinde kullanılan efsanevi Maverai Ürdün Arap Lejyonunda da Müslümanlar İngiliz komutası altında hizmet sundu. Kuzey Afrika’da Libyalı Senusi savaşçılar, Senusi Arap Kuvveti (daha sonra Libya Arap Kuvveti) içinde seferber oldu. Aynı zamanda binlerce Müslüman, Özgür Fransız Kuvvetlerin (*Forces françaises libres*) sağlarında savaştı. Yalnızca Fransız Kuzey Afrika’sından en az 233.000 kişi Nazi Almanyası’na karşı savaşmak için yazıldı –134.000 Cezayirli, 73.000 Faslı ve 26.000 Tunuslu.²⁵⁸

Yine de Müttefikler Alman propagandasını çok ciddiye aldı. Temmuz 1941’de *Foreign Affairs* “Mısır’ın Müslüman dünyadaki konumu göz önüne alındığında, Nil Vadisinde başlayan bir huzursuzluğun serpintilerinin ne kadar geniş bir alana yayılacağını tahmin etmek mümkün değil” diyordu.²⁵⁹ İngiliz, Amerikan ve Özgür Fransa propagandacıları kedi İslami programlarıyla Alman propagandasına karşılık vermeye çalıştı, İslamın siyasal anlamıyla ilgili bir propaganda savaşına girdi.

Legion (London, 1956); birliğin İngiliz bir subayının anlatımları için bkz. James Lunt, *Glubb Pasha: A Biography* (Londra, 1984); James Lunt, *The Arab Legion* (Londra, 1999); komutanının anıları için, John Bagot Glubb, *The Story of the Arab Legion* (Londra, 1948); John Bagot Glubb, *A Soldier with the Arabs* (Londra, 1959).

²⁵⁸ II. Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin tarihi iyi araştırılmıştır, bkz. Recham, “Les Musulmans dans l’armée française,” 748-753, özellikle Özgür Fransa Kuvvetleri konusunda, 750-751; Cezayirli askerler konusunda, Recham, *Les Musulmans algériens dans l’armée française*, 175-274, özellikle Özgür Fransa Kuvvetleri konusunda, 229-274; Faslı askerler konusunda, Moshe Gershovich, “Scherifenstern und Hakenkreuz: Marokkanische Soldaten im Zweiten Weltkrieg,” Höpp, Wien, and Wildangel (ed.), *Blind für die Geschichte*, 335-364 içinde.

²⁵⁹ Crabitès, “Britain’s Debt to King Farouk,” 860.

Almanların İslamla Flörtüne Müttefiklerin Tepkileri

Rommel'in birlikleri Kuzey Afrika'ya ayak bastıktan kısa süre sonra *Frankfurter Zeitung*, Londra'nın "büyük bir gayretle" İslam dünyasını Nazi Almanya'sının aleyhine çevirmeye çalışmasına hayıflandı ve "İngiliz propagandası"nı, "İslam ile demokrasi arasında ideolojik bir yakınlığı" kanıtlamak için Kuran'ı kullanmakla suçladı.²⁶⁰ Whitehall'da İslamın propaganda ve siyasal rolü konusunda tartışmalar, savaşın arifesinde zaten başlamıştı.²⁶¹ Almanlarla aynı yöntemleri kullanan İngiliz propagandacılar, siyasal mesajlarını tanıtmak için İslamın otoritesinden çokça yararlandılar.

Londra bölgedeki en güçlü radyo istasyonlarından bazı- larını yönetiyor ya da kontrol ediyordu.²⁶² Daventry'de BBC Arapça kısa dalga radyo yayını, Zeesen'in Kuran gönderme- lerine ve aktarmalarına anında karşılık vermişti. İstasyonun Arapça yayınının resmi sorumlusu Stewart Perowne savaşın arifesinde şöyle dedi: "Berlin yayınlarının başladığı gece ilk programı duyar duymaz, Kuran kayıtlarımızın sayısını artır-

²⁶⁰ Anonim, "Die arabische Welt sammelt ihre Kräfte: Strömungen und Gegenströmungen im ersten Kriegsjahr," *Frankfurter Zeitung* (25 Mayıs 1941).

²⁶¹ Leeper (Dışişleri Bakanlığı), Tutanaklar, 6 Ocak 1939, Londra, NA, FO 395/650, "Britanya'nın İslam için yaptıkları" sorunu üzerine propagan- dayı tartışmak için Dışişleri Bakanlığından, Hindistan Bakanlığından, Sömürge Bakanlığından, Savaş Bakanlığından, BBC'den ve British Council'den yetkililerin ilk toplantısı konusunda. İslami propaganda konusuyla ilgili, gelecek bir savaşla bağlantılı olarak Müslüman top- raklarda İngiliz emperyalizmi, Filistin sorunu, Hristiyan misyonerler, hilafet sorunu gibi temel konuları tartışan ilk genel muhturalardan biri, Enformasyon Bakanlığına hazırlandı, bkz. Gibb (Enformasyon Bakan- lığı), Muhtıra ("The General Principles of Publicity among Moslems"), 16 Ağustos 1939, Londra, NA, INF 1/407.

²⁶² Nevill Barbour, "Broadcasting to the Arab World: Arabic Transmissions from the B.B.C. and other Non-Arab Stations," *Middle East Journal* 5, 1 (1951), 57-69. Ortadoğu'ya yayın yapan bütün yabancı radyo istasyon- ları üzerine kapsamlı bir bakış açısı için bkz. Seth Arsenian, "War time Propaganda in the Middle East," *Middle East Journal* 2, 4 (1948), 417-429.

mak için adım attım.”²⁶³ Küresel imparatorluklarının olanaklarından yararlanan İngiliz yetkililer, dünyanın en iyi hafızlarını işe alacak durumdaydı. Londra’nın kontrol ettiği Mısır Devlet Radyosunun ünlü hafızlarından özellikle yararlandılar.²⁶⁴ Savaşın seyri içinde giderek daha fazla Kuran okundu ve sonunda istasyonunu Arapça haber bülteninin başında da okundu. Yayın programında da İslam sıkça konu edildi.

İngiliz propagandacılar Kuzey Afrika’ya, yine İslamı siyasal amaçlarla kullanan broşürler yağdırdı.²⁶⁵ Nazi rejimine saldırılar, düzenli olarak bir ateizm suçlamasını da içermektedir. 1941’de dağıtılan bir broşür, “zorbalıklarına karşı duracak tek direk” olduğu için “dünyada dini yok etmeye” çalışan “Allahsız” Almanlar konusunda Müslümanları uyardı.²⁶⁶ “Alman uçakları, Hitler’in emriyle, bundan sonra camileri, zaviyeleri, türbeleri ve diğer mabetleri bombalayacak” iddiasında bulundu. Kutsal kitaptan yararlanan broşürde, mescitleri yıkmaya çalışanlara Allah’ın vereceği ceza ile ilgili bir ayete (2: 114) gönderme de vardı. Diğer broşürler Alman propagandacıları dini kullanmakla suçladı. 1941’de dağıtılan ve Alman propagandasında İslamın kullanılmasına saldıran bir bildiri Berlin’i, dindarları “aldatmak” için “İslam dinini kirletmek”le

²⁶³ Perowne’dan (BBC) Bigg’e (Sömürge Bakanlığı), 13 Temmuz 1939, Londra, NA, CO 323/1651/9.

²⁶⁴ Perowne’dan Bowen’e (Dışişleri Bakanlığı), 16 Mayıs 1939, Londra, NA, FO 395/664. Kuran okumayla ilgili Mısır’daki büyükelçilik ile Whitehall arasındaki görüşmeler konusunda bkz. NA, FO 395/663 and NA, FO 395/664 içindeki belgeler.

²⁶⁵ Gary Leiser, “Bombs and Leaflets: Allied Propaganda and the Tunisians during the Winter Campaign of 1942-43,” *Maghreb Review* 19, 3-4 (1994), 284-318, Mihver işgalindeki Tunus’ta İngiliz-Amerikan kuvvetlerin dağıttığı çok sayıda din yüklü broşür içerir, 295-314; Richard Pennell, “Propaganda and its Target: The Venom Campaign in Tanca during World War II,” Driss Maghraoui (ed.), *Revisiting the Colonial Past in Morocco* (London, 2013), 157-183 içinde.

²⁶⁶ Broşür “By Order of Hitler the Khanzir Mosques Are Bombed” (İngilizce çeviri), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; Arapça orijinali, “Hitler alkhinzir a’ta al-aydin li-tiyarat mata’ahu bash al-wahu al-bumb ‘ala al-juwama” (“Domuz Hitler Uçaklara Camileri Bombalama Emri Verdi”), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945.

suçladı.²⁶⁷ Doğruluk konusunda hadislerden pasajlar aktaran bildiri, Nazi propagandasının yaydığı bütün yalanları mahkûm etti. Ertesi yıl Goebbels'in bir fotoğrafının bulunduğu benzer bir broşür dağıtıldı.²⁶⁸ Başka bir bildiri, Kuran'dan zinayı kınayan alıntıları, Almanları mümkün olan her yolla üreyeme teşvik eden Nazi sloganlarının yanına koydu.²⁶⁹ "Bu tip propaganda," diyordu Londra'daki bir yetkili, "Muhammed dininin ciddiye alındığı burada her zaman iyidir."²⁷⁰ Bu broşürlerin çok büyük bölümü, Hitler'e dinsel çağrışımları açık olan *hınzır*, yani domuz, lakabını taktı.

Londra, Büyük Britanya'yı İslamın ve genel olarak dinin savunucusu gibi gösteren broşürler de çıkardı. 1941'de dağıtılan bir bildiriye göre, Büyük Britanya'nın galip gelecek olmasının bir nedeni şuydu: "İngilizler Allah'a ve Allah'ın emirlerine inanır" ve bu nedenle "Allah ve din tanımayan Hitler gibi bir düşmana yenilemez."²⁷¹ Ertesi yıl İngilizler Kuzey Afrika savaş bölgesinde, *hamse* ve altında Arapça "nun" harfini (zafer işareti) gösteren, "Britanya'nın zaferi kesindir" yazılı bir bildiri dağıttı.²⁷² Alman meslektaşları gibi Londra'nın propagandacıları da dinsel takvimden yararlanarak, özgül dinsel bayramları seçip kutlama mesajlarına siyasal mesajlar karıştıran broşür-

²⁶⁷ Broşür "Truth" (İngilizce çeviri), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; Arapça orijinali "Al-haqq" ("Hakikat"), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; dosya, Mağribi Arapça 4000 broşürün Kuzey Afrika'ya gönderildiğinin belgesini içerir.

²⁶⁸ Broşür, "Lies, Lies, Nothing but Lies" (İngilizce çeviri), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128; Arapça orijinali "Al-kdub, al-kdub u ma kayn ghayr al-kdub" ("Yalan, Yalan, Yalandan Başka Bir Şey Yok"), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128.

²⁶⁹ Abulafia (Siyasal Savaş Yürütme Organı), İç Not, 25 Ağustos 1942, Londra, NA, FO 898/128.

²⁷⁰ A.g.e.

²⁷¹ Broşür "Ten of the Reasons Why Great Britain Will Win This War" (İngilizce çeviri), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; Arapça orijinali, "Eshra al-hajat 'lash al-ingliz u-ashabu arjuhu al-harb" ("İngilizlerin ve Dostlarının Savaşı Kazanmalarının On Nedeni"), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945.

²⁷² Broşüre "Satwa quwwat britaniya al-musAllah'a" ("The Strength of Britain's Armed Forces"), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128.

ler dağıttılar. 1941’de Ramazan ayının başında İngilizler, “İngiltere halkı ve müttefikleri” adına halka “mutlu, mübarek ve ulu bir Ramazan” dileyen kartpostallar dağıttı.²⁷³ Bol resimli ve Kuran’dan alıntılarla süslenen 1942 Ramazan broşürü müminlere şöyle diyordu: “Şanlı Ramazan ayı vesilesiyle, İngiliz Milletlerinde ve Amerika’da insanlar arasında dostluğun ve özgürlüğün şampiyonları, Müslüman dostlarına huzurlu ve bereketli bir Ramazan bayramı diler.”²⁷⁴ Ne var ki, İslami takımın İngiliz propagandası için en önemli olayı hacdı. Londra savaş yıllarında hacı kolaylaştırmak için elinden gelen çabayı harcadı ve bu önlemlerin propaganda amaçlı reklamını yaptı.²⁷⁵ 1941’de, hac mevsiminin sonunda yetkililer, imparatorluğun Müslümanlarının güven içinde Hicaz’a yolculuk yapmalarını sağlayan ve onları Hitler’in saldırganlıklarından koruyan İngilizleri öven Arapça bir kartpostal dağıttı.²⁷⁶ Ertesi yılın hac mevsiminde bir broşür, imparatorluğun savaş zamanında bile Mekke’ye giden hacılara gemi ve koruma vermeye hazır olduğu konusunda müminlere güvence verdi: “Bütün dünyada Müslüman halkların verdiği desteği ve gösterdiği dostluğu göz önüne alan Britanya, dindar hacıların kendi kutsal topraklarına ulaşmaları için üzerine düşeni yapmayı şeref sayar.”²⁷⁷

²⁷³ Kartpostal “Bi- l-munasaba d-l- khul d-shehr d-ramadhan” (“Ulu, mübarek ve mutlu Ramazan ayı vesilesiyle”), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; dosya, 3000 standart Arapça ve 5000 Mağribi Arapça broşürün Kuzey Afrika’ya gönderildiğine dair 8 Eylül 1941, 11 Eylül 1941, 15 Eylül 1941 ve 22 Eylül 1941 tarihli belgeler de içerir.

²⁷⁴ Broşür “On the occasion of the glorious month of Ramadan” (İngilizce çeviri), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128; Arapça orijinali, “Bi-l-munasaba d-shehr d-ramadhan” (“Mübarek ve neşeli Ramazan ayı vesilesiyle”), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128.

²⁷⁵ John P. Slight, “The British Empire and the Hajj, 1865-1956” (Doktora tezi, Cambridge Üniversitesi, 2011), 213-215.

²⁷⁶ Kartpostal “Friendship for the Arabs” (İngilizce çeviri), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; Arapça orijinali, Propaganda Kartpostalı “Quwwa Ingilitir fi-l-bahr” (“Denizde İngiltere’nin Gücü”), tarihsiz (1941), NA, HS 6/945; dosya, 3700 hac kartpostalının Kuzey Afrika’ya gönderildiğine dair 6 Aralık 1941 tarihli belgeler de içerir.

²⁷⁷ Broşür “London Mosque and Mecca” (İngilizce çeviri), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128; Arapça orijinali, “Al-bawabir ingliz hamlu al-muminin

İslamla bağlarını görselleştiren broşürde, Londra yakınındaki Woking Camiinin, Kabe'yi gösteren bir halının ve hacıları taşıyan bir teknenin renkli resimleri vardı. Aynı yıl İslam dünyasından sadık liderlere, yıldızlı resimler ve Kuran'dan ayetler içeren zarif bir hac broşürü hediye edildi.²⁷⁸ Son olarak, Londra'nın Kuzey Afrika'daki temsilcilerinin dağıttığı bazı broşürler Mağrip'teki savaşı, İslam dünyasının Mihver devletlerine karşı mücadelesinin parçası olarak yorumlayacak kadar ileri gidecekti. Bir propaganda bildirisi, Asya'da Çan Kay Şek yönetiminde Mihver devletleriyle savaşan "Çinli Müslüman savaşçılar"ı bile övdü.²⁷⁹

Bu broşürlerin dışında Londra, çok sayıda Arapça savaş dergisi de çıkardı; bunların arasında, *News of the Week* (*Ahbar el-Usbua –Haftanın Haberleri*), *War News* (*Ahbar el-Harb –Savaş Haberleri*) ve *Arab Listener* (*el-Mustami el-Arabi –Arap Dinleyici*) vardı. *Ahbar el-Usbua*'nın ilk sayısı (1 Mayıs 1942), Müslümanların Mihver diktatörlüklerine ve müttefiklerine karşı cihat ilan edeceği zamanın çok uzak olmadığını bile iddia etti.²⁸⁰ *el-Mustami el-Arabi*'de, Nasyonal Sosyalizm ile İslam arasındaki uyumsuzluklar ya da Polonyalı Müslümanlara sözde Nazi zulmü gibi konular üzerine makaleler vardı.²⁸¹ Almanlar bütün bu faaliyetleri kaygıyla izledi. Berlin'de değerlendirilen İngiliz propaganda malzemesi arasında şunlar vardı: 1942'nin resimli hac broşürü,

li-l-hajj" ("Müminleri Hacca Götüren İngiliz Gemileri"), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128.

²⁷⁸ Hac Yadigarı Broşür, 1942, NA, CO 732/87/18; broşürle ilgili bilgi için bkz. Filistin Yönetimi, Rapor ("Hajj Souvenir Brochure"), Aralık 1942, Kudüs, NA, CO 732/87/18.

²⁷⁹ Broşür "China" (İngilizce çeviri), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128; Arapça orijinali, "Bilad al-sin" ("Çin"), tarihsiz (1942), NA, FO 898/128.

²⁸⁰ Nöhring'den Dışişleri Bakanlığına, 6 Mayıs 1942, Tanca, PA, R 60660, *Akhbar al-Usbua* 1'in (1 Mayıs 1942) bir özeti de eklidir; benzer şekilde, Nöhring'den Dışişleri Bakanlığına, 8 Mayıs 1942, Tanca, PA, R 60660.

²⁸¹ Vycichl, İç Not ("Die englische Druckschriftenpropaganda in den islamischen Ländern"), 3 Ekim 1942, Paris, PA, Paris 1116C.

hamse broşürü ve Peygamber'in soyundan olduğu söylenen Ürdünlü Abdullah'ı konu alan –I. Dünya Savaşında olduğu gibi İngilizler Haşimi müttefiklerinin kutsal şeceresinden yararlandı– ve “Britanya'nın zaferi kesindir –inşallah” sloganını içeren bir broşür.²⁸²

Berlin'in Müslüman müttefikleri, İngiliz propagandasında genellikle dikkate alınmadı –özellikle Emin el-Hüseyni. Filistin yüksek komiseri Harold MacMichael, başından itibaren doğrudan saldırılardan uzak durmayı tavsiye etmişti.²⁸³ Ona göre, “tek sağlam yol, Hacı Emin'den söz etmekten sakınmaktır;” çünkü “bizim Hacı Emin'e saldırmamız, ününe ün katmaktan başka bir işe yaramaz.”²⁸⁴ Dönek din adamına bütün saldırıları Berlin alıp karşı saldırı için kullanacağı için, İslam dünyasında önemli bir otorite olduğu izlenimi yaratmaktan başka bir sonuç vermezdi. Kuzey Afrika seferinin doruğunda MacMichael, “Bana göre, arada bir laf arasında küçümseyici bir gönderme dışında, onu yalnız bırakmak en iyisidir,” diye yazdı.²⁸⁵ Manda yetkilileri el-Hüseyni'yi dünyevi memuriyetlerinden yoksun bırakmıştı; ama Müslümanların dinsel saydığı konulara İngilizlerin karıştığı izlenimi yaratmamak için, “büyük müftü” unvanından mahrum bırakmamaya karar vermişti.²⁸⁶

²⁸² Vycichl, İç Not (“Die englische Druckschriftenpropaganda in den islamischen Ländern”), 3 Ekim 1942, Paris, PA, Paris 1116C, not 272 ve 277'de sözü edilenler ve aktarılan “Al-amir ‘Abd Allah malik sharq al-‘urdu” (“Mavera-i Ürdün Kralı Emir Abdullah”) broşürü de aralarında olmak üzere, bu Arapça broşürlerin örneklerini iletir. Aynı malzemeye ilgili değerlendirme için bkz. Pörzgen, Rapor (“Tanger: Propagandazelle für Nordafrika”), tarihsiz (Ağustos 1942), Tanca, PA, R 60690 ve Dışişleri Bakanlığı, Winkler, İç Not (“Feindliche Drucksachen- Propaganda in Nord- Afrika”), 23 Şubat 1943, Berlin, R 60660.

²⁸³ MacMichael'den Sömürge Bakanlığına, 28 Ocak 1942, Filistin, NA, CO 733/439/12.

²⁸⁴ MacMichael'den Sömürge Bakanlığına, 8 Eylül 1942, Filistin, NA, CO 733/439/12.

²⁸⁵ MacMichael'den Sömürge Bakanlığına, 1 Ekim 1942, Filistin, NA, CO 733/439/12.

²⁸⁶ MacMichael'den Sömürge Bakanlığına, 13 Mart 1942, Filistin, NA, CO 733/439/12.

Londra, Alman propagandasına karşı koymak için kendi dinsel şahsiyetlerini çalıştırdı. Kuzey Afrika savaş bölgesinde en önemlileri, Senusi tarikatının liderleriydi; özellikle de Muhammed İdris es-Senusi. 19 Aralık 1942'de, İngiliz ordusu Sirenayka'nın liman kenti Bingazi'de büyük bir Kurban Bayramı töreni örgütleyip bayramı Senusi askerlerle birlikte kutladı.²⁸⁷ Törende, Senusi komutan Rıza el-Mehdi es-Senusi de hazır bulundu. Kahire'de ve İskenderiye'de İngilizler, hepsi el-Ehzer mezunu dini liderlerden oluşan bir gönüllü propagandacı örgütü kurdu.²⁸⁸ Bütün imparatorlukta İngiliz yetkililer İslami liderleri, dindarları savaş çabalarını desteklemeye çağırmaya teşvik etti. 1940'ta Lord Linlithgow, "Müslüman bölgelerde Mihver yayılması"nın "İslamın çıkarlarına aykırı" olduğunu göstermek için bir "Pan-İslami Konferans" önerisinde bile bulundu; ama plan, böyle bir toplantının kolayca "İngiliz karşıtı bir işe" dönüşmesinden korkan Whitehall'daki yetkililer tarafından engellendi.²⁸⁹

Washington da benzer propaganda çabalarında bulundu. İngiliz-Amerikan birlikleri, Cezayir'de ve Fas'ta karayı çıkıp Meşale Harekatını başlatınca, Stratejik Hizmetler Dairesi (Office of Strategic Services, OSS) ajanları halka Arapça hitap eden (Allah'a şükür, Bismillah-ir-Rahman-ir-Rahim, Ey Müslümanlar) ve "Amerikalı Gaziler yüce Özgürlük Cihadı için... geldi," bilgisini veren dinsel bildiriler dağıttı.²⁹⁰ Broşürü OSS'den,

²⁸⁷ "Courban Bairam Celebration in Benghazi" filmi, 19 Kasım 1942, İmparatorluk Savaş Müzesi Arşivi, Londra (IWM), Reel AYY 286/5-1; kataloglanmasına rağmen sekansın kesildiği ve artık oynatılmadığını belirtmek gerekir.

²⁸⁸ ABD İstahbarat (USAFIME) Raporu ("Annex no. 3 to Report no. 5"), 19 Aralık 1942, New York, USNA, RG 84, Giriş UD 2412, Kutu 5

²⁸⁹ Peel'den (Hindistan Bakanlığı) to Baggallay'a (Dışişleri Bakanlığı), 26 Temmuz 1940, Londra, NA, FO 371/24549, Hindistan Bakanlığında ki çekinceler ve öneriler konusunda; Dışişleri Bakanlığı, İç Tartışma Pusulası, 30 Haziran-1 Temmuz 1940, Londra, NA, FO 371/24549; Baggallay'den Peel'e, 1 Ağustos 1940, Londra, NA, FO 371/24549, Dışişleri Bakanlığında konferansın İngiliz karşıtı bir etkinliğe dönüşeceğini dair çekinceler konusunda.

²⁹⁰ Metin, Donovan Meşale Harekatı dosyalarında saklıdır, US Army War College, Fort Carlisle, Carlisle, PA; aktaran Anthony C. Brown, *Oil, God,*

Fas'ın Atlas Dağlarında çalışan iki gizli ajan, Carlton Coon ve Gordon H. Brown yazdı. OSS şefi Tümgeneral William J. Donovan'ın isteği üzerine yazıldı. Coon, daha sonra, İngilizce metni yazınca, yerel bir Araba verdiklerini, onun da Kuran okuyan bir din adamı edasıyla okuduğunu anlattı. O okurken metne sızan lirizmden etkilenince, kendi versiyonlarını değil, Arapça çevirisini kullanmaya karar verdiler. "Roosevelt" imzası atıldı. ABD radyo propagandası da İslamı kullandı. 1943 Ramazanında Arapça Amerika'nın Sesi, Amerika Birleşik Devletlerinden Müslüman bir bilim insanının konuşmasını yayınladı; Brooklyn'de ve Chicago'da birer, Detroit'te birkaç cami bulunduğunu iddia etti.²⁹¹ Bir ay sonra, Savaş Enformasyon Dairesinin bir raporu şunu not etti: "Şimdi belli başlı Müslüman bayramlarda dinsel programlar yayınlıyoruz."²⁹² Şunu da dedi: "Her cuma Kuran okumak iyi olmayabilir diye düşünüyoruz;" çünkü "Almanlar Kuran okuma aygıtını o kadar sık kullandılar ki, Mihver tipi propagandanın işareti gibi bir şey haline gelmiştir." Yine de 1944'e geldiğinde Washington günde birkaç kez Kuran yayını yapıyordu.²⁹³

Müttefik propagandacıları dininin yanı sıra, Nazi Almanyası'nın ırkçı ideolojisini, diğer halkların, özellikle Avrupa dışındaki halkların aşağılığıyla ilgili inançlarını ve Arapları "Sami" saymasını vurgulamayı da uygun buldu.²⁹⁴ Fransızlar bu yaklaşımı başında itibaren kullandı.

and Gold: The Story of Aramco and the Saudi Kings (Boston, 1999), 104-105.

²⁹¹ Hudson'dan (Savaş Enformasyon Dairesi Beyrut Misyonu) Savaş Enformasyon Dairesine, 5 Eylül 1943, Beirut, USNA, RG 208, Entry 362, Kutu 133.

²⁹² Badeau (Savaş Enformasyon Dairesi), İç Not ("Comments on Lt. Siblini's proposed memo of September 28th"), 30 Eylül 1943, Washington, USNA, RG 208, Entry 387, Kutu 614.

²⁹³ Savaş Enformasyon Dairesi, İç Not ("Weekly Program Near East Station for Arabic Broadcast from Sunday 6th February 1944 to Saturday 12th"), USNA, RG 208, Entry 387, Kutu 641.

²⁹⁴ İngiliz ve Amerikan propagandasında bir tema olarak Alman ırkçılığı konusunda örneğin bkz. Winkler, İç Not ("Erfahrungen aus der

Almanların İslamı kullanma çabalarını başından beri izleyen Fransız yetkililer çeşitli karşı önlemler örgütledi.²⁹⁵ Savaşın arifesinde Mağrip'te İslam ile Nasyonal Sosyalizmin bağdaşmazlığını vurgulayan Alman-karşıtı *Le racisme et l'Islam* broşürünü dağıttılar.²⁹⁶ Yüksek rütbeli Fransız yetkililer 1940'ın başında dinsel kutlamalara katıldı, III. Cumhuriyeti İslamın koruyucusu olarak tanıttı ve Berlin'in İslami propagandasını, tıpkı 1914'te olduğu gibi başarısızlığa mahkûm diye yermi.²⁹⁷ Özgür Fransa yetkilileri bu politikayı daha sonra da sürdürdü. Vichy yetkilileri Kuzey Afrika'dan

deutschen Propagandaarbeit in Iran vom November 1939 bis September 1941"), 10 Ocak 1942, Berlin, PA, R 60690; hem Nazilerin dine düşmanlığından hem Alman ırkçılığından yararlanan Arapça ABD propagandası için bkz. basın ve broşür dizini, hazırlayan Basın Ataşesi Dairesi, İngiliz Elçiliği, Beyrut, Kasım 1942, USNA, RG 208, Entry 387, Kutu 625; başka bir iyi örnek: ABD propaganda karikatürü "The Giha Plan," tarihsiz (1942/3), USNA, RG 208, Giriş 373, Kutu 426 (ayrıca USNA, RG 208, Giriş 387, Kutu 621 içinde); George Britt, Memo (Mihver karşıtı propaganda karikatürü ekli), 12 Ağustos 1943, Beyrut, USNA, RG 208, Giriş 387, Kutu 622.

²⁹⁵ Driss Maghraoui, "'Den Marokkanern den Krieg verkaufen': Französische Anti-Nazi Propaganda während des Zweiten Weltkrieges," Höpp, Wien ve Wildangel (ed.), *Blind für die Geschichte*, 191-213 içinde.

²⁹⁶ E. Rubin, *Le racisme et l'Islam* (Paris, 1939), karikatürleri içerir, bunların arasında Hitler'in "İslam" ve "Kuran" başlıklı kitaplara çizmeleriyle bastığı bir karikatür de vardır. Yazarı, Ortadoğu'da daha yaygın dağıtılması için İngiliz yetkililere yaklaştı, bkz. Rubin'den Vansittart'e (10 Downing Street), 27 Temmuz 1939, Paris, NA, FO 395/651; Rubin'den Ridgeway'e (Sömürge Bakanlığı), 27 Temmuz 1939, Paris, NA, FO 395/651; Rubin'den Dışişleri Bakanlığına, 30 Temmuz 1939, Paris, NA, FO 395/651. İngiliz Dışişleri Bakanlığı çok ilgilendi ve kitapçıkla ilgili olarak Paris'teki İngiliz büyükelçiliğiyle ilişkiye geçip, oradaki yetkililerden Quai d'Orsay'a ya da Fransız Sömürge Bakanlığına kitapçık ve standart Arapça bir kopyasını alma olasılığı konsunu görüşmelerini istedi, bkz. Warner'den (Dışişleri Bakanlığı) Wright'a (Paris Büyükelçiliği), 4 Ağustos 1939, Londra, NA, FO 395/651.

²⁹⁷ Maurice Muret, "Le monde musulman pour la France," *Gazette de Lousanne* (30 Nisan 1940), Beyrut'ta Maxime Weygand'ın katıldığı bir *Mevlid* kutlamasına işaret eder; Anonim, "Les grandioses fêtes du 'Mouloud' ont eu lieu à Fez malgré les assertions de la propagande nazie," *Le Petit Marseillais* (5 Mayıs 1940), Fransız Kuzey Afrika'sında *Mevlid* kutlamalarının fotoğraflarını içerir.

kovulunca, Charles de Gaulle bir radyo yayınında, “Fransa Müslümanların samimi ve sınanmış dostudur ve öyle kalacaktır” dedi.²⁹⁸ Moskova’nın Kuzey Afrika’da ve Ortadoğu’daki propagandası bile radyo yayınlarını ve broşür kullanarak, Stalin’i müminlerin dostu gibi göstermek için bölgeye güvenilir İslami liderler göndererek İslamdan yararlandı.²⁹⁹

Almanlar bu propagandayı itibarsızlaştırmak için ellerinden geleni yaptı. Temmuz 1942’de Berlin’in standart Arapça radyo yayını Regent’s Park’ta Londra camiinin açılışını ucuz propaganda ve “İngilizlerin Müslüman halkı kandırma niyeti”nin sonucu olarak kınadı ve “Müslümanlar”ın İngiliz İmparatorluğu tarafından “aşağılanmalarını asla unutmayacak”larını iddia etti.³⁰⁰ BBC’nin dinsel bir şov yayını, Zeesen düpedüz sapkınlık olarak gördü: Radyo Berlin, “İngilizler Kuran’ınızla alay ediyor,” dedi.³⁰¹ “Onların alay konusu olmasına izin verecek misiniz?” BBC’yi “kafir istasyon” denildi. Spikere göre, Londra “uzun yıllardır” “İslami geleneklerin kutsallığını” kirletmekteydi. “İngilizler uzun süre önce saptadıkları politikalarından asla vazgeçmeyecekler ve bununla İslamı ezmeyi ummaktadır. Zeesen biraz hüsrarla Arap dinleyenlerine sesleniyordu:

İslamı savunduğunu iddia edenlerin nerede olduklarını merak ediyoruz. Ulema ve şeyhler nerede? Halep ve Şam sokaklarında dinlerini savunmak için gösteri ya-

²⁹⁸ Charles de Gaulle, *Lettres, notes et carnets, Juillet 1941-Mai 1943* (Paris, 1982), 499-500.

²⁹⁹ Yaacov Ro’i, *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev* (New York, 2000), 113-114, Sovyetlerin İran’da Şii din adamlarını kazanma çabaları konusunda, Lenczowski, *Russia and the West in Iran*, 213-215.

³⁰⁰ Radyo Yayını İzleme Metni “Voice of Free Arabism: Kill the Jews before They Kill You,” 7 Temmuz 1942 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 77.

³⁰¹ Radyo Yayını İzleme Metni “Berlin in Arabic: Talk: The B.B.C. and the Qoran,” 5 Ağustos 1944 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 112.

panlar nerede? Bağdat'taki yiğitler nerede? Dinlerinin, geleneklerinin ve Kuran'larının savunucusu olduğunu iddia eden Şamlı kahramanlar nerede?³⁰²

Kuzey Afrika Savaş Bölgelerinde İslam ve Alman Askerleri

Almanya'nın Kuzey Afrika'da savaş çabaları uğruna dini kullanma girişimleri, büyük ölçüde broşür ve radyo propagandasıyla sınırlıydı. Doğu topraklarında ya da bir ölçüde Balkanlar'da olduğu gibi yerel ahalinin dinsel yaşamına dolaysız karışma nadiren gerçekleşti; çünkü Almanya, Kuzey Afrika alanlarını hiçbir zaman gerçek anlamda işgal etmedi. Berlin, bölgedeki İtalyan, Vichy ve İspanyol çıkarlarını resmi olarak kabul ediyor ve oradaki varlığını kesinlikle askeri bir durum olarak görüyordu. Mussolini Libya'yı yönetmeye devam etti. Tunus, Vichy yönetimi altında, yani *résident général* Jean-Pierre Estéva'nın ve ismen Tunus beyinin yönetimi altında kalmaya devam etti. Ancak harekatın sonuna doğru, Kasım 1942'de Alman-İtalyan kuvvetleri Tunus'a çekilince, Almanlar ülkedeki yönetimin bir kısmını üstlendi-Hitler'in Fransa'nın geri kalan kısmını işgaliyle eşzamanlı olarak-Alman komutası Fransız yönetimine bağlı olmasına rağmen.³⁰³ 1942 sonbaharı ile 1943 ilkbaharı arasında, kaba- ca Kafkasya'da Müslüman dağlıların Alman askeri yönetimi

³⁰² A.g.e.

³⁰³ Almanya'nın Tunus'u işgali derinlemesine araştırılmıştır. En dikkate değer araştırmalar: Waldis Greiselis, *Das Ringen um den Brückenkopf Tunesien 1942/43: Strategie der "Achse" und Innenpolitik im Protektorat* (Bern, 1976), en kapsamlı anlatımdır; Rachid Driss, "La Tunisie sous l'Occupation allemande Novembre 1942-Mai 1943," *Les Cahiers de Tunisie* 27, 109-110 (1979), 455-485; S. El Mechat, "La Tunisie pendant la Deuxième Guerre mondiale (1939-1944)," *Revue d'Histoire Magrebine* 11, 33-34 (1984), 64-84; Annie Rey-Goldzeiguer, "L'occupation germano-italienne de la Tunisie: Un tournant dans la vie politique tunisienne," Charles-Robert Ageron, *Les chemins de la décolonisation de l'empire colonial français, 1936-1956* (Paris, 1986), 325-340 içinde.

3.5 Alman subaylar ve yerel liderler, Sirenayka, Eylül 1942 (Ullstein).

3.6 Afrika Kolordusunun askerleri, Siva Vahası (Batı Mısır), 1942 (Ullstein).

3.7 Müslüman bir genç ve bir Alman, Libya, 1942 (Ullstein)

altında kaldığı dönemde, Almanlar o sırada kabaca 400.000 nüfuslu bir kent olan Tunus'ta toplanmalarına rağmen, yaklaşık 2,5 milyon Tunuslu Müslüman Nazi işgali altında yaşadı.

Wehrmacht'ın yerel Müslümanlarla yönetsel ilişkisi asgari düzeyde olmasına rağmen, 1941'in başı ile 1943'ün başı arası dönemde Tunus'ta, Libya'da ve kısa bir süre batı Mısır'da Kuzey Afrika'nın kıyı ahalisiyle günlük ilişki içinde oldu (Resim 3.5, 3.6 ve 3.7). Ordu komutası Müslümanları uzaklaştırmamak için büyük çaba gösterdi. Her şeyden önce, Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya yönelik Alman propagandası Üçüncü Reich'i açıkça İslamın dostu göstermekteydi ve ordu bu imajı sahada da korumaya istekliydi. Dinin stratejik önemine inanan Wehrmacht komutası, Müslüman ahalinin dinsel duygularına saygı göstermeyi askerlere öğretmeye çalıştı.

1941'de Wehrmacht Yüksek Komutası, Müslümanlara doğru davranmayı öğretmek için altmış dört sayfalık askeri elkitabı *Der Islam*'ı Kuzey Afrika'da savaşan askerlere dağıttı

3.8 *Der Islam*, Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht (Ernst Rodenwaldt), 1941 (BA-MA).

(Resim 3.8). Kitapçığın niyeti yalnızca sahada Müslümanlarla etkileşime girildiğinde yapılacakları ve yapılamayacakları askerlere tanıtmak değildi, onlara İslam kültürünün tarihi ve gelenekleri hakkında kısa bir değerlendirme sunmak da amaçlandı.³⁰⁴ Broşürün ilan edilen amacı, Müslümanların hakaret ya da aşağılama olarak algıladığı davranışları önlemektir. Askerlerin İslamla ilgili bilgisizliğinin ya da yanlış bilgilerinin onları “tatsız, zor, hatta belli durumlarda tehlikeli bir durum” a sokabileceği uyarısında bulunmaktaydı.³⁰⁵ Broşür dinsel huzursuzluğu önlemek için, Wehrmacht askerlerinin “dindar bir Müslümanın yaptıklarını ve düşündüklerini” anlamasına yardım etmeyi amaçlamaktaydı.³⁰⁶ Çoğu kez tekil “Müslüman” dan söz eden broşür, Müslüman ruhunun şifresini çözen âlet olmayı vaat ediyordu.

Kitapçığın ana bölümü İslam tarihinin kısa bir özetini sunuyor ve Müslüman öğretiler, okullar, ayinler, kutlamalar ve görenekler hakkında okurlarına temel bilgi veriyordu. “Müslüman hakların yaşamının dinsel temellerine ilişkin bilgi,” diyordu kitapçık, “hataları” önleyecekti.³⁰⁷ Askerlere sahada uymaları tavsiye edilen on dokuz genel ilkeyle bitiyordu.³⁰⁸ Sürekli tekrarlanan ilke, Müslümanlara saygıydı: Müslümanlara yanlış tutum takınılırsa, “iletişim ve işbirliği olasılığı işin başında tehlikeye girer ve bazen olanaksızlaşır.”³⁰⁹ Öte yandan “Müslüman ruhunun en iyi anahtarı, onun inan-

³⁰⁴ *Der Islam*, Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht (Ernst Rodenwaldt), Heft 52 (1941); broşür, BA-MA, RH 53-18/292 içinde. Olzscha, Rapor, 1945, BSTU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54, kitapçıkla ilgili biraz bilgi verir. Alman Wehrmacht birliklerinin kültürel eğitimi ve ideolojik aşılınması konusunda daha genel olarak bkz. Frank Vossler, *Propaganda in die eigene Truppe: Die Truppenbetreuung in der Wehrmacht 1939-1945* (Paderborn, 2005).

³⁰⁵ *Der Islam*, Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht (Ernst Rodenwaldt), Heft 52 (1941), 5.

³⁰⁶ A.g.e.

³⁰⁷ A.g.e.

³⁰⁸ A.g.e., 63-64.

³⁰⁹ A.g.e., 6.

cının bilindiğini ve saygı gösterildiğini hissetmesi” olduğu açıkça söylenmekteydi.³¹⁰ Sonuç olarak broşür, Alman askerden İslama “koşulsuz saygı” göstermesini istiyordu.³¹¹

Pratik talimat listesi pragmatik öğüt içermektedir. Üstüncü Alman propagandasının gerçekliklerini görmezden gelinerek, askerlere “Bir Müslümanla İslamla ilgili sohbet etmek istersen, onun dini ile kendi dinini eşit say,” deniliyordu.³¹² Askerlere, dini kendi avantajına kullanmanın somut örnekleri verildi. Bir Mekke hacısı, özel taktik değere sahip sayıldı. “Mekke’ye hacca gitmiş kişilere, hacılara, saygıyla yaklaşın.”³¹³ Hacılar, fiziksel özellikleriyle tanınırdı: “Çoğunlukla sarıklı, sakallı ve beyaz giysili olmalarıyla ayırt edilirler.”³¹⁴ Hacılarla dostluk kurmanın yollarıyla ilgili talimatlar bile vardı: “Bir hacıyla sohbet, hac sırasında yaşadıklarıyla ilgili bir konuşma onda yaşamının en gurur verici deneyimini uyandırır ve yabancıların bile statüsünü takdir ettiğine onu inandırır.”³¹⁵ Diğer yanda, Müslüman dilencilerle karşılaştıklarında, para vermeleri tavsiye edildi. “Dilencilere dostane bir tavırla küçük sadakalar verin. Asla terslemeyin. Yanınızda bozuk para yoksa ya da bir şey vermek istemiyorsanız, yerel dille kibar bir biçimde ‘Allah versin’ deyin.”³¹⁶ Askerlere başka vesilelerle de dinsel bir dil kullanmaları öğütlendi: “Bir Müslümanla gelecekte bir buluşma ayarlayacaksanız, ‘İnşallah’ sözünü eklemeyi unutmayın; örneğin ‘Yarın saat ikide buluşuruz... İnşallah!’”³¹⁷

Askerlerin Kuzey Afrika’da karşılaştığı kutsal yerlere –camiler, türbeler, mezarlıklar– özel dikkat gösterildi.³¹⁸ Bir

³¹⁰ A.g.e.

³¹¹ A.g.e.

³¹² A.g.e., 63.

³¹³ A.g.e.

³¹⁴ A.g.e.

³¹⁵ A.g.e., 45.

³¹⁶ A.g.e., 64.

³¹⁷ A.g.e.

³¹⁸ Sorunun çağdaş bir değerlendirmesi için bkz. C. Christine Fair ve Sumit Ganguly (ed.), *Treading on Hallowed Ground: Counterinsurgency Operations in Sacred Spaces* (Oxford, 2008) içindeki denemeler.

çatışma durumunda bile diyordu kitapçık, ibadethanelere büyük özen gösterilmeliydi. “Ziyaretinize izin verilmedikçe ya da mabedin bekçisi içeri girmenize onay verdiğini göstermezse bir camiye asla girmeyin. Cuma günleri ya da öğle namazı sırasında bir camiye girmeye çalışmayın.”³¹⁹ Askeri zorunluluklar ile dine saygı bazen çatışabilirdi: “Bir camiye ziyaret silahları bırakmak ve ayakkabıları çıkarmak gibi bazı önkoşullara bağlıysa, özsaygınız ziyaretten imtina etmenizi gerektirir.”³²⁰ Kitapçık, dinsel alanlarla ilgili duyarlılığı askeri zorunlulukla dengelemeye çalışır: “Mümkünse bir Müslüman türbesini yıkabilecek savunma alanları inşa etmekten sakının. Türbeler kutsal sayılır.”³²¹

Dahası, askerlere dinsel ritüellere, en önemlisi namaza saygı göstermeleri öğretildi. “Bir Müslüman kendi geleneklerine uygun olarak açıkta namaz kılarsa saygı gösterin. Onun için kutsal olan o hareket sırasında merakla izlemeyin. Rahatsız etmeyin. Namaz sırasında hiçbir şekilde fotoğraf çekmeye çalışmayın.”³²² Askerler helal yiyecekler konusunda da uyarıldı. Bir Müslümana alkol ikram etmenin “yanlış ve düşüncesizlik” olduğu açıklandı.³²³ “Bir kişiyi, şeriatın yasakladığı yiyeceği yemeye ya da içeceği içmeye (domuz, şarap) asla mecbur etmeyin. İkrâm ettiğiniz yiyeceğin mahiyeti konusunda hiçbir şeklide onu kandırmayın.”³²⁴ Askerler, Müslümanların Yahudiler gibi sünnetli (*hitan*) olduklarını da öğrendi. “Müslüman bir ülkede, bir aile tarafından bir çocuğun sünnet düğününe davet edilmek onur sayılır.” Böyle bir davet, onu “İslamın dostu” gördüklerini gösterir.³²⁵

³¹⁹ *Der Islam*, Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht (Ernst Rodenwaldt), Heft 52 (1941), 63.

³²⁰ A.g.e.

³²¹ A.g.e., 64.

³²² A.g.e., 63.

³²³ A.g.e., 52-54.

³²⁴ A.g.e., 64.

³²⁵ A.g.e., 47.

Son olarak Askerler, Müslüman toplumsal cinsiyet rolleri (algılanan) konusunda da uyarıldı. “Müslüman bir kentte, ne kadar meraklı kız ve kadın pencere parmaklıklarından so-kağa bakarsa baksın, onları selamlamak ya da el sallamak büyük bir düşüncesizlik olur... Sokakta ya da bir dükkanda, peçesini kaldırmış olsa bile Müslüman kadına ya da kıza hitap etmek yasaktır.”³²⁶ Talimatların 13. ila 15. maddeleri, toplumsal cinsiyet etkileşimini ayrıntılı bir biçimde düzenlemekteydi. Askeri durumlarda bile askerler hareketlerine dikkat etmeliydi: “Müslüman bir evde bilgi toplamanız gerekiyorsa, kapıyı çalın, sonra kapıya gelebilecek kadını görmemek için kapıya arkanızı dönün;” “bir Müslümana karısının ya da ailenin diğer yetişkin üyelerinin hatırını asla sormayın.”³²⁷

Genel olarak kitapçık, Müslümanların öğrenilebilen ve pratik olarak kullanılabilen tutarlı bir dinsel inançlar ve pratikler sistemiyle yönetildiği varsayımına dayanmaktaydı. Dikkat çekicidir; yazarı Ernst Rodenwaldt bir İslam uzmanı değil, sıtmada uzman bir tıpcıydı ve Berlin’deki Askeri Tıp Akademisinde tropikal tıp enstitüsünün başkanıydı.³²⁸ Daha sonra 1943’te Pontine bataklığına sıtma bulaştırıp, büyük olasılıkla 100.000 İtalyanın hastalık kapmasına ve bilinmeyen sayıda kişinin sıtmadan ölmesine yol açtı. Rodenwaldt kitapçığını imparatorluk çağından kalma araştırmalara, Alman Oryantalistler Martin Hartmann (*Der Islam*, 1909) ve Traugott Mann’ın (*Der Islam einst und jetzt*, 1914), Hollandalı İslam uzmanları Christian Snouck Hurgronje (*Mekka*, 1888-1889) ve Theodoor Willem Jan Juynboll’un (*Handbuch des islamischen Gesetzes*, 1910) ve son olarak (Yahudi) Oryantalist Ignaz Goldziehr’in (*Mohammedanische Studien*,

³²⁶ A.g.e., 51 ve genel olarak toplumsal cinsiyet konusunda, 47-52.

³²⁷ A.g.e., 64.

³²⁸ Richard J. Evans, *The Third Reich at War* (Londra, 2008), 477-478 ve 745; daha ayrıntılı, Frank Snowden, “Latina Province 1944-1950,” *Journal of Contemporary History* 43, 3 (2008), 509-526.

1889-1890) eserlerine dayandırdı.³²⁹ Bu yüzden broşür, sömürge subaylarına kaynak temin etme işlevi gören bir İslam araştırmaları geleneğinden yararlandı. Rodenwaldt'ın kendisinin de emperyal İslam siyaseti deneyimi vardı; I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğunda ve daha sonra Hollanda Doğu Hint Adalarında çalışmıştı.

Alman ordusu birliklerini yerel koşullar hakkında bilgilendirmek için başka konularla ilgili de benzer kitapçıklar dağıttı; örneğin biri yalnızca Tunus için hazırlandı.³³⁰ *Muhammed ve İslam (Muhammed und der Islam)* başlıklı bir kitapçık, Kuzey Afrika'da görevli pilotları eğitmek için çıkarıldı.³³¹ Dahası askerler bildirilerle ve Wehrmacht'ın resmi gazetesi *Die Oase*'de ve daha sonra Tunus'taki birlikler için hazırlanan *Die Karawane*'de yayınlanan makalelerle eğitildi.³³² Alman askerlerin Sahra sıcağında yanlarına bildiri, dergi ve kitapçık almayı

³²⁹ *Der Islam*, Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht (Ernst Rodenwaldt), Heft 52 (1941), 65; beş eserin kaynakçası şunları kapsar: Martin Hartmann, *Der Islam* (Leipzig, 1909); Th. W. Juynboll, *Handbuch des islamischen Gesetzes* (Leipzig, 1910); C. Snouck Hurgronje, *Mekka* (Lahey, 1888-1889); Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien* (Halle an der Saale, 1889-1890); Traugott Mann, *Der Islam einst und jetzt* (Leipzig, 1914).

³³⁰ *Tunis*, ed. Deutschen Gesellschaft für Wehrpolitik und Wehrwissenschaften (Glahn), Şubat 1939, BA-MA, RH 53-18/292.

³³¹ Anonim, "Muhammed und der Islam I" (15 Temmuz 1941), *Handbuch der Wehrbetreuung*, ed. Luftfahrtführungsstab, 8 cilt (Stuttgart, 1939-1942), cilt 3a, 1-11 içinde; Anonimus, "Muhammed und der Islam II" (15 Ağustos 1941), *Handbuch der Wehrbetreuung*, ed. Luftfahrtführungsstab, cilt 3a, 13-33 içinde.

³³² *Oase* konusunda bkz. Fischer (*Panzer-Propaganda-Kompanie*), Rapor ("Tätigkeitsbericht über die geistige Betreuung der Truppe durch die P. K. Afrika im Monat Mai 1942"), 19 Eylül 1942, tarihsiz, BA-MA, RH 19VIII/78; Fischer, Rapor ("Tätigkeitsbericht über die geistige Betreuung der Truppe durch die Propaganda-Kompanie Afrika für den Monat April 1942"), 1 Mayıs 1942, tarihsiz, BA-MA, RH 19VIII/78. *Karawane* konusunda bkz. Mähnert, Rapor, tarihsiz (Aralık 1942), PA, R 60660. İslam gelenek ve göreneklerine saygı isteyen öğretim bildirilerinin örnekleri: Wehrmacht Talimatları ("Merkblatt über das Verhalten gegenüber der nordafrikanischen Bevölkerung"), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/27; Tunus için, Wehrmacht Talimatları ("Merkblatt für die deutschen Soldaten in Französisch Nordafrika"), tarihsiz, BA-MA, RH 21- 5/26.

gerçekte isteyip istemedikleri spekülasyona açık bir konudur; ama ordu yetkililerinin bu tür talimatları ve cep kitaplarını dağıtmak için gösterdiği gayret, İslamın askeri açıdan önemli olduğuna inandıklarını gösterir. Bir ABD raporu, Wehrmacht eğitiminde Alman başarısını kabul etmekteydi: “Alman askerlere Arap nezaketinin birçok noktası öğretildi ve Arap ahaliyi incitmekten sakınmaları için kesin emirler verildi.”³³³

Alman propagandacılar, ABD birliklerinin davranışı karşısında yerel Müslüman ahalinin yaşadığı şaşkınlıktan yararlanmaya çok hevesliydi. 1942’nin sonunda Grobba’nın “Arap komitesi” GI’ların güya kötü davranışlarını propaganda amaçlı kullanmayı önerdi.³³⁴ Aşağı yukarı aynı zamanda Tunus’tan sorumlu propaganda birimine, “Amerikalıların Muhammedilerin gelenek ve göreneklerine saygısızlığı”nı “özellikle vurgulama” talimatı verildi ve şu sözler önerildi: “Diğer Müslüman ülkelerde ve Sovyetler Birliği’nde müminlere zulmeden ve camileri yıkan Allahsız Bolşevizmin müttetikleridirler. Diğer yanda Mihver devletleri dine saygı gösterir. Bu nedenle bütün Arap ülkeleri onların zaferi için dua eder.”³³⁵ Kendi askerlerinin tutumuyla ilgili bir araştırmayı değerlendiren ABD askeri istihbaratı, 1943 yazında “Amerikan askeri, Araba kesinlikle tepeden bakar” deyip, şu uyarıda bulundu: “Müslümanların dinsel mekânlarına ve pratiklerine kesinlikle saygı göstermeliyiz.”³³⁶ Aslında ABD

³³³ Cremeans (Ortak İstihbarat Toplama Ajansı Cezayir), Rapor (“Summary of General Conditions in Tunisia”), 27 Aralık 1944, Cezayir, USNA RG 226, Giriş 16, Kutu 1258.

³³⁴ Grobba, İç Not (“38. Sitzung, Arabien- Komitee”), 3 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27327.

³³⁵ Jodel, Talimatlar (“Richtlinien für die inhaltliche Gestaltung der Aktivpropaganda in die feindliche Truppe und in die Bevölkerung der besetzten Gebiete des französisch- nordafrikanischen Raumes”), tarihsiz, PA, R 60660; bu talimatlar, Tunus’ta propaganda örgütlenmesinin genel kılavuzlarının parçasıydı, bkz. Jodel, Emir (“Weisung für die Handhabung der Propaganda im französischnordafrikanischen Raum”), 20 Kasım 1942, Berlin, PA, R 60660.

³³⁶ ABD Askeri İstihbarat Tümeni, Rapor (“North Africa”), 26 Ağustos 1943, ABD Savaş Bakanlığının/Askeri İstihbarat Tümeninin (Military

Savaş Bakanlığı, Kuzey Afrika'daki GI'ları İslamın gelenekleri konusunda eğitmek için bir İslam elkitabı çıkarmıştı.³³⁷

Libya'da ve Batı Mısır'da Müslüman ahali doğrudan Alman yönetimi altında kalmadığı için, Wehrmacht subayları dinsel konularla yalnızca arada bir doğrudan muhatap oldular. Bazı durumlarda, cephe hattı bölgelerinde siyasal açıdan nüfuzlu saydıkları yerel Sufi tarikatların şeyhlerine danıştılar.³³⁸ Almanların Müslüman nüfusla daha yakın ilişki içinde olduğu Tunus'ta (Resim 3.9 ve 3.10), kentli ulemayla ve diğer dine önderlerle iyi ilişkileri sürdürmeye çalıştılar. Hatta bazıları propagandacı olarak çalıştırıldı; bunların arasında, Tunus kentindeki büyük Zeytuna Camiinin ve Üniversitesi'nin din âlimleri de vardı.³³⁹ İşbirliği yaban İslami önderlerin çoğu, daha sonra Wehrmacht birlikleriyle birlikte kenti terk etti. 1942'nin sonunda Berlin'deki yetkililer Kudüs müftüsünü Tunus'a bir propaganda gezisine göndermeyi bile tartıştı; ama istikrarsız askeri durum nedeniyle, bu planlardan sonunda vazgeçildi.³⁴⁰

Tunus'ta Almanların sahada dini kullanma girişimleri, İslami kutlamalarda en belirgin hale geldi. Tunus kentinin

Intelligence Division, MID) Bölgesel Dosyası, 1918-1945, USNA, USHMA, RG 6, Makara 15.

³³⁷ *A Pocket Guide to North Africa*, ed. Savaş ve Donanma Bakanlığı (Washington, DC, 1942), aktaran Michael B. Oren, *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East: 1776 to the Present* (New York, 2007), 446-447. Anonim, "U.S. Troops Learn Moslem Manners," *Moslem World* 32, 2 (1943), 150-151, bu önlemlerle ilgili çağdaş bir basın raporu verir.

³³⁸ Bassewitz (Ordu), Rapor ("Bericht über meine Reise zur Oase Siwa vom 9.-20.8.42"), 22 Ağustos 1942, tarihsiz, PA, R 60748, yerel dinsel yetkililerle bu tür temasların örneklerini verir.

³³⁹ Rahn'dan Dışişleri Bakanlığına, 9 Nisan 1943, Tunus, PA, R 27767.

³⁴⁰ Müftü Wehrmacht'a hizmetlerini sundu, bkz. Canaris, İç Not, 9 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27332; Dışişleri Bakanlığına sunduğu hizmetler için bkz. Weizsäcker, İç Notlar, 10 Aralık 1942, Berlin, PA, R 261124. Öneriyle ilgili tartışmaların belgeleri çeşitli dosyalarda bulunabilir, en önemlileri PA, R 27332, R 27766 ve R 27767 içinde. 1943'ün başında Roma'da Almanlarla İtalyanların bir toplantısında, müftünün gezisinin askeri durum istikrara kavuşana kadar ertelenmesine karar verildi, bkz. Mackensen'den Dışişleri Bakanlığına, 2 Ocak 1943, Roma, PA, R 27771.

3.9 Alman asker ve Müslüman deve çobanı, Tunus, 1943 (Ullstein).

3.10 Almanlara muhafızlık hizmeti sunan Müslümanlar, Tunus, 1943 (Ullstein).

işgali 19 Aralık 1942'de Kurban Bayramıyla çakıştı; aynı gün İngilizler de Bingazi'de kendi kutlamalarını örgütledi. Doğal olarak Almanlar da, bu günü kullanma ve siyasallaştırma fırsatını kaçırmadı. İkinci vakti Hans-Jürgen von Arnim ve Rudolf Rahn İslama saygılarını göstermek için Tunus beyi VII. Muhammed Muhsif'e resmi bir ziyarette bulundu. Dört arabalık konvoyları, Rahn'ın dediğine göre, "saatte 25 kilometre vakur hızla" ana cadde Paris Bulvarından geçtikten sonra Tunus kentinden ayrılıp, Hüseyini hükümdarın oturduğu kıyı kasabası Hammamü'l-Enfe doğru yol aldı.³⁴¹ Kışlık Sarayın önünde tezahürat yapan yüzlerce insan konvoyu selamladı. Beyin muhafızları onurlandırıcı bir karşılama töreni düzenledi. Beyle konuşmalarında Almanlar bir sonraki Kurban Bayramının barış zamanında gerçekleşeceğine söz verdiler. Arnim, savaşı ahaliden olabildiğince uzak tutmaya çalıştığını vurguladı. Bu görüşmelerden daha önemlisi, Al-

³⁴¹ Rahn, Report ("Besuch beim Bey von Tunis"), 19 Aralık 1942, Tunus, BA-MA, RH 19VIII/359.

3.11 Kuzey Afrika'da yıkılmış bir cami, 1942 (BPK).

manların İslama gösterdikleri açık saygıydı. Ruhn Berlin'e heyecanla telgraf çekip, "Kurban Bayramı"ndaki karşılamanın ve "halkın gösterdiği teveccühün" propaganda amaçlı kullanılmasını istedi.³⁴² Propaganda gazetesi *Signal*, görüşmenin bütün fotoğraflarını yayınladı.³⁴³ Beyi işbirlikçilikle suçlayan Müttefikler, daha sonra onu sürgüne gönderdi.

Almanların İslama saygılı davranma kaygısı, öncelikle taktik değerlendirmelerden kaynaklanmaktaydı. Yine de askeri öncelikler buna sınır koyabildi. Bu durum en fazla, Kahire'ye hava saldırılarıyla ilgili tartışmalarda belirginleş-

³⁴² Rahn'dan Dışişleri Bakanlığına, 22 Aralık 1942, Tunus, PA, R 27766.

³⁴³ B. Wundshammer, "Empfang bei Seiner Kgl. Hoheit," *Signal* (Mart 1943, 2. sayı), 15, ziyaretin fotoğraflarını içerir.

ti. Mihver uçakları 1941 yazında Mısır başkentini bombalamaya başladıktan sonra, Mısır hükümeti İsveç kanalıyla Stockholm'deki Alman elçiliğini protesto etti. Almanların İslamın dostu oldukları iddialarının farkında olan Mısırlılar, Kahire'nin "tahkimatsız açık bir kent" olmanın yanı sıra, "Hristiyan dünyası için kutsal olan Roma gibi, Müslüman dünya için kutsal bir kent" olduğunu iddia etti.³⁴⁴ Dışişleri Bakanlığında, Almanya'nın İslamla sıkı ilişkisi konusunda her zaman çekincelerini ifade eden Ernst Woermann aldırılmazlık edemezdi. Bir iç notta, Kahire'nin kutsal yerleriyle değil, stratejik ve askeri önemiyle, İngilizlerin büyük siyasi ve askeri karargâhlarını, kışlaları, depoları ve cephanelikleri barındırmasıyla belirgin olduğunu söyledi.³⁴⁵ Her şeyden önce, diyordu, "Kahire, Mekke'nin, Medine'nin ve Kudüs'ün ait olduğu kutsal kentler arasında sayılamaz." Kahire'ye açık bir kent, hatta kutsal bir kent demek yanlıştı. Woermann'ın sert tepkisi, İslamla ilgili savları kabul etmeye her zaman çok istekli olan meslektaşlarını sakinleştirme amacı da taşımış olabilir. 18 Eylül 1941'de Stockholm elçiliğine, Mısır hükümetinin, Mısır'ı ve en büyük kentini savaş alanına çeviren İngiliz hükümetini protesto etmesi gerektiğinin yazdı.³⁴⁶

Kuzey Afrika ahalisi, elbette savaşın şiddetine sürekli maruz kaldı. Çatışma büyük yıkım getirdi, özellikle Sirenayka'nın kıyı bölgelerinde. Köyler ve kasabalar bombalandı, camiler ve kutsal mekânlar yıkıldı (Resim 3.11). Cephe bölgelerinde birçok kişi ağır yiyecek ve su sıkıntısı çekti. Dahası, sahada Almanların Müslümanlara yönelik tutumu eğitimde saptanan

³⁴⁴ Wied'den (Stockholm Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 11 Eylül 1941, Stockholm, PA, R 29533. Anlaşılan aynı zamanda Mısır hükümeti Müslüman ülke hükümetlerine benzer muhtıralar gönderip Almanlara yakınmalarını istedi, bkz. Pilger'den Dışişleri Bakanlığına, 16 Eylül 1941, Kabil, PA, R 29534.

³⁴⁵ Woermann, İç Not, 18 Eylül 1941, Berlin, PA, R 29533.

³⁴⁶ Woermann'dan Stockholm Büyükelçiliğine, 18 Eylül 1941, Berlin, PA, R 29533.

standartları ya da propagandanın yarattığı beklentileri çok kez karşılamadı. Cephe bölgelerinden, Alman askerlerin Müslüman ahaliye yönelik “oldukça görgüsüz” davranışlarından ve Müslümanları, savaş çabasında “anamlı bir faktör” sayılması gereken “dinsel ve kültürel bir alanın” parçası olduğunu anlayamamalarından yakının çok sayıda raporda bu durum açıkça görülür.³⁴⁷ Fransa’da sürgün yaşayan, Almanlara çalışan ve Kuzey Afrikalı savaş esirlerinin Wehrmacht muhafızlarıyla günlük ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlara Almanların dikkatini çekmeye gayret eden Kuzey Afrikalı Ahmed Beyoud’un yazdığı Mart 1942 tarihli bir muhtıra, sıradan Alman askerlerin Mağripli Müslümanlara yönelik tutumuna ilişkin içgörüler sunar.³⁴⁸ Müslümanlar, “Almanların gerçek kanaatleri ve duyguları, Alman hükümet yetkililerinin açıklamalarına ve radyo yayınlarına aykırı” gibi göründüğünü anlamıştı. “Her yerde,” diyordu Biyoud, “bize ‘renkli,’ hatta ‘siyah’ denilir; neredeyse her Alman askeri, bizi dünyanın en aşağı ırklarından biri saydığını ima eder. Hatta ‘Yahudi,’ ‘Zenci,’ ‘siyah alçaklar’ gibi ifadeler yaygındır.” “Biz Muhammediler,” diye yakınıyordu Biyoud, esir kamplarında Alman askerlerin alkol tüketmesinden fazla hoşlanmayız. Biyoud iddiasını desteklemek için, Almanya’nın İslama yönelik genel politikasına işaret etti: Berlin, daha önce yaptığı “İslam dostu açıklama”sına “hâlâ bağlı kalmak istiyor”sa, Alman subayların kişisel karşılaşmalarında Müslümanlara saygı göstermelerinin sağlanması önemliydi.³⁴⁹ Wehrmacht muhturaya oldukça ciddiye aldı.³⁵⁰ Kuzey Afrikalı Müslümanların –Sahra altı Afrikalılarla birlikte– 1923’te

³⁴⁷ Neurath’tan Dışişleri Bakanlığına, 14 Ekim 1941, tarihsiz, PA, R 60747; ikinci alıntı için, Hermann, Rapor (“Reiseeindrücke in Libyen Oktober 1941”), 14 Ekim 1941, tarihsiz, PA, R 60747.

³⁴⁸ Biyoud, Muhtıra (“Denkschrift zur deutschen Nordafrikapropaganda, insbesondere in den Kriegsgefangenenlagern”), tarihsiz (Mart 1942), BA-MA, RH 2/1765.

³⁴⁹ A.g.e.

³⁵⁰ Bürkner, Rapor (“Behandlung der Araberfragen und Vorschläge von arabischer Seite”), 13 Mart 1942, Berlin, BA-MA, RH 2/1765.

Rhineland'ın işgalinden beri Almanya'da sağcı nefret propagandasının konusu olmaları gerçeği göz önüne alındığında, bu tür yakınmalar şaşırtıcı görünmez.³⁵¹ Yazar Klaus Mann anılarında bu Alman propagandasını canlı terimlerle tasvir etti, Rhine ve Ruhr bölgelerinde “renkli askerler”le ilgili “dehşet verici karikatürleri ve manşetleri” hatırlattı: “Özellikle coşmuş bir anlatımı hatırlıyorum; tek bir Mağripli yalnızca bir sürü bakireye ve çocuğa değil, ahlaksızlığın zirvesi olarak, Yukarı Rhine'den köylü bir kabilenin tek ve değerli mülküne, güzel bir kırsağa da tecavüz etmişti.”³⁵² Kalıplaşmış bu tür olumsuz yargılar, 1940'da Fransa'ya karşı savaşın ilk evresinde Alman propagandasında yeniden ortaya çıkmıştı ve kısa sürede vazgeçilmesine rağmen, sıradan Alman askerini etkilemişti –hem kıtada hem Kuzey Afrika'da.³⁵³

Sonuç olarak, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da Almanya'nın savaş çabasında İslam önemli bir rol oynadı. Berlin yalnızca Mağrip'te fethettiği topraklarda Müslümanların desteğini kazanmak için değil, daha önemlisi cephenin ötesinde şiddeti kışkırtmak için de din yüklü büyük bir propaganda kampanyası başlattı. Aynı zamanda, Alman askerleri yerli Müslüman nüfusa saygı ve yerel dini liderlerle ilişki konusunda eğitime girişimleri de oldu. 1943 baharında, Alman birlikleri Kuzey Afrika'dan çekildi –Berlin'in propagandası devam etti.

³⁵¹ Christian Koller, “*Von Wilden aller Rassen niedergemetzelt*”: Die Diskussion um die Verwendung von Kolonialtruppen in Europa zwischen Rassismus, Kolonial- und Militärpolitik (1914-1930) (Stuttgart, 2001); Jean-Yves Le Naour, *La honte noire: L'Allemagne et les troupes coloniales françaises, 1914-1945* (Paris, 2003). Gisela Lebzelter, “Die ‘Schwarze Schmach’: Vorurteile, Propaganda, Mythos,” *Geschichte und Gesellschaft* 11, 1 (1985), 37-58, özlü bir anlatım verir.

³⁵² Klaus Mann, *The Turning Point: Thirty-Five Years in This Century* (Londra, 1944), 58-59.

³⁵³ 1940'ta Fransa'ya karşı savaş sırasında Alman propagandasında Kuzey Afrikalı sömürge askerlerine ilişkin olumsuz klişeler konusunda bkz. Koller, “*Von Wilden aller Rassen niedergemetzelt*,” 350-361; Naour, *La honte noire*, 236-244; Wagenhofer, “*Rassischer*” Feind—politischer Freund?, 21-24 and 43-61.

BÖLÜM DÖRT

Doğu Cephesinde Savaş ve İslam

1942 yazında Alman tankları Don Irmağını geçip Kafkasya'ya yürüyünce, Sovyet yetkililerin Müslüman güney kanatlarına ilişkin endişeleri arttı. Dışişleri Halk Komiserliğinin bir memuru ve Sovyetlerin eski Washington büyükelçisi Konstantin Umanskii, BBC muhabiri Alexander Werth'e bölgedeki Müslümanların tarihini hatırlattı:

Kafkasya'dan fazla edişe duymadığımı söylemeliyim... Kırım'daki Tatarlar büyük ölçüde sadakatsizdir... biz hiç sevmezler. Kırım Savaşı sırasında İngilizlerle ve Fransızlara seve seve "işbirliği" yaptıkları bilinir. Her şeyden önce, Almanların istismar etmekten geri durmadığı dinsel faktörler vardır. Kafkasya'nın dağ halklarına da güvenmem. Kırım Tatarları gibi Müslümandırlar ve çok eski olmayan Kafkasya'nın Ruslar tarafında fethini -1863- hâlâ hatırlıyorlar.¹

Gerçekten de Kırım'ın ve Kafkasya'nın Müslüman ahalisi genel olarak sadakatsiz görülmekteydi. Moskova'nın on altıncı yüzyılda Volga-Ural bölgesinin Müslüman alanlarına yayılmasından, çarlığın on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Kırım'ı ve Kafkasya'yı ilhakından ve Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda Orta Asya'ya yayılmasından beri İslam, merkezi devlete muhalefetin ve direnişin temel belirleyeni

¹ Anlatan Alexander Werth, *Russia at War, 1941-1945* (Londra, 1964), 573.

olmuştu.² Rus hükümeti öteki Müslüman topraklarda yaptığı gibi, Kırım'daki ve Kafkasya'daki egemenliğini güçlendirmek için İslamı kullanma doğrultusunda çeşitli önlemler benimsemesine rağmen, bu bölgeler potansiyel olarak İslami ayaklanmanın serası gibi düşünüldü. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Kuzey Kafkasya'daki Müslüman dağ toplulukları, Rus birliklerine karşı sert bir gerilla savaşına girişti.³ Gazaların başını dini liderler, üç efsanevi imam, Gazi Muhammed, Hamza Bey ve en ünlüsü "Çeçenistan aslanı" Şamil çekti. İmamlar Dağıstan ve Çeçenistan dağlarında çarlık kar-

² İslama yönelik çarçı politikalar konusunda bkz. genel araştırmalar Crews, *For Prophet and Tsar*; Muhammad M. A. Khan, "Islam under the Tsars and the October 1917 Revolution," *Journal of Muslim Minority Affairs* 12, 1 (1991), 23–40; Elena I. Campbell, "The Autocracy and the Muslim Clergy in the Russian Empire (1850s–1917)," *Russian Studies in History* 44, 2 (2005), 8–29; Vladimir Bobrovnikov, "Islam in the Russian Empire," Dominic Lieven (ed.), *Cambridge History of Russia*, cilt 2 (*Imperial Russia, 1689–1917*) (Cambridge, 2006), 202–223 içinde; Kafkasya konusunda bkz. Firouzeh Mostashari, *On the Religious Frontier: Tsarist Russia and Islam in the Caucasus* (Londra, 2006); Austin Jersild, *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845–1917* (Londra, 2006); Kırım konusunda bkz. Kelly O'Neill, "Between Subversion and Submission: The Integration of the Crimean Khanate into the Russian Empire, 1783–1853" (Doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 2006); Kelly O'Neill, "Constructing Russian Identity in the Imperial Borderland: Architecture, Islam, and the Transformation of the Crimean Landscape," *Ab Imperio* 2 (2006), 163–192; Orta Asya konusunda bkz. Allen J. Frank, *Muslim Religious Institutions in Imperial Russia: The Islamic World of Novouzensk District and the Kazakh Inner Horde, 1780–1910* (Leiden, 2001); A. S. Morrison, *Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India* (Oxford, 2008), özellikle 51–87; ayrıca bkz. Kemper vd. (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*.

³ Kafkasya'da Çarlık Rusya'sına Müslüman direniş konusunda bkz. Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan* (Londra, 1994); Anna Zelkina, *In Quest of God and Freedom: Sufi Responses to the Russian Advance in the North Caucasus* (Londra, 2000); Michael Kemper, *Herrschaft, Recht und Islam in Daghestan: Von den Khanaten und Gemeindebünden zum ğihād-Staat* (Wiesbaden, 2005); Clemens P. Sidorko, *Dschihad im Kaukasus: Antikolonialer Widerstand der Dagestaner und Tschetschenen gegen das Zarenreich (18. Jahrhundert bis 1859)* (Wiesbaden, 2007).

şıtı direnişi örgütlemenin yanı sıra bir imamlık da ilan edip, İslam şeriatına uymak ve Rus istilacılara karşı gazaya katılmak istemeyen Müslüman cemaatlere zorla yer değiştirttiler. On binlerce çarlık askeri âsilere karşı savaşıırken öldü; ölen Müslümanların sayısı daha da fazlaydı. İmparatorluğun güneyindeki ileri karakollarda Rus yetkililer “İslami fanatizmden” ya da *musulmanskii fanatizmden* endişeliydi.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi durumu daha da kötüleştirdi. Müslümanlara yönelik, camilerin, medreselerin ve İslami vakıfların hoş görülmesini de kapsayan kısa bir ılımlı politika döneminden, hatta Mirsaid Sultan Galiyev gibi Müslüman Bolşeviklerin bir “Sovyet” İslamı geliştirme çabalarından sonra 1929 din yasaları, her türlü dinsel duyguyu bastırmayı amaçladı.⁴ Stalin yönetiminde Müs-

⁴ İki savaş arası dönemde İslama yönelik Sovyet politikaları için bkz. genel değerlendirmeler: Galina M. Yemelianova, *Russia and Islam: A Historical Survey* (New York, 2002), 99–120; Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquej, *Islam in the Soviet Union* (Londra, 1967), 19–163; Sovyeter Birliği’nde din üzerine genel eserler: Walter Kolarz, *Russia and Her Colonies* (Londra, 1952), 186–188; Walter Kolarz, *Religion in the Soviet Union* (Londra, 1961), 406–425; and Hans Bräker, *Kommunismus und Weltreligionen Asiens: Zur Religions- und Asienpolitik der Sowjetunion*, cilt 1 (*Kommunismus und Islam: Religionsdiskussion und Islam in der Sowjetunion*) (Tübingen, 1969), 91–121; daha özgül araştırmalar: Fanny Bryan, “Anti-Islamic Propaganda: Bezbozhnik, 1925–1935,” *Central Asian Survey* 5, 2 (1986), 29–47; Michael Kemper, “The Soviet Discourse on the Origin and Class Character of Islam, 1923–1933,” *Die Welt des Islams* 49, 1 (2009), 1–48; Kemper vd. (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*. İlimli dönem ve bir “Sovyet İslamı” yaratma girişimleri konusunda bkz. Alexandre Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World* (Chicago, 1979); Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquej, *Sultan Galiev: Le père de la révolution Tier- Mondiste* (Paris, 1986); Sh. F. Mukhamedyarov ve B. F. Sultanbekov, “Mirsaid Sultan-Galiyev: His Character and Fate,” *Central Asian Survey* 9, 2 (1990), 109–117; Gabriele Bucher-Dinç, *Die mittlere Wolga im Widerstreit sowjetischer und nationaler Ideologien (1917–1920): Eine Untersuchung anhand autobiographischer und publizistischer Schriften des Wolgatataren Mirsaid Sultan-Galiyev* (Wiesbaden, 1997). İki savaş arası dönemde Kırım’da İslama yönelik Sovyet politikaları konusunda bkz. Alan Fisher, *The Crimean Tatars* (Stanford, CA, 1978), 130–149; Brian

G. Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation* (Leiden, 2001), 356 ve 359–360. İki savaş arası dönemde Kafkasya’da İslama yönelik Sovyet politikaları konusunda bkz. Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin’s Purge of the Thirties* (New York, 1968), 300; Robert Conquest, *The Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities* (Londra, 1970), 38 ve 98; Chantal Lemercier-Quelquejaye, “Sufi Brotherhoods in the USSR: A Historical Survey,” *Central Asian Survey* 2, 4 (1983), 1–35, 14–16; Alexandre Bennigsen, “Muslim Guerilla Warfare in the Caucasus (1918–1928),” *Central Asian Survey* 2, 1 (1983), 45–56; Alexandre Bennigsen, “The Qādiriyyah (Kunta Hājjī) Tāriqah in North-East Caucasus: 1850–1987,” *Islamic Culture* 62, 2–3 (1988), 69–71; Alexandre Bennigsen ve S. Enders Wimbush, *Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union* (Londra, 1985), 24–29; Abdurahman Avtorkhanov, “The Chechens and the Ingush during the Soviet Period and Its Antecedents,” Marie Bennigsen Broxup (ed.), *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Muslim World* (Londra, 1992), 146–194, 152–179 içinde; Marie Bennigsen Broxup, “The Last Ghazawat: The 1920–21 Uprising,” Marie Bennigsen Broxup (ed.), *The North Caucasus Barrier*, 112–145 içinde; Jörg Baberowski, *Der Feind ist überall: Stalinismus im Kaukasus* (Münih, 2003), 420–442, 599–608, 6336–62; Jörg Baberowski, “Stalinismus als imperiales Phänomen: Die islamischen Territorien der Sowjetunion 1920–1941,” Stefan Plaggenborg (ed.), *Stalinismus: Neue Forschungen und Konzepte* (Berlin, 1998), 113–150, özellikle 127–137 içinde; Jörg Baberowski, “Stalinismus an der Peripherie: Das Beispiel Azerbajdzan 1920–1941,” Manfred Hildermeier (ed.), *Stalinismus vor dem Zweiten Weltkrieg: Neue Wege der Forschung* (Münih, 1998), 307–335, özellikle 319–325 içinde; Jörg Baberowski, “Verschleierte Feinde: Die kulturellen Ursprünge des Stalinismus im sowjetischen Orient,” *Geschichte und Gesellschaft* 30 (2004), 10–36, özellikle 24–36. İki savaş arası dönemde Orta Asya’da İslama yönelik Sovyet politikaları konusunda bkz. genel çalışmalar: Shoshana Keller, *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign against Islam in Central Asia, 1917–1941* (Westport, CT, 2001); Shoshana Keller, “Islam in Soviet Central Asia, 1917–1930: Soviet Policy and the Struggle for Control,” *Central Asian Survey* 11, 1 (1992), 25–50; daha özgül araştırmalar: G. J. Massel, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929* (Princeton, NJ, 1974); Douglas Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia* (Ithaca, NY, 2004); Marianne Kamp, *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism* (Seattle, WA, 2006). Sovyetler Birliği’nde İslam üzerine Soğuk Savaş döneminde üretilen literatürün bir kısmı, değerli olgusal malzeme vermesine rağmen, ihtiyatla okunmalıdır. Bu çalışmaların kavramsal ve analitik açısına ilişkin bir eleştiri konusunda bkz. Devin DeWeese, “Islam and the Legacy of Sovietology: A Review Essay on Ya’acov Ro’i’s *Islam in the Soviet Union*,” *Journal of Islamic Studies* 13, 3 (2002), 298–330.

lûman bölgeler yalnızca zorla ekonomik kolektifleştirmenin değil, eşi görülmemiş bir dinsel zulmünde ıstırabını yaşadı. Sovyet yetkililer İslamı, Müslüman sınır bölgelerinde yeni toplumsal ve siyasal düzen için yakıcı bir güç olarak gördü. Propagandaları İslamı feodal ve geri bir toplumun işareti olarak tanımladı. Pek çok İslami eserin ve süreli yayının yayınlanması durduruldu. Vakıf malları kamulaştırıldı. Şeriat yasaklanınca, dinsel mahkemeler en azından resmi olarak yetkilerini yitirdi. Moskova, ulemanın ahali üzerindeki nüfuzunu kırmak için her yola başvurdu. Mollalar geleneksel toplumun ana direği ve Sovyet karşıtı direnişin kışkırtıcıları sayıldı; hatta yabancı gizli servislerin yönettiği karşı devrimci komplolara karışmakla suçlandı.⁵ Bazıları göstermelik mahkemelerde yargılandı ve birçoğu idam edildi. Sovyet yetkilileri aynı zamanda camileri ve medreseleri de hedef aldı. 1930'larda ünlü "Tanrısızlar Derneği" saldırganca ateist propagandayla Müslüman topraklarına sızdı, merkezi devlete karşı eski kızgınlıkları canlandırdı. Derneğin aktivistleri camileri işgal etti, duvarlarına Sovyet sloganları yazdı ve minarelerine kıızıl bayrak çekti.⁶ Bazı bölgelerde yetkililer İslami ibadethanelere gezici bando takımları gönderdi ya da domuz sürüleri soktu. 1941'deki Alman istilasından önce 1917'de Müslüman topraklarda bulunan 20.000'den fazla cami yıkılmış ya da laik okullara, halk kütüphanelerine, sosyal tesislere ya da lokantaya dönüştürülmüştü.

Yine de Müslüman bölgelerde dinsel yapıyı ve duyguyu yok etme girişimleri başarısız oldu. İslam toplumsal ve siya-

⁵ Dini liderler Türkiye'nin ve Britanya'nın, daha sonra Japonya'nın ve Almanya'nın ajanı olmakla suçlandı, bkz. Conquest, *The Great Terror*, 300; Bennigsen, "Qādirīyah (Kunta Hājjī) Tarīqah in North-East Caucasus," 70–71; Bennigsen ve Wimbush, *Mystics and Commissars*, 28–29.

⁶ Camilere Sovyet saldırıları konusunda bkz. Yemelianova, *Russia and Islam*, 114; Baberowski, "Stalinismus als imperiales Phänomen," 128; Baberowski, "Stalinismus an der Peripherie," 319–320; Baberowski, "Verschleierte Feinde," 24–25; sayılar konusunda, Ro'i, *Islam in the Soviet Union*, 58.

sal yaşamı şekillendirmede can alıcı bir rol oynamaya devam etti.⁷ Kuzey Kafkasya'nın birçok yerinde Müslümanlar anlaşmazlıklarını yasadışı şeriat mahkemelerinde, çoğu kez "barıştırma heyeti" kılığında halletmekteydi. Dinsel medreseler önemini sürdürdü; yaz aylarının resmi tatil günlerinde çocuklara eğitim verdi. Devlet okullarında Sovyet öğretmenler, Müslüman çocukların ateist saydıkları ders kitaplarına dokunmak istememesinden yakınmaktaydı. Moskova'nın peçeye ve dinsel törenlere karşı kampanyası da başarısız oldu. Muharrem ayında Azerbaycan'da Şiiler *taziye* sahnelemeye ve Aşure töreninde kendilerini kamçılama devam edecekti. Yerel yetkililer neşeli müzikle sokak kutlamaları sahneleyince, tören alayları binlerce kişinin karıştığı şiddetli ayaklanmalara dönüştü. Din karşıtı kışkırtmalar, her zaman şiddetli direnişle karşılaştı. Sovyetler Çeçenistan'ın Müslüman köyü Dargo'da bir domuz yetiştirme çiftliği kurunca, yerel ahali birkaç saat içinde bütün sürüyü öldürmüştü. Bu çatışmaların çoğu kez yerel bir boyutu vardı; coşkulu müminler ile Müslüman parti kadroları arasında olurdu. Kuzey Kafkasya'da iki savaş arası dönemde halk ayaklanması ve gerilla savaşı yaygındı.⁸ Bu ayaklanmaların çoğunun ba-

⁷ İki savaş arası dönemde Sovyet dinsel baskısının sınırları, not 4'teki literatürde tartışılır. Şeriat mahkemelerinin ve dinsel eğitimin varlığını sürdürmesi konusunda bkz. özellikle Kolarz, *Russia and Her Colonies*, 186–188; Conquest, *The Nation Killers*, 38 ve 98. Peçe kampanyasının başarısızlığı konusunda bkz. özellikle Kolarz, *Religion in the Soviet Union*, 416–419; Baberowski, *Der Feind ist überall*, 442–478; Baberowski, "Stalinismus als imperiales Phänomen," 128–134; Baberowski, "Stalinismus in der Peripherie," 320–323; Baberowski, "Verschleierte Feinde," 17 ve 27–36. Aşure törenleri sırasındaki çatışmalar konusunda bkz. Baberowski, *Der Feind ist überall*, 427–435; Baberowski, "Stalinismus an der Peripherie," 319; Baberowski, "Verschleierte Feinde," 17–18 ve 25–27. Çeçen domuz üretim çiftliğindeki çatışma konusunda bkz. Avtorkhanov, "Chechens and the Ingush during the Soviet Period and Its Antecedents," 166.

⁸ İki savaş arası dönemde Kafkasya'daki ayaklanmalar konusunda bkz. Kolarz, *Russia and Her Colonies*, 186–188; Kolarz, *Religion in the Soviet Union*, 414–416; Conquest, *The Nation Killers*, 38, 45–46 ve 96; Lemer-

şını, sık sık Moskova'ya karşı cihat ilan eden ve dinsel sloganları bağımsızlık isteğiyle bileştiren dini liderler –özellikle kanun kaçağı, ama Sufi tarikatlarda etkili şeyhler– çekti. Birçok Müslümanın gözünde Bolşevizm, emperyalist Rus egemenliğinin başka bir biçimiydi. İslam, Rus tarihinde şimdiye kadar olandan daha fazla farklılığın ve merkezi devlete muhalefetin işareti haline gelmişti.

Geriye dönüp bakan Konstantin Umanskii'nin endişelenmek için haklı nedenleri vardı. Şimdi 1942 yazında Kremlin, güney saçaklarında başlayıp sonunda Orta Asya'ya da yayılma olasılığı olan bir İslami ayaklanmalar dalgasından korkuyordu. Sovyetler Birliği'nde toplam nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan 20 milyondan fazla Müslüman tehlikeli bir siyasal güç haline gelebilirdi. 1941 sonbaharında Kırım'ın Almanlar tarafından işgaliyle birlikte çeyrek milyon Müslüman Tatar Nazi yönetimi altına girmişti. 1942 Ağustosunun başında Wehrmacht Kuzey Kafkasya dağlarının Müslüman nüfuslu bölgelerine, özellikle Karaçay-Çerkesya ve Kabardino-Balkarya vadilerine ilerledi. Ekimde Alman birlikleri Çeçen-İnguş bölgesinin sınırındaydı, ama Grozni'ye geçemedi. Cephe hatlarının gerisinde, özellikle Çeçenistan-İnguşetya ve daha az ölçüde Karaçay-Çerkesya ve Kabardino-Balkarya'da Sovyet karşıtı ayaklanmalar patlak verdi; hatırı sayılır miktarda Kızıl Ordu mensubunu buralara çekti.⁹ Dini liderlerin başını

cier-Quelquejay, "Sufi Brotherhoods in the USSR," 12–16; Bennigsen, "Muslim Guerilla Warfare in the Caucasus;" Bennigsen, "The Qādirīyah (Kunta Hājjī) Tarīqah in North- East Caucasus," 69–71; Bennigsen ve Wimbush, *Mystics and Commissars*, 24–29; Avtorkhanov, "The Chechens and the Ingush during the Soviet Period and Its Antecedents," 152–179; Broxup, "The Last Ghazawat."

⁹ II. Dünya Savaşında Kafkasya'daki ayaklanmalar konusunda bkz. Conquest, *The Nation Killers*, 98; Lemercier-Quelquejay, "Sufi Brotherhoods in the USSR," 16; Bennigsen, "The Qādirīyah (Kunta Hājjī) Tarīqah in North- East Caucasus," 71; Bennigsen ve Wimbush, *Mystics and Commissars*, 29; Avtorkhanov, "Chechens and the Ingush during the Soviet Period and Its Antecedents," 181–184; J. Otto Pohl, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937–1949* (Westport, CT, 1999), 73, 75–76, 79,

çektiği gruplar, en önemlisi 1947'ye kadar İnguşetya ve Doğu Osetya dağlarında tutunan Kadiri şeyhi Kureyş Belkhoroev'in gerillaları, en kararlı ve etkili âsi gruplar arasındaydı. Hem Kafkasya'da hem Kırım'da Müslümanların çoğunluğu, nefret edilen Sovyet yönetiminin sona ermesini coşkuyla karşıladı, Alman birliklerine iyi niyetle ve umutla baktılar. Birçok bölgede Wehrmacht birlikleri, "kurtarıcı" sloganlarıyla selamlandı. Kırım'da Müslümanlar, Alman komutanlığına "Adolf Efendi" için meyve ve kumaş gönderdi.¹⁰ Kafkasya'daki Alman askerleri, gördükleri sıcak karşılamadan şaşkına döndü.¹¹ SS Güvenlik Servisinin (*Sicherheitsdienst*, SD) Kafkasya'yla ilgili bir istihbarat raporunun belirttiğine göre, Rus ve Ukrayna ahalisi çekindiği halde, Karaçay bölgesinin Müslüman dağlıları Almanları coşkuyla karşıladı.¹²

81–83 ve 89; Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (Cambridge, MA, 2001), 94–96; Alexander Statiev, "The Nature of Anti-Soviet Armed Resistance, 1942–1944: The North Caucasus, the Kalmyk Autonomous Republic, and Crimea," *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 2 (2005), 281–314, 284–299; and Jeffrey Burds, "The Soviet War against 'Fifth Columnists': The Case of Chechnya, 1942–4," *Journal of Contemporary History* 42, 2 (2007), 267–314. "Şamil Operasyonu" denilen özel bir misyonla, bir Wehrmacht komutalığı Çeçenistan âsilerini kıskırtmak ve birleştirmek için cephe gerisine paraşütle indirildi, ama sonunda başarısız oldu, bkz. Julius Mader, *Hitlers Spionagegenerale sagen aus: Ein Dokumentarbericht über Aufbau, Struktur und Operationen des OKW-Geheimdienstes Ausland*^{1/1} *Abwehr mit einer Chronologie seiner Einsätze von 1944 bis 1944* (Doğu Berlin, 1970), 191–192; Günther W. Gellermann, *Tief im Hinterland des Gegners: Ausgewählte Unternehmen deutscher Geheimdienste im Zweiten Weltkrieg* (Bonn, 1999), 107–127; misyon raporları için bkz. BA–MA, RW 49/143 içindeki belgeler.

¹⁰ Erich v. Manstein, *Verlorene Siege* (Bonn, 1955), 233; İngilizce çeviride bu pasaj atlanmış, bkz. Erich von Manstein, *Lost Victories* (Londra, 1958).

¹¹ R. Konrad, *Kampf um den Kaukasus* (Münih, 1954), 22–23; Helmut Blume'dan ebeveynlerine, 28 Ekim 1942, Helmut Blume, *Zum Kaukasus 1941–1942: Aus Tagebuch und Briefen eines jungen Artilleristen* (Tübingen, 1993), 138–139, 139 içinde örnekler var.

¹² Sipo ve SD Komutanlığı, Rapor ("Meldungen aus den besetzten Ostgebieten"), 6 Kasım 1942, Berlin, BAB, R 58/699; benzer değerlendirmeler sahadan gönderilen birçok raporda var.

Bu bölgelerde Almanların İslamı istismar edeceğine ilişkin Umanskii'nin kaygıları temelsiz değildi.¹³ Almanya'da basın Kafkasya'da Rus karşıtı muhalefet geleneğine ve *Deutsche Allgemeine Zeitung*'un "din savaşını ve Rusların imhasını teltin eden vaiz" olarak övdüğü İmam Şamil'in cihadına zaten imada bulunuyordu.¹⁴ Sahada Alman askeri yetkilileri, kendilerini İslamın kurtarıcıları gibi gösterme fırsatını kaçırmadı. Cephe gerisini istikrara kavuşturmaya ve pasifleştirmeye çabalayan Almanlar dinsel ödünlerden ve propagandadan yararlandı, İslami pratikleri ve kutlamaları siyasallaştırdı ve yönetimlerini dinsel kurumlara dayandırmaya çalıştı. Hem Kafkasya'da hem Kırım'da din sorunu, Alman işgalinin ve propaganda politikasının temel karakteristiği haline geldi. Almanların İslamı kullanmaya yönelik pek çok çabası gibi, bu tür politikalar da savaşın zorunluluklarından kaynaklandı.

Müslüman nüfus, Berlin'in Doğu topraklarına yönelik uzun erimli planlarında çok az rol oynamıştı.¹⁵ Kırım Al-

¹³ Kafkasya'yla ilgili korkuları, Moskova'nın Batılı Müttefikleri de paylaşmaktaydı, bkz. Simpson (Mid-Asiatic Bureau, General Headquarters, Middle East Forces), Rapor ("Separatism in the Caucasus"), 23 Ağustos 1942, Kahire, NA, FO 371/32931; Simpson, Rapor ("The Caucasus: Probable Consequences of a German Occupation"), 6 Ekim 1942, Kahire, NA, WO 208/1814.

¹⁴ Engelbert Graf, "Die Freiheitskämpfe der Kaukasusvölker," *Deutsche Allgemeine Zeitung* (1 Kasım 1942). Alman basınında *gazavat* tarihinin yüceltilmesi konusunda ayrıca bkz. Hans Rempel, "Die Völker des Kaukasus," *Völkischer Beobachter* (27 Ağustos 1942); Anonim, "Der Kaukasus: 'Berg der Sprachen,'" *National-Zeitung* (18 Ağustos 1942); Wilhelm Ren, "Verfolgung im Kaukasus," *Frankfurter Zeitung* (31 Ağustos 1942); Karl Wenig, "Schamyl lebt in jedem Legionär: Vom Freiheitskampf der Nordkaukasier gegen ihre Unterdrücker," *Deutsche Zeitung im Ostland* (30 Mayıs 1944). Bu popüler büyülenmenin kökleri iki savaş arası yıllara dayanmaktaydı, bkz. Karl von Seeger, *Imam Schamil: Prophet und Feldherr* (Leipzig, 1937).

¹⁵ Kafkasya'da ve Kırım'da Alman savaş ve işgal politikası konusunda bkz. genel eserler: Dallin, *German Rule in Russia*, 226–252 (Kafkasya) ve 253–275 (Kırım); Gerald Reitlinger, *The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939–1945* (New York, 1960), 287–308 (Kafkasya) ve 185–187 (Kırım); Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sow-*

jetstern, 189–193 (Kafkasya) ve 183–187 (Kırım); Aleksandr M. Nekrich, *The Punished Peoples: The Deportation and Fate of Soviet Minorities at the end of the Second World War* (New York, 1978), 36–65 (Kafkasya) ve 13–35 (Kırım); Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 20–25 (Kafkasya) ve 32 (Kırım); Timothy Patrick Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942–1943* (New York, 1988), 127–130 (Kafkasya) ve 130–131 (Kırım); Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 545–715 (Kafkasya) ve 323–361 and 452–544 (Kırım); Manfred Oldenburg, *Ideologie und militärisches Kalkül: Die Besatzungspolitik der Wehrmacht in der Sowjetunion 1942* (Köln, 2004), 259–306 (Kafkasya) ve 57–224 (Kırım). Özel olarak Kafkasya konusunda bkz. Hoffmann, *Kaukasien*; Manfred Zeidler, “Das ‘kaukasische Experiment’: Gab es eine Weisung Hitlers zur deutschen Besatzungspolitik im Kaukasus?,” *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 53 (2005), 475–500; Dieter Pohl, *Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944* (Münih, 2008), 299–304; Hermann Frank Meyer, *Blutiges Edelweiß: Die 1. Gebirgs-Division im Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 2008), 82–111. Özel olarak Kırım konusunda bkz. Luther, “Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg;” Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft*; O. V. Roman’ko, *Krym pod piatoi Gitlera: Nemetskaia okkupatsionnaia politika v Krymu 1941–1944* (Hitler’in Çizmesi Altında Kırım: Kırım’da Alman İşgal Politikası 1941–1944) (Moskova, 2011); daha genel anlatımlar: Fisher, *The Crimean Tatars*, 150–164; Williams, *The Crimean Tatars*, 376–382. Dikate değer bir istisna: Iskander Giljazov, “Die Muslime Rußlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtspolitik,” Höpp ve Reinwald (eds.), *Fremdeinsätze*, 143–148 içinde, II. Dünya Savaşı sırasında Doğuda Almanya’nın din politikaları üzerine bilimsel çalışmalar şimdiye kadar Ortodoks Kiliseye odaklanmış, İslam ihmal edilmiştir, bkz. Friedrich Heyer, *Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945* (Köln, 1953), 170–227; Harvey Fireside, *Icon and Swastika: The Russian Orthodox Church under Nazi and Soviet Control* (Cambridge, 1971); Wassilij Alexeev ve Theofanis G. Stavrou, *The Great Revival: The Russian Church under German Occupation* (Minneapolis, 1976); Hans-Heinrich Wilhelm, “Der SD und die Kirchen in den besetzten Ostgebieten 1941/42,” *Militaergeschichtliche Mitteilungen* 29 (1981), 55–99; Michail Škarovskij, “Deutsche Kirchenpolitik auf dem besetzten Territorium der USSR, 1941–1944,” Gabriele Gorzka ve Knut Stang (ed.), *Der Vernichtungskrieg im Osten: Verbrechen der Wehrmacht in der Sowjetunion aus Sicht russischer Historiker* (Kassel, 1999), 69–85 içinde; Michail Škarovskij, *Natsistskaia Germaniia i Pravoslavnaia Tserkov: Natsistskaia politika v otnoshenii Pravoslavnoi Tserkvi i religioznoe vozrozhdenie na okkupirovannoi territorii SSSR* (Nazi Almanya’sı ve Ortodoks Kilise: İşgal Edilen SSCB Topraklarında Ortodoks Kiliseye Yönelik Nazi Politikası ve Dinsel Canlanma) (Moskova, 2002).

manlar tarafından sömürgeleştirilecek ve adı değiştirilip Gotenland yapılacaktı; aslında Hitler'in yarımadayı Almanlaştırma planı, yerel nüfusun tamamının tehcirini kapsamaktaydı. Kafkasya'da durum farklıydı. Bölge esas olarak Maykop, Grozni ve Bakü'nün petrol yataklarını güvenceye almak ve Ortadoğu'ya bir kanal açmak için istila edildi. Kafkasya, Almanya'nın iskan planlarının kapsamı dışında kaldığı için, Berlin'in gelecekteki Yeni Düzendeki bölge planları taslak halindeydi. Yine de her iki bölge için sivil yönetim planları hazırlanmıştı. Kırım'da, Avusturyalı parti emektarı *Gauleiter* Alfred Frauenfeld tarafından yönetilmesi planlanan Kırım Genel Komiserliği gerçekleşmedi. Frauenfeld, kuzeyde ordunun terk ettiği yalnızca beş kazanın yönetimini üstlendi. Aslında bu kazalar Kırım yarımadasının dışındaydı ve Frauenfeld, Reich Ukrayna Komiserliğini yöneten baş düşmanı Erich Koch'a bağlıydı. Kafkasya'da Rosenberg, Ostland ve Ukrayna'dakine benzer bir Reich Komiserliği planlamıştı. Daha 16 Temmuz 1941'de Hitler, Rosenberg'in hâmilliğini üstlendiği Arno Schickedanz'ın müstakbel Reich Komiserliğini yönetmesini onaylamıştı. O da yönetimi ele alamadı. Berlin bürokratlarının ve uzmanlarının sivil yönetim planları hiçbir zaman uygulanmadı. Doğu Bakanlığında Mende'nin etrafında, Dışişleri Bakanlığında Schulenburg'un etrafında bazı seksiyonların ve onların Berlin'deki çıraklarının izlediği ulusal heyetler kurma planları da, eşit ölçüde işgal gerçeklerine aykırıydı. Schulenberg, İmam Şamil'in torunu Said Şamil'i işe almıştı bile. "Onun adı, Kuzey Kafkasya'nın Bolşevik egemenliğinden kurtuluş programını zaten canlı bir örneğidir," diye seviniyor ve "bütün Müslüman dünyada tanınan bir kişilik" olduğunu ekliyordu.¹⁶ İşe

¹⁶ Schulenburg'den Ribbentrop'a, 15 Mayıs 1942, Berlin, BAB, R 6/22. Said Şamil iki savaş arası dönemde İslam dünyasında biraz ün kazandı ve 1931'de Kudüs'teki Müslüman kongresinde şöhret oldu, bkz. Kramer, *Islam Assembled*, 132. Türkiye'de üslenmiş ve Barbarossa'dan hemen sonra Almanlara hizmet sunmuştu, bkz. Papen'den to Ribbentrop'a, 25

yaramadı. Hem Kafkasya hem Kırım cephe hattı bölgesi olmaya devam ettiği için, her iki bölgede iktidar Alman işgali boyunca askeri yönetimde kaldı.

1941-1942'de giderek kötüleşen bir askeri durumla karşılaşan Wehrmacht'ın Kırım ve Kafkasya komutanları, bazen, işgal altındaki Doğu topraklarının diğer bölgelerinde olduğundan daha pragmatik bir yaklaşım benimsediler.¹⁷ Uzun süre kararsız cephe hattı ve dağlık bölgeleriyle Kafkasya'da, öncelik hedefleri Alman ordusuna istikrarlı bir cephe gerisi sağlamaktı. Karadeniz kıyısında cephe gerisine yakın stratejik bir konumda bulunan Kırım'da da ordu istikrarlı bir hinterlandı güvenceye alma derdindeydi.

Her iki bölgedeki ordu komutanlığı, Müslüman ahalide doğal müttefikler görüyordu.¹⁸ Rusların ve Ukraynalıların aksine Kırım Tatarları ve Kafkasyalılar, Sovyet merkezi devletine sahiden karşı görülüyorlardı. Dahası ırksal bakımdan bu gruplar, Rus, Belarus ya da Ukraynalı Slavlardan etnik olarak daha yüksek sayılıyorlardı. Sonuçta Kırım Tatarlarının ve Kafkasyalıların çoğunluğunun Müslüman dini, önemli bir rol oynadı. Bu bölgelerde İslami direnişin tarihi iyi bilinir. İslam asli olarak Bolşevik karşıtı sayılmaktaydı. Her şeyden önce, Müslüman nüfusun İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğuna inanılmakta ve sahadaki Alman politikaları, Almanya'nın daha geniş İslam kampanyasının bir ögesi olarak görülmekteydi.

Daha genel bir düzeyde, Wehrmacht yetkililerinin bu bölgelerdeki politikalarında İslamı kullanma girişimleri, Güney cephesi hinterlandını sakin tutma umuduyla Müslümanlara, Ortodoks Hristiyanlara ve Katolıklere dinsel ödünler vermeyi amaçlayan daha geniş bir din politikasının parçasıydı.¹⁹

Temmuz 1941, Therapia, PA, R 29900; kısa süre sonra, 1942'nin başında Almanya'ya geldi, bkz. PA, R 261175 içindeki belgeler.

¹⁷ Kafkasya'da ve Kırım'da Wehrmacht'ın "pragmatik" yaklaşımı konusunda bkz. not 15'teki literatür.

¹⁸ Müttefik olarak Türki nüfus konusunda bkz. a.g.e.

¹⁹ Ödünler konusunda bkz. a.g.e.

Doğudaki genel Alman politikası düşünüldüğünde, ordu komutasının vermek istediği ve verebildiği ödünlerin kapsamı sınırlıydı. Alman propagandasının daimi sloganı haline gelen kolhoz sisteminin kaldırılmasına ve ekonomik reformlara, birliklere gıda ikmaliyle ilgilenen ekonomik kuruluşlar karşı çıktı. Rus olmayan azınlıkların sıkça dile getirdiği ulusal bağımsızlık, söz konusu değildi. Dolayısıyla anında verilebilen masrafsız dinsel ödünlerde bulunmak Almanlar için çok daha kolaydı. Nazi propagandası dini, Sovyet yönetiminin bastırdığı yerel geleneğin parçası olarak tanıtırken, hassas ulusal bağımsızlık sorunundan uzak durdu. Askeri komuta, dinsel ve diğer kültürel ödünlerin çalışma etiğini ve işbirliğini güçlendireceğini ve istenmeyen siyasal aktivizmden uzaklaştıracağını umdu. Tarihçiler, Doğuda Alman işgali altındaki diğer bölgelerdeki durumla karşılaştırdığında, Kırım'ın işgalinde –özellikle Müslüman bölgelerinde– din sorununun özellikle önemli hale geldiğine dikkat çekmektedir.²⁰ Kafkasya'da da benzer bir durum vardı. Almanya'nın kendisini İslamın kurtarıcısı olarak konumlandırma girişimleri, en bariz biçimde Kuzey Kafkasya dağlarının Müslüman bölgelerinde öne çıktı.

Kafkasya'da Savaş ve Din

1942 yazında Wehrmacht, Sovyetlerin kontrolündeki Kafkasya'ya girdi.²¹ Ne var ki, geniş ve istikrarsız cepheyi tutamayınca, kısa sürede savunmaya geçmek zorunda kaldı. Kuzey Kafkasya'nın dış vadileri, ancak 1943 Ocağının ortasına kadar tutulabildi. İşgal sırasında Kafkasya, Mareşal Wilhelm List'in ve Kasım 1942'den itibaren, Hitler kısa bir süre komutayı ele aldıktan sonra, General Ewald von Kleist'in yönettiği Kara Kuvvetleri A Grubu'nun askeri komutası altında kaldı. Sahada, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparator-

²⁰ Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft*, 213–217.

²¹ Kafkasya savaşının tarihi konusunda bkz. not 15'teki literatür.

luğunda görev yapmış ve Moskova'da Alman askeri ataşesi olmuş (1932'de Niedermayer'in yerini alarak) yaşlı General Ernst-August Köstring, kara kuvvetleri grubunda Kafkasya İşleri Genel Komiseri oldu; yardımcılığına da emektar Teğmen Hans-Heinrich Herwarth von Bittenfeld getirildi. Bu Wehrmacht subayları, Doğuda diğer yerlerde görev yapan meslektaşlarından daha fazla pragmatikti. Gerhard von Mende yönetimindeki Doğu Bakanlığının Kafkasya sekiyonu yalnızca bir danışma organı olmasına rağmen, Kara Kuvvetleri A Grubunun yüksek komutasına irtibat subayı olarak Otto Brautigam'ı gönderdi; Brautigam 1942 Kasımının sonunda Kleist'in Stavropol'daki karargâhına geldi.²²

Sahadaki subaylar Kafkas dağları bölgesini sakinleştirmede Alman birliklerinin dinsel geleneklere tam hoşgörü göstermesinin çok önemli olduğu konusunda hemfikir. Doğu Avrupa konusunda uzman, askeri istihbarat subayı ve Kafkasya cephesinde komutan olan Theodor Oberländer'in Wehrmacht'a gönderdiği muhtıralarda, Alman birliklerinin Kuzey Kafkasya'da çok sayıda "dindar Müslüman"la karşılaşacağını ve tutumlarının jeopolitik açıdan önemli olduğunu vurguladı: "Onlara davranış şeklimiz, gelecekte İslamın Büyük Almanya'ya yönelik duruşu bakımından özellikle önemli olacaktır."²³ List ve kurmay heyeti genel olarak aynı

²² Otto Bräutigam, *So hat es sich zugetragen: Ein Leben als Soldat und Diplomat* (Würzburg, 1968), 510. Kitap politikalarla ilgili içgörüler sunmasına rağmen, Nazi soykırımlarındaki rolünü karartmaya çalıştığı için kötü bir üne sahiptir, bkz. H. D. Heilmann, "Aus dem Kriegstagebuch des Diplomaten Otto Bräutigam," H. D. Heilmann vd. (ed.), *Biedermann und Schreibtischtäter: Materialien zur deutschen Täter-Biographie* (Berlin, 1987), 123–187 içinde.

²³ Theodor Oberländer, "Dritte Denkschrift," sonbahar 1942, Theodor Oberländer, *Der Osten und die deutsche Wehrmacht: Sechs Denkschriften aus den Jahren 1941–1943 gegen die NS-Kolonialthese* (Sendorf, 1987), 67–84, 69 içinde yayınlandı. İlk muhtırasında İslamın Kuzey Kafkasya'da güçlü ve önemli bir unsur olduğunu vurgulamış, Wehrmacht subaylarına Sovyetlerin İslama uyguladığı baskıyı hatırlatmış ve İslam dünyasının tamamında dinsel bir uyanıştan emin olduğunu söylemişti, bkz. Theodor Oberländer, "Erste Denkschrift," Ekim 1941,

fikirdeydi. Alman askerleri Kafkas dağ geçitlerine girince List, ahaliye müttefik gibi davranmalarını, dinsel inanç ve gelenekleri hoş görmelerini ve “Kafkasyalı kadınların onuruna” saygı göstermelerini isteyen bir emir çıkardı.²⁴ Birkaç hafta sonra, askerlerin İslam inancına saygı göstermelerini isteyen bir talimat pusulası dağıtıldı.²⁵ “Kafkasyalıların dine, dinsel gelenek ve göreneklerine saygı gösterilmeli ve tuhaf görünse bile gülünmemelidir,” diyordu bildiri. Kleist komutayı devralınca, List’in politikasını sürdürdü. Aralık 1942’de, bir ordu raporuna göre, Kleist komutanlarından, sahadaki kararlarının pan-İslami içerimlerinin farkında olmalarını istedi: “Bütün Alman Kara Kuvvetleri Grupları arasında Kara Kuvvetleri A Grubu en ileri noktaya ilerlemiştir. İslam dünyasının kapısında duruyoruz. Buradaki davranışlarımız ve yaptıklarımız Irak’a, Hindistan’a, Çin sınırına kadar yayılacaktır. Yaptıklarımızın ve yapmadıklarımızın uzun erimli etkisinin sürekli farkında olmalıyız.”²⁶ Doğu Bakanlığının ve Wehrmacht’ın yetkilileriyle bir toplantıda Kleist’in

a.g.e., 15–50, 28–31 ve 38–39 içinde. Dördüncü muhtırasında Wehrmacht komutanlığına genel bir “İslama aktif destek duyurusu” yapmayı bile önerdi, bkz. Theodor Oberländer, “Vierte Denkschrift,” 9 Kasım 1942, a.g.e., 85–101, 100 içinde. Oberländer Kafkasya’da konuşlandırılan Mihver birlikleri için bir talimat pusulası da yazdı, bkz. Wehrmacht Talimat Pusulası (“Merkblatt an alle im Kaukasus eingesetzten Truppen”), tarihsiz, (Ağustos 1942), Oberländer Özel Aile Arşivi (*Familienarchiv Oberländer*), Bonn (FAO). Eylülde dağıtılan bir Wehrmacht talimat pusulasına model olmuş gibi görünüyor, bkz. Philipp-Christian Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer (1905–1998): Ein Lehrstück deutscher Geschichte* (Frankfurt, 2000), 125–126; Hoffmann, *Kaukasus*, 126–127. Pan-İslami birlik varsayımının önemi konusunda bkz. Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 591.

²⁴ List, Emir (“Befehl an alle im Kaukasus eingesetzten Truppen [Bekanntzugeben bis zu den Kompanien]”), tarihsiz (yaz 1942), BAB, R 6/65.

²⁵ Wehrmacht Talimat Pusulası (“Merkblatt für das Verhalten gegenüber kaukasischen Völkern”), tarihsiz (11 Ağustos 1942), BA–MA, RW 41/7 (also in BA–MA, RH 22/211a).

²⁶ Kleist, Konuşma, Rapora göre (“Schlussbemerkungen des Herrn Oberbefehlshabers, Generaloberst v. Kleist, im Anschluss an den Vortrag des Stabsoffiziers für Propagandaeinsatz”), 15 Aralık 1942, BAB, R 6/65.

temsilcisi Herwarth von Bittenfeld, Kafkasya'nın Müslüman vadilerinde pragmatik bir işgal politikasının, "İslam dünyasıyla ilgili istenen siyasal sonucu almak" için çok önemli olduğunu vurguladı.²⁷ Doğu Bakanlığı, Wehrmacht'ın çizgisine uydu.²⁸ Brautigam'a ulusal bağımsızlık vaatlerinden uzak durma, onun yerine Bolşevizme karşı savaşı ve "inançlara, özellikle İslama" Alman saygısını vurgulama talimatı verildi.²⁹ Berlin'de Doğu Bakanlığının Kafkasya masasından Mende, dinsel hakların, beslenme kurallarının, dinsel bayramların, cenaze namazlarının ve son olarak Müslüman kadınlara yönelik tutumun önemini vurguladı.³⁰ SS'in hiçbir itirazı yoktu. Bir SD istihbarat raporu, sahadaki bütün Alman komutanların Kuzey Kafkasya'nın sakinleştirilmesi için "ahalinin Rusya'ya düşmanlığı"nın ve "kökleşmiş Müslümanlıkları"nın kullanılması gerektiği konusunda hemfikir olduğunu belirtmekteydi.³¹

Derhal camiler yeniden açıldı ve yönetim değişikliğinin fiziksel işareti haline geldi. Bir kararnameyle, Sovyetler tarafından kapatılan ve dünyevi amaçlarla kullanılan ibadethanelerin Alman birliklerince işgal edilmemesi ve ahali için yeniden açılması talimatı verildi.³² Çerkessk'ten Alman su-

²⁷ Doğu Bakanlığı, Konferans Raporu ("Grundsätzliche Gedanken aus der Aussprache des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete mit den Befehlshabern der Heeresgebiete im Osten"), 22 Aralık 1942, tarihsiz (Berlin), BAB, R 58/225.

²⁸ Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien für die Behandlung der Völker Kaukasiens"), 26 Ağustos 1942, Berlin, BAB, R 6/143.

²⁹ Doğu Bakanlığı, Order ("Anweisung für den Bevollmächtigten des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete beim Oberkommando der Heeresgruppe A"), Ekim 1942, Berlin, BAB, R 6/66.

³⁰ Mende, Kılavuz ("Richtlinien für die Behandlung der Ostvölker: Kaukasien"), 11 Aralık 1942, Berlin, BAB, R 6/66.

³¹ Sipo ve SD Komutanlığı, Rapor ("Meldungen aus den besetzten Ostgebieten"), 6 Kasım 1942, Berlin, BAB, R 58/699.

³² Wehrmacht Talimat Pusulası ("Merkblatt für das Verhalten gegenüber kaukasischen Völkern"), tarihsiz (11 Ağustos 1942), BA-MA, RW 41/7 (ayrıca BA-MA, RH 22/211a içinde). İbadethanelerin yeniden açılması, List'in önceki emrinde de buyrulmuştu, bkz. List, Emir ("Befehl an

baylar, onarılan camilere yeni minareler de eklendiğini rapor etti.³³ Kuzey saçaklarında dinsel bakımdan karma bölgelerinde de camiler yeniden açıldı, en önemlisi eski eyalet başkenti Maykop'ta.³⁴ Oberlander'in birliğinde bir komutan olan Ehrenfried Schütte cepheden "her yerde camiler yeniden aktifleştirildi ya da yeniden yapıldı" diyor ve ekliyordu: "Yeniden açılan az sayıdaki kiliseden daha iyidirler ve daha sık kullanılmaktadırlar."³⁵

Alman ordusu, ilkökul müfredatına dinsel eğitimin yeniden sokulmasına da onay verdi.³⁶ Bu konuda İslam bir istisnaydı; ancak kampanyanın sonunda gayrimüslimlere aynı ödün verildi.³⁷ Aralık 1942'de bir rapor, "esas olarak Müslümanlar"ın "okul müfredatına din derslerinin sokulması"nı hoş karşıladığını belirtmekteydi.³⁸ Kampanyanın ilk haftalarında Doğu Bakanlığı, "Sovyetlerin kamulaştırdığı medreselerin iade edilmesini" tavsiye etti.³⁹ Bunun uygulanıp uygulanmadığı bilinmiyor, ama olasıdır.

Kısa işgal döneminin sonuna doğru Kara Kuvvetleri A Grubu, Kafkasya'nın Müslüman bölgelerinde pazar yerine cuma gününün tatil günü yapılmasını emretti.⁴⁰

alle im Kaukasus eingesetzten Truppen"), tarihsiz (Eylül 1942), BAB, R 6/65.

³³ Kent Komutanlığı I/920, Rapor ("Monatsmeldung über die politische und wirtschaftliche Lage sowie Stand der Propaganda"), 27 Kasım 1942, Çerkessk, BA-MA, RH 20- 17/709; Saha Komutanlığı 538, Rapor ("Lagebericht für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.1942"), 16 Kasım 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

³⁴ Saha Komutanlığı 538, Rapor ("Lagebericht für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.1942"), 16 Kasım 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

³⁵ Schütte'den Bräutigam'a, 13 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

³⁶ Saha Komutanlığı 538, Rapor ("Lagebericht für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.1942"), 16 Kasım 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

³⁷ Merk (Kara Kuvvetleri A Grubu Karargâhı), Rapor ("Schulwesen im Bereich der Heeresgruppe A"), 21 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

³⁸ Saha Komutanlığı 538, Rapor ("Lagebericht für die Zeit vom 16.11. bis 15.12.1942"), 16 Aralık 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

³⁹ Himpel (Doğu Bakanlığı), Kılavuz ("Richtlinien für die Behandlung der Völker"), 26 Ağustos 1942, Berlin, BAB, R 6/66.

⁴⁰ Sipo ve SD Komutanlığı, Rapor ("Meldungen aus den besetzten Ostgebieten"), 18 Aralık 1942, Berlin, BAB, R 58/699.

İslamın dönüşü, Wehrmacht subaylarınca dikkatli bir biçimde sahnelendi. Örneğin Alman askerleri bölgeyi işgal ettikten sonra Balkarlara simgesel olarak bir Kuran takdim edildi.⁴¹ Dinsel ödünlerin propagandasını yapmak ve Almanya'yı İslamın dostu olarak tanıtmak için ordu bildirimleri de dağıttı.⁴² Özel olarak İslamdan çok genel olarak dine seslenen Doğu Bakanlığında yazılan bu propaganda bildirimlerinin çoğu, yalnızca İslamla ilgiliydi. "Adolf Hitler'in Büyük Alman Reich'yle bir ittifak"ı tanıtan bildirimlerden biri, "özgürlüğü ve inancı" ezen "Bolşevikçi alçaklığı" kınıyor ve Almanların farklı bir dini olmasına rağmen, Üçüncü Reich'in bütün inançlara saygılı olacağına ve "gelecekte size inanç özgürlüğünü vermeye" hazır olduğuna dair güvence veriyordu.⁴³ Başka bir bildiri, Kafkasya'nın ötesine uzanan bir Müslüman cemaati düşüncesinden yararlanmaktaydı: "25 yıl sonra tekrar kendi camilerinde namaz kılma özgürlüğüne kavuşan on binlerce Kırımlı Müslüman, Bolşevizme ve par-

⁴¹ Resimler "Ueberreichung des Koran" ve "Efendi Mullah spricht zu den Legionären," *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁴² Doğu Bakanlığı Kafkasya'da başarısız siyasal düzene göndermelerden uzak turmaya, onun yerine dinsel ve özellikle İslami propagandayı vurgulamaya karar verdi, bkz. Conradi (Dışişleri Bakanlığı), İç Not ("Sondersprachregelung Osten"), 5 Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165 (ayrıca PA, R 60737); Großkopf (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 5 Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165; Baum (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 19 Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165. Doğu Bakanlığı'nın genel propaganda kılavusu için bkz. Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien des RM f. d. besetzen Ostgebiete für die Propaganda im Kaukasus"), 5 Aralık 1941, Berlin, PA, R 105165 (ayrıca PA, R 261174 içinde); Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien für die Propaganda unter den Kaukasischen Völkern"), 19 Şubat 1942, BA-MA, RH 19 III/481; Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien für die Propaganda unter den Kaukasischen Völkern"), 20 Nisan 1942, Berlin, PA, R 105165 (ayrıca PA, R 105171 içinde); Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien für die Propaganda im Kaukasus"), tarihsiz, BAB, R 6/66. Genel olarak Kafkasya'da Alman propagandası konusunda bkz. Ortwin Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im zweiten Weltkrieg* (Stuttgart, 1978), 191–198.

⁴³ Broşür "Völker Kaukasiens!" (Almanca çeviri), tarihsiz (1942), BAB, R 6/36 (ayrıca BAB, R 6/66 and R 6/277 içinde).

tizan çetelere karşı Alman üniformasıyla savaşmaktadır.”⁴⁴ Kırıma yapılan göndermeler tekrarlanıyordu. “Binlerce Kırımlı Müslüman dindaşınız Bolşevizme karşı savaşmak için sıraya girmiştir,” diyen başka bir bildiri, Kırımlı Müslümanların “manevi kurtuluşlarından ötürü Alman önderliğine minnettarlıklarını zaten ifade etti”klerini belirtmekteydi.⁴⁵ 1942’nin başında Sivastopol kuşatması sırasında Kafkasyalı Kızıl Ordu askerlerine de benzer bir mesaj verilmişti. Bir Alman propaganda broşürü, Sovyetler Birliği’nin her tarafından Müslümanların “Bolşevik boyunduruğundan kurtulma” savaşında Wehrmacht’a katıldığı bilgisini vermişti.⁴⁶ “Çok sayıda telgrafla Müslümanlar, yirmi yıllık bir dinsel tecavüzden sonra camilerinde ibadet edebildikleri için Alman Reich’in Führer’ine derin minnettarlığını ifade etmiştir.”⁴⁷ Sivastopol haziranda düştü.

Kuzey Kafkasya’da Almanlar dini, siyasal savaşın en önemli araçlarından biri olarak gördü. Çerkessk kenti komutanlığında bir subayın Kasım 1942’de aylık bir raporda belirttiği gibi, dinsel ödümlerin etkisini abartmak mümkün değildi.⁴⁸ Özellikle “Muhammedi Çerkesler” minnet doludur diyor ve ekliyordu: “Serbest ibadete izin vermenin ahaliyi etkileyen en güçlü propaganda aracı olduğu giderek daha fazla anlaşılıyor.”⁴⁹ “Sovyetler bütün dinsel inançları bastırmasına

⁴⁴ Broşür “An die Völker des Ostens!” (Almanca çeviri), 4 Ağustos 1942, BAB, R 6/36.

⁴⁵ Broşür “Aufruf an die Völker Kaukasiens!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1942), BAB, R 6/36.

⁴⁶ Broşür “Völker des Kaukasus!” (Almanca çeviri), 16 Nisan 1942, BAB, R 6/36.

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ Kent Komutanlığı I/920, Rapor (“Monatsmeldung über die politische und wirtschaftliche Lage sowie Stand der Propaganda”), 27 Kasım 1942, Çerkessk, BA-MA, RH 20- 17/709; Saha Komutanlığı 538, Rapor (“Lagebericht für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.1942”), 16 Kasım 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

⁴⁹ Kent Komutanlığı I/920, Rapor (“Monatsmeldung über die politische und wirtschaftliche Lage sowie Stand der Propaganda”), 27 Kasım 1942, Çerkessk, BA-MA, RH 20- 17/709.

rağmen,” subay, “Müslüman gençlik kısmen İslama hâlâ yakından bağlı görünüyor ve daha kolay kazanılabilir,” “oyssa Rus gençliğin Ortodoks Hristiyanlıktan tamamen uzaklaşmış” olmasına şaşırırmaktaydı. Dinin genel konumuna ilişkin raporda da benzer bir ifade vardı: “Müslüman bölgelerde gençliğin dinsel pratiklere katılımı dikkat çekmektedir.”⁵⁰ Ehrenfried Schütte’nin cepheden bildirdiğine göre, “yerel Müslüman nüfus” en güvenilir nüfus olduğunu kanıtlamış, “Sovyetleştirmeye diğer yerel gruplardan çok daha iyi dayanmış”tı.⁵¹ 1942’nin sonunda bir SD istihbaratı, Müslüman dağlıkların yeni “din özgürlüğü”nü “minnetle” karşıladığını özetledi.⁵²

Sonunda dinsel bayramlara ve kutlamalara yeniden geçilmesi en önemli ödün haline geldi; çünkü Almanların kuzey Kafkasya dağlık bölgesini işgali, iki büyük dinsel bayramla –ekimde Ramazan Bayramı ve yetmiş gün sonra Kurban Bayramı– çakıştı. Dinsel şenlikler, simgesel olarak yönetimin değiştiğine işaret eden görkemli kurtuluş kutlamalarına dönüştü. Müslüman dağlık alanlarda kısa süreli Alman işgalinin simgesi haline geldiler; en önemlisi Karaçay kenti Kislovodsk’ta Ramazan Bayramı ve Kabardiya’da Nalçik’teki Kurban Bayramı kutlamaları.⁵³

11 Ekim 1942’de pazar günü Generaller Köstring, Homburg, Riecke, von Reques ve van Greifenberg, tarım uzmanı *Oberkriegsverwaltungsrat* Otto Schiller, Göring’in Dört Yıllık

⁵⁰ Saha Komutanlığı 538, Rapor (“Lagebericht für die Zeit vom 16. 10. bis 15. 11. 1942”), 16 Kasım 1942, Maykop, BA-MA, RH 20- 17/709.

⁵¹ Schütte’den Bräutigam’a, 13 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

⁵² Sipo ve SD Komutanlığı, Rapor (“Meldungen aus den besetzten Ostgebieten”), 18 Aralık 1942, Berlin, BAB, R 58/699.

⁵³ Kutlamalardan söz eden Dallin, *German Rule in Russia*, 246–247; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 191; Nekrich, *The Punished Peoples*, 61–62; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 23; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 634; Hoffmann, *Kaukasien*, 443–444; Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer*, 117–118.

Plan Dairesinin başkanı Paul Körner ve diğer üst düzey Alman yetkililerden oluşan bir heyet, iki ay önce işgal edilen Kislovodsk'u ziyaret etti.⁵⁴ Karaçay dağ kütlesinin kayalık yüzüyle çevrili Kislovodsk çarlık döneminden beri popüler bir kaplıca kasabasıydı ve şimdi de Sovyet sanatoryumlarının modern mimarisiyle ayırt edilmekteydi. Sabahın erken saatlerinden beri sokaklar alışılmışın dışında hareketliydi. Kasabaya ana giriş yolu gamalı haç bayraklarıyla ve Peygamber'in hilalli yeşil bayraklarıyla süslenmişti. Belediye binasında büyük bir çelenk Hitler'in bir resmini süslemekteydi. Ana yolun sonunda, at sırtında kurtuluş bayrakları taşıyan Karaçaylı savaşçıları tasvir eden dev bir resim asıldı. Sokaklarda Karaçaylılar, Balkarlar, Kabardeyler ve diğer yerel gruplar birbirine karıştı. Kasaba Ramazan Bayramı kutlamalarına hazırlanıyordu.

Bütün Karaçay dağlarında müminler bayrama hazırlanıyordu. Sovyet yönetimi altında Ramazan Bayramını açıkça kutlamamışlardı. Şimdi yirmi beş yıldır ilk kez Müslümanların tekrar dinsel şenlik düzenlemelerine izin verilmekteydi. Hinterlandı sakinleştirmeye mecbur ve bu ödünün ahalinin ruh hali üzerinde yaratacağı etkinin farkında olan ordu, kutlamalara karışmamayı emretmişti.⁵⁵ Kutlama, Sovyet yönetimi ile Alman yönetimi arasındaki farkın temel belirleyeni haline geldi. Wehrmacht komutası, Almanya'yı Müslüman dağ halklarının kurtarıcısı olarak tasvir etme fırsatını kaçırmadı. Bu yüzden kutlama yalnızca dinin, İslamın değil, siyasetin, Sovyet yönetiminden kurtuluşun da bir simgesiydi.

Bu durum en fazla Kislovodsk'ta belirgindi (Resim 4.1, 4.2 ve 4.3). Almanlar başından itibaren, bayramın anlamını kendi stratejik çıkarlarına göre manipüle ettiler. Ramazan Bayramı siyasal bir etkinlik halini aldı. Siyasal değişim, din-

⁵⁴ Schiller, Rapor ("Besuch des Uraza Bairam Festes in Kislowodsk"), 11 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65. Kutlamaya ilişkin aşağıdaki açıklama, aksi belirtilmedikçe bu rapora dayanmaktadır.

⁵⁵ Sipo ve SD Komutanlığı, Rapor ("Meldungen aus den besetzten Ostgebieten"), 18 Aralık 1942, Berlin, BAB, R 58/699.

sel bir kutlama –Otto Schiller’in ifadesiyle “kurtuluş bayramı”– olarak sahnelendi. Geçmişte Moskova’da büyükelçilikte çalışmış ve şimdi Kafkasya’da müstakbel tarım düzenini örgütlemekle görevlendirilen tarım uzmanı, Doğu Bakanlığına kutlamalarla ilgili altı sayfalık ayrıntılı bir rapor yazdı.⁵⁶

Kislovodsk’daki süsleme yalnızca İslami ikonografiyi değil, Nazi ikonografisini de yansıtmaktaydı. Müslüman liderler, ruhani önderler ve Wehrmacht temsilcileri için hazırlanan şeref tribününün arkasında, çok büyük, üzerinde Arapça iki alıntı bulunan kartonpiyer açık bir Kuran vardı. Sağ sayfada kelime-i tevhid (*la-ilahe illallah; Muhammedün resulullah*) yazılıydı. Sol sayfada, Saff suresinin sıkça aktarılan 13. ayeti vardı: Allah katından bir yardım ve yakın bir zafer vardır (*Nasrun minnallahi ve fethun kariybun*).⁵⁷ İlk slogan yeni din özgürlüğünü gösterirken, ikincisi savaş bağlamında, Karaçaylıların Sovyet düşmana karşı Alman ordusunun yanında savaşma isteğine dinsel bir zorunluluk biçiminde işaret etmekteydi. Kuran’ın üst tarafına, gamalı haçlı dev bir Reich kartalı çivilenmişti. Tribünün her iki tarafı bayraklarla çevrilmişti –İslamın hilalli yeşil bayrakları ve gamalı haç bayraklarıyla.

Arapça yazı, kendi başına dikkate değerdi. Arap alfabesi, Kuran’ın kutsal harfleri, Sovyetlerin önce Latin, daha sonra Kiril alfabesiyle değiştirmeden ve bu reforma karşı çıkanları dinsel fanatizmle suçlamadan önce, Moskova’nın Müslümanlarını birbirine bağlayan birkaç bağdan biriydi.⁵⁸ Sovyetler Birliği’nin bazı Müslüman bölgelerinde Sov-

⁵⁶ Schiller, Rapor (“Besuch des Uraza Bairam Festes in Kislowodsk”), 11 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

⁵⁷ Resim 4.1; ayrıca Schiller, Rapor (“Besuch des Uraza Bairam Festes in Kislowodsk”), 11 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

⁵⁸ Sovyet dil reformları konusunda bkz. Guy Imart, “Le mouvement de ‘latinisation’ en URSS,” *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 8 (1967), 223–239; Ingeborg Baldauf, *Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Russland- und Sowjettürken (1850–1937): Ein Symptom ideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen* (Budapeşte, 1993). Arap harfli kitapların yakılması konusunda bkz. Keller, “Islam in Soviet Central Asia,” 45; mollaların muhalefeti konusunda bkz. Con-

yet propagandacılar, Arapça basılmış kitapları yaktı. Arap harflerinin kaldırılması, Müslümanlarda kızgınlık yarattı. 1920'lerde Kafkasya'da ve Kırım'da kalan mollalar, bu politikaya karşı çıkmak için açlık grevi çağrısında bile bulunmuştu. Bu nedenle kartonpiyer Kuran'ın üzerindeki harfler, kendi başına, Sovyet yönetiminin sona erdiğinin işaretiydi.

Kutlamanın ilk bölümü, gerçek tören, kentin dışında bir tepede gerçekleşti. Törenlerin merkezinde namaz ve anma törenleri vardı. Bir Alman savaş muhabiri "kentin dışında bir tepede güneşe, Mekke'ye doğru eğilerek namaz kıldılar," diyordu.⁵⁹ "Kadı namazı kıldırır ve toplu olarak onun sözlerini tekrarlar." Aslında kadı İbrahim de orada hazır bulunmasına rağmen, Karaçaylılarda en yüksek dinsel yetkililerden biri olan imam bayram namazı kıldırdı.⁶⁰ Karaçaylılar yüzlerini Mekke'ye dönerek uzun sıralar halinde seccadelere diz çöküp Arapça sözleri dinlediler. Törenin ikinci kısmı bariz bir biçimde siyasaldı. Ramazan'ın başını çektiği Müslümanlar, "Alman halkının büyük lideri" Hitler ve Wehrmacht tarafından kurtarıldıkları için Allah'a şükrettiler. Ramazan, duygusal bir konuşmayla, Bolşevizme karşı mücadelede ölen Karaçaylı Müslümanların ve Müslüman dağlıkların ıstıraplarını yad etti. Allah kurtarıcı olarak Hitler'i ve ordusunu göndermişti ve her Karaçaylı, diyordu Ramazan, "camide ve ailede" minnetle dolu olacak ve günlük dualarında "Führer'i, Alman halkını ve cesur askerleri" bağrına basacaktı.

Kutlamaların seyri içinde Alman subaylar bütünleyici bir rol oynadı. Köstring havaya kaldırılıp omuzlarda taşındı. Dinsel bayram fırsatından yararlanmaya hevesli Köstring, Rusça bir propaganda konuşması yapıp, Sovyet boyunduru-

quest, *The Nation Killers*, 38.

⁵⁹ Heinz Grothe, "Tagebuchnotizen aus dem Kaukasus," *Donau-Zeitung* (15 Kasım 1942). Namaz, ayrıntılı bir tasvir yazan arkadaşını da etkilemiş, bkz. Horst v. Kobilinski, "Urasa Bayram 1942: Das mohammedanische Fest der Karatschaier," *Brünner Abendblatt* (23 Kasım 1942).

⁶⁰ Schiller, Rapor ("Besuch des Urasa Bairam Festes in Kislowodsk"), 11 Ekim 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

4.1 Kislovodsk'ta Ramazan Bayramı, Kafkasya,
11 Ekim 1942, geçit töreni (Ullstein).

4.2 Kislovodsk'ta Ramazan Bayramı, Kafkasya,
11 Ekim 1942, geçit töreni (Ullstein).

4.3 | Kislovodsk'ta Ramazan Bayramı, Kafkasya,
11 Ekim 1942, namaz (Ullstein).

ıdan kurtuluşu övdü, güvenlerinden ötürü Karaçaylılara ekkür etti ve ortak bağlarını kutladı. Kolhoz sisteminin dırıldığını (gerçekleşemedi) ve Wehrmacht'ın yanında yaşacak bir Karaçay gönüllü taburunun harekete geçirilmesini duyurdu. Konuşması, Kafkasya'da Müslüman direnişin ilişkin tarihsel anlatıdan da yararlandı. Köstring performansından oldukça memnundu. Savaşın sonra “etkileyici ilama”yı hatırlayıp şunları yazdı: “Başarı şaşırtıcıydı, seç anlatılmazdı.”⁶¹ Yardımcısı Herwarth von Bittenfelde, ıa sonra, Köstring'in bir “prens” gibi kutlandığını söyle-

12

Şenlikler, Alman Wehrmacht'la birlikte cephede savaşma arılığını ifade eden Müslümanların yeminiyle doruğa ulaş- Daha sonra, gamalı haçlı bir bayrak ile İslamın yeşil bayra- ı taşıyan Karaçaylı süvarilerin geçit töreniyle askeri ittifak it edildi. Yine Nazi simgesi ile dinsel simge kaynaştı. Kutla- nın resmi bölümü tamamlanmadan önce, Moskova'ya karşı klanmada ölenlerin anısına kent merkezindeki “kahraman- mezarlığı”nın önünde benzer bir geçit töreni düzenlendi. ediyedeki akşam yemeğini halk oyunları izledi; oyunlardan i de, yine bölgesel cihat tarihinden yararlanan “Şeyh Şamil mu”ydu.

Kutlamalar, Wehrmacht'ın siyasal savaşının bir parçası u. Alman heyetinin üyelerine bir bakış, askeri yetkilile- bu dinsel etkinliğe atfettiği önem hakkında bir fikir verir. konuda yalnız değildiler. Dinsel kutlama siyasetinin far- da olan Kızıl Ordu, Ramazan Bayramını önlemeye çalış- Bir gün önce Sovyet uçakları ahaliyi bayrama katılmama usunda uyaran ve bir bomba yağmuruyla sona erdirece-

Köstring, Rapor (“Berater für die das Operationsgebiet der Heeresgrup- pe A betreffenden Fragen”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 85.

Hans von Herwarth, *Zwischen Hitler und Stalin: Erlebte Zeitgeschichte 1931 bis 1945* (Frankfurt, 1982), 270; İngilizce, Hans von Herwarth, *Against Two Evils* (Londra, 1981), 234.

ğini söyleyen bildiriler attı. Ne var ki, sonuçta yalnızca bir bomba atıldı; o da kent merkezinin uzağına düştü ve panığın yayılmasına yol açmadı.

Kafkasya'da kurtuluş gösterisi olarak sahnelenen çok sayıda benzer dinsel kutlama gerçekleşti. En büyük ikinci kutlama 18 Aralık 1942'de, iki aydan az bir süre önce işgal edilen Kabardino-Balkar bölgesinin başkenti Nalçik'te Sünni Balkarların ve Kabardeylerin kutladığı Kurban Bayramıydı.⁶³ Kislovodsk törenlerinin başarısını tekrarlamaya hevesli Wehrmacht yetkilileri, İslamın en yüce bayramı olan Kurban Bayramı etkinliğini de, Wehrmacht ile yerel ahali, Almanya ile İslam arasındaki bağları göstermek için ideal bir fırsat olarak gördü. Nalçik'te Sovyet ricatından sonra tekrar yönetimi üstlenen ve Wehrmacht'ın hızla onay verdiği eski bir memur olan belediye başkanı Selim Zedov yönetiminde Müslüman temsilciler, günler önce Almanlarla birlikte kutlamaya hazırlanmıştı.⁶⁴ 17 Aralık 1942'de, I. Tank Ordusunun cephe gerisi komutanı Tümgeneral Wilhelm Stubenrauch, Otto Brautigam, Theodor Oberlander ve iki general ile Wehrmacht'ın propaganda bölümünden birkaç subayın da aralarında bulunduğu bir grup üst düzey yetkilinin yer aldığı bir konvoy, dumanlı Karaçay dağ geçitlerinin buzlu yollarından Nalçik'e geçti. Ertesi sabah grup, hac kutlamaları için Nalçik'in büyük sinema salonunda toplandı. Dinsel tören, etkinliğin çekirdeğini oluşturdu. Bir Ka-

⁶³ Bräutigam kutlamalarla ilgili iki rapor yazdı, bkz. Bräutigam, Kısa Rapor ("Über das mohammedanische Kurmanfest in Naltschik 1942"), 22 Aralık 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65; and Bräutigam, Uzun Rapor ("Über das mohammedanische Kurmanfest in Naltschik 1942"), 22 Aralık 1942, Stavropol, BAB, R 6/65; ayrıca bkz. kutlamanın resmi programı: Program ("Befreiungsfeier von Kabardino-Balkarien am Kurmanfest: 18.-20. Dezember 42"), 1942, BAB, R 6/65. Bräutigam, anılarında Nalçik kutlamalarını da uzun uzadıya yazdı, bkz. Bräutigam, *So hat es sich zugetragen*, 537-541; Bräutigam, Rapor ("Als Bevollmächtigter des Ostministeriums bei der Heeresgruppe Süd"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 400. Kutlamaya ilişkin aşağıdaki açıklama, aksi belirtilmedikçe Brautigam'ın raporlarına dayanmaktadır.

⁶⁴ Nekrich, *The Punished Peoples*, 61 ve 63.

bardey olan yerel kadı Hanyukov'un kıldırıldığı namaz, sinema sahnesinde kılındı. Almanlar ön sıralarda oturdu. Daha sonra anılarında Brautigam'ın hatırladığına göre, "Vücutları öne eğilmiş halde diz çöken 50 kadar önde gelen Kabardey ibadetini yaptı. Din adamlarının hareketleri ağırbaşlı ve kontrollüydü ve dinsel törenler ciddiyetle gerçekleşti. Çok etkilendik."⁶⁵ Oberlander de karısına yazdığı bir mektupta açıkladı: "Bu Müslüman ibadeti üzerimde büyük bir etki yarattı."⁶⁶ Kutlamalar sırasında Kleist'i temsil eden Tümgeneral Stubenrauch ve Otto Brautigam öne çıkıp ittifakı övdü. Brautigam'ın Doğu Bakanlığına yazdığı resmi rapora göre, yaklaşık 400 Müslüman kendilerini coşkuyla ve alkışla karşıladı. Müslüman temsilciler, onları "Bolşevizmden kurtardıkları" ve Kurban Bayramını yeniden kutlamalarına fırsat verdikleri için Almanlara teşekkür, Adolf Hitler'e sadakat yemini etti. Almanlara halı, giysi, Hitler, Keitel ve Kleist'e at hediye ettiler. Wehrmacht yetkilileri yalnızca ele geçirilen silahları, çakmakları ve saatleri değil, Almanların İslama saygısını gösteren küçük Kuranlar da dağıttı. Kurban Bayramı kutlamaları dört gün sürdüğü için, Alman heyeti bölgenin diğer kentlerini de ziyaret etme fırsatını kaçırmadı. Ertesi gün konvoy, Balkarların Elbruz Dağının yamacındaki merkezi, küçük dağ köyü Gündelen'e gitti. Halka onuşmalar yapıldı, yörenin ileri gelenleriyle görüşmeler gerçekleşti.⁶⁷

Nalçık ve Kislovodsk'taki kutlamalar, Kafkasya'daki Alman yönetiminin görünen ayırt edici özelliği haline geldi. Her iki olayla ilgili Alman basını ayrıntılı haberler yayınladı. Bir gazete, "bu saatlere tanık olanlar, idealleri için yaşamlarını veren bu insanların saygınlığına ve özgürlük aşkına

⁶⁵ Bräutigam, *So hat es sich zugetragen*, 539.

⁶⁶ Oberländer'den Erika Oberländer'e, 20 Aralık 1942, FAO; ayrıca bkz. Theodor Oberländer, *Günlük* (17 ve 18 Aralık 1942 tarihli girişler), FAO.

⁶⁷ Gündelen'deki kutlama konusunda bkz. Bräutigam, *Uzun Rapor* ("Über das mohammedanische Kurmanfest in Naltschik 1942"), 22 Aralık 1942, Stavropol, BAB, R 6/65; Bräutigam, *So hat es sich zugetragen*, 543-544.

ilişkin kalıcı bir izlemin edindiler,” diye duyurdu.⁶⁸ İslami ve Nazi ikonografisinin sergilenmesinden heyecan duyan başka bir savaş muhabiri şunları yazdı: “Reich bayrağının yanında, bir zamanlar Muhammed’in Yahudileri yenerken dalgalandırdığı ay-yıldızlı yeşil sancak dalgalanır. İkisi de, “daha iyi bir dünya düzeni için” savaşan insanların “asla azalmayan gücünü” temsil edecekti.”⁶⁹ “1942 Ramazan Bayramı, küçük ama sert bir dağ halkının inancını ikrardan ibaret değil”di. “Dünya çapında bir siyasal gelişmeden duyulan bir sevinç gösterisi”ydi ve gelecek kuşaklar tarafından “yeni bir çağın başlangıcı” olarak hatırlanacaktı. Alman gazeteleri Kislovodsk’taki etkinliğin fotoğraflarını da yayınladı.⁷⁰ Savaştan sonra Brautigam’ın dediğine göre, “bu kutlama hâlâ sıklıkla konuşulurdu.”⁷¹

Kırım’da olduğu gibi, Müslüman örgütler ve dinsel bir yönetim, bir İslam bürokrasisi kurma planları kısa işgal süresi nedeniyle gerçekleştirilemedi. Kafkasya’daki Alman birlikleri kısa sürede tecrit edildi. Stalingrad Savaşı, ikmali zorlaştırdı. Aynı zamanda, güneyde askeri deha General Ivan Vladimiroviç Tiulenev’in komuta ettiği Sovyet birlikleri, toparlanıp saldırıya geçmeye başladı. 1942’nin Aralık ayı Hitler, toplu imhadan sakınmak için Kafkas dağlarından çekilmeyi onayladı. Kurban Bayramı kutlamalarından on beş gün sonra, 4 Ocak 1943’te, Kızıl Ordu Nalçık’i yeniden fethetti. Birkaç gün sonra, son Alman tankları Kabardino-Balkarya’da ayrıldı. Almanya’nın Kafkasya işgali kısa süreli olmasına rağmen, Berlin’in Doğu Cephesinde kendisini İslamın savunucusu olarak konumlandırmaya yönelik en güçlü

⁶⁸ Grothe, “Tagebuchnotizen aus dem Kaukasus.”

⁶⁹ Kobilinski, “Urasa Bayram 1942.”

⁷⁰ Grimm-Kastein, “Hirten und Krieger im Kaukasus,” *Illustrierter Beobachter* (29 Ekim 1942); Kaiser, “Kaukasische Miliz,” *Illustrierter Beobachter* (10 Aralık 1942). Karaçaylıların ve Alman askerlerin bu fotoğrafları, büyük olasılıkla kutlama sırasında çekilmiş.

⁷¹ Bräutigam, *So hat es sich zugetragen*, 523. Bräutigam, o sırada Berlin’de olduğu için Kislovodsk’taki kutlamaya katılmadı.

girişimiydi. Doğuda İslama yönelik en uzun ve en eşgüdümü-
lü politika, Kırım'da başlatıldı.

Kırım'da Yönetim ve Din

1941 sonbaharında, General Erich von Manstein'in yönettiği Alman ve Romanya birlikleri Kırım'a girdi.⁷² Eylülde Perekop'a ulaşılar ve kısa sürede, Kerç ve Sivastopol hariç, bütün yaramada fethedildi. Kerç, şiddetli çatışmalardan sonra Mayıs 1942'de, dünyanın en güçlü kalelerinden biri olan Sivastopol uzun bir kuşatmadan sonra Temmuz 1942'de düştü. SS'in, özellikle Otto Ohlendorf'un ve Temmuz 1942'ten itibaren Walther Bierkamp'ın yönettiği *Einsatzgruppe D*'nin yardımıyla Wehrmacht, yarımada'daki son Alman mevziinin Kızıl Orduya teslim olduğu 1944 Mayısının başına kadar neredeyse iki buçuk yıl boyunca Kırım'ı acımasız ve sömürücü bir yönetim altında tuttu. Almanların işbirlikçi olarak kazanmayı umduğu yaklaşık 250.000 Sünni Tatar, yarımada'nın nüfusunun neredeyse yüze 25'ini oluşturmaktaydı; Bahçeşaray, Yalta ve on sekizinci yüzyıla kadar Akmescit olarak bilinen Simferopol gibi büyük kentlerin yanı sıra, dağlarda da güçlü kaleleri vardı.⁷³

Müslümanları kazanmaya çalışan Alman ordu yetkilileri kısa sürede kapsamlı dinsel haklar ve ödünler vermeye başladılar. İstiladan hemen sonra Manstein, askerlerine İslama saygı göstermelerini emretti. "Yahudi-Bolşevikçi sistem"i "kesin olarak kökünün kazınması"nı isteyen ve savaştan sonra Nuremberg'de savcılığın temel belgelerinden biri haline gelen 20 Kasım 1941 tarihli ünlü emrinde Manstein, birliklerinden Müslüman ahaliyi işbirlikçi olarak kazanmak için onlara iyi davranmalarını istedi: "Dinsel geleneklere, özellikle Muhammedi Tatarların dinsel geleneklerine saygı

⁷² Kırım işgalinin tarihi konusunda bkz. not 15'teki literatür.

⁷³ Nekrich, *The Punished Peoples*, 13–14; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 184, yüzdeler konusunda.

gösterilmelidir.”⁷⁴ “Müslüman Tatarlar” ve “Muhammedi Tatarlar” terimleri, Almanlar Tatarları yalnızca etnik olarak değil, dinlerine göre de tanımladığı için sıradışı değildi. İki ay sonra, askeri bir talimat pusulası Tatarların dindar Müslüman olduklarını ve İslama saygı duymak gerektiğini askerlere açıklamaktaydı.⁷⁵ Manstein’in Tatar yanlısı çizgisini, şimdi Dışişleri Bakanlığının 11. Ordudaki irtibat subayı olan Werner Otto von Hentig de desteklemekteydi.⁷⁶ Hentig, Müslüman Tatarlara ve İslama yönelik kucaklayıcı bir politikanın amansız bir destekçisi oldu. 1941’in sonunda eski hocası Max von Oppenheim’a yazdığı bir mektupta, Kırım’da ordunun “Müslüman sorunu”na “büyük ilgi” göstermesinden övünç duyuyordu.⁷⁷ 1942 baharında Almanya’nın Kırımlı Müslümanlara yönelik politikasının Kafkasya’da, Türkiye’de, Arap dünyasında, İran’da ve hatta Hindistan’da Almanya’nın konumu üzerinde pan-İslami bir etki yarattığı uyarısında bile bulundu.⁷⁸ Manstein, Ağustos 1942’de

⁷⁴ Manstein, Emir, 20 Kasım 194, *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, 42 cilt (Nuremberg, 1947–1949), cilt 34, 129–132, 130 (“Yahudi Bolşevik sistem” konusunda) ve 131 (Tatarlar konusunda) içinde ve Gerd R. Ueberschär ve Wolfgang Wette (ed.), *“Unernehmen Barbarossa”: Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941* (Paderborn, 1984), 343–344, 344 içinde yayınlandı. İngilizce çeviri için bkz. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, 42 cilt (Nuremberg, 1947–1949), cilt 20, 641–643, 642 (“Yahudi Bolşevik sistem” konusunda) ve 643 (Tatarlar konusunda). Emir konusunda ayrıca bkz. Oliver von Wrochem, *Erich von Manstein: Vernichtungskrieg und Geschichtspolitik* (Paderborn, 2006), 58–63; Mungo Melvin, *Manstein* (Londra, 2010), 240–245. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde Manstein anılarında emirden, aslında Yahudi nüfusun imhasıyla ilgili hiçbir şeyden söz etmedi, Manstein, *Verlorene Siege* ve Manstein, *Lost Victories*.

⁷⁵ 11. Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für die Behandlung der Tataren”), 9 Ocak 1942, yer belirsiz, BA-MA, WF- 03/10433.

⁷⁶ Hürter, “Nachrichten aus dem Zweiten Krimkrieg,” özellikle 375–377, 381 ve 386; ayrıca bkz. kendi anıları, Hentig, *Mein Leben*, 349–357.

⁷⁷ Hentig’den Oppenheim’a, 11 Ekim 1941, yer belirsiz, PA, Nachlass Hentig, cilt 84; yanıt olarak, Oppenheim’dan Hentig’e, 31 Ekim 1941, Berlin, PA, Nachlass Hentig, cilt 84.

⁷⁸ Hentig, Rapor (“Tataren auf der Krim”), 10 Nisan 1942, yer belirsiz

National-Zeitung'un bir muhabirine verdiği röportajda açıkladığı üzere, dinsel pratiklere kesin saygının Tatarları kazanmanı anahtarı olduğuna inanmaktaydı: “Bugün, zincirlerin kırılmasıyla İslamın gereklerini serbestçe yerine getirdikleri için Tatarlar Moskova’dan kurtuluşu sıcak karşılar.”⁷⁹

Gerçekten de Kırım’ın askeri yönetimi, dinsel yaşamın özellikle Müslüman ahalide aktif bir biçimde gelişmekte olduğunu gözlemledi.⁸⁰ Sovyet yönetimi altında dinsel bakımdan kısmen duyarsızlaşan genç kuşak bile genel ananelere ve onur kurallarına uyacaktı; bir Alman ordu yetkilisinin Mart 1942’de belirttiği gibi; “Tatarlar Muhammedidir ve dinlerini genellikle ciddiye alırlar, ama bu nedenle fanatik de olmadan.”⁸¹ Bir yıl sonra bir rapor “Ortodoks Hristiyanların aksine, Tatarlar arasında gençlerin dinsel yaşama katılımı özellikle köylerde artıyor,” demektedir.⁸²

Kırım’ın işgalinden kısa süre sonra Almanlar hem haftalık hem yıllık dinsel törenlere yeniden izin verdi. Başlangıçta bütün yarımada resmi tatil günü pazardı. Ama bazı bölgelerde Müslümanlar Alman yetkilileri cuma gününü dinlenme günü

(Simferopol), PA, R 60739 (ayrıca PA, R 261175 içinde). Aslında Hentig, Kırım Tatarlarına yönelik Alman politikalarının yarımada ötesinde Müslümanlar üzerindeki etkisini defalarca vurguladı, bkz Hentig, İç Not (“Turanismus”), tarihsiz (Kasım 1941), Berlin, PA, R 28876 (ayrıca PA, R 261179 içinde); Hentig, İç Not (“Stand der sog. Turanischen Frage”), 25 Şubat 1942, Berlin, PA, R 60690 (ayrıca PA, R 261175 içinde).

⁷⁹ W. K., “Beim Sieger von Sewastopol,” *National-Zeitung* (20 Ağustos 1942). Anılarında da aynı görüşü ifade ette, bkz. Manstein, *Verlorene Siege*, 233, 247; İngilizce çeviride pasajlar atlanmış, bkz. Manstein, *Lost Victories*.

⁸⁰ Hufnagel (Ordu), Rapor (“Verwaltungsbericht für Monat Februar 1943”), 6 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 24- 42/225.

⁸¹ Siefers (Ordu), Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739 içinde); Bu değerlendirmenin temeli: 11. Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für die Behandlung der Tataren”), 9 Ocak 1942, yer belirsiz, BA-MA, WF- 03/10433.

⁸² Kırım SS ve Polis Komutanlığı, Rapor (“Lagebericht der SS- und Polizeiführer auf der Krim”), tarihsiz (Ağustos 1943), BA-MA, RH 19V/113.

yapmaya ikna etmeye çalıştı.⁸³ Çok geçmeden, bazı bölgelerde yerel komutanlıkların buna razı olduğu söylentileri yayıldı. Sonunda 30 Mart 1943'te Kırım Yüksek Komutası, cuma günlerinin Müslümanlar için genel dinlenme günü yapılması emrini verdi.⁸⁴ Ayrıca belli başlı dinsel bayramlara yeniden izin verildi. 14 Ağustos 1943'te ordu, bütün büyük İslami bayramlarda Müslüman ahaliye bir gün tatil verilmesini emretti. Bütün yarımadada 19 Martta *Mevlid* [Kutlu Doğum Günü] şenlikleri yapıldı, 1 Ekimde Ramazan Bayramı, 8 Aralıkta Kurban Bayramı ve 28 Aralık 1943'te İslami yeni yıl kutlandı.⁸⁵ Simferopol'da Almanlar, o yıl Alman ordusunda savaşan Müslüman gönüllülerinde yer aldığı büyük bir Ramazan kutlaması örgütledi. Müslüman askerlere yönelik bir Wehrmacht propaganda dergisi, "Bu, dostluğun ve işbirliğinin yeni bir kanıtıydı ve bir özgürlük günüydü," diye duyurdu.⁸⁶ Dinsel ritüeller ve bayramlar düzenli olarak siyasallaştı. Aslında bu ritüellerin ve bayramların yeniden başlaması siyasaldı. Alman raporları,

⁸³ Kırım Askeri Komutanlığından Sivastopol Kent Komutanlığına, 15 Şubat 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713; Sivastopol Kent Komutanlığından Kırım Askeri Komutanlığına, 23 Şubat 1943, Sivastopol, BA-MA, RH 20- 17/713 böyle bir vakanın kanıtlarını verir. Konu sonradan daha genel olarak askeri ve ekonomik kuruluşlar arasında tartışıldı, bkz. Kırım Askeri Komutanlığından Kırım Ekonomik Komutanlığına, 15 Şubat 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713; Kırım Ekonomik Komutanlığından Kırım Askeri Komutanlığına, 24 Şubat 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713. Başlangıçta, bütün yarımadada pazar gününün tatil günü olarak kalmasına karar verildi, bkz. Kırım Askeri Komutanlığından Kırım Kent Komutanlıklarına, 28 Şubat 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713.

⁸⁴ Kırım Askeri Komutanlığından Kırım Kent ve Saha Komutanlıklarına, 30 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713.

⁸⁵ Kara Kuvvetleri A Grubu Karargâhı, Rapor ("Verwaltungsbericht für den Monat Juli 1943"), 14 Ağustos 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/710.

⁸⁶ "Ramadsan und Erntefest," *Azerbaijan* 44 (72) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; ayrıca bkz. resim: "Nationale Tänze in Simferopol anlässlich des Ramadsan- und Erntedankfestes," *Azerbaijan* 44 (72) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

Wehrmacht ve Hitler için Allah'a yapılan hayır duaların kanıtlarını verir.⁸⁷ Bir keresinde, yalnızca işgal yetkililerine sadakat bildirmeyi ve dua etmeyi değil, toplu bir sünnet törenini de kapsayan bir kutlama örgütlendi: "Açıkçası SD'nin siyasal nedenlerle hoş karşıladığı 50 çocuğun sünneti, bu bakımdan vurgulanmalıdır," diyordu bir Wehrmacht komutanının raporu.⁸⁸ Bazı bölgelerde Müslüman liderler Alman diktatör için para toplamaya bile başladı.⁸⁹

Müslüman dinsel yaşamında belki de en anlamlı değişim, Sovyetler tarafından kapatılan camilerin ve mescitlerin restorasyonuna ve yeniden açılmasına yansdı.⁹⁰ Herwarth von Bittenfeld savaştan sonra "Tatar köylerin minarelerinden mollalar, gene müminleri namaza çağırdı," diyordu.⁹¹ Berlin'de Goebbels, 30 Haziran 1942'de, "gene minarelerinden ezan okumalarına izin verildikten sonra" Tatarların Wehrmacht'a yönelik bütün tereddütlerinden kurtulmuş olmalarına seviniyordu: "Burada dinsel sorundan zekice yararlanmanın ne kadar önemli olduğunu belirtmek ilginç olur."⁹² Mart 1943'e gelindiğinde yarımada elli cami yeniden açılmıştı.⁹³ Bazı kaynaklar daha yüksek sayılardan söz edip, yalnızca 1943 yılında toplam 400 Müslüman din

⁸⁷ *Einsatzgruppe D*, Rapor ("Die Rekrutierung der Krimtataren"), 15 Şubat 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 11/433 (ayrıca BA-MA, WF-03/10435 içinde); Zinkler (Karasubazar Kent Komutanlığı), Rapor ("Bericht über die Zeit v. 22.-27.4.4"), 28 Nisan 1942, Seitler, BA-MA, RH 23/90 örnekler verir.

⁸⁸ Buchholz (Saha Komutanlığı 751), Rapor ("Lagebericht für die Zeit vom 15.5.-31.5.1942"), 31 Mayıs 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 23/90.

⁸⁹ Kara Kuvvetleri Geri Bölge Komutanlığı 553, Rapor ("Tatarenspenden"), 7 Mayıs 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 23/95.

⁹⁰ Örneğin bkz. Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

⁹¹ Herwarth, *Zwischen Hitler und Stalin*, 275; İngilizce versiyonunda oldukça değişik, Herwarth, *Against Two Evils*, 239-240.

⁹² *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, ed. Fröhlich vd., bölüm II, cilt 3, 214-223 (30 Ocak 1942), 214.

⁹³ Kırimal, *Der nationale Kampf der Krimtürken*, 303-322 ve 307.

adaminin yönettiği 100 geçici ibadethaneyle birlikte 150 caminin restore edildiğine işaret eder.⁹⁴ Alman yetkililer camilerin yeniden inşasını hoş karşılamakla hatta desteklemekle, binaların anlamını açıkça siyasallaştırdılar. Dinsel temsil iddialarıyla birlikte minareler ve camiler, Almanların siyasal amaçları için kullanıldı.

Kafkasya'da olduğu gibi askeri yönetim, laik Tatar okullarının müfredatına da dinsel eğitimi soktu.⁹⁵ Aynı zamanda medreseleri yeniden açma planları yapıldı. Bolşevik yönetimi altında neredeyse tamamen yıkılmış olan Bahçesaray Medresesiyle ilgili büyük bir restorasyon projesi vardı.⁹⁶ Evpatorya'da (Gözleve), Sovyetler tarafından depo olarak kullanılan kentin 600 yıllık medresesi temizlenip restore edildi. Örgütlendiği ve yeterince izlendiği sürece dinsel eğitim Alman yetkililerce bir risk olarak görülmedi, Bolşevik propagandaya karşı güvenli bir set ve ucuz bir ödün olarak düşünüldü.

Dinsel bir altyapının yeniden kurulması ve camilerin restorasyonu Almanlar tarafından karmaşık bir yönetimle, Kırım'ın büyük kentlerinde kurulan Müslüman komitelerinin (*mohammedanisches Komitee*) din sekişyonları aracılığıyla izlendi ve kontrol edildi.⁹⁷ Wehrmacht bu Müslüman

⁹⁴ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

⁹⁵ A.g.e.

⁹⁶ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Historische Denkmäler, Museen und Archive der Krim"), tarihsiz, Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

⁹⁷ Müslüman komiteleri konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 261; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 185; Nekrich, *The Punished Peoples*, 19–21; Mulligan, *Politics of Illusion and Empire*, 130–131; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 469–471 and 473; Oldenburg, *Ideologie und militärisches Kalkül*, 120 ve 125; Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," 51, 62, 65, 74 ve 77–78; Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft*, 214; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 137–149 ve 195–205; Fisher, *The Crimean Tatars*, 157–158; Williams, *The Crimean Tatars*, 379.

komitelerini, 1918'deki Alman işgalinden ve iç savaş zamanından kalan "Müslüman komiteleri" gibi gösterdi.⁹⁸ Wehrmacht siyasal faaliyeti kesin bir biçimde yasakladığı için, komiteler öncelikle dinsel işlerle ilgilendi. Sonuçta her Müslüman komitenin baskın parçası olan din kurulu, Alman yönetiminin ve siyasal savaşının ana direği oldu.

Almanlar çok geçmeden komitelerin çalışmalarını, 3 Ocak 1942'de Simferopol'da kurulan bir Müslüman merkez komitesi (Simferopol Tatar Komitesi olarak da bilinir) altında merkezileştirdi.⁹⁹ Çarlık döneminde Simferopol, İslamın Kırım'daki merkeziydi ve Kırım müftüsünün makamı oradaydı. 1942 sonu ile 1943'ün başa arasında geçici olarak yerini Recep Kursaidov'a bırakan Cemil Abdürreşidov tarafından yönetilmekteydi.¹⁰⁰ Komitenin en önemli seksiyonu, Alman yönetimi altında Kırımlı Müslümanların merkezi dinsel otoritesi haline gelen din kuruluydu (*Religionsdezernat* ya da *Krimreligionsdezernat*). Müslüman ruhani lider Alimseyit Cemilov'un yönettiği kurul, bütün yarımadada yerel komiteleri ve Müslüman yaşamını yönlendirdi, kontrol ve koordine etti.

Simferopol komitesinin din kurulu bütün cami inşa etme ve yenileme, yeni medrese kurma ve laik okullara din eğitimi yeniden sokma planlarını yönetti.¹⁰¹ Dahası, bu kurumların iç yaşamını kontrol etmesi de tasarlandı. İmamlar ve din öğretmenleri yerel Müslüman nüfus tarafından seçilme-

⁹⁸ Nekrich, *The Punished Peoples*, 19.

⁹⁹ Simferopol Merkez Komitesi Nizamnamesi ("Statuten des Tatarischen Komitees Simferopol"), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713. Açılış töreni konusunda bkz. Siefers, Rapor ("Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11"), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739 içinde). Kırım'a göre, komite Kasım 1941'de kuruldu, bkz. Kırım, *Der nationale Kampf der Krimtürken*, 307.

¹⁰⁰ Kırım'dan Kürkcü'ye, 19 Aralık 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁰¹ Zapp'tan (Kırım SS ve Polis Komutanlığı) Kırım Askeri Komutanlığına, 31 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713. Mektup, Simferopol Merkez Komitesi Din Kurulu kılavuzunun bir özetini içerir.

sine rağmen, merkez komitesinin din kurulu uygunluklarını denetleyecek ve atamalarda son sözü söyleyecekti. İmamları eğitmekle ve onlara çalışmalarında yol göstermekle görevlendirildi. Son olarak, din derslerine ve İslami medreselere tek tip müfredat temin edecekti.

1942'nin sonunda Almanlar sistemi daha da sıkılaştırıp, yerel Müslüman komitelerini daha kurallı bir kurumsal çerçeve içinde kaynaştırdı.¹⁰² Taşrada kurumsal merkez işlevi görecek yerel cami heyetleri (*Moscheen-Rat*) kuruldu. Bunların yaratılmasıyla, cami cemaatlerinin sıkı bir biçimde örgütlenip kontrol edilmesi sağlandı. Cami heyetleri Simferopol'dan emir almaktaydı ve çalışmalarını düzenli olarak rapor etmek zorundaydılar. Her yerel cami cemaatinin mensupları, on ila on beş kişiden oluşan cami heyetini seçecekti. Bu heyetlerin kurulması hızlı oldu. Şubat 1943'te SS, Feodosya (Kefe), Yalta ve Bahçesaray'dakiler de dahil çok sayıda yerel Müslüman komitesinin Simferopol merkez komitesinin yeni nizamnamesini zaten benimsediğini ve buna uygun yerel heyetleri örgütlemeye başladığını rapor etti.¹⁰³

İslamın dinsel yapılarla kurumsallaştırılması Kırım'da yeni değildi; Robert Crews'ın bir "İslam kilisesi" olarak nitelediği çarçı imparatorlukta örneği vardı.¹⁰⁴ Şimdi benzer yapılar bir yanda Nazi propagandası tarafından dinsel kurtuluş gibi gösterilirken, diğer yanda Alman yetkililer tarafından yönetsel ve askeri çıkarlar için kullanılmaktaydı. Simferopol komitesinin nizamnamesi, amacının hem Müslümanları temsil etmek hem "Alman Wehrmacht'ın, Alman sivil yönetiminin ve Alman polisinin çıkarlarını aktif bir şekilde desteklemek" olduğunu açıkça ifade etmekteydi.¹⁰⁵ Hentig,

¹⁰² Müslüman Din Komitelerinin Geçici Nizamnamesi ("Zeitweise Statuten für muslimanische Religionsgemeinden"), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹⁰³ Zapp'tan Kırım Askeri Komutanlığına, 31 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹⁰⁴ Crews, *Prophet and Tsar*, 31-91.

¹⁰⁵ Simferopol Merkez Komitesi Nizamnamesi ("Statuten des Tatarischen Komitees Simferepol"), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

Simferopol komitesinin tamamen işgal yetkililerinin emrinde olduğunu ifade etti.¹⁰⁶ Almanlar sistemi esas olarak iki amaçla kullandı –bir yönetim ve denetim aracı olarak; bir propaganda ve askeri seferberlik aracı olarak.

Bir yönetim ve denetim aracı olarak heyetler ve merkezi kurumsal çerçevesi, Müslüman yaşamı izlemek ve düzenlemek için kullanıldı. Simferopol merkez komitesi, SS Güvenlik Polisine (*Sicherheitspolizei* ya da Sipo) ve SD'ye bağlıydı.¹⁰⁷ Çalışmalarıyla ilgili rapor hazırlamak zorundaydı.¹⁰⁸ Pratikte SS oldukça müdahaleci bir politika izledi; hatta güvenilir sayılan imamları ve dinsel şahsiyetleri görevden aldı. Almanlar, heyetlerin Tatar ayrılıkçılar tarafından ele geçirilmemesini garantiye almak istiyorlardı. Gerçekten de Kırım'da bağımsız bir Müslüman devlet isteyen milliyetçi *Milli Fırka* taraftarları Müslüman komitelerini bir örtü olarak kullanmaya çalışıyordu. 1942'nin sonunda çok sayıda Müslüman komitesi, bir Tatar hükümeti kurulmasını görüşmek üzere bir meclis örgütledi.¹⁰⁹ Bu çabaların baş mimarı, Alman istilasından sonra Simferopol komitesinde öncü bir rol oynamaya başlayan hekim Ahmet Özenbaşı'ydı. Ama Almanlar duruma hakimdi, faaliyetleri durdurdu ve ondan sonra Simferopol komitesinin işlevlerini ve etkisini sınırladı.

Bir propaganda ve seferberlik aracı olarak komiteler ve en önemlisi komitelerin din kurulları, askeri yönetim tarafın-

¹⁰⁶ Hentig, Rapor ("Tataren auf der Krim"), 10 Nisan 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60739 (ayrıca PA, R 261175 içinde).

¹⁰⁷ Simferopol Merkez Komitesi Nizamnamesi ("Statuten des Tatarischen Komitees Simferepol"), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713.

¹⁰⁸ Zapp'tan Kırım Askeri Komutanlığına, 31 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20-17/713.

¹⁰⁹ Alman yetkililer ile Tatar milliyetçiler arasındaki çatışmalar konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 261–262; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 185–187; Nekrich, *The Punished Peoples*, 21; Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," 77–78 ve 81; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 140–148.

dan yaygın bir biçimde kullanıldı. Bizzat varlıkları, Almanlarla işbirliğine dinsel otorite bahşetmekteydi. Nizamnamesine göre Simferopol komitesi, “kültürel yaşamın bütün meselelerini” propaganda amaçlı kullanacaktı.¹¹⁰ Müslümanlar arasında propaganda yapma ve partizanlara karşı savaşta harekete geçme talimatı verildi (Resim 4.4). Simferopol Müslüman komitesinin açılışı sırasında imam, İslamın Müslümanlardan Almanların yanında yer almalarını istediğini açıkladı.¹¹¹ İzleyen aylarda merkez komitesi, büyük bir İslami propaganda ve seferberlik kampanyasına girişti.¹¹² Müslüman komiteleri, Wehrmacht ve SS'teki Müslüman gönüllülere vaazlar düzenledi. Onların tabiriyle “anti-Bolşevik dinsel propaganda” Kırım'daki bütün Müslüman köy ve kasabalara taşındı.¹¹³ Kırsal alanda bazı imamlar, vaazlarıyla Alman propagandasını yaydı.

Simferopol merkez komitesinin ana propaganda aracı, gazetesi *Azat Kırım*'dı.¹¹⁴ 1942'nin başında kurulan gazeteyi, Simferopol'da Puşkinskaya Caddesi 14 numarada küçük bir yazar ekibini yöneten Müslüman entelektüel Mustafa Kurtiev yayına hazırlamaktaydı. *Azat Kırım* haftada iki kez çıkıyor

¹¹⁰ Simferopol Merkez Komitesi Nizamnamesi (“Statuten des Tatarischen Komitees Simferepol”), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713.

¹¹¹ Siefers, Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739 içinde).

¹¹² Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713.

¹¹³ A.g.e.

¹¹⁴ *Azat Kırım* konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 261; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 184, Luther, “Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg,” 51; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 196–197; Fisher, *The Crimean Tatars*, 158; Mikhail Tyaglyy, “The Role of Antisemitic Doctrine in German Propaganda in the Crimea, 1941–1944,” *Holocaust and Genocide Studies* 18, 3 (2004), 421–459, 439–440; Mikhail Tyaglyy, “Antisemitic Doctrine in Crimean Tatar Newspaper ‘Azat Kırım’ (1942–1944),” *Dapim: Studies on the Holocaust* 25, 1 (2011), 161–182.

ve Kırımli Müslümanlar arasında geniş bir çevreye dağıtılıyordu. 1943'te 10.000 nüsha basılıyordu, ama talebin en az dört kat fazla olduğu tahmin edilmekteydi. Simferopol'daki Alman askeri komutanlığının propaganda seksiyonu, gazetesinin içeriğini kontrol edip sansürlüyordu. Simferopol Müslüman komitesine göre, gazetesinin amacı, Tatarların Almanlara ve Wehrmacht'a sadakatini güçlendirmek, Müslümanları Alman kuvvetlerine seferber etmek ve Yahudilere, Farmasonlara ve komünistlere karşı savaşa destek olmaktı.¹¹⁵ “Bolşevik-Yahudi-Rus yönetimin” ezdiği “Kırımli Muhammedilerin haklarına” yeniden kavuşmasını desteklediğini iddia edmekteydi. Editörler, kendi propaganda çabalarının daha geniş bir pan-İslami Alman seferberliğinin parçası olarak görülebildiğinin de farkındaydılar ve kendi propagandalarını daha geniş kampanyalarla uyumlu hale getirmek için Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer “Doğu” dillerinde Alman yayınları hakkında Berlin tarafından düzenli olarak bilgilendirilmek istediler. 1943'ün başında Kurtiev, bütün Müslüman dünyaya olmasa bile, en azından Doğu topraklarındaki bütün Müslümanlara dağıtılacak merkezi bir Müslüman yayın organının kurulmasını bile önerdi.¹¹⁶ “Dünya olayları ve Müslüman dünyanın önemli bir bölümünü pençesine alan, tarihte eşi görülmemiş savaş, Alman-Müslüman dostluğu alanında kapsamlı propagandayı gerektirir,” diyordu. Kurtiev'in bürosu, matbu propagandanın diğer biçimleriyle de ilgilendi. 1943'ün Ocak ayı başında, “Kırımli Müslümanlar Führer'in klasik eserine büyük ilgi göstermektedir,” diyerek *Mein Kampf*'ın nüshalamını istedi.¹¹⁷

¹¹⁵ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹¹⁶ Kurtiev'den Kırım Askeri Komutanlığına, 3 Ocak 1943, Simferopol, Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713 içinde.

¹¹⁷ A.g.e.

4.4 Bahçesaray'da Büyük Han Camiinin önünde Alman üniformaları içinde Kırımlı Tatarlar, Kırım, 1943 (BPK).

Bugün Simferopol'da Kırım Devlet Arşivinde bulunabilen *Azat Kırım*'ın sayıları, propagandasının, komünistlere ve Yahudilere atıp tutmayla birlikte, din sorunu üzerine sayısız makaleyi de içerdiğini gösterir. İslamın "Bolşevik-Yahudi baskısından" kurtuluşuna sevinen bir makale, camilerin onarılmasında, özellikle Feodosya'da çarlık döneminde kiliseye dönüştürülen on yedinci yüzyıla ait Müftü Camii'nin yeniden açılmasında Almanların rolünü anlatıyordu.¹¹⁸ Diğer makaleler Sovyet ateizmine saldırmaktaydı. Örneğin birisi, yalnızca vahşilerin dinsiz olduğunu ilan etmekteydi: "Allah, Peygamber, din ve iman yüksek medeniyet insanına aittir."¹¹⁹ Kırımlı Müslümanların uygarlığını "kökünü kazımaya" yönelik Bolşevik girişimler başarısız olmuştu: "Yüce Allah bunun olmasına izin vermedi," diyordu gazete: "Adolf Hitler, Allah'ın emriyle, bizi bu zalimlerden kurtardı." İslam üzerine metinlerin çoğu dinsel kutlamalarla ilgiliydi. Örneğin 1942'deki Kurban Bayramında *Azat Kırım*, yalnızca kurbanın amacı üzerine genel düşünceler yayınlamadı.¹²⁰ Yarımada'nın her tarafında gerçekleşen kutlamaları da bildirdi.¹²¹ Pek çok makale araya siyasal açıklamalar soktu: "Büyük Alman milleti, müttefikleri büyük İtalyan ve büyük Japon halkı Müslümanların bu en önemli dinsel bayramına saygı gösterip, kutlamalarına yardımcı oldu," diyordu yazar.¹²² 1942 Kurban Bayramında, Berlin'de müftünün İslami Merkez Enstitüsünü açış konuşması bile konu edildi.¹²³ Gazete, "İngiliz-Sakson devletlere karşı cihat bay-

¹¹⁸ Anonim, "Yeşil cami," *Azat Kırım* (22 March 1943). Gazetenin kopyaları, Kırım Devlet Arşivinde (*Derzhavnyi Arkhiv v Avtonomnii Respublitsi Krym*) saklıdır, Simferopol (DAARK).

¹¹⁹ M. Q., "Din ve medeniyet yolunda vazifelerimiz," *Azat Kırım* (17 Kasım 1942).

¹²⁰ A. Zeni, "Bayramdan maksadımız," *Azat Kırım* (18 Aralık 1942).

¹²¹ Haberci, "Kefede kurban bayramı," *Azat Kırım* (19 Ocak 1943).

¹²² Abdulla (oca), "Bayram günlerinde," *Azat Kırım* (22 Aralık 1942).

¹²³ Anonim, "Müslümanlar azatlık uğruna güreşirler," *Azat Kırım* (29 Aralık 1942).

rağını yükselten şanlı Kudüs müftüsü”nü durmadan övüyordu.¹²⁴

Bununla birlikte, din konusunda en fikir verici makalelerden bazıları dinin pratik konularını ele almaktaydı. Bir makale, Kırım’da birçok Müslümanın Kurban Bayramında kurban kesecek mali güce sahip olmaması konusunu ortaya attı.¹²⁵ Başka biri şarap üretimiyle –Tatar köylerin ekonomisi için önemli olmasına rağmen, bazı mollalar haram ilan etmişti– ilgili anlaşmazlıkları ele alıyor ve kutsal metinlere gönderme yaparak, İslamın şarap üretimini ve satışını değil, yalnızca tüketilmesini haram saydığını öne sürüyordu.¹²⁶ Son olarak, sayısız makale yeni dinsel yönetimle ilgiliydi. Bu makaleler Müslüman komitelerinin yeni nizamnamelerini ve yönetmeliklerini duyurmanın ötesine geçiyorlardı.¹²⁷ Simferopol merkez komitesinin faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde anlatıyor, cami açılışlarını, yeniden başlayan dinsel tatilleri, din eğitimine yeniden geçişi ve aşevlerinin açılışını bildiriyorlardı.¹²⁸ Burada en tartışmalı konu, yeni mollaların atanmasıydı. Yazarlar yalnızca dinsel önderlerin rolü ve sorumluluklarıyla ilgili kenti görüşlerini sunmakla kalmıyor, uygunsuz bulunan dinsel personel atamalarını da eleştiriyorlardı.¹²⁹ Özetle, *Azat Kırım*’daki makaleler yalnızca Kırım’daki işgal propagandasında dinin işlevi rolü konusunda değil, Almanların

¹²⁴ Anonim, “Şarkın kurtuluşu,” *Azat Kırım* (16 Ocak 1943).

¹²⁵ Sandıkçı, “Kurban bayramı nasıl olmalı?” *Azat Kırım* (12 Aralık 1942).

¹²⁶ Sudaklı, “Kendi yetiştirdiğin üzümünden şarap yapmak haram mı?” *Azat Kırım* (27 Ağustos 1943).

¹²⁷ Kırım merkezi diniye idaresi, “Cami cemaat (mahalle) şuraları için muvakkat nizamname,” *Azat Kırım* (25 Haziran 1943) böyle bir duyuru örneğidir.

¹²⁸ Anonim, “Kırım merkezi diniye idaresinde,” *Azat Kırım* (25 Temmuz 1942); hayır faaliyetleri konusunda, Ziya (Efendi), “Müslüman Komitesi ve onun vazifesi,” *Azat Kırım* (17 Nisan 1942).

¹²⁹ Anonim, “Huddamların vazifeleri,” *Azat Kırım* (29 Eylül 1942); aynı şekilde, Kırımlı, “Bize medeni, zamane huddamları gerek,” *Azat Kırım* (16 Ekim 1942).

yarımadada İslamı canlandırma girişimlerinin sınırları konusunda da içgörüler sunar. Müslüman merkez komitesi, gazetenin yanı sıra, sonunda Kırımlı Müslümanları hedef alan radyo propagandasına da girişti.¹³⁰ Alman radyoları, genellikle yalnızca Rus dilinde yayın yapmalarına rağmen, cuma günleri Tatarca bir program yayınladı.

Kırım'da dinsel propaganda komitelerce örgütlenmesine rağmen, genel Alman talimatlarına uygundu. Tatarlara yönelik propagandanın 1941'in sonunda Doğu Bakanlığınca dağıtılan ilk geçici kılavuzu dinin rolünü vurgulamaktaydı: "Onlar için en önemli şey, serbest dinsel pratiktir," diye açıkladıktan sonra sloganı gösteriyordu: "Alman Reich'in bütün Müslümanlara yönelik dostane ve iyiliksever bir tutumu vardır. Bu yüzden, Müslüman olarak ezileceğinizi ve kurşuna dizileceğinizi iddia eden Bolşevik propagandaya inanmayın."¹³¹ Almanlar, örneğin özel büyüteçlerle birlikte gelen Kuran'ın minyatür versiyonlarını dağıtarak, arada bir kendileri de propaganda çabası içine girdi.¹³² Büyüteçli minyatür Kuran setleri, 1930'larda ve 1940'larda Müslümanların Mekke'den getirdiği en yaygın yadigârdı. Bir SS raporu, bu tür dinsel hediyelerin bireysel imamları onurlandırmak için de verildiğini belirtir.¹³³

İşgal dönemi boyunca Müslüman liderler Alman yetkililere rapor gönderdi. Çoğu kez dilekçe biçiminde yazılan rapor-

¹³⁰ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹³¹ Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Vorläufige Richtlinien für die Propaganda unter den Tataren"), (22) Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165. Metin Dışişleri Bakanlığında da dağıtıldı, bkz. Conradi, İç Not, 22 Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165; Baum, İç Not, 29 Kasım 1941, Berlin, PA, R 105165. Ertesi ay bu propaganda kılavuzları Doğunun bütün Müslümanlarını kapsayacak şekilde genişletildi, bkz. Doğu Bakanlığı, Kılavuz ("Richtlinien für die Propaganda unter den Turkvölkern"), 5 Aralık 1941, Berlin, PA, R 105165 (ayrıca PA, R 261174 içinde).

¹³² Kırım SS ve Polis Komutanlığı, Rapor ("Lagebericht der SS- und Polizeiführer auf der Krim"), tarihsiz (Ağustos 1943), BA-MA, RH 19V/113.

¹³³ A.g.e.

lar, Almanya'nın Kırım'da İslamı canlandırma girişimlerinin pratik sınırları konusunda bir fikir verir. Aslında Simferopol merkez komitesinin sunduğu raporlar Müslümanların yaşamının Alman propagandasının resmetmeye çalıştığından farklı olduğunu gösterir. Sahadaki Alman yetkililer, Müslüman temsilcilerle her zaman işbirliği yapmadılar.¹³⁴ Örneğin 1942'de Evpatorya'da yerel komite 130 öğrencili bir medrese açtı; iki hafta sonra yerel Alman komutanlığı tarafından kapatıldı. Evpatoryalı Müslümanlar Simferopol komitesi aracılığıyla şikayette bulunup, "çocuklara dinsel eğitim verme ve Bolşevik yönetiminden kalan Allahsızlıkla savaşma ihtiyacı"nı vurguladı.¹³⁵ Bu tür çatışmalar, özellikle Almanların yerel yönetimlere Rus işbirlikçiler yerleştirdiği bölgelerde yaygındı. Simferopol'da Rus personel, Müslümanların bir caminin restorasyonu için kent fonundan para istediğini geri çevirdi.¹³⁶ Diğer yerlerde Rus yetkililer Müslüman okullarını kapattı.¹³⁷ Kırım, Müslümanlar ile yerel yetkililer arasındaki sürtüşme dışında, camiler ve okullar için Müslüman dinsel önder sıkıntısıyla da karşı karşıyaydı.¹³⁸ Bir noktada merkez komite, özellikle Romanya'dan Kırım'a din adamı gönderilmesini istedi ve aynı zamanda Kırımlı genç imamların Romanya'daki ve Bosna'daki medreselerde eğitilmesini

¹³⁴ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹³⁵ A.g.e.

¹³⁶ A.g.e.

¹³⁷ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹³⁸ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713; benzer şekilde, Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713; Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Bedürfnisse und Gesuche der Mohammedaner- Komitees"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

önerdi.¹³⁹ Dahası, ağır bir dinsel kitap mahrumiyeti vardı.¹⁴⁰ 1943'te Alman yetkililer, Kırım medreseleri için yurtdışından Kuran ve dinsel yayınlar ithal etmeyi kabul etti.¹⁴¹ Özetle, dilekçeler Müslüman temsilcilerin Alman işgal rejimini kendi yararlarına kullanmaya çalıştıklarını gösterir. Ne var ki, temel isteklerine –iki önemli geleneksel Müslüman kurumun, vakıf ve müftülük kurumlarının yeniden açılması– Almanlar itiraz etti.

Alman yönetiminin onayladığı dinsel sistem –camiler, medreseler, Müslüman komiteleri ve bunların personeli– pahalıydı. Başlangıçta dinsel mekânların yenilenmesi ve Müslüman din adamlarının istihdamı, esas olarak ahalinin bağışlarıyla finanse edildi.¹⁴² Geleneksel olarak bu tür maliyetler, dinsel cemaatin bina, boş arazi ve otlak gibi ortak mallarını yöneten dinsel vakıflarca karşılanırdı.¹⁴³ Vakıf kurumu şeriata dayanıyordu ve yüzyıllarca bütün dünyada Müslüman cemaatlerin önemli bir parçasını oluşturmuştu. Bağışlardan ve ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelir Müslüman din adamlarına, din öğretmenlerine ve ilahiyat

¹³⁹ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA–MA, RH 20- 17/713.

¹⁴⁰ A.g.e.; benzer biçimde, Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Partisanen und die mohammedanischen Freiwilligenformationen der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA–MA, RH 20- 17/713.

¹⁴¹ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA–MA, RH 20- 17/713.

¹⁴² A.g.e.

¹⁴³ Vakıflar konusunda bkz. Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present* (İstanbul, 2000); Şeyh Abdülkadir, *The Law of Wakfs: An Analytical and Critical Study* (Kalküta, 1999); Jan-Peter Hartung, *Die fromme Stiftung (waqf): Eine islamische Analogie zur Körperschaft?*, Hans Gerhard Kippenberg ve Gunnar Folke Schuppert (ed.), *Die verrechtlichte Religion: Der Öffentlichkeitsstatus von Religionsgemeinschaften* (Tübingen, 2005), 287–313 içinde; R. Peters vd., “Wakf,” *The Encyclopaedia of Islam*, cilt 11, ed. P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel ve W. P. Heinrichs (Leiden, 2002), 59–99 içinde.

öğrencilerine yapılan ödemelerin yanı sıra, camilerin bakımını ve hayır işlerini finanse etmek için de kullanılmaktaydı. Çarlık Rusya'sında resmi olarak tanınan Kırım vakfının, dillere destan serveti ve yarımadanın her tarafında toprağı vardı. Çarlık hükümeti, en önemlisi 1829'da vakfı Kırım müftülüğünün himayesine veren bir çarlık fermanıyla ve iki yıl sonra camilerin, medreselerin ve mollaların temel maddi kaynağı olduğunu teyit eden bir fermanla vakfı feshedilemez ilan etmişti. Sovyetler vakfı lağvetmiş ve bütün mallarını kamulaştırmıştı.

Alman işgali altında konu kısa sürede gündeme geldi. 13 Aralık 1942'de, Simferopol Müslüman komitesinde Alimseyit Cemilov'un din kurulu, Alman komutanlığına vakıf sorunuyla ilgili bir muhtıra gönderdi.¹⁴⁴ Kırımlı Müslümanları "kurtardığı" ve dinsel yaşamı geri getirdiği için "şanlı Alman Wehrmacht'ı"na teşekkür eden muhtıra, Kırım'da büyük masraf gerektiren İslami kuramları canlandırma "büyük ve zahmetli işi"ni ayrıntılı olarak açıklamaktaydı. Kalıcı mali kaynaklar olmadan İslamın yeniden kuramsallaşması mümkün olmadığından, metruk ve yıkık olan binalar da dahil eski vakıf mallarının iadesine –en azından kısmen– acilen ihtiyaç vardı. Simferopol'daki merkez komite de kendi din kurulunu, Kaitarnaia Caddesindeki eski vakıf evlerinden birine taşımak istiyordu; Sovyet yetkililerince bir huzurevine dönüştürülmeden önce binada Kırım müftüsü oturmuştu.¹⁴⁵

Vakfın resmi olarak yeniden kurulması gerçekleşmedi. Yine de görünüşe göre Alman yetkililer sorunla yerel düzeyde

¹⁴⁴ Cemilov, Muhtıra ("Memorandum der religiösen Abteilung der Krim des Mohamedanerkomitees der Stadt Simferopol über die Wakufe und das Muftiat in der Krim"), 13 Aralık 1942, Simferopol, Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713 içinde.

¹⁴⁵ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713.

ilgilenmeye hazırlandı. Camilerin ve okulların yeniden açılmasıyla birlikte, yarımada'nın birçok yerinde eski vakıf malları Müslüman cemaatlara fiilen iade edilmiş oldu. Ayrıca yerel Müslüman komitelerinin 1942-1943 kışında çok sayıda cemaat tarafından benimsenen geçici nizamnameleri, vakıf mallarını bir gelir kaynağı olarak açıkça sıralamaktaydı.¹⁴⁶ Nizamnamelere göre yerel cami heyetleri bütün vakıf arazilerini, camileri, iş hanlarını, din adamlarının ve personelin konutlarını yönetecekti. Zekat toplamalarına ve bunu camileri ve imamları, din eğitimini ve hayır işlerini finanse etmek için kullanmalarına da izin verildi. Simferopol'daki Müslüman merkez komitesinin merkez din kurulu lokantalardan ve diğer işletmelerden, 1943 baharında bir SS raporuna göre aylık 10.000 rubleyi bulan gelir elde eden vakıf fonlarıyla ve miktarı bilinmeyen zekatla finanse edilmekteydi.¹⁴⁷ Bununla birlikte, "vakıf" teriminin hibe fonlarla mı, yoksa geleneksel vakıf mallarıyla mı alakalı olduğu belli değildir. Daha genel olarak, Alman ekonomi ve tarım kuruluşları, tarımsal arazi dağıtımında yarımada'nın Müslüman nüfusunu kollamaya razıydı.¹⁴⁸

Vakıf konusu, geleneksel olarak Kırım'daki dinsel yaşamı yöneten bir müftünün yeniden atanması sorunuyla yakından bağlantılıydı. Çarlık Rusya'sında Kırım müftülüğü, yarımada'nın ötesindeki Müslümanlar için bile epeyce önemliydi. Çarcı imparatorluk bir müftüyü Ufa'da, birini Simferopol'da ve daha sonra Kafkasya Müslümanları için Tiflis'te Sünni bir müftü ile Şii bir şeyhülislam istihdam etmişti. Simferopol'da müftü, müftü yardımcısı, kazasker ve altı kadıdan oluşan Kırım müftülüğü vaaz, ibadet, evlilik, boşanma ve miras işlerinden, cami ve medreselerin yönetiminden ve önemlisi va-

¹⁴⁶ Müslüman Din Komiteleri İçin Geçici Nizamname ("Zeitweise Statuten für muselmanische Religionsgemeinden"), tarihsiz (1942), Simferopol, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹⁴⁷ Zapp'tan Kırım Askeri Komutanlığına, 31 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 20- 17/713.

¹⁴⁸ Riecke (Doğu Ekonomi Kurmayı Başkanı), Emir, 22 Mayıs 1942, Berlin, PA, R 27358.

kıflardan sorumluydu. Wehrmahct'ın onayladığı Simferopol ruhani kurulu, simgesel olarak daha az önemli ve nüfuzu sınırlı olmasına rağmen, birçok bakımdan müftülük gibi çalıştı. Çok geçmeden Simferopol komitesi, Kırım müftülüğünü yeniden kurmayı Almanlara önerdi. 13 Aralık 1942 tarihli muhtırasında Cemilov, vakfın yeniden kurulması konusunu müftülük sorununa bağlamıştı.¹⁴⁹ Aynı zamanda Simferopol Müslüman komitesi, bir müftünün yeniden atanmasının yalnızca “Rusya’daki Müslümanlar” üzerinde değil, “bütün Müslüman dünya”da propaganda etkisi yaratacağını vaat etti.¹⁵⁰ Başka bir vesileyle Müslüman liderler, Tatarların moral canlanmasının ancak dinle mümkün olduğunu iddia ederek bir müftülüğün kurulmasını desteklediler.¹⁵¹

Almanlar yeni bir Kırım müftüsünün yeni bir güçlü siyasal şahsiyet yaratacağının farkındaydılar. Tatar siyasal aktivizminden tedirgin olan ordu yetkilileri, yüksek bir dinsel önder atamayı köklü bir risk olarak gördü. Müftülüğü yeniden kurma talepleri, başlangıçta Berlin’de kulak ardı edildi. Hem Mihver hem Müttefik devletlerin karşılıklı olarak giderek daha fazla kendilerini İslamın dostu olarak gösterme girişimleri, sonunda Almanların tutumunu değiştirdi. Ekim 1943’te, Sovyet hükümeti din karşıtı faaliyetlerini gevşetmenin bir parçası olarak Taşkent’te bir müftülük yaratınca, Doğu Bakanlığı sonunda bir Kırım müftülüğü kurma önerisini öne sürdü.¹⁵² Kasımda, o sırada Gottlob Berger’in yönetti-

¹⁴⁹ Cemilov, Muhtıra (“Memorandum der religiösen Abteilung der Krim des Mohamedanerkomitees der Stadt Simferopol über die Wakufe und das Muftiat in der Krim”), 13 Aralık 1942, Simferopol, Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713 içinde.

¹⁵⁰ Simferopol Müslüman Merkez Komitesi, Rapor (“Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim”), tarihsiz (1943), Simferopol, BA-MA, RH 20-17/713.

¹⁵¹ Kırım SS ve Polis Komutanlığı, Rapor (“Lagebericht der SS- und Polizeiführer auf der Krim”), tarihsiz (Ağustos 1943), BA-MA, RH 19V/113.

¹⁵² Kırım müftülüğü konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*,

ği Doğu Bakanlığı siyasi dairesinde bir memur olan Richard Kornelsen konuyla ilgili bir muhtıra yazdı:

En son olayların gösterdiği gibi İslam dünyasında nüfuz kazanmaya çalışan Bolşevizme etkili bir biçimde karşı koymak için, bununla savaşmak için emrimizdeki bir araçları cömertçe kullanmamız gerekir. En acil adım, Taşkent'teki müftü seçimini geçersiz ilan etmek ve Sovyetler Birliği'nin Müslüman nüfusuna gösterilen muamele göz önüne alındığında, din düşmanı Yahudi Bolşevizmin İslamın dostu ya da hâmisi gibi görünme hakkına sahip olmadığına, Taşkent müftüsünün Moskova'nın elinde bir kukladan başka bir şey olmadığına ve İslama yönelik mevcut Stalinist politikanın 1917'de başlayan tiyatronun bir devamından ibaret olduğuna dayanak Stalin teşhir etmektir.¹⁵³

Kornelsen'in müftülük önerisi Kırım'ın çok ötesine geçip, Kırım siyasetini daha geniş bir Sovyetler Birliği'nde İslam çerçevesi içinde tartışmaktaydı. Önerinin arkasındaki mantık, yerel ölçekte Kırım'ı sakınleştirmek değil, daha genel olarak savaşta İslamı araçsallaştırmaktı. Ona göre en etkili karşı hamle, Kırım'ı, Kafkasya'yı, Türkistan'ı ve Volga-Ural bölgesini temsil eden bir Müslüman din önderleri kongresi olacaktı. Bu kongrede Alman devletinin önceden seçilecek Kırımlı Tatar bir müftüyü resmen tanımasını önerdi. Kongre Berlin'de gerçekleşecek ve propaganda amacıyla sonuna kadar kullanılacaktı. Sovyetler Birliği'nin dışından gelen Müslüman temsilciler konuk olarak katılacaktı. Berger,

267-270; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 186; Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," 91-93; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 149-153; Fisher, *The Crimean Tatars*, 162.

¹⁵³ Kornelsen, İç Not ("Einberufung eines Kongresses der von der Sowjetunion unterdrückten mohammedanischen Völker nach Berlin"), 11 Kasım 1943, Berlin, IfZ, NO- 3112.

öneriye ünlü kenar notlarından biriyle karşılık verdi: “Kabul edildi.”¹⁵⁴ SS Genel Merkezinin şefi olarak da kalan Berger’in onayı, SS’in onayı olarak yorumlanabilirdi.

Hızla, bir Kırım müftülüğü kurma planı Wehrmacht’a sunuldu. Bu muhtıradaki Doğu Bakanlığı bu kurumun, Almanya’nın yarımadaadaki konumunu güçlendireceğini (doğal olarak Kırım’daki ordu komutanlığının temel kaygısı) iddia ediyor, “Tatar nüfusu etkilemek için” kullanılabilen “güvenilir bir şahsiyeti” müftü yapmanın “Almanya’nın çıkarına” olduğunu vurguluyordu.¹⁵⁵ Üstelik müftü Stalin’in propagandasını etkisizleştirecekti: “Kırımlı Tatar bir müftünün seçilmesini, daha sonra, İslama yönelik Stalinist politikaya karşı propagandanın temeli olarak kullanılabiliriz.” Öneri eninde sonunda daha geniş pan-İslami seferberlik düşencesine işaret edip açıklıyordu: “Bir müftünün seçilmesi, sonuçları bakımından hem Sovyetler Birliği içinde hem Yakındoğu’da propaganda açısından ve siyasal olarak çok önemli olacaktı.” Hitler’in Müslüman seferberliğine duyduğu bilinen sempatisini işleyen muhtıra, “Führer’in Müslüman halklara yaklaşma arzusu”na da işaret etmekteydi. Muhtıra itirazlara fazla yer bırakmadı. Son bölümünde, bazı pratik önerilerde de bulundu. Süreci basit tutmak için, vakıf sorunu müftülüğün kurulmasıyla ilişkilendirilmemeliydi. Yalnızca Müslüman komitelerinin başkanları, din kurullarının başkanları ve Simferopol komitesinin din kurulunun bütün üyeleri oy kullanabilecekti. Süreci Wehrmacht denetleyecekti. Doğu Bakanlığı uygun bir aday bile seçmişti: Ahmet Özenbaşı.

Özenbaşı beklenmedik bir adaydı.¹⁵⁶ Merhametsiz bir ka-

¹⁵⁴ A.g.e.; Berger’in notu 17 Kasım 1943 tarihliydi.

¹⁵⁵ Kornelsen’den Dreysing’e (Ordu Yüksek Komutalığı Karargâhı [*Oberkommando des Heeres*]), Aralık 1943, Berlin, IfZ, NO- 3113. Mektubun kopyaları Doğu Bakanlığının Kırım’daki temsilcilerine, Sipo ve SD’ye, Münih’teki Parti Konçlaryasına gönderildi.

¹⁵⁶ Adamovich, Rapor (“Agenturbericht [*sic*] über den moralisch- politischen Stand der Krimtataren in Rumänien”), 30 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/32 Özenbaşı’nın geçmişi hakkında bilgi verir. Almanlarla

riyeristti; devrim olaylarında ve iç savaş yıllarında öncü bir rol oynamış, daha sonra Kırım'daki Sovyet yönetiminde bir memur olarak istihdam edilmişti. Ama amirleriyle bozuşmuş, bir süre hapiste ve bir çalışma kampında kalmıştı. Almanlar Sovyetler Birliği'ni istila ettiğinde, Harkov yakınlarında bir sağlık kuruluşunda doktor olarak çalışıyordu. Sovyet sonrası Kırım'da kariyer yapmaya heveslenip Simferopol'a taşınmış ve Müslüman merkez komitesi içinde oldukça etkili olmuştu. Ama planları daha ihtirashıydı. Özenbaşı, dinsel eğitimi olmamasına rağmen, önceden müftülük makamını istemişti ve şimdi planını şevkle tanıtıyordu. Ne var ki, Kırım'daki askeri yetkililer faaliyetlerini giderek ardan bir kuşkuyla izlemekteydi. Sonunda Müslüman komitelerin çalışmalarını siyasal konuları da kapsayacak şekilde genişletme çabaları SD'yi güvendirmişti. Tutuklanmaktan korkan Özenbaşı 1943 Ekiminin başında yarımadadan kaçıp Odessa'nın yolunu tutmuştu; oradan da, Romanya gizli polisinin yardımıyla Bükreş'e gitmişti. Kaçışı, Doğu Bakanlığındaki bürokratların adını öne sürmelerine engel almamasına rağmen, ordu yetkilileri aday ve aslında bütün plan konusunda fazla coşkulu değildi.

Müftülüğün siyasal aktivizmin üreme alanı olmasından endişelenen Wehrmacht komutanlığı, Doğu Bakanlığının planına sert karşılık verdi. "Muhammedi bir temelde bölgesel bir yönetimin yaratılması ve Kırım'da bir baş müftülüğün kurulması düşünülmemektedir. Bu konuda herhangi bir plan da yoktur. Bunlar, şimdiye kadar izlenen politikadan bir kopuşu oluşturur," yanıtını verdi.¹⁵⁷ Kontrol edilemez siyasal faaliyetten korkan askeri komuta, "yakın zamanda Tatarlar

çatışmaları ve Kırım'dan kaçışı konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 261-262 ve 269-270; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 127-128 ve 185-187; Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," 78 ve 81; Roman'ko, *Krym pod p'iatoi Gitlera*, 143-145, 151-153 ve 420-421; Fisher, *The Crimean Tatars*, 162.

¹⁵⁷ Ordu Yüksek Komutası Karargâhından Doğu Bakanlığına, 28 Şubat 1944, Berlin, IFZ, NO- 3114.

son derece güvenilmez olduklarını kanıtladılar,” dedi. Doğu Bakanlığının önerisi, Wehrmacht’ta biraz şaşkınlığa ve hummalı istişarelere neden olmuştu.¹⁵⁸ Sahadaki ordu subayları, özellikle “Özenbaşı ve yoldaşları”nın “güvenilmezliği” ortadayken, bu tür planlara fazla anlayış göstermedi.¹⁵⁹

SS bu konuda tutarlı bir çizgi izlemedi. Berger’in müftülüğe onay verdiğinden herhalde habersiz olan Kırım’daki bazı SS temsilcileri de ihtiyatlıydı. 2 Şubat 1944 tarihli bir SS raporu “müftülük sorunları şu anda çok öncelikli değil” diyor ve Kırım dağları etrafındaki partizan toprağından çok sayıda Tatarın tahliyesine ve orduya kitlesel asker almaya işaret ediyordu.¹⁶⁰ Yine de SS’in bası bölümlerinde müftü sorunu devam ettirildi. 5 Mart 1944’te, SD’de Kırımlı Tatarların sorunlarından sorumlu *SS-Hauptsturmführer* Stoecker, propaganda seksiyonundan çok sayıda SS subayıyla birlikte, Kırım müftülüğü düşüncesini görüşmek üzere Wehrmacht’ın Simferopol komiseri Walter Schumann’ı ziyaret etti.¹⁶¹ Schumann çekincelerini ifade etti. Sahada Wehrmacht yetkililerinin başka sorunları vardı. Kızıl Ordu yarımadağa geri dönmüştü ve Almanlar geri çekiliyordu.

SS subayları müftülük sorununu savaşın sonuna kadar tartışmaya devam etti. Kırım geri alındıktan sonra, SS

¹⁵⁸ Bu konuda Ordu Yüksek Komutası, Kara Kuvvetleri A Grubu Karargâhıyla ilişkiye geçti; onlar da Wehrmacht’ın Simferopol Komiserine danıştı, Dellingshausen’den (Kara Kuvvetleri A Grubu Karargâhı) Schumann’a (Simferopol Askeri Komiseri), 27 Şubat 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96. Wehrmacht Doğu Bakanlığının önerisini resmi olarak reddettikten sonra Schumann yanıt verdi, bkz. Schumann’dan Dellingshausen’e, 7 Mart 1944, Simferopol, BA-MA, RH 19V/96; Dellingshausen’den Jani’ye (Ordu Yüksek Komutası Karargâhı), 12 Mart 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁵⁹ Dellingshausen’den Schumann’a, 27 Şubat 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁶⁰ Kırım SS ve Polis Komutanlığından Kırım “Karadeniz” SS ve Polis Komutanlığına, 2 Şubat 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁶¹ Schumann’dan Dellingshausen’e, 7 Mart 1944, Simferopol, BA-MA, RH 19V/96; Dellingshausen’den to Jani’ye, 12 Mart 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

Genel Merkezinde İslam seferberliğini savununlar, bütün Doğulu Türkler için bir genel müftülüğü düşünmeye başladı. Şimdi konu yalnızca İslam seferberliği, propaganda ve Alman kuvvetlerindeki Müslüman gönüllülerin morali açısından tartışılmaktaydı. Reiner Olzcha, Richard Hartmann'a bile danıştı.¹⁶² Hartmann, Sovyetler Birliği'nin bütün Sünni Müslümanları için tek müftülük kurmanın tek kişinin eline muazzam bir güç vereceği uyarısında bulundu ve bu göreve uygun aday bulunmadığına da işaret etti.

Doğu Bakanlığında da, Almanlar Kırım'dan çekildikten sonra müftülük sorunu masada kalmaya devam etti ve burada da, daha genel terimlerle, bütün Doğu Müslümanları için bir kurum olarak tartışılmaktaydı. 1944 yazında Berger, Gerhard von Mende'ye konuyu el-Hüseyni'yle konuşmasını emretti. Bir Sovyet müftülüğünün kurulmasıyla ve daha genel olarak Moskova'nın bütün İslam dünyasında artan propaganda çabalarıyla ilgili kaygılar tartışmalara egemen oldu. Mende şunu rapor etti: "Taşkent'te bir müftülük kuran Bolşevik propagandayı başarılı bir biçimde etkisizleştirmek için, baş müftü, eğer Alman tarafındaysa bunu kabul eder, deneme niteliğinde bir müftülük kurulur."¹⁶³ Kırım Tatarları için bir müftülüğün kurulması, Sovyetler Birliği'nin bütün Müslümanlarına, Üçüncü Reich'in İslam yanlısı duruşunu teyit eden bir seslenmeyle bağlantılı olacaktı. Yine Özenbaşı'nın adı öne sürüldü. Aslında Mende onunla ilişki kurmuş ve derhal Berlin'e gelmesini istemişti. Ne var ki, Özenbaşı ilgi göstermedi. Doğu Bakanlığının ve Gestapo'nun Haziran 1944'te Romanya'ya gönderdiği Tatar bir muhbir, Özenbaşı'nın ancak müftü yapılacağından emin olursa Almanya'ya gelmeye istekli

¹⁶² Olzscha, Rapor ("Errichtung eines Muftiats für die Osttürken"), 6 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/28.

¹⁶³ Mende, İç Not ("Gespräch mit dem Großmufti von Jerusalem"), 28 Temmuz 1944, Berlin, IfZ, PS- 1111.

olduğunu bildirmişti.¹⁶⁴ Hayal kırıklığına uğrayan Özenbaşlı artık bir Alman zaferine inanmıyor ve İngilizlerin çok geçmeden Romanya'ya ayak basacağını umuyordu. Sovyetler ülkeyi işgal ettikten sonra, Kızıl Ordu askerlerince hemen tutuklandı. Doğu Bakanlığındaki bürokratlar konuyu tartışmaya devam etti, hatta Doğu müftülüğünün kurulması için bir karar tasarısı bile hazırladılar.¹⁶⁵ 1944 sonbaharında Doğu Bakanlığının siyasal dairesi bülteninde planlara yer verdi: “Şu anda bir müftülüğün kurulmasıyla ilgili görüşmeler sürüyor. Bu proje, etkisi bakımından, son derece önemlidir.”¹⁶⁶ 1945 Martında Kızıl Ordu Berlin'e yürürken bile bakanlıktaki Tatar seksiyonunun başkanı Kont Leon Stamati, “geçmişin geleneğine uygun olarak” aynı zamanda “Sovyetler Birliği'nin bütün Müslümanları için bir üst müftü” olacak bir “Kırım müftülüğü” düşüncesini öne sürdü.¹⁶⁷ Birkaç gün sora Alimcan İdris de, müftülüğün kurulmasıyla ilgili bir rapor yazdı. Karşılaştığı Müslüman esirlerin büyük çoğunluğu müftülüğe kayıtsızdı ya da dinsel bir liderlikten çok ulusal bağımsızlıkla ilgileniyorlardı. Dediğine göre, birleşik bir İslam imparatorluğu yerine bir Müslüman halklar ittifakını tercih ediyorlardı. Ama İdris ulusal egemenliğe en iyi alternatifin dinsel ödünler olabileceğini de biliyordu. Doğunun Türki halkları savaştan sonra birleşmeyecekse ya da ulusal bağımsızlık verilmeyecekse, “tek tip bir dinsel örgütlenme altında” örgütlenmeleri gerektiğini yazan İdris, şunu da

¹⁶⁴ Adamovich, Rapor (“Agenturbericht [*sic*] über den moralisch-politischen Stand der Krimtataren in Rumänien”), 30 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/32; not 156'daki literatür.

¹⁶⁵ Trampedach (Doğu Bakanlığı) to Mende, 14 Ekim 1944, Berlin, BAB, R 6/179.

¹⁶⁶ Doğu Bakanlığı, Newsletter (“Mitteilungen zur Ostpolitik”), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, R 6/65.

¹⁶⁷ Stamati (Doğu Bakanlığı), Rapor (“Religiöse Einstellung der Wolgataren”), 22 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/56 (ayrıca BAB, NS 31/60 içinde).

ekledi: “Öyle olursa, bu örgütlenmenin lideri, kendi İslam âlimlerinden seçilmeliydi.”¹⁶⁸ Müftülük sorununun ele alınışı, Doğuda İslamın kullanılmasıyla ilgili genellikle fazla coşkulu olmayan Doğu Bakanlığının genel çizgisinde bir istisna olarak görülebilir.

Ostland Reich Komiserliğinde Sivil Yönetim ve İslam

İş müftülük sorununa gelince Berlin her zaman ihtiyatlı değildi. Aslında müftülüğü yeniden kurmaya çalışan Kırımli Müslümanlar, Hinrich Lohse’nin Ostland Reich Komiserliğinde bir müftülük açmaları için Vilnius’taki Tatar Müslümanlara verilen izinden cesaret almıştı.¹⁶⁹ Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya’daki Tatar azınlıklar, Almanların karşılaştığı ilk Doğulu Müslümanlar arasındaydı.¹⁷⁰ Büyük

¹⁶⁸ İdris, Rapor (“Die Frage des Muftiats für die Russlandtürken”), 25 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/60.

¹⁶⁹ Kırım SS ve Polis Komutanlığından Kırım “Karadeniz” SS ve Polis Komutanlığına, 2 Şubat 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁷⁰ Kuzeydoğu Avrupa’da Müslüman nüfusların tarihi konusunda bkz. Harry Norris, *Islam in the Baltic: Europe’s Early Muslim Community* (Londra, 2009); Piotr Borawski, “Religious Tolerance and the Tatar Population in the Grand Duchy of Lithuania: 16th to 18th Century,” *Journal of Muslim Minority Affairs* 9, 1 (1988), 119–133; Tamara Bairašauskaitė, “Politische Integration und religiöse Eigenständigkeit der litauischen Taren im 19. Jahrhundert,” Kemper vd. (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the early 20th Centuris*, cilt 2 (*Inter-Regional and Inter-Ethnic Relations*), 313–333 içinde; Lucyna Antonowicz-Bauer, “The Tatars in Poland,” *Journal of Muslim Minority Affairs* 5, 2 (1984), 345–359; György Lederer, “Islam in Lithuania,” *Central Asian Survey* 14, 3 (1995), 425–448, özellikle 429–438; György Lederer ve Ibolya Takacs, “Among the Muslims of Poland,” *Central Asian Survey* 9, 2 (1990), 119–131, özellikle 119–125; Maciej Konopacki, “Les Musulmans en Pologne,” *Revue des Études islamiques* 36 (1968), 115–130; Agata S. Nalborczyk, “Islam in Poland: The Past and the Present,” *Islamochristiana* 32 (2006), 225–238, özellikle 225–230; Şirin Akner, *Religious Language of a Belarusian Tatar Kitab: A Cultural Monument of Islam in Europe* (Wiesbaden, 2009), 13–80; Sebastian Cwiklinski, “Between National and Religious Solidarities: The Tatars in Germany and Poland in the Inter-

bölümü Ostland bölgesinde yaşıyordu. Kırım'dan, Volga bölgesinden ve Kafkasya'dan gelen ve bugünkü Polonya, Litvanya ve Beyaz Rusya'yı kapsayan Litvanya Büyük Düklüğünün koruması altında yaşayan Müslüman Tatarlar, on dördüncü yüzyıldan beri bölgeye yerleşmişti. İzleyen yüzyıllarda özel haklara ve inanç özgürlüğüne sahip oldular; örneğin Kruszyńany ve Bohoniki'deki ahşap camilere yansıyan ayrı bir Müslüman kültür oluşturdular. 1939'da Sovyetlerin Polonya'yı ve Litvanya'yı istilasından sonra, Moskova çok sayıda Müslüman Tatarı, özellikle Litvanya ve Beyaz Rusya'dakileri Sibirya'ya sürdü. İslam baskı altına alındı. Camiler yıkıldı, depoya dönüştürüldü ya da halk kütüphanesine dönüştürülen Kaunas camii gibi başka amaçlarla kullanıldı. Amerika Birleşik Devletlerinde ve Britanya'da çağdaş gözlemcilerin inancına göre, İslamın baskı altına alınması Alman yönetiminde de devam etti.¹⁷¹ Ama gerçeklik daha karmaşıktı. Doğu topraklarının diğer parçalarında olduğu gibi, Nazi yetkililer Almanya'yı İslamın kurtarıcısı olarak tanıtmaya çalıştı.

Kırım ve Kafkasya'nın aksine, Ostland'daki Müslüman yaşam esas olarak Doğu Bakanlığının denetimi altındaydı.¹⁷² İs-

War Period," Clayer and Germain (ed.), *Islam in Inter-War Europe*, 64-88, 72-84 içinde. Büyüleyici çağdaş değerlendirmeler: L. Sternbach, "The Muhammedans in Poland," *Islamic Culture* 16, 4 (1942), 371-379; C. Bohdanowicz, "The Muslims in Poland," *Asiatic Review* 37, 131 (1941), 646-656; Arsalan Bohdanowicz, "Cultural Movements of Muslims in Poland," *Islamic Review* 31 (Kasım 1942), 372-381; Leon Bohdanowicz, "Muslims in Poland," *Islamic Review* 23 (Mart 1935), 94-105; (Nisan 1935), 125-131; (Mayıs 1935), 164-170; Leon Bohdanowicz, "The Muslims in Poland: Their Origin, History, and Cultural Life," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 3 (1942), 163-180; Leon Bohdanowicz, "The Polish Tatars," *Man* 44 (1944), 116-121.

¹⁷¹ Sternbach, "The Muhammedans in Poland," 379; C. Bohdanowicz, "The Muslims in Poland," 656; A. Bohdanowicz, "Cultural Movements of Muslims in Poland," 379-381; L. Bohdanowicz, "The Polish Tatars," 120.

¹⁷² Aslında Doğuda Doğu Bakanlığının sorumlu olduğu tek Müslüman Tatar bölge buydu, örneğin bkz. Hentig, Rapor ("Stand der sog. Turanischen Frage"), 25 Şubat 1942, Berlin, PA, R 60690 (PA, R 261175 içinde). Genel bağlam konusunda bkz. Hans-Dieter Handrack, *Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941-1944* (Scheden, 1979).

lamın özel bir statüsü yoktu; Doğu Bakanlığı tarafından diğer dinlerle birlikte tanzim edilmekteydi. Örneğin Mayıs 1942’de Rosenberg’in din konusunda Ostland ve Ukrayna’daki sivil yönetime verdiği genel talimatlar, “Müslüman nüfus”un hoş görülen dinsel gruplar ve örgütlenmeler arasında olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁷³ Bir yıl sonra devlet, parti ve ordunun yanı sıra, işgal edilen topraklardaki sivil yönetimi de, işgal edilen bütün topraklarda Müslüman işçilerin izinli sayılacağı İslami tatil günleri konusunda bilgilendirdi.¹⁷⁴ Rosenberg, o yıl sırasıyla 19 Mart, 1 Ekim ve 8 Aralıkta kutlanan Mevlid, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramından özel olarak söz etti. Son olarak Rosenberg Müslüman bölgelerdeki yerel komutanlıklara 28 Aralık 1943’teki İslami yeni yılı tatil yapmayı –“önde gelen yerel Müslüman din adamına danıştıktan sonra”– değerlendirme talimatı verdi. Askeri-ekonomik durumun bu tür tatilleri olanaksızlaştırdığı yerlerde, Rosenberg yerel subaylara, dinsel tatillerle ilgili kısıtlamaları dinsel araçlarla ya da onun ifadesiyle “önde gelen Müslüman din adamları” aracılığıyla iletmeyi tavsiye etti.

Pratikte bu politikalar, Ostlandlı birçok Müslüman tarafından iyi karşılandı. En azından Werner Otto von Hentig’in izlenimi buydu.¹⁷⁵ Aynı şekilde, 1942’nin başında bölgeyi ziyaret eden Kırımli sürgün politikacı Edige Mustafa Kırimal, Müslümanların “Bolşevik cehenneminden kurtuldukları” için Üçüncü Reich’e “müteşekkiri” olduklarını Doğu Bakanlığına rapor etti.¹⁷⁶ Camilerini yeniden açmışlardı ve tam din

¹⁷³ Rosenberg’den Lohse’a (Ostland) ve Koch’a (Ukrayna), 13 Mayıs 1942, Berlin, BAB, R 6/206 (ayrıca BAB, R 6/22 ve R 6/18 içinde).

¹⁷⁴ Rosenberg, Kararname “Erlaß des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete über die mohammedanischen Feiertage im Jahre 1943,” “SD- Mitteilungsblatt no. 20,” 18 Ağustos 1943, Berlin, BAB, R 58/225 içinde.

¹⁷⁵ Hentig, Rapor (“Stand der sog. Turanischen Frage”), 25 Şubat 1942, Berlin, PA, R 60690 (also in PA, R 261175).

¹⁷⁶ Kırimal, Rapor (“Bericht über die vom 28.1. bis 8.2.1942 nach dem Ostland (Litauen) gemachte Reise”), 16 Şubat 1942, Berlin, PA, R 261175 (ayrıca BSTU, MfS, HA IX/11, RHE 28/88/SU, A. 3 içinde).

özgürlüğünden yararlanabiliyorlardı. Hem Hentig'in hem Kırimal'ın gözlemine göre, Alman yönetimince kollanan birçok Müslüman sivil yönetimde ve yerel polis kuvvetlerinde istihdam edilmekteydi.

Riga'da, 1920'lerde Riga imamı seçilmeden önce bir Türk kahvehanesi işleten yerli molla Şakir Eris, "25 yıllık komünist yönetim süresince birçok Müslümanın yaşamadığı vazalara izin" verildiği için duyduğu "en büyük minnettarlığı" Alman yetkililere bildirdi.¹⁷⁷ Sovyet dönemi, merkezi Rus devletinin uzun bir Müslüman karşıtı baskı tarihinin "son noktası" olmuştu: "Komünizm, İslamın kutsal ilkelerine tam bir saygısızlıkla baktı." Ama diyordu Eris, Müslüman kültür ailelerde korunmuştu. Reich Komiserliği yetkilileri Eris'i "kesinlikle Alman yanlısı" olarak tanımladı.¹⁷⁸ Letonya'da toplanan ve Riga, Düna burg (Daugavpils) ve Wenden'deki (Cesis) çalışma birimlerinde çalışan Müslüman esirlerin imamı da yapıldı.¹⁷⁹ Eris, Müslüman asker toplamanın başladığından habersiz, Wehrmacht içinde Müslüman birimlerin –"simgeleri Müslüman ama Alman subayların komutası altında Müslüman birimler"– kurulmasını önerecek kadar ileri gidecekti.¹⁸⁰ Yapabildiği her yerde işbirliği yapmaya hevesli olmasına rağmen, Eris'in faaliyetleri esas olarak Riga bölgesiyle sınırlıydı. Vilnius'taki arkadaşı, Ostland'da (ve ötesinde) İslami konularda daha önemli bir rol oynadı.

1942'nin başında Almanlar, daha özel olarak Rosenberg'in uğursuz Litvanya baş komiseri Adrian von Renteln, Yakub Şinkieviç'i resmen Litvanya müftüsü olarak atadı (Resim

¹⁷⁷ Eris'ten Kapp'a (Ostland Reich Komiserliği), tarihsiz (yaz 1943), Riga, Letonya Devlet Tarih Arşivi (*Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs*), Riga (LVVA), USHMA, RG 18, Makara 1 üzerinden ulaşıldı; Eris konusunda bkz. Norris, *Islam in the Baltic*, 112–113.

¹⁷⁸ Kapp, İç Not, 12 Ekim 1943, Riga, LVVA, USHMA, RG 18, Makara 1 üzerinden ulaşıldı.

¹⁷⁹ Eris'ten Kapp'a, tarihsiz (yaz 1943), Riga, LVVA, USHMA, RG 18, Makara 1 üzerinden ulaşıldı

¹⁸⁰ A.g.e.

4.5).¹⁸¹ Pek çok Litvanyalı Tatarın yaşadığı Vilnius'ta üslenen Şinkieviç, artık sözde Litvanya müftülüğünü yönetmekteydi. Çok geçmeden nüfuzunu Reich Komiserliğinin diğer bölgelerine de yaymaya çalışacaktı ve gerçekten de Alman belgelerinde genellikle Ostland müftüsü olarak işaret edilir.¹⁸² Şinkieviç, Hitler'in Almanya'sına koşulsuz sadakati konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmadı. Berlin'deki eski tanıdığı Alimcan İdris'e şöyle yazdı: "Almanya'nın Bolşevizmin kökünü kazımasına ve bütün Rusya'da yeni bir düzen kurmasına Allah'ın yardımcı olacağına inanıyoruz;" çünkü bu, Doğudaki "Müslüman kardeşlerimizin Rus boyunduruğundan kurtulmaları için" tek fırsattır.¹⁸³ Kırklı yaşlarında ve tabiiyetsiz olan Şinkieviç'in Almanya'yla öteden beri ilişkileri vardı ve fiilen Berlin'de eğitim görmüştü.¹⁸⁴ Polonya hükümetinin güvenine de sahip olduğu için, iki savaş arası dönemde Polonya müftüsü olarak görev yapmıştı.¹⁸⁵ Polonya hükümeti, I. Dünya Savaşından sonra, daha önce çaracı Kırım müftülüğüne bağlı olan bütün bölgenin Müslüman

¹⁸¹ Şinkieviç'ten İdris'e, 21 Ocak 1942, Vilnius, PA, R 261175.

¹⁸² A.g.e.

¹⁸³ A.g.e.

¹⁸⁴ Reitenbach (Doğu Bakanlığı), İç Not ("Die 'Nationale Partei' der Krimtataren 'Milli Firka' und die Krimtataren Akcar, Bekir Bey, Yakub, Suleyman Schinkewitsch, Balic Halim Soysal Abdullah und Ortay Selim"), 14 Mart 1942, Berlin, BAB, R 6/18.

¹⁸⁵ Şinkieviç konusunda bkz. Norris, *Islam in the Baltic*, 78–80; Antonowicz-Bauer, "The Tatars in Poland," 351, 356; Lederer, "Islam in Lithuania," 433–434; Lederer ve Takacs, "Among the Muslims of Poland," 123–125; Konopacki, "Les Musulmans en Pologne," 119, 122; Nalborczyk, "Islam in Poland," 228–229; Akıner, *Religious Language*, 62–63; Cwiklinski, "Between National and Religious Solidarities," 76–84; Kramer, *Islam Assembled*, 148 and 223; Anonim, "Der muslimische Kongreß von Europa, Genf September 1935," *Die Welt des Islams* 17, 3/4 (1935), 99–104, 100 ve 102–104; Sternbach, "The Muhammedans in Poland," 377–378; C. Bohdanowicz, "The Muslims in Poland," 653–655; A. Bohdanowicz, "Cultural Movements of Muslims in Poland," 375–376 ve 380–381; L. Bohdanowicz, "The Muslims in Poland," 175–176; L. Bohdanowicz, "Muslims in Poland," 166–170; L. Bohdanowicz, "The Polish Tatars," 118.

4.5 Ostland müftüsü: Müftü Yakub Süleyman Şinkieviç ofisinde (NAC)

Tatarları için Vilnius'ta bir müftülük kurmuştu. İki savaş arası dönemde Şinkieviç, Polonya'nın on yedi camisi ile üç mescidini yönetmişti. Çok aktif çalışmış, dua kitapları, imamlara talimatlar, İslam teolojisi üzerine Arapça ve Lehçe metinler yayınlamıştı. Birçok Ortadoğu dilini iyi bilen Şinkieviç Hicaz'ı, Filistin'i, Suriye'yi, Türkiye'yi, Bulgaristan'ı ve Bosna'yı ziyaret etmiş, Kahire'de Kral Fuad tarafından kabul edilmiş, el-Hüseyni ve Şekib Arslan gibi Müslüman liderlerle yakın ilişki içinde olmuş, 1920'lerin ve 1930'ların bütün pan-İslami kongrelerinde kendi cemaatini temsil etmişti.

Yakub Şinkieviç, daha çok Edige Kırimal olarak bilinen ve babası Litvanyalı olan Edige Şinkieviç'in amcasıydı.¹⁸⁶ Kırimal'a göre, Şinkieviç'in Kırım Tatarları arasında çok olumlu bir ünü vardı. Gerçekten de Baltık, Beyaz Rusya ve Polonya'nın Tatar azınlıkları, Kırım'ın Müslüman Tatarlarıyla yakın ilişkilerini

¹⁸⁶ Kırimal'dan Kürkcü'ye, 19 Aralık 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96. Edige ile Yakub Şinkieviç arasındaki ilişki konusunda ayrıca bkz. Cwiklinski, "Between National and Religious Solidarities," 84.

sürdürmüştü. Bu nedenle, 1942’de Ostland Reich Komiserliğinde bir müftülüğün kurulmasıyla ilgili haberler yayılınca, bir Kırım müftülüğü kurma sorununun yeniden canlanması şaşırtıcı değildi.¹⁸⁷ Kırım’daki Wehrmacht yönetiminin başkanı bile Vilnius’ta ve Simferopol’da bir müftülük sorununun tutarlı bir biçimde halledilmemiş olmasından yakındı. Doğu Bakanlığı’nın Ostland’daki politikaları konusunda sivil ve askeri yönetimlerin böylesine önemli siyasal konularda birbirleriyle iletişim kurmamış olmalarını eleştirmekteydi.¹⁸⁸ Cemaatler arasındaki bağları düşünen Richard Kornelsen, kendi payına, Kırımlı Tatarları Litvanya’ya yollamayı bile düşündü: “Kırımlı Tatarların bir kısmını Ostland’a (Vilnius bölgesine) getirmenin avantajlı olup olmayacağı da düşünülmelidir.”¹⁸⁹

Pratikte Ostland müftülüğünün savaş zamanı Polonya’sında 7000’den fazla olmayan küçük Müslüman grubu etkilemesi de olasıydı; çünkü Polonya’daki Müslüman nüfus, her zaman Litvanya’daki Müslümanlarla tek cemaat oluşturmıştu. Bazı raporlar, Şinkieviç’in de Genel Hükümet Müslümanlarının müftüsü gibi hareket ettiğini gösterir.¹⁹⁰ Varşova’da Almanlar, el-Ehzer eğitilmiş Varşova imamı Ali Voronoviç’in yerine, Polonya Tatarlarından olmayan bir imam atadı. Alman-Sovyet istilası sırasında Voronoviç Doğu

¹⁸⁷ Kırım SS ve Poli Komutanlığından Kırım “Karadeniz” SS ve Polis Komutanlığına, 2 Şubat 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

¹⁸⁸ A.g.e.

¹⁸⁹ Kornelsen’den Mende’ye, 11 Kasım 1943, Berlin, USNA, RG 242, T454/Roll 109.

¹⁹⁰ Reitenbach (Doğu Bakanlığı), Rapor (“Die ‘Nationale Partei’ der Krimtaren ‘Milli Firka’ und die Krimtaren Akcar, Bekir Bey, Yakub, Suleyman Schinkewitsch, Balic Halim Soysal Abdullah und Ortay Selim”), Berlin, 14 Mart 1942, BAB, R 6/18. Genel Hükümette İslam konusunda bkz. Lederer ve Takacs, “Among the Muslims of Poland,” 124–125; Akiner, *Religious Language*, 63–65; Sternbach, “The Muhammedans in Poland,” 379; A. Bohdanowicz, “Cultural Movements of Muslims in Poland,” 379–381; L. Bohdanowicz, “The Polish Tatars,” 120; Jan Tyszkiewicz, “Imam Ali Ismail Woronowicz w Warszawie i Klecku: 1937–1941” (“Imam Ali Ismail Woronowicz in Warsaw and Kleck, 1937–1941”), *Rocznik Tatarów Polskich* 3 (1995), 7–17.

Polonya'yı ziyarete gitmişti; orada Kızıl Ordu tarafından tutuklandı ve daha sonra sınır dışı edildi. Genel Hükümetteki Müslümanların sayısı az olmasına rağmen, Almanlar onların siyasal önemlerinin farkındaydı. Berlin, Ortadoğu'da Mihver devletlerini Polonya camilerini kirletenler olarak tasvir eden ve Polonya Müslümanlarının, Alman askerleri onları Yahudilerle bir tuttuğu için kötü muameleye maruz kaldıklarını bildiren Müttefik propagandasını ihtiyatla izlemekteydi.¹⁹¹

Savaşın Gerçeklikleri ve Sovyet Tepkileri

Almanların Polonyalı Müslümanlara Yahudiler gibi davrandığını iddia eden Müttefik propaganda raporları tamamen uydurma olmayabilir. Irksal açıdan eğitilen ve Sovyetler Birliği'nin "Asyatik" haklarını insan-altı varlıklar olarak karalayan propagandayla galeyana getirilen sıradan Alman askerleri, Doğudaki Müslümanlarla iş yapmaya hazır değildi. Barbarossa Harekatının ilk aylarında, cephe bölgelerinde çok sayıda Müslüman, özellikle savaş esirleri, sünnetli olmaları Yahudi olduklarının kanıtı sayılarak SS mangaları tarafından idam edildi.¹⁹² 1941 yazında, Wehrmacht Yüksek Komutası, SD ve Doğu Bakanlığının General Hermann Reinecke'in başkanlığında yapılan üst düzey bir toplantısında, askeri istihbarat servisinin başkanını temsil eden Albay Erwin von Lahousen, Amiral

¹⁹¹ Wehrmacht İstihbarat (Abwehr), Rapor ("Syrien: Volk und Staat"), 7 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 2/1790.

¹⁹² Bu idamlar ve bunlarla ilgili iç tartışmalar konusunda bkz. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 222-223; Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, cilt 1, 338-339; Hans-Adolf Jacobsen, "The Kommissarbefehl and Mass Executions of Soviet Russian Prisoners of War," Martin Broszat vd. (ed.), *Anatomy of the SS State* (Londra, 1968), 505-535, 529-530 içinde; Christian Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945* (Stuttgart, 1978), 98; Bräutigam'ın anıları, *So hat es sich zugetragen*, 390-393; Herwarth, *Zwischen Hitler und Stalin*, 233; İngilizce versiyonu için, Herwarth, *Against Two Evils*, 205.

Wilhelm Canaris, bu idamlarla ilgili Gestapo şefi Heinrich Müller'le –"Gestapo-Müller"– şiddetli bir tartışmaya girdi. Özellikle, Yahudi sanıldıkları için "özel muameleye gönderilen," olasılıkla Kırım Tatarı yüzlerce Müslümanın durumu gündeme getirildi. Müller bu konuda bazı yanlışların yapıldığını kabul etti. İddia ettiğine göre, Müslümanların da sünnet olduğunu ilk kez duyuyordu. 12 Eylül 1941'de Reinhard Heydrich, SS Görev Güçlerini daha dikkatli olmaları konusunda uyarıcı bir talimat çıkardı. Türkiye Müslümanların "Yahudi görünüşlü" ve "sünnetli" olmalarının "Yahudi soyundan olmanın" yeterli "kanıtı" olmadığını açıkladı.¹⁹³ Müslümanlar, Yahudilerle karıştırılmamalıydı. Yaz hareketinin arifesinde, Mayıs 1942'de, Doğu Bakanlığı, işgal edilen Doğu topraklarında "Yahudilerin" saptanması konusunda, yalnızca Batı Rusya bölgelerinde sünnetin Yahudilerin bir işareti olarak görülmesi gerektiğini açıklayan bir kararname çıkardı.¹⁹⁴ Ama Müslümanların da yaşadığı bu bölgelerde, bir kişinin Yahudiliğini tek başına sünnete dayandıramayız. Müslüman bölgelerde, ad, köken ve etnik görünüş gibi başka karakteristikler de hesaba katılmalıydı.

Ne var ki, Sovyetler Birliği'nin güney saçaklarında Alman ölüm mangaları, Müslümanları Yahudilerden ayırt etmekte yine de zorluk çekmekteydi. *Einsatzgruppe D* Kafkasya'nın ve Kırım'ın Yahudi nüfusunu katletmeye başlayınca, uzun süre Müslüman nüfusla birlikte yaşamış üç Yahudi cemaat konusunda özel bir durumla karşılaştı: Kırım'da Karaimler ve Kırımçaklar; Kuzey Kafkasya'da "Dağ Yahudileri" olarak da bilinen Yahudi-Tatlar.¹⁹⁵ Kırım'da, Türkçe konuşan Kara-

¹⁹³ Aktaran Streit, *Keine Kameraden*, 98.

¹⁹⁴ Doğu Bakanlığı, Kararname ("Erlass betr. Bestimmung des Begriffs 'Jude' in den besetzten Ostgebieten"), Mayıs 1942, Berlin, BAB, R 6/634.

¹⁹⁵ Bu gruplar konusunda bkz. Mühlén, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 49–51; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 326–331 ve 612; özel olarak Karaimler ve Kırımçaklar konusunda, Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft*, 187–194; Kiril Feferman, "Nazi Germany and the Karaites in 1938–1944: Between Racial Theory and Real-

imlerle ve Kırımçaklarla karşılaşınca SS yetkililerinin kafası karıştı. Aralık 1941'de Simferopol'da Ohlendorf'la yapılan bir toplantıdan sonra iki Wehrmacht subayı, *Oberkriegsverwaltungsrat* Fritz Donner ve Binbaşı Ernst Seifert raporlarında ilginç buldukları bir durumu not ediyorlardı: "Kırım'da bu Yahudilerin büyük bir bölümü Müslümandır," ama "tuhaf bir biçimde Yahudi inancını benimsemiş, Yakındoğulu gayri Semitik olmayan ırksal gruplar" da vardır.¹⁹⁶ Gerçekten Yahudi olan Karaimlerin ve Kırımçakların sınıflandırılması konusunda Almanların yaşadığı karışıklık çarpıcıydı. Sonunda Karaimler etnik olarak Türk olarak sınıflandırıldı ve kurtuldular; oysa Kırımçaklar etnik olarak Yahudi sayıldı ve öldürüldüler. Walter Gross'a göre Karaimler, müttefik Müslüman Tatarlarla yakın ilişkilerinden ötürü kurtuldular.¹⁹⁷ Birkaç yüz Karaim, Kırım Tatar gönüllü birliklerine bile alındı.¹⁹⁸ Kafkasya'da Yahudi-Tatlar kendi durumlarını Nalçik bölge komitesine taşıtı; o da hemen konuyu ordu kurmaylarına ilettili. *Einsatzgruppe D*'nin başında bulunan SS-Oberführer Walther Bierkamp, Nalçik bölgesinde "Dağ Yahudileri"ni şahsen ziyaret ettiğinde son derece konuksever davrandıklarını Brautigam'a anlattı.¹⁹⁹ Bierkamp, dinleri dışında Yahudilerle ortak hiçbir yanmalarının olmadığını anladı. Öte yandan İslami etkiyi de fark etti; çünkü Tatların

politik," *Nationalities Papers* 39, 2 (2011), 277–294; özel olarak Yahudi-Tatlar konusunda, Dallin, *German Rule in Russia*, 247; Hoffmann, *Kaukasien*, 439; Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer*, 119–121; Rudolf Loewenthal, "The Judeo-Tats in the Caucasus," *Historia Judaica* 14 (1952), 61–82, 79.

¹⁹⁶ Donner ve Seifert, Rapor ("Bericht über die Erkundung der Siedlungsmöglichkeiten in der Nogaischen Steppe (Taurien) und der Halbinsel Krim"), 10 Mart 1942, Berlin, BA-MA, MFB 4/44423.

¹⁹⁷ Klopfer'den (NSDAP Parti Kançılaryaskı) Brandt'a, 27 Eylül 1944, Münih, BAB, NS 31/33.

¹⁹⁸ A.g.e.

¹⁹⁹ Bräutigam'dan Doğu Bakanlığına, 26 Aralık 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65; Bräutigam, Rapor ("Als Bevollmächtigter des Ostministeriums bei der Heeresgruppe Süd"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IFZ, ZS 400.

çok-eşli ilişkileri de vardı. Bierkamp, bu insanlara dokunulmamasını ve “Dağ Yahudileri” yerine “Tatlar” teriminin kullanılmasını emretti.²⁰⁰

Almanlar Sovyetler Birliği’nin işgal edilen topraklarında Roman ahalî aramaya başlayınca, Müslüman Romanlarla da karşılaştılar.²⁰¹ Aslında Kırım’daki Romanların çoğunluğu Müslümandı.²⁰² Yüzyıllarca Müslüman dindaşlarıyla bariz bir dayanışma sergileyen Tatarlarla özdeşleşmişlerdi. Müslüman komiteleri kurulduktan kısa süre sonra Almanlara, Müslüman Romanların korunmasını isteyen dilekçeler göndermişti. 27 Mart 1942’de *Azat Kırım*’da yayınlanan bir makale, grubun “diliyle, ritüelleriyle ve âdetleriyle” sıradan “Çingeneler”den farklı ve etnik olarak “İranlı kabileler”le akraba olduğunu açıkladı.²⁰³ Tatarın arka çıktığı birçok Müslüman Roman, sürgünden ve ölümden kurtulmak için Tatarmış gibi davrandı. Bu amaçla İslam da kullanıldı. Aralık 1941’te Simferopol’daki Roman avında bunun bariz bir örneği görüldü: Yakalanan Romanlar, Almanları yanlış yere tutuklandıklarına inandırmak için İslami simgeleri kullanmaya çalıştılar. Bir görgü tanığı günlüğüne şunları yazmış:

Çingeneler toplu halde arabalarla Talmud-Tevrat Binasına geldi. Bir nedenle İslamın simgesi yeşil bir bayrak

²⁰⁰ A.g.e.

²⁰¹ Martin Holler, *Der nationalsozialistische Völkermord an den Roma in der besetzten Sowjetunion (1941–1944)* (Heidelberg, 2009), 78–101 (Kırım) ve 101–107 (Kuzey Kafkasya); Mikhail Tyaglyy, “Were the ‘Chingené’ Victims of the Holocaust? Nazi Policy toward the Crimean Roma, 1941–1944,” *Holocaust and Genocide Studies* 23, 1 (2009), 26–53.

²⁰² Holler, *Der nationalsozialistische Völkermord an den Roma in der besetzten Sowjetunion*, 91–101; Tyaglyy, “Were the ‘Chingené’ Victims of the Holocaust?,” 37–39, 41 ve 43–44 Kırım’daki Müslüman Romanların tarihi ve kovuşturma sırasında Tatar nüfusun rolüne ilişkin değerlendirmeler verir.

²⁰³ Aktaran Holler, *Der nationalsozialistische Völkermord an den Roma in der besetzten Sowjetunion*, 92; ve biraz farklı bir çeviriyle, Tyaglyy, “Were the ‘Chingené’ Victims of the Holocaust?,” 37 içinde.

kaldırdılar ve kafilenin başına da bir molla koydular. Çingeneler Almanları Çingene olmadıklarına ikna etmeye çalıştı; bazıları Tatar olduğunu, bazıları Türkmen olduğunu iddia etti. Ama itirazları dikkate alınmadı ve hepsi büyük binaya sokuldu.²⁰⁴

Sonuçta birçok Müslüman Roman öldürüldü. Yine de Almanlar Müslüman Romanları Müslüman Tatarlardan ayırt etmekte zorluk çektiği için, bazıları –yaklaşık yüzde 30’u– kurtuldu ve çok sayıda Müslüman Roman, Karaimlerde olduğu gibi, Alman Tatar yedek birliklerine bile alındı. *Einsatzgruppen* duruşmasında sorgulandığı sırada, Kırım’da “Çingenelere” yapılan zulüm sorulan Ohlendorf, birçok Romanın ve Kırım Tatarının aynı dini paylaşmasının aramayı zorlaştırdığını açıkladı: “Zorluk buradaydı, çünkü bazı Çingeneler –hepsi olmasa bile– Müslümandı; bu nedenle Tatarlarla sorun yaşamamak için [konuya] büyük önem verdik ve bu yüzden bu işte mekânları ve insanları tanıyan kişiler çalıştırıldı.”²⁰⁵

Kafkasyalı ve Kırımlı Müslümanlar arasında, başlangıçta Almanların teşvikiyle beslenen daha iyi muamele umudu kısa sürede sarsıldı. Birçok kişi, Almanların kendi planlarını gerçekleştirmek için onları bir araç gibi kullanan fatih olduklarını anladı. Almanların Kafkasya ve Kırım Müslümanlarını kazanmak için dinsel ödünler verme ve renkli gösteriler sahneleme çabalarına rağmen, gündelik yaşamı çoğunlukla savaşın gerçeklikleri niteledi. Romanyalı askerler başından itibaren İslama fazla saygı göstermedi. Kafkasya cephesinde Alman subaylar, “Romanyalı müttefiklerin” Müslümanla-

²⁰⁴ Aktaran Holler, *Der nationalsozialistische Völkermord an den Roma in der besetzten Sowjetunion*, 92.

²⁰⁵ Ohlendorfun ifadesi (“Extracts from the Testimony of Defendant Ohlendorf”), *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law no. 10*, 15 cilt (Washington, DC, 1949–1953), cilt 4 (*The Einsatzgruppen Case*), 223–312, 290 içinde.

ra yönelik “tutumlarının” “olumsuz sonuçları”nı Kara Kuvvetleri A Grubu karargâhına rapor etti.²⁰⁶ Berlin’de Levazım Dairesi Başkanı Eduard Wagner, Hitler’le bir toplantı için hazırladığı notlarında, Kafkasya’da Romanyalı askerlerle “olası en kötü deneyimleri” yaşadığını, özellikle Müslümanlar arasında “en güçlü tepkilere” neden olarak “yağmaları” ve “tacizler”i yazdı.²⁰⁷ Kırım’da Romanyalı yetkililer, işgal altındaki bölgelerde Müslümanlara karşı Ortodoks ahaliyi desteklediler. Romanyalı işgal birlikleriyle birlikte gelen Romanyalı Ortodoks sahra papazları, Kırım’daki dinsel yaşamı aktif bir biçimde etkilemeye bile çalıştı.²⁰⁸ Kendi siyasal çizgilerinden kaygılanan Alman subaylar, sonunda müdahale edip kendi müttefiki din adamlarının faaliyetlerini durdurdu.

Yine de işgal devam ettikçe, Kırım’da Alman yetkililerin Müslüman nüfusa yönelik tutumu soğudu.²⁰⁹ Savaşın sonuna doğru Almanlar, partizanların Tatar yerleşim yerlerine sızmasından giderek daha fazla endişelendi ve buna şiddetle karşılık verdi. Aralık 1943 ile Ocak 1944 arasında Luftwaffe, Kırım’la göre, İç ve Güney Kırım’da yüzden fazla dağ köyüne yangın bombaları attı.²¹⁰ 1944’ün başında Kırım Tatar köyleri Argın,

²⁰⁶ Bergmann Taburu, Rapor (“Bericht vom 25.8.–17.9.42”), 17 Eylül 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

²⁰⁷ Wagner (Ordu Yüksek Komutası Karargâhı), İç Not (“Notiz für Führer-Vortrag”), 23 Eylül 1942, Berlin, PA, R 27358.

²⁰⁸ Hufnagel (Ordu), Rapor (“Verwaltungsbericht für die Zeit vom 21.9.1942 bis zum 20.11.1942”), 23 Ekim 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 23/101.

²⁰⁹ Kırım’daki şiddet konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 259–264; Nekrich, *The Punished Peoples*, 23–24; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 323–361 and 452–544; Angrick, “Die Einsatzgruppe D,” Peter Klein (ed.), *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42: Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD* (Berlin, 1997), 88–110, 101–102 içinde; Oldenburg, *Ideologie und militärisches Kalkül*, 57–224; Luther, “Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg,” 45–46 ve 90; Kunz, *Die Krim unter deutscher Herrschaft*, 109–178 ve 210–211; Fisher, *The Crimean Tatars*, 150–164; Williams, *The Crimean Tatars*, 380–382.

²¹⁰ Kırım’da, *Der nationale Kampf der Krimtürken*, 316; Nekrich, *The Punished Peoples*, 23–24.

Baksan ve Kazal Almanlar tarafından yerle bir edildi. Yağma, fiziksel kütü muamele ve ayrımcılık Müslüman bölgelere yayıldı. Kafkasya'daki durum daha iyi değildi.²¹¹ Ordunun ikmal hatları istikrarsızdı ve Alman askerler, gıda satın alma ve ödemelerle ilgili emirlere çoğu kez uymadı. Kislovodsk'takiler de dahil, bakımevlerinde, hastanelerde, yetimhanelerde ve sanatoryumlarda hasta ve sakat kişiler, gıda tedarikini arttırmak için taciz edildi ve öldürüldü. Partizan faaliyetleri konusunda paranoyak olan Alman askerler, kısa işgal döneminde yüzlerce (bazı tahminlere göre binlerce) sivilî kurşuna dizdi.²¹² Kuzey Kafkasya'daki yıkım çok büyüktü. Kafkasya'dan geri çekilme sırasında Alman bir asker ebeveynlerine şöyle yazdı: "Burada hangi değerlerin imha edildiği hayal edilemez. Yalnızca kendi gözleriyle görenler buna inanabilir."²¹³

Doğuda Almanya'nın İslam kampanyasına Sovyet tepkileri iki yönlüydü. Bir yanda Kremlin'in İslama yönelik politikasında, Sovyet Müslümanlarının dinsel duygularına seslenen propagandaya ve dinsel ödüllere yansıyan bir değişiklik vardı.²¹⁴ Her şeyden önce, Kızıl Orduda on bin-

²¹¹ Kafkasya'daki şiddet konusunda bkz. Dallin, *German Rule in Russia*, 248–249; Nekrich, *The Punished Peoples*, 41–42 ve 62; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 545–715, özellikle 601–602; Angrick, "Die Einsatzgruppe D," 88–110, 102–103; Oldenburg, *Ideologie und militärisches Kalkül*, 259–306; Pohl, *Die Herrschaft der Wehrmacht*, 301–304; Dieter Pohl, "Deutsche Militärverwaltung: Die bessere Besatzung? Das Beispiel Kaukasus 1942/43," *Mitteilungen der Gemeinsamen Kommission für die Erforschung der jüngeren Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen* 2 (2005), 51–59.

²¹² Nekrich'e göre, Alman işgali sırasında Karaçay-Çerkesya'da 9000'den fazla, Balkar bölgesinde 500 sivil öldürüldü, bkz. Nekrich, *The Punished Peoples*, 41–42. Doğunun diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında, Kafkasya'daki partizan faaliyetleri epeyce marjinalmiş gibi görünüyor, bkz. Alexander Dallin, "The North Caucasus," Paul A. Armstrong (ed.), *Soviet Partisans in World War II* (Madison, WI, 1964), 557–632, özellikle 628 içinde.

²¹³ Blume'dan ebeveynlerine, 6 Şubat 1943, yer belirsiz, Blume, *Zum Kaukasus*, 154–155 içinde.

²¹⁴ Savaş sırasında Moskova'nın İslama yönelik yeni politikası, Sovyet din politikalarında genel bir değişimin parçasıydı. Sovyetlerin İslami

lerce Müslüman savaşıyordu ve bunların çoğu Kırımlı ve Kafkasyalıydı.²¹⁵ Alman istilasından hemen sonra, Kremlin tarafından Ufa müftüsü adanan Abdurrahman Resulaev Sovyetler Birliği Müslümanlarını “anayurtlarını savunmak için ayağa kalkmaya, camilerde Kızıl Ordunun zaferi için dua etmeye ve haklı bir dava için savaşan evlatlarına haklarını helal etmeye” çağırdı.²¹⁶ Hitler’in “Müslüman inancın kökünü kazımaya” çıktığı uyarısında bulundu. Birkaç hafta sonra Resulaev “Müslüman kitleler”in Alman istilacılarla savaşma için “ayağa kalktığını” ilan etti.²¹⁷ “Dünyanın her tarafında bulunan İslam uygarlığı, Dünya Müslümanları karşı çıkıp savaşmazsa, faşist Alman çeteleri tarafından imha edilme tehlikesi altındadır,” uyarısında bulundu. Eylül 1941’de Sovyet Müslümanlarını “ülkemizi din adına savunmaya” çağırdı.²¹⁸ “Camilerde ve ibadetlerde Kızıl Ordu-

seferberlik kampanyası konusunda bkz. Yemelianova, *Russia and Islam*, 120–124; Bennigsen ve Lemerier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union*, 165–174; Kolarz, *Religion in the Soviet Union*, 425–428; Bräker, *Kommunismus und Weltreligionen Asiens*, cilt 1, 121–135; Ro’i, *Islam in the Soviet Union*, 100–107, 113–114, 167, 171–172 ve 574; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 220–221; Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, 213–215. Üç erken Alman raporu için bkz. Bertold Spuler, *Idel-Ural: Völker und Staaten zwischen Wolga und Ural* (Berlin, 1942), 96–97; Bertold Spuler, “Die Wolga-Tataren und Baschkiren unter russischer Herrschaft,” *Der Islam* 29, 2 (1949), 142–216, 185–192; and Bertold Spuler, “Die Lage der Muslime in Rußland seit 1942,” *Der Islam* 29, 3 (1950), 296–300.

²¹⁵ Pohl, *Ethnic Cleansing in the USSR*, 75 ve 82 (Kızıl Ordudaki Kuzey Kafkasyalılar) ve 113 (Kızıl Ordudaki Kırım Tatarları). Yalnızca Çeçenlerde, Moskova 1942 baharında askere almayı geçici olarak durdurmaya karar verdi, bkz. Avtorkhanov, “Chechens and the Ingush during the Soviet Period and Its Antecedents,” 179–180; Nekrich, *The Punished Peoples*, 56–57; Naimark, *Fires of Hatred*, 94; daha genel olarak, Alexander R. Alexiev ve S. Enders Wimbush (ed.), *Ethnic Minorities in the Red Army: Asset or Liability* (Boulder, CO, 1988) içindeki makaleler.

²¹⁶ Resulaev (Müslüman Manevi Merkez Müdürlük), Dilekçe, 18 Temmuz 1941, Stanley Evans, *The Churches of the USSR* (Londra, 1943), 158 içinde yayınlandı.

²¹⁷ Resulaev, Dilekçe, 7 Ağustos 1941, a.g.e. 159 içinde yayınlandı.

²¹⁸ Resulaev, Dilekçe, 2 Eylül 1941, a.g.e. 158–159 içinde yayınlandı.

nun düşmanının yenilmesine yardımcı olması için Allah'a dua edin." Altmışında, ünlü bir Müslüman önderin oğlu ve saygın bir Başkır ailenin mensubu olan Resulaev, Sovyetler Birliği'nin ve ötesinin Müslüman bölgelerinde Stalin'in en önemli propagandacısı oldu. 15 Mayıs 1942'de bütün Sovyet Müslümanlarının başı olarak otoritesi, Ufa'da toplanan bir Sovyet Müslümanları kongresinde teyit edildi. Müslüman önderler bu vesileyle, Kırım'da Almanların Müslümanlara yaptığı gaddarlıkları anlattı. Almanlar "camilere zarar vermekle," "kutsal simgeleri kaldırmakla," "toplu namaz kılmayı yasaklamakla" ve "akla gelebilecek her şekilde ulusal ve dinsel geleneklere hakaret etmekle" suçlandı.²¹⁹ Moskova kendi Müslüman uyrukları için, manevi müdürlükleri merkez alan kapsamlı bir dinsel yönetimi adım adım kurdu. İlki, Ufa'da Resulaev'in başında bulunduğu merkez müdürlüktü. Ekim 1943'te Taşkent'teki Müslüman kongresinde Orta Asya ve Kazakistan'ın Sünni Müslüman nüfusu için manevi bir müdürlük, seksen iki yaşındaki muhterem müftü İhsan Babahan yönetiminde kuruldu.²²⁰ Ertesi yıl Kremlin Kuzey Kafkasya Sünnileri için Buynaksk'ta Müftü Hızır Gebekov yönetiminde, Azerbaycanlı Şiiler için Bakü'de Şeyhülislam Ahund Ağa Alizade yönetiminde birer müdürlük kurdu. Mayıs 1944'te Bakü'deki bir kongrede Şii önderler, 1890'lar da Kerbela'da ve Necef'te Şii teoloji eğitimi alan Alizade'yi seçti ve "Sovyet hükümetinin bilge ve Allah'ın gönderdiği başkanı" dediği Stalin'e bağlılık mesajı gönderdi.²²¹ "Allah

²¹⁹ Mikhail Dolgoplov, "Soviet Mufti exposes Hitler Mufti," *Soviet War News* (24 Ekim 1942).

²²⁰ 27 Ekim 1943'te, Sovyetlerin Arapça radyo yayını Taşkent'te bir konferans haberine de verdi, bkz. Radyo Yayını İzleme Metni, "Moscow in Arabic: Internal News," 27 Ekim 1943 (kayıtlı), USNA, RG 84, Giriş UD 2410, Kutu 93; ayrıca bkz. Anonim, "Soviet Moslem Congress Elects Administration," *Soviet War News* (28 Ekim 1943); Mikhail Dolgoplov, "Interview with Moslem Leader of Tashkent," *Soviet War News* (24 May 1943).

²²¹ Y. Gik, "Interview with Sheikh ul Islam of Transcaucasia," *Soviet War News* (11 Ekim 1944), *Soviet War News Weekly* (12 Ekim 1944) içinde

savaşçılarımızın zafer yolunu aydınlatсын ve faşist pislіği yeryüzünden ebediyen temizlemelerine yardımcı olsun!" dediler. İşin garibi, Resulaev, Gebekov, Babahan ve Alizade, Stalin onları savaş çabalarında istihdam etmeye karar vermeden önce hapis ve sürgün hayatı yaşamıştı. Topyekûn askeri seferberlikten başka çaresi olmayan Sovyet propagandacılar Müslümanların dinsel duygularına seslenip, Alman istilacılara karşı cihat çağrısında bulundular. Stalin, İslamın hâmesi olarak övüldü. Almanlar, Müslümanların ve İslamın en gaddar düşmanı olarak yerildi. Resulaev'in Ufa'daki müdürlüğü, Özbekçe, Türkmençe, Tacikçe ve Farsça broşürler dağıttı, müminlere Kuran'ın sözleriyle "düşmanı bulduğunuz yerde öldürün" emri verdi.²²² 31 Ekim 1942'de, Kafkasya için mücadele doruğuna ulaştığında, *Pravda*'nın ikinci sayfasının tamamı Türkçe basıldı, Rusça çevirisi karşı sayfada verildi: "Kırım'ın ve Kafkasya'nın Müslüman halklarının kaderine bakın; huzurlu köyleri Almanlar tarafından yakılıyor ve yağmalanıyor."²²³ Sovyet propagandası sonunda İmam Şamil'in kutsal savaşının anılarından bile yararlanacaktı. Sovyet gazetelerinin duyurduğuna göre, Dağıstanlı Müslümanlar, "Şamil" adlı bir tank kolu için 25 milyon ruble bağışladı.²²⁴ Sovyetler Birliği'nin her tarafında yeniden açılan camilerde imamlar vaazlarını sabit bir formülle açılacaktı: "Sovyet otoritesi Allah vergisidir. Bu yüzden Sovyet otorite-

yeniden basıldı; Anonim, "Mohammedans Greet Marshall Stalin," *Soviet War News* (31 Mayıs 1944).

²²² Jean Richard Bloch, "Interview with Soviet Mufti," *Soviet War News* (20 May 1942), *Soviet War News Weekly* (28 Mayıs 1942) içinde yeniden basıldı. Tevbe suresinin Sovyet çevirisi biraz değişiktir; doğrusu şöyledir: "puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün" (9:5).

²²³ Aktaran Werth, *Russia at War*, 575.

²²⁴ Conquest, *The Nation Killers*, 85-86; genel olarak Sovyetler Birliği'nde değişen Şamil algıları konusunda bkz. a.g.e., 84-94 ve 164-178; Bülent Gökay, "The Longstanding Russian and Soviet Debate over Sheikh Shamil: Anti-Imperialist Hero or Counter-Revolutionary Cleric?," Ben Fowkes (ed.), *Russia and Chechnia: The Permanent Crisis: Essays on Russo-Chechen Relations* (Londra, 1998), 25-64 içinde.

sine karşı çıkan herkes, Allah'a ve Peygamber'i Muhammed'e karşı çıkar."²²⁵

Kremlin'in kendi Müslüman nüfusuna yönelik politikasının sert bir tarafı da vardı. Stalin, Kırım'da ve Kafkasya'da düşmanla açık işbirliği olarak algıladıklarına karşı acımasız önlemlerle karşılık verdi. Savaş sırasında Sovyet propagandası Kırım Tatarlarını hainler tarafından kandırılmış olarak tarif edip, saf değiştirirlerse koşulsuz af teklif etmekle kalmadı, Müslüman işbirlikçilere karşı savaş çağrısında da bulundu.²²⁶ Müslüman Doğu topraklarında Alman işgalinin son haftalarında panik yaşandı. Kırım'da ve Kafkasya'da birçok Müslüman Almanlarla birlikte kaçmaya karar verdi. Alman ordusunun geri çekilmesini, uzun bir Kuzey Kafkasyalı kafilesi izledi. OSS'nin bildirdiğine göre, Almanlarla birlikte on binlerce kişi Kafkasya'dan ayrıldı.²²⁷ "Batıya doğru hareket eden uçsuz bucaksız kabileleri" tasvir eden *Völkischer Beobachter* bu durumu, on dokuzuncu yüzyıl gazavatı sırasında stratejik nüfus kaydırmalarıyla karşılaştırdı.²²⁸ Kırım'da Tatar liderler Alman yetkilileri en azından en önemli Müslüman işbirlikçileri tahliye etmeye ikna etmeye çalıştı.²²⁹ Ber-

²²⁵ Aktaran Bräker, *Kommunismus und Weltreligionen Asiens*, cilt 1, 127-128.

²²⁶ Kornelsen, İç Not ("Evakuierung der Krimtataren") 11 Kasım 1943, Berlin, BAB, R 6/143.

²²⁷ Stratejik Hizmetler Dairesi, Rapor ("German activity in connection with Caucasian groups"), 3 Kasım 1943, Washington, DC, USNA, USHMA, RG 6, Makara 15 üzerinden ulaşıldı.

²²⁸ Wolfgang Koerber, "Der Zug der Hunderttausend," *Völkischer Beobachter* (20 Ekim 1943).

²²⁹ Kırimal, Abdullah ve Loysal'dan Berger'e, 29 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/32; Schulte (SS Genel Merkez), İç Not ("Zurücknahme der Krimtataren bei Aufgabe der Krim durch die deutsche Wehrmacht"), 30 Ekim 1943, BAB, NS 31/32, SS'e başvurular konusunda; Kornelsen, İç Not ("Evakuierung der Krimtataren"), 11 Kasım 1943, Berlin, BAB, R 6/143, Wehrmacht'a ve Doğu Bakanlığına başvurular ve hiç olmazsa en önemli Müslüman liderleri tahliye etme isteği konusunda. Andreas Hillgruber, *Die Räumung der Krim 1944* (Berlin, 1959), Kırım'ın boşaltılması sırasında kaotik durumun bir anlatımını verir.

lin'deki el-Hüseyni'den bile yardım istediler. "Almanya'nın yanında yürüyen Müslüman dünyanın dini lideri" olarak hitap ettikleri Filistinliye, Kırımlı Müslümanların fiziksel imhasının eli kulağında olduğu uyarısında bulundular.²³⁰ Ama dişsiz müftü yardım edecek durumda değildi. Almanlar kendi birliklerini dışarı çıkarmakla meşguldü. Sonunda Simferopol Müslüman komitesinin birçok üyesi, komitenin eski başkanı Recep Kursaidov ve din kurulu başkanı Alimseyit Cemilov da aralarında olmak üzere az sayıda Müslüman, uçakla ya da gemiyle yarımada'dan kaçabildi.²³¹ Sonunda Almanya'ya ulaşan Kırımlı Müslümanlar, birlikte yaşamak ve çocuklarını İslami tarzda yetiştirmek amacıyla aynı bölgeye yerleştirilmeleri için el-Hüseyni'nin yardımıyla Almanlara başvurdular.²³²

Almanlar Kafkasya'dan ve Kırım'dan çekildikten sonra Stalin, hain olarak algıladığı Müslümanları (Hristiyan Volga Almanları ve Budist Kalmuklarla birlikte) sürgün etti.²³³

²³⁰ Kırımlı, Abdullah ve Loysal'dan el-Hüseyni'ye, 30 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 31/32; Schulte, İç Not ("Zukünftiges Schicksal der Krim-Mohammedaner"), 2 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/32.

²³¹ Kırımlı'dan Kürkcü'ye, 19 Aralık 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/96.

²³² El-Hüseyni'den Berger'e, 20 Ekim 1944, Oybin, BAB, NS 31/32. Anlaşılan savaşın son aylarında 1000 Kırımlı Tatar sivilî Styria'ya taşınmayı başardılar, bkz. Olzscha'dan Spaarmann'a, 4 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/32.

²³³ Kafkasya'daki ve Kırım'daki sürgünler konusunda bkz. Nekrich, *The Punished Peoples*, 36-65 (Kafkasya) ve 13-35 (Kırım); Pohl, *Ethnic Cleansing in the USSR*, 73-77 (Karaçaylar), 87-92 (Balkarlar), 79-86 (Çeçenler ve İnguşlar) 109-118 (Kırım Tatarları); Naimark, *Fires of Hatred*, 85-107, özellikle 92-99 (Kafkasya) ve 99-104 (Kırım); daha geniş bağlamda, Conquest, *The Nation Killers*; Vera Tolz, "New Information about the Deportation of Ethnic Groups in the USSR during World War 2," Carol Garrard ve John Garrard (ed.), *World War 2 and the Soviet People* (Londra, 1993), 161-179 içinde; özel olarak Kafkasya konusunda, Alf Grannes, "The Soviet Deportation in 1943 of the Karachays: A Turkic Muslim People of North Caucasus," *Journal of Muslim Minority Affairs* 12, 1 (1991), 55-68; William Flemming, "The Deportation of the Chechen and Ingush Peoples: A Critical Examination," Fowkes (ed.), *Russia and Chechnia*, 65-86 içinde; Daniel Bohse, "Ahndung einer

17 ve 18 Mayıs 1944'te Kırım'ın bütün Müslüman Tatar nüfusu, zorla Orta Asya'ya ve Kazakistan'a aktarıldı. Nisan'da Sovyetler Kırım'ı geri aldıktan sonra, işbirlikçi sayılan çok sayıda Kırımlı Müslüman, NKVD kadrolarınca idam edildi. Simferopol'un Müslüman mahallelerinde sokaklar telefon direklerine ve ağaçlara asılmış cesetlerle doluydu. Kafkasya'da Sovyet yetkililer Karaçaylıları, Balkarları, Çeçenleri ve İnguşları yüksek ihanetle suçladı. Balkarların durumunda, Kurban Bayramı kutlaması ihanet suçlamasını destekleyen kanıt işlevi gördü.²³⁴ Kasım 1943'te bütün Karaçay nüfusu Orta Asya ve Kazakistan'a taşındı. 1944 Martı'nın başında Balkarlar, Kazakistan'a ve Kırgızistan'a sürüldü. Çeçenistan-İnguşetya Almanlar tarafından hiçbir zaman tam işgal edilmemesine rağmen, bölgede Sovyet karşıtı dağınık ayaklanmalar Kremlin'de öfke yaratmıştı. 1944 Şubatının sonunda Çeçenler ve İnguşlar sürgün edildi. Yuvalarına veda eden bazıları, La-ilahe illallah sözlerini fısıldadı.²³⁵

'zweiten Front' im Kaukasus? Die Deportation der Tschetschenen und Inguschen in den Jahren 1942–1945 und die Mär von der kollektiven Kollaboration mit dem deutschen Aggressor," *Hallische Beiträge zur Zeitgeschichte* 9 (2001), 37–55; özel olarak Kırım konusunda, Fisher, *The Crimean Tatars*, 162–179; Williams, *The Crimean Tatars*, 382–90; Brian G. Williams, "The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars," *Journal of Contemporary History* 37, 3 (2002), 323–347; Brian G. Williams, "Hidden Ethnocide in the Soviet Muslim Borderlands: The Ethnic Cleansing of the Crimean Tatars," *Journal of Genocide Research* 4, 3 (2002), 357–373.

²³⁴ Nekrich, *The Punished Peoples*, 61–62.

²³⁵ Aktaran (yanlış çevrilmiş) a.g.e., 58.

BÖLÜM BEŞ

Balkan Savaşı ve İslam

1941 baharında Yugoslavya Krallığına giren Alman birlikleri, Müslüman nüfusun büyük bölümünden gördükleri coşkulu karşılamaya şaşırdı. Maxmilian von Weichs'in istilacı II. Ordusunda Dışişleri Bakanlığının irtibat subayı olan Anton Bossi Fedrigotti, Müslümanlar tarafından bu kadar neşeyle selamlanan askerlerin şaşırdığını bildirdi; ama hemen ardından, Müslümanlar ülkeye egemen olan Ortodoks Sırpların her zaman en amansız hasmı oldukları için, bu tepkinin "çok doğal" olduğunu da açıkladı.¹ Saraybosna'da, diyordu Fedrigotti, İslami liderler taraftarlarını, Alman istilasından duydukları neşeyi ifade etmek için sokakları bayraklarla süslemeye çağırmıştı.² Kentin işgalinin ertesi günü, Almanlar Arşidük Franz Ferdinand suikastını abideleştiren levhayı sökerken, Müslüman bir kalabalık sevinç gösterisi yaptı. Ardından, Miljacka Irmağı kıyısında gerçekleşen bir Alman askeri geçit törenine katıldılar. "Müslüman ahalinin bugünkü ruh hali, burada, Almanya'dan çok uzakta, Führer'e büyük bir hayranlık duyulduğunu gösterdi," diyordu Fedrigotti. Birkaç gün sonra, Hitler'in doğum günü vesilesiyle Müslüman liderler, camilerde Alman askeri yetkililerin de davet edildiği kutlama niyazı ve kitlesel toplantılar düzenledi.³ Kuşkusuz, Müslüman nüfusun coşkusuyla ilgili

¹ Fedrigotti'den Dışişleri Bakanlığına, 27 Nisan 1941, Belgrad, PA, R 60681.

² Fedrigotti'den Dışişleri Bakanlığına, 21 Nisan 1941, Saraybosna, PA, R 60681 (ayrıca PA, R 27363 içinde).

³ Fedrigotti'den Dışişleri Bakanlığına, 19 Nisan 1941, Ključ, PA, R 60681 (ayrıca PA, R 27363 içinde); Fedrigotti'den Dışişleri Bakanlığına, 27 Nisan 1941, Belgrad, PA, R 60681.

Alman raporlarını ihtiyatla okumak gerekir. Almanlar yalnızca gördüklerini kaydedebilirdi ve Mihver saldırganlığına karşı çıkan Müslümanlar sessiz kaldılar ya da kaygılarını gizlice ifade ettiler. Müslümanların istilaya yönelik tutumları pek genelleştirilemez, ama büyük çoğunluğu çöken krallığa fazla sadakat hissetmiyordu (Resim 5.1, 5.2 ve 5.3).

Bölgenin Müslümanları, tarihlerinin büyük bir bölümünde, önce Osmanlıların, sonra 1878'den itibaren Habsburg monarşisinin ve 1918'den sonra da Yugoslav krallığının yönetimi altında, dinsel yaşamlarında ve örgütlenmelerinde belli bir özerkliğe ve özel haklara sahip oldular. Ama Yugoslav yönetimi, emperyal seleflerinden daha az hoşgörülü olduğunu hızla kanıtlamıştı.⁴ Güçlü Yugoslav Müslüman Örgütünün

⁴ Osmanlı Balkanlar'ında İslam konusunda bkz. Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804* (Seattle, WA, 1977); daha sonraki evre için, Habsburg yönetiminde İslamla ilgili de iyi bir değerlendirmeye sunan Fikret Karčić, *The Bosniaks and the Challenge of Modernity: Late Ottoman and Habsburg Times* (Saraybosna, 1999). Habsburg döneminde İslam konusunda bkz. Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1978–1914* (New York, 1981); Ferdinand Hauptmann, "Die Mohammedaner in Bosnien-Hercegovina," Adam Wandruszka ve Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, cilt 4 (*Die Konfessionen*) (Viyana, 1985), 670–701 içinde; Muhamed Mufaku al-Arnaut, "Islam and Muslims in Bosnia 1878–1918: Two Hijras and Two Fatwās," *Journal of Islamic Studies* 5, 2 (1994), 242–253; Rupert Klieber, *Jüdische–Christliche–Muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie, 1848–1918* (Viyana, 2010), 157–168; Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu, 1878–1945* (*Zagreb'de Müslümanlar, 1878–1945*) (Zagreb, 2007), 29–51; Alexandre Popovic, *L'Islam balkanique: Les Musulmans du Sud-Est européen dans la période post-ottomane* (Berlin, 1986), 269–310. İki savaş arası yıllarda Yugoslavya'da İslam konusunda bkz. Sabina Ferhadbegović, "Fes oder Hut? Der Islam in Bosnien zwischen den Weltkriegen," *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit* 5, 2 (2005), 69–85; Xavier Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy? Islamic Reformism and Revivalism in Inter-War Bosnia-Herzegovina," Clayer ve Germain (ed.), *Islam in Inter-War Europe*, 313–343 içinde; Muhammed Aruçi, "The Muslim Minority in Macedonia and Its Educational Institutions during the Inter-War Period," Clayer ve Germain (ed.), *Islam in Inter-War Europe*, 344–361 içinde; Fikret Karčić, "The Reform of Shari'a Courts and Islamic Law in Bosnia and Herzegovina, 1918–1941," Clayer ve Germain (ed.), *Islam in Inter-War Europe*, 253–270 içinde; Fik-

5.1 Yugoslavya'nın düşüşünden sonra Saraybosna'da Alman askerler ve Müslümanlar, 1941 (Bosna-Hersek Tarih Müzesi Arşivi, Saraybosna).

(*Jugoslovenska Muslimanska Organizacija*) başkanı Mehmed Spaho'nun liderliğinde Müslümanlar, iki savaş arası dönemde dinsel özerkliklerini büyük ölçüde korumalarına rağmen, büyük bölümü Ortodoks Sırp egemenliği altında kendini ezilmiş hissediyordu (Katolik Hırvatların çoğu gibi) ve 1941'de Yugoslavya'nın düşüşünü memnuniyetle karşıladı.

Alman yetkililer Balkanlar'da Müslüman nüfusla yakın ilişki kurmak için başlangıçta çok az girişimde bulundu.⁵ As-

ret Karčić, *Šeriatski Sudovi u Jugoslaviji 1918–1941* (Yugoslavya'da Şeriat Mahkemeleri 1918–1941) (Saraybosna, 1986); Atif Purivatra, *Jugoslovenska Muslimanska Organizacija u Političkom Životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Sırpaların, Hırvatların ve Slovenlerin Krallığının Siyasal Yaşamında Yugoslav Müslüman Örgütlenme) (Saraybosna, 1974); Musnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883–1939): Politička Biografija* (Mehmed Spaho [1883–1939]: Siyasal Biyografi) (Saraybosna, 2009); Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 53–166; Popovic, *L'Islam balkanique*, 310–336. İçgörülü bir anlatım: Ingomar Heyer, *Beiträge zur Kenntnis des Islam in Bosnien und der Hercegovina* (Tübingen, 1940).

⁵ Almanya'nın eski Yugoslav Krallığının topraklarındaki savaşı konusunda bilimsel çalışmalar Müslüman nüfusu ele almıştır, ama İslama yönelik

lında Hitler 1941 baharında Yugoslavya Krallığı dağıldığında Müslüman topraklara bulaşma niyetinde değildi. Alman birlikleri Sırbistan'ı işgal ederken, Müslüman bölgeler İtalyanların (Novi Pazar Sancağı da dahil Karadağ), Bulgarların (Makedonya) ve en önemlisi, yeni yaratılan ve eski Yugoslav krallığı Müslümanlarının çoğunluğunu yöneten Hırvat Ustaşa devletinin (Bosna-Hersek) yönetimi altında girdi. Ancak 1942'nin sonunda savaşın hız kazanması, sonunda Almanların bölge Müslümanlarıyla siyasi ilişki kurmasına yol açacaktı.

Faşist bir Katolik Hırvatistan görüşüne sahip Ustaşa rejiminin, kendi Müslüman uyruklarına fazla saygısı olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Yine de Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin *Poglavnik*'i Ante Pavelić Yahudileri öldürürken ve Ortodoks Sırlara eziyet ederken, Müslüman nüfusu en azından resmi olarak barındırmaya çalıştı. İslamı ikinci devlet dini yaptı ve Ustaşa yetkilileri, Müslümanları "Hırvat halkının çiçeği" ilan etti.⁶ Rejim çok sayıda Müslüman lider istihdam

Alman politikasını sistematik olarak araştırmadan. En kapsamlı eser: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, özellikle 466–510. Özel olarak Bosna konusunda bkz. Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, özellikle 4–62 ve 164–196; Enver Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija: Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh (Musliman Özerkçi Hareket ve 13. SS Tümeni: Bosna-Hersek'in Özerkliği ve Hitler'in Üçüncü Reich'i)* (Saraybosna, 1987), özellikle 81–90 ve 149–153; Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia*; Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War*; Emily Greble, *Sarajevo, 1941–1945: Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe* (Ithaca, NY, 2011). Almanya'nın bölgedeki savaşı üzerine önemli genel incelemeler: Martin Broszat ve Ladislaus Hory, *Der Kroatische Ustascha- Staat 1941–1945* (Stuttgart, 1965); Gert Fricke, *Kroatien 1941–1944: Der "Unabhängige Staat" in der Sicht des deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram Glaise v. Horstenau* (Freiburg, 1972); Paul N. Hehn, *The German Struggle against Yugoslav Guerrillas in World War II* (New York, 1979); Klaus Schmider, *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941–1945* (Hamburg, 2002); Meyer, *Blutiges Edelweiß*; Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia* (New York, 2008); Ben Shepherd, *Terror in the Balkans: German Armies and Partisan Warfare* (Cambridge, MA, 2012).

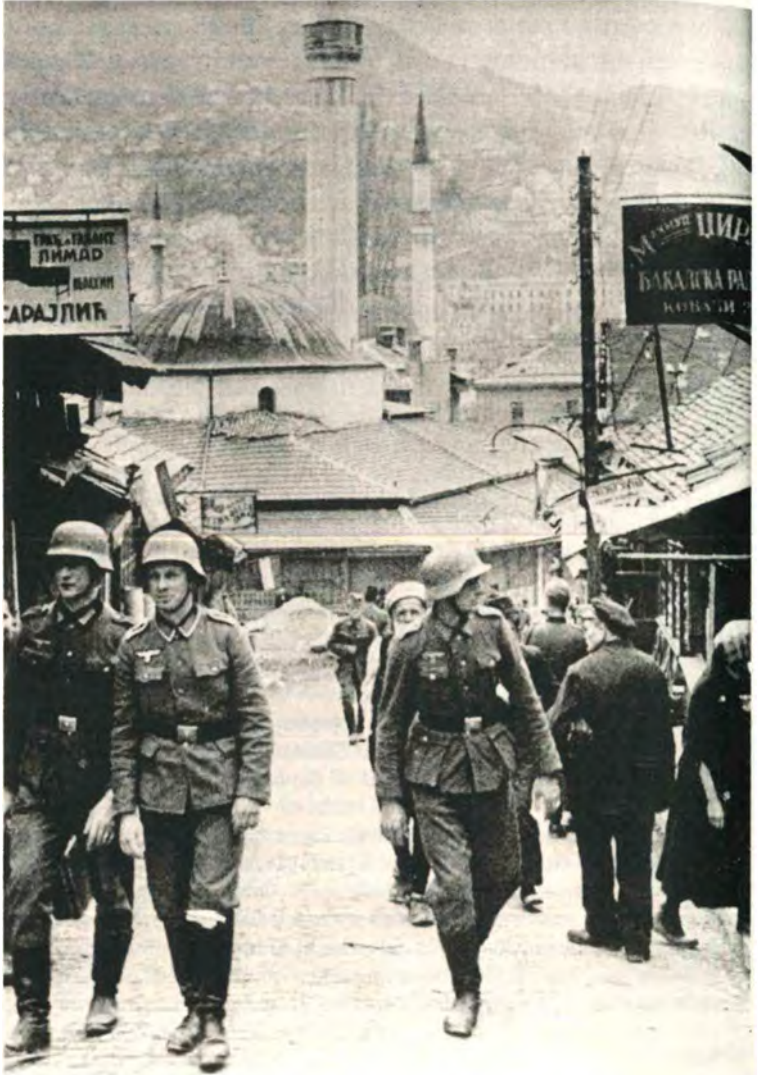
⁶ Ustaşa devletinde İslam konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 488–494; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 68, 85–87, 166–169 ve 172; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 9–20; Hoare, *The Bosnian Muslims in*

etti; bunların en önemlisi, Ustaşa devletinin ateşli bir savunucusu olan ve şeriat mahkemelerini, medreseleri ve vakıf mallarını en azından resmi olarak devam ettiren Zagreb müftüsü İsmet Müftić'ti. Yeni hükümet Zagreb'in merkezinde devasa Poglavnik Camiini (*Poglavnikova Džamija*) bile açtı (Resim 5.4 ve 5.5). Ne var ki, çok geçmeden Müslüman nüfus, şiddetli bir iç savaşın çapraz ateşine yakalandı.

1942'nin başından itibaren Hırvat rejimi, komünist partizanlar ve Ortodoks Sırp Çetnikler arasında şiddetli bir çatışma Balkanlar'ı tümüyle kapladı.⁷ Tito olarak bilinen eski

the Second World War; Greble, *Sarajevo*, özellikle 58, 76–81, 84–85, 120–129, 192–195, 213–217 ve 253; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 167–386; Popovic, *L'Islam balkanique*, 336–342.

⁷ İç savaşta Müslüman nüfus konusunda bkz. not 5'teki literatür, özellikle Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 491–494; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 63–118 ve 169–177; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 29–62; Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War* ve Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia, 1941–1945: A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres* (Chicago, 1961), 119–126; Yeshayahu Jelinek, "Nationalities and Minorities in the Independent State of Croatia," *Nationalities Papers* 8, 2 (1980), 195–210, özellikle 200–203; Yeshayahu Jelinek, "Bosnia-Herzegovina at War: Relations between Moslems and Non-Moslems," *Holocaust and Genocide Studies* 5, 3 (1990), 275–292; Tomislav Dulić, "Mass Killing in the Independent State of Croatia, 1941–45: A Case for Comparative Research," *Journal of Genocide Research* 8, 3 (2006), 255–281, özellikle 265–270; Damir Mirković, "Victims and Perpetrators in the Yugoslav Genocide, 1941–1945: Some Preliminary Observations," *Holocaust and Genocide Studies* 7, 3 (1993), 317–332, özellikle 321–322; Valeria Heuberger, "Islam and Muslims in Bosnia-Herzegovina during World War II: A Survey," Lieke Gevers ve Jan Bank (ed.), *Religion under Siege*, cilt 2 (Leuven, 2007), 175–193, özellikle 183–188 içinde; Alexander Korb, *Im Schatten des Weltkriegs: Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945* (Hamburg, 2013). Bosna'da iç savaşta Müslümanlara ilişkin kusursuz değerlendirmeler için bkz. Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (Londra, 1994), 174–192; Marko Attila Hoare, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day* (Londra, 2007), 197–308; Robert J. Donia, *Sarajevo: A Biography* (Londra, 2006), 168–203. Vladimir Dedijer ve Antun Miletic (ed.), *Genocid nad Muslimanima, 1941–1945: Zbornik Dokumenta i Svedočenja (Müslümanlara Karşı Soykırım, 1941–1945: Bir Belgeler ve Tanıklıklar Derlemesi)* (Saraybosna, 1990) iç savaş ve Müslümanlara karşı Çetnik şiddeti üzerine birincil belgelerin bir derlemesini sunar.

5.2 Saraybosna sokaklarında Alman askerleri, 1941 (Ullstein).

5.3 Saraybosna'da Müslüman kadınlarla konuşan Alman askerler, 1941 (Ullstein).

Habsburg askeri ve Bolşevik devrimci Josip Broz'un öncülük ettiği partizanlar hem Ustaşa birlikleriyle hem Çetniklerle çarpışmaktaydı. Dragoljub "Draza" Mihailoviç yönetiminde monarşinin geri getirilmesi ve Büyük Sırbistan için savaşan Çetnik hareketi yalnızca Ustaşa birliklerine ve Katolik köylere karşı değil, Tito'nun partizanlarına karşı da savaşmaktaydı. Müslüman nüfus sürekli her üç tarafın saldırısına uğradı. Ustaşa yetkilileri, Tito'nun partizanlarıyla ve Çetnik milislerle savaşmak ve Sırp Ortodoks bölgeleri kontrol etmek için Müslüman ordu birliklerini kullanmıştı. Çok geçmeden Müslüman köyler hem partizanların hem Çetniklerin misilleme saldırılarına hedef oldu. Hersek'te Ustaşa otoritesinin her zaman istikrarsız olduğu bölgeleri ile Doğu ve Güney Bosna'da Müslümanlara karşı Çetnik misillemeleri özellikle şiddetliydi. Mihailoviç bütün köyleri yakıp yerle bir etti. Müslümanların boğazını keserek öldüren adamları etrafa korku saçtı. Öldürülen Müslüman sayısına ilişkin tahminler on binlere ulaştı. Paveliç'in İslama yönelik sıcak sözlerine rağmen, Ustaşa yetkilileri bu katliamları önlemek için fazla bir şey yapmadı. Daha kötüsü, Müslüman liderlerin Çetnik ve partizan komutanlarıyla yerel ateşkes anlaşmaları yaptığı bölgelerde, Katolik Ustaşa birlikleri Müslüman ahalie baskı uygulayarak buna karşılık verdi. Alman askeri raporları, Müslümanlarla Hırvat devleti arasında artan uyumsuzluğa işaret ediyordu.⁸ Bosna'da ve Hersek'te giderek daha fazla sayıda Müslüman lider bağımsızlık talebinde bulunuyordu.

⁸ 18 Şubat 1942'de, Zagreb'deki Alman elçi Siegfried Kasche, yerel Müslüman gruplardan (Müslüman) Ustaşa yetkililerine dinsel baskıdan yakının başvurularını Berlin'e ilettiler, bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 18 Şubat 1942, Zagreb, PA, R 60608 ve ekli Muhtıra ("Beschwerde der muselmanischen Bezirksbeauftragten von Prijedor an einige angesehene Muselmanen"), 23 Eylül 1941, Prijedor, PA, R 60608; Muhtıra ("Denkschrift des Sarajevo Ulema- Verein 'El Hida-ja'"), 12 Ekim 1941, PA, R 60608; Muhtıra ("Denkschrift der muselmanischen Vertreter aus Banja Luka"), 12 Kasım 1941, Banja Luka, PA, R 60608.

5.4 Zagreb'de İvan Meštrović Sanat Pavyonundan dönüştürülen Pogačnik Camii, 1944 (*Hırvat Tarih Müzesi Arşivi, Zagreb*).

Öz savunma için Müslüman milis kuvvetler oluşturma girişimleri bir bütün olarak başarılı olmadı. Önde gelen bazı Müslüman temsilciler son çare olarak Almanlara yöneldi. Hitler'e hitaben yazılan 1 Kasım 1942 tarihli bir muhtıradan, Bosna-Hersek'te Alman koruması altında Müslüman özerkliği istediler.⁹ Müslüman nüfusun içinde bulunduğu

⁹ Halk Komitesi ("Volkskomitee"), Muhtıra, 1 Kasım 1942, Saraybosna, PA, R 261144. Yirmi sayfalık muhtıra önce ordu yetkililerince değerlendirildi ve ardından 1942'nin sonunda Hitler'e iletildi, bkz. Wehrmacht İstihbarattan Reich Kançılıryasına, 28 Aralık 1942, Berlin, PA, R 261144; Reich Kançılıryası muhtırayla ilgili Dışişleri Bakanlığına danıştı, bkz. Stutterheim'dan (Reich Kançılıryası) to Heimbürg'a (Dışişleri Bakanlığı), 4 Ocak 1943, Berlin, PA, R 261144; bu, Dışişleri Bakanlığında tartışmaya neden oldu, bkz. PA, R 261144 içindeki bel-

zor durumdan yakınan temsilciler, Katolik Kiliseye, Çetnik Ortodoksluğa ve komünist partizanlara verip veriştirirken, “Hitler’e sevgi ve sadakat”lerini dile getirdiler.¹⁰ Müslümanlar davalarını güçlendirmek için pan-İslami referanslar kullanmaya çalışıp, Bosnalı Müslümanların dünyadaki “300 milyon Müslüman”ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve “Yahudiliğe, Farmasonluğa, Bolşevizme ve İngiliz sömürgecilere” karşı Mihverle birlikte olmaya istekli olduklarını vurguladılar. Alman rejiminden koruma isteyen öteki “ezilen Müslüman halklar”a da işaret ettiler.¹¹

Almanlar ikilimdeydi. Berlin, Ustaşa devletini ve Müslüman Bosna-Hersek toprakları üzerindeki egemenliğini kabul etti. Hitler Zagreb’e yalnızca diplomatik ve askeri temsilciler göndermişti; bunların en önemlileri Wehrmacht’ın Hırvatistan’daki temsilcisi olarak akredite olan Avusturyalı Nazi emektarı General Edmund Glaise von Horstenau ile Almanya’nın Zagreb’deki elçisi *SA-Obergruppenführer* Siegf-

geler. Muhtıra ve Almanlara ve İtalyanlara Müslüman başvuruları konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 489 ve 494–496; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 19, 168 177–180; Redžić, *Muslimansko Autonomashtvo i 13. SS Divizija*, 71–79; Greble, *Sarajevo*, 163–166; tam muhtıranın Hırvatça çevirisi için, Dedijer ve Miletić (ed.), *Genocid nad Muslimanima*, 249–264. Alman yanlısı bazı Müslüman liderler 1941 istilasından sonra Almanlara benzer dilekçeler göndermişti, bkz. Kuna’dan Hitler’e, 20 Nisan 1941, Saraybosna, PA, R 60681; Bosnalı Temsilcilerden (on yedi Müslüman tarafından izmalı) 132. Tümen Komutanlığına, 22 Nisan 1941, Bosanska Krupa, PA, R 60681. Sonraki aylarda Müslüman özgerkçiler defalarca Almanlara yönelmişti. 1941 sonbaharında Reis-ül-Ulema Fehim Spaho, yardım almak için Saraybosna’daki Alman konsolosluğuyla ilişki kurdu ve 1942’nin başında Bosna-Hersek’ten Müslüman bir temsilci Zagreb’deki Alman konsolosluğuna Kudüs müftüsüne hitaben, Alman koruması altında Müslüman özerkliği isteyen bir muhtıra gönderdi, bkz. Kasche’den Dışişleri Bakanlığına, 18 Şubat 1942, Zagreb, PA, R 60608; Salihagić’ten (Bosna-Hersek Vakıf Komitesi Başkanı) el-Hüseyni, tarihsiz (Ocak 1942), Banja Luka, PA, R 60608.

¹⁰ Halk Komitesi (“Volkskomitee”), Muhtıra, 1 Kasım 1942, Saraybosna, PA, R 261144.

¹¹ A.g.e.

5.5 Ali Aganović, Ante Pavelić, İsmet Müftü ve Siegfried Kasche Zagreb Camii'nin açılışında, 1944 (*Hırvat Tarih Müzesi Arşivi, Zagreb*).

ried Kasche'ydi. Kasche Müslümanlara fazla sempati duymuyordu ve Ustaşa rejimini sonuna kadar destekleyecekti. İslamın siyasal önemine inanmasına ve Güneydoğu Avrupa'da Almanya'nın Müslümanlara yönelik politikasının küresel içerimleri –ya da “İslam dünyasındaki yankıları”– konusunda uyarıda bulunmuş olmasına rağmen, Almanya'nın Hırvatistan elçisi olarak kendi siyasal nüfuzunun Ustaşa rejiminin istikrarına bağlı olduğunun da farkındaydı.¹²

Ne var ki, pratikte durum değişiyordu.¹³ 1942 sonbaharından itibaren, Hırvat devletinin parçaları, özellikle Bosna-Hersek kontrolden çıkıyor gibi görününce, Alman birlikleri Müslüman topraklara giderek daha fazla bulaşmaya başladı. Bütün operasyon alanları Alman askeri komutası altında toplandı; Paveliç, Hırvatistan'ın parçaları üzerindeki egemenliğinden fiilen vazgeçmek zorunda bırakıldı. 1942'nin sonunda Horstenau, Hırvatistan'daki Alman birliklerinin komutanı olan General Rudolf Lüter ile iktidarı paylaşmak zorunda kaldı. 1943'ün başında, İç Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te bütün âsilere karşı büyük bir saldırı başlatıldı. Çok geçmeden SS de işe karışacaktı. 1943 Martının sonunda Himmler, *SS-Brigadeführer* Kanstantin Kammerhofer'i resmi SS komiseri olarak Zagreb'e gönderdi. Kammerhofer'in hem Ustaşa yetkililerine hem Alman elçi Kasche'ye saygısı sınırlıydı. Bütün şikayetleri göz ardı ederek, Kuzey Hırvatistan'ı derhal SS denetimi altına aldı. SS'in sarsak Ustaşa güvenlik kuvvetlerinden daha etkili olacağına inanan Wehrmacht itiraz etmedi. Kasche giderek kenara çekilip yalıtıldı. 1943'ün sonuna gelindiğinde SS etkisini daha da güçlendirmişti.

¹² Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 18 Şubat 1942, Zagreb, PA, R 60608; Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 22 Nisan 1942, Zagreb, PA, R 60607; Kasche, Rapor (“Politische Gesichtspunkte für Propagandaarbeit in Kroatien”), tarihsiz (1943), Zagreb, PA, R 27795, Kasche'nin İslam ve İslam dünyasıyla ilgili görüşüne ilişkin içgörüler sunar.

¹³ Balkanlar'da 1942-1943'teki yoğunlaşmış Alman müdahalesi üzerine, bkz. 5 nolu nottaki literatür.

1944 baharı ile sonbaharı arasında Sava, Drina, Spreça ve Bosna'daki Müslüman alanları fiilen yönetti.

Ustaşa otoritesini Kasche'den ve Dışişleri Bakanlığından daha az dert edinen Wehrmacht ve daha önemlisi SS Müslümanları yararlı müttefik olarak gördü. Askeri raporlar ve iç evraklar Balkan Müslümanlarının Alman yanlısı tutumuna ve daha geniş Müslüman dünya üzerindeki etkilerine sürekli işaret etmekteydi. Rudolf Lüters 1943 baharında bir raporda, Müslümanların pan-İslami özelliğinin Çetnikleri kışkırttığını yazdı. "Özellikle ulus-üstü, din belirlenimli davranış, ulusal gururu her şeyden önemli olan Sırpı kızdırır."¹⁴ Bosna'da savaşan Alman birliklerine bilgi veren bir Wehrmacht komutanı yalnızca Müslümanların Alman yanlısı tutumunu değil, Bosna-Hersekli "950.000 Müslüman"ın "Büyük Alman Reich'i ve Mihver karşısında 50.000.000 kadar Müslümanı temsil ettiğinin farkında" olduklarını da vurguladı.¹⁵ Bu nedenle, Müslüman nüfusa Alman desteği "diğer Müslüman ülkeler" üzerinde bir propaganda etkisi de yaratıyordu. Bu görüşler SS istihbaratındaki subaylar ve sahadaki diğer Alman yetkiler tarafından da paylaşılmaktaydı.¹⁶ Bir dizi neden -Müslüman nüfusun Alman yanlısı tutumuna ilişkin düşünce ve İslam dünyası içindeki önemlerine iliş-

¹⁴ Lüters, Rapor ("Aufstandsbewegung der Cetniks"), 5 Mayıs 1943, yer belirsiz, BA-MA, RS 3-7/16.

¹⁵ Wurianek (Ordu), Rapor ("Bericht über Bosnien"), 10 Temmuz 1943, Graz, BA-MA, RH 31III/5; Wurianek, Konuşma ("Vortrag vor der Mannschaft der Kampftruppe Ost- und West- Bosnien"), 10 Temmuz 1943, Graz, BA-MA, RH 31III/5.

¹⁶ SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğü, İstihbarat Raporu ("Muselmanenproblem") tarihsiz, yer belirsiz, BAB, R 58/92; sahadaki diğer gözlemcilerin görüşleri için, NSDAP Hırvatistan Örgütü, Rapor ("Monatsbericht"), 31 Aralık 1942, Saraybosna, BA-MA, RH 31III/5, NSDAP Landesgruppenleiter Rudolf Empting tarafından Horstenau'ya iletili, 13 Ocak 1943, Zagreb, BA-MA, RH 31III/5; Hille (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*), Rapor, 19 Ağustos 1942, Zagreb, Rus Devlet Askeri Arşivi (*Rossiiskii Gosudarstvenni Voennyi Arkhiv*), Moskova (RGVA), Özel Koleksiyon (*Osobyi Archive*), USHMA, RG 11/Makara 131 üzerinden ulaşıldı.

kin değerlendirmeler–1943’ün başından itibaren bölgeyi sakinleştirmeye çalışan Wehrmacht’ın ve SS’in Müslümanlarla işbirliği aramasına yol açtı.

Kısa sürede Alman ordusu Balkanlar’daki operasyonlarını arttırdınca, Wehrmacht ve SS bu politikayı, İtalyanların işgal ettiği alanlardaki Müslümanları da kapsayacak şekilde genişletti. 1943’ün başında Alman birlikleri Karadağ ile Sırbistan arasındaki Müslüman dağ kuşağı Sancak bölgesine girdi; bu bölge, iç savaş tırmanınca Çetniklerin Müslümanlara yönelik katliamlarına gözlerini kapatan İtalyanların yönetimi altındaydı. Alman ordu komutanlığı askerlere yalnızca Müslümanlara müttefik gibi davranmalarını emredip, nüfusun geri kalan kısmına acımasız davranmaya teşvik etti.¹⁷ 1943 sonbaharında, İtalya cephe değiştirip Balkanlar’dan çekilince, Sancak resmi olarak Alman birliklerine devredildi. Dahası, Kosova’yı da içine alan ve 1939’dan beri İtalyan işgali altında olan Arnavutluk’un Müslüman çoğunluğu da, ülkede kukla bir rejim kuran Almanların denetimi altındaydı.¹⁸ Kuzeyba-

¹⁷ Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 119. Ayrıca, SS ve Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Sancak’ın pasifleştirilmesi için Müslümanların kullanılması konusunda anlaştı, bkz. Gredler (Dışişleri Bakanlığı), İç Not (“Bericht des Ustascha-Kommissars Murat Bayrović über die Lage im Sandschak”), 12 Nisan 1943, Berlin, PA, R 100998. Karl Wilhelm Thilo, “Der Einsatz auf dem Balkan,” Hubert Lanz (ed.), *Gebirgsjäger: Die 1. Gebirgsdivision 1935–1945* (Bad Nauheim, 1954), 242–277, özellikle 253 ve 245–246 içinde, sahada Müslümanlarla işbirliğini tarif eder.

¹⁸ Alman kontrolünde Arnavutluk konusunda bkz. Bernd J. Fischer, *Albania at War 1939–1945* (Londra, 1999), 157–256; Bernd J. Fischer, “German Political Policy in Albania, 1943–1944,” Richard B. Spence ve Linda Nelson (ed.), *Scholar, Patriot, Mentor: Historical Essays in Honor of Dimitrije Djordjević* (Boulder, CO, 1992), 219–233 içinde; Hubert Neuwirth, *Widerstand und Kollaboration in Albanien 1939–1944* (Wiesbaden, 2008); Christoph Stamm, “Zur deutschen Besetzung Albaniens 1943–1944,” *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 30, 2 (1981), 99–120; Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History* (Londra, 1998), 304–313; savaş zamanı Arnavutluk’ta din konusunda, Popovic, *L’Islam balkanique*, 36–42; Roberto Morozzo della Rocca, *Nazione e religione in Albania (1920–1944)* (Bologna, 1990), 167–246, ülkenin İslami kuramlarına ve ulemanın işini Almanların karışmadığına işaret eder.

tı Yunanistan'ın Arnavutluk'la sınır olan ve yine İtalyanların yönettiği Epir bölgesinde de Alman askeri yetkilileri, bölgeyi sakinleştirmek için milis sağlayan Arnavut Müslüman Çam azınlıkla işbirliği aradı.¹⁹ Hitler'in Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'dan sorumlu tam yetkili temsilcisi ve Balkan Müslümanlarıyla bir ittifakın ateşli destekçisi Hermann Neubacher, bu topraklara Alman müdahalesini yönetti.

Her zamanki gibi, Hitler, Almanların Müslümanlarla flörtünü onayladı. Güneydoğu Avrupa'daki durumu Führer Karargâhında düzenli olarak tartışan Neubacher savaşta sonra, Hitler'in bölgede "olumlu [bir] Müslüman politikası"nın (*positive Muselmanenpolitik*) destelediğini hatırlattı.²⁰ Neubacher'e göre, Hitler'in Balkanlar'daki Müslümanlara ilişkin görüşü, pan-İslami içerimleriyle ilgili değerlendirmelerden de etkilendi. "Balkan İslamının Ortadoğu

¹⁹ Epir bölgesi Müslümanları konusunda bkz. Mark Mazower, "Three Forms of Political Justice: Greece, 1944–1945," Mark Mazower (ed.), *After the War Was over: Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943–1960* (Princeton, NJ, 2000), 24–41, 24–26 içinde; Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 151–152, 204, 463–476, 539 620–621; Fischer, *Albania at War*, 70–76, 85 ve 168–169; Çamların bakış açısından bir anlatım için, Beqir Meta, *The Cham Tragedy* (Tiran, 2007), 59–105; Robert Elsie ve Bejtullah D. Destani (ed.), *The Cham Albanians of Greece: A Documentary History* (Londra, 2013), 335–394 içindeki belgeler. Almanya'nın Yunanistan Müslümanlarına yönelik politikası bu bölümde elen alınmaz. Öyle görünüyor ki, Yunanistan'da işgal politikalarında yalnızca marjinal bir rol oynamış; ama Ege'de ordu yetkilileri, Alman işgal rejimini istikrara kavuşturmak için Rodos müftüsü Şeyh Süleyman Kasloğlu gibi dinsel şahsiyetleri yanına almaya çalışmış, bkz. Doğu Ege Komutanı Karargâhı, Rapor ("Stimmungsbericht"), 17 Kasım 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19XI/38. Kasloğlu savaş sırasında adanın Murat Reis Camiinin minberinde paha biçilmez Tevrat rulolarını sakladı, bkz. Isaac Benatar, *Rhodes and the Holocaust: The Story of the Jewish Community from the Mediterranean Island of Rhodes* (Bloomington, IN, 2010), 22–23 ve 84. Alman askeri yetkilileri işgal altındaki Yunanistan'da yaklaşık 130.000 kişi yaşadığını tahmin etti, bkz. Kara Kuvvetleri E Grubu Yüksek Komutası Karargâhından Güneydoğu Komutanı Karargâhına, tarihsiz (Mart 1944), yer belirsiz, BA-MA, RH 19XI/10b.

²⁰ Neubacher, *Sonderauftrag Südost*, 32–33 ve similarly, 160.

bakımından siyasal önemi"ni değerlendiren Neubacher, bağlantıyı anlaşılması kolay terimlerle Hitler'e açıklamaya çalışmıştı: "Sancaklı bir Müslümanı vurduğunuz zaman, Kahire'de bir öğrenci tepki gösterir!" Bu tür savlar Hitler'i ikna etti; ifadeden o kadar çok etkilendi ki, çok geçmeden kendisi de kullandı. Savaşın yıllar sonra Neubacher bu görüşleri tekrarlayacak, Balkan Müslümanlarının kaderinin bütün İslam dünyasındaki müminlerce yakından izlendiğini iddia edecekti.²¹

Gerçekten de Almanlar bölgeyi stratejik olarak haritalandırırken, Müslümanları öncelikle dinsel bakımdan tanımladılar.²² Bu bir ölçüde sahadaki durumun bir sonucu. Balkanlar'da uzun bir süre etnik ve dilsel ayrımlar marjinal olunca, din komünal farklılığın başlıca belirleyeni olmuştu. İster Roma Katolik, ister Doğu Ortodoks, ister Yahudi, ister Müslüman olsun, inanç bağları güçlüydü. Elbette bu cemaatlerden hiçbiri homojen ve aralarındaki çizgiler geçilmez olmamasına rağmen, bütün bölgenin toplumsal ve siyasal manzarasını şekillendirdiler. Parçalanmış imparatorluklar ve yükselen milliyetçilikler çağın-

²¹ A.g.e., 32

²² Balkanlar'ın Müslüman bölgelerinde din ile siyasetin keşimi konusunda bkz. Marco Dogo, "The Balkan Nation- States and the Muslim Question," Marco Dogo ve Stefano Bianchini (ed.), *Balkans: National Identities in a Historical Perspective* (Ravenna, 1998), 61-74 içinde; Pedro Ramet, "Religion and Nationalism in Yugoslavia," Pedro Ramet (ed.), *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics* (Durham, NC, 1984), 149-169, 156-158 içinde; Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, NY, 1984), 359-378; daha özel olarak, Ivo Banac, "Bosnian Muslims: From Religious Community to Socialist Nationhood and Post- Communist Statehood, 1918-1992," Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia and Herzegovina: Their Historical Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* (Cambridge, MA, 1994), 129-153 içinde; Mitja Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina* (College Station, TX, 2003). Mark Mazower, *The Balkans: A Short History* (Londra, 2000), ulus-devletten önce ve sonra Balkan cemaatlerine ilişkin parlak bir anlatım sunar.

da bile hem kent merkezlerinde hem kırsal kesimde pek çok Müslüman kendisini öncelikle “Müslüman” olarak görmeye devam etti. Bazıları ulusal aidiyetleri (“Hırvat,” hatta “Sırp” gibi) benimsediği ve birçoğu bölgesel (“Bosnalı” ya da “Hersekli” gibi) ya da kentsel (“Saraybosnalı” ya da “Zagrebli” gibi) kimliklerine önem verdiği halde, dinsel bağlılıklar (“Müslümanlar” gibi) önemini sürdürdü. Dahası, dinin siyasal bir anlamı vardı; dini liderler ve kurumlar önemli siyasal nüfuza sahipti. II. Dünya Savaşının çatışmalarında siyasal-inançsal bölünmeler en radikal biçimde öne çıktı ve Almanlar bunları kendi siyasal ve askeri amaçları için körükledi ve araçsallaştırdı.

Almanya’nın bölgedeki Müslümanlara yönelik politikasında din fiilen can alıcı hale geldi. Müslüman desteğini alma çabası içinde olan Alman ordu komutanlığı ve daha önemlisi SS, din yüklü propagandayı kullanmak ve sahada dinsel erkân ve liderlerle ilişki kurmak için çok çaba harcadı. Daha genel olarak Alman yetkililer, Balkanlar’da İslama yönelik bu politikaları, Almanya’nın dünyanın diğer yerlerindeki İslami seferberlik kampanyasıyla ilişki içinde değerlendirdi. Bosna, Hersek ve Sancak’a odaklanan aşağıdaki sayfalar, Alman yetkililerin Üçüncü Reich’i Balkanlar’da İslamın koruyucusu olarak tanııtma yollarını inceler. Bu çabalar 1943 baharında, SS bir Müslüman SS tümeni (kitabın son bölümünde tartışılıyor) kurmaya önayak olunca ve Kudüs müftüsünü Balkanlar’da uzun bir propaganda gezisine gönderince başladı.

Müftünün Gezisi

1943 Martının sonunda ve nisanın başında SS, giderek daha fazla SS için propaganda ve danışmanlık işiyle meşgul olan Emin el-Hüseyini’yi Ustaşa devletinin Müslüman

nüfuslu topraklarına bir geziye gönderdi.²³ SS Genel Merkezinin özenle sahnelediği gösteri, Almanya'nın bölgede Müslüman desteğini kazanma ve erkek nüfusu Alman ordusuna seferber etme kampanyasının başlangıcına işaret etmekteydi. İslami bir şahsiyet olarak el-Hüseyni'nin rolü, Alman savaş çabalarına dinsel meşruiyet kazandırmaktı. Görevi, Müslüman nüfus arasında Almanya'ya desteği teşvik etmek ve yerel Müslüman liderlerle, din adamlarıyla ve savaş ağalarıyla görüşmekti. Dolayısıyla Berlin, müftünün, sözleri bütün dünyada dindar Müslümanlar arasında otorite kabul edilen İslami bir papaya denk olduğu anlayışına (el-Hüseyni'nin kendisinin beslediği) bağlıydı. Filistinli dinsel önderin istihdamı yalnızca küresel İslami dayanışma düşüncesini yansıtmakla kalmıyor, Almanya'nın Balkanlar'da Müslüman desteğini kazanma çabalarının dinsel niteliğini de vurgulamaktaydı.

Nüfuz sahibi olmaya can atan el-Hüseyni, Gottlob Berger'le bir sohbette, bütün Müslüman dünyada sahip olduğu büyük nüfuzla övünmüştü.²⁴ İddia ettiğine göre, Güneydoğu Avrupa'daki Müslümanların davası uzun süredir özel ilgi alanı olmuştu. Gerçekten de müftü 1942'de Roma'yı ziyaret ettiğinde, Balkanlar'da Müslüman bir devleti savunan Mostar müftüsü Ömer Cebić'in öncülük ettiği bir Müslüman heyeti kabul etmişti.²⁵ Yugoslav Müslümanların bü-

²³ Müftünün Balkan gezisi konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 139; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 181–189; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 132–135; Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 498; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 34, 39 ve 182; Tomasevich, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 91–102; Greble, *Sarajevo*, 170–171; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 192–195, 208, 411 ve ziyaretle ilgili bir Ustaşa güvenlik raporu, 506–507.

²⁴ Berger'den Himmler'e, 27 Mart 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

²⁵ El-Hüseyni'den Dışişleri Bakanlığına, 30 Nisan 1943, Berlin, PA, R 27322 (ayrıca PA, R 100998 içinde). Müslümanların Berlin'deki müftüye bir heyet gönderme girişimleri başarısız oldu. Bu amaçla 1941'in sonunda Kasche'ye gönderilen bir dilekçe yanıtız kaldı, bkz.

yük bir heyeti, 1931’de Kudüs’teki Müslüman kongresine de katılmıştı; o sırada bazıları, el-Hüseyni’yle bağlantı kurmuştu.²⁶ Balkanlar’da birçok Müslüman Arap müftüyü epeyce saygı duymaktaydı. Daha Ağustos 1942’de Saraybosna’da Müslüman gazete *Osvit*, el-Hüseyni’yle yapılan ve hem Hırvatistan’da hem Alman yetkililer arasında ilgi uyandıran bir röportaj yayınlamıştı.²⁷ *Osvit*, müftünün ezilen milyonlarca Müslümanın koruyucusu ve öncüsü haline geldiğini belirtti. El-Hüseyni Hitler’in ve Almanya’nın İslam sevgisini doğruladı ve Müslüman dünyanın tamamen Almanya’nın, Japonya’nın ve müttefiklerinin safında olduğunu iddia etti. İngiliz İmparatorluğuyla, tıpkı yüzyıllarca İslamın düşmanı olan Rusya gibi, çökene kadar savaşılacaktı –İslam, komünist öğretinin doğal düşmanıydı. “Geçenlerde Führer, İslam dünyasının kendisini ezenlere karşı savaşını Almanya’nın büyük ilgiyle izlediğini ve herhangi bir İslam ülkesini köleleştirme ya da ezme niyetinde olmadığını bana teyit etti.”²⁸ Mihverin zaferi, Müslüman halkların zaferi olacaktı. O yılın

Salihagić’ten (Bosna-Hersek Vakıf Komitesi Başkanı) Kasche’ye, 18 Aralık 1941, Banja Luka, PA, R 60608. 1942’nin başında aynı taleple müftüye yazılan bir muhtıra olasılıkla el-Hüseyni’ye hiç iletilmedi, bkz. Salihagić’ten el-Hüseyni’ye (Hırvatistan’daki Alman elçisi vasıtasıyla), tarihsiz, Banja Luka, PA, R 60608. Kasche’nin bu isteklerle ilgili değerlendirmesi konusunda bkz. Kasch’den Dışişleri Bakanlığına, 18 Şubat 1942, Zagreb, PA, R 60608; Berlin’deki diplomatların itirazları konusunda, Heinburg (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 22 Mayıs 1942, Berlin, PA, R 60608. Anılarında el-Hüseyni, Balkanlar’dan Berlin’de görüşmek isteyen telgraflar aldığını, ama Dışişleri Bakanlığının izin vermediğini iddia eder, bkz. *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-‘Umar, 137–138. Heyetin Roma gezisi konusunda ayrıca bkz. Tomašević, *War and Revolution in Yugoslavia*, 494–495; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 175–176; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 64–67.

²⁶ Kramer, *Islam Assembled*, 132 ve 162; savaş sırasında bu bağların uygunluğuna ilişkin müftünün kendi değerlendirmesi konusunda bkz. *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-‘Umar, 137.

²⁷ Kasche’den Dışişleri Bakanlığına, 13 Ağustos 1942, Zagreb, PA, R 27327.

²⁸ Aktaran a.g.e.

sonbaharında Völkischer Beobachter, el-Hüseyni'nin Balkan Müslümanlarına 15.000 lira bağışladığını bildirdi.²⁹

SS Genel Merkezinin subayları geziyi en küçük ayrıntısına kadar planladı ve müftüyü önceden iyici hazırladı.³⁰ Elbette bir temsil rolünü oynaması sınırlıydı. Berger, müftüyü “yalnızca pratik nedenlerle değil, yürekten” desteklediğini ona söylemişti. Ama pratik niyetlerini de gizlemedi ve SS'in “vaatlere inanmayacağını,” yerinde “kanıt” isteyeceğini de ekledi. 30 Mart 1943'te Düzen Polisinin (*Ordnungspolizei* ya da kasaca Orpo) başkanı Kurt Max Franz Daluege'un Junkers 52'si Alpler'i geçti.³¹ Uçakta müftü ve birçok SS subayı, en önemlisi SS Genel Merkezinden *SS-Sturmabführer* Schulte ile *SS-Untersturmführer* Rempel ve SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğünü temsil eden *SS-Hauptsturmführer* Hermann vardı. Dahası, iki Gestapo subayı ile bir keskin nişancı da müftüye eşlik etti.³² Gezi iki hafta sürdü. Zagreb ziyaretinden (1-2 Nisan) sonra grup Banja Luka'ya (3-4 Nisan) uçtu, oradan Saraybosna yolunu tuttu (5-9 Nisan), ardında da Zagreb'e geri döndü (10-11 Nisan).³³

Yolculukları sırasında müftü Paveliç de dahil, Ustaşa temsilcileriyle, Alman ve İtalyan yetkililerle görüştü. Daha önemlisi, Zagreb, Banja Luka ve Saraybosna'da yerel ulemayla yaptığı görüşmelerdi; bu durum, yolculuğun dinsel niteliğini belirginleştirmektedir.³⁴ Saraybosna'da, Bosna-Hersek'in bütün parçalarından, Tuzla'dan ve Mostar'dan Müslüman liderlerin ve büyüklerin yanı sıra, Sancak'tan ve

²⁹ Anonim, “Der Großmufti von Jerusalem,” *Völkischer Beobachter* (27 Kasım 1942).

³⁰ Berger'den Himmler'e, 27 Mart 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

³¹ A.g.e.

³² Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

³³ Gezinin planı için bkz. a.g.e.

³⁴ A.g.e.; toplantıları konusunda, ayrıca Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 12 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 27322; Ettel, İç Not, 16 Nisan 1943, Berlin, R 27322; el-Hüseyni'nin gezisi ve toplantılarıyla ilgili kendi anlatımı için bkz. *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 138-140 ve 143.

Arnavutluk'tan da heyetler kabul etti. El-Hüseyni özellikle Saraybosna'nın Gazi Hüsrev Bey Camiinde kılınan cuma namazından, ardından kentin ileri gelen dinsel çevreleriyle yaptığı toplantıdan ve yıllar sonra hatırladığı sıcak ilgiden etkilendi.³⁵ "Bosnalı Müslümanlar için müftü, her şeyden önce bir Müslüman olarak anlamlıydı" diyordu bir Alman diplomat.³⁶ "Dindarlar onu adil bir Müslüman olarak kabul etti; Peygamber'in soyundan diye onurlandırıldı; Kahire'de ilahiyat okurken ve Mekke'ye hacca giderken tanıdığı arkadaşları, onu sıcak karşıladı." Mihver adına el-Hüseyni Balkanlar'da Müslümanların kaderiyle dayanışmayı teyit etti; iddiasına göre "Moskova'nın ve Londra'nın maaş verdiği" partizanların "cami gibi dinsel tesisler"e yaptığı gaddarlıklardan duyduğu "derin tiksintisini" vurguladı.³⁷

Müftü gezi boyunca dinsel belagatten sonuna kadar yararlandı. Konuşmalarını, vaazlarını ve çağrılarını Arapça yaptı; yerel çevirmenler çevirdi. Gazi Hüsrev Bey Camiini ziyaret ederken, Müslümanların yaşadığı işkenceyle ilgili o kadar duygusal bir konuşma yaptı ki, dinleyen gözyaşlarına boğuldu.³⁸ Balkanlar'daki Müslümanların durumuna hayıflanıp el-Hüseyni, ancak İslama sığınmanın hayatı katlanılır kıldığını müminlere anlattı. Vaazında, Mihverin safında savaşma çağrısı da vardı. Dinsel otoritesini kullanarak, gezisi boyunca Mihver zaferinden kuşku duymanın günah olduğu uyarısında bulundu. Müftü yalnızca dinsel bir dil değil, pan-İslami bir retorik de kullandı. El-Hüseyni'nin Hırvatistan Müslümanlarının ve İslam dünyasının diğer parçalarından, Filistin'de, Suriye'de ya da Mısır'da, ister "Moskof kundakçı," ister "İngiliz zorba," ister "Amerikalı sömürgeci"

³⁵ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 143.

³⁶ Winkler, Rapor ("Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens"), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144 içinde).

³⁷ Alman Haber Ajansı, Gizli Rapor ("Vertraulichches Rohmaterial"), 16 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 27327.

³⁸ Winkler, Rapor ("Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens"), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144 içinde).

olsun “Müslüman karşıtı unsurların” ezdiği ya da rahatsız ettiği Müslümanların yürüttüğü savaşın ortak mahiyetini vurgulamasını Almanlar memnuniyetle not etti.³⁹ Müftü, “İslam dünyasındaki Müslümanlar”ın Balkanlar’daki durumu “büyük ilgiyle” izleyeceğini basına açıkladı.⁴⁰ “Sırp haydutlar” a ve müttefiklerine karşı “İslam dünyasının öfkesi... anlamlı ve sert”ti. ABD istihbaratına göre el-Hüseyni, Balkanlar’daki Müslüman katliamlarından ötürü Müttefikleri suçladı. “Müslümanlar,” diyordu el-Hüseyni, “İngiltere’yi İslamı destelediğini iddia ederken, aynı zamanda bu Bolşevik sürüleri desteklemekle suçluyor.”⁴¹ Pan-İslami retoriği, tam da Almanların duymak istediği şeydi. Müftü daha sora Almanlara raporunda özetledi: “İslam Bolşevizmle savaşır ve Müslümanlar, kaderlerinin Almanya’nın ve Mihverin kaderine bağlı olduğunu ve yalnızca Sırpların, komünistlerin ve Müttefiklerin tehdidi altında olduklarını kesinlikle bilirler.”⁴²

SS geziye coşkuyla tepki verdi. Berger’in raporuna göre, “Büyük müftünün ziyareti her bakımdan başarılı oldu; siyasal açıdan da olağanüstü iyi ve olumlu karşılandı ve bölgenin sakinleştirilmesine epeyce katkıda bulunabilir.”⁴³ Gezinin dinsel boyutuna vurgu yaparak şunu ilan etti: “Büyük müftünün tam işleyen bir istihbarat aygıtına ve bütün Müslüman dünyada olağanüstü bir itibara sahip olduğunu tekrar kanıtladı.” Müftünün Müslümanlar arasındaki evrensel otoritesiyle ve İslam üzerinden büyük ölçekli destek

³⁹ Alman Haber Ajansı, Gizli Rapor (“Vertrauliches Rohmaterial”), 16 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 27327.

⁴⁰ Alman Haber Ajansı, Gizli Rapor (“Vertrauliches Rohmaterial”), 21 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 27327.

⁴¹ ABD İstihbaratı (FBIS), Rapor, 22 Nisan 1943, USNA, USHMA, RG 6, Makara 22 üzerinden ulaşıldı.

⁴² El-Hüseyni’den Dışişleri Bakanlığına, 30 Nisan 1943, Berlin, PA, R 27322.

⁴³ Berger’den Himmler’e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255; on gün sonra aynı şekilde, Berger’den Himmler’e, 29 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

kazanma olasılığıyla ilgili yanlış düşünceleri sürdüren Berger, Doğu Cephesine de benzer geziler yapılmasını önerdi: “Büyük müftü Kırım Tatarlarına, yani şu anda işgal edilen Doğu topraklarının Müslümanlarına gidip, onları her şekilde Almanya için harekete geçirmeye de hazırdır.”

Wehrmacht bütün kampanya boyunca işbirliği yaptı. Berger’in Himmler’e rapor ettiğine göre, “Alman generaller” müftünün gezisini olanaklı kılmakla SS’e “olağanüstü siyasal ve askeri bir hizmet” yaptırmıştı.⁴⁴ Kampanyanın başlamasından bir ay sonra, Mayıs 1943’te, Lüters “Müslümanlara gösterilen muamele [Muselmanenbehandlung] Almanya için birinci sınıf bir propaganda silahı olmuştu,” diye sevinmekteydi.⁴⁵

SS’in ve Wehrmacht’ın Balkanlar’da İslamı kullanma girişimlerine karşı çıkanlar vardı. SS, İtalyan yetkililerin ve Ustaşa rejiminin sert direnişiyle karşılaştı; ikisi de gezinin siyasetinin farkındaydı ve kendi nüfuz alanını korumak istiyordu. Müftünün uçağı Zagreb’e iner inmez, İtalyan geziyi durdurmak için her türlü entrikayı sahnelemeye çalıştı. El-Hüseyni’nin anılarında anlattığına göre, Hırvat başkentine geldikten sonra üst düzey bir İtalyan diplomat Roma’dan uçakla Bosna gezisini engellemeye geldi ve savaşın sürdüğü bölgeye gitmeyi tercih ederse İtalyanların güvenliğini garanti edemeyeceği konusunda uyarılmıştı.⁴⁶ Müftü Berlin’e döndükten sonra, Ernst Woermann’ın raporuna göre, İtalyanlar “İtalya’nın özel Hırvat ve İslami çıkarları bakımından” Almanlardan, gelecekte müftü ile Balkan Müslümanları arasında herhangi bir ilişkinin İtalyan kanalları üzerinden örgütlenmesinin sağlanmasını istedi.⁴⁷ SS fazla umursamadı.

⁴⁴ Berger’den Himmler’e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

⁴⁵ Lüters, Rapor (“Aufstandsbewegung der Cetniks”), 5 Mayıs 1943, yer belirsiz, BA-MA, RS 3-7/16.

⁴⁶ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-‘Umar, 139. Berlin’e döndükten sonra da Ettel’e aynı şikayette bulundu, İç Not, 16 Nisan 1943, Berlin, PA, R 27322.

⁴⁷ Woermann, İç Not, 29 Nisan 1943, Berlin, USHMA, RG 71, Kutu 91.

Ustaşa rejiminin müdahalesi de eşit ölçüde başarısız oldu. Berger'e göre, Hırvat hükümeti geziye "oldukça ilgisiz" tepki vermişti.⁴⁸ Ama Himmler'e yazdığı bir mektupta övündüğü gibi, Berlin'de Hırvat elçiyle doğrudan karşılaştıktan sonra Ustaşa yetkilileri tutumlarını çok hızlı bir biçimde "tersine çevirmişti." Yine de Ustaşa rejimi gezi boyunca el-Hüseyni'yi kontrol etmeye çalıştı. Zagreb'den Saraybosna'ya giderken müftüye Ustaşa devletinin iki temsilcisi eşlik etti.⁴⁹ Hırvat hükümeti yetkilileri, onu rejimin parçası olmayan Müslüman liderlerden yałtıtmaya çalıştı. Yine de şimdi Balkanlar'da Müslüman devşirmekle ilgilenen eski Habsburg memuru olan SS subayı Karl von Krempler, Ustaşa kuruluşlarını atlatıp, İslami erkanla ve ayrılıkçı liderlerle gizli toplantılar örgütledi.⁵⁰ Elbette Almanlar, Ustaşa liderliğiyle bu sürtüşmeyi resmi olarak gizlemeye çalıştı. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, müftünün "Hırvat hükümetinin daveti üzerine" Bosna'da olduğunu bildirdi.⁵¹

SS iç direnişle de karşılaştı. Kasche ve Dışışleri Bakanlığı geziye karşıydı. Onlara göre Müslümanlarla flört, Ustaşa rejimini zayıflatmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Müftü Kasche'nin Zagreb'deki bürosunu ziyaret ettiğinde, elçi onu kabul etmeyip yalnızca kartını gönderdi.⁵² Öfke-

⁴⁸ Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰ Phleps'ten (Yedinci Gönüllü SS Dağ Tümeni "Prinz Eugen" Komutanı) Jüttner'e (SS Liderlik Merkez Büro Şefi), 19 Nisan 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; bu rapor Jüttner tarafından Himmler'e iletili, 27 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

⁵¹ Anonim, "Der Großmufti in Agram," *Deutsche Allgemeine Zeitung* (3 Nisan 1943).

⁵² Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255. Kasche, gezinin tamamen "özel nitelikte" olduğuna inandığı için müftüyü kabul etmediğini açıkladı; Kasche'den Dışışleri Bakanlığına, 12 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 27322; Woermann, "ne Dışışleri Bakanlığı ne İtalyan elçiliği geziyi önceden haber verdi" diye yakındı, bkz. Woermann, İç Not, 31 Mart 1943, Berlin, PA, R 27322 (ayrıca PA, R 100999 içinde). Ayrıca, Prüfer günlüğüne el-Hüseyni'nin Dışışleri Bakanlığının ve İtalyanların bilgisi dışında Hırvatistan'ı ziyaret ettiğini yazdı, bkz.

lenen Kasche, gezinin Müslüman nüfus arasında, bölgede Müslüman bir devletin yaratılmasını Berlin'in desteklemeye hazır olduğu söylentisi yaratmış olmasından yakındı.⁵³ Genel olarak, SS'in ve Wehrmacht'ın Balkanlar'da İslama yönelik, müftünün gezisine ve Müslüman tümeninin kullanılmasına yansıyan yeni çizgisi, o sırada Berlin'de olan diplomat Hans Alexander Winkler'in ifadesiyle, Dışişleri Bakanlığında Güneydoğu Avrupa'da İslamı "güçlendirme" girişimi olarak yorumlandı.⁵⁴ Müftünün gezisinden hemen sonra Winkler, Zagreb ve Saraybosna'yı ziyaret etmiş, Almanya'nın Balkanlar'da İslama yönelik politikası konusunda ciddi kaygılar ifade eden sekiz sayfalık bir muhtıra hazırlamıştı.⁵⁵ Winkler'in bölgedeki İslamla ilgili görüşü, bir yıl önce hakkında yazı yazdığı İran'daki İslamla ilgili bakış açısından farklıydı –Güneydoğu Avrupa'daki dinsel durumun özgül olduğuna inanıyordu. Winkler'in gözünde tamamen Alman yanlısı olan ve Habsburg İmparatorluğu günle-

McKale (ed.), *Rewriting History*, 67–68 (giriş 3 Nisan 1943). Aslında, Ribbentrop geziyi biliyordu ve diplomat ve SS emektarı Erwin Ettel'i konuyla ilgilenmekle görevlendirmişti. Ettel gezinin planlanması ve gerçekleşmesiyle ilgili Ribbentrop'a çok sayıda rapor yazdı, bkz. Ettel, İç Not, 19 Mart 1943, Berlin, PA, R 27322; Ettel, İç Not ("Aufstellung einer bosnischen Division"), Berlin, 22 Mart 1943, PA, R 27322; Ettel, İç Not, Berlin, 25 Mart 1943, PA, R 27322; Ettel, İç Not ("Werbung für die Aufstellung einer mohammedanischen Division in Kroatien"), 26 Mart 1943, Berlin, PA, R 27322; geziden sonra el-Hüseyni'yle bir tartışma temelinde, Ettel, İç Not, Berlin, 16 Nisan 1943, PA, R 27322.

⁵³ Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 28 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998.

⁵⁴ Winkler, Rapor ("Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens"), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144 içinde). Winkler'in 14 ile 22 Nisan 1943 tarihleri arasında Saraybosna'da ve Zagreb'de kalışı konusunda bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 28 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998; eki, Zagreb'de Alman Elçiliği, Rapor ("Unterredungen in Sarajevo"), tarihsiz (28 Nisan 1943), Zagreb, PA, R 100998. Müftünün ziyaretine ilişkin başka bir eleştirel değerlendirme: Veesenmayer (Dışişleri Bakanlığı), İç Not ("Bericht über Kroatien"), 3 Nisan 1943, Berlin, PA, R 261144.

⁵⁵ Winkler, Rapor ("Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens"), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144 içinde).

rini hâlâ unutmayan Müslümanları ordunun ideal müttefik olarak görmesinin nedenine anlayış gösterdi. Onların “ırksal malzemesini, askerlik geleneğini ve papa-karşıtı ruhunu” SS takdir etmeli diye düşündü. Yine de Balkanlar’da Müslümanlara Alman desteği konusunda bir uyarıyı dillendirdi. Birincisi bölgede “özerklik yanlısı İslama” (*autonomistisches Mohammedanertum*) Alman desteğinin Ustaşa rejimini zayıflatacağı uyarısında bulundu. Müftünün gezisi “Müslüman özgüven”e güç vermişti ve Müslüman tümeninin kullanılması, Ustaşa devleti üzerinde “son derece yıkıcı” etkiye sahip “dinsel bir düşünce”ye yol açacaktı. İkincisi Winkler Balkanlar’da Müslüman işbirlikçilerin “Avrupalı olmayan, pan-İslami yönelim”iyle ilgili kaygılarını ifade etti. SS’ten farklı olarak pan-İslamcılığı bir fırsat olarak değil, bir risk olarak algılamaktaydı. El-Hüseyni’nin gezisi bu riski katkıda bulunmuştu. “Müftü dünyaya, bize tamamen yabancı çok geniş bir Müslüman bakış açısıyla bakıyor.” Winkler’e göre, bu bakış açısı tamamen “anti-Avrupalı”ydı.⁵⁶ Mısır konusunda uzman klasik bir Oryantalist olan Winkler 1939’da Dışişleri Bakanlığına girmiş, 1941’e kadar Tahran’da çalışmış ve ardından, 1942 yazında yaralanıp, Berlin’de Dışişleri Bakanlığının Doğu seksiyonuna dönene kadar Afrika Kolordusunda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi olarak görev yapmıştı.⁵⁷ Muhtırası görece sıra dışı bir Müslüman algısını yansıtıyor, din ve Batı konusunda klasik bir Avrupa fikrini ifade ediyordu –savaş çabaları için İslamın yararlılığına inanan Lütters gibi askeri temsilcilerin ya da Berger gibi SS subaylarının pragmatik ve rasyonelleşmiş kavrayışlarına uymayan bir görüş. Winkler’in uyarıları fazla etkili olmadı. SS ve Wehrmacht

⁵⁶ A.g.e.

⁵⁷ Winkler konusunda bkz. Horst Junginger, “Ein Kapitel Religionswissenschaft während der NS- Zeit: Hans Alexander Winkler (1900–1945),” *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 3 (1995), 137–161; Horst Junginger, “Das tragische Leben von Hans Alexander Winkler (1900–1945) und seiner armenischen Frau Hayastan (1901–1937),” *Bausteine zur Tübinger Universitätsgeschichte* 7 (1995), 83–110.

İslama yönelik kendi politikasını izlerken, Almanya'nın Balkanlar'daki siyasal çizgisi üzerinde onun, Kasche'nin ve Dışişleri Bakanlığının artık önemli bir etkisi yoktu.

Berlin'e dönüş yolunda el-Hüseyni Viyana'da birkaç gün kaldı; orada Müslüman temsilcilerle görüştü ve ona yerel cazibeleri gösteren ve onunla dünya siyasetini tartışan üst düzey SS görevlileri ve *Reichsstattbalter* Bahdur von Schirach yanından hiç ayrılmadı.⁵⁸ Viyana'nın küçük Müslüman cemaati savaş yıllarında Viyana İslam Cemaati (*Islamitische Gemeinschaft zu Wien*) olarak resmen tanınmaktaydı; cemaatin lideri, Bosnalı İslam teolojisi profesörü Salih Hacıkalıç'tı.⁵⁹ Çoğu Bosna-Hersekli olan ve Viyana'da üslenen Avusturya Müslümanları Nazi yetkililerden giderek artan ölçüde destek gördüler; Nazi yetkilileri onları hem Balkanlar'da hem daha geniş Müslüman dünyada Alman politikaları bakımından önemli görüyordu; tıpkı Alman yetkililerin savaş yıllarında Müslüman cemaatin kurumsal çerçevesini genişletmeyi onayladığı Bohemya ve Moravya Protektorasındaki Müslüman cemaat gibi.⁶⁰

Müftünün Balkanlar turu, daha geniş bir kampanyayla çerçevelendi. Bern'deki ABD Büyükelçisi Leland Harrison Washington'a şunu rapor etti: "Hırvatistan'daki Alman programı, esas olarak Bosna'da oturan 850.000 kadar Müslümanı anti-Bolşevik ve Yahudi karşıtı önlemler için bir taban

⁵⁸ El-Hüseyni'nin Viyana ziyareti konusunda bkz. Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255; Ettel, İç Not, 16 Nisan 1943, Berlin, PA, R 27322.

⁵⁹ Savaş sırasında Alman yetkililer ile Viyanalı Müslümanlar arasındaki ilişkiler ve kentin Müslüman cemaatinin kurumsallaşması konusunda bkz. Viyana Kent ve Devlet Arşivindeki (*Wiener Stadt-und Landesarchiv*) belgeler, Viyana (WstLArch), M. Abt. 119, A 32, 196/1943, ayrıca PA, R 269669 içinde.

⁶⁰ Savaş sırasında Bohemya ve Moravya Protektorasının Müslüman cemaati konusunda bkz. Çek Cumhuriyeti Ulusal Arşivinde (*Národní Archiv České Republiky*) saklanan belgeler, Prag (NAČR), Modern Doğu Araştırmaları Merkezi (*Zentrum Moderner Orient*) üzerinden ulaşıldı, Berlin (ZMO), Höpp Evrakı, Kutu 1.20.

olarak kullanmayı gerektirir.”⁶¹ Müftü Müslüman ahaliye savaş yardımı için Alman kaynaklardan sağlanan fon katkısında bulundu. Ziyaret sırasında Alman yetkililer yaklaşık 50.000 ton patates ve 10.000 ton şekerin Hırvatistan’a gönderilmekte olduğunu duyurmuştu. Harrison’a göre el-Hüseyni, Zagreb’de “Mihvere destek için Müslüman ahaliye seslenen” Müslüman bir propaganda merkezinin kurulmasına da yardım etti.⁶² Geziyi yalnızca Müslüman SS tümeninin kullanılması değil, Müslüman sivil nüfusu Hitler’in Yeni Düzenine kazanmak için din yüklü büyük bir propaganda kampanyası da izledi (Resim 5.6 ve 5.7).

Dinsel Propaganda

Ustaşa duyarlılıklarını düşünen Almanlar, 1943 baharından önce Balkanlar’daki propagandada İslamı kullanmaktan sakındılar. 1942 yazında Güneydoğu Propaganda Takımının bir raporu, “Müslüman nüfusun propagandacı etkisi engellendi, Hırvat tarafı o şekilde istemiyor,” demekteydi.⁶³ *Almanya’da Müslümanların Yaşamı* (*Zivot Muslimana u Njemačkoj*) başlıklı “Hırvat dilinde küçük resimli bir broşür”ün “yalnızca” 10.000 kopyası, Alman birliklerinin yeniden savaşmaya başladığı Batı Bosna’da dağıtılmak üzere basılmıştı. Aslında *Almanya’da Müslümanların Yaşamı* yirmi yedi sayfaydı.⁶⁴ Wilmersdorf Camiinin resimleri de dahil, Reich’teki Müslüman yaşamın çok sayıda fotoğrafını ve Müslüman dünyanın her tarafından Almanya’da çalışan bireylerle ilgili kısa metinler içermekteydi. Amacı Üçüncü Reich’i İslamın dostu olarak tanımlamak,

⁶¹ Harrison’dan Hull’a (Dışişleri Bakanı), 13 Nisan 1943, Bern, USNA, USHMA, RG 6, Makara 22 üzerinden ulaşıldı.

⁶² A.g.e.

⁶³ Güney-Doğu Propaganda Şubesi, Rapor (“Lage- und Tätigkeitsbericht für den Monat August 1942”), 4 Eylül 1942, Belgrad, BA-MA, RW 4/232.

⁶⁴ Propaganda Broşürü “Život Muslimana u Njemačkoj” (“Almanya’da Müslümanların Yaşamı”), tarihsiz (Şubat 1943), BA-MA, RH 45/73.

Batı Bosna'daki Müslüman köylüler ile Almanya'daki Müslüman siviller arasında pan-İslami bir özdeşlik duygusunu varsaymaktı. Broşür Balkanlar'ın Müslüman bölgelerinde Alman dinsel propagandasının ilk önemli eseri idi.

Daha fazla Alman askeri müdahalesinin başlamasıyla birlikte, bu tür propaganda yoğunlaştı. Müslüman köy ve kasabalarda broşürler ve bildiriler dağıtıldı; sokaklara, meydanlara ve trenlere propaganda afişleri asıldı. Savaşın sağ kurtulan ve büyük bölümü Freiburg'da Alman Askeri Arşivinde saklanan matbu propaganda, ilginç bir biçimde, II. Dünya Savaşı sırasında Balkanlar'a ilişkin hiçbir araştırmada incelenmemiştir. Alman yetkililerin düşmanlarına karşı siyasal bir araç olarak dini kullanma şekline ilişkin berrak bir fotoğraf verir. Alman propaganda bildirileri genellikle İngilizleri, Amerikalıları ve Yahudileri, Balkan tiyatrosunun sahne arkasında ipleri elinde tutan ve oradaki Müslümanların sefil durumundan sorumlu olan İslam düşmanları olarak tasvir edecekti. Duruma göre özgül taktik durumlarda dağıtılan diğer bildiriler de Tito'nun partizanlarını ve Çetnikleri İslamın düşmanları olarak nitelemekteydi. Her neyse, daha geniş Müslüman dünyaya yönelik propaganda çabalarında olduğu gibi, Almanlar sürekli dinsel duygudan yararlandı.

Birincisi Alman propagandası İslamı Yahudi nefretiyle birleştirdi. Balkan Müslümanları arasında yayılan bu türden din yüklü Yahudi karşıtı propagandanın en anlamlı örneklerinde biri, *İslam ve Yahudilik (Islam i Židovstvo)* broşürüydü.⁶⁵ Müslümanlar ile Yahudiler arasında, Peygamber ile Hayber'in Yahudi cemaati arasındaki çatışmayla başlayan kadim düşmanlık düşüncesini yaymaktaydı. 21 Şubat

⁶⁵ "Islam i Židovstvo" ("İslam ve Yahudilik") üzerine Veri Pusulası, tarihsiz (Şubat 1943), BA-MA, RH 45/76; içerik konusunda, Thomas Casagrande, *Die volksdeutsche SS Division "Prinz Eugen": Die Banater Schwaben und die nationalsozialistischen Kriegsverbrechen* (Frankfurt, 2003), 333; Lebel, *The Mufti of Jerusalem*, 311-319, kitapçığın tam çevirisini de içerir.

5.6 Mostar'da Alman askerler ve Müslüman bir kadın, Hersek, 1944 (Ullstein).

5.7 Müslüman bir köyde sigara dağıtımı, Bosna, 1943 (Ullstein).

1943'te Alman propagandacıları 10.000 broşür dağıttı. Bunların yarısını Banja Luka'da Hırvatistan Propaganda Takımının yerel bürosu tarafından Müslümanlara dağıtıldı; geri kalanları Saraybosna'daki yerel temsilciler dağıttı.

Bununla birlikte, genel olarak Almanların Müslüman nüfusa yönelik propagandasında baş rolü İngiliz ve Sovyet emperyalizmi oynadı. 1943 yazında dağıtılan bir bildiri, “sefalet ve ölüm, kan ve gözyaşı” getiren faillerin “Londra ve Moskova'daki ajitatörler”den başkası olmadığını “Müslümanlara” duyurdu. Yalnızca Mihverin zaferi, “İslamın bütün düşmanlarının sonu ve imhası demek” olacaktı. SS tümeninin Müslümanları, daha geniş pan-İslami bir misyonun parçası olarak, “yalnızca anayurdunuzun özgürlüğü için değil, İslamın düşmanlarından kurtuluşu için de bu muzaffer bayraklar altında savaşabilen ilk kişiler” olarak tasvir edildi. Bildiri, ay yıldızlı bir bayrakla süslüydü. 5 Haziranda General Walter Stettner'in yüz kızartıcı I. Dağ Tümeni 15.000 kopya dağıttı. 7 Haziran 1943'te Luftwaffe, Konjic, Blagay, Gorajde, Rogatica, Fojnica, Visoko, Travnik ve Maglaj bölgelerine havadan 35.000 kopya bıraktı. Bildiri basit bir mesajla bitiyordu: “İslamın tek düşmanı vardır: İngiltere. İslamın tek dostu vardır: Almanya. Müslümanlar: Bu savaştaki yeriniz bellidir.”⁶⁶ Bildiriler tipik olarak Müttefik devletleri birlikte ele alıyor, “İngiliz, Amerikan ve Sovyet emperyalizmi tehlikesi”nden söz ediyor⁶⁷ ya da İslama karşı “Londra ve Moskova”da hazırlanan komplolar uyarısında bulunuyordu.⁶⁸ Yine de bu devletler arasında en sık sözü edilen biri vardıysa, o da Sovyetler Birliği'ydi ya da daha genel olarak, İslamın ateist

⁶⁶ Bildiri “Muslimani!” (“Müslümanlar!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/51; Almanca çevirisi için bkz. Bildiri “Muselmanen!” (Almanca çeviri), Haziran 1943, BA-MA, RH 45/51; bildirinin ayrıntıları ve dağıtımı konusunda bkz. “Muslimani!” üzerine Veri Pusulası, Haziran 1943, BA-MA, RH 45/51.

⁶⁷ Bildiri “Kämpfer des NOV!” (Almanca çeviri), tarihsiz, BA-MA, RH 45/49.

⁶⁸ Bildiri “Braćo muslimani!” (“Müslüman Kareşler!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/51.

düşmanı olarak tasvir edilen Bolşevizmdi. “Bosna-Hersek Müslümanları” diye başlayan bir bildiri şu uyarıda bulunmaktaydı: “Doğudan gelen kızıl bir dalga, Balkanlar’da bütün halkları ve dinsel cemaatleri yutmakla tehdit ediyor!”⁶⁹ Bildiri, Sovyetler Birliği’ndeki “din kardeşleri”nin Kremlin tarafından zaten “ayaklar altında ezildiği”ni ilan ediyordu. Ancak Müslümanlar Alman safında silaha sarılırsa, “Sovyet gazabı,” “Sovyetler Birliği’nde yüz binlerce Müslümanın” ölümüne neden olmuş bir gazap “tarafından topyekûn imha”dan kurtulabilirlerdi. Müslümanları “Silaha” çağırıyor ve SS tümeni “Hançer”i övüyordu. Peygamber’in yeşil bayrağının dinsel çağrışımlarından yararlanan başka bir bildiri de daha da renkli bir dil kullanılmaktaydı. Şöyle soruyordu: “Stalin’in planı gerçekleşsin mi? Peygamber’in yeşil bayrağı, Müslümanların kanıyla kızıllaşsın mı?”⁷⁰ Capljina bölgesinde Tito’nun partizanlarının Müslüman katliamına işaret etmekteydi. “Kan emici Stalin, mutemedi Tito’nun başka yerlerde de Müslüman kanı akıtmasına izin verecektir.” Sovyetlerin sözde Müslüman nefretinin nedeni de veriyordu: “Çünkü her Müslüman komünist devrime karşı kendi inancını, eski gelenek ve göreneklerini korur!” Bildiride, bayraklı (herhalde yeşil) ve minareli bir caminin resmi de vardı. Ön yüzünde bir Stalin tasviri ve altında uydurma bir alıntı vardı: “Bu bayrağın da kızıllaşmasının icabına bakacağım. Olması gerektiği gibi, yalnızca Müslümanların kanıyla.”

Müslümanlara yönelik Alman propagandası, daha taktik bir düzeyde, komünist partizanları ve Çetnikleri hedef aldı. Almanlar ilk önce onların safında savaşan Müslümanları saf değiştirmeye teşvik ettiler. Örneğin partizanların “Bosna ve Müslüman tugaylarının savaşçıları”na seslenen bir bildiri, Tito’nun Müslümanlara boş vaatlerde bulunduğunu, şimdi

⁶⁹ Bildiri “Muslimani Bosne i Hercegovine!” (“Bosna-Hersekli Müslümanlar!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/59.

⁷⁰ Bildiri “Treba li Staljinov plan da bude stvarnost?” (“Stalin’in Planı Gerçek Olsun mu?”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/53.

geri çekildiğini, açlıkla ve soğukla karşı karşıya olduğunu iddia etti.⁷¹ Müslümanlardan, çok geç olmadan saf değiştirmeleri istendi. Başka bir broşür partizanların gaddarlıklarına işaret ediyor, Vlasenica bölgesinde “öldürülen 353 Müslüman”ı hatırlatıyor, komünist partizanların acımasızlıkları ve bütün Müslümanları öldürme kararlılıklarıyla ilgili iki sayfalık ayrıntılı bir “rapor” veriyordu. Şu çağrıyla bitiyordu: “Müslümanlar! İmha edilmenizi sessizce izlemeye devam etmek istiyor musunuz?”⁷² Bu metinler de çoğu kez din yüklüydü. Tito’nun safındaki Müslümanları saf değiştirmeye çağıran bir bildiri, bir alıntıyla başlamaktaydı: “Camiye topla ateş et!”⁷³ İddiaya göre bu sözler, Tito’nun Velika Kladusa kasabasına saldırı emri veren komutanlarının sözleriydi. Velika Kladusa Camii (kalıntıları), diyordu bildiri, şimdi “komünistlerin” saldırısının kanıtı olarak duruyordu. Dinsel retorik kullanan bildiri, “Allah’a inananları” “silahları komünistlere çevirmeye” çağırıyordu. “Müslüman savaşçılar”a seslenen bir bildiri, Tito’nun inançlarıyla ve gelenekleriyle alay etmesinin ve Müslüman kadınlara aşağılamasının nedeni soruyordu.⁷⁴ Yanıtı hazırды: “Çünkü insani ve dini düşünceler, görenekler ve gelenekler komünist düşüncelerle bağdaşmaz” ve “çünkü siz ve ehli iman, Allahsız Bolşevizmin başına her zaman bela olacaksınız!” Bildirinin üst tarafında, minareli ve çatısında hilal bulunan bir caminin resmi vardı. Çetnik saflarında savaşan az sayıda Müslümana yönelik de benzer bir propaganda yapıldı. Örneğin “Müslüman Kardeşler!” diye başlayan bir bildiri, Mihailoviç’un birliklerinin “İslami ya da Hırvat” olan her şeyi

⁷¹ Bildiri “Borci bosanskih i muslimanskih brigada!” (“Bosnalı Savaşçılar ve Müslüman Tugaylar”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/61.

⁷² Bildiri “353 ubijenih Muslimana obtužuju Titu u području Vlasenice” (“Öldürülen 353 Müslüman Vlasenica Bölgesinde Tito’yu Suçluyor”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/53.

⁷³ Bildiri “Pucaj sa topom u džamiju!” (“Camiye Topla Ateş Et!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/59.

⁷⁴ Bildiri “Borci Muslimani” (“Müslüman Savaşçılar”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/59.

öldürdüğünü hatırlatarak Müslümanlara yönelik Çetnik propagandasını etkisizleştirmekti.⁷⁵ “Müslümanlar, düşmanlarının kim olduğunu çok iyi bilir,” diyordu bildiri.

Dinsel imgeler ve görüntüler, özellikle cami ve minareler, bu broşür ve bildirilerin çoğunda dikkate değer bir rol oynadı. Görsel propagandanın, okuryazar olmayanlara ulaşabilme avantajı vardı. Almanlar resimli broşürlerin yanı sıra, camileri tasvir eden propaganda afişleri de dağıttı.⁷⁶ Afişlerden biri, çatı ve minare silüetleriyle temsil eden Mostar’a bomba atan Roosevelt’i göstermekteydi.

Bildirilerin çoğu Müslümanlara, örneğin “Boşnaklar” (*Bosnjaci*) ya da “Bosnalılar” (*Bosanci*) diye değil, daha çok “Müslümanlar” (*Muslimani*) ya da “Müslüman kardeşler” (*braco muslimani*) şeklinde dinsel terimlerle seslenmekteydi. Bazıları diğer dinsel gruplarla birlikte Müslümanlara seslenmekteydi; örneğin “Bosnalı Müslümanlar, Katolikler, Ortodokslar” ya da “Hırvatlar ve Sırlar: Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar” ya da “partizan saflarındaki namuslu Hırvatlar, Müslümanlar ve Ortodokslar” a sesleniyor, onları Almanya’nın tarafını destelemeye teşvik ediyordu.⁷⁷ Baş-

⁷⁵ Bildiri “Braćo Muslimani!” (“Müslüman Kardeşler!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/59.

⁷⁶ Afiş, tarihsiz, BA-MA, RH 45/54; afiş 7 Şubat 1944’te 8000 kez basıldı ve 9 Şubat 1944’te Saraybosna, Banja Luka, Dubrovnik ve diğer kentlerde asıldı, bkz. Veri Pusulası, BA-MA, RH 45/54 içinde; Roosevelt’i tasvir eden afiş için bkz. Afiş, tarihsiz, BA-MA, RH 45/54; 1 Mart 1944’te, bu afiştten 10.000 adet basıldı ve 8 Mart 1944’te Saraybosna, Banja Luka, Dubrovnik ve diğer kentlerde asıldı, bkz. Veri Pusulası, BA-MA, RH 45/54 içinde.

⁷⁷ Bildiri “Muslimani, Katolici i Pravoslavci Bosne” (“Bosnalı Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/48; Almanca çeviri için bkz. Bildiri “Muselmanen, Katholiken, Pravoslaven Bosniens” (Almanca çeviri), tarihsiz, BA-MA, RH 45/48; Bildiri “Kroaten und Serben: Muselmanen, Katholiken und Pravoslaven” (Almanca çeviri), tarihsiz (Ekim 1943), BA-MA, RH 37/6853; Bildiri “Poštenim Hrvatima, Muslimanima i Pravoslavcima u partizanskim redovima!” (“Partizanların Safındaki Dürüst Hırvatlar, Müslümanlar ve Ortodokslar!”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/59.

ka bir bildiri, “Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar”dan, Bolşeviklerin yalnızca “öldürmeyi ve yakmayı” yaygınlaştırmakla kalmayıp, “dinin ve imanın ortadan kaldırılması” anlamına da geldiğini unutmamalarını istiyordu.⁷⁸

Sonunda İslam, Balkanlar’da Türk nüfuzuna karşı koymak için bir propaganda aracı olarak da düşünüldü. Ankara 1944 yazında Berlin’le bütün ilişkilerini koparınca, Almanlar, geleneksel olarak Türkiye ile güçlü bağları bulunan Güneydoğu Avrupalı Müslümanların tepkisinden kaygı duymaya başladı. Hermann Neubacher, Türkiye’nin kararının Balkanlar’daki “Müslüman nüfus” (*Muselmanentum*) üzerinde herhangi bir etki yaratmasının olası olmadığını iddia etmesine rağmen, Kemalist laikliğe ve modernliğe karşı İslamı propaganda olarak kullanmayı önerdi.⁷⁹ Bu önerinin fiile alan propagandasında yer bulup bulmadığı bilinmiyor.

Hançer tümeninin kullanılmasından sonra, tümenle ilgili raporlar ve broşürler Müslüman sivillere yönelik Alman propagandasının güçlü bir aracı haline geldi. Dahası, 1944’ün başından itibaren, tümen yurtdışında birkaç aylık eğitimden sonra sahaya yerleştirildikten sonra, tümenin propaganda seksiyonu da sivil nüfusun ideolojik eğitiminde aktif rol aldı.⁸⁰ Örneğin 1944 baharında, işgal edilen Müslüman bölgelerde *Mevlid* kutlamaları için karakalem posterler hazırlandı.⁸¹ Dahası, yerel *Mevlid* kutlamalarına seslenmek

⁷⁸ Bildiri “Muslimani, Katolici i Pravoslavci” (“Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar”), tarihsiz, BA-MA, RH 45/48; Almanca çeviri için bkz. Bildiri “Muselmanen, Katholiken und Pravoslaven” (Almanca çeviri), tarihsiz, BA-MA, RH 45/48.

⁷⁹ Kara Kuvvetleri F Grubu Karargâhı, Rapor (“Aktennotiz über Besprechung mit dem Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes, Minister Neubacher, am 30.7.1944”), 31 Temmuz 1944, tarihsiz, BA-MA, RH 19XI/29.

⁸⁰ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Yapı Planı, 2 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸¹ Wangemann (13. SS Waffen Dağ Tümeni “Handžar” Siyasal ve İdeolojik Eğitim Dairesi Şefi), Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

için bir hoparlörlü kamyonet kullandı.⁸² Tümen askerlerin dinsel kutlamalarının resimli haberlerini de çıkardı; bunlar daha sonra vitrinlere yapıştırıldı.⁸³ Daha önce, 1943 sonbaharında SS, askerlerin Ramazan Bayramı kutlamalarıyla ilgili fotoğraflı bir haberi yayınlaması için Hırvat basınına vermişti. SS kampanyasından kaygılanın Ustaşa yetkilileri Kasche'ye gidip, haberin başlarına kakılmasından yakındılar. Balkanlar'ın SS propaganda şubesi haberi geri almış ve öğüdünü almak üzere Himmler'e yönelmişti.⁸⁴

Çok geçmede Alman komutanlığı, Müslüman sivillere ulaşmak için tümenin askeri imamlarını da kullanacaktı. Propaganda açısından eğitilen bu imamlar camilere cuma namazlarını kıldtırmaya ve bir SS raporunun ifadesiyle, "tümenin düşüncelerini" halka "taşıma"ya gönderildi.⁸⁵ Raporun bildirdiğine göre, "imamlar camide, İslami ibadet çerçevesinde Müslüman nüfus için sürekli toplantı düzenliyor"du. Bu dinsel toplantılar siyasal düşünceleri ve propagandayı yaymak, özellikle tümenin çalışmalarını açıklamak ve toplananları Tito aleyhine kışkırtmak için kullanıldı. "Tümenin çalışma alanındaki bütün büyük kasabalarda imamlar tarafından bu tür toplantılar yapılır. İmamlar bu yerlerde değişik *Mevlid* kutlamaları da yaptı ve konuşmalar sırasında tümene ve amaçlarına göndermeler yapıldığı için, sivil nüfus üzerinde çok iyi bir propaganda etkisi yarattılar."

SS, kendi Müslüman askerlerini de propagandacı olarak kullandı. Tümenin propaganda seksiyonunun çıkardığı ve sivil nüfusu amaçlayan bildiriler yalnızca havadan uçaklarla atılmadı, mektuplarıyla birlikte ailelerine, komşularına

⁸² A.g.e.

⁸³ A.g.e.; Wangemann'den Sauberzweig'e (13. SS Waffen Dağ Tümeni "Handžar" Komutanı), 10 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸⁴ Propaganda Şubesinden (*Waffen-SS Standarte "Kurt Eggers"*) Brandt'a, Berlin, 8 Kasım 1943, BAB, NS 19/2601.

⁸⁵ Wangemann, Rapor ("Tätigkeitsbericht der Abt. VI"), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

ve arkadaşlarına göndermeleri için askerlere de verildi.⁸⁶ Azami bir okur kitlesine ulaşmak için, askerlere akrabalarına bildirileri dağıtmalarını söyleme talimatı verildi. Dahası, SS, Tito'ya karşı savaşma çağrısı yapan Müslüman askerlerin imzaladığı bildiriler çıkardı. Daha önce Tito için savaşmış bir SS askerinin imzaladığı böyle bir bildiri, yalnızca partizanlara verip verişirmekle kalmıyor, Yahudi karşıtı nefreti de taşıyordu: "Yahudiler ve Yahudilerin uşaklarıdır. Bütün sermaye kimin elindeydi? Yahudiler. Kim rahat yaşadı? Yalnızca Yahudi." Şimdi, diyordu, SS tümeni "özgürlüğü, düzeni ve adaleti" geri getirecekti.⁸⁷ İsim verilmeden bir grup Müslüman SS elemanı tarafından imzalanan başka bir bildiri, Bosna'yı bir "dert dünyası"na çeviren "Tito'nun Allahsız sürülerini" suçlamaktaydı: "Allah'ın ve insanlığın düşmanlarına karşı Avrupa'nın hürriyetperver halklarına önderlik eden büyük adama [Hitler] sarsılmaz inancımız, görevimizi başarılı bir biçimde yerine getirmemizde bize güç veriyor." Her zamanki gibi, dinsel buyruklar siyasal taleplerle ilişkilendirildi: "Bizden yana ve bizim yanımızda olmayan bize karşıdır... Bu nedenle buna, çağrımıza eksiksiz uymanız kutsal görevinizdir!... Heil Hitler!"⁸⁸

Alman Yetkililer, Dinsel Önderler ve Örgütler

Kafkasya'nın ve Kırım'ın aksine, Alman yetkililer Balkanlar'a geldiğinde İslami kurumları ve ağları bozulmamış halde buldular. 1943'ten önce Almanların dini liderlerle, ulemayla ve kurumlarıyla etkileşimleri enderdi.

⁸⁶ Sauberzweig, Propaganda Mektubu "Moji dragi momci!" ("Sevgili Arkadaşlarım!"), 28 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Almanca çeviri için bkz. Sauberzweig, Propaganda Mektubu "Meine lieben Männer" (Almanca çeviri), 25 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸⁷ Bildiri (Taslak) "An alle Flüchtlinge!" (Almanca çeviri), tarihsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸⁸ Bildiri "Bosniaken und Bosniakinen!" (Almanca çeviri), tarihsiz, BAB, NS 19/2601.

Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri neredeyse yalnızca Ustaşa devletinin Müslüman temsilcileriyle iş yaptı ve güçlü bir Müslüman liderin bulunmaması sorunuyla karşı karşıya kaldı. Ustaşa rejiminin içinde en önemli iki Müslüman hizbe Müslüman başbakan yardımcısı Cafer Kulenoviç ve Paveliç'in Bosna-Hersek'teki yetkili temsilcisi Hakiya Hacıç öncülük etmekteydi.⁸⁹ Emektar bir politikacı olan Kulenoviç Yugoslavya Krallığında bakanlık yapmış ve 1939'da Mehmed Spaho'nun ölümünden sonra, Yugoslav Müslüman Örgütünün başkanı olmuştu. Bir Alman diplomata göre, her şeyden önce dinsel sloganlardan ve ancak ikinci sırada Hırvat milliyetçiliğinden yararlandı; yine de birçok Müslüman tarafından bir Ustaşa kuklası olmakla suçlandı. Dinsel sloganlardan çok Hırvat milliyetçi sloganlar öne çıkaran Hakiya Hacıç'in, çoğu aydınlar arasında olmak üzere küçük bir taraftar topluluğu vardı.⁹⁰ Zagreb elçiliğinde görevli başka bir Almanın gözlemine göre, 1943 Martında, genel kabul gören bir lider sayılabilecek "hiçbir şahsiyet" yoktu.⁹¹ "Müslüman sorununun çözümü, esas olarak bir liderlik sorunudur," diyordu. Ustaşa rejiminin Müslümanlarının Müslüman nüfus içinde fazla otoriteleri yoktu. Halkın üzerinde daha fazla sahici iktidara ve nüfuza sahip olacağına inanılan dinsel bir teşkilatta durum daha berrak görünürdü.

Dinsel yapılar tam olarak kurumsallaştıkları için, anlaşılabilir ve olasılıkla yararlanılabilir. İslami Dinsel Cemaat içinde örgütlenen müminler, en yüksek dini lider Reis-ül-

⁸⁹ Kulenoviç ve Hacıç konusunda bkz. not 6'daki literatür. Savaşın sonra Kulenoviç Şam'a göçtü ve Balkanlar'da Müslümanlara karşı Sırp gaddarlıkları üzerine bir kitap yayınladı, bkz. Anonim (Cefer Kulenoviç), *A Message of Croat- Moslems to Their Religious Brethren in the World* (Chicago, 1949).

⁹⁰ Requard (Zagreb'de Alman Elçiliği), Rapor ("Bericht über Dienstreise nach Sarajevo"), 2 Haziran 1943, Zagreb, PA, R 261144 (ayrıca USHMA, RG 71, Kutu 237 içinde). Requard deağerlendirmesini, İslami liderlerle, özellikle Ali Aganoviç'le görüşmelerine dayandırdı.

⁹¹ Katschinka (Zagreb'de Alman Elçiliği), Rapor ("Muselmanen"), 27 Mart 1943, Zagreb, PA, R 261144 (ayrıca USHMA, RG 71, Box 237 içinde).

Ulema'nın otoritesi altındaydılar.⁹² Müslüman cemaatin yüksek heyeti, Reis-ül-Ulema ile önde gelen dört dinsel önderden oluşan ve yerel imamların, ulemanın ve hocaların çalışmalarının yanı sıra, vakıfları, medreseleri ve şeriat mahkemelerine de denetleyen ulema meclisi, Reis-ül-Ulemaya yardımcı olmaktaydı. Bu yönetim, Müslümanların Osmanlı İmparatorluğuyla dinsel bağlarını zayıflatmak, Balkanlar'da İslamı izlemek ve kontrol etmek isteyen Habsburg bürokratları tarafından 1882'de oluşturulmuş, Yugoslav krallığında ve Ustaşa rejiminde de varlığını sürdürmüştü. Kendilerini İslamın koruyucusu olarak sunmak isteyen Almanlar, İslami yönetime doğrudan karşıma girişiminde bulunmadılar. Ne var ki, 1943'ün başında Balkanlar'ın Müslüman bölgelerine daha fazla bulaşınca, Alman yetkililer de dini liderlerle daha fazla ilişkiye girdi. Sonunda SS, Ulema Meclisinin önemli bir üyesine kendi siyasal ve askeri amaçları için kullandı (Resim 5.8, 5.9, 5.10 ve 5.11).

Almanya Yugoslavya'yı istila ettiğinde, Reis-ül-Ulema makamında, Saraybosna'da Yüksek Şeriat Mahkemesinin eski başkanı ve Mehmed Spaho'nun kardeşi Fehim Spaho oturuyordu. Spaho, kendi amaçlarını gerçekleştirmesine –kumarın, fahişeliğin ve ırklar arası evliliğin yasaklanması ve peçenin daha katı uygulanması– izin vereceği umuduyla Ustaşa reji-

⁹² İslami kurumların tarihi konusunda bkz. Donia, *Islam under the Double Eagle*, 19–22; Hauptmann, "Die Mohammedaner in Bosnien-Hercegovina," 685–690; Al-Arnaut, "Islam and Muslims in Bosnia 1878–1918," 250–251; Klieber, *Jüdische-Christliche-Muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie*, 159–63; Karčić, *Bosniaks and the Challenge of Modernity*, 124–139; Fikret Karčić, "The Office of Ra'is al-'Ulamā" among the Bosniaks (Bosnian Muslims)," *Intellectual Discourse* 5, 2 (1997), 109–120; Karčić, *Šeriatski Sudovi u Jugoslaviji 1918–1941*; Karčić, "The Reform of Shari'a Courts and Islamic Law;" Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy?," 317; Popovic, *L'Islam balkanique*, 273–278, 316–319 ve 339; bir genel değerlendirme için bkz. Ferhat Šeta, *Reis-ul-Uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882 do 1991 Godine (1882'den 1991'e Yugoslavya'da ve Bosna-Hersek'te Reis-ül-Ulema)* (Saraybosna, 1991).

mini başlangıçta coşkuyla desteklemesine rağmen, Paveliç'e inancını kısa sürede yitirdi.⁹³ 1942'nin başında öldükten sonra ayrı resmi olarak Spaho'nun yerine geçen Salih Safet Basiç'in Ustaşa'yla sallantılı bir ilişkisi oldu.⁹⁴ Kendi cemaatlerini koruma derdinde olan iki lider Almanlarla iyi ilişkiler kurmak istedi. Aslında Spaho, Balkanlar'ın istilasına zemin hazırlayan aylarda Alman yetkililerle ilişkilerini geliştirmiş ve savaş sırasında Müslümanlara yapılan gaddarlıkları onlara bildirmişti.⁹⁵ Ulema Meclisinin diğer üyeleri daha da ileri gitti. 1942'de ve 1943'te Müslümanların durumu kötüleşince, birçok Müslüman Berlin'in koruması altında Müslüman özerkliği düşüncesine benimsedi. Müftünün gezisi, Müslüman SS tümeninin kurulması ve Almanya'nın yoğun dinsel propaganda kampanyası umutlarını arttırdı.

Ulema Meclisinin daha püriten üyeleri, en başta Mehmed Hanciç, gereğinden fazla ilerici buldukları Fehim Spaho ve Salih Basiç'e karşıydı. El-Ehzer eğitilmiş Hanciç, Saraybosna'da bir medresede ders veren, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinin müdürlüğünü yapan ve pan-İslami eğilimleri olan önemli bir İslami dirilişçiydi.⁹⁶ Dirilişçi ulemanın derneği El-Hidaye'nin (Doğru Yol) başkanıydı.⁹⁷ Gençlik

⁹³ Spaho konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 467 ve 490; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 78 ve 86–87; Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy?," birçok sayfada; Greble, *Sarajevo*, özellikle 30–37, 64–65, 76–81, 85, 96, 99, 101, 112–113, 115, 124, 126 ve 166; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, passim; Popovic, *L'Islam balkanique*, 339.

⁹⁴ Basiç konusunda bkz. Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 174; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 91; Greble, *Sarajevo*, 161–162 ve 217; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 293; Popovic, *L'Islam balkanique*, 339.

⁹⁵ Greble, *Sarajevo*, 32 ve 166; ve not 9.

⁹⁶ Hanciç konusunda bkz. Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 189; Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy?," her yerde; Greble, *Sarajevo*, 34, 78, 126 ve 214; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 119, 205–207, 210 ve 261.

⁹⁷ *El-Hidaye* ve Genç Müslümanlar konusunda bkz. Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 103, 105 ve 169; Redžić, *Musli-*

örgütü Genç Müslümanların (*Mladi Muslimani*) epeyce taraftarı vardı; 1990'da Bosna-Hersek'in ilk cumhurbaşkanı olan Aliya İzzetbegović onların arasındaydı. Hanciç ve destekçileri Ustaşa rejiminden umduğunu bulamamıştı; şimdi özerkçi bir gündemi savunuyor ve Alman yardımı almaya çalışıyordu. El-Hüseyni'nin gezisi sırasında, Saraybosna'da müftüyle görüştü, belediye konağında verilen bir ziyafette sıcak bir hoşgeldin konuşması

5.8 Fehim Spaho (1877-1942)

(Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna).

yaptı ve daha sonra, derneğin resmi yayın organı *El-Hidaye*'de ziyaretle ilgili bir makale yayınladı.⁹⁸ 1943 Nisanının ortasın-

mansko Autonomastvo i 13. SS Divizija, 16, 123, 142-143 ve 205-206; Karčić, "Reform of Shari'a Courts and Islamic Law," 268; Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy?," her yerde; Fikret Karčić, "From Young Muslims to Party of Democratic Action: The Emergence of a Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina," *Islamic Studies* 36, 2/3 (1997), 533-549; Greble, *Sarajevo*, özellikle 33-34, 78, 160-163, 175-176, 184-185, 200-201, 214, 217 ve 235; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, her yerde; Popovic, *L'Islam balkanique*, 321, 328 ve 340; İzzetbegović konusunda bkz. Malcolm, *Bosnia*, 208.

⁹⁸ Mehmed Handžić, "Palestinski veliki muftija u Sarajevu" ("Filistinli Büyük Müftü Saraybosna'da"), *El-Hidaye* 6, 9 (5 Mayıs 1943), 250-252; makalede, el-Hüseyni'nin Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camiinde cuma namazından sonra yaptığı konuşmanın metni de vardır (251); bu sayının ön kapağında müftünün bir resmi vardı. *El-Hidaye* Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde (*Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka*) saklanmaktadır, Saraybosna (GHB).

5.9 Mehmed Hanciç (1906-1944)
(Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi,
Saraybosna).

da Saraybosna'daki Alman büyükelçiliği yetkilileriyle bir görüşmede Hanciç, Almanlardan daha kapsamlı müdahale etmelerini istedi.⁹⁹ Ustaşa'yı Müslümanlara acı çektirmekle ve öldürmekle suçladı. Hırvat rejiminin, Müslümanlara yönelik Yugoslav Krallığında Sırpların izlediği politikanın aynısını –imha politikası– benimseydiğini iddia etti. Paveliç'in hükümetindeki Müslümanların halkın gerçek temsilcileri değil, satın alındıklarını Almanlara anlattı. Müslüman SS tümeninin kurulmasını coşkuyla karşılamasına

rağmen, bunun yeterli olmadığını açıkça ifade etti. Tek çözüm, Hitler'in koruması altında bağımsız bir Müslüman devletti. Hanciç, saf Müslüman bölgeler yaratmak için dinsel bir yeniden iskan planı bile önerdi. İslamın düşmanlarına karşı savaşta Alman askerlerin düşmüş olması, Müslüman nüfusta derin izler bırakmıştı. Müftünün ziyareti de doğru işaretler göndermişti. Hanciç'in Almanlara dediğine göre, Müslümanların Üçüncü Reich'in doğal müttefiki olduklarından kuşku yoktu. Almanların neyi duymak istediğinin farkındaydı. Din yüklü propagandalarının bereketli bir toprağa düştüğü izlenimi vererek kendi gündemini, en başta da öz-savunmayı güçlendirme ve Ustaşa'dan özerkliğin fiilen ve mümkünse hukuken kurulması gündemini kabul ettirmeye çalıştı.

⁹⁹ Zagreb'de Alman Elçiliği, Rapor ("Unterredungen in Sarajevo"), tarihsiz (28 Nisan 1943), Zagreb, PA, R 100998.

Ulemanın Almanlarla daha sıkı bir ittifak isteyen tek üyesi Hanciç değildi. Defalarca Alman yetkililerle görüşen, Ulema Meclisinin çok saygın bir üyesi olan Ali Aganoviç de benzer bir çizgi izledi.¹⁰⁰ Sonuna kadar Ustaşa rejimini açıkça destekler gibi görünmesine rağmen, o da kısa sürede Paveliç'e inancını yitirmiş ve Almanları Müslüman Balkanlar'a daha güçlü müdahaleye zorlamaya başlamıştı.¹⁰¹ 1943 baharında bir toplantıda Aganoviç

5.10 Ali Aganoviç (1902-1961) (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna).

Zagreb'deki Alman elçiliğinden yetkililere, Müslüman dinsel özerkliğine ancak siyasal bağımsızlıkla ulaşılabileceğini söyledi.¹⁰² Daha geniş İslam dünyası içinde Balkan Müslümanlarının önemini vurgulayarak pan-İslami politikaları ve Kudüs müftüsüne verilmesi gerektiğine inandığı halifelik makamının yeniden kurulmasını bile tartıştı. Halifelik düşüncesi yeni değildi. 1942'nin sonunda Hırvatistan'ın Müslüman basını el-Hüseyni yönetiminde halifeliğin yeniden kurulması düşüncesini tartışınca, İngiliz istihbaratı alarma geçmişti.¹⁰³ Hanciç ve Aganoviç kapalı kapılar ardında Üçüncü Reich'le bir itti-

¹⁰⁰ Aganoviç konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 491; Greble, *Sarajevo*, 128; Hasanebegović, *Muslimani u Zagrebu*, 293, 341 ve Zagreb Camiinin açılışında yaptığı konuşma için, 519-520.

¹⁰¹ Requard, Rapor ("Bericht über Dienstreise nach Sarajevo"), 2 Haziran 1943, Zagreb, PA, R 261144 (ayrıca USHMA, RG 71, Kutu 237 içinde).

¹⁰² Zagreb'de Alman Elçiliği, Rapor ("Unterredungen in Sarajevo"), tarih: 28 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998.

¹⁰³ İngiliz Güvenlik Servisi, İzleme İstihbarat Pusulası, 19 Aralık 1942, Londra, NA, KV 2/2085.

5.11 Muhamed Panca (1897-1962)
(Hırvat Tarih Müzesi Arşivi, Zagreb).

fak görüşmeleri yaparken, ulemanın diğer üyeleri açıkça Alman yetkililerin hizmetindeydi.

Ulema Meclisinin en önemli işbirlikçisi, El-Hidaye'nin üyesi ve dini önder Mahamed Panca'ydı.¹⁰⁴ Ülkenin en itibarlı İslami kurumlarında eğitim gören ve Saraybosnalı ulema bir aileden gelen Panca, Ustaşa rejimiyle belli bir mesafeyi her zaman korumuştı ve şimdi açıkça Alman koruması altında Müslüman özerkliği istiyordu. Güçlü Alman yanlısı tutumu, onu Wehrmacht ve SS için ideal bir işbirlikçi haline getirdi. SS onu derhal

Müslüman gönüllü toplama işinde çalıştırdı –kitabın son bölümünde tartışıldığı gibi, bütün dinsel otoritesini kullanarak yerine getirdiği bir görev. Almanlar Panca'yı, askeri seferberlik dışında, Müslüman bölgeleri sakinleştirme çabalarını destekleyen bir aracı olarak da kullanacaktı.

Bu konuda, Saraybosna'da Panca'nın yönettiği toplumsaldinsel Merhamet örgütü –Müslüman Yardım Derneği Mer-

¹⁰⁴ Panca konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 411, 495 ve 503–504; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 103, 174, 184–185 ve 224; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 22–23, 139–143 ve 147; Bougarel, "Farewell to the Ottoman Legacy?," 324–325; Greble, *Sarajevo*, 173–174, 184–186, 192 ve 237; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 79–81, 205–210 ve 345–346. Hançer tümeninin bir imamı Hasan Bayraktareviç Panca'yla ilgili ayrıntılı bir rapor verir, bkz. Bayraktareviç'ten Phleps'e, 15 Kasım 1943, Mostar, BAB, NS 19/2601.

hamet (*Muslimansko Dobrotvorno Društvo Merhamet*) olarak da bilinir– önemli bir rol oynadı.¹⁰⁵ Merhamet savaş yıllarında aşhaneler, yetimhaneler ve mülteci kampları kurup yöneten önemli bir insani yardım sağlayıcısı haline geldi ve giderek siyasete de bulaştı. Almanlar için Merhamet değerli bir ortak haline geldi ve örgütle iyi ilişkiler sürdürmenin önemli olduğuna inandılar. Örneğin Merhamet, Alman Katolik bir aile tarafından evlatlık alınan, Almanya'ya götürülen ve Katolik yapılan Müslüman bir yetimin geri verilmesini isteyince, Nazi yetkililer hemen müdahale etti, çocuğu geri getirdi ve Saraybosna'da Müslüman bir aileye emanet etti.¹⁰⁶ Sahada askeri yetkililer Merhamet'i, Bosna-Hersek'teki Müslümanların en önemli temsil organı olarak gördü. Örgüt, Saraybosna'da Alman Polisinin Saha Komutanı SS-Oberführer Werner Fromm'la defalarca gıda ikmali görüşmeleri yaptı.¹⁰⁷ 1944 başında Berlin bir yardım fonu kurunca, Berger Müslüman mültecilere verilecek giysilerin Merhamet kanalıyla dağıtılmasını önerdi.¹⁰⁸ Yerel Müslüman yapıların kullanılmasından çok mutlu olan Himmler, Merhamet'e dağıtımını denetleme yetkisi verdi.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Merhamet konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 409, 411 ve 495; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 174; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 123 and 142–143; Greble, *Sarajevo*, özellikle 34, 106, 139–141, 173–176, 213–217, 235 ve 245–246; Popovic, *L'Islam balkanique*, 285, 287, 321 ve 340; örgütün kendisinin yayınladığı tarihsel bir değerlendirme için bkz. Uzeir Bavčić, *"Merhamet" (1913–2003)* (Saraybosna, 2003).

¹⁰⁶ Greble, *Sarajevo*, 174.

¹⁰⁷ Langenberger (369. Piyade Tümeni Karargâhı), Rapor ("Niederschrift über eine Besprechung am 17.9.43 mit dem 2. Sekretär der 'Muslimansko Dobrotvorno Društvo: Merhamet Sarajevo' namens Mechmed Tokitsch"), 17 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893 (ayrıca BA-MA, N 756/183b içinde).

¹⁰⁸ Berger'den Himmler'e, tarihsiz (Ocak 1944), Berlin, BAB, NS 19/319; benzer şekilde, Berger'den Himmler'e, 12 Ocak 1944, Berlin, BAB, NS 19/2601.

¹⁰⁹ Meine'den (Himmler'in Kurmayı) Berger'e, tarihsiz (Ocak 1944), yer belirsiz, BAB, NS 19/319.

SS, Merhamet'i güçlü bir ortak olarak gördü. Yine de Almanlar tarafında tam olarak kontrol edilmedi ve kendi çıkarlarının peşinden gidecekti. Eylül 1943'te örgütün ikinci sekreteri, SS'in gerçekten gizli muhbir olarak tuttuğu Mehmed Tokić, Alman yetkilileri Hırvat devletine karşı açık ayaklanmayla tehdit edecekti.¹¹⁰ Müslümanların Ustaşa rejiminden nefret ettiğini ve onun yerine, Avusturya-Macaristan döneminde olana benzer bir Alman himayesi altında yaşamak istediğini açıkça ifade etti. Berger durumu yatıştırma-ya çalıştı, "Müslüman liderlik"ın tehditlerini reddetti ve bu tür şiddetli ayaklanmaların Müslümanlar için işleri daha da kötüleştireceği uyarısında bulundu.¹¹¹ Merhamet'in liderleri kısa sürede Almanlarda umudu kesti. Sonunda Muhamed Panca da Üçüncü Reich'e inancını yitirdi. Dağa çıktı, Müslüman Kurtuluş Hareketini (*Muslimanski Oslobodlački Pokret*) kurdu, silahlı öz-savunma ve Müslüman özerkliği çağrısında bulundu.¹¹² Bir propaganda bildirisinde "Müslüman Kardeşler!"ine seslenen Panca, Ustaşa'ya ve Çetniklere savaş ilan etti.¹¹³ Şunu duyurdu: "İslam cemaatinin ve milletimizin refahı dışında bir şeye hizmet etmiyoruz." "Müslümanlar," diyordu, şimdi hayatta kalmak için "Allah'ın yardımıyla ve imanla, yiğitçe ve korkusuzca" savaşmalıydı. Berlin'de bazı SS çevreleri bu gelişmelerden endişe duymalarına rağmen,

¹¹⁰ Langenberger, Rapor ("Niederschrift über eine Besprechung am 17.9.43 mit dem 2. Sekretär der 'Muslimansko Dobrotvorno Društvo: Merhamet Sarajevo' namens Mechmed Tokitsch"), 17 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893 (ayrıca BA-MA, N 756/183b içinde); bu rapor, Phleps (V. SS Dağ Kolordusu Komutanı) tarafından Himmler'e iletili, 5 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893.

¹¹¹ Schulte'den Brandt'a, 11 Ocak 1944, Berlin, BAB, NS 19/3893 (ayrıca BA-MA, N 756/183b içinde).

¹¹² Müslüman Kurtuluş Hareketi konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 503-504; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 103, 184-185 ve 224; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 139-143; Greble, *Sarajevo*, 184-186 ve 192; Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, 208-210.

¹¹³ Panca, Bildiri (Almanca çeviri), tarihsiz (10 Ocak 1944), BA-MA, RH 19XI/10a (also in BAB, NS 19/2601).

sahada Panca ile defalarca iş yapmış Krempler, onun hâlâ Alman yanlısı olduğunu vurguladı.¹¹⁴ Müslümanlara güveni hâlâ süren Hitler, Panca'nın firarını, Müslümanların kendilerini korumaya ihtiyaç duyduklarını söyleyerek mazur gösterdi.¹¹⁵ Daha sonra Tito'nun partizanlarıyla ilişki kuran Panca, sonunda Doğu Bosna'da Alman birlikleri tarafından yakalandı ve Ustaşa yetkililerine teslim edildi. Hayal kırıklığına uğrayan tek İslami lider o değildi.

Şiddet ve Kırılan Umutlar

Kendilerini İslamın koruyucu olarak sunmaya hevesli Almanların Müslümanlara verdiği sözler, savaşın gerçekliklerine ters düştü. Pratikte Almanlar Müslüman bölgeleri pasifleştiremedi. Müslüman liderler ile Almanlar arasındaki işbirliği, partizanların ve Çetniklerin onlara karşı nefretini besledi. Almanlar, Müslüman tümeninin tek amacının Bosna-Hersek'in Müslüman bölgelerini korumak ve sakinleştirmek olduğuna söz vermişti; ama Himmler tümeni eğitim için Fransa'ya ve daha sonra Almanya'ya göndermişti. Korumasız Müslüman nüfus misilleme saldırılarının hedefi haline geldi. 1943 sonbaharında Tito'nun partizanları Bosna'ya büyük bir saldırı başlattı. Birlerce kişi öldürüldü. On binlerce kişi kaçtı (Resim 5. 12). Partizanlar özellikle Müslüman gönüllülerin akrabalarını hedef aldı. Bir SS saha raporunun belirttiğine göre, Müslüman mültecilerin yüzlercesi depolarda, samanlıklarda, ahırlarda ve bodrumlarda toplandı.¹¹⁶ Çoğunun doğru dürüst giysisi yoktu ve gıdasızlık sorunu yaşıyordu. Bu olaylar İs-

¹¹⁴ 2. Panzer Ordusu Karargâhından Kara Kuvvetleri F Grubu Karargâhına, 8 Ocak 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19XI/10a; benzer bir değerlendirme için bkz. Bayraktareviç'ten Phleps'e, 15 Kasım 1943, Mostar, BAB, NS 19/2601.

¹¹⁵ Kasche, İç Not ("Unterhaltung mit dem Führer am 29.10.1943 im Hauptquartier"), 11 Kasım 1943, Zagreb, PA, Nachlass Kasche, cilt 23.

¹¹⁶ Posch (Waffen-SS), Rapor ("Abschlussbericht über die Tätigkeit als F.O. in Kroatien vom 10.3.1943-1.1.1944"), 30 Aralık 1943, Zagreb, BAB, NS 19/319.

lam dünyasında yakında izlendi. Mısır basını durumu haberleştirdi ve Nahhas Paşa mültecilere 20.000 pound bağışta bulundu.¹¹⁷ 11 Ocak 1944'te, SS'in Hırvatistan temsilcisi Konstantin Kammerhofer, görünüşe bakılırsa yalnızca yerel durumdan değil, bunun Müslüman dünya üzerindeki etkilerinden de endişelenerek Himmler'e şunları yazdı:

Hırvatistan'da partizan mücadelesinin bir sonucu olarak, 210.000 kadarı Bosna bölgesinden olmak üzere, yaklaşık 230.000 kişi şu anda kaçmaktadır. Bu insanların durumu, hayal edilemeyecek kadar kötüdür. Şu anda hiçbir insan, bu kitlede gerçekleşmekte olan trajedileri tasvir edemez... Mültecilerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşur... 13. SS Bosna-Hersek Gönüllü Dağ Tümenindeki Müslümanlar ve İslam dünyası sorunu [*Weltmuselmanen-Problem*] dikkate alınınca, mültecilerin ihtiyaç duyduğu yardımı vermek için siz Reichführer'in özel destek çağrısında bulunmanız hususu yeniden değerlendirilmelidir.¹¹⁸

¹¹⁷ Anonim, "Les Musulmans de Bosnie et d'Herzégovine meurent de faim: Nahas Pacha accorde 20.000 livres pour leur venir en aide," *La Bourse Egyptienne* (20 June 1944). Mısır Dışişleri Bakanlığı konuyla ilgili olarak Kahire'deki İngiliz büyükelçiliğiyle bile ilişki kuracaktı; ama İngilizler Müslüman provokasyonları ve Almanlarla işbirliğini ima ederek soğuk davrandı, bkz. mektup alışverişi, NA, FO 141/946 içinde. Türk hükümeti, özellikle Sancak'ta Müslümanlara karşı Çetnik gaddarlıkları konusunda 1943 baharında İngilizlerle ilişki kurmuştu; ama İngiliz Dışişleri Bakanlığı, sürgünde Yugoslav hükümeti ve Mihailoviç arasında konu tartışıldıktan sonra, Londra suçlamaları resmi olarak reddetti ve Müslüman milislerin Ortodoks Sırp katliamlarına ve Almanların Müslüman seferberliğine işaret etti, bkz. NA, FO 536/7 içindeki belgeler. Savaş sırasında Balkanlar'da İngilizlerin rolü konusunda bkz. Walter R. Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945* (New Brunswick, NJ, 1973); Michael McConville, *A Small War in the Balkans: British Military Involvement in War time Yugoslavia, 1941–1945* (Londra, 1986); M. Deroc, *British Special Operations Explored: Yugoslavia in Turmoil, 1941–1943, and the British Response* (Boulder, CO, 1988); Simon Trew, *Britain, Mihailović, and the Chetniks, 1941–1942* (New York, 1998).

¹¹⁸ Kammerhofer'den Himmler'e, 11 Ocak 1944, Zagreb, BAB, NS 19/319.

Himmler ikna oldu. 1943 sonbaharında Bayram kutlaları vesilesiyle SS Bosna'daki Müslüman nüfus için zaten para toplamıştı ve kısa süre sonra Himmler de ikinci bir yardım fonu emrini vermişti.¹¹⁹ Yalnızca ikinci yardım kampanyasında 120.000 reichmark'tan fazla para toplandı.¹²⁰ Himmler kendi fonlarından 100.000 daha ekleyecekti.¹²¹ Ocak 1944'te Berger, 250.000 reichmark'ın toplandığını bildirdi.¹²² Para daha sonra dağıtılan giysiler için kullanıldı.¹²³ Bu projeler hâlâ deveye kulak gibiydi. Müslümanlara yönelik SS politikaları Müslüman nüfusu askeri olarak korumasız bırakırken tehlikeye atmıştı.

Son olarak, 1944 Şubatının sonunda SS, Hançer tümenini Balkanlar'a geri gönderdi. Müslümanların durumu kısa bir süre rahatladı –en azından bazı yerlerde. Müslümanlar umutla ve şükranla karşılık verdi. Örneğin 20 Nisan 1944'te Krempler, Sancak'ın bütün kasabalarında Hitler'e dua edildiğini bildirdi.¹²⁴ Bölgeden bir Müslüman heyeti Hitler'e bir hürmet telgrafı gönderdi:

Haydutlara karşı savaşa yiğit Alman askerleriyle omuz omuza katılan Sancaklı Müslümanlar, Alman halkının nihai zaferine ve biz Müslümanların kurtuluşuna derin ve sarsılmaz güvenle doğum gününüzü kutlar ve yüce Allah'tan size uzun ömürler ve mutluluklar diler.¹²⁵

¹¹⁹ Sauberzweig'den Berger'e, 5 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; ikinci toplama konusunda, Himmler'den Berger'e ve Jüttner'e, 16 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹²⁰ Berger'den Himmler'e, 12 Ocak 1944, Berlin, BAB, NS 19/2601.

¹²¹ Brandt'tan Berger'e, 31 Ocak 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; fiili transfer konusunda, BAB, NS 19/2601 içindeki belgeler.

¹²² Berger'den Himmler'e, tarihsiz (Ocak 1944), Berlin, BAB, NS 19/319.

¹²³ Wangemann, Rapor ("Tätigkeitsbericht der Abt. VI"), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹²⁴ Krempler'den Neubacher'e Behrends'e (Sırbistan Yüksek SS ve Polis Lideri), 20 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630.

¹²⁵ Sancaklı Müslüman Temsilcilerden (*Landesausschuss der Muslimanischen Volksvereinigung Sandschak*) Hitler'e (Almanca çeviri), tarihsiz (bahar 1944), yer belirsiz, BAB, NS 19/3630. Mektup, Krempler

5.12 Bosna dağlarında harabeye dönen köylerine geri dönen Müslüman kadınlar, 1943 (Ullstein).

Hitler Müslümanlara teşekkür etti ve mektuptan “çok memnun” olduğunu bildirdi.¹²⁶ Benzer sadakat gösterileri devam etti. Temmuz 1944’te Sancak bölgesinden Müslümanlar, Hitler için Arapça şükran duası ve övgü kaydedilmiş bir gramofon plağı gönderdi.¹²⁷ Berlin’de Rudolf Brandt plağı, SS ya da Goebbels’in Propaganda Bakanlığı tarafından kullanılmak üzere SS propaganda seksiyonuna gönderdi.¹²⁸

tarafından Neubacher ve Behrends’a iletili, 20 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630; sonra Behrends tarafından Brandt’a iletili, 24 Nisan 1944, Belgrad, BAB, NS 19/3630; Brandt’tan Behrends’a, 15 Haziran 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630; Himmler, bir yanıt talebiyle Hitler’e iletilmesini emrette, bkz. Brandt’tan Fegelein’e (Hitler’in Kurmayı), 13 Haziran 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630.

¹²⁶ Brandt’tan Behrends’e, 7 Temmuz 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630.

¹²⁷ Behrends’ten Himmler’e, 31 Temmuz 1944, Belgrad, BAB, NS 19/3630.

¹²⁸ Brandt’tan Behrends’e, 18 Eylül 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630; Venn’den (Himmler’in Kurmayı) Propaganda Şubesine (*Waffen-SS Standarte “Kurt Eggers”*), 18 Eylül 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/3630.

1944 baharında Kuzey ve Doğu Bosna fiilen SS'in ve Himmler'in Müslüman tümeninin denetimi altına girdi (Resim 5.13). Utanç verici "Bosna'da Kamu Huzurunu Sağlamak İçin Kılavuz" (*Richtlinien für die Sicherung des Landfriedens in Bosnien*) bölgede amaçlanan işgal rejimine ve bunu desteklemek için dinin kullanılmasına ilişkin iyi bir fikir verir.¹²⁹ SS subayları köy ve kasabalara, ahali ile Almanlar arasında aracılık yapacak güvenilir yerel liderler yerleştirecekti. Bu temsilciler her cuma, SS'in haftalık propaganda sloganlarını okumak zorundaydı. Okullar güvenilir yerel kişilerin emrinde olacaktı –SS'in belirttiği gibi "aydınların değil," "öğretmenler, imamlar, özellikle uygun kadınlar"ın. Daha önemlisi, SS planı homojen İslami köy ve kasabalar yaratma amacıyla kitlesel bir dinsel yeniden iskan tasarlamaktaydı. "Amaç, her koşulda, ülke topluluklarında aynı inançtan bir nüfus yaratmaktır," denilmekteydi. Dahası SS kılavuzu, sivil nüfusa azgınca egemen olmanın yanı sıra partizanlara ve diğer düşman gruplara karşı bir imha savaşına da onay veriyordu. Açıkça "Amaç düşmanı imha etmektir" diyen kılavuz, komutanları özellikle "acımasız" olmaya teşvik ediyordu. Goebbels günlüğünde Himmler'in "Müslüman nüfusa karşı terörü durdurdu"ğunu kabul etti.¹³⁰ Sonunda SS'in bölgedeki egemenliği çık kısa ömürlü oldu ve Alman savaş bürokrasisi bu tür planları eksiksiz uygulayamayacak kadar kaotikti. Ama Müslüman tümenin askerleri, özellikle acımasız davranıp korku ve dehşet saçmakla ünlendi.

SS kılavuzunun tasarladığı nüfusun yeniden iskan, bazı İslami özerkçilerin taleplerini bir ölçüde yansıtmaktaydı.

¹²⁹ Sauberzweig, Kılavuz ("Richtlinien für die Sicherung des Landfriedens in Bosnien"), 9 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2145 (ayrıca PA, R 100998 içinde). Kılavuz konusunda ayrıca bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 499; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 45–46; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 166–167.

¹³⁰ *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, ed. Fröhlich, kısım II, cilt 12, 184–191 (26 Nisan 1944), 188.

Ama Himmler, Habsburg döneminde olduğu gibi, müstakbel bir askeri protektora ya da “askeri sınır” (*Wehrgrenze*) yaratma düşüncesiyle oynamasına rağmen, o an için SS Müslüman özerkçilerin Bosna-Hersek’teki umutlarını gerçekleştirecek durumda değildi.¹³¹ Benzer şekilde, savaşın son aylarında, ünlü Arnavut Müslüman politikacı Bedri Pejani, Ortodoks Sırlardan temizlenen Kosova ve Sancak’ı Bosna, Hersek ve Arnavutluk’la birleştirerek Balkanlar’da Müslüman bir devlet kurmak için Kudüs müftüsünden yardım isteyince, Almanlar bu tutkuları hızla engelledi.¹³² Birçok Müslüman lider anlamalıydı, yakın zamanda Müslüman bağımsızlığı söz konusu değildi.

Almanların askeri durumu kötüleşince, birçok Müslüman bir Mihver zaferine inancını yitirdi. Temmuz 1944’te bir Wehrmacht raporu, Müslüman nüfusun Almanlara yönelik tutumunu tutarsız, onları artık “her bakımdan güvenilmez” kılan bir gerçek olarak tarif etti.¹³³ Savaşın son aylarında birçok kişi artık Alman yardımına güvenmiyor ve alternatif arıyordu. Panca’nın Müslüman Kurtuluş Hareketi gibi, Müslüman öz-savunma grupları oluştu.¹³⁴ Haziran 1944’te bir Alman ordu raporuna göre, birçok genç Müslüman yerel paramiliter birimlerde örgütlendi.¹³⁵ Gerçekten de milisler,

¹³¹ Brandt’tan Phleps’e, 20 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893. Himmler bu açıklamayı, Phleps’in Tokić ve özerkçilerle ilgili 5 Kasım 1943 tarihli mektubuna yanıtta yaptı, bkz. not 110.

¹³² Neubacher’dan Dışişleri Bakanlığına, 9 Nisan 1944, Belgrad, PA, R 101101.

¹³³ Winkelbrandt (373. Piyade Tümeni Karargâhı), Rapor (“Feindnachrichtenblatt Nr. 7”), 16 Temmuz 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 37/6931.

¹³⁴ Müslüman öz-savunma grupları ve yeşil kadrolar konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 504; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, özellikle 105–110 and 183–191; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, özellikle 120–123, 147–149, 185–186 ve 207.

¹³⁵ Winkelbrandt, Rapor (“Feindnachrichtenblatt Nr. 6”), 17 Haziran 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 37/6931; Müslüman milislere ilişkin genel bir askeri değerlendirme için bkz. Winkelbrandt’ın bütün raporları, BA-MA, RH 37/6931 içinde.

5.13 Müslüman bir Bosna köyünde Alman tankları, 1944 (Ullstein).

en önemlisi Alman yanlısı savaş ağası Neşad Topçîç'in Yeşil Kadrosu (*Zeleni Kader*), giderek daha fazla Müslüman erkeği safına çekti. Mehmed Hanciç gibi dini liderlerin desteklediği milisler yalnızca Müslüman köylerini korumakla kalmadılar, Ortodoks nüfusa gaddarlıklar da yaptılar. Çetniklerin saflarına Müslüman çekme girişimleri, beklendiği gibi, fazla başarılı olmadı.¹³⁶ Diğer yanda Tito'nun partizanları, hem Almanların hem Müslüman milislerin uygun bir alternatifi gibi görünüyordu. 1943-1944 kışında savaş durumu kötüleşince, giderek artan sayıda Müslüman partizan saflarına katıldı. "Bosna'da da, bir zamanlar bizi büyük coşkuyla karşılayan Müslümanlar bizden tamamen uzaklaştılar ve kitleler halinde partizanlara gidiyorlar," diyordu Horstenau.¹³⁷ Partizan komutan ve ideolog Milovan Dilas yoldaşlarına yaptığı bir konuşmada "Ustaşa canileri Müslümanların büyük bir bölümünü Almanlar için bir mezbahaya ve kanlı bir iç savaşa soktu. Draza Mihailović'in Çetnikleri Müslüman nüfusa karşı duyulmamış suçlar işledi," diye keyifleniyordu: "Artık Müslümanlar için anlaşılmıştır ki, yalnızca Halk Kurtuluş Mücadelesine katılmak onları topyekûn yıkımdan kurtarabilir."¹³⁸ İlk Müslüman partizan birliği 1941 yazında kurulmuştu ve Mareşal Tito, Moskova'nın Komünizmi İslamın tek umudu olarak tasvir eden savaş propagandasını gönüllü olarak tekrarladı. 1944 sonbaharında partizan propagandacıların dağıttığı *Sovyetler Birliği'nde Müslümanlar: Sovyetler Birliği'nde Din (Muslimani u Sovjetskom Saveza:*

¹³⁶ Çetniklerin Müslüman asker toplaması konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 494 ve 501; Jozo Tomasevich, *The Chetniks* (Stanford, CA, 1975), 105 ve 240; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, özellikle 97-98, 143-146 ve 174; Redžić, *Muslimansko Autonomaštvo i 13. SS Divizija*, özellikle 105-108, 168-169 ve 207-211.

¹³⁷ *Ein General im Zwielicht*, ed. Broucek, cilt 3, 294 (Ekim 1943).

¹³⁸ Aktaran Vladimir Dedijer, *The War Diaries of Vladimir Dedijer*, cilt 3 (11 Eylül 1943'ten 7 Kasım 1944'e) (Ann Arbor, MI, 1990), 131 (giriş 6 Kasım 1943).

Religia u Sovjetskom Saveza) broşüründe, Stalin'in devleti dindarlar için bir cennet olarak tasvir edildi.¹³⁹

Almanlar ihanet ettiklerinden şüphe edilen Müslümanlara çok acımasızca davrandı.¹⁴⁰ Partizanlara yataklık yapmakla suçlanan Müslüman köy ve kasabalara karşı çok sayıda cezalandırma misyonunda Alman birlikleri Müslüman kadın ve çocukları idam etti. Camilere de saldırıldı. 1944'ün sonunda Alman kuvvetleri Saraybosna'daki El-Hidaye binasına zorla girip, düşmanla birlikte çalıştıklarından kuşkulanan Genç Müslümanların birçok üyesinin aleyhine kanıt aradı. Almanya'yı Balkan İslamının koruyucusu olarak tanıtmaya resmi çabalarına rağmen, sahadaki sıradan askerler Müslümanlara ve dinlerine çok az saygı gösterdi. Örneğin Alman asker Egbert Korbacher Sırbistan'da Niş kentine girdiğinde dalga geçti: "Niş'te Doğu başlar. Bu abartı değil, çünkü başlıca özelliği, pislik, o kadar inandırıcıdır ki, camiye ve minarelere gerek yoktur." Arnavutlar, diyordu, "o kadar aptal değil –en iyi işaret, burada Yahudilerin olmamasıdır."¹⁴¹

Balkanlar'da Yahudi ve Roman soykırımı İslam cemaatini hemen karıştırdı. Yugoslavya'nın düşüşünü izleyen aylarda birçok Yahudi, Müslüman olarak zulümden kurtulmaya çalıştı.¹⁴² Yalnızca Saraybosna kentinde Yahudi nüfusun en az

¹³⁹ Tito'nun Müslüman asker toplaması konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 502–504 ve 506–510; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, özellikle 170, 183–191 ve 206–209; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, özellikle 108–110, 127–128, 157–159, and 211–212; propaganda broşürü konusunda, Popovic, *L'Islam balkanique*, 341–342.

¹⁴⁰ Almanların Müslüman katliamları ve İslami kurumlara saldırıları konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 503–504; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, 35 ve 188; Greble, *Sarajevo*, 183 ve 213–214.

¹⁴¹ Aktaran Klaus Latzel, "Tourismus und Gewalt: Kriegswahrnehmung in Feldpostbriefen," Hannes Heer ve Klaus Naumann (ed.), *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht, 1941–1944* (Hamburg, 1995), 447–459, 450 içinde.

¹⁴² Müslüman olan Yahudiler konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 543–544; Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the*

yüzde 20'sinin, 1941 Nisanı ile Ekimi arasında din değiştirip Müslüman ya da Katolik olduğu tahmin edilmektedir. Tedirgin olan Ustaşa yetkilileri, 1941 sonbaharında din değiştirmeyi yasakladı. Din değiştirmiş olanlar zulümden kurtulmuş sayılmazdı; çünkü Ustaşa bürokratlarının gözünde Yahudiliği tanımlayan din değil, ırktı. Reis-ül-Ulema Fehim Spaho bile bu resmi çizgiyi onaylayıp, 1941'in sonunda din değiştirmenin ırk üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ve Müslüman olan Yahudi dönmelerin ırksal olarak Yahudi kaldıklarını açıkça ilan etti. Öte yandan Spaho, Müslüman olan Yahudi dönmelere yardım etmek için epeyce çaba harcadı, Ustaşa yetkililerinden onları korumalarını istedi ve ulemayı onları saklamaya teşvik etti. Yine de çok sayıda Yahudi Müslüman kılığına bürünüp kaçmayı başardı.¹⁴³ Dönme olmayan Yahudi nüfusa uygulanan zulme yönelik Müslümanların tutumu genelleştirilemez; başka yerlerde olduğu gibi, zulme ortak olan ve vurgunculuk yapanlar olduğu gibi, kurbanlara acıyan ve bazı durumlarda yardım edenler de vardı. Saraybosna'nın düşüşünden kısa süre sonra, Fedrigotti "düzinelerce Müslüman"ın Büyük Sefarad Sinagogunun bakır çatısını söküp pazarda sattığını gördü.¹⁴⁴ Merhamet, Yahudi sahibinden zorla alınan büyük bir tekstil fabrikasını üstüne aldı ve kısa sürede Alman ordusunun büyük bir tedarikçisi oldu.¹⁴⁵ Bazıları da yardım etti. Kent müzesinin Müslüman

Second World War, 78 ve 172; Redžić, *Muslimansko Autonomaštvo i 13. SS Divizija*, 20; Jelinek, "Nationalities and Minorities," 201; Jelinek, "Bosnia- Herzegovina at War," 284 ve 286–287; Greble, *Sarajevo*, özellikle 17, 93–97, 112–113, 115, 117–118, 120–121, 124–125 ve 243; Donia, *Sarajevo*, 174 ve 176–179; Ustaşa devletinde dönme siyaseti konusunda daha genel olarak, Mark Biondich, "Religion and Nation in War time Croatia: Reflections on the Ustaşa Policy of Forced Religious Conversions, 1941–1942," *Slavonic and East European Review* 83, 1 (2005), 71–116.

¹⁴³ Donia, *Sarajevo*, 178–179.

¹⁴⁴ Fedrigotti'den Dışişleri Bakanlığına, 21 Nisan 1941, Saraybosna, PA, R 60681 (ayrıca PA, R 27363 içinde).

¹⁴⁵ Greble, *Sarajevo*, 106 and 140–141.

müdürü Derviş Korkut, on dördüncü yüzyıldan kalma güzel resimli Sefarad kutsal kitabı *Saraybosna Haggada*'sını Alman yetkililerden sakladığı gibi, daha sonra partizanlara kaçan genç bir Yahudi kadını da sakladı.¹⁴⁶ Saraybosnalı Müslüman işadamı Mustafa Hardaga, bütün bir Yahudi aileyi sakladı. Arnavut Müslümanlar, herkesin iyi bildiği gibi çok sayıda Yahudiyi kurtardı.¹⁴⁷ Almanlar, Müslüman bölgelerde Yahudi karşıtı din yüklü propagandalarının bereketli bir toprağa düştüğünden emin değildi.

Son olarak Balkanlar'daki Müslümanlar Romanlara yapılan zulümden özellikle etkilendiler; çünkü çoğu Roman Müslümandı. Müslümanları Hırvat devletiyle bütünleştirmek isteyen Ustaşa yetkilileri, Bosna-Hersek'in büyük ölçüde yerleşik Müslüman Romanlarını, beyaz Çingeneleri, zulmün ve sürgünün dışında tuttu.¹⁴⁸ Beyaz Çingenelerin korunma-

¹⁴⁶ Martin Gilbert, *The Righteous: The Unsung Heroes of the Holocaust* (Londra, 2002), 204–205; Greble, *Sarajevo*, 37–38 ve 132; kutsal kitap konusunda, Cecil Roth (ed.), *The Sarajevo Haggadah* (Londra, 1963).

¹⁴⁷ Gilbert, *The Righteous*, 208–209; Norman Gershman, *Besa: Muslims Who Saved Jews in World War II* (Syracuse, NY, 2008).

¹⁴⁸ Ustaşa devletinde Müslüman Romanlar konusunda bkz. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 609; Narcis Lengel-Krizman, "Prilog proucavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941–1945" ("Sözde Bağımsız Hırvat Devletinde Terör Araştırmalarına Bir Katkı: Romanların Kaderi, 1941–1945"), *Casopis za suvremenu povijest* 1 (1986), 29–42, 33–34; Michael Zimmermann, *Rassenutopie und Genozid: Die nationalsozialistische "Lösung der Zigeunerfrage"* (Hamburg, 1996), 285; Karola Fings, Cordula Lissner ve Frank Sparing, "... einziges Land, in dem Judenfrage und Zigeunerfrage gelöst": *Die Verfolgung der Roma im faschistisch besetzten Jugoslawien 1941–1945* (Köln, 1992), 20; Donald Kenrick ve Grattan Puxon, *Gypsies under the Swastika* (Hatfield, 2009), 99 ve 101; Mark Biondich, "Persecution of Roma-Sinti in Croatia, 1941–1945," Paul A. Shapiro ve Robert M. Ehrenreich (ed.), *Roma and Sinti: Under-Studied Victims of Nazism* (Washington, DC, 2002), 33–47, 37–38 içinde; Jelinek, "Nationalities and Minorities," 200; Jelinek, "Bosnia- Herzegovina at War," 286 ve 289; Greble, *Sarajevo*, 17, 90–93, 95, 117–118, 121 ve 125; Almanların "beyaz Çingene" görüşleri konusunda bkz. Sevasti Trubeta, "'Gypsiness,' Racial Discourse and Persecution: Balkan Roma during the Second World War," *Nationalities Papers* 31, 4 (2003), 495–514, 505–506.

sı, Hristiyan Romanların Müslümanlığa dönme dalgasına yol açtı ve bu hareketler, Yahudi dönmelerde olduğu gibi, Zagreb'deki İçişleri Bakanlığınca yasaklandı. Savaş boyunca Ulema Meclisi Müslüman Romanların güvenliğiyle ilgilen-di ve beyaz Çingenelerin tutuklanmasıyla ilgili Zagreb'deki yetkililere sürekli şikayette bulundu. Fehim Spaho'nun teşvikiyle Ustaşa hükümeti, Alman işgali altında bulunan Sırbistan'daki Müslüman Romanlar lehine müdahalede bile bulundu; oradaki Alman yetkililerden, Müslüman Çingenelere dokunmamalarını istedi.¹⁴⁹ Romanların büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu Makedonya ve Arnavutluk'ta da, dinsel bağlar bir ölçüde korunmalarını sağladı; ama Makedonya'da Bulgar işgal yetkililerinin genel olarak İslama fazla saygı göstermediklerini belirtmek gerekir.¹⁵⁰ Hırvat ve Alman yetkililerin aksine, Bulgar askeri yönetimi Müslümanlarla flört etmeyi denemedi bile.¹⁵¹ Üsküp'ün işgalinden kısa süre sonra Bulgar yetkililer Müslüman din bürokrasisini barındıran bir binayı ve bir medreseyi işgal etmiş, vakıf fonlarına el koymuş ve din iradesi çalışanlarını maaşsız bı-

¹⁴⁹ Sırbistan'da Müslüman Romanlar konusunda bkz. Zimmermann, *Rassenutopie und Genozid*, 249; Fings, Lissner ve Sparing, "... einziges Land, in dem Judenfrage und Zigeunerfrage gelöst," 46 ve 116–117 (belgeler).

¹⁵⁰ Arnavutluk'ta ve Makedonya'da Müslüman Romanlar konusunda bkz. Fings, Lissner ve Sparing, "... einziges Land, in dem Judenfrage und Zigeunerfrage gelöst," 43–46; Donald Kenrick ve Grattan Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies* (Londra, 1972), 119–123; Kenrick ve Puxon, *Gypsies under the Swastika*, 74–77 ve 97.

¹⁵¹ Savaş zamanında Makedonya'da Müslümanlar konusunda bkz. Fings, Lissner ve Sparing, "... einziges Land, in dem Judenfrage und Zigeunerfrage gelöst," 46 ve 114–115 (belgeler); daha genel olarak savaş zamanında Sofya'nın Bulgaristan Müslümanlarına yönelik politikası konusunda bkz. Mary C. Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria* (Ithaca, NY, 2004), 48–54 ve 183–184. Bulgar birlikleri, işgal edilen Yunanistan'ın Batı Trakya Müslümanlarını da yönetiyordu, bkz. Kevin Featherstone, Dimitris Papadimitriou, Argyris Mamarelis ve Georgios Niarchos, *The Last Ottomans: The Muslim Minority Of Greece, 1940–1949* (Londra, 2011), özellikle 91–157.

rakmıştı. Sokaklarda fes giyen Müslüman erkekler ve peçeli kadınlar taciz edildi. Sonunda Fehim Spaho müdahale etti. Üsküp Yugoslav Krallığında bir dinsel yönetim merkeziydi ve Saraybosna'daki Reis-ül-Ulema iki dinsel merkezi –Saraybosna ve Üsküp– yönettiği için, Spaho Makedonyalı Müslümanların sorumluluğunu hissetti ve Ustaşa yetkililerinden, bu olaylar konusunda Almanları uyarmalarını istedi. Hırvat Dışişleri Bakanlığı gerçekten de Zagreb'deki Alman elçiliğiyle temasa geçip, Üsküplü Müslümanlar lehine Sofya'ya müdahale isteğinde bulundu –ne kadar etkili olduğu bilinmiyor. Özetle hem Müslüman Romanlara hem Yahudi dönmelere uygulanan zulüm, Mihver egemenliği altında İslami yönetimin etkisinin sınırlarını ve ölçüsünü açığa vurdu.

Savaşın sonra, bütün Balkanlar'da Müslümanlar yaygın bir biçimde işbirlikçi olarak damgalandı. Yine de Yugoslavya'da komünist rejim, İslama doğrudan saldırılardan başlangıçta uzak durdu.¹⁵² Yalnızca Paveliç'in Zagreb müftüsü İsmet Müftić gibi en kepaze işbirlikçiler idam edilirken, Salih Basiç gibileri görevinde kaldı. Muhammed Panca ve Ali Aganoviç uzun hapis cezaları aldı (Mehmed Hanciç 1944'te ölmüştü). Poglavnik Camii kapatıldı, minareleri havaya uçuruldu. İktidarın pekişmesinden sonra yeni yöneticiler, Tito'nun Anti-Faşist Kadın Cephesi'nin peçeye

¹⁵² Tito'nun Yugoslavya'sında İslam konusunda bkz. Banac, "Bosnian Muslims," 144–146; Popovic, *L'Islam balkanique*, 343–365; Greble, *Sarajevo*, 234–235, 237 ve 244; Donia, *Sarajevo*, 215–221; Zachary T. Irwin, "The Fate of Islam in the Balkans: A Comparison of Four State Policies," Ramet (ed.), *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, 207–225, 216 içinde; Smail Balić, "Der bosnisch-herzegowinische Islam," *Der Islam* 44, 1 (1968), 115–137, özellikle 121–122; savaş zamanında işbirliği yaptıkları için tutuklanan Müslüman ileri gelenler konusunda bkz. İsmail Baliç, "The Present Position of the Muslims of Bosnia and Herzegovina," *Islamic Review* 37 (Temmuz 1949), 22–25, 24. Max Bergholz, "The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War," *East European Politics and Societies* 24, 3 (2010), 408–434, Tito Yugoslavya'sında II. Dünya Savaşı anmalarında Müslümanların yerine ilişkin bir anlatım sunar.

karşı efsanevi kampanyasıyla sonuçlanan daha kuvvetli bir baskıya girişti. Yeni kurulan Arnavutluk Halk Cumhuriyetinde Enver Hoca dinsel kurumlara, iki savaş arası dönemde dinlere karşı Stalinist terörle boy ölçüşen şiddetli bir saldırı başlattı.¹⁵³ İhanetle suçlanan Epir bölgesinin Müslüman Çam Arnavutları, katliam yapan, köyleri yağmalayıp yakan ve hayatta kalanları Arnavutluk'a kovan Napoleon Zervas'ın Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Birliğinin milliyetçi milislerinin hedefi oldu.¹⁵⁴ Özetle savaş zamanında Mihverin Müslümanları yanına alma girişimlerini iddia edilen işbirlikçilere karşı misillemeler ve bütün Güneydoğu Avrupa'da İslama baskı yılları izledi.

¹⁵³ Hoca'nın Arnavutluk'unda İslam konusunda bkz. James S. O'Donnell, *A Coming of Age: Albania under Enver Hoxha* (Boulder, CO, 1999), 137–144; Raymond Zickel ve Walter R. Iwaskiw (ed.), *Albania: A Country Study* (Washington, DC, 1992), 85–87; Popovic, *L'Islam balkanique*, 42–65; Tiran, Durres ve İşkodra müftülerinin ve diğerlerinin, savaş zamanında işbirliği yaptıkları için tutuklanması ya da idamı konusunda bkz., Irwin, "The Fate of Islam in the Balkans," 212; Peter Prifti, "Albania: Towards an Atheist Society," Bohdan R. Bociurkiw ve John W. Strong (ed.), *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe* (Toronto, 1975), 388–404, 391 içinde.

¹⁵⁴ Arnavut Müslüman Çam azınlığın kovulması konusunda bkz. Mazower, "Three Forms of Political Justice," 24–26; Meyer, *Blutiges Edelweiß*, 620–621; Çam bakış açısından, Meta, *The Cham Tragedy*, özellikle 59–105; Elsie ve Destani (ed.), *The Cham Albanians of Greece*, 335–394 içindeki belgeler.

KISIM III

**ORDUDA
MÜSLÜMANLAR**

BÖLÜM ALTI

Müslümanları Seferber Etme

11 Ocak 1944'te Heinrich Himmler, Silezya'da Neuhammer eğitim alanında, *Führerheim Westlager* kışlasında Bosnalı bir grup Müslüman komutanı selamladı. "Benim için oldukça açıktır," dedi: "Avrupa'daki ve bütün dünyadaki Müslümanlar ile biz Almanları ayıran ne var? Ortak hedeflerimiz var. Ortak hedeflerden ve ortak ideallerden daha sağlam bir işbirliği temeli yoktur. 200 yıldır Almanya'nın İslamla en ufak bir çatışması olmamıştır."¹ *Reichsführer*'e göre, Almanya ve liderleri geçmiş yüzyıllarda yalnızca pragmatik nedenlerle değil, inançtan ötürü İslamla dost olmuştu. Tanrı –"siz Allah diyorsunuz, aynısıdır"– önce Avrupa'yı, sonra bütün dünyayı Yahudilerden kurtaracak *Führer*'i göndermişti. O zamanki SS başkanı, iddia edilen ortak düşmanları hatırlatıyordu –"Bolşevikler, İngiltere ve Amerika, hepsini Yahudi güder." Himmler'i dinleyenler, Wehrmacht ve SS birliklerinde görevlendirilen on binlerce Müslüman askeri temsil etmekteydi. Bu Müslümanların çok büyük bölümü Sovyetler Birliği topraklarında gelmişti; ama Balkanlar'dan ve daha az sayıda olmak üzere Ortadoğu'dan gelenler de vardı. Bu askerlere, İslam adına, ülkelerini yabancı egemenliğinden kurtaracakları söylendi. Bu, tarihte Müslüman olmayan bir gücün öncülüğünde en büyük Müslüman seferberliği kam-

¹ Himmler, Konaşma ("Rede des Reichsführers-SS Heinrich Himmler vor den Führern der 13. SS- Freiw. b.h. Gebirgs- Division (Kroatien) im Führerheim Westlager, Truppenübungsplatz Neuhammer am 11. Januar 1944"), 11 Ocak 1944, Neuhammer, BAB, NS 19/4012 (ayrıca BA-MA, SF- 01/16263 içinde).

panyalarından biri oldu; I. Dünya Savaşında Reichswehr'in benzer çabalarını katbekat aştı.

Müslüman birliklerin kullanılması, Üçüncü Reich'in asker toplama politikalarında daha genel bir gelişmenin parçasıydı.² 1941'in sonu ile savaşın sonu arasında, işgal edilen toprakların bütün parçalarından yüz binlerce Alman olma-

² En kapsamlı genel onlatım: Hans Werner Neulen, *An deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS* (Münih, 1992 [1985]). Özlü değerlendirmeler: Burkhart Müller-Hildebrand, *Das Heer 1933–1945*, cilt 3 (*Der Zweifrontenkrieg: Das Heer vom Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion bis zum Kriegsende*) (Frankfurt, 1969), 68–71, 114–115, 140–142 ve 183–184; Mazower, *Hitler's Empire*, 454–470. Wehrmacht'a Alman olmayanlar konusunda bkz. Rolf-Dieter Müller, *An der Seite der Wehrmacht: Hitlers ausländische Helfer beim "Kreuzzug gegen den Bolschewismus" 1941–1945* (Berlin, 2007). Waffen-SS'te Alman olmayanlar konusunda bkz. Gerald Reitlinger, *The SS: Alibi of a Nation, 1922–1945* (Londra, 1956), 147–166 ve 196–206; George H. Stein, *The Waffen-SS: Hitler's Elite Guard at War, 1939–1945* (Ithaca, NY, 1966), 137–196. Müslümanlar Doğudan, Balkanlar'dan ve Arap dünyasından toplandı. Doğudan toplananlar konusunda bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*; Hoffman, *Kaukasien*, 42–58 ve 82–429; Dallin, *German Rule in Russia*, 258 ve 533–612; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 57–68; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 26–33; Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire*, 146–161. Balkanlar'dan toplananlar konusunda bkz. George Lepre, *Himmler's Bosnian Division: The Waffen-SS Handschar Division 1943–1944* (Atglen, PA, 1997); Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*; Zija Sulejmanpašić, *13. SS Divizija "Handžar": Istine i Laži (13. SS Tümeni "Hançer": Gerçekler ve Yalanlar)* (Zagreb, 2000); Laurent Latruwe ve Gordana Kostic, *La division Skanderbeg: Histoire des Waffen-SS Albanais des origines idéologiques aux débuts de la Guerre Froide* (Paris, 2004). Araplar konusunda bkz. Carlos Caballero Jurado, *La espada del Islam: Voluntarios árabes en elejército alemán 1941–1945* (Madrid, 1990); Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im Zweiten Weltkrieg*, 353–446; Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East*, 250–259 and 298–300; Schröder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg*, 215–231. İyi değerlendirmeler için bkz. Mallmann ve Cüppers, *Nazi Palestine*, 185–197; Christopher Hale, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret* (Stroud, 2011), 262–292; O. V. Roman'ko, *Musulmanskie Legiony vo Vtoroi Mirovoi Voine* (II. Dünya Savaşında Müslüman Lejyonlar) (Moskova, 2004). Aşağıdaki sayfalar, önemli sayıda Müslüman içermesine rağmen, Wehrmacht'ın Hindistan oluşumunu değerlendirmez.

yan gönüllü Alman ordularına katıldı. Askere alınmaları uzun erimli bir planlamanın ürünü değildi; 1941'in sonunda Barbarossa Planının ve Hitler'in *blitzkrieg* stratejisinin başarısızlığından sonra başlayan ve Stalingrad ile el-Alameyn yenilgilerinden ve kıtada partizan ayaklanmasının yükselişinden sonra yoğunlaşan daha pragmatik ve kısa erimli planlamaya genel bir kayışın sonucuydu. Barbarossa'dan sonra, 1941 sonbaharında, Alman komutanlığı şiddetli bir insan gücü sıkıntısıyla karşılaştı. Kasımın sonuna gelindiğinde Almanlar 743.112 askeri ölü, yaralı ya da kayıp olarak kayda geçirmişti.³ Bu, bütün doğu ordusunun neredeyse dörtte birinin çökmüş olması demektir. Anlaşıldı ki, Alman askerleri tek başına savaşı kazanamazdı.

Wehrmacht 1941'in sonunda savaş esirleri arasından ve Doğuda işgal edilen topraklarda sivil nüfustan asker toplamaya başladı.⁴ Azeriler, Türkistanlılar, Kalmuklar, Ukraynalılar, Gürcüler, Ermeniler ve daha başka birçok grup, Wehrmacht'ın Doğu Birliklerinde (*Osttruppen*) savaştı. Bu projenin arkasındaki beyin, pragmatik Claus von Stauffenberg'di. 1942'nin sonunda yeni birlikler, Doğu Birlikleri Generali (*General der Osttruppen*) atanan General Heinz Hellmich'in merkez komutasına verildi. Ocak 1944'te

³ Franz Halder, *Kriegstagebuch: Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939–1942*, 3 cilt (Stuttgart, 1964), cilt 3, 318. Günlüklerin İngilizce çevirisinde kayıp sayıları verilmez, bkz. *The Halder War Diaries, 1939–1942*, ed. Charles Burdick ve Hans-Adolf Jacobsen (Londra, 1988), 570. Overmans'a göre Alman kayıpları, Alman komutanlığının kaydettiğinden daha fazlaydı, bkz. Rüdiger Overmans, *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg* (Münih, 1999), 276–284, özellikle 283; ayrıca bkz. Bernhard R. Kroener, "The Manpower Resources of the Third Reich in the Area of Conflict between Wehrmacht, Bureaucracy, and War Economy, 1939–1942," Bernhard R. Kroener, Rolf-Dieter Müller ve Hans Umbreit (ed.), *Germany and the Second World War*, cilt 5/1 (*Organization and Mobilization of the German Sphere of Power: War time Administration, Economy, and Manpower Resources, 1939–1941*) (Oxford, 2000), 787–1154, özellikle 1009–1023 içinde.

⁴ Wehrmacht'ta Alman olmayanlar konusunda bkz. not 2'deki literatür.

görevin adı değiştirilip Gönüllü Birlikler Generali (*General der Friewilligenverbande*) olarak değiştirildi ve Hellmich'in yerini General Ernst-August Köstring aldı. Köstring, 1943'ün başında Kafkasya Kızıl Ordu tarafından geri alındıktan sonra Türki Birlikler Müfettişi olarak Doğu'daki askeri seferberlikle ilgilendi. Doğu Birlikleri hızla büyüyordu. 1943'ün ortasında, saflarında 300.000'den fazla asker savaşıyordu.⁵ Bir yıl sonra, bu sayı ikiye katlanmıştı. Doğu Birliklerinin büyük çoğunluğu Sovyet İmparatorluğunun güney saçaklarında Slav olmayan ve 1942'nin başından itibaren altı Doğu Lejyonunda örgütlenen azınlıklardan (Türkistanlılar, Volga Tatarları, Kuzey Kafkasyalılar, Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler) oluşmaktaydı. Bunların çok büyük bölümü Müslümandı. Doğu Lejyonlarının dışında, bir Kalmuk süvari kolordusu ile daha küçük Estonyalı, Litvanyalı, Letonyalı, Finlandiyalı, Ukraynalı, Beyaz Rus ve Kazak birlikleri Doğu Birlikleri komutanlığı altında savaşmaktaydı. 1944'ün sonunda Hitler, Rusların Andrei Vlasov'un Rus Kurtuluş Ordusuna yazılmasına bile razı oldu. Wehrmacht, Doğu toprakları dışında daha küçük gönüllü birlikleri de denedi –en önemlileri Arap birlikleri ve Subhas Chandra Bose'nin Hindistan Wehrmacht lejyonu "Azad Hind."

Alman olmayan SS tümenlerinin oluşturulması da, aynı şekilde savaşın beklenmedik evriminin sonucuydu.⁶ Başlangıçta Himmler, Wehrmacht'tan bağımsız bir ordu kurma niyetiyle ilk üç Alman SS tümenini –*Leibstandarte Adolf Hitler*, *Das Reich* ve *Totenkopf*– kurmuştu. Ne var ki, Waffen-SS ilk başta Wehrmacht'tan çok küçüktü ve Almanları almak giderek zorlaştı. 1940'tan itibaren Himmler, Norveç'te ve Çukur Ülkeler'de başlamak üzere, Batı ve Kuzey Avrupalıları si-

⁵ Doğu Birliklerinin sayısı konusunda bkz. Müller- Hildebrand, *Das Heer*, cilt 3, 70, 114 ve 141; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 155; Dallin, *German Rule in Russia*, 536; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 60.

⁶ Waffen-SS'te Alman olmayanlar konusunda bkz. not 2'deki literatür.

lah altına aldı. Stalingrad'dan sonra seferberlik çabaları hızlandı. Balkanlar'da partizanlarla savaşa yardımcı olmak için etnik Alman "Prinz Eugen" Tümeni yaratıldı. Çok geçmeden Letonya'dan ve Estonya'dan Waffen-SS'e asker alındı; onları başkaları izledi. Savaşın sonuna doğru, Hitler Germen olmayan SS birlikleri oluşturma üzerindeki yasağını kaldırınca, Waffen-SS hızla büyüdü. Germen olmayan bu gönüllü birlikleri arasında Doğuda Kırım, Türki ve Kafkasya SS birlikleri ile Balkanlar'da Arnavut ve Bosna tümenleri vardı. Bunların çoğuna Müslümanlar hakimdi. Sonunda Waffen-SS'in otuz sekiz tümeninin on dokuzunda örgütlenen yaklaşık yarım milyon asker, Almanya'nın dışında toplandı.⁷

Askerlerin çok büyük bölümü maddi çıkarlarla hareket etmekteydi. Savaş esirleri arasında maaş ve daha iyi kumanya beklentisi önemli bir teşvikti. Özellikle Kızıl Ordudan esir alınan askerler için, Almanlar için savaşmak, korkunç kamp koşullarında kalmakla karşılaştırıldığında çekici bir ihtimal gibi görünüyordu.⁸ Diğer askerler, örneğin Kırım'dan ve Balkanlar'dan gelenler, partizanlara ve haydutlara karşı ailelerini ve köylerini korumayı umdular. İdeoloji ve siyasal güdüler de rol oynadı. Milliyetçilik, dinsel nefret ve anti-Bolşevizm birçok kişiyi Alman saflarına itti. Gamalı haç bayrağı altında gönüllüler, Bolşevizme ya da İngiliz emperyalizmine karşı savaşa destek olacaklarına ve kendi ülkelerinin yabancı egemenliğinden kurtuluşu için savaşacaklarına inandı. Almanlar kendi paylarına, yabancı yardımcılarının potansiyel ideolojik güdülerini propaganda açısından abartmak için ellerinden geleni yaptı.

Öncelikle Alman kanını korumak ve Alman ordularındaki ağır insan gücü sıkıntısını dengelemek için harekete geçen Wehrmacht ve SS komutanlıkları, düşman ordularında ve hinterlandta moralleri etkileyeceğini umdukları bu Al-

⁷ SS'de Alman olmayanların sayısı konusunda bkz. not 2'deki literatür.

⁸ 1941/1942 kışında Kızıl Ordu esirlerinin tutulduğu kamplardaki koşullar özellikle ağırdı, bkz. Streit, *Keine Kameraden*, 128–190.

man olmayan birliklerin propaganda değerini de gördüler. Bu bağlamda Müslüman asker alınması, Almanya'nın İslamla genel ilişkisinin parçası haline geldiği için, özellikle yerindeydi. Bu birlikler sahada kullanılınca, Alman yetkililer, Himmler'in Silezya konuşmasında yaptığı gibi, daha geniş bir İslami seferberlik kampanyasının parçası oldukları düşüncesini öne çıkardı.

Wehrmacht'ta Müslümanlar

Hitler Alman olmayan asker toplanmasından, özellikle Sovyetler Birliği'nden gönüllü alınmasından genel olarak kuşku duydu. Ama Slav Rusların, Ukraynalıların ve Beyaz Rusların alınmasından çok rahatsız olduğu halde, Müslümanları sahiden güvenilir tek asker saydı ve askere alınmalarını koşulsuz destekledi. 12 Aralık 1942'de askeri karargâhı Kurt Yatağı'nda Doğulu Rus olmayan gönüllüler tartışılırken Hitler, askeri komutanın Kafkasya birimlerinin Wehrmacht'ta örgütlenmesi konusunda son derece ihtiyatlı olmasını istedi; bunu genel bir risk olarak gördü: "Aslında bilmiyorum, söylemeliyim, Gürcüler Müslüman olmayan insanlardır... Şimdilik, bu saf Kafkasyalı halklardan taburlar oluşturulmasını çok riskli buluyorum, ama saf Müslüman birliklerin oluşturulmasında herhangi bir tehlike görmüyorum... Hem Rosenberg'in hem askeri tarafın bütün açıklamalarına rağmen, Ermenilere de güvenmiyorum... Yalnızca saf Müslümanları güvenilir buluyorum."⁹ Hitler Müslümanları yalnızca Ermenilerden değil, Rosenberg'in himayesindeki Gürcülerden de açıkça üstün tutmaktaydı. "Yalnızca Müslümanları güvenli buluyorum," dedi Hitler. "Ötekilerin hiçbirisi

⁹ "Mittagslage vom 12. Dezember 1942," *Hitlers Lagebesprechungen: Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942-1945*, ed. Helmut Heiber (Stuttgart, 1962), 73-74 içinde; İngilizce çevirisi için bkz. "Midday Situation Conference, Aralık 12, 1942, in the Wolfsschanze," *Hitler and His Generals: Military Conferences 1942-1945*, ed. Helmut Heiber ve David M. Glantz (Londra, 2002), 20 içinde.

ni, güvenli bulmuyorum.”¹⁰ Hitler’in Müslümanlara koşulsuz güveninin nedenleri çeşitliydi. İslama ilişkin olumlu ideolojik görüşleri dışında, I. Dünya Savaşı deneyimleri de onu etkilemiş olabilir. Dahası, Kuzey Kafkasya’da Müslümanların ve Kırım’da Tatarların işbirliğinden de etkilenmiş olabilir.

Hitler’in Doğulu Müslümanlarla ilgili kanısını Wehrmacht komutası da paylaştı. Müslüman asker alımı, yalnızca ordunun asker eksikliğine ve Müslüman birliklerin propaganda bakımından değerine göndermeyle değil, İslamın güçlü askerlik niteliklerini güçlendireceği varsayımıyla da haklı gösterildi. Her üç neden –insan gücü eksigi, Müslümanların iddia edilen militan nitelikleri ve askere alınmalarının propaganda etkisi– Wehrmacht’ın çıkardığı sayısız askeri emirde ve talimatta ifade edildi. 1942 yazında Kara Kuvvetleri Güney Grubu Yüksek Komutası Wehrmacht’ın Müslüman yardımcıları konusunda Alman askerlere bilgi verirken, “Silahlı lejyonların kullanılması yalnızca Alman kanını korumak için değil, aynı zamanda düşmanın direnme gücünü zayıflatmak ve azaltmak için siyasal bir silah olarak da anlamlıdır.”¹¹ Dahası asker alımı, “Türki halkların (Müslümanlar) siyasal-dinsel tutumu”na ve Alman komutasını onlardan “olası en büyük ölçüde” “yararlanma”ya “mecbur” eden “büyük ölçüde olumlu askerlik nitelikleri”ne göndermeyle de açıklandı. Birkaç hafta sonra, kara kuvvetleri karargâh başkanı Franz Halder asker alımının yalnızca “Alman birliklerin savaş gücünü takviye etmek” ve düşman birlikleri ve siviller üzerindeki “propaganda etkisi” için olmadığını vurguladı.¹² Halder “Türki halkların siyasal ve

¹⁰ A.g.e.

¹¹ Sodenstern (Kara Kuvvetleri Güney Grubu Yüksek Komutası), Talimatlar (“Aufstellung von Verbänden aus Angehörigen der Turkvölker”), 19 Mayıs 1942, BA-MA, RH 19V/108. Kullanılan sözcükler, Halder’in (2 Haziran 1942) ve Niedermeyer’in (4 Temmuz 1942) daha sonraki emir ve talimatlarından alındı, bkz. not 12 ve 14.

¹² Halder’den Kara Kuvvetleri Güney Grubu Yüksek Komutasına, 2 Haziran 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108.

dinsel tutumunun yanı sıra, iyi askerlik niteliklerininin” de altını çizdi. Aynı gün, Müslüman lejyonlarından Alman kurmayına gönderilen bir talimat, Müslüman taburların “önemi”nin “yalnızca askeri değerlerinde değil, düşmanın ve ilgili ülkelerin nüfusu üzerindeki propaganda etkisinde de” yattığını iddia etti.¹³ Benzer şekilde, Wehrmacht’ın Müslüman Türk lejyonlarının oluşturulmasından sorumlu olan Oskar von Niedermayer, intikal ve tertip emrinde Müslüman birliklerin yalnızca “Alman oluşumların savaşıma gücünü güçlendirme”yeceğini, “propaganda amacı”na hizmet edeceğini vurguladı.¹⁴ Dahası, daha önceki talimatları tekrarlayarak açıkça ortaya koyduğu gibi, Müslüman Türk halkların iyi “askeri nitelikleri” ve “siyasal-dinsel tutumları” orduyu savaş esirlerini Alman davası uğruna “kullanma”ya “mecbur etti.” Niedermayer, Hitler’in Müslüman algısını da paylaşmaktaydı. Yazdığına göre, “deneyimler,” Hristiyan Ermenileri ve Gürcüleri “gerçek Müslüman Türk halkı”ndan daha dikkatli izlemek gerektiğini göstermişti.¹⁵ Bu görüş, Alman ordu komutasında egemen duruma geldi. 1943 yazında Sovyetler Birliği’nden gönüllü asker alınmasını Hitler’le tartışan Wehrmacht Yüksek Komutası başkanı Wilhelm Keitel, içinde “Bolşevizmin en azimli düşmanları”nı gördüğü Türki gönüllülerle ilgili Hitler’in görüşünü tekrarladı.¹⁶ Müslüman

¹³ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für das deutsche Personal der Turk- Stammlager und Turk- Btlne”), 2 Haziran 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/109.

¹⁴ Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen”), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16 içinde).

¹⁵ Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen”), Ek 8 (“Die Turk- Völker und ihre Behandlung”), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16 içinde); aynı şekilde Müslümanların güvenilirliği konusunda, Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die geistige Betreuung der 162. (Turk) Inf. Div.”), 15 Haziran 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/20.

¹⁶ “Besprechung des Führers mit Feldmarschall Keitel und General Zeitzler am 8. Juni 1943 auf dem Berghof,” *Hitlers Lagebesprechungen*, 263

gönüllülere yönelik olumlu tutum askeri oluşumlara da yansdı: Sonunda Müslümanlar, Sovyetler Birliği'nden toplanan Rus olmayan Wehrmacht askerlerinin en büyük dinsel grubunu oluşturdu.

Doğu topraklarında Wehrmacht, Doğu Birlikleri kurulmadan önce Müslüman gönüllü toplamaya zaten başlamıştı.¹⁷ 1941'in sonunda giderek kötüleşen bir savaş durumuyla karşı karşıya kalan cephedeki ordu komutanları, gerektiğinden kendi inisiyatifleriyle yerel işbirlikçi aramaya başladı ve *Hilfswillige* (kısaca *Hiwis*) denilen yardımcı gönüllüler için esir kamplarını taradı. Bol miktarda Sovyet asker kaçağı, savaş esiri ve yerel ahaliden gönüllü bekçi, mühimmat taşıyıcı, çevirmen, sürücü, aşçı ve hizmetçi olarak orduya alındı; bazıları, 1941 kışından önce cephedeki birliklerin yanında savaşıyordu. Üçüncü Reich'in ilk Müslüman birlikleri, bu yardımcı muharip birliklerin en eskileri arasındaydı. Ekim 1941'de Wehrmacht, Theodor Orerlander komutasında Sonderverband Bergmann denilen bir Kafkasya birliği ve bütün Orta Asya'yı dolaşmış ve Çan Kay Şek'e askeri danışmanlık yapmış eksantrik maceracı Andreas Mayer-Mader'in komuta ettiği bir Türk birliği yarattı.¹⁸ Bir ay sonra ordu

içinde; ayrıca bkz. "Meeting of the Führer with Field Marshall Keitel and General Zeitzler, Haziran 8, 1943, in the Berghof," *Hitler and His Generals*, ed. Heiber ve Glantz, 162 içinde.

¹⁷ Bu ilk birlikler ve komutanları konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 323–324; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 230–232; Hoffmann'ın kapsamlı anlatımı, *Die Ostlegionen*, 25–30; daha genel incelemeler: Hoffmann, *Kaukasien*, 50, 102–159; Dallin, *German Rule in Russia*, 533–538; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 58; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 32; Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire*, 148. *Sonderverband Bergmann* konusunda bkz. Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer*, 96–135; savaştan sonra Alman subayların yazdığı raporlar için bkz. Albert Jeloschek vd., *Freiwillige vom Kaukasus: Georgier und Tschetschenen auf deutscher Seite: Der Sonderverband Bergmann und sein Gründer Theodor Oberländer* (Graz, 2004).

¹⁸ Mayer-Mader konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 323–324; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 232; Hoffmann, *Die Ostlegionen*,

liderliği, 444. Koruma Tümeni içinde her bir yüz kişiden oluşan bir Türkistan ve bir de Kafkas birliği kurulmasını emretti. Mayer-Mader'in birliğini gibi, Güney Ukrayna'da partizanlarla savaşıyorlardı. Eğitimlerini Silezya'da ve Yukarı Bavyera'da yapan Oberlander'in askerleri Wehrmacht'la birlikte Kafkasya'ya girdi. Berlin Müslümanların askeri performansından memnundu ve Wehrmacht Rus olmayan gönüllüleri daha sistematik olarak Doğu Lejyonlarına almaya başlayınca, Müslüman birlikler bu ilk üstünlüğu sürdürdü.

Doğu Lejyonları kurma emri, Hitler'in onayıyla Wehrmacht Yüksek Komutası tarafından 22 Aralık 1941'de çıkarıldı.¹⁹ 13 Ocak 1942'de kurulan ilk iki lejyon, Türkistan Lejyonu (*Turkestanische Legion*) ve Kafkas-Müslüman Lej-

27; Hoffmann, *Kaukasien*, 139; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 58; Heygendorff'un anlatımı, Rapor ("Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

¹⁹ Doğu Lejyonları konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 322–334; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 227–241; Hoffmann'ın kapsamlı anlatımı, *Die Ostlegionen*; daha genel incelemeler: Hoffmann, *Kaukasien*, 42–58 ve 82–429; Dallin, *German Rule in Russia*, 538–541; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 57–68; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 31–33; Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire*, 148 ve 151–152. Özel birimler için bkz. Eva-Maria Auch, "Aserbeidschaner in den Reihen der deutschen Wehrmacht," Höpp ve Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze*, 167–180, özellikle 170–177 içinde; Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs*, 21–24, 41–42, 44–54 ve 70–74; Iskander Gilyazov, *Legion "Idel'-Ural": Predstaviteli narodov Povolzh'ia i Priuralia pod znamenami "Tretego Reikha"* ("İdel-Ural" Lejyonu: "Üçüncü Reich" in Bayrağı Altında Volga-Ural Bölgesi Halklarının Temsilcileri) (Kazan, 2005); 162. Türkistan Piyade Tümeni konusunda bkz. Franz W. Seidler, "Zur Führung der Osttruppen in der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg," *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 20, 12 (1970), 683–702; Seidler, "Oskar Ritter von Niedermayer im Zweiten Weltkrieg;" Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau*, 329–363. Camilla Dawletschin-Linder, "Die turko-tatarischen sowjetischen Kriegsgefangenen im Zweiten Weltkrieg im Dreiecksverhältnis zwischen deutscher Politik, turanistischen Aspirationen und türkischer Außenpolitik," *Der Islam* 80, 1 (2003), 1–29, 18–23, esir kamplarında lejyonlara asker toplamaya ilişkin bir anlatım sunar.

yonu (*Kaukasisch-Mohammedanische Legion*), neredeyse tamamen Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bunları Şubatta Ermeni Lejyonu (*Armenische Legion*) ve Gürcü Lejyonu (*Georgische Legion*), ağustosta Kuzey Kafkasya Lejyonu (*Nordkaukasische Legion*) ve eylülde Volga Tatar Lejyonu (*Volga-Tatarische Legion*) izledi. Sonunda Doğuda kurulan altı lejyonun dördü Müslümandı ya da büyük bir Müslüman çoğunluk egemendi: Türkistan Lejyonu, Kafkas-Müslüman Lejyonu (daha sonra adı değiştirilip Azerbaycan Lejyonu yapıldı), Kuzey Kafkasya Lejyonu ve Volga Tatar Lejyonu.²⁰ Hitler'in güvenmediği iki gayrimüslim lejyon, Ermeni Lejyonu ve Gürcü Lejyonuydu. Oluşumların komutanları ve kurmay başkanları (*Rahmen- und Stammpersonal*) Alman'dı. Lejyonların sahra taburlarının askeri ve ideolojik eğitiminin sorumlu iki hareket karargâhı (*Organisationsstabe*) yaratıldı. İlki, Genel Hükümette, Rembertow'da ve 1942 yazından itibaren Radom'daki askeri eğitim alanında üslenen *Aufstellungsstab der Ostlegionen* (daha sonra adı *Kommando der Ostlegionen* olarak değiştirildi) denilen oluşumdu. 1942 ile 1944 başı arasında komutanlığı elinde tutan Ralph von

²⁰ Azerbaycan Lejyonu Azerilerden oluşuyordu; Kuzey Kafkasya Lejyonu, Dargiler, Çeçenler, İnguşlar, Kumuklar, Çerkesler, Kabardlar, Balkarlar, Karaçaylılar,, Lezgiler ve Osetler gibi Kafkasyalı Müslüman gönüllülerden oluşuyordu. Türkistan Lejyonu Karakalpaklar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler ve Özbekler gibi Orta Asyalı Müslüman askerlerden oluşuyordu. Volga Tartar Lejyonu, Ufa ve Kazan Tatarlarından, Başkırlardan, Çirmişler, Mordvinler ve Tatarca konuşan Çuvaşlar ve Udmurtlar oluşmaktaydı. Lejyonların etnik bileşimi konusunda bkz. Niedermayer, Emir ("Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen"), Attachment to Annexe 8 of 30 Haziran 1942 tarihli Ek 8'e ek ("Zusammensetzung der Legionäre nach Volksstämmen"), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16 içinde); Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt über Personallangelegenheiten der Legionäre"), 1 Kasım 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 58/62 Lejyonların dinsel bileşimi konusunda bkz. Niedermayer, Emir ("Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen"), Ek 8 ("Die Turk- Völker und ihre Behandlung"), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16 içinde).

Heygendorff tarafından örgütlendi. Ne var ki, *Kommando der Ostlegionen* yalnızca Kara Kuvvetleri Kuzey ve Orta Grubu alanından toplanan askerlerden sorumluydu. Kara Kuvvetleri Güney Grubu alanından gönüllüler Ukrayna'da ve daha sonra Silezya'da ayrı olarak eğitildi –harekat karargâhları, 1944'te Ralph von Heygendorff yerini alana kadar Oskar von Niedermayer'in komutasında olan 162. Türkistan Piyade Tümeniydi (162. *Turkestanische Infanterie-Division*). 1943'e gelindiğinde, harekat karargâhları tarafından en az yetmiş dokuz piyade taburu yaratılıp cepheye gönderilmişti.²¹ Bunların elli dördü Müslümandı ya da Müslümanlar egemendi. Başka taburlar da eğitiliyordu. Sonunda, bazı tahminlere göre, 35.000 ila 40.000 civarında Müslüman Volga Tatarı (Volga Tatar Lejyonu), 110.000 ila 180.000 Müslüman Türkistanlı (Türkistan Lejyonu) ve Kafkasya'dan 110.000 Müslüman ve Hristiyan asker (Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü lejyonları) Alman Wehrmacht'ta savaşıyordu.²² Kafkasya'dan toplanan askerlerden en az 28.000'i Kuzey Kafkasyalı Müslümandı ve 25.000 ila 38.000'i Azerbaycanlı Müslümandı. Tanksavar toplarla, bomba atarlarla, makineli tüfeklerle ve otomatik silahlarla donatılan bu askerler, doğu savaş alanının çeşitli bölgelerinde savaştı. Üç Müslüman taburu Stalingrad'da kullanıldı ve birçoğu Kafkas dağlarında savaştı. Sonunda, Doğu Lejyonlarının Müslüman saha taburları bütün Avrupa kıtasına yayıldı. Tito'nun partizanlarını bastırmak için Balkanlar'da kullanıldı, Fransa ve

²¹ Hoffmann, *Kaukasien*, 51–52, 55–56; Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 39, 76, 171–172.

²² Doğu Lejyonlarının sayısı konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 342; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 237; Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 172; Hoffmann, *Kaukasien*, 56–57, 136–137, 191, 220, 264, 323; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 60; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 32–33; Gerhard von Mende, "Erfahrungen mit Ostfreiwilligen in der deutschen Wehrmacht während des Zweiten Weltkrieges," *Vielvölkerheere und Koalitionskriege* 1 (1952), 24–33, 25. Bu yazarların verdiği sayılar özdeş olmalarına ya da çok az değişiklik göstermelerine rağmen, ihtiyatla ele alınmalıdır.

İtalya cephelerinde savaştırıldı. 1945'te Berlin'in savunmasında toplam altı tabur yer aldı. Savaşın son evresinde, eğitim birliğinden sahra tümenine dönüştürülen 162. Türkistan Piyade Tümeni Slovenya'da partizanlara karşı ve Kuzey İtalya'da ABD birliklerine karşı savaşta kullanıldı. Savaşın sonuna gelindiğinde, Doğu Lejyonlarından on binlerce Müslüman asker çarpışmalarda ölmüştü.²³ Muharip birliklere ek olarak, çalışma, inşaat ve ikmal birliklerine de binlerce Müslüman alındı ve 1943'ten itibaren fiziksel olarak uygun olmayan Müslüman savaş esirleri bile dört çalışma taburuna ve bir yedek çalışma taburuna alındı.²⁴

Doğu Lejyonları dışında, bazı Müslüman destek birlikleri, muvazzaf Alman Wehrmacht birliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak savaşıyordu. Bunların en büyüğü, 1942'nin başında Manstein'ın 11. Ordusunun doğrudan Müslüman asker almaya başladığı Kırım yarımadasında yaratıldı.²⁵ Alman istilasından sonra Kırımlı bazı Tatarlar askerliğe gönüllü olmuştu. Eski Müslüman seçkinlerin önde gelen bir üyesi Hitler'e yazdığı bir mektupta, "kana susamış Yahudi-

²³ Altı lejyonun kayıplarının 100.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir, bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 333; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 241; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 68. Dört Kafkasya lejyonundaki kayıplar konusunda, ayrıca bkz. Mende, "Erfahrungen mit Ostfreiwilligen in der deutschen Wehrmacht während des Zweiten Weltkrieges," 32.

²⁴ Müslüman çalışma birlikleri konusunda bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 39 ve 76; Hoffmann, *Kaukasien*, 51–52 ve 56.

²⁵ Kırımlı Tatar birlikleri konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 325; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, 237; daha genel incelemeler: Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 39–50; Hoffmann, *Kaukasien*, 56; Dallin, *German Rule in Russia*, 258; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 60 and 184; Alexiev, *Soviet Nationalities in German War time Strategy*, 33; Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire*, 130 ve 153; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 466–477 ve 482–485; Oldenburg, *Ideologie und militärisches Kalkül*, 121–123; Kırım konusunda anlatımlar: Luther, "Die Krim unter deutscher Besatzung im Zweiten Weltkrieg," 60–62; Kunz, *Die Krim unter Deutscher Herrschaft*, 207–210; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 165–239; Fisher, *The Crimean Tatars*, 155; Williams, *The Crimean Tatars*, 378–379.

komünist egemenliği” altında acı çeken “biz Kırımli Tatarların (Müslümanları) kurtuluşundan ötürü büyük minnettarlık” ifade etmiş ve askeri destek teklifinde bulunmuştu: “Kırım’da partizan grupların hızlı imhası için, Kırım ormanlarının yollarını ve güzergâhlarını bilen uzmanlar olarak... Alman komutası altında kalıcı silahlı birlikler kurmamıza izin vermenizi içtenlikle istiyoruz.”²⁶ Ertesi ay 11. Ordu asker alımına başladı. 1942’nin başında Keitel, “önde gelen Tatar ve Müslüman şahsiyetlerin önerisi” Wehrmacht’ın Kırımli Müslümanlar arasında asker alımına başlamak için Hitler’den izin istemesine yol açtığını yazdı.²⁷ Savaş boyunca Kırım Tatarları 11. Ordu içinde saf Müslüman birliklerde çalıştı. Sonunda, yarımada Alman birliklerinde 20.000’e yakın Kırım Tatarı savaşıyordu.²⁸ Ordu komutası, Tatar birliklerin disiplinine ve savaşma gücüne şaşırdı. 1942 Martında bir ordu raporu “Partizanlara karşı kontrgerilla harekâtındaki değerleri ölçülemez,” diyordu.²⁹ Kıyıda iç kesimlere giden yolları partizanlardan arınmış tuttular ve hassas dağ yollarını güvenceye aldılar. Kısa sürede, partizanlara karşı operasyonlarda özellikle acımasız olmakla ünlen-

²⁶ Ablajef’ten Hitler’e (Almanca çeviri), tarihsiz (Aralık 1941), Simferopol, PA, R 60738 (ayrıca PA, R 261174 içinde). Bu mektub Hentig Berlin’e gönderdi, Rapor (“Einstellung der Krimtataren”), 20 Aralık 1941, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60738 (ayrıca PA, R 261174 içinde). Anlaşılan Wehrmacht Kırım Tatarlarından çok sayıda benzer teklif almıştı, bkz. a.g.e.

²⁷ Keitel’ten Bräutigam’a, 6 Ocak 1942, yer belirsiz, PA, R 261174.

²⁸ Sayılar konusunda bkz. not 25’teki literatür; ayrıca Siefers, Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739 içinde).

²⁹ Siefers, Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739 içinde); benzer şekilde, 11. Ordu Komutanlığı, Rapor (“Bericht für die Zeit vom 1.3. bis 31.3.1942”), 31 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 21-11/415. Benzer bir değerlendirmeyi Hentig sunar, Rapor (“Erfahrungen mit Tatarischen Kompanien”), 25 Nisan 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60740; Hentig, Rapor, 27 Nisan 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60740.

diler. Yayla Dağlarında Müslüman birlikler partizan üslerine yakıp yerle bir etti ve bilinmeyen sayıda sivil öldürdü. Randımanlarından etkilenen Alman komutanlık, 1944 baharında Kırım boşaltılınca Tatar taburlarını Romanya'ya aktardı.

Wehrmacht'ın Arap birlikler kurma girişimleri daha az başarılı oldu –Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yoğun Alman propagandasına rağmen. Temmuz 1941'de ordu, *Sonderstab Felmy*'yi kurdu.³⁰ I. Dünya Savaşı gazisi Hellmuth Felmy'nin yönettiği *Sonderstab Felmy*'nin temel amaçlarından biri, 1941'in sonunda kurulan Alman-Arap Eğitim Kıtası (*Deutsch-Arabische Lehrabteilung* ya da DAL) içinde Wehrmacht için Arap gönüllü toplamak ve eğitmektir. Birim “Alman birliklerden ve Doğu ülkelerinden tamamen Müslüman kimselerden” oluşmaktaydı ve Kafkasya'da bir Alman zaferinden sonra Arap dünyasında çalışması amaçlandı.³¹ Alman-Arap Eğitim Kıtasının Müslüman askerleri, şimdiden “Arap Özgürlük Kolordusu” (*el-Müfreze el-Arabiyya el-Hurra*) olarak kutlanan müstakbel “Arap Lejyonu”nun temelini oluşturacaktı. Projenin beklenenden daha zor olduğu anlaşıldı. *Sonderstab Felmy* Arapları çekmede ciddi sorunlar yaşadı. 1942 Mayısının sonuna gelindiğinde yalnızca 130 Arap yazılmıştı, 50 tane de yazılmak üzereydi.³² Almanların asker toplama çabalarının önündeki engeller-

³⁰ *Sonderstab F and the Deutsch-Arabische Lehrabteilung* konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 365–367 and 370–374; Jurado'nun kapsamlı anlatımı, *La espada del Islam*; daha genel incelemeler: Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im Zweiten Weltkrieg*, 353–446; Hirsizowicz, *The Third Reich and the Arab East*, 250–259 ve 298–300; Schröder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg*, 215–231; Greiselis, *Das Ringen um den Brückenkopf Tunesien*, 148–153.

³¹ *Sonderstab Felmy* Komutanlığından 12. Ordu Tayın İkmal Dairesine, 8 Temmuz 1941, tarihsiz, BA-MA, RH 24-68/2.

³² Grobba, İç Not (“Die politische Vorbereitung des deutschen Vormarsches nach den arabischen Ländern”), 30 Mayıs 1942, PA, R 27332 (ayrıca PA, R 261124). Bu sayı sonraki aylarda çok az arttı; Ağustos 1942'de 243 gönüllü toplanmış, 24 Iraklı, 112 Suriyeli ve Filistinli ve 107 Kuzey Afrikalı askerden bir bölük oluşturulmuştu, bkz. Felmy, Rapor (“Stellungnahme”), tarihsiz (1942 yazı), yer belirsiz, PA, R 261124.

den biri, Türkiye'nin Irak'ta Geylani için savaşıran Araplara Almanya'ya geçiş vermeme kararıydı.³³ Sonunda gönüllülerin çoğu esir kamplarından toplandı. Bazıları Almanya'da öğrenciydi. Birlik ilk önce Attica yarımadasının güney ucunda Sunion Burnuna konuşlandırıldı; orada Ortadoğu'da görevlendirilmeyi bekledi. Arap askerler arasında çatışmalar vardı. Anılarında el-Hüseyni, Felmy'nin bu anlaşmazlıkları çözmek için kendisinden arada bir tavsiye istediğini iddia etti. "General, Arap öğrencilerin neden olduğu sorun... ve aralarında sürekli çıkan tartışmalar konusunda bize şikayette bulundu," diyen müftü, bunun "ne yazık ki, açık bir hakikat ve acı bir gerçek" olduğunu kabul ediyordu.³⁴ Ama Felmy'nin, müftünün kendi entrikalarının ve Geylani'yle mücadelesinin askerler üzerindeki etkisinden özellikle kaygılandığından bahsetmedi.³⁵ Ağustos 1942'de Alman birlikleri Kafkasya'da ilerlemeye başlayınca ve Ortadoğu'ya bir yarma harekatı eli kulağında gibi görününce, *Sonderstab Felmy* ve askeri oluşumu Ukrayna'da Stalino'ya (Donetsk) taşındı.³⁶ Arap unsuru, dört bölük oluşturan 800 askere çıkmıştı. Kafkasya dağlarının fethinden sonra, Ortadoğuyu kuzeyden istilaya destek vermeye gitmeleri amaçlandı. Elbette bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. *Sonderstab Felmy*'nin 5200 Alman askeri ağır kayıplarla Kafkasya cephesinde savaşıırken; Filistinli, Suriyeli ve Iraklı Araplardan oluşan bir bölük ile Tunuslu, Cezayirli ve Faslı Araplardan oluşan üç bölük şeklinde düzenlenen Müslümanlar, cephe hattının

³³ Felmy, Rapor ("Zusammenfassender Bericht über die Tätigkeit des Sonderstabes F in der arabischen Frage"), 15 Ağustos 1942, yer belirsiz, PA, R 27325 (ayrıca PA, R 261124).

³⁴ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 121-122 ve 145.

³⁵ Felmy, Rapor ("Zusammenfassender Bericht über die Tätigkeit des Sonderstabes F in der arabischen Frage"), 15 Ağustos 1942, yer belirsiz, PA, R 27325.

³⁶ Schnurre (Dışişleri Bakanlığı), İç Not ("Aufzeichnung betreffend Deutsch-Arabische Lehrabteilung"), 20 Kasım 1942, Berlin, PA, R 27827 (ayrıca PA, R 261125 içinde).

birkaç yüz kilometre gerisinde bir kampa yerleştirildi.³⁷ Kasım 1942’de Yüksek Komuta, *Sonderstab Felmy*’nin dört Müslüman bölüğünü İtalya üzerinden Kuzey Afrika’ya göndermeye karar verdi; orada Rommel’in ordusuyla birlikte savaşacaklardı.³⁸ Tunus’a varınca, Mağrip savaş bölgesinde toplanan Arap gönüllülere katıldılar.³⁹ Rahn’a göre, 1943 Şubatında Kuzey Afrika’da Alman komutası altında en az 2400 Arap vardı.⁴⁰ Vichy birliği *Phalange Africaine*’nin askerleri de onların arasındaydı.⁴¹ Toplanan askerler üç muharip tabur oluşturacaktı: “Tunus” (*Tunesien*), “Cezayir” (*Algerien*) ve “Fas” (*Morokko*) taburları; ama yalnızca “Cezayir” operasyona hazır hale geldi.⁴² *Sonderstab Felmy*’nin Arapları yalnızca bir yedek birlik oluşturdular ve çarpışmalarda hiç kullanılmadı. “Cezayir” taburunun Arap gönüllülerinin güvenilir olmadığı anlaşıldı.⁴³ Onları cephede kullanma yö-

³⁷ A.g.e.

³⁸ El-Hüseyni Arapların Kafkasya’da kullanılmasından şikayet etmiş ve Kuzey Afrika’da kullanılmalarını istemişti, bkz. el-Hüseyni, Muhtıra (“Denkschrift über die Verlegung des Lagers Sunion”), 29 Ağustos 1942, Roma, PA, R 27325 (ayrıca PA, R 27827 ve R 27828 içinde), el-Hüseyni Keitel’e gönderdi, 30 Ağustos 1942, Roma, PA, R 27325 (ayrıca PA, R 27827 ve R 27828 içinde).

³⁹ Grote’dan (Dışişleri Bakanlığı) Rahn’a, 12 Aralık 1942, Berlin, PA, R 27767; Ritter (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 14 Aralık 1942, PA, R 27827, bununla ilgili kapsamlı bir değerlendirme sunar. Arnim, Emir (“Arabeinsatz”), 9 Ocak 1943, yer belirsiz, PA, R 27770, çalışma ve askeri hizmet için Arap toplanması ve *Sonderstab Felmy* ile birleşme konusunda içgörüler sunar.

⁴⁰ Rahn, Rapor (“Aufzeichnung über die politischen Vorgänge in Tunesien vom 21. Kasım 1942 bis zum 10. Februar 1943”), 10 Şubat 1943, Tunus, BA-MA, RH 19VIII/358.

⁴¹ *Phalange Africaine* konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 368–370; Jurado, *La espada del Islam*, 177–178; Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East*, 300; Satloff, *Among the Righteous*, 86.

⁴² Kuzey Afrika’daki birimler konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 365–367 ve 373; Jurado, *La espada del Islam*, 171–182; Hirsowicz, *The Third Reich and the Arab East*, 298–300; Greiselis, *Das Ringen um den Brückenkopf Tunesien*, 148–153.

⁴³ Schnurre (Dışişleri Bakanlığı), İç Not (“Aufzeichnung betreffend arabischer Lehrabteilung”), 26 Haziran 1943, Salzburg, PA, R 27332, Arap-

nünde hayal kırıcı birkaç girişimden sonra ve firarlarda bir artışla birlikte, ordu Yüksek Komutası Arap oluşumlarını çalışma birliklerine dönüştürmeye karar verdi. Diğer Müslüman askerlerle karşılaştırıldığında, Arap gönüllülerin olağanüstü sadakatsiz oldukları anlaşıldı –tam bir başarısızlık.

SS'te Müslümanlar

SS de saflarına binlerce Müslüman aldı. Himmler, Hitler'in Müslüman askerlere yönelik olumlu tutumunu paylaşmaktaydı. 2 Mart 1943'te Reichsführer-SS'le bir toplantıdan sonra General Edmund von Horstenau, Bosna'da Müslüman SS tümeninin kurulmasından Himmler'in duyduğu coşkuyu yazdı:

Bosna Tümeninde geleneksel SS kültür politikasının sahra müftülerinin eklenmesiyle iyice tamamlanacağına ilişkin ürkekçe dillendirdiğim görüşümü Himmler kesinlikle onayladı. Hıristiyanlığı yumuşaklığından ötürü reddetmekteydi. Muhammed'in cennet umudu Bosna'da ne pahasına olursa olsun beslenmeliydi; çünkü bu kahramanca performansı garanti etmekteydi... Himmler, Avusturya-Macaristan askeri sınırının dağılmasına hayıflandı ve büyük Bosnalılardan ve feslerinden defalarca söz etti.⁴⁴

ların performansı konusunda çok eleştirel bir değerlendirme sunar. Kuzey Afrika'da kullanılmadan önce bile Rahn öngörmüştü: "Savaşma değeri olmayan Araplar," bkz. Rahn'dan Dışişleri Bakanlığına, 21 Kasım 1942, Tunus, BA-MA, RW 5/488.

⁴⁴ Glaise-Horstenau'dan Löhr'e (Güneydoğu Başkomutanı), 2 Mart 1943, yer belirsiz, BA-MA, RW 4/515. General Edmund Glaise von Horstenau, anılarında, Himmler'in Hançer'in kurulmasını "saplantı" haline getirdiğini ve tümen kullanılırken "dinsel değerlendirmeleri" hesaba katma düşüncesini coşkuyla onayladığını belirtti. Horstenau notlarında, Himmler'in Habsburg Viyana'sında bir yerde bir Boşnak resmi gördüğünü ve fes giyen herkesin Müslüman olduğuna inandığını da belirtti, bkz. *Ein General im Zwielicht*, ed. Broucek, cilt 3, 189–190 (Şu-

İzleyen aylarda Himmler aynı çizgiyi defalarca savunacaktı. 1945 Martında bile Waffen-SS'in "korkusuz Müslümanlar"ını övecekti.⁴⁵ Wehrmacht subayları gibi, o ve SS Genel Merkezindeki astları da, Alman üniforması içinde Müslüman askerlerin küresel propaganda etkisini sıkça değerlendirdi. Pan-İslami birliği hayal eden Gottlob Berger, Güneydoğu Avrupa'da Müslüman birliklerin kullanılmasını, "bütün dünyadaki Müslümanlara ulaşma" girişimi olarak açıkladı; "çünkü İngiliz İmparatorluğuyla mücadelede kararlı olan 350 milyon insan var."⁴⁶ Benzer şekilde bir SS iç raporu, Üçüncü Reich'in "Nasyonal Sosyalizm ile İslamın ortak düşmanları"yla çatışmaya hazır olduğunu tümenin "bütün Müslüman dünya"ya göstereceğini vurguladı.⁴⁷

SS asker toplama görevlileri ilk önce Balkanlar'ı hedef almaya başladı; orda 1943'ün başında partizan savaşı, Doğu'da ve Kuzey Afrika'daki yenilgilerle zaten epeyce zayıflamış olan Alman ordusundan giderek daha fazla birlik uzaklaştırmakla tehdit etti. Bölgenin en büyük Müslüman SS bir-

bat 1943), alıntılar 189'da, Hitler'in ve Himmler'in eski Habsburg alaylarının yalnızca Müslümanlardan oluştuğuna ilişkin yanlış kanısı, 308 (Kasım 1943). Kasche de Hitler'le görüşünce Habsburg Bosna alaylarıyla ilgili bu yanlış bilgileri fark etti, bkz. Kasche, İç Not ("Unterhaltung mit dem Führer am 29.10.1943 im Hauptquartier"), Zagreb, 11 Kasım 1943, PA, Nachlass Kasche, cilt 23. Habsburg ordusundaki Bosna birlikleri konusunda bkz. Richard B. Spence, "Die Bosniaken kommen! The Bosnian- Hercegovinian Formations of the Austro- Hungarian Army, 1914-1918," Spence ve Nelson (ed.), *Scholar, Patriot, Mentor*, 299-314.

⁴⁵ Aktaran *The Kersten Memoirs*, 263 (19 Mart 1945); ayrıca bkz. Kersten, *Totenkopf und Treue*, 328 (19 Mart 1945).

⁴⁶ Berger'den Kasche'ye, 24 Temmuz 1943, Berlin, PA, R 100999. Berger birkaç ay sonra, tümenin "muazzam siyasal önemi"ni ve "bütün Müslüman dünya üzerindeki etkileri"ni vurguladığında birliğin propaganda değerini niye işaret etti, bkz. Berger'den Himmler'e, Berlin, 25 Eylül 1943, BAB, NS 19/2601.

⁴⁷ SS Genel Merkezi, İç Not ("Geschichte und Entstehung der SS- Freiwilligen- b.h.- Geb. Division (13. SS- Division)"), 10 Kasım 1943, Berlin, IfZ, NO- 3577; Franje, Soruşturma İfadesi ("Vernehmungsprotokoll"), 6 Ağustos 1947, Belgrade, IfZ, NO- 4951.

liği Bosna'da kuruldu. 1943 Şubatından itibaren Himmler, daha sonra adı değiştirilip "Hançer" (*Handschar*) yapılan 13. SS Waffen Dağ Tümenine (13. *Waffen-Gebirgs-Division der SS*) binlerce Müslüman aldı.⁴⁸ 1 Kasım 1942'de bir muhtırayla Alman komutası altında bir gönüllü birliğinin kurulmasını zaten önermiş olan Müslüman özerkçiler oluşumu coşkuyla destekledi.⁴⁹ Hançer'in mevzilenmesi, Hırvat etnik Alman SS-Tümeni "Prinz Eugen" ve asabi komutanı *SS-Gruppenführer* Artur Phleps'in gözetiminde gerçekleşti. Tümenin önemli bir bölümü, 1941'de Kuzeydoğu Bosna'da Ustaşa hükümetinin yarattığı Binbaşı Muhammed Hacıfendiç'in korkulan Müslüman milislerinden oluşmaktaydı.⁵⁰ Sahada Hançer'in önde gelen asker alım görevlisi Alman, Sırbistan'da ve Türkiye'de büyüyen ve Boşnakçayı iyi bilen Karl von Krempler oldu. Müslüman nüfusun çoğunluğu bu tümenin kurulmasını onaylamış gibi görünmesine rağmen, başlangıçta beklenenden az gönüllü çıkmıştı.⁵¹ Hır-

⁴⁸ Hançer konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 215–218; Reitlinger, *The SS*, 199–200; Stein, *The Waffen- SS*, 179–184; Lepre'nin kapsamlı anlatımı, *Himmler's Bosnian Division*; Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*; Sulejmanpašić, *13. SS Divizija "Handžar"*; daha genel incelemeler Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War*, özellikle 34–35, 46–50 ve 180–184; Tomasevich, *War and Revolution in Yugo slavia*, 496–501; Broszat ve Hory, *Der kroatische Ustascha- Staat*, 155–161 and 171; Casagrande, *Die volksdeutsche SS Division "Prinz Eugen"*, 331–335; Holm Sundhaussen, "Zur Geschichte der Waffen- SS in Kroatien 1941–1945," *Südostforschungen* 30 (1971), 176–196, 192–196. "Hançer" adı konusunda bkz. Hitler, Emir, 15 Mayıs 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Himmler, Emir, 15 Mayıs 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁴⁹ Halk Komitesi ("Volkskomitee"), Muhtıra, 1 Kasım 1942, Saraybosna, PA, R 261144.

⁵⁰ Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

⁵¹ 14 Nisan 1943'te, 8000 kişi (Hacıfendiç'in 6000 milisi dahil) toplanmıştı, bkz. Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255. 25 Nisan 1943'te 12.000 Bosnalı tıbbi muayeneden geçmişti (8000 ila 9000'i uygun görüldü); üstelik 8000 Batı Boşnak ve Sancak'tan 8000 ila 10.000 Müslüman toplanmıştı, bkz. Berger'den Himmler'e, 29 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601. 19 Nisan 1943'te Phleps, 20.000 ila 25.000 gönüllü toplandığını rapor etmişti, bkz. Phleps'ten

vatistan'daki Alman propagandasının "Bolşevizme ve Yahudiliğe karşı savaşanlar" olarak övdüğü tümen, bölgede hem siyasal hem askeri bir güç olacaktı.⁵²

Ustaşa rejimi bu olayları son derece kuşkuyla izledi. Projeyi kontrol etme girişimleri başarısız oldu. SS, Zagreb'in tümenin adına "Ustaşa" sözcüğünü dahil etme isteklerini dikkate almadı.⁵³ Sonunda Almanlar, Hançer'in yaklaşık yüzde 15'inin Katoliklerden oluşacağı ve rejimin askere alım sürecine dahil olacağı konusunda Paveliç'e güvence verdi.⁵⁴ Gerçekte Bosnalılar tümeni, Winkler'in ifadesiyle, bir "Müslüman işi" olarak algıladı.⁵⁵ Paveliç'in temsilcisi ve irtibat

Jüttner'e, 19 Nisan 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; bu raporu Jüttner Himmler'e iletti, 27 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601. SS'in Balkanlar'a karışmasına sinirlenen elçi Kasche, SS'in asker toplamasını sürekli başarısız göstermeye çalıştı, 1943 yazında yalnızca 8500 kişinin kaydedildiğini iddia etti, bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 21 Haziran 1943, Zagreb, PA, R 100998; bir ay sonra 8000 ila 9000'den söz eden Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 8 Temmuz 1943, Zagreb, PA, R 100997 (ayrıca PA, R 100998 içinde).

⁵² Hanns Aderle, "Kämpfer gegen Bolschewismus und Judentum," *Deutsche Zeitung in Kroatien* (15 Mayıs 1943).

⁵³ Ustaşa hükümetinin tümenin adında "Ustaşa" sözcüğünü kullanma isteği konusunda bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 18 Şubat 1943, Zagreb, PA, R 27795 (ayrıca PA, R 100998 içinde); Phleps'ten Himmler'e, 19 Şubat 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3523; Himmler'den Phleps'e, tarihsiz (20 Şubat 1943), yer belirsiz, BAB, NS 19/3523; Himmler'den Ribbentrop'a, 20 Şubat 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3523 (ayrıca PA, R 27795 ve R 100998 içinde). Glaise ve Himmler, tümen adında "Ustaşa" kullanılmasına karşıydı, bkz. Glaise'den Himmler'e, 25 Şubat 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3523; Himmler'den Glaise'ye, 3 Mart 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3523.

⁵⁴ Berger'den Himmler'e, 25 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601, sonunda 2800 civarında Katoliğin askere alındığını ifade eder.

⁵⁵ Winkler, Rapor ("Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens"), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144 içinde). Winkler bu değerlendirmeyi, tümenin Müslüman niteliğiyle ilgili Ustaşa şikayetine dayandırdı, bkz. Alman Elçiliği Zagreb, Rapor ("Unterredungen in Sarajevo"), tarihsiz (28 Nisan 1943), Zagreb, PA, R 100998. The SS, "saf Müslüman" bir tümen yaratmak için küçük Hristiyan müfreze-yi ayırdı, bkz. Phleps'ten Jüttner'e, 19 Nisan 1943, BAB, NS 19/2601; bu raporu Jüttner Himmler'e iletti, 27 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

subayı, saldırgan Ustaşa propagandasıyla ünlü bir Müslüman olan Aliya Şulyak, Krempler'in etrafındaki Alman asker alım subayları tarafından hızla kenara itildi.⁵⁶ Hatta birçok Müslüman yeni SS oluşumuna katılmak için Hırvat ordusundan firar etti. Paveliç ellerinin bağlı olduğunu görmesine rağmen, rejimi Müslüman tümeninin kurulmasını engellemek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Nisanda Phleps, Hırvat hükümetin "oluşumu engellemek ya da en azından epeyce geciktirmek için olası her yola" başvurduğunu Berlin'e şikayet etti.⁵⁷ SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğü başkanı Ernst Kaltenbrunner benzer yakınmaları rapor etti.⁵⁸ Bazen Hırvatlar, SS saflarına yazılmış Müslüman gönüllülere gece gelip yataklarından zorla kaldırdı ve Hırvat kışlalara gönderdi.⁵⁹

⁵⁶ Phleps'ten Jüttner'e, 19 Nisan 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; bu raporu Jüttner Himmler'e iletti, 27 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601. Kasche'nin Şulyak'ın kenara itilmesiyle ilgili yakınmaları konusunda bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 28 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998; Şulyak'ın ilk atanmasıyla ilgili raporları konusunda bkz. Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 23 Mart 1943, Zagreb, PA, R 27322 (ayrıca PA, R 100998 içinde) ve Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 2 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998.

⁵⁷ Phleps'ten Jüttner'e, 19 Nisan 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601 (bu raporu Jüttner Himmler'e iletti, 27 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601).

⁵⁸ Kaltenbrunner'den Himmler'e, 24 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

⁵⁹ Himmler'den Kammerhofer'e, 1 Temmuz 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3523. Bir hafta önce SS, Ustaşa rejiminin Müslüman askerleri tutukladığını Dışişleri Bakanlığına bildirmişti, bkz. Riedweg'den (SS Genel Merkezi) Reichel'e (Dışişleri Bakanlığı), 25 Haziran 1943, Berlin, PA, R 100998. Beklendiği gibi, Ustaşa yetkilileri bu raporları reddetti, bkz. Kasche'den Ribbentrop'a, 8 Temmuz 1943, Zagreb, PA, R 100997 (ayrıca PA, R 100998 içinde). Başka bir olayda, 1943 sonbaharında yerli bir Müslüman memur, SS'e yazılmak için Hırvat ordusundan firar eden 500 Müslümanın Ustaşa tafafinan tutuklandığını Almanlara bildirdi, bkz. Langenberger, Rapor ("Niederschrift über eine Besprechung am 17.9.43 mit dem 2. Sekretär der 'Muslimansko Dobrotvorno Društvo: Merhamet Sarajevo' namens Mechmed Tokitsch"), 17 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893 (ayrıca BA-MA, N 756/183b içinde); bu raporu Phleps Himmler'e iletti, 5 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893. Himmler 500 Müslümanın derhal serbest bırakılmasını emretti, bkz. Brandt'tan Phleps'e, 20 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3893. Ne

Tepesi atan Himmler sahadaki polis komiserine bu pratiğe izin vermemesini, hem Hırvat kışlalarını hem Nova Gradişka ve Jasenovac toplama kamplarını aramasını emretti; “sırf bize yazıldıkları için toplama kamplarına gönderilmiş” gençlerle ilgili “açık ve çok kesin raporlar” aldığını açıkladı. Bu işin failleri, diyordu, toplama kamplarına götürülmeli ya da idam edilmeliydi.

Daha fazla Hırvat sabotajından uzak durmak isteyen SS Hançer’i Güney Fransa’ya taşıdı; orada tümen, I. Dünya Savaşı gazisi SS-Oberführer Karl-Gustav Sauberzweig’in komutası altında eğitildi. Balkanlar’daki Alman yetkililer, en başta da Horstenau, savaşın bu hassas anında taşınmayla ilgili kaygı ifade etti. Ne var ki, Himmler bu tür itirazları soğukkanlılıkla tersledi. Ama çok geçmeden sahadaki subayların kaygılarının hiç de yersiz olmadığı anlaşıldı. 1943 yazında, Tito Bosna’da büyük bir saldırı başlatınca, partizanlar ilk önce Müslüman gönüllülerin akrabalarını hedef aldı. Fransa’daki oğulları ve kocaları, ülkedeki gelişmelerden kısa sürede haberdar oldu. Ailelerinin tamamen savunmasız bırakıldığını biliyorlardı. Özellikle Almanlar kendi yuvalarını savunmak için kendi ülkelerinde kullanılacaklarına söz verdiği için bu olaylar karşısında şok yaşayan Bosnalı gönüllülerin çoğu hayal kırıklığına uğradı. Hoşnutsuzluk arttı. 16-17 Eylül gecesi bir grup asker isyan etti ve bir subayı öldürdü.⁶⁰ Almanlar hazırlıksız yakalanmalarına rağmen isyanı hızla bastırdı; on beş asker öldü. Sayısız âsi tutuklandı ve idam mangalarınca açıkta kurşuna dizildi. Berger Müslümanları değil, birliğin Katoliklerini

var ki, biraz daha araştırınca, sahadaki SS subayları hikâyenin yalan olduğu sonucuna vardı, bkz. Kumm’dan (V SS Dağ Kolordusu Kurmay Başkanı) Himmler’e, 31 Aralık 1943, BAB, NS 19/3893.

⁶⁰ Mirko D. Grmek ve Louise L. Lambrichs, *Les révoltés de Villefranche: Mutinerie d’un bataillon de Waffen- SS à Villefranche- de- Rouergue, Septembre 1943* (Paris, 1998). Villefranche belediye başkanı Louis Fontages’in ayaklanmayla ilgili yazdığı bir rapor için bkz. Fontages, Rapor (“SS et Croates à Villefranche de Rouergue, Aout 1943–Septembre 1943”), tarihsiz, Villefranche, BA-MA, RS 3-13/5.

(2800 civarında) suçladı.⁶¹ Kısa bir süre sonra Hitler aynı kanıyı ifade etti ve tümenin yalnızca Müslümanlarının güvenilir olduğunun anlaşıldığını vurguladı.⁶² Çok geçmeden Hançer, Neuhammer'deki Silezya eğitim alanına taşındı; orada Himmler tümeni iki kez ziyaret etti ve motivasyon konuşmasını yaptı. El-Hüseyni de oraya gönderildi. Neuhammer ziyaretinin bir dizi fotoğrafını yayınlayan *Wiener Illustrierte*, Müslümanların "yalnızca Almanya'nın safında inanç özgürlüklerini ve yaşam özgürlüklerini sürdürebileceklerini" bildikleri için "yüreklerinde fanatik inanç"la SS saflarında savaşacaklarını okurlarına açıkladı.⁶³ Son olarak, 1944 Şubatının sonunda, Müslümanlar Balkanlar'a geri gönderildi. Bütün Bosna'da dağıtılan bir propaganda bildirisi "Führer'imiz, Adolf Hitler sözünü tuttu. Yeni bir çağ başlıyor. Biz geliyoruz!" duyurusunu yaptı.⁶⁴ Başka bir bildiri "Anayurdun her düşmanı"yla savaşmak için "İşte buradayız!" diyordu.⁶⁵ Hitler ve Himmler bu bildirileri şahsen onaylamıştı.⁶⁶ Hançer büyük ölçüde Kuzeydoğu Bosna'da partizan karşıtı operasyonlarda kullanıldı ve acımasızlığıyla ve aşırı şiddetiyle kötü bir ün kazandı.⁶⁷ Tito'nun partizanları nezdinde bir İngiliz irtibat subayı tü-

⁶¹ Berger'den Himmler'e, 25 Eylül 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601; Berger'den Reichel'e, 11 Ekim 1943, Berlin, PA, R 100998.

⁶² Kasche, İç Not ("Unterhaltung mit dem Führer am 29.10.1943 im Hauptquartier"), Zagreb, 11 Kasım 1943, PA, Nachlass Kasche, cilt 23.

⁶³ Anonim, "Der Großmufti von Jerusalem bei den bosnischen Freiwilligen der Waffen-SS," *Wiener Illustrierte* 63, 2 (12 Ocak 1944).

⁶⁴ Bildiri (Taslak) "Die große Stunde is gekommen!" (Almanca çeviri), tarihsiz (Şubat 1944), BAB, NS 19/2601.

⁶⁵ Bildiri (Taslak) "Väter und Mütter! Brüder und Schwestern! Und ihr, unsere lieben Kinder, Männer und Frauen aus Bosnien und der Herzegowina!" (Almanca çeviri), tarihsiz (Şubat 1944), BAB, NS 19/2601.

⁶⁶ Himmler'den Sauberzweig'e, 11 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601, Himmler'in onayı konusunda; SS Genel Merkezi, İç Not, 5 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601, Hitler'in onayı konusunda.

⁶⁷ Hançer'in yürüyüş ve organizasyon düzene, disiplin dosyaları ve personel listeleri de dahil, bu döneme ait belgelerin bir derlemesi, Çek Merkez Askeri Arşivinde (*Vojenský Ústřední Archiv*) bulunabilir, Prag (VÚA), Kutu: N 13. SS- Fr. Geb. Div. "H." 1.

menin gaddarlıklarını rapor etti: “Müslüman topraklarda iyi davranır, ama Sırp nüfuslu bölgelerde merhametsizce ya da yaşa ve cinsiyete bakmadan bütün sivil nüfusu katleder.”⁶⁸ Savaşın sora, Hançer’in bir subayı tümen mensuplarının işlediği suçlarla ilgili canlı bir rapor sundu: “Bir kadın öldürüldü, kalbi yerinden çıkarıldı, etrafta dolaştırıldıktan sonra bir hendeğe atıldı.”⁶⁹ Himmler’in Hitler’in karargâhındaki irtibat subayı Hermann Fegelein, 6 Nisan 1944’te askeri bir brifingde Hançer’in gaddarlıklarını Hitler’e rapor etti, Müslüman tümenin Balkanlar’a nasıl korku saldığını açıkladı: “Yalnızca bıçakla öldürüyorlar. Yaralı bir adam vardı. Kolu bağlıydı ve sol eliyle 17 düşmanın işini bitirdi. Düşmanın kalbini söküp çıkardıkları vakalar da var.”⁷⁰ Hitler ilgilenmedi. “Umurumda değil” (*Das ist Worst*) yanıtını verdi ve toplantının gündemine devam etti. Birkaç ay sonra, bir Wehrmacht iç raporu şunu not etti: “Müslümanlar çok iyi iş çıkardı ve bu yüzden askeri ve sivil kurumlarca kapsamlı bir biçimde desteklenmeli ve güçlendirilmelidir.”⁷¹ Berger de etkilenip, “Tito’ya ve komünistlere karşı savaş, bu nedenle Müslümanlar için kutsal bir savaş haline gelir,” dedi.⁷² Kersten, Hançer’in askeri performansını sorunca şu yanıtı verdi: “Birinci sınıf, savaşın başlangıcındaki en iyi Alman tümenleri kadar zorludur. Silahlarını kutsal sayıyorlar... Müslümanlar bayraklarına, Peygamber’in beyaz yarım aylı, eski savaşların kanıyla lekeli, kumaşı kur-

⁶⁸ Wilson, Rapor (“General Report on Situation in Area of 3 Corps between Jan and Sep 1944”), tarihsiz (Eylül 1944), yer belirsiz, NA, WO 202/298

⁶⁹ Franje, Sorgu İfadesi (“Vernehmungssprotokoll”) (İngilizce çeviri), 6 Ağustos 1947, Belgrad, IfZ, NO- 4951

⁷⁰ “Mittagslage vom 6. April 1944,” *Hitlers Lagebesprechungen*, ed. Heiber, 560; ayrıca bkz. “Midday Situation Report, 6 Nisan, 1944,” *Hitler and His Generals*, ed. Heiber and Glantz, 427.

⁷¹ Wehrmacht, Rapor (“Reisenotizen von der Reise des Chefs Generalstab O.B. Südost vom 12.8.–17.8.44 im Bereich 2. Panzer- Armee und nach Skopije”), tarihsiz (Ağustos 1944), yer belirsiz, BA-MA, RH 19XI/17.

⁷² Aktaran *The Kersten Memoires*, 260 (25 Şubat 1944); ayrıca bkz. Almanca çeviri, Kersten, *Totenkopf und Treue*, 324 (25 Şubat 1944).

şunlarla delik deşik olmuş eski yeşil bayrağına, aynı tutkulu cesaretle sarılırlar.”⁷³

Ne var ki, çok geçmeden Balkanlar’da daha fazla yerel yardıma ihtiyaç olduğu anlaşıldı. İnsan gücü sıkıntısı çeken Almanlar Arnavut Müslümanları hedef almaya başladı. 1944’ün başında Hitler, Arnavutlardan bir Müslüman tümeni, “İskender Bey” denilen 21. SS Waffen Dağ Tümenini (21. *Waffen-Gebirgsdivision der SS*) oluşturmaya onay verdi.⁷⁴ Kosova’da Peç, Priştine ve Prizren arasındaki bölgeye yekleştiren İskender Bey, kuzey Arnavutluk’ta ve Karadağ sınırında faaliyet yürütecekti. Yerel sivil nüfustan toplanan acemilerden, savaş esirlerinden ve Hançer’in Arnavut askerlerinden oluşuyordu. Sivillerin askeri alınması, Arnavutluk Merkez Devlet Arşivindeki belgelerin gösterdiği gibi, kukla Arnavut devletinin kurumlarıyla, en önemlisi Savunma Bakanlığıyla yakın işbirliği içinde örgütlendi.⁷⁵ Keitel, birliğin saflarını doldurmak için “Müslüman inançlı” Arnavut savaş esirlerinin serbest bırakılmasını emretti.⁷⁶ Bununla birlikte,

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ İskender Bey ve Kama konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 217–218 ve 239–240; Reitlinger, *The SS*, 199; Stein, *The Waffen-SS*, 184–185; İskender Beyle ilgili kapsamlı anlatım: Latruwe ve Kostic, *La division Skanderbeg*; daha genel incelemeler: Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, 154 ve 500; Broszat ve Hory, *Der kroatische Ustascha- Staat*, 162; Casagrande, *Die volksdeutsche SS- Division “Prinz Eugen,”* 336–337; Sundhaussen, “Waffen-SS,” 193; Arnavutluk’la ilgili anlatımlar: Fischer, *Albania at War*, 185–187; Fischer, “German Political Policy in Albania, 1943–1944,” 227–228; Neuwirth, *Widerstand und Kollaboration in Albanien*, 125–128 ve 134; Stamm, “Zur deutschen Besetzung Albaniens 1943–1944,” 111. Arnavut tümeni İskender Beyin oluşturulması ve kullanılması konusunda komutanı August Schmidhuber’in verdiği bir rapor için bkz. Schmidhuber, Rapor (“Zusammenfassender Bericht über die Aufstellung und den Zustand der 21. Waffen- Gebirgsdivision der SS ‘Skanderbeg’”), 2 Ekim 1944, yer belirsiz, BA-MA, RS 3–21/1.

⁷⁵ İskender Bey tümeni için Arnavut sivillerin toplanmamasıyla ilgili belgeler Arnavutluk Merkez Devlet Arşivinde (*Arkivi Qendror Shtetëror*) bulunabilir, Tiran (AQSH), F. 158, V. 1944, D. 32 ve F. 195, V. 1944, D. 34 dosyalarında.

⁷⁶ Keitel, Emir (“Freilassung albanischer Kriegsgefangener für die Waffen-SS”), 12 Şubat 1944, yer belirsiz, PA, R 100984; Ritter’den Neubacher’e, 17 Şubat 1944, yer belirsiz, PA, R 100984.

yeni tümenin temelini Hançer'in Arnavut müfrezesi oluşturdu.⁷⁷ Himmler, Hançer'de savaşan Arnavutların yüksek motivasyonlu ve disiplinli oldukları kanıtlandığı için, birlikten “büyük yarar” bekledi.⁷⁸ Ama pratikte tümen donanım ve mühimmat, acemileri eğitecek Alman personel sıkıntısı çekti. 1944 yazı ve sonbaharı boyunca yalnızca bir tabur savaşa hazır hale getirilip partizanlarla savaşta kullanılmıştı. Prizren'de Alman bir askerin gözlemine göre, “İskender Bey birlikleri, geri çekilmekte olan birliklerin kanatlarını korumak için gece gündüz dağlara gitti.”⁷⁹ “Partizanların korkulu rüyasıydı.”⁸⁰ Sonunda tabur Nazi suçlarına doğrudan katıldı. Temmuz 1944'te İskender Bey komutanı August Schmidhuber, askerlerinin “Yahudileri, komünistleri ve komünistlerin entelektüel destekçilerini” ezmek için önlemler aldığını rapor etti.⁸¹ 28 Mayıs ile 5 Temmuz arasında Arnavutlar “toplam 510 Yahudi, komünist ve haydut destekçisi ile siyasal şüpheli” yakalamıştı. İskender Bey, sabotaj eylemlerinden sonra misilleme idamlara da karıştı.⁸² Ölümünün ve firarların sayısı artınca, tümen sürekli küçüldü. Balkanlar'da üçüncü bir Müslüman tümenin, “Kama” olarak bilinen 23. SS Waffen Dağ Tümeninin (23. *Waffen-Gebirgsdivision der SS*) oluşturulması da sorundu.⁸³ Haziran 1944'te kurulan Kama hem Müslüman sivillerden hem Hançer'in birkaç biriminden oluşmaktaydı. Bir dizi firardan sonra SS, kurulduktan beş ay sonra, Ekim 1944'te, birliği dağıtmak zorunda kaldı.

⁷⁷ Berger'den Reichel'e (Dışişleri Bakanlığı), 5 Şubat 1944, PA, R 100984. Bu mektuba, 1943 sonbaharından beri Hançer'in Arnavutlarını Arnavutluk'a geri getirmeye çalışan Neubacher'in bir isteği neden oldu, bkz. PA, R 100984 ve R 100998 içindeki belgeler.

⁷⁸ Wagner'den Ribbentrop'a, 14 Nisan 1944, Salzburg, PA, R 100679.

⁷⁹ Martin Maller, *Die Fahrt gegen das Ende: Erlebnisse aus den Partisanenkämpfen im Balkan*, cilt 2 (Bonn, 1962), 221.

⁸⁰ A.g.e. 216

⁸¹ Schmidhuber, Rapor (“Lagebericht”), 7 Temmuz 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2071.

⁸² A.g.e.

⁸³ Kama konusunda bkz. not 74'teki literatür.

Doğuda SS başlangıçta ihtiyatlıydı. Kırım'da ilk önce SS Güvenlik Servisi ve Güvenlik Polisi sistematik olarak Müslüman gönüllü toplayıp yardımcı olarak kullandı. 1942'nin başında Otto Ohlendorf, 11. Orduyla bir anlaşma temelinde, askere alınan Kırımlı Müslümanların bir kısmını *Einsatzgruppe D*'de kullandı. Çok geçmeden, *Einsatzgruppe D*'nin Kırım yarımadasına dağılan on dört Tatar öz-savunma birliğinde 1632 Müslüman gönüllü savaşıyordu.⁸⁴ Gönüllülerle ilgili bir SS raporu, Tatarları "Bolşevizme, Yahudilere ve Çingenelere açıkça karşı" oldukları için övmekteydi.⁸⁵ Ohlendorf'un sağ kolu Willi Seibert, partizanlara karşı savaşta "üstün değerlerini kanıtladıklarını" belirtti.⁸⁶ Sonunda SS subayları Doğuda bir Müslüman tümen daha kurma düşüncesini geliştirdi. SD'nin dış istihbarat başkanı Walter Schellenberg 1941'in başında Reich Güvenlik Başmüdürlüğünde Türk ve Tatar gönüllülerden oluşan bir birliğin kullanılmasını değerlendirmiş, ama personel ve kaynak yokluğu nedeniyle bu planlardan vazgeçmişti.⁸⁷ 1943 sonbaharında düşünce yeniden canlandı ve Schellenberg ile Berger tarafından tartışıldı.⁸⁸ 14 Ekim 1943'te Schellenberg, Sovyetler Birliği'nin Müslümanlarından oluşan bir "Waffen-SS Müslüman Lejyonu" oluşturma konusunda Berger'e bir muhtıra gönderdi.⁸⁹ Bir birimin "siyasal-ideolojik temeli" "tek başına

⁸⁴ SS'in Kırımlı Tatar birlikleri konusunda bkz. not 25'teki literatür.

⁸⁵ *Einsatzgruppe D*, Rapor ("Die Rekrutierung der Krimtataren"), 15 Şubat 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 20-11/433 (ayrıca BA-MA, WF-03/10435 içinde).

⁸⁶ Seibert'ten Ordu Yüksek Komutasına 11, 16 Nisan 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 20-11/488.

⁸⁷ Hermann (SS Genel Merkezi), İç Not ("Turkmuselmanen- Division"), 14 Aralık 1943, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde).

⁸⁸ Schellenberg'den Berger'e, 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

⁸⁹ Schellenberg, Rapor ("Aufstellung einer mohammedanischen Legion der Waffen- SS aus Angehörigen der Fremdvölker der Sowjetunion"), 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43, Schellenberg'den Berger'e ekli, 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

İslam” olacaktı. Tümenin bütün İslam dünyasında siyasal ve askeri bir etki yaratacağına inanan Schellenberg, nihai “hedefini” tek cümleyle özetledi: “Bütün İslam dünyasını kazanmak ve ayaklandırmak için Müslüman birlikler oluşturmak.” Heyecanlanan Berger planı Himmler’e önerdi. Bir Doğulu Müslüman tümeni kullanılmanın, “en yüksek öneme ve anlama sahip siyasal bir konu” olduğunu vurguladı; bununla Almanya’nın savaşına “Müslüman dünyanın başka bir bölümü kazanılacaktı.”⁹⁰ Oluşturulması, “Müslüman dünyayla dostluk konusunda ciddi olduğumuzu” gösterecekti.

Ertesi ay Himmler, bir Doğulu Müslüman SS Tümeni (*Ostmuselmanisches SS-Division*) –oluşumun adı dinsel niteliğini vurgulamaktaydı– için Sovyet Müslümanları arasında asker toplamaya başladı.⁹¹ Wehrmacht Türki taburlarını, 450 ve I/94. taburları, SS’e aktarmayı kabul etti; orada yeni tümenin temelini oluşturacaklardı.⁹² Türkistan Lejyonunun parçası olan ve şimdi Türk Taburu 450 denilen kendi Müslüman bir-

⁹⁰ Berger’den Himmler’e, 15 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

⁹¹ Doğulu Müslüman SS Tümeni konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 332–323; Stein, *The Waffen- SS*, 188; genel incelemeler: Hoffmann, *Kaukasien*, 146–155; Dallin, *German Rule in Russia*, 600–602; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 147–157; Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy*, 32. Tümenin adı defalarca değişti: Ostmuselmanische SS-Division (17 Kasım 1943), Turkmuselmanische SS-Division (11 Aralık 1943), Turkmuselmanen-Division (14 Aralık 1943), Turk-Division (3 Ocak 1944), Muselmanische SS-Division Neu Turkestan (4 Ocak 1944), Ost-Mohamedanische SS- und Polizei-Division (12 Ocak 1944), bkz. Anonim, Rapor (“Ostmuselmanische SS- und Polizei- Division”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, BA-MA, N 756/242b. Aşağıda “Doğulu Müslüman SS Tümeni” olarak işaret ediliyor.

⁹² Wehrmacht taburlarının birleştirilmesi konusunda bkz. SS Genel Merkezi, Rapor (“Niederschrift über Absprechung der Aufstellung einer muselmanischen SS- Division Neu- Turkestan”), 4 Ocak 1944, Berlin, BA-MA, RS 3–39/1; Schellenberg ilk muhtırasında birlik transferini önermişti, bkz. Schellenberg, Rapor (“Aufstellung einer mohammedanischen Legion der Waffen- SS aus Angehörigen der Fremdvölker der Sowjetunion”), 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

liğinin hâlâ başında bulunan Andreas Mayer-Mader, SS tarafından alınıp yeni oluşumun komutanı yapıldı.⁹³ Müslüman inancı konusunda uzman ve Müslüman olmanın eşliğinde olduğunu iddia ettiği için özellikle uygun görüldü.⁹⁴ Ne var ki, Doğulu Müslüman SS Tümeni hiçbir zaman tam olarak kullanılmadı. Mayer-Mader'in komutanlığı tümenin, iki Wehrmacht taburundan türetilen 1. Doğulu Müslüman SS Alayıyla (1. *Ostmusulmanisches SS-Regiment*) sınırlı kaldı. 1944'ün başında tümenin yalnızca 800 adamı vardı.⁹⁵ 1944 baharında Hitler'in çalışma düzeninden sorumlu tam yetkili temsilcisi Fritz Sauckel, yeni Müslüman birlikte savaşmak isteyen bütün Türki ve Tatar işçileri serbest bıraktı.⁹⁶ SS görevlileri esir kamplarından da Müslüman asker topladı.⁹⁷ Norveç'in Reich komiseri Josef Terboven'in yardımıyla SS, birkaç yüz tutuklu

⁹³ Berger, Emir ("Aufstellung der muslimanischen SS- Division 'Neu Turkestan'"), 14 Ocak 1944, Berlin, BAB, NS 31/44. Binbaşı Mayer-Mader'in alınması konusunda ayrıca bkz. BAB, NS 31/43, NS 31/45, NS 31/297 ve BA-MA, RS 3-39/1 içindeki belgeler.

⁹⁴ Mayer-Mader'in Müslüman olma planları konusunda bkz. Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 148.

⁹⁵ Anonim, Rapor ("1. Ostmuselmanisches SS- Regiment"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, BA-MA, N 756/242b.

⁹⁶ 1944'te ve 1945'in başında SS'in bütün Reich'te Müslüman Doğulu işçi arama ve alma konusunda bkz. BAB, NS 31/27 ve NS 31/58 içindeki belgeler. Arama ve toplama emri için bkz. Trimm'den (Çalışma Düzeninden Sorumlu Tam Yetkili Temsilci Dairesi) bütün Gau Çalışma Ofisi Başkanlarına ve Reich Çalışma Kayyumlarına, 8 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/27 (ayrıca BAB, R 6/143 içinde). Bu emir 1944 sonbaharında teyit edildi, bkz. Sauckel'den bütün Gau Çalışma Ofisi Başkanlarına ve Reich Çalışma Kayyumlarına, 16 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/27. Schellenberg ilk muhtırasında Müslüman işçilerin transferiyle ilgili Sauckel'le görüşmeyi zaten önermişti, bkz. Schellenberg, Rapor ("Aufstellung einer mohammedanischen Legion der Waffen- SS aus Angehörigen der Fremdvölker der Sowjetunion"), 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

⁹⁷ SS'in Kızıl Ordu savaş esirlerini araması ve askeri alması konusunda bkz. BAB, NS 31/57 içindeki belgeler. Schellenberg ilk muhtırasında Müslüman Kızıl Ordu esirlerinin transferini zaten önermişti, bkz. Schellenberg, Rapor ("Aufstellung einer mohammedanischen Legion der Waffen- SS aus Angehörigen der Fremdvölker der Sowjetunion"), 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

Müslüman için Norveç'teki esir kamplarını bile taradı.⁹⁸ Ama Wehrmacht Yüksek Komutası, SS'in Müslüman lejyonlardan asker toplama girişimlerine giderek daha fazla direnç gösterdi; SS'i giderek daha fazla Doğuda rakip görmeye başladı.⁹⁹ Kendi birliği içinde direnişle karşılaşan Mayer-Mader hemen görevden alındı ve daha sonra gizemli koşullarda öldürüldü. Yerine birkaç subay geldi; aralarında sadist *Hauptmann* Heinz Billig (Mart-Nisan) ve Nazi kariyerist *SS-Hauptsturmführer* Emil Hermann (Nisan-Temmuz) de vardı.¹⁰⁰ 1. Doğulu Müslüman SS Alayı ilk önce Minsk civarında partizanlarla savaştı; sonra Varşova ayaklanmasının bastırılmasında yüz kızartıcı Dirlewanger Alayına katılmak üzere Polonya'ya gönderildi – Wehrmacht'ın Azerbaycan Lejyonunun bir alayı gibi.¹⁰¹

⁹⁸ Berger'den Keitel'e, 17 Mart 1944, Berlin, BAB, NS 31/57; Terboven'in işbirliği konusunda, Berger'den Terboven'e, 27 Mart 1944, Berlin, BAB, NS 31/57.

⁹⁹ Doğulu Müslümanların askeri alınmasıyla ilgili Wehrmacht ile SS arasında artan çatışma konusunda bkz. Fürst, Rapor ("Zersetzung der Wehrkraft durch unzulässige Werbung von Türk- Legionären durch SS Sturmbannführer Mayer-Mader"), 25 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/44. Bu çatışmaların sahada bir örneği için bkz. Türk Piyade Taburu 790 Komutanlığından Doğu Lejyonları Komutanlığına, 11 Aralık 1943, Radzyn, BA-MA, RS 3-39/1; Ordu Yüksek Komutasından Himmler'e, 4 Ocak 1944, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1. 1944 sonbaharında SS, yasadışı bir biçimde Wehrmacht'tan alınan askerleri kovuşturmaktan uzak durması için Wehrmacht'a başvurdu, bkz. Olzscha, İç Not ("Strafsache gegen Aserbeidshaner Babajew"), 15 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/51; Berger'den Köstring'e, 15 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/51.

¹⁰⁰ Mayer-Mader'e karşı isyan konusunda bkz. çok farklı üç değerlendirme: Mayer-Mader, Rapor, 21 Şubat 1944, Berlin, BAB, NS 31/45; Hermann, Rapor ("Meuterei im Ostmuselmanischen SS- Rgt."), 24 Mart 1944, Berlin, BAB, NS 31/43; Fürst, Rapor ("Vorgänge beim 1. Ostmuselmanischen Regiment"), 11 May 1944, Berlin, BAB, NS 31/43. Billig'in sadist komutanlığı konusunda bkz. Hermann, İç Not ("1. Ostm. SS- Rgt."), 26 Nisan 1944, Berlin, BAB, NS 31/45; Fürst, Rapor ("Vorgänge beim 1. Ostmuselmanischen Regiment"), 11 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/43; Brucker (1. Doğulu Müslüman Alayı), Rapor ("Beleumdung des Hauptmann Billig"), 14 Aralık 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/45.

¹⁰¹ Azerbaycan Lejyonunun propaganda gazetesi bunu ayrıntısıyla verdi, bkz. "Tapfere Freiwillige aus dem Osten," *Idel-Ural* 40 (97) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

Bu arada SS, Doğulu Müslüman SS Tümeni –şimdi Doğulu Türk SS Kolordusu (*Osttürkische Waffenverband der SS*) denilen– planını sürdürmeye devam etti.¹⁰² Şimdi Doğulu Türk Müslüman asker toplama sorumluluğu, SS Genel Merkezinin gönüllü seksiyonundan Reiner Olzcha'ya düştü. İlk önce SS'in yeni bir komutana, Müslüman dünyaya aşına bir komutana ihtiyacı vardı. I. Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda görev yapmış Alman bir subay ve Felemenk ordusundan eski bir sömürge subayı önerildi.¹⁰³ 1944 yazının başında Berger, sonunda uygun adamı buldu –“Doğu Türk-İslam dünyası”na aşına bir subay.¹⁰⁴ Himmler'in Doğulu Türk SS Kolordusunun yeni komutanı, daha çok Harun Reşid Bey olarak tanınan elli dokuz yaşındaki Wilhelm Hintersatz'dı; I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman olmuş ve Osmanlı genelkurmayında Enver Paşa'yla birlikte çalışmış Brandenburg'lu bir subaydı.¹⁰⁵ Osmanlı genelkurmayında çalışırken, büyük hayranlık duyduğu Otto Liman von Sanders'le de görüş-

¹⁰² 2 Mayıs 1944'te Himmler, zaten kullanılan Doğulu Müslüman SS alayının yıl içinde Doğulu Müslüman tümeninin oluşumuna temel olarak kullanılmasını emretti, bkz. Himmler, Emir, 2 Mayıs 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44; Berger, Emir, 24 Eylül 1944, BAB, NS 31/27. Doğulu Müslüman Kolordusunun kullanılması konusunda, Klumm (SS Genel Merkezi), İç Not, 20 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44; Himmler'in kullanma emri, Emir, 20 Ekim 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹⁰³ Fürst, İç Not (“Osttürkisches SS- Korps”), 12 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹⁰⁴ Berger'den Himmler'e, 14 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44, temeli Olzscha, İç Not (“Osttürkisches (muselmanisches) Korps”), 13 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44. Reşid'i ilk önce Olzscha önerdi, İç Not (“Politische Zusammenfassung der mohammedanischen Turkstämmigen aus der Sowjetunion. Aufstellung eines Osttürksichen Korps im Rahmen der SS”), 7 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/29 (also in BAB, NS 31/43); Olzscha, İç Not (“Osttürkisches Korps”), 23 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/44. Himmler'i Reşid'i kullanma kararı konusunda bkz. Klumm, İç Not, 20 Temmuz 1944, BAB, NS 31/44.

¹⁰⁵ Reşid, Özgeçmiş, 7 Haziran 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45; ayrıca bkz. Harun El- Rashid Bey, *Aus Orient und Occident: Ein Mosaik aus buntem Erleben* (Bielefeld, 1954).

müştü.¹⁰⁶ Büyük Savaşta İslami seferberlik kampanyası, birçok kişi gibi, Hintersatz'ı da güçlü bir biçimde etkilemişti. 1918'den sonra Wünsdorf Kampından eski Müslüman savaş esirlerine karışmış ve 1930'larda Habeşistan'da İtalyan istihbaratında çalışmış, özgeçmişinde oradaki en iyi "âlet"inin "yerli Müslümanların güveni" olduğunu iddia etmişti.¹⁰⁷ "Müslümanlar bende, camilerinde çekinmeden onlarla birlikte namaz kılan mümin bir arkadaş görüyorlardı," diye övünüyordu. Almanya'nın "en tehlikeli düşmanı" İngiltere'nin, ona göre İslam olan "Aşil topuğu"nu kesmeye "her zaman hazır" olmuştu.¹⁰⁸ Evli ve iki çocuklu kalifiye mühendis, alışılmış türden maceracı değildi. Şans eseri İslama ve İslami siyasete bulaşmıştı. "İslami bağlantılar"ını abartarak ve "İslama yakınlığı"nı ve Müslümanlar arasında sahip olduğu güveni "temel âlet"i diye tarif ederek SS subaylarını etkilemişti.¹⁰⁹ Atanmadan önce Harun Reşid Bey, Reich Güvenlik Başmüdürlüğünün Kudüs müftüsüyle irtibat subayı olarak çalışmıştı.¹¹⁰ Olzscha Reşid'le mayısta ilişki kurdu: "Her şeyden önce Müslüman ve eski bir subay olarak ayırt edici konumunuzu hesaba katan çok somut bir öneride bulunmak istiyorum."¹¹¹ Gereken de, SS Genel Merkezinde Reşid'in atanması, "İslam dünyasıyla yakın ilişkiler"ine ve "Türk-İslam dünyası"na SS propagandasına işaret edilerek açıklandı.¹¹²

¹⁰⁶ I. Dünya Savaşından sonra Reşid "Gelibolu Aslanı"yla ilgili bir kitap yazdı, bkz. H.e.R., *Marschall Liman von Sanders und sein Werk* (Berlin, 1932).

¹⁰⁷ Reşid, Özgeçmiş, 7 Haziran 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45. Reşid Afrika'da yaşadıklarıyla ilgili de bir kitap yazdı, bkz. Harun El-Rashid Bey, *Schwarz oder Weiß? Roman nach eigenem Erleben im Afrikanischen Kriege* (Berlin, 1940). Reşid'in Etyopya'daki çalışmalarıyla ilgili kısa bir anlatım: Burchard Brentjes, "Der faschistische Agent 'Harun al-Raschid' im äthiopischitalienischen Krieg," *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 18, 5 (1970), 660-661.

¹⁰⁸ Reşid, Özgeçmiş, 7 Haziran 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45.

¹⁰⁹ A.g.e.

¹¹⁰ Berger'den Himmler'e, 14 Temmuz 1944, BAB, NS 19/2838.

¹¹¹ Olzscha'dan Reşid'e, 18 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹¹² Olzscha, İç Not ("Einziehung von ehemaligen Offizieren zur SS für das aufzustellende 'Osttürkische Korps'"), 13 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/45.

Harun Reşid yönetiminde Doğulu Türk SS Kolordusu, bütün Doğulu Müslüman gönüllülerin bir havuzu olacaktı.¹¹³

1. Doğulu Müslüman SS Alayı, temeli oldu; ama üç, daha sonra dört tabur olarak (Kırım, Türkistan, İdil-Ural ve Azerbaycan) yeniden yapılandırıldı. Reşid'in en ünlü gönüllüsü, Mısır Kralı Faruk'un uzak kuzeni Prens Mansur Davud'du; onun olması, birliğin pan-İslami niteliğini güçlendirdi.¹¹⁴ Performansından etkilenen Reşid, Davud'un "önemli bir siyasal faktör" olduğunu kanıtladığını ve "baş mollaıyla çok yakın işbirliği içinde" "etkili propaganda" yürüttüğünü rapor etti.¹¹⁵ 1944'ün Aralık ayında yaklaşık 3000 Müslüman, Doğulu Türk SS Kolordusuna yazılmış; 1945'in başında sayı 8500'e çıkmıştı.¹¹⁶ Sonunda tam kolordu oluşturulamadı; ama SS, 1. Doğulu Müslüman SS Alayında savaşanlardan epey fazla sayıda Müslümanı seferber etmeyi başardı. Sonunda SS ulaşabildiği her Doğulu Müslümanı almaya başladı. Örneğin 1944 yazında, Kırım'dan Romanya'ya aktarılan Tatar birliklerinden 800 asker Tatar SS Waffen Dağ Tugayı-

¹¹³ Himmler'in bütün Doğulu Müslüman SS birimleri için bir havuz olarak Doğulu Türk Kolordusu kurma emri konusunda bkz. Klumm, İç Not, Berlin, 20 Temmuz 1944, BAB, NS 31/44; Himmler, Emir, 20 Ekim 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹¹⁴ Mansur Davud kendisini önermişti, bkz. Reşid'den Olzscha'ya, 5 Haziran 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/44; Davud'un istihdamı, Berger'den Himmler'e, 14 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44, temeli Olzscha, İç Not ("Osttürkisches (muselmanisches) Korps"), 13 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44; Olzscha, İç Not ("Osttürkisches Korps"), 23 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/44; Olzscha, İç Not ("Politische Zusammenfassung der mohammedanischen Turkestämmigen aus der Sowjetunion. Aufstellung eines Osttürksichen Korps im Rahmen der SS"), 7 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/43 içinde). 1942'de Davud'un Kahire'den kaçıp İstanbul üzerinden Berlin'e gitmesi konusunda bkz. PA, R 29533 içindeki belgeler.

¹¹⁵ Reşid'den Berger'e, 27 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/45. Gerçekte askeri hizmetten uzak durmaya çalıştı, Saksonya'da özel bir klinikte tedavi olmaya çalıştığı sağlık sorunlarını öne sürdü ve mazur görülmesini istedi, BAB, NS 31/45 içindeki belgeler.

¹¹⁶ Doğulu Müslüman SS Kolordusunun sayısı konusunda bkz. not 92'deki literatür.

na (*Tatarische Waffen-Gebirgs-Brigade der SS*) alındı ve yalnızca karabinayla silahlı olarak Macaristan'da savaştıktan sonra, Reşid'in kolordusuna katıldı.¹¹⁷ SS görevlileri ölmeye gidecek Müslüman bulmak için Ostland Reich Komiserliğini bile tarayacaktı. Mart 1944'te, SS Genel Merkezi Viyana İslam cemaatinin başkanı Salih Hacıkaliç'le Vilniuslu Müslümanlar görüştü ve o da, SS'i oradaki Müslümanlarla ilgili olarak Müftü Şinkieviç'le görüşmeye teşvik etti.¹¹⁸ Kasım 1944'te bile Danzig'deki SS komutanlığı, "Müslüman polis mensuplarının Waffen-SS'e transferi," özellikle Ostland'da devşirilen iki Müslüman asker, konusunda SS Genel Merkezine rapor veriyordu.¹¹⁹ 1944'ün sonunda Himmler, Doğulu Müslümanların bazılarını yeni kurulan Kafkas SS Kolordusunun (*Kaukasischer Faffenverband der SS*) iki alayında örgütlemeye karar verdi.¹²⁰ Büyüklüğü 1000 ile 2000 kişi arasında değişen kolordu dört alaya bölündü; alayların ikisi

¹¹⁷ Tatar Waffen-Gebirgs-Brigade konusunda bkz. Anonim, Rapor ("58. Waffen-Gebirgs-Brigade der SS (tatarische Nr. 1)"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, BA-MA, N 756/242b. 12 Aralıkta Reşid, Waffen-Gebirgs-Brigade'in Kırımlı Tatarlarının Doğulu Türk SS Kolordusuna katılmak üzere olduğunu rapor etti, bkz. Reşid'den Spaarmann'a, 12 Aralık 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/34. SS'in yeni Doğulu Müslüman oluşumuna Kırımlı Tatar alma düşüncesi, 1943'ün sonunda günmede gelmişti, bkz. Hermann, İç Not ("Krimtataren"), 14 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/32; Hermann, İç Not ("Krimtataren"), 16 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/32. Planı Doğu Bakanlığı da destekledi, bkz. Kornelsen, İç Not ("Gründung einer krimtatarischen Kavallerieformation im Verbands der Muselmanischen SS Division"), 21 Mart 1944, Berlin, BAB, NS 31/32.

¹¹⁸ Pilot'tan (SS Genel Merkezi) Şinkieviç'e, 21 Mart 1944, Berlin, BAB, NS 31/43.

¹¹⁹ SS Danzig Polis Şefinden SS Genel Merkezine, 21 Kasım 1944, Danzig, BAB, NS 31/45; olasılıkla aynı iki Müslüman konusunda, Kırımlı'dan Olzscha'ya, 30 Kasım 1944, Frankfurt an der Oder, BAB, NS 31/45.

¹²⁰ Himmler, Emir, 11 Aralık 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/50 (ayrıca BAB, NS 31/53 ve NS 31/327). SS Kafkasya biriminin kurulması konusunda Oberlander'le de görüştü, bkz. Arlt'tan (SS Genel Merkezi) Oberländer'e, 20 Ocak 1945, Berlin, BAB, NS 31/37. Oluşumun ilk örgütlenmesi konusunda, bkz. BAB, NS 31/34, NS 31/37, NS 31/50 ve NS 31/53 içindeki belgeler.

Müslüman ya da Müslüman ağırlıklı olacaktı: Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan alayları (gayrimüslim alaylar Ermeni ve Gürcü alaylarıydı). Ne var ki, Doğulu Türk SS Kolordusunun Azerbaycanlıları, bu yeni kolorduda Hristiyan Ermenilerle ve Gürcülerle karıştırılmamak ve Reşid'in saf Müslüman birliğinde kalmak için dilekçe verdiler.¹²¹ Savaş sona yaklaşırken, asker toplama işi daha da kaotikleşti. Birliklerin morali bozuldu. 1944'ün Aralık sonunda Türkistan alayının bazı askerleri, komutanları Gulam Alimov öncülüğünde Macaristan-Slovakya sınır bölgesinde ayaklandı.¹²² 400 ila 500 askeriyle birlikte Alimov bütün Alman subayları tutukladı, hatta Slovak partizanlara katılmak üzere dağlara kaçmadan önce bazılarını idam etti. Ne var ki, Ocak 1945'te firar edenlerin çoğu geri döndü; yalnızca 250 ila 300 kişi partizanların yanında kaldı. Savaşın son aylarında Kuzey İtalya'da savaştı ve sonunda orada ABD ordusuna teslim oldu.

¹²¹ Alekberli'den Reşid'e, 9 Kasım 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/34. Doğulu Türk SS Kolordusundaki Azerbaycanlıları bırakma kararı konusunda bkz. Arlt, İç Not, 1 Şubat 1945, Berlin, BAB, NS 31/51.

¹²² Alimov isyanı konusunda bkz. Reşid, Rapor ("Überlauf des Kommandeurs des Waffen- Rgts. der SS Turkistan Nr. 1, Waffen- Obersturmführer Gulam Alimow, mit etwa 500 Männern seines Regiments zu den Partisanen"), 26 Aralık 1944, BAB, NS 31/29 (also in BAB, NS 31/44); Reşid, Rapor ("Bericht über die Entwicklung des Osttürkischen Waffen-Verbandes der SS von Warschau bis Überlauf Alimow und über die aus dieser sich ergebenden Folgerungen"), tarihsiz (Aralık 1944), BAB, NS 31/29 (also in BAB, NS 31/44). İsyanın çok ayrıntılı bir tasvirini sorgu raporları verir, bkz. Kuliev'in Sorgu Raporu, tarihsiz (Aralık 1944), BA-MA, RS 3-39/2; Abugatirov'un Sorgu Raporu, 1 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde); Abredinov'un Sorgu Raporu, 5 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29; Rachmanov ve İsmailov'un Sorgu Raporu, 8 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29; Chasanov'un Sorgu Raporu, 10 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde); Atabaev'in Sorgu Raporu, 10 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29; Nagibkhojiev'in (Baş Molla) Sorgu Raporu, 10 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde). Slovak partizanlar konusunda bkz. Ladislaus Hory, "Der slowakische Partisanenkampf 1944/45," *Osteuropa* 9, 12 (1959), 779-784; Rudolf Urban, "Der slowakische Partisanenkampf 1944/45: Eine Ergänzung," *Osteuropa* 10, 2/3 (1960), 153-154.

SS Genel Merkezindeki subaylar, başından beri, Doğulu Müslümanların kitlesel seferberliğini, Sovyetler Birliği'nin bütün Müslümanlarını Moskova'ya karşı ayaklandırmayı amaçlayan genel bir kampanyanın parçası olarak anladı. Emil Hermann, bu politikanın özellikle hevesli bir savunucusuydu. Emektar bir SS subayı olan Hermann, 1. Doğulu Müslüman Alayının komutanlığını kısa süreliğine almadan önce Doğulu Müslüman SS birliklerinin askeri ve siyasal örgütlenmesinden sorumlu olmuştu. Olzscha'nın savaştan sonra açıkladığına göre, Hermann İslam sorunu üzerinden kariyerini yükseltmeyi ummuş ve aslında SS Genel Merkezinde planlanan bir İslam işleri dairesini yönetmek istemişti.¹²³ Daha 14 Aralık 1943'te Hermann, Doğulu SS birliğinin kurulmasıyla ilgili genel bir muhtıroda "İslamı harekete geçirme" (*den İslam in Bewegung bringen warden*) gayretine işaret etti.¹²⁴ Evrak "düşman güçler karşı savaşta kullanmak amacıyla eldeki Müslümanları kayda alınması"ndan genel terimlerle söz etmesine rağmen, esas olarak Sovyetler Birliği Müslümanlarıyla ilgiliydi. Hermann yazdığına göre, Araplarla karşılaştırıldığında, dindarlıklarından ötürü yabancı egemenliğinden nefretleri çok daha güçlüydü. "Büyük özgürlük sevda"ları ve "İslam öğretisi," Wehrmacht'la aynı hataları yapmaması için SS'in hesaba katmak zorunda olduğu "muazzam bir gurur" yaratmıştır. Berger, muhtıraya basit bir kenar notuyla tepki verdi: "Evet, kabul edildi!"¹²⁵ Beş gün önce, Müslüman tümenin kuruluşunu denetlemekle görevlendirilen SS Genel Merkez subayı Gerd Schulte'ye toplantıda Mayer-Mader, SS'in Doğulu Türklerin koruyucusu olmasını önerdi. Schulte onu düzeltti; "bütün Müslümanların hâmisî"nden söz etmek gerektiğini vurguladı.¹²⁶ Mayer-Ma-

¹²³ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

¹²⁴ Hermann, İç Not ("Turkmuselmanen- Division"), 14 Aralık 1943, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1 (ayrıca BAB, NS 31/44).

¹²⁵ A.g.e. Aynı zamanda Hermann Kırım Tatarlarının "iyi tavrına ve derin dindarlığına" da işaret etti, bkz. Hermann, İç Not ("Krimtataren"), 14 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/32.

¹²⁶ Schulte, Rapor ("Turkmuselmanische SS- Division"), 11 Aralık 1943, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1.

der anladı. Özel bir raporda, kesinlikle İslami çizgide örgütlenen ve Sovyetler Birliği'nin her tarafından Müslümanları barındıracak bir birime ilişkin düşüncesinin ana hatlarını çizdi.¹²⁷ Tümenin daha geniş İslam dünyası üzerindeki etkilerine de işaret etti ve Almanya'nın İslama yönelik genel politikası kapsamında kullanılmasını tartıştı. "Düşmanlarımız İslamın ve Almanya'nın çıkarlarının paralel gittiğini çok iyi biliyor," iddiasında bulunup, Müslümanları ve Almanları "en doğal müttefik" olarak tanımladı. Neredeyse bütün Müslüman dünyası Sovyetler, İngilizler ve Fransızlar tarafından sömürgeleştirildi. Ama birçok Müslüman "İslamın tek umudunu Almanya'yla bir ittifakta" görmesine rağmen, yapılması gereken çok şey vardı. "Sıradan insana Almanya'nın İslamda eşit bir dost ve müttefik gördüğünü göstermek için" propagandanın dışında pratik önlemlere ihtiyaç vardı. En etkili önlem Doğulu Türk Müslümanlardan, kısa sürede Sovyetler Birliği'nin bütün Müslümanlarını etkileyecek bir tümen oluşturmaktı. 4 Ocak 1944'te Mayer-Mader, o sırada Berlin'de yeni tümenin kurmayını yöneten Heinz Billig ile birlikte, Schulte ile tekrar buluştu ve yeni tümenin gelecek hedeflerini saptadı. "Kısa erimli amaç," "Bolşevizme karşı bir görev gücü" olarak çalışmaktı. "Uzun erimli amaç," yalnızca "Türkistan'ın kurtuluşu" değil, daha geniş kapsamda Sovyetler Birliği "Müslümanlarının aktivasyonu" (*Aktivierung der Moslems*) olacaktı.¹²⁸ Savaşın sonuna doğru Alman SS subaylarının görüşlerine bu yanlış anlayış, İslamın "aktifleştirilebilir" bir blok olduğu fikri egemendi.

Bu düşünce 1944 yazında, Doğulu Müslüman SS oluşumunun planları yeniden düzenlenince daha da öne çıktı. Reiner Olzscha bu konuda bir dizi rapor yazdı; hepsi de, kabaca, SS'in Doğulu Müslümanlar işine karışmasıyla ilgi-

¹²⁷ Mayer-Mader, Rapor, 15 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

¹²⁸ SS Genel Merkezi, Rapor ("Absprechung der Aufstellung einer muslimischen SS- Division Neu- Turkestan"), 4 Ocak 1944, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1.

li 24 Nisan 1944 tarihli genel muhtırasını temel almaktaydı.¹²⁹ 7 Haziran 1944 tarihli bir raporda Doğu oluşumunu, Doğulu Müslümanları Sovyetler Birliği'ne karşı seferber etme amacı kapsamında tartıştı.¹³⁰ Müslümanların Sovyetler Birliği'nin Slav ve Hristiyan olmayan en güçlü azınlığı olduğunu, dinlerinin Moskova'ya karşı sahici bir set oluşturduğunu ve geçmişteki ayaklanmaların Rus karşıtı ve Bolşevik karşıtı duruşlarını kanıtladığını vurgulayan Olzscha, "Müslüman Türk halkının özgürlüğü için mücadele"nin Almanya'yla bir ittifakın, İslam dünyasının geniş kesimlerinde hoş karşılanacak bir ittifakın ideal temeli olduğunu savundu. Bunu benzer notlar izledi. Birinde Olzscha, "yüz binlerce Türk Müslüman"ın "Sovyetler Birliği'nin en güçlü yıkıcı azınlığı"nı oluşturacağını ve SS tarafından "kullanılması" gerektiğini öne sürdü.¹³¹ Başka birinde, yeni Doğulu Müslüman SS oluşumunu "Bolşevik Rusya'ya karşı savaşta Doğulu Türklerin siyasal fanatikleşmesi için platform" olarak niteledi.¹³² Berger kabul etti.¹³³ Himmler'e, Doğulu Müslümanların yalnızca siyasal-ulusal güdülerinin değil, "Müslüman dünya görüşleri"nin de, "Bolşevizme karşı etkili bir

¹²⁹ Olzscha, İç Not ("Schaffung einer turkotatarischen (osttürkischen) Dachorganisation in Deutschland"), 24 Nisan 1944, Berlin, BAB, NS 31/42. Bu muhtıra ve içeriği konusunda bkz. bölüm 2.

¹³⁰ Olzscha, İç Not ("Politische Zusammenfassung der mohammedanischen Turkstämmigen aus der Sowjetunion. Aufstellung eines Osttürkischen Korps im Rahmen der SS"), 7 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/43 içinde) ve Olzscha, İç Not ("Politische Führung der Turkstämmigen. Abstimmung zwischen SS und OKW"), 1 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/29. Her iki not da Olzscha tarafından Klumm'a gönedrildi, 7 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/29; Klumm ikisini de Himmler'e ilette, Klumm'dan Grothmann'a (Himmler'in Kurmayı), 17 Haziran 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/29.

¹³¹ Olzscha, İç Not ("Osttürkisches Korps"), 23 Haziran 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹³² Olzscha, İç Not ("Osttürkisches (muselmanisches) Korps"), 13 Temmuz 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹³³ Berger'den Himmler'e, 14 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44, temeli Olzscha, İç Not ("Osttürkisches (muselmanisches) Korps"), 13 Temmuz 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

set olarak" kullanılacağını yazdı.¹³⁴ Daha ileri talimatlarında Berger, Himmler'in "Doğulu Türk Kolordusu" oluşturma emrinin, bütün "Türk Müslüman anti-Bolşevik kuvvetler"i "Sovyetler Birliği'ni içerden parçalama" amacına yoğunlaştırmayı hedeflediğini belirtti.¹³⁵ Ne var ki, Berger'in Doğulu Müslüman Kolordusu ve Sovyetler Birliği'ni parçalama planları, savaşın gerçeklikleriyle çatıştı. Pratikte birlikleri Sovyet toprağında kullanılmadı. Yine de SS Genel Merkezindeki subaylar plana ikna oldu. SS Genel Merkezinde görevli SS-*Hauptsturmführer* Ulrich, Berger'e bir raporda, "Rusya'da anti-Bolşevik kuvvetleri devlet içinde bir patlayıcı olarak İslam üzerinden ayaklandırma" olarak özetlediği "istenen nihai amaç"ın güdülmesini istedi. "Sovyetler Birliği'nde 30 milyon Müslümanla bu etki yaratılsa bile Doğulu Türk Kolordusunun kullanılmasından vazgeçilemez."¹³⁶ SS Genel Merkezi, 1945'te Üçüncü Reich çökene kadar bu planları izleyecekti.

Savaşın son aylarında İslami seferberliğin ateşli bir savunucusu da, Doğulu Müslüman oluşumun yeni komutanı, Olzscha ve Berger gibi, kolorduyu Sovyetler Birliği'nde Müslümanların "fanatikleşmesi için bir platform" olarak tarif eden Harun Reşid'di.¹³⁷ "Sadık, savaşmaya hazır ve askerlik açısından değerli Müslüman bir askeri kuvvet"i (*mohamedanische Waffenkraft*) Olzscha'ya "garanti" etmişti.¹³⁸ Saf Müslüman birlikler kullanmanın önemini vurgulayarak, daha güçlü "İslami-dinsel nüfuz" isteğinde de bulundu.¹³⁹

¹³⁴ Berger'den Himmler'e, 17 Ağustos 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹³⁵ Berger, Emir ("Aufstellung des 'Osttürkischen Korps'"), tarihsiz (Ağustos 1944), Berlin, BAB, NS 31/27 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde).

¹³⁶ Ulrich, İç Not ("Osttürkisches Korps"), 7 Ağustos 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹³⁷ Reşid, Rapor ("Grundsätzliches"), tarihsiz, (1944), yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹³⁸ Reşid'den Olzscha'ya, 24 Temmuz 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45.

¹³⁹ Reşid, Rapor ("Bericht über die Entwicklung des Osttürkischen Waffen- Verbandes der SS von Warschau bis Überlauf Alimow und über die aus dieser sich ergebenden Folgerungen"), tarihsiz (Aralık 1944), yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44 içinde).

Bunu garanti etmek için, Haziran 1944'te yeni kolordunun Bosna-Hersek'te mevzilenmesini ve eğitilmesini önerdi; orada zaten var olan Müslüman SS birlikleriyle birleşebilirlerdi.¹⁴⁰ Balkanlar'da "halkımız"ı camilere yönlendirmek ve Bosna ulemasının etkisi altına sokmak mümkün olacaktı. Reşid, Almanların Sovyetler Birliği'ni fethetmemesi durumunda, Doğulu Müslümanların "Balkanlar'ın Alman yanlısı Müslüman nüfusunun" arasına yerleşebileceğini önerecek kadar ileri gitti.

SS'in Müslümanları seferber etme çabalarına, Wehrmacht ve Doğu Bakanlığı giderek daha fazla karşı çıktı. Wehrmacht, Müslüman lejyonların dağılmasından korktu. Gerçekten de Harun Reşid "bütün Müslüman oluşumları" Waffen-SS'e devretmeyi önerdi.¹⁴¹ SS'in Doğulu Müslümanları seferber etme politikasına daha güçlü muhalefet, Mende'den ve Doğu Bakanlığının subaylarından geldi. SS 1943'ün sonunda ilk Doğulu Müslüman birliklerini örgütlemeye başladığında, Mende'nin koruduğu sürgün Türk Veli Kayyum, nüfuz kaybetmekten kaygılandığı için, "SS'in 'pan-İslami' amaçlar peşinde koşması"nı protesto etti.¹⁴² SS, hızla Kayyum'a karşılık verdi.¹⁴³ Şubat 1944'te Mende'nin kendisi araya girip, o sırada Doğu Bakanlığının siyasal departmanını da kontrolüne almış olan Berger'e yeni SS çizgisiyle ilgili uzun bir rapor yazdı.¹⁴⁴ Mende Balkanlar'da Müslüman birliklerin kullanılmasında İslamın oynadığı merkezi rolü kabul etti: "Boşnakların Batılı Müslüman SS Tümeni birleştirici İslam

¹⁴⁰ Reşid'den Olzscha'ya, 5 Haziran 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/44.

¹⁴¹ Reşid'den Olzscha'a, 31 Temmuz 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/45.

¹⁴² Olzscha, İç Not ("1. National- Turkestanischen Kongress Wien"), 23 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹⁴³ A.g.e.; Olzscha, İç Not ("Rücksprache mit SS- Standartenführer Spaarmann und SS- Hstuf. Ullrich"), 12 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/42; SS Genel Merkez, İç Not ("Bespprechung im Auswärtigen Amt mit Sachbearbeiter Idris am 14.11."), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/30.

¹⁴⁴ Mende, İç Not ("Politische Richtlinien für die Turkverbände und die Ostmuselmanische SS- Division"), 12 Şubat 1944, Berlin, BAB, NS 31/42.

düşüncesi altında başarılı olabilir; çünkü Hırvatça konuşan Boşnaklar dilsel bakımdan farklı olmadıkları Hırvat ve Sırp çevreden yalnızca İslamla ve ondan kaynaklanan özel alışkanlıklarla kendilerini ayırt ederler. Bu nedenle onlar için İslam farklılıklarının cisimleşmesi ve daha büyük İslam dünyasının bağıdır.”¹⁴⁵ Bununla birlikte, bu politikanın Doğuya taşınmasına şiddetle karşı çıktı: “Sovyetler Birliği’ndeki Müslümanların durumu çok farklıdır.” Wehrmacht Müslümanları etnik kökenine göre dört lejyona ayırmıştı. “Sovyetler Birliği Müslümanlarını Doğulu Müslüman SS Tümeninde birleştirmek, şimdiye kadarki siyasal-propaganda tutumunda bir değişikliği gerektirir,” uyarısında bulundu Mende. Doğulu Müslümanlara yönelik politikayı “İslamın birleştirici gücü”ne dayandırmak, kaçınılmaz olarak, kontrol edilemez pan-Turancı bir harekete yol açacaktı. Biraz tutarsız bir biçimde, İslamın Doğuda belirleyici bir rol oynamadığını iddia etti. Doğulu Müslümanların yalnızca yüzde 5’i hâlâ İslama bağlıydı ve yalnızca yüzde 20’sinin dinsel bir kampanyanın alıcısı olma olasılığı vardı. Mende “ulusal sorun”un “belirleyici rol” oynadığını iddia etti. Dahası, “birleştirici İslama güçlü vurgu”nun Doğu topraklarının daha küçük gayrimüslim halklarının, Gürcülerin ve Ermenilerin kendilerini “bağımlı” hissetmelerine neden olacağı, bunun da onları Moskova’ya yönlendireceği uyarısında bulundu. Ama Mende bile “SS politikasının Türkiye ve olasılıkla bütün Müslüman dünya üzerinde olumlu etkiler” yaratacağını kabul etti. Bir uzlaşma önerdi. Gönüllü oluşumları etnik çizgide yapılandırılmış kalmalıydı; ama bu politika, “İslamın genel ilkelerine güçlü bir vurguyla ve Türkçe konuşan birimler arasında kardeşlik bağı desteklenerek tamamlanabilirdi.”¹⁴⁶ SS aldırmadı. Birkaç ay sonra, 1944 yazında Mende tekrar Berger’e dönüp kaygılarını tekrarladı –yine başarılı olamadı.¹⁴⁷ Nihayet 13

¹⁴⁵ A.g.e.

¹⁴⁶ A.g.e.

¹⁴⁷ Mende, İç Not (“Turkestanischer Kongress in Wien”), 1 Haziran 1944, Berlin, BAB, R 6/143; yanıt olarak, Berger’den Mende’ye, tarihsiz (2 Ha-

Eylül 1944'te Olzscha ve Ulrich de dahil, SS Genel Merkez temsilcileri Mende'yle görüşmek için toplandı.¹⁴⁸ Mende yine SS'in pan-politikalarından yakındı. SS sağlam durdu. Mende'nin tutumu yalnızca SS Genel Merkezinin değil, SS çizgisini destekleyen meslektaş Johannes Benzing'in tutumuyla da çelişiyordu. İki savaş arasında Sovyetler Birliği'nde İslamın etkisiyle ilgili akademik tartışmalar, politika belirleme konusunda bir çatışmaya dönüşmüştü.

Doğu topraklarının Müslümanlarına yönelik SS politikasının daha geniş bir boyutu vardı. Savaşın son aylarında Doğu'daki Müslüman seferberliği, SS'in başlattığı büyük çaplı bir pan-İslami kampanyanın parçası haline geldi. "İslam Seferberliği" aslında, ihtirashlı Emil Hermann'ın 1944 Şubatının sonunda yazdığı bir muhtıranın başlığıydı.¹⁴⁹ "Bütün İslami dünyanın harekete geçirilmesini" (*dass der gesamte Islam in Bewegung gerat*) sağlamayı amaçlayan bir operasyondan başka bir şey önermedi. Hermann, SS'in menzili içindeki bütün ülkeleri hedefleyen devasa bir pan-İslami seferberlik projesinin ana hatlarını çizdi:

Reichsführer-SS kanalıyla, Avrupa'da ulaşılabilir bütün sağlam Müslümanları özel bir konaklama noktasına gelmeye çağıran bir Führer emrinin yerine getirilmesi önerilmektedir. O.T. çalışanlarının [Todt Örgütü işçileri], savaş esirlerinin ve benzerlerinin yanı sıra, Müslüman sivil çalışanları da kapsamalıdır. İspanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Hırvatistan'da Müslümanların toplan-

ziran 1944), Berlin, BAB, R 6/143, Olzscha'nın yazdığı taslak mektuba dayanır.

¹⁴⁸ Mende, İç Not ("Besprechung mit Dr. Olzscha vom SS Hauptamt am 13.9.1944"), 18 Eylül 1944, Berlin, BAB, R 6/143; Olzscha, İç Not ("Besprechung zwischen Professor v. Mende, Dr. Arlt und Dr. Olzscha"), 29 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/27.

¹⁴⁹ Hermann, İç Not ("Mobilisierung des Islam"), 28 Şubat 1944, Berlin, BAB, NS 31/42 (also in BAB, NS 31/43).

ması, Dışişleri Bakanlığıyla ve yabancı hükümetlerle işbirliği içinde gerçekleştirilmeli.... Bu orkestrasyon kampanyasından önce, büyük müftünün radyo, basın ve bildiri propagandasıyla bir tanıtım egzersizi gelmeli. Şu anda kullanılmakta olan Doğulu Müslüman ve Arnavutların [tümenlerinin] yanı sıra 13. Bosna Waffen Dağ Tümeni de önemli bir propaganda aracı işlevi görecekti... Kırım Tatarları konusunda, mollaların toplanması (Odessa ya da bizzat Kırım) ve büyük müftünün onlarla şahsen görüşmesi önerilmektedir. İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan ülkelerinin Müslümanları, Arap lejyonu için düşünülebilir. Romanya’da çok az Müslüman vardır, bu yüzden ayrı bir oluşum gerçekçi olmazdı. Bulgar bölgesi Müslümanlarıyla, bir Müslüman Pomak lejyonu kullanılabilir. Bulgaristan’da Bulgar hükümeti tarafından ezilen 450.000 civarında Müslüman Pomak yaşıyor. Yeni Müslüman oluşumların kullanılması sırasında, subaylıkların Müslümanlara ya da Almanlara verilmesi değerlendirilmelidir.¹⁵⁰

Plan hiçbir zaman hayata geçirilmedi; ama savaşın son yılında SS, mümkün olan her yerde –yalnızca Sovyetler Birliği’nden ve Baltık’tan değil, Afrika’dan, Güney Asya’dan ve Ortadoğu’dan da– Müslümanları seferber etme ya da Berger ve diğer SS subaylarının ifade ettiği gibi “aktifleştirme” girişimlerinde bulundu (ve büyük çoğunluğu başarısız oldu). 1943 sonbaharında Himmler, Berger’den Hindistan Müslümanlarını Hançer’e dahil etme konusunu değerlendirmesini istedi. Berger’in verdiği yanıtı göre, yaptığı “derin soruşturma” onların Bosna birimiyle bütünleşmelerinin olanaklı olmadığını göstermişti; çünkü Hindistanlı Müslümanlar kendilerini önce Hindistanlı hisseder, Müslüman değil.¹⁵¹ Doğu Cephesinde bir Hindistanlı Müslüman Oluşumunun (*Indischer Mos-*

¹⁵⁰ A.g.e.

¹⁵¹ Berger’den Himmler’e, 13 Kasım 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

lemverband) kullanılmaması tavsiyesinde de bulundu; çünkü Hindistan'a kaçıştan korkuyordu.¹⁵² Plan takip edilmedi. Hemen peşinden Berger başka bir düşünceyle geldi. Aralık 1943'te, müftüyle görüşükten sonra, Fransa'da hapiste olan Doğu Afrikalı Müslümanları almalarını Himmler'e önerdi: "Bu Müslümanlar İtalya'da İngilizlere ve Amerikalılara karşı savaşmayı ister."¹⁵³ Berger konuyu Paris'teki Alman Büyükelçi Otto Abetz'le görüşme isteğini ifade etti. Bu da gerçekleşmedi. Sonunda SS'in Arap asker toplama işi, Wehrmacht'tinki gibi, büyük ölçüde başarısız oldu. Fransa'da SD'nin himayesi altında, adı kötüye çıkmış Parisli Gestapo subayı Henri Lafont ve "SS Muhammed" olarak tanınan Cezayirli milliyetçi Muhammed el-Mehdi'nin yönetiminde çalışan 180 civarında Cezayirli'den oluşan bir müfreze, *Brigade Nord-Africaine*, 1944'ün başında yaratıldı.¹⁵⁴ Birlik Orta Fransa'da Fransız direnişçilerle savaştı; ama Fransa'daki askeri durum kötüleşince, birkaç ay içinde dağıldı. 1944 yazında el-Hüseyni'nin önerdiği gibi Waffen-SS için bir "Arap-İslam Ordusu" (*Arabisch-Islamische Armee*) kurma planının hiç gerçekçi olmadığı anlaşıldı.¹⁵⁵ SS böyle bir ordu kurmak için elde yalnızca 300 Arap olduğunu rapor etti; ama Berger gelecekte daha fazla Arap gönüllü toplanabileceğine hâlâ inanıyordu.¹⁵⁶ Yine düşünce gerçekleştirilemedi. Daha küçük bir Arap piyade alayı planlarının bile uygulanamaz olduğu anlaşıldı.¹⁵⁷

SS giderek daha fazla çaresizce ulaşabildiği her Müslümanı askere almaya çalıştı, sonunda potansiyel asker-

¹⁵² A.g.e.

¹⁵³ Berger'den Himmler'e, 4 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 19/1896.

¹⁵⁴ Nord-Africaine Tugayı için bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 374-375; Jurado, *La espada del Islam*, 183-188; Satloff, *Among the Righteous*, 86-87; Pascal Ory, *Les Collaborateurs 1940-1945* (Paris, 1976), 258-259; Marcel Hasquenoph, *La Gestapo en France* (Paris, 1987 [1975]), 351-359.

¹⁵⁵ Brandt'tan Wagner'e (Dışişleri Bakanlığı), 18 Ekim 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2637.

¹⁵⁶ Brandt'tan Wagner'e, 23 Ekim 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2637.

¹⁵⁷ Berger'den Himmler'e, 13 Nisan 1944, Berlin, BAB, NS 19/3560.

ler için toplama kampları bile tarandı.¹⁵⁸ 1944 baharında Himmler Berger'e, SS Ekonomik ve İdari Merkez Büronun (*SS-Wirtschaft-und Verwaltungshauptamt*) başkanı ve toplama kamplarının genel düzeninden sorumlu Oswald Pohl'la ilişkiye geçip, Müslüman esirleri Waffen-SS'e alma konusunu görüşmesini emretti.¹⁵⁹ Himmler'in şahsi idare memuru Rudolf Brandt, Pohl'un bürokratlarınca derlenen toplama kamplarındaki Müslümanların ayrıntılı bir listesini Berger'e gönderdi (Rasim 6.1).¹⁶⁰ "Müslüman Mahkûmların Hesabı" (*Aufstellung über die Haftlinge islamitischen Glaubens*) başlıklı liste, Auschwitz (I-III), Buchenwald, Dachau, Flossenbürg, Gross-Rosen, Mauthausen, Natzweiler, Neuengamme, Ravensbrück, Sachsenhausen, Stutthof ve Bergen-Belsen kamplarındaki bütün erkek ve kadın Müslüman esirleri sıralamaktaydı. Toplam 1130 Müslüman erkek ve 19 Müslüman kadın kaydedildi. Bunların büyük çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Avrupalıydı ve büyük olasılıkla siyasal mahkûm olarak alınmışlardı. Liste hâlâ eksikti; çünkü bazı gruplar, en önemlisi de Arap ülkelerinden Müslüman esirler, listeye dahil değildi.¹⁶¹ SS Genel Merkezi hızla harekete geçip, yarım yıl süren ve SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğü, SS Ekonomik ve İdari Merkez Büro ve Himmler'in kurmayının dahil olduğu bürokratik bir süreç başlattı. Nihayet 16 Aralık 1944'te Olzsha, SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğünün, sürekli tekrarlanan isteklere rağmen, toplama kamplarındaki bazı Müslümanların uygun olup olmadıklarını henüz belirlemediğini

¹⁵⁸ 1944 SS toplama kamplarında Müslüman araması ve askere alması konusunda bk. BAB, NS 31/59 içindeki belgeler.

¹⁵⁹ Brandt'tan Berger'e, 31 Mayıs 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/59.

¹⁶⁰ SS Ana Ekonomik ve İdari Daire, Liste ("Aufstellung über Häftlinge islamitischen Glaubens"), 1944, BAB, NS 31/59.

¹⁶¹ Gerhard Höpp, "'Gefährdungen der Erinnerung': Arabische Häftlinge in nationalsozialistischen Konzentrationslagern," *Asien, Afrika, Lateinamerika* 30 (2002), 373–386; Gerhard Höpp, "In the Shadow of the Moon: Arab Inmates in Nazi Concentration Camps," Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East*, 216–240 içinde; daha genel bir bağlamda, Höpp, "Der verdrängte Diskurs," 246–252.

AufstellungÜber die Häftlinge islamitischen Glaubens.

(Männer:)

	Afrikaner (frs. Hol.)	Albaner	Bulgarer	Franzosen	Griechen	Holländer	Italiener	Kroaten	Polen	Russen	Serben (Jugoslawen)	Tataren	Türken	Ukrainer	Staatlose	Insgesamt:
Auschwitz I									1							1
Auschwitz II		3					1	7	1	26	2					40
Auschwitz III										4	1					5
Buchenwald		5	1	30		1	55	1	162	4						279
Dachau	2	42			1				23	7						75
Flossenbürg				9					20							29
Wunsiedel-Rosen		3					8	1	73							87
Mauthausen		9		19			5		73	19			2			127
Natzweiler		3		2			4	1	21	4						35
Neuengamme		15	1	1			138		33	11						199
Ravensbrück							3		13	3	1					26
Sachsenhausen		37	1	11		1	129		24	16			1	1		222
Stutthof									11							11
Bergen-Belsen																

Insgesamt: 2 117 3 72 1 2 2349 4 506 67 1 3 1 1190

(Frauen:)

Auschwitz	2	7														9
Ravensbrück	9												1			10
Insgesamt:	11	7											1			19

6. I SS Ekonomik ve İdari Merkez Bürosunun hazırladığı
toplama kamplarındaki Müslümanların listesi, 1944 (BAB)

Berger'e rapor etti.¹⁶² Berger bu sorunları Himmler'e bildirdi ve süreci durdurmayı önerdi.¹⁶³ Bu arada, Ustaşa hükümetinin isteği üzerine Bosnalı Müslümanların bir kısmı zaten serbest bırakılmıştı ve "çeşitli suçlardan dolayı" tutuklu olan diğer Müslümanlar kesinlikle iyi asker olmaz, diye yazdı SS Genel Merkez şefi. Himmler işin peşini bıraktı.

Özetle hem Wehrmacht'ın hem SS'in Alman olmayan oluşumlarına daha yıkından bir bakış, bunlarda Müslümanların önemli bir rol oynadığını ortaya çıkarır. İlk önce Wehrmacht Müslüman asker alıp seferber etmeye başladığı halde, savaşın sonuna yakın Müslümanların askeri seferberliğinde en güçlü kuvvet SS oldu. Hem Wehrmacht hem SS yetkilileri, Müslüman birlikleri oluştururken askerlerin dinsel kimliğini önemli saydılar. Önde gelen Alman yetkililer, en başta da Hitler, Himmler ve Berger, bu oluşumlarla ilgili konuşurken ve yazarken ulusal ya da etnik kategorileri değil, dinsel kategorilerin kullandılar. Wehrmacht ve SS'in diğer Alman olmayanların seferberliklerinde olduğu gibi, Müslüman asker alımı öncelikle insan gücü eksikliğini dengelemek için başlatıldı. Yine de Müslümanlarda, genel savaş propagandasının değerlendirmeleri ve Müslümanların güvenirliliğine ve askeri niteliklerine ilişkin fikirler olağanüstü bir rol oynadı. Dolayısıyla Wehrmacht ve SS çok büyük sayıda Müslüman asker topladı ve izleyen bölümlerin gösterdiği gibi, onlara özel dinsel hizmet ve propaganda olanağı sunmaya karar verdi.

¹⁶² Olzscha, İç Not ("Häftlinge islamischen Glaubens"), 16 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/59.

¹⁶³ Berger'den Himmler'e, 10 Aralık 1944, Berlin, BAB, NS 31/59, Olzscha'nın yazdığı bir taslak mektuba dayanır, BAB, NS 31/59.

BÖLÜM YEDİ

Birliklerde İslam ve Siyaset

28 Ocak 1944'te Wehrmacht'taki ve SS'teki Müslüman birlikler bütün cephelerde savaşırken, Himmler NSDAP'nin Irk Politikası Bürosu görevlilerinin bir toplantısında konuşuyordu; toplantıya Goebbels de katılmıştı.¹ Waffen-SS'teki Avrupalı askerlerle övünürken, aniden Bosna tümeninden söz etmeye başladı: "Ve burada, bu Müslüman-Boşnak tümenle SS, bu kez tamamen dinsel nitelikte bir tümen kullanmıştır." Ruhban karşıtı parti ideologları nefeslerini tutmuş olmalı ve anlaşılan Himmler bunun pekâlâ farkındaydı. "Doğu anladınız; tamamen dinsel, tamamen Müslüman," diye doğruladı. Her taburun kendi imamı vardı ve "Führer'in izniyle" eski Habsburg haklarını bile geri getirmişti: "Dindar Müslüman kendi dininin emrettiği yiyecekleri alır. Dinsel ibadetlerini, dinsel alışkanlıklarını ve geleneklerini yerine getirme mutlak özgürlüğüne sahiptirler." Ardından, tümenin dinsel niteliğini övdükten sonra Himmler, Müslüman askerlere verilen bu dinsel ödünlerle ilgili kendi kişisel kanısını açıkladı: "Söylemeliyim, İslama karşı bir şeyim yok; çünkü bu tümendeki askerleri bana uygun eğitir ve savaşta vuruşup öldüklerinde onlara cennet vaat eder. Askerler için pratik ve çekici bir din!" Güçlü, sürekli alkış aldı.

¹ Himmler, Konuşma ("Rede des Reichsführers SS Reichsinnenminister Himmler auf der Tagung der RPA- Leiter am 28. Januar 1944"), 28 Ocak 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/4012 (ayrıca BA-MA, SF- 01/16263 içinde). Himmler, Posen konuşmalarının birinde benzer açıklamalar yapmıştı, bkz. Himmler, Konuşma ("Rede vor den Reichs- und Gauleitern in Posen am 6.10.1943"), Bradley F. Smith ve Agnes F. Peterson (ed.), *Heinrich Himmler: Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen* (Frankfurt, 1974), 162-183, 181 içinde.

Kapalı kapılar ardında, partili yoldaşları arasında Himmler'in İslam görüşü, Silezya'da Müslüman gönüllülere konuşması dinlendiğinde varılabilecek sonuçtan daha fazla pragmatik ve daha az idealist gibi görünüyordu. Konuşma, Müslüman askerlerle ilgili düşüncesini ideolojik ateşten çok soğuk muhakemenin şekillendirdiğini açığa vurdu. Himmler'in Müslüman tümeni kullanırken İslamın öneminin bilincinde olduğunu ve Müslüman inancının askeri disiplini ve savaş moralini güçlendirdiğine inandığını da gösterdi.

Bu görüş Wehrmacht'ta ve SS'te yaygın bir biçimde paylaşılmaktaydı. Müslüman birimler kurulduktan sonra, askerlerin moralini yüksek tutmak önemliydi. İslami duygunun askeri disiplini ve savaşma isteğini güçlendireceğine inanılıyordu. Alman yetkililer İslamı tipik olarak saldırgan bir din olarak algılamaktaydı ve askerleri savaşmaya motive ettiğine inanıyorlardı. Onlara göre İslam savaşı Müslümanlar için haklı ve meşru kılabilirdi. "Kutsal bir savaş"ta öldürmek artık yasak değildi. Savaşta fedakârlık bir onur haline gelirdi. Dahası, İslam ile Bolşevizmin sahiden bağdaşmazlığı inancı ve bazı durumlarda İslam ile Yahudilik arasında bir husumet düşüncesi de, Müslüman inancın Müslüman birimlerin ideal bir direği gibi görünmesini sağladı. Son olarak İslam – daha özel olarak İslami ritüeller, yasalar ve yetkililer– birimlerde disiplini ve düzeni güçlendirmede potansiyel bir araç gibi görünüyordu. İslam, oluşumlar içinde grup yapışkanlığını güçlendirmek için kullanılabilen güçlü bir bağ gibi de görünmekteydi. Almanya'nın Müslüman birimlerinde birlik ruhu, hem alay hem din cemaatinden yararlanabilirdi.

Bu nedenle Wehrmacht ve SS yalnızca Müslüman birliklerde dinsel pratikleri hoş görmekle kalmadı, aynı zamanda aktif bir biçimde destekledi ve araçsallaştırdı da. Asker alım sürecinin ilk evrelerinde Alman yetkililer, iddia edilen ortak düşmanlara karşı savaşı teşvik etmek için dinsel savlar kullanmaya çalıştı. Birlikler sahaya yerleştirildikten sonra

bu politika daha ileri taşındı. Müslümanlara yemek, kutlamalar ve cenaze törenleri konusunda çeşitli dinsel ödünler verildi. Aslında Almanya'nın politika önlemleri, Müslüman gönüllülerin temel ihtiyaçlarının ve beklentilerini çok ötesine geçti. Birliklerde Avrupa askeri yapıları ve pratikleri –eğitim, taktik ve komuta hiyerarşisi gibi– Müslümanların dinsel gelenekleriyle ve normlarıyla kaynaştı. Aslında bu görüngü Avrupa'nın sömürge ordularının, özellikle İngiliz Hindistan'ında sepoy alaylarının tarihinden bilinmektedir.² Özetle askeri etkinliğin askerlerin özel dinleriyle bağlantılı askeri örgütlenme tarzından kaynaklandığına inanılmaktaydı.

Kuşkusuz, yüzyıllar boyunca pek çok orduda din önemli bir konu olmuştu.³ Cephelelerde hayatta kalmak için mücadele eden askerlerin en önemli kaygısı yiyecek ve inançtı;

² İngiliz Hint Ordusunda yerli dinlerin ve kültürlerin barınması konusunda bkz. David Omissi, *The Sepoy and the Raj: The Indian Army, 1860–1940* (Londra, 1994), 76–112; John A. Lynn, *Battle: A History of Combat and Culture* (Oxford, 2003), 145–177; Tarak Barkawi, "Culture and Combat in the Colonies: The Indian Army in the Second World War," *Journal of Contemporary History* 41, 2 (2006), 325–355; özel olarak İslam konusunda, Nile Green, *Islam and the Army in Colonial India: Sepoy Religion in the Service of Empire* (Cambridge, 2009)

³ Modern tarihte Hristiyan askeri birimlerinde dinsel yaşam üzerine literatür geniştir. Dikkate değer araştırmalar: II. Dünya Savaşı konusunda, Donald F. Grosby, *Battlefield Chaplains: Catholic Priests in World War II* (Lawrence, KA, 1994); Alan Robinson, *Chaplains at War: The Role of Clergymen during World War II* (Londra, 2008); Birinci Dünya Savaşı konusunda, Aleksandr Senin, "Russian Army Chaplains during World War I," *Russian Studies in History* 32, 2 (1993), 43–52; Duff Crear, *Padres in No Man's Land: Canadian Chaplains and the Great War* (Montreal, 1995); Richard Schweitzer, *The Cross and the Trenches: Religious Faith and Doubt among British and American Great War Soldiers* (Westport, CT, 2003); Amerikan İç Savaşı konusunda, Sidney J. Romero, *Religion in the Rebel Ranks* (Londra, 1983); Gardiner H. Shattuck, *A Shield and Hiding Place: The Religious Life of the Civil War Armies* (Macon, GA, 1987); Drew Gilpin Faust, "Christian Soldiers: The Meaning of Revivalism in the Confederate Army," *Journal of Southern History* 53, 1 (1987), 63–90; daha genel olarak, Doris L. Bergen (ed.), *Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century* (Notre Dame, IN, 2004).

askeri komutanlar, disiplini ve savaşma cesaretini güçlendirmede genellikle dinsel hizmeti can alıcı saydılar. Ama Hitler'in ordularında dinin yeri tartışmalıydı.⁴ Askeri komutanlık 1000 civarında Protestan ve Katolik muharebe papazı çalıştırmasına ve papazlık hizmeti sunmasına rağmen, rejimin diğer parçaları, en önemlisi güçlü parti örgütleri birimlerindeki Hristiyan nüfuzu dizginlemeye çalıştı. Hem Wehrmacht'ta hem SS'te Alman olmayan oluşumlarda Berlin, genellikle dinsel işlere karışmama politikası izledi. Bütün inançların kendi ibadetlerini yapmaları ve dinlerini taatmaları serbestti. Almanların birimlerde İslamı barındırma

⁴ Hristiyan Wehrmacht birimlerinde dinsel yaşam ve ordu papazlarının siyasal rolü konusunda bkz. Manfred Messerschmidt, *Aspekte der Militärseelsorgepolitik in nationalsozialistischer Zeit (Sonderdruck aus Militärgeschichtliche Mitteilungen)* (Freiburg, 1969); Georg May, *Interkonfessionalismus in der deutschen Militärseelsorge von 1933 bis 1945* (Amsterdam, 1978); Heinrich Missalla, *Für Volk und Vaterland: Die kirchliche Kriegshilfe im Zweiten Weltkrieg* (Königstein im Taunus, 1978); Heinrich Missalla, *Für Gott, Führer und Vaterland: Die Verstrickung der katholischen Seelsorge in Hitlers Krieg* (Münih, 1999); Johannes Güsgen, *Die katholische Militärseelsorge in Deutschland zwischen 1920 und 1945: Ihre Praxis und Entwicklung in der Reichswehr der Weimarer Republik und der Wehrmacht Nazi Deutschlands unter Berücksichtigung ihrer Rolle bei der Reichskonkordatsverhandlungen* (Köln, 1989); Hans Jürgen Brandt, "Die katholische Militärseelsorge und Kleriker als Sanitätssoldaten in der großdeutschen Wehrmacht 1939 bis 1945," Alfred Egid Hierold ve Ernst Josef Nagel (ed.), *Kirchlicher Auftrag und politische Friedensgestaltung: Festschrift für Ernst Niermann* (Stuttgart, 1995), 178–193 içinde; Doris L. Bergen, "'Germany Is Our Mission— Christ Is Our Strength': The Wehrmacht Chaplaincy and the 'German Christian' Movement," *Church History* 66, 3 (1997), 522–536; Doris L. Bergen, "Between God and Hitler: German Military Chaplains and the Crimes of the Third Reich," Omer Bartov ve Phyllis Mack (ed.), *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century* (New York, 2001), 123–138 içinde; Doris L. Bergen, "German Military Chaplains in the Second World War and the Dilemmas of Legitimacy," Bergen, *Sword of the Lord*, 165–186 içinde; Dagmar Pöpping, "Die Wehrmachtseelsorge im Zweiten Weltkrieg: Rolle und Selbstverständnis von Kriegs- und Wehrmachtspfarrern im Ostkrieg 1941–1945," Manfred Gailus ve Armin Nolzen (ed.), *Zerstrittene "Volksgemeinschaft": Glaube, Konfession und Religion im Nationalsozialismus* (Göttingen, 2011), 257–286 içinde.

ve teşvik etme yoğun çabaları, diğer dinsel gruplara yönelik benimsenen politikalarla karşılaştırıldığında çok sıradışıydı. Wehrmacht'ın Doğu Birliklerinde Hristiyan ordu papazlarının kullanılması en azından başlangıçta yasak olduğu halde, Almanlar Müslüman birliklerine başından itibaren askeri imam temin ettiler.⁵ Wehrmacht'ın ve SS'in gönüllü birliklerinde Hristiyan papazlar, hatta Budist lamalar istihdam edildiği sırada, birliklerde Müslüman dinsel pratiklere ayrılan olanaklar çok daha büyük bir ölçeğe ulaşmıştı. Müslüman birlikler için istihdam edilen imam sayısı, Üçüncü Reich'in Alman ve Alman olmayan birliklerde istihdam ettiği Hristiyan papazların sayısından katbekat fazlaydı. Müslüman kıtalarda din daha önemli bir rol oynadı. Bunun bir nedeni, Hristiyanlığa ve özel olarak Ortodoks Kiliseye duyulan genel güvensizlikti. Dahası lejyonlardaki Hristiyan gönüllüler, özellikle Gürcüler ve Ermeniler, Müslüman paydaşları Bosnalılardan, Türkistanlılardan, Azerbaycanlılardan, Kuzey Kafkasyalılarından ve Kırım Tatarlarından çok daha az dindarlık sergilemekteydi. Müslüman birliklerde dini destekleme kararı, İslamın askerleri seferber etmeye, disipline sokmaya ve güdülemeye özellikle uygun olduğu varsayımıyla alındı. Dahası, Nazi Almanya'sının Müslüman dünyayla dostluk iddiası nedeniyle, birliklerde İslamı barındırmak önemli görünmekteydi.

Din ve Asker Toplama

Başından itibaren, Müslüman gönüllü toplamada İslam merkezi bir rol oynadı. Alman yetkililer Doğuda ve Balkanlar'daki ulema üyelerinden Berlin'e gelmiş olan Müslüman dini önderlere kadar dinsel şahsiyetleri kullanarak, Müslüman savaş esirlerini ve sivilleri Alman ordusunun saflarına katılmaya çağırırdı. Çok sayıda dinsel şahsiyet

⁵ Doğu Lejyonlarında farklı dinler konusunda bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 144-146.

kendi ağların gönüllü olarak kullanıp Almanların asker toplama çabalarına yardımcı oldu ve Alman askerlik çağrılarını kutsal bir dile çevirip, sürece dinsel ve ahlaki bir meşruiyet kazındırdı.

Alman asker toplama çabalarında yerel ulemayı kullanmanın ilk örneği, Manstein'ın Kırım'daki 11. Ordusunun milis oluşumuydu. 3 Ocak 1942'de Simferopol'de Müslüman komitesinin bir toplantısı, Kırım Tatarlarından asker toplanmasının başlangıcına işaret etti.⁶ Toplantıya katılan Almanlar, Alman komutanlığını temsil eden Ohlendorf da dahil, *Einsatzgruppe D* subaylarıydı. Olayın güçlü dinsel bir niteliği vardı. Dinsel performans öğeleri içeriyor ve yerel imama öncü bir rol veriyordu. Simferopol'lü ünlü molla, Bolşevizme karşı savaşın ana hatlarını sunduktan sonra, Tatar hemşerilerine bu kutsal savaşa Almanların yanında katılmanın dinin ve imanın emri olduğunu ve Sovyet yönetiminin ortadan kaldırılmasıyla din özgürlüğüne tekrar kavuşacaklarını açıkladı. Komitenin başkanı şunu da ekledi: "Alman halkının en büyük adamı Führer Adolf Hitler'in yönetiminde savaşma fırsatına sahip olmak bizim için bir onurdur." Memnun olan Ohlendorf Tatarlara teşekkür etti ve Allahsızlara karşı orta mücadele zorunluluğunu kabul eden adamlarıyla konuştuğunu söyledi. Ohlendorf ve maiyetinin gözleri önünde Müslümanlar savaşlarının başladığını bir duayla belli ettiler. Toplanan Tatarlar ayağa kalkıp, "hızlı bir zafere ve ortak amaca ulaşmak ve Führer'e, Adolf Hitler'e uzun ömür" için dua eden molların sözlerini ağırbaşlılıkla

⁶ *Einsatzgruppe D*, Rapor ("Die Rekrutierung der Krimtataren"), 15 Şubat 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 20-11/433 (ayrıca BA-MA, WF 03/10435); neredeyse aynı, Siefers, Rapor ("Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11"), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739). Toplantı konusunda ayrıca bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 43-44; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 184; Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord*, 469-471; Roman'ko, *Krym pod piatoi Gitlera*, 173 ve 200-201.

tekrarladı.⁷ İki dua daha, biri Alman halkı ve Alman ordusu için, diğeri savaşta ölen Alman askerleri için okunduktan sonra toplantı bitti. Bir hafta sonra Semferopol komitesi amacının kapsamını genişletti: “Kırım komitesi, Sovyetler Birliği Müslümanlarının kurtuluşuna Alman ordusuyla birlikte katılmayı kutsal bir yükümlülük olarak görür.”⁸

Wehrmacht ve SS’in asker topladığı diğer Müslüman bölgelerde de benzer törenler tekrarlandı. Ulema en yaygın biçimde Bosna-Hersek’te kullanıldı. Aslında SS yerel dinsel organların Müslüman gönüllü toplamasını uygun buldu. Hançer için resmi askeri çağrı bildirisi, Müslümanları Ustaşa yetkililerini fiilen bir kenara iterek kendi yerel inanç merkezlerinde askere kaydolmaya çağırdı.⁹ Bütün bölgede dinsel önderler ve imamlar coşkulu asker toplama memuru haline geldi.¹⁰ Bu rolü üstlenen en önemli şahsiyetlerden biri, Muhammed Panca’ydı.¹¹ Hançer’in sahra imamı Hasan Bayraktareviç, onu “bu tümenin kurulması ve ikmali için savaşçı, asker toplayıcı, en büyük propagandacı ve ger-

⁷ *Einsatzgruppe D*, Rapor (“Die Rekrutierung der Krimtataren”), 15 Şubat 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 20-11/433 (ayrıca BA-MA, WF-03/10435); neredeyse aynı, Siefers, Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739).

⁸ Siefers, Rapor (“Aufstellung von Tataren- und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11”), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (ayrıca PA, R 60739).

⁹ Bildiri “Hrvati Herceg- Bosne!” (“Hersek-Bosna Hırvatları!”), tarihsiz (1943), PA, R 67675 (ayrıca PA, R 100998); Almanca çeviri için, Bildiri “Kroaten Herzeg- Bosnas!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1943), PA, R 67675 (ayrıca PA, R 100998).

¹⁰ Winkler, Rapor (“Die politische Lage der Mohammedaner Bosniens”), 4 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 67675 (ayrıca PA, R 261144). Winkler bu değerlendirmeyi, asker toplama kampanyasında imamların rolüyle ilgili bir Ustaşa şikayetine dayandırdı, bkz. Zagreb’de Alman Elçiliği, Rapor (“Unterredungen in Sarajevo”), tarihsiz (28 Nisan 1943), Zagreb, PA, R 100998.

¹¹ Asker toplamada Panca’nın rolü konusunda bkz. Kasche’den Dışişleri Bakanlığına, 28 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998; Baraktareviç’ten Phleps’e, 15 Kasım 1943, Mostar, BAB, NS 19/2601.

çek öncü” olarak tasvir etti.”¹² İmama göre, “Müslüman din önderleri”ni Himmler’in tümenini desteklemeye Panca ikna etmişti. Sonra bu din önderleri “en güçlü propaganda”yı başlattılar ve asker toplamaya imam verdiler. Sonuçta asker alımındaki başarı, önemli ölçüde bu dinsel kurumların ve her şeyden önce Panca’nın sayesinde oldu. Bayraktareviç’e göre, Panca’nın “sahiden İslami ve yurtsever” olmayan bir şey önermediğini “herkes biliyordu.” Bazı kasabalarda tümenin askere alım dairesine girmelerine izin verilmeden önce acelelerin, kendilerini zihinsel olarak görevlerine hazırlayan Panca’ya görünmesi zorunluydu.¹³ Beklendiği gibi, İslamın önemini vurgulamaktan asla bıkmayan Berger, asker alım sürecine İslami önderlerin karışmasının en güçlü savunucusuydu. “Gönüllülerin askere alınması tamamen Müslüman rahiplerin elindedir; onlar gerçekliklere Hristiyanlardan çok daha yakındır,” diye açıkladı Kersten’e.¹⁴ Berger aslında asker toplama işini tamamen imamların eline bırakmak istiyordu.¹⁵ Daha sonra, Sauberzweig de asker toplama faaliyetlerinde tümenin askeri imamlarını kullandı. Örneğin Kasım 1943’te Bayraktareviç ve Hançer’in diğer iki imamını Bosna-Hersek’e gönüllü toplamaya gönderdi.¹⁶ “İlk günden itibaren” imamlar seferberlik çabalarıyla ilgili rapor verdi, yerel “Müslüman din önderleri” ile “sürekli ilişki” içinde oldular.¹⁷ Bir SS raporu, “Müslüman din adamları”nın tümenin oluşumuna “hatırı sayılır ölçüde” katkıda bulunduğunu özetledi.¹⁸ Balkanlar’daki SS komutanlığı asker toplamakla

¹² Bayraktareviç’ten Phleps’e, 15 Kasım 1943, Mostar, BAB, NS 19/2601.

¹³ A.g.e.

¹⁴ Aktaran *The Kesten Memoires*, 259 (25 Şubat 1944); ayrıca bkz. Kersten, *Totenkopf und Treue*, 324 (25 Şubat 1944).

¹⁵ Sauberzweig’den Berger’e, 30 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁶ Bayraktareviç’ten Phleps’e, 15 Kasım 1943, Mostar, BAB, NS 19/2601.

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ SS Genel Merkezi, İç Not (“Geschichte und Entstehung der SS- Freiwilligen- b.h.- Geb. Division (13. SS- Division)”), 10 Kasım 1943, Berlin, IfZ, NO- 3577.

görevli memurlarını Peygamber'in yeşil bayrağını tasvir eden din yüklü askere çağırma afişleriyle desteklemeye çalıştı.¹⁹

Doğuda, yeni atanan Ostland müftüsü Yakub Şinkieviç Müslüman esirlerin askere alınmasıyla ve yeni gönüllülere dinsel bir törenle yemin ettirme işiyle ilgilendi.²⁰ 1944'ün başında Baltık'ta acemilere seslenirken, "Müslümanlar siyasal ve dinsel nedenlerle, Allahsızlık ideolojisi olan Bolşevizmle asla müttefik olamaz," sloganını vurguladı.

Alman başkentinde çalışan Müslüman işbirlikçiler de, Müslüman seferberliğine yardım etmek için sahaya aktı. 1942'nin başında Wehrmacht Yüksek Komutası, Alimcan İdris'i Genel Hükümet'te bir kampta birkaç bin Müslüman esirin askere alınmasına ve yemin ettirilmesine nezaret etmekle görevlendirdi.²¹ I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Müslüman savaş esirleriyle çalışması göz önüne alınarak, bu göreve özellikle uygun görülmüş olmalı. İdris hemen kampa gitti; orada sadece sigara değil, İslami literatür ve bildiri de dağıttı. Ziyareti askeri komutanlık ve Doğu Bakanlığında biraz kaygıya neden oldu.²² Aldığı emirlerine uygun olarak İdris, İslami bir dini önder sıfatıyla dinsel ve siyasal konularda Müslüman askerlere konuşma yapmıştı. Ne var ki, Berger'in onayını almadan, iddiaya göre Türkiye'nin politikasını övmüş; Almanya'daki Müslüman savaş esirlerinin durumuna büyük ilgi gösterdiğini iddia etmişti. İdris hızla Berlin'e geri çağırıldı.

Balkanlar'da Himmler ve Berger Hançer tümenine asker yazılmayı teşvik için Kudüs müftüsünü çalıştırdı. Aslında müftünün 1943 baharındaki gezisinin amacı yalnızca

¹⁹ Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 2 Nisan 1943, Zagreb, PA, R 100998; Peygamber'in bayrağı, yeşil bayrak askerleri cezbetmek için de kullanıldı, bkz. *Ein General im Zwielficht*, ed. Broucek, cilt 3, 241 (Temmuz/Ağustos 1943).

²⁰ Anonim, "Turkmenen werden deutsche Soldaten," *Brünner Tageblatt* (12 Ocak 1944).

²¹ İdris'ten Schulenburg'e, 8 Haziran 1942, Berlin, PA, R 261175.

²² Bräutigam'dan Schulenburg'a, 18 Mart 1942, Berlin, PA, R 261175.

Müslüman sivil nüfusun güvenini geri kazanmak değil, aynı zamanda yeni tümeni tanıtmak ve Balkanlar'da SS'in asker toplamasına dinsel bir nitelik kazandırmaktı. Gezi sırasında el-Hüseyni'nin askere yazılmayı teşvik çabaları başarılı gibi göründü. Balkanlar'dan ayrıldığı sırada binlerce Müslüman asker yazılıp, SS subaylarını memnun etmişti. Yine de Berger'in kendi ifadesiyle Müslümanları "aktifleştirmek" için müftüyü Doğu Cephesinde bir tura gönderme planı gerçekleşmedi.²³ Aslında SS'in Doğuda asker toplama çabalarında el-Hüseyni neredeyse hiçbir rol oynamadı. Yalnızca bir kez, 14 Aralık 1943'te SS, Doğulu Müslüman SS Kolordusundan Müslüman askerlerin oluşturdu bir heyetle Mayer-Mader'i ona gönderdiğinde, orada kullanıldı. Müftü, Bosna SS birliklerinde "Müslümanlara gösterilen iyi muamele"yi ve "Alman liderliğinin Müslümanlara, ülkelerinin özgürlüğüne sempatisini ve İslam davasına gösterdikleri anlayışı" heyete anlattıktan sonra, askerlerin "nihai zafere kadar ortak dava uğruna Almanlarla omuz omuza savaşıacak"larına ikna olduğunu gururla anlattı.²⁴ Emil Hermann toplantıyı büyük bir başarı olarak rapor etti: "Muhteremin açıklamalarından sonra Türkmen subaylar bütün İslamı aktifleştirmenin önemini anladı."²⁵ Berger, Türkmen subayların "İslamın düşman güçlere karşı savaşı" çağrısına coşkuyla karşılık verdiklerini Himmler'e rapor etti.²⁶

Balkanlar'da olduğu gibi, SS Doğuda da Müslüman asker toplama kampanyası başlatınca pan-İslami argümanlar kullanmaya hevesliydi. Bütün "Müslümanları" yeni kurulan Doğulu Müslüman SS Tümenine yazılmaya çağıran bir seferberlik bildirisi, Almanya ile bütün Müslüman dünyanın aynı

²³ Berger'den Himmler'e, 19 Nisan 1943, Berlin, BAB, R 19/2255.

²⁴ El-Hüseyni'den Berger'e, 15 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

²⁵ Hermann, İç Not ("Besuch bei seiner Eminenz dem Großmufti"), 15 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/44.

²⁶ Berger'den Himmler'e, 16 Aralık 1943, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1.

tarafıta savaşmakta olduğuna kuşku bırakmıyordu.²⁷ SS'e göre, "ortak düşmanlar"ın "Mşlman lkeler"i daha serbest yönetmek, soymak ve smrebilmek için savaşta "olabildiğince çok Mşlman öldürmekte" güçlü bir çıkarı vardı ve dünyanın Mşlman nüfusunun çoğunluğunun, "iki yüz otuz iki milyon Mşlman"ın "İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus yabancı egemenliği altında" acı çekmek zorunda kaldığını okurlara hatırlatıyordu. Ancak Almanya muzaffer olursa, Mşlmanların bağımsızlıklarını kazanma şansı olurdu: "Almanya yenilirse, siz Mşlmanların son umudu da suya düşer."

Dinsel önderlerin ve propagandanın kullanılması, asker toplama kampanyasına İslami meşruiyet kazandırdı. Yine de İslam ve dinsel özgürlük uğruna savaşın Mşlmanların oğunluğunu Alman ordusunun saflarına katılmaya ikna etmede belirleyici olup olmadığı tartışmaya açıktır. Kuşkusuz, bazı gönüllüler dinsel nefretle ve ideolojik hararetle harekete geçti ve Berlin'in kullandığı Mşlman yetkililerin sloganlarına açıktı. Bununla birlikte, Mşlmanlar genel olarak oldukça dünyevi nedenlerle asker yazıldı. Esir kamplarından toplanan Kızıl Ordu askerlerinin öncelikle maddi çıkarları vardı. Maaş ve ordu istihkakı, kamplarda açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmekten iyiydi. Birçok kişi Alman üniformasının savaştan sağ kurtulmalarına yardımcı olacağını umdu. 1942'nin sonunda Wehrmacht'ın propaganda seksiyonu bazı gönüllülere bir soru listesi dağıtıp, gönüllü olmalarına neyin neden olduğunu sordu. Esir kamplarının sefil koşullarından kurtulma arzusu, en yaygın yanıtlar arasındaydı. Bolşevizm karşıtlığı ve Sovyet devletine muhalefet de önemli bir rol oynadı.²⁸ Bir yıl sonra Ralph von Heyendorf, idealist güdüler "hatırı sayılır" bir rol oynamasına rağmen, "esir kamplarında tutulan askerlerin çoğunluğunun Alman birliklere katılma-

²⁷ Bildiri "Muselmannen" (Almanca eviri), tarihsiz (1944), BA-MA, RS 3-39/1.

²⁸ Niedermayer, Rapor ("Auswertungsergebnis der Fragebogen für Legionre"), 21 Kasım 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/20.

sının kuşkusuz maddi nedenleri” olduğunu Doğu lejyonlarının Alman personeline açıkladı.²⁹ Wehrmacht ve SS’in Müslüman sivil ahali arasından asker topladığı bölgelerde –Kırım’da ve Balkanlar’da– gönüllüler, Alman silahlarını kullanıp ailelerini korumayı umdular. Tarihçiler, bu Müslümanları Alman saflarına katılmaya güdülemede Kırım’da yeni tanınan dinsel hakların oynadığı “merkezi rol”ü vurgulamıştır.³⁰ Ama Kırım’da birçok gönüllü, askerlik hizmetini, haydutlara ve partizanlara karşı kendilerini savunmak ve ailelerinin durumunu iyileştirmek için bir fırsat olarak da gördü. Aynı şekilde Balkanlar’da da Müslüman gönüllüler Çetnik, partizan ve Ustaşa kuvvetlerine karşı köylerini savunmayı umdular. İlk Alman seferberlik çabaları gönüllü sayısında beklenen artışa yol açmayınca, SS bazı bölgelerde Müslümanları zorla askere almaya başladı. Örneğin Orta Bosna’da, Travnik’te Hançer tümenine Müslüman asker toplama işi namaz sırasında yapıldı; cemaat camiye girince, askerliğe uygun olanlar sürüklenip götürüldü.³¹ Ertesi sabah bu “acemilerin” çoğu ormanlara kaçtı.

Dinsel Ritüel ve Askeri Disiplin

Alman ordusuna yazılan bütün Müslüman askerlerin özel dinsel hakları vardı. Fransız ordusunda savaşmış Müslüman savaş esirlerine verilen ödünlerde, bir ölçüde bu politikanın bir emsali vardı.³² 1942’de Müslüman askerlerle ilgili bu anlamda ilk somut emirleri Wehrmacht verdi. 24 Nisan 1942’de Doğu Lejyonları için genel direktifler, Alman

²⁹ Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsches Rahmenpersonal in ostvölkischen Einheiten über Behandlung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

³⁰ Kunz, *Die Krim unter Deutscher Herrschaft*, 213.

³¹ Salihbegoviç (tümen imamı), Rapor (“Bericht zur Lage”), 25 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

³² Bölüm 3, Fransız ordusundan Müslüman savaş esirlerine verilen bu ödünlere ilişkin bir anlatım sunar.

subaylara “lejyonierlerin zihinsel ve inançsal bakımı”na özel önem vermelerini zaten buyurmuştu.³³ İki ay sonra, Türk taburlarında Müslümanlarla birlikte çalışan Alman personele, lejyonierlerin “dinsel ihtiyaçlarını karşılama” talimatı verildi.³⁴ “Deneyim göstermiştir ki, disiplin yararına, özellikle Müslümanlar arasında dinsel hizmet genel morali yükseltebilir,” deniliyordu askerlere. Kısa bir süre sonra, Niedermayer yönetimindeki hareket karargâhı (162. Türk Tümeni) Müslüman taburlarda dinsel pratikler için yönetmelik çıkardı.³⁵ Dinsel yaşam için, günlük ibadetleri, dinsel tatilleri, cenaze törenlerini, beslenme koşullarını, sahra imamlarının kullanılmasını ve dinsel-askeri bir hiyerarşiye geçişi kapsayan örgütsel bir temel oluşturdu. Bir emirle Niedermayer dine saygının askerlerin eğitiminin temelini oluşturduğunu açıkladı.³⁶ Ralph von Heygendorff yönetimindeki ikinci hareket karargâhı da benzer kararlar çıkardı. 1943 yazında taburların büyük bölümü sahada savaşmaktayken, Heyfendorf Alman personele, “dindar Müslümanlar”ın

³³ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Richtlinien für die inneren Verhältnisse in den Ostlegionen”), 24 Nisan 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108. O yıl daha önce, Kırım’da ayrı toplanan Tatar gönüllülerin dinsel inançlarına saygı gösterilmesi zaten emredilmişti, bkz. 11. Ordu, Talimatlar (“Merkblatt für die Behandlung der Tataren”), 9 Ocak 1942, yer belirsiz, BA-MA, WF-03/10433.

³⁴ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für das deutsche Personal der Turk- Stammlager und Turk- Btlne.”), 2 Haziran 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/109.

³⁵ Niedermayer, Talimatlar (“Vereinbarung über islamisch- religiöse Fragen”), 27 Ağustos 1942, Mirgorod (Myrhorod), BAB, R 6/247 (ayrıca MA, BA-RH 26- 162/16).

³⁶ Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen”), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16); dinsel geleneklere saygı konusunda, Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk- Btlnen”), Ek 8 (“Die Turk- Völker und ihre Behandlung”), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16); bir yıl sonra aynı şekilde, Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die geistige Betreuung der 162. (Turk) Inf. Div.”), 15 Haziran 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/20.

“dinsel gelenekler”ine “saygı” göstermeyi hatırlattı.³⁷ Aynı zamanda Alman subaylarına kendi birliklerinde dinsel hoşgörüğü vurgulama talimatı verdi: “Bolşevizm kiliseyi bastırıldığı halde, bizim eksiksiz bir dinsel özgürlük verdiğimiz vurgulanmalıdır.”³⁸ 1944 sonbaharında, şimdi Reich’in savunması için savaşmakta olan lejyonların Alman personeline, gönüllülerin “kutsal” olarak algıladığı şeylere saygı duyulursa Müslüman askerlerin “morali”nin güçleneceği söylendi.³⁹ Talimat pusulasının açıkladığına göre, “Müslüman gönüllüler, birimlerin mollalar tarafından dinsel hizmet isteğine uymak için, en iyi akademik İslam uzmanları tarafından inançlarının kurallarına göre eğitilir.” Almanya’nın “Müslüman camiler”e sahip olduğu ve “Kuran’ın özgün Arapça metnini ve diğer versiyonlarını basıp gönüllere veren ilk Avrupa ülkesi” olduğunu da ekledi. Sonunda Niedermayer bile Alman subayların eğitimi için Rodenwaldt’ın *Der Islam* kitapçığının 600 kopyasını dağıttı.⁴⁰ Waffen-SS 1943’ün başında Balkanlar’da kendi Müslüman birimlerini yaratmaya başladığında aynı stratejiyi benimsedi. Hançer için seferberlik emrinde Himmler, Boşnaklara “Avusturya ordusunda sahip oldukları eski haklar”ın, yani “serbest ibadet etme, fes giyme” hakkı verilmesini zaten buyurmuştu.⁴¹ Daha sonra

³⁷ Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsches Rahmenpersonal in ostvölkischen Einheiten über Behandlung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

³⁸ Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

³⁹ Wehrmacht Yüksek Komutası, Bülten (“Mitteilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligen- Verbänden”), Kasım 1944, BA-MA, MSG 2/18262.

⁴⁰ Hoffmann (Ordu), Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abteilung Ic/A.O. der 162. Inf. Division: 1. Oktober 1942 bis 31. März 1943”), 20 Nisan 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/19; ayrıca Niedermayer, Emir (“Grundlegender Befehl über die geistige Betreuung der 162. (Turk) Inf. Div.”), 15 Haziran 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/20.

⁴¹ Himmler’den Phleps’e, 13 Şubat 1943, BAB, NS 19/2601; Brandt’tan Jüttner’e, 16 Şubat 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601. Aşağıda, Bosnalı Müslümün askerlere verilen Habsburg haklarına yapılan gönder-

Doğulu SS Kolordusunun Müslümanları, Hançer Müslümanlarıyla aynı tür dinsel haklara sahip olacaklardı.⁴² SS de Müslüman birimlerdeki Alman subayları İslamı öğretmek için çaba harcadı. Almanca kısa bir el kitabı bile planlandı.⁴³ SS Genel Merkezi önce Rodenswaldt'ı *Der Islam*'ını dağıtmayı düşünmüştü, ama çok geçmeden amaç için gereğinden fazla ayrıntılı sayıldığı için plandan vazgeçildi. Sonunda daha kısa bir broşür çıkarıldı, ama bazı SS subayları Arap dünyasına odaklanmasına itiraz ettiği için dağıtılmadı.

Hem Wehrmacht hem SS Müslüman askerlerin günlük dinsel ritüellere uymalarını ve dinsel bayramlarını kutlamalarını garanti etti. Ağustos 1942'de Niedermayer, günlük namaz saatlerinde Müslümanları askerlik hizmetinden muaf tutan talimatlar çıkardı.⁴⁴ Cuma günleri askerlik hizmetleri öğleden sonra saat dörtte bitiyordu. Heygendorff'un hareket karargâhı Alman personele, "bir Müslüman kendi geleneklerine göre açıkta namazını kılarken" saygılı olmayı, "onun için kutsal bir hareket olan bu duruma meraklı gözlerle bakmamayı" ve "aksatmaktan uzak durmayı" tavsiye etti.⁴⁵ Alman askerlerin "namaz sırasında fotoğrafını çekmesine hiçbir durumda" izin verilmedi. Dinsel bayramlara ve önemli

meler, Hançer'in kullanılmasıyla ilgili belgelerde yer alır, özellikle bkz. PA, R 27795 ve R 100998 içindeki belgeler.

⁴² Schellenberg, Muhtıra ("Aufstellung einer mohammedanischen Legion der Waffen- SS aus Angehörigen der Fremdvölker der Sowjetunion"), 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43, Schellenberg'den Berger'e, 14 Ekim 1943, Berlin, BAB, NS 31/43, Doğulu Müslüman SS birimlerinde İslamın rolünü ve askeri imam istihdam etme ihtiyacı vurgulanmıştı. Doğulu Müslüman oluşumunun subayları, Hançer askerleriyle aynı dinsel desteği almak istedi, bkz. el-Hüseyni'den Berger'e, 15 Aralık 1943, Berlin, BAB, NS 31/43.

⁴³ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

⁴⁴ Niedermayer, Talimatlar ("Vereinbarung über islamisch- religiöse Fragen"), 27 Ağustos 1942, Mirgorod, BAB, R 6/247 (ayrıca BA-MA, RH 26- 62/16).

⁴⁵ Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt für deutsches Rahmenpersonal in ostvölkischen Einheiten über Behandlung der Legionäre"), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

dinsel tatillere saygı gösterildi. Savaştan sonra Heygendorff, “Ramazan, Muhammed’in Doğum Günü gibi önemli kutlamalarda büyük gösteriler” düzenlemekle övündü.⁴⁶ Kutsal takvime uyulması, dinsel performansları siyasal mesaj iletmek için kullanmak, Alman-İslam ittifakını övmek ve kendilerini İslamın hâmisî olarak tanıtmak için Nazi yetkililere ideal bir fırsat sunmaktaydı. Daha 1942’nin başında Niedermayer, Ramazanın bitişini kutlamak için 9 Ekim öğleden sonradan 10 Ekim öğlene kadar Müslüman lejyonelerine izin vermişti.⁴⁷ Lejyonlara yönelik Alman propaganda yayınları, Müslüman Wehrmacht birliklerindeki dinsel kutlamaların canlı bir resmini çizer. Örneğin 1943’te lejyonların bir askeri dinlenme kampında, Doğu Bakanlığından Gerhard von Mende ve Heinz Unglaube’nin katıldığı Ramazan Bayramını haber yaptı.⁴⁸ Başka bir yayın, Reich’te bir Kafkas birliğindeki eşzamanlı kutlamaları haber yaptı: “Burada Almanya’da Kuzey Kafkasyalıların kendi kutlamalarını düzenleme olanağı vardır. Sovyet Rusya’da bu asla mümkün değildi. Almanya’nın dostluğunun ne kadar güçlü olduğu bir kez daha görülüyor.”⁴⁹ Aynı şekilde Azerbaycan Lejyonunun bir birimindeki Ramazan kutlamalarıyla ilgili bir haber, bayramı “asaletle” kutlamak için “Alman yetkililer her şeyi yaptı”ğını vurguladı ve “Sovyetler Birliği’nde dinsel bayramları kutlama ihtimali olmadığını” Müslümanla-

⁴⁶ Heygendorff, Rapor (“Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

⁴⁷ Niedermayer, Talimatlar (“Vereinbarung über islamisch- religiöse Fragen”), 27 Ağustos 1942, Mirgorod, BAB, R 6/247 (ayrıca BA-MA, RH 26- 62/16).

⁴⁸ “Die Urasa- Feier im Erholungsheim,” *Idel-Ural* 42 (48) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 17 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁴⁹ “Der Festtag Bairam,” *Ghazavat* 36 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; ayrıca bkz. bir ay önceki bir makale: “Ramasan,” *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

ra hatırlattı.⁵⁰ 1944 sonbaharında, savaş Reich'e ulaştınca, lejyonlara yönelik Alman propagandası şimdi Almanya'da kullanılan birliklerdeki Ramazan kutlamalarının haberlerini yaydı.⁵¹ 1944'ün sonunda Almanlar, Dresden, Dargibell ve Breslau'da (Wroclaw) İdil-Ural Lejyonu askerleri için muhteşem Kurban Bayramı kutlamaları düzenledi.⁵² Azerbaycanlılar Kurban Bayramını Bohemya'nın kaplıca kenti Carlsbad ve Berlin'de de kutladı.⁵³

SS İslami takvimin günlük dinsel pratiklerinden ve kutlamalarından daha da fazla yararlandı. Hançer'in her birimi, askeri imamların arkasında günlük vakit namazlarını kıldı. Cuma günleri SS, tümenin askerlerine yemek yemek, abdest almak ve namaz kılmak için sabah saat 10:00'dan öğleden sonra saat 2:00'ye kadar izin verdi.⁵⁴ Cuma namazından

⁵⁰ "Die Freude des Mullah Suleiman," *Azerbaijan* 45 (73) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁵¹ "Die Fastenzeit zum Bajramfest," *Azerbaijan* 38 (117) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁵² "Kurban- Bajram," *Idel-Ural* 49 (106) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 9 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Bir Tatar birliğinin Alman komutanı, askerlerin "ortak zafer"e inanmasını isteyen kutlama mesajları yazdı, bkz. "Kurban- Bajram," *Idel-Ural* 49 (106) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 9 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁵³ Carlsbad'daki kutlamalar konusunda bkz. "Asarytürkische Einheit im Ort 'T,'" *Azerbaijan*. 51 (130) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; Berlin'deki kutlamalar konusunda: "Kurban- Bajram in Berlin," *Azerbaijan* 49 (128) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; Azerbaycanlıların 1944 Kurban Bayramı üzerine başka bir makale için bkz. "Kurban-Bajram wurde feierlich begangen," *Azerbaijan* 49 (128) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁵⁴ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat ("Dienstsanweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]"), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601. Bu talimatlar daha sonra daha ayrıntılı tartışılıyor.

önce hutbe okunur. Geleneksel olarak hutbenin Müslüman toplumlarda ayrı bir siyasal önemi vardı ve şimdi Alman yetkililer tarafından kullanılabilirdi.⁵⁵ Cuma namazının kendisi, birliklerde düzen ve disiplini güçlendirmenin yanı sıra, bir topluluk duygusunu da güçlendirmekteydi. “Cuma, sıkı ve düzenli bir biçimde kılınacaktır,” diyordu SS. Gerçekten de propaganda amaçlı bir dizi namaz fotoğrafı, Neuhammer eğitim alanında, Müslümanları yüzleri Mekke’ye dönük, düzgün sıralar halinde diz çökmüş namaz kılarken gösterir (Resim 7.1 ve 7.2). 1943 sonbaharında Neuhammer’deki Ramazan Bayramı kutlamalarında da benzer fotoğraflar çekildi.⁵⁶ Alman komutanlığı bu vesileden şevkle yararlandı. Kutsalı siyasallaştıran Sauberzweig askerlere, dinsel etkinlik üzerine tefekkürü askerliğe bir çağrıyla ilişkilendiren bir konuşma yaptı: “O nedenle bugünün bayramı bizim için bir tefekkür vesilesi, bir inanç ve güven kutlaması, bir neşe ve güç kaynağı, bir birlik uyarısı ve aynı zamanda savaşa çağrı şiarı olsun” dedi.⁵⁷ “Führer’imizin en iyi askerleri olmak istiyoruz!” Ardından tümenin imamı da askerlere seslendi. Hançer’de çalışan Alman çevirmen Zvonimir Bernwald daha sonra anı-

⁵⁵ Bruce M. Borthwick, “The Islamic Sermon as a Channel of Political Communication,” *Middle East Journal* 21, 3 (1967), 299–313; Asghar Fathi, “The Islamic Pulpit as a Medium of Political Communication,” *Journal for the Scientific Study of Religion* 20, 2 (1981), 163–172; daha genel olarak, A. J. Wensinck, “Khutba,” *The Encyclopaedia of Islam*, cilt 5, ed. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis ve Ch. Pellat (Leiden, 1986), 74–75 içinde.

⁵⁶ Tümenin propaganda dergisi etkinliğin fotoğraflarını şu başlıklarla bastı: “SS- Brigadeführer und Generalmajor der Waffen- SS Sauberzweig spricht gelegentlich des Bajramfestes zu seinen Männern” (“SS- Brigadeühfer i Generalmajor SS- Oružja Sauberzweig govori prilikom bajramskog blagdana svojim vojnicima”), *SS- Handžar* 7 (tarihsiz [1943]); “Die feierlichen Tage des Bajramfestes der Division” (“Svečani bajramski dani u diviziji”), *SS- Handžar* 7 (tarihsiz [1943]). Propaganda dergisi *SS- Handžar* konusunda bkz. bölüm 8.

⁵⁷ M. N., “Eine Gemeinschaft auf Gedeih und Verderb: Ansprachen des Kommandeurs und des Divisionsimams zum Bajramfest” (“Zakleta zajednica: Govor zapovednika i divizijskog imama prilikom bajramske svečanosti”), *SS- Handžar* 7 (tarihsiz [1943]).

larında şöyle yazdı: “Tümen imamının ve tümen komutanının konuşmaları, kuşkusuz tümen askerleri üzerinde derin bir iz bıraktı.”⁵⁸ Gerçekten de Almanlar dinsel kutlamaların moralleri yükseltmede çok önemli olduğundan emindi. 1944 baharında Sauberzweig, Hançer’in doğrudan muharebede olmayan bütün birimlerinde fazladan tayin ve dualarla “vakur bir” Mevlid “kutlama”sının örgütlenmesini emretti.⁵⁹ Birkaç hafta sonra direktifler, belli başlı dinsel bayramları, en önemlisi Mevlid ile Kurban ve Ramazan bayramlarını resmi kurallara bağladı.⁶⁰ Bu talimatlar 1944 için ayrıntılı bir İslami bayramlar takvimi bile verdi. Ramazan ayında (1944’de 20 Ağustos’tan 18 Eylül’e kadar) askerlerin oruç tutmalarına ve teravihe katılmalarına izin verildi. Mevlid, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı kutlamalarında, askeri durum uygunsa, askerlere izin verildi. Ramazan ayının sonunda kutlanan bayram (18-20 Eylül 1944) birinci gün “gündoğumunda büyük bir dinsel törenle” başladı; ikinci ve üçüncü günler, öğleden sonraları askerler izinli sayıldı. Kurban Bayramında (26-29 Kasım 1944) askerlere dört gün izin verildi. Bu etkinliklerde imamlara siyasal ve dinsel ağırlıklı konuşmalar yapmaları, askerleri savaşa motive etmeleri emredildi. Ramazan Bayramında imam kutlamanın anlamı üzerine ve “askerlik görevleri” hakkında konuşacaktı; Kurban Bayramındaki konuşma ise askerlerin yaşamı ve askerlik görevleri bakımından kutlamanın anlamı üzerine olacaktı.⁶¹ Son olarak, Doğu oluşumlarında da SS dinsel bayramları kutlamaya çalıştı; ama savaşın

⁵⁸ Zvonimir Bernwald, *Muslimen in der Waffen- SS: Erinnerungen an die bosnische Division Handžar (1943–1945)* (Graz, 2012), 64 ve daha genel olarak Neuhammer’daki kutlamalarla ilgili anıları, bkz. 62–64 ve 175–177.

⁵⁹ Sauberzweig, Emir (“Feier des Geburtstages Mohammeds”), 4 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁶⁰ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstansweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁶¹ A.g.e.

durumu nedeniyle Balkanlar'daki kadar düzenli olmadı. Örneğin 1944 sonbaharında 1. Doğulu Müslüman SS Alayının tamamı, Berger'in izniyle, Ramazan Bayramını kutlamak için cephe hatlarından çekildi.⁶²

Alman yetkililer İslami beslenme kurallarını da hesaba kattı. 1942 yönetmeliğinde Niedermayer, Wehrmacht'ın, Müslüman askerlerin İslami beslenme geleneklerine, özellikle domuz yasağına saygı göstereceğini garanti etti.⁶³ Wehrmacht'ın Arap askerleri için de benzer emirler verildi.⁶⁴ SS, Müslüman beslenme koşullarını yerine getirmek için daha fazla çaba harcadı. Himmler konuyla şahsen ilgilendi. Temmuz 1943'te Berger'e, "İslamın kumanya konusunda askerlerine ne emrettiğini" öğrenme emri verdi ve dinsel koşulların yerine getirilmesini garanti etmek istediğini de ekledi.⁶⁵ Birkaç gün sonra Berger, askerlerin domuz etinden ve alkolden uzak durmak zorunda olduklarını Himmler'e bildirdi.⁶⁶ *Reichsführer* derhal harekete geçip emrini verdi: "Waffen-SS ve polisin bütün Müslüman mensuplarına, dinlerinin kurallarına uygun olarak, kumanya olarak domuz eti ya da domuz eti içerin sosis almama ya da alkol içmeme özel hakkı verilmiştir. Her durumda denk bir alternatif garanti edilmelidir."⁶⁷ SS, Güney Avusturya'da Graz yakınlarında bir Müslüman aşçılık kursu bile açtı.⁶⁸ Ödünün amacı

⁶² Reşid, Rapor ("Behandlung der Ostmuselmanen"), 20 Eylül 1944, Varşova, BAB, NS 31/44, Reşid'den Spaarmann'a, 22 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44; rapor konusunda Olzscha, İç Not ("Bericht des SS Standardenführers Harun el Raschid über seinen Besuch beim 1. Ostmuselmanischen Regiment"), 24 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

⁶³ Niedermayer, Talimatlar ("Vereinbarung über islamisch-religiöse Fragen"), 27 Ağustos 1942, Mirgorod, BAB, R 6/247 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16).

⁶⁴ Arnim, Emir ("Arabereinsatz"), 9 Ocak 1943, yer belirsiz, PA, R 27770.

⁶⁵ Himmler'den Berger'e, 22 Temmuz 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; bu araştırmanın bir kopyası, Ana SS Ekonomik ve İdari Daire başkanı Oswald Pohl'a gönderildi.

⁶⁶ Berger'den Himmler'e, 26 Temmuz 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

⁶⁷ Himmler, Emir, 6 Ağustos 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3285.

⁶⁸ Himmler'den Berger'e, 22 Temmuz 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

Müslümanların moralini güçlendirmekti; ama propaganda bakımından da uygundu. Bütün çabalarına rağmen SS, Balkanlar'da Hançer tümenindeki Müslümanların domuz yemek zorunda kaldığına dair söylentiler yayan Alman karşıtı propagandan kaygı duymaya devam etti.⁶⁹ Dahili bir SS raporu, bu hikâyeleri “özellikle gülünç” ama aynı zamanda “olağanüstü etkili” diye niteledi. “Bu tür söylentiler küçümsememelidir; bunlara karşı koymak gerekir.”⁷⁰

İslami beslenme kurallarıyla ilgili Alman kaygıları, bizat Müslüman askerlerce her zaman paylaşılmadı. Örneğin Doğu topraklarında pek çok Müslüman, bütün arşiv belgelerine yansıdığı gibi, alkol tüketecekti. Öte yandan Balkanlar'daki Müslümanların daha katı görüşleri vardı. Savaştan sonra Alman bir asker İskender Bey tümeninin Müslümanları hakkında şunları yazdı: “Bir el bombasından çok, daha önce içine domuz eti konmuş boş bir teneke kutudan korkuyorlardı.”⁷¹ Her neyse, Alman bakış açısından, geniş yelpazeli kumanya hazırlamak çok verimli gibi göründü.

Sonunda Berlin, 21 Nisan 1933 tarihli Hayvanları Koruma Yasasıyla (*Reichstierschutzgesetz*) anti-Semitik nedenlerle yasaklanan bir uygulamanın üzerideki yasağı, kurban kesme yasağını bile kaldırdı.⁷² 1940'ta Fransa Savaşı sırasında Alman propagandası, kesim yapan Müslüman savaş esirlerini kana susamış ve vahşi olarak karalayan korkunç fotoğraflar

⁶⁹ Propaganda Şubesinden (*Waffen- SS Standarte “Kurt Eggers”*) Brandt'a, 8 Kasım 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

⁷⁰ A.g.e.

⁷¹ Maller, *Die Fahrt gegen das Ende*, cilt 2, 216.

⁷² Boria Sax, *Animals in the Third Reich: Pets, Scapegoats, and the Holocaust* (New York, 2000), 139–150; yasanın İngilizce çevirisi için bkz. 175–179; Martin F. Brumme, “‘Mit dem Blutkult der Juden ist endgültig in Deutschland Schluß zu machen’: Anmerkungen zur Entwicklung der Anti-Schächt-Bewegung,” Michael Hubenstorf vd. (ed.), *Medizingeschichte und Gesellschaftskritik: Festschrift für Gerhard Baader* (Husum, 1997), 378–397 içinde; Shai Lavi, “Unequal Rites: Jews, Muslims and the History of Ritual Slaughter in Germany,” *Tel Aviv Yearbook for German History* 37 (2009), 164–184, 173.

7.1 SS Hançer Tümeninin Müslüman askerleri namaz kılarken, Neuhammar eğitim alanı (Silezya), 1943 (BAK, görüntü 146-1977-136-03A, Mielke).

kullanmıştı.⁷³ 1943'te Heygendorff, Doğu Lejyonlarının Alman kurmaylarına kurban kesmeyi hoş görmelerini tavsiye etti.⁷⁴ "Müslümanların," diyordu, "bize kaba ve tiksiniç gibi görünen sığır kesme gelenekleri vardır." Alman subaylara "acele, haksız ve sert bir yargıdan kaçınma" talimatı verildi. Son olarak 6 Şubat 1944'te Wehrmacht Yüksek Komutası, Gönüllü Birlikler Generali Köstring'e, Alman ordusundaki bütün Müslüman askerler için Hayvanları Koruma Yasasını tamamen askıya alma emri verdi:

Wehrmacht içindeki Müslümanlara dinsel hizmet, anti-Bolşevik propagandanın önemli bir bileşenidir [aynen

⁷³ Anonim, "Gefangene, in Frankreich gemacht," *Signal* (15 Temmuz 1940), 9-10.

⁷⁴ Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt für deutsches Rahmenpersonal in ostvölkischen Einheiten über Behandlung der Legionäre"), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

7.2 SS Hançer Tümeninin Müslüman askerleri namaz kılarken, Neuhammar eğitim alanı (Silezya), 1943 (BAK, görüntü 146-1977-137-20, Mielke).

böyle deniyor]. Müslüman törenler, kurbanlık hayvanların kesilmesini gerektirir. Alman Wehrmacht'ında Müslüman birlik kullanmanın beklenmediği bir zamanda çıkarılan bir yasayı uygulayarak Müslüman birlikleri gücendirmemek önemlidir. Dolayısıyla Alman Wehrmacht'ında istihdam edilen Müslüman birimlere, kendi gelenek ve göreneklerine göre hayvan kesme izni verilecektir.⁷⁵

Bu emir çıkarılmadan önce Wehrmacht Himmler'in onayını almak istemişti. Himmler'in kurmay heyetinden bir yetkili şu yanıtı vermişti: "Bu Müslüman SS birimlerinin dinsel gelenek ve göreneklerine karışılmadığı ve bu nedenle, kurbanlık hayvan kesimine de izin verildiği aşıkâr kabul edilmektedir."⁷⁶ Bu oldukça ideolojik konuda bile SS

⁷⁵ Buttlar'dan (Wehrmacht Yüksek Komutası) Köstring'e, 6 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/29.

⁷⁶ Himmler'in Kurmay Başkanından Wehrmacht Yüksek Komutasına, 2 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/29.

pragmatizm sergiledi. Pratikte kurbanlık hayvan kesimi tamamen hoş görüldü –ama alt kademelerde biraz kafa karışıklığına da neden oldu. Örneğin Ocak 1944'te Krakow'da Himmler'in yüz kızartıcı Yüksek SS ve Polis Doğu Lideri Wilhelm Koppe'nin bürosu, Müslüman askerlere kurban kesme hakkı verme konusunu SS Genel Merkezine sordu. Krakow'daki SS subayı, Müslümanlara “her dinsel özgürlüğün” verildiğini ve kurban kesmenin “Müslümanlar için kutsal bir pratik oluşturduğunu” biliyordu.⁷⁷ Öte yandan, “Nasyonal Sosyalist görüşe göre kurban kesmek savunulabilir olmadığı” için kaygılarını da ifade etti.⁷⁸ Hemen yanıt veren SS Genel Merkezi kesin talimatlar verdi: “Taktik, siyasi ve askeri nedenlerle Türki birimlerde kurban kesmeye itiraz edilemez; üstelik kimsenin Müslümanları Nasyonal Sosyalist yapma niyeti yoktur.”⁷⁹ Hançer askerleri için, SS sonunda İslami kurallara uygun hayvan kesmeye bile onay verdi.⁸⁰

Nihayet 28 Haziran 1944'te Wehrmacht Yüksek Komutası Müslüman savaş esirlerine de kurban kesme hakkı vermeyi emretti.⁸¹ Yine bu adım da, topyekûn askeri seferberliğe işaret edilerek açıklandı. Bir dahili raporun açıkça belirttiği gibi, “Bu istisnai izin örneğinde, burada da Müslümanlara dinsel hizmetin anti-Bolşevik propagandanın bir parçası saymak gerektiği not edilmelidir; Müslüman dinine saygıyı vurgulamak, Müslümanların Almanya'nın mücadelesine katılma motivasyonunun sürmesine ve güçlenmesine katkıda bulunmaktır.”⁸² Savaşın son aylarında bu yeni politi-

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ Schnittker'den (Yüksek SS ve Polis Doğu Lideri) SS Genel Merkezine, 14 Ocak 1944, Krakow, BA-MA, RS 3-39/1.

⁷⁹ Schulte'den Schnittker'a, 19 Ocak 1944, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1.

⁸⁰ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸¹ Metin, 2. *Land.Schütz.Btl.411 to Fü.Arb.Kdo. No. 7902* (Allmendingen), 28 Haziran 1944, Laupheim, Stuttgart Genel Devlet Arşivi (*Hauptstaatsarchiv Stuttgart*), Stuttgart (LArchBWSt), E 151/11 B55 içinde.

⁸² A.g.e.

kalar taşra Almanya'ya bile ulaştı. Temmuz 1944'te Yukarı Svabya'nın Laupheim köyünde çalıştırılan bir Müslüman çalışma birliğinin mensupları, kurban kesme ruhsatı için ilçe çiftçi heyetine (*Kreisbauernschaft*) başvurdu.⁸³ Heyet reddetti; bunun üzerine Müslüman birimin mensupları ilçe yetkilisine (*Landrat*) yöneldi ve Wehrmacht'ın haziran emrine işaret etti. İlçe yetkilisi Württemberg İçişleri Bakanıyla ilişkiye geçti ve onun da kafası karıştı. Sonunda Berlin'deki Reich İçişleri Bakanı, "savaş esiri Müslümanların kendi geleneklerine göre hayvan kesmelerine izin verilsin" emrini verdi.⁸⁴

Almanlar İslami giyinme geleneklerini de hesaba kattılar –üniformalar ve amblemler. Wehrmacht Doğu Lejyonları için özel amblemler kullanmaya başlayınca, birçok Müslüman birimin amblemi dinsel ikonografiyi yansıtmaktaydı. Bunun en bariz örneği, üzerinde bir cami tasviri ile "Allah bizimledir" (*Biz Alla Bilen*) ifadesi bulunan Türkistan Lejyonunun amblemiydi.⁸⁵ Cami, Semerkant'ın Şah-ı Zinda Camiini temsil etmekteydi. Özbek platosundaki bu ortaçağ binası, Orta Asya'da Müslümanların en kutsal mekânlarından biri sayılmaktaydı.⁸⁶ Başka yerlerde olduğu gibi, SS Wehrmacht'ın politikasını benimsedi ve yaygınlaştırdı. Örneğin Hançer'in amblemi ve sancağı geleneksel Müslüman palasıyla, Bosnalıların Osmanlı ve Avusturya

⁸³ Ehingen *Landrat*'ı Albert Bothner' bütün süreci tasvir eder, bkz. Bothner'den Württemberg (Stuttgart) İçişleri Bakanına, 20 Temmuz 1944, Ehingen, LArchBWSt, E 151/11 Bü55; çalışma biriminin bir subayı istek mektubunu Bothner'e göndermişti, bkz. 2. *Land.Schütz. Btl.411 to Fü.Arb.Kdo. Nr. 7902* (Allmendingen), 28 Haziran 1944, Laupheim, LArchBWSt, E 151/11 Bü55.

⁸⁴ Schwarz'dan (Reich İçişleri Bakanı) Württemberg İçişleri Bakanına, 1 Eylül 1944, Berlin, LArchBWSt, E 151/11 Bü55.

⁸⁵ Doğu Lejyonlarının amblemleri için bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 35–36.

⁸⁶ N. B. Nemtseva, "İstoki kompozitsii i etapy formirovaniya ansamblya Shakhi- zinda" ("Şah-ı Zindanın Kökeni ve Mimari Gelişimi"), *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies* 15 (1977), 51–73.

dönemiyle bütünleştirdiği ve tümene adını veren hançerle süslüydü.⁸⁷ Kılıç, gamalı haçın üstündeydi; Nazi ve İslam ikonografisini birleştirip, ittifaklarını görsel olarak simgeliyordu. Daha sora, Hançer amblemi, Doğulu Türk Kolordusu üniformalarının yakalarına da dikildi.⁸⁸ Çeşitli birimlerin sancakları ve amblemleri tamamen ya da kısmen yeşil renkliydi. Bir Alman komutan Wehrmacht'ın Azerbaycan Lejyonunun yeşil sancağını tanıtırken ilan ettiği gibi, yeşil "Müslümanların rengi, Muhammed'in rengi"ydi.⁸⁹ Yeşil, bir iç SS muhtırasının açıkladığı gibi, "İslamın rengi," Doğulu Müslüman SS Kolordusunun sırmaları, bir hilal, bir yıldız ve bir gamalı haç çizili sancağına ve kolluklarına yansıyan tanımlayıcı özelliği haline geldi.⁹⁰

Balkanlar'da SS daha da ileri gidip, Müslüman askerleri için İslami kepler tasarladı. Fes, Hançer askerlerinin ayırt edici özelliği haline geldi; muharebe üniforması için gri, tam takım için kırmızı fes.⁹¹ Namaz sırasında alnın yere değmesine olanak veren fes, geç on dokuzuncu yüzyılda İslamın

⁸⁷ Ad konusunda bkz. Hitler, Emir, 15 Mayıs 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁸⁸ Hermann, İç Not ("Ostmuselmanische SS- Division"), 13 Kasım 1944, Berlin, BA-MA, RS 3-39/1; and, similarly, Mayer-Mader'den Schulte'ye, 9 Ocak 1944, yer belirsiz, BA-MA, RS 3-39/1.

⁸⁹ "Legionäre!," *Azerbaijan* 16 (95) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 24 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁹⁰ Doğulu Türk Kolordusunun kollukları konusunda bkz. SS Genel Merkezi, İç Not ("Abzeichen für den osttürkischen Waffenverband"), 12 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/42; SS Genel Merkezi, İç Not ("Abzeichen für 'osttürkischen Waffen- Verband der SS'"), 12 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/42; Doğulu Türk Kolordusunun amblemleri konusunda bkz. BAB, NS 31/42 içindeki çizimler; Reşid, Rapor ("Behandlung der Ostmuselmanen"), 20 Eylül 1944, Varşova, BAB, NS 31/44; Doğulu Türk Kolordusunun bayrağı konusunda bkz. Hermann, İç Not ("Turkmuselmanische Division"), 15 Aralık 1943, yer belirsiz, BA-MA, RS 3-39/1 (ayrıca BA-MA. SF- 01/14701 ve BAB, NS 31/43); bayrağın çizimleri için bkz. BA-MA, RS 3-39/1 ve BAB, NS 31/44.

⁹¹ Jüttner, İç Not ("Aufstellung der Kroatische SS- Freiwilligen- Division"), 30 Nisan 1943, Berlin, BAB, NS 19/3523.

ayrıt edici maddi simgesi haline gelmişti.⁹² On dokuzuncu yüzyılın seyri içinde bütün Müslüman dünyaya yayılmış ve yüzyılın sonunda Hindistanlı Müslümanlar bile Osmanlı halifeliğiyle pan-İslami bir dayanışmanın simgesi olarak fes giymeye başlamıştı. Balkanlar'ın dinsel bakımdan heterojen toplumlarında şapka, inanç sınırlarının açık bir işareti haline geldi. Himmler yine işi şahsen üstlenip, Müslüman tümenin giyim tarzının her ayrıntısıyla ilgilendi. İlk tasarımları inceledikten sonra, değişiklikler istedi ve feslerin biçiminin ve renginin, Faslılarınkine çok benzemesinden yakındı.⁹³ Himmler “yeniden boyamalarını ve biraz daha kısaltmalarını” emretti; çünkü ona göre, “bu dış benzerlikler tümenin istikrarı bakımından çok önemlidir.” Himmler yalnızca İslami giyim kültürüne ilgisini ifade etmekle kalmadı, kültürel simgeleri doğrudan askeri morale ve disipline de bağladı. Fesler Nazi kartalı ile SS'in kafatası ve kemik nişanlarıyla süslendi; yine Üçüncü Reich ile İslam arasındaki ittifak tasvir edildi.

Almanlar başından itibaren, İslami cenaze pratiklerini ve törenlerini de ordunun askeri örgütlenme çerçevesinin içine sokmak için çaba harcadı. Niedermayer 1942 yazındaki genel talimatlarında, Türki birliklerin ölen Müslüman askerlerinin nasıl gömüleceğini kurala bağladı: Önde gelen sahra imamı tarafından yüz ve ayaklar beyaz bezle sarılacak ve tabut beyaz bir örtüyle (ve daha sonra lejyonlarının sancağıyla) örtülecekti.⁹⁴ Çok geçmeden Heygendorff'un Doğu Lejyonları karargâhı

⁹² Fes konusunda bkz. Houchang Chehabi, “Dress Codes for Men in Turkey and Iran,” Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher (ed.), *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah* (Londra, 2004), 209–237, 210–211 içinde; Margrit Pernau, *Bürger mit Turban: Muslime in Delhi im 19. Jahrhundert* (Göttingen, 2008), 349–355; Balkanlar'da fesin onlamı konusunda bkz. Ferhabegović, “Fes oder Hut?” ve Bougarrel, “Farewell to the Ottoman Legacy?,” 338–339.

⁹³ Himmler'den Pohl'e, 26 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁹⁴ Niedermayer, Talimatlar (“Vereinbarung über islamisch-religiöse Fragen”), 27 Ağustos 1942, Mirgorod, BAB, R 6/247 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16).

7.3 İslami bir cenaze törenine katılan
SS Hançer Tümeninin Müslüman askerleri, 1944 (Ullstein).

da benzer talimatlar verdi.⁹⁵ Mezarların yönü Mekke'ye doğru olacaktı. Mezar taşları ve yazıları bile İslami ikonografiyi yansıtmaya uygun olacaktı. Müslüman mezar taşları, haç şeklinde değil bir levha şeklindeydi ve üzerine İslami simgeler, genellikle de hilal ve yıldız kazılıydı. Hitler'in Yeni Düzeni için savaşırken ölenlerin cenaze törenlerini, askeri imamlar İslami kurallara göre yönetirdi. Wehrmacht komutanlığı, görüldüğü gibi, İslami cenaze töreniyle ilk kez Fransız ordusundan Müslüman savaş esirleriyle tanışınca ilgilendi ve hemen ardından Sovyet esirlerin gömülmesi için de benzer emirler verdi.⁹⁶ SS kendi birimlerinde aynı yolu izledi. Hançer'de imamlar cenaze törenlerinde tam yetkiye sahipti (Resim 7.3).⁹⁷ Ölen Müs-

⁹⁵ Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt für den deutschen Truppenarzt in ostvölkischen Einheiten"), 1 Eylül 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

⁹⁶ Jüttner, Emir ("Beerdigung von gefallenen oder verstorbenen sowjetischen Kriegsgefangenen"), 28 Ocak 1943, Berlin, VUA, Box: SS- Rekruten Depot Debica 3, Wehrmacht emrinin SS tarafında kabul edilmesi konusunda. Fransız savaş esirlerinin gömülmesi konusunda bkz. bölüm 3.

⁹⁷ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat ("Dienstanzweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]"),

lûmanlar, bir tabutla gömülmeden önce bezle (yoksa kağıtla) örtülürdü. Askeri ve dinsel tören birleştirilerek, imam tarafından İslami kurallara uygun askeri nişanlarla birlikte (intihar etmemiş ya da idam edilmemişse) defnedilirdi. Töreni idare edecek imam yoksa, ileriki bir zamanda aynı yerde bir imam tarafından dua okunurdu. Pratikte Balkanlar'da ölen Müslüman askerlerin çoğunluğu var olan askeri mezarlıklarda ve genellikle bir imamın varken gömüldü. Balkanlar'da SS, mezar taşlarını yerel Müslüman sanatkârlara yaptırdı.⁹⁸

Askeri İmamlar

Berlin'in Müslüman birliklerinde İslami inancı güçlendirme çabalarının en önemli yanı, sahra imamlarının istihdamıydı. Almanların genellikle adlandırdığı şekliyle bu "mollaların" resmi işlevi, manevi yardımda bulunmak ve namaz kıldırırmaktı. Pratikte askeri imamlardan, birliklerde kontrolü, disiplini ve düzeni sürdürmeleri, savaşa dinsel meşruiyet kazandırmaları ve Müslüman askerleri savaşıma isteklendirmeleri de beklenirdi.

Wehrmacht lejyonlarında askeri imam konumu ilk kez 1942 yazında yaratıldı. 162. Türk Tümeninin hareket karargâhı komutanlığı, askeri birimlerin kademelerine denk bir dinsel hiyerarşi kurmaya karar verdi: karargâhta görevli "tümen mollası" (*Divisionsmulla*); dört Müslüman lejyonda dinsel pratiklere nezaret eden "lejyon mollaları" (*Legionsmulla*); taburlarda çalıştırılan "tabur mollaları" (*Battalionsmulla*, *Regimentsmulla* da denilir).⁹⁹ Tümen mollası ve 162. Tümen merkez komutanlığı

15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁹⁸ Wangemann, Rapor ("Tätigkeitsbericht der Abt. VI"), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁹⁹ Niedermayer, Talimatlar ("Vereinbarung über islamisch- religiöse Fragen"), 27 Ağustos 1942, Mirgorod, BAB, R 6/247 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16). Askeri rütbelere konusunda bkz. Hoffmann, Rapor ("Tätigkeitsbericht der Abteilung Ic/A.O. der 162. Inf. Division: 15. Mai 1942 bis 1. Oktober 1942"), 20 Ekim 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 26-

ğının dinsel danışmanı, Baş Molla (*Obermulla*) Cumabaev'di. Azerbaycan Lejyonu için İmam Paşaeв lejyon imamı olarak atanırken, Türkistan Lejyonunda aynı görevi Molla İnoyatev üstlendi. Lejyon mollalarının birliklere düzinelerce tabur molası atama yetkileri vardı. Hem lejyon hem tümen molasının bölük komutanı (*Kompanieführer*) rütbesi vardı. Çeşitli tabur mollaları, takım komutanı (*Zugführer*) olarak atandı. Tümen ve tabur mollaları, dinsel otoritelerini gösteren sarık giyecekti.

Resmileştirilmiş dinsel bir hiyerarşinin kurulması, Müslüman dünyada (yirminci yüzyıl Şiilerinde bile) büyük ölçüde bilinmeyen bir dinsel kurumlaşma düzeyini ima etmekteydi. Aslında Wehrmacht, dinsel örgütlenmenin İslami tarzlarından çok, Hristiyan dinsel yapılarla ortak yanları olan bir ruhban sistemini İslama soktu. Yeni sistemde Alman (ya da daha genel olarak Avrupa) askeri kuralları, hiyerarşileri ve yapıları İslami dinsel yapılarla kaynaşp, melez, askeri olarak örgütlü bir din yarattı. Dinsel hiyerarşi, askeri örgütlenme düzeylerine karşılık gelmekteydi. Farklı din adamı rütbeleri, tümenlerde, lejyonlarda ve taburlarda mevzi lenmeleriyle bağlantılıydı. Aynı şeklide mollalara verilen askeri rütbeler de, görev yaptıkları birimin büyüklüğüne göre seçilmekteydi. Dinsel görev ile askeri rütbenin bileşimi, onlara karma bir dinsel ve askeri otorite vermektedir.

Mayıs 1943'te SS Balkanlar'da benzer bir politika benimseyip, Hançer'de imamlara çeşitli makamlar verdi.¹⁰⁰ SS'in imamlarını askerlerden ayırt etmek ve otoritelerini desteklemek için ay-yıldızlı kolluklar verme planı, her iki simge

162/19; daha sonra tümen molası makamının kaldırılması konusunda bkz. Hoffmann, Rapor ("Tätigkeitsbericht der Abt. Ic/A.O. für die Zeit vom 1. Nisan bis 31. Mai 1943"), 5 Haziran 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/19.

¹⁰⁰ Jüttner'den Himmler'e, 10 Mayıs 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601; Brandt'tan Jüttner'e, 13 Mayıs 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601. Hançer'in imamları konusunda bkz. Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 119–120; ve büyük ölçüde çağdaşlarla görüşmelere dayanan Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 71–80.

Türkiye'nin ulusal amblemi olduğu için Dışişleri Bakanlığı tarafından reddedildi.¹⁰¹ Wehrmacht gibi, SS de ayrıntılı bir bürokratik imam sistemi kurdu ve sorumluluklarını, askeri statülerini ve görevlerini ayrıntılı bir biçimde kurala bağladı. Mart 1944'de tümen muharebede kullanılınca sistem daha da karmaşıklaştı.¹⁰² Sauberzweig, imamlara birlikler içinde nasıl örgütleneceklerini ve görevlerini, öncelikle askerlerin “manevi bakımı” ve “ideolojik eğitimi”ni nasıl yerine getireceklerini ayrıntısıyla anlatan bir “İmamlar İçin Hizmet Talimatı” çıkardı.¹⁰³ Dahası, Sauberzweig askerlerle ve Alman subaylarla ilişkide imamların statüsünü düzenleyen bir emir çıkardı.¹⁰⁴ Tek tek birimlerde (taburlar ya da alaylar) imamlara, komutan subay statüsü verildi. Önde gelen imamlar bir tabanca ve çar-

¹⁰¹ Brandt'tan Wagner'e (Dışişleri Bakanlığı), 13 Mayıs 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601 (ayrıca PA, R 100998); Dışişleri Bakanlığının yanıtı için, Wagner'den Brandt'a, 31 Mayıs 1943, Salzburg, BAB, NS 19/2601 (ayrıca PA, R 100998). Bu yanıt Jüttner'e iletilti, bkz. Brandt'tan Jüttner'e, 5 Haziran 1943, yer belirsiz, BAB NS 19/2601. Dışişleri Bakanlığında, Prüfer plana hemen itiraz etti, bkz. Reichel (Dışişleri Bakanlığı), İç Not, 21 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 100998. Dahası, Zagreb'deki büyükelçilik de itiraz etmişti, bkz. Wagner'den Kasche'ye, 15 Mayıs 1943, Berlin, PA, R 100998; Schubert'ten (Zagreb Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 23 Mayıs 1943, Zagreb, PA, R 100998. Prüfer'in dahili önerisi —imamlara yeşil kolluklar vermek ve fesin etrafını sarıkla donatmak— de SS'e sunulmadı, bkz. Reichel'den Wagner'e, 3 Haziran 1943, Berlin, PA, R 100998. Bununla birlikte 1944'te Berger, Doğulu Müslüman oluşumunun sahra imamlarına ay-yıldızlı yeşil kolluklar vermeye karar verdi —Dışişleri Bakanlığına önceden danışmadan, bkz. Dolezalek, İç Not (“Abzeichen für ‘osttürkischen Waffen- Verband der SS’”), 12 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/42.

¹⁰² Yeniden yapılandırma konusunda bkz. Wangemann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁰³ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstansweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; daha önceki talimatlar konusunda bkz. Wangemann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁰⁴ Sauberzweig, Emir (“Stellung der Imame innerhalb der Division”), 8 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

pışmada bir makineli tabanca taşımaktaydı.¹⁰⁵ Bütün imam-lar, tümen karargâhında üslenen ve doğrudan Sauberzweig'le çalışan tümen imamına bağlıydı. Başlangıçta tümen imamı, Yugoslav ordusunda çalışmış ve Hançer'in askerleri arasın-da en deneyimli imam olan *SS-Sturmbannführer* Abdullah Muhasiloviç'ti.¹⁰⁶ Yardımcısı, 1930'larda el-Ezher'de okuyan ve şimdi *SS-Hauptsturmführer* rütbesi alan İmam Hüseyin Cozo'ydu.¹⁰⁷ Savaşın sonuna doğru Muhasiloviç'in yerini genç *SS-Obersturmführer* (daha sonra *SS-Hauptsturmführer*) Halim Malkoç aldı; Malkoç da Yugoslav ordusunda çalış-mış ve Hançer'in SS 13. Dağ Öncü Taburunun (*SS-Gebirgs-Pionier-Bataillons 13*) tabur imamı olmuştu.¹⁰⁸ Kudüs müftü-sünün anılarında hatırladığına göre, Hançer'e ilk askeri imam alınırken SS yine Bosna-Hersek'teki dinsel kurumlardan ve Muhammed Panca'dan yardım almaya çalıştı; Panca, büyük bölümü Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesinden ve el-Ezher'den mezun genç imamların seçimiyle görevlendiril-di.¹⁰⁹

Daha sonra SS, Doğulu Müslüman birliklerinde de bir sahra imamları sistemi kurdu.¹¹⁰ 1. Doğulu Müslüman SS Alayının baş imamı, İmam Kemalov diye biriydi.¹¹¹ Ağustos 1944'te bütün Doğulu Türk SS Kolordusunun "baş imamı"

¹⁰⁵ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat ("Dienst-anweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]"), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁰⁶ Muhasiloviç konusunda bkz. Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 71–72, 120–123, 184 ve 266–267.

¹⁰⁷ Cozo konusunda bkz. a.g.e., 72, 77–79, 124 ve 185–186; Bougarel, "From Young Muslims to Party of Demo cratic Action," 541–542.

¹⁰⁸ Malkoç konusunda bkz. Redžić, *Muslimansko Autonomastvo i 13. SS Divizija*, 119–120; Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 72, 85–90 ve 267.

¹⁰⁹ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 149.

¹¹⁰ SS Genel Merkezi, Yapı Planı ("Gliederung des Stabes einer Waffeng-ruppe, osttürkischer Waffenverband"), tarihsiz, yer belirsiz, BAB, NS 31/44; SS Genel Merkezi, Hizmet Talimatı ("Dienst-anweisung für den Stab des osttürkischen Verbandes"), tarihsiz (1944), BAB, NS 31/44.

¹¹¹ Doğulu Müslüman SS Alayından SS Genel Merkezine, 4 Haziran 1944, yer belirsiz, BA-MA, RS 3–39/1.

makamıyla ilgili, hem el-Hüseyni'nin hem Harun Reşid'in karıştığı görüşmeler yapıldı. Sonunda üç aday belirlendi.¹¹² İlki, Dışişleri ve Propaganda bakanlıklarında Müslüman dünyaya yönelik Alman propagandasını örgütlemekle meşgul olmasına rağmen Alimcan İdris'ti. İkinci aday, Romanya'ya kaçmış olan Kırımlı bir Tattardı –adı bugün bilinmiyor. Bir de, bir süredir Doğu Bakanlığının emriyle Tatar savaşı esirleriyle ilgilenen ve Wehrmacht'ın Volga Tatar Lejyonunun propaganda yayını için dini konularda yazılar da yazan Abdülgani Osman vardı.¹¹³ Sorunlu bir kişisel ilişki içinde olduğu İdris gibi, o da, I. Dünya Savaşından beri Almanya'daydı. Reşid, Abdülgani Osman'ı tercih etmesine rağmen, anlaşılan önce Kırımlı Tatarın görevi üstlenmesi istendi.¹¹⁴ Sonunda Özbek Nureddin Namangani kolordunun “baş imamı” olup, *SS-Untersturmführer* subay rütbesini aldı.¹¹⁵ 1941'de Minsk'te bir NKWD hapishanesinden Alman askerler tarafından kurtarılan Namangani, SS'e transfer edilmeden önce Mayer-Mader'in Wehrmacht biriminde imamlık yapmıştı. Abdülgani Osman savaşı esirlerinden asker toplamaya devam etti, ama bu kez SS için. Kasımda Olzscha, aralarındaki Müslümanların da dinsel hizmet almalarını ve daha önemlisi SS saflarında savaşmalarını sağlamak için, Reich'de ve işgal altındaki topraklarda Doğulu işçiler çalıştıran bütün şirketlere ve fabrikalara Osman'ın girmesine izin veren bir yetki belgesi çıkardı.¹¹⁶ Savaşın son aylarında, Doğulu Türk SS

¹¹² Reşid'den Olzscha'ya, 7 Ağustos 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45.

¹¹³ A.g.e.; Olzscha, İç Not (“Rücksprache mit Abdul- Gani- Osman”), 15 Ağustos 1944, Berlin, BAB, NS 31/31. 1944'te Osman, Kurban Bayramını kutlamanın anlamı üzerine bir yazı yazdı, bkz. “Die Kurban- Bairam-Feier,” *Idel-Ural* 47 (104) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹¹⁴ Reşid'den Olzscha'ya, 21 Ekim 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹¹⁵ Namangani'nin Soruşturma Raporu, 10 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44), Namangani'yi “baş imam” olarak tanımlar (ama ikinci adını soyadı olarak kullanır).

¹¹⁶ Osman'ın SS Kimlik Kartı, tarihsiz (1 Kasım 1944), BAB, NS 31/31; Unglaube, İç Not (“Ausweis für Herrn Osman von der Tatarischen Leitstelle”), 27 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/31.

birimlerinde imam makamlarını dolduracak vasıflı Müslüman bulmak da güçleşiyordu. Reşid, Wehrmacht'tan imam almak için bazı girişimlerde bulundu.¹¹⁷ Ama sonunda kendi askerleri arasından topladı ve sahada baş imam tarafından eğitilmelerini sağladı.¹¹⁸

Wehrmacht'ta ve SS'te imamların başlıca görevi, disiplini ve savaşma maneviyatını sürdürmektir. Yalnızca askerlerin maneviyatından değil, birliklerde Alman askeri adaletini desteklemekten ve birliklerin ideolojik eğitiminden de sorumluydular.

Hem Wehrmacht hem SS hukuksal anlaşmazlıkları hallederken ya da disiplin cezaları verirken sahra imamlarının dinsel otoritesinden sıkça yararlandı. Yasal hükümlere dinsel sahicilik ve meşruiyet kazandıracaklardı. 15 Mayıs 1943 tarihli askeri adalet için genel talimatlarında Heygendorff, "Müslüman birlikler"deki "bütün zor ceza hukuku davaları için" herhangi bir hükme varılmadan önce "molla"ya danışılması gerektiğini önerdi.¹¹⁹ Savaştan sonra, imamların önerdiği cezanın Alman subayların vermeyi düşündükleri cezadan genellikle daha ağır olduğunu anlattı.¹²⁰ Pratikte sahra imamları savcı ve arabulucu gibi davrandı; Alman komutana gidip, birliklerinde suç işleyen Müslümanların cezalandırılmasını istedi. Yeni dinsel haklarının farkında olan Müslüman askerler, bazen cezadan kurtulmak için dinsel gerekçelerden yararlanmaya çalıştı. Örneğin Mayıs 1943'te maaş cüzdanında tahrifat yapan Müslüman bir lejyonier, ma-

¹¹⁷ Reşid'den Olzscha'ya, 31 Temmuz 1944, Fürstenberg, BAB, NS 31/45.

¹¹⁸ Reşid, Rapor ("Bericht über die Entwicklung des osttürkischen Waffen-Verbandes der SS von Warschau bis Überlauf Alimow und über die aus dieser sich ergebenden Folgerungen"), tarihsiz (Aralık 1944), BAB, NS 31/44 (ayrıca BAB, NS 31/29).

¹¹⁹ Heygendorff, Talimatlar ("Strafrechtsfälle"), 15 Mayıs 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

¹²⁰ Heygendorff, Rapor ("Turkvölkische und kaukasische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege"), Ekim 1949, Uelzen, IfZ, ZS 407.

sum olduğuna Kuran ve bayrak üzerine yemin etti.¹²¹ Daha sonra suçu kanıtlanınca, Heygendorff “lejyonier sırf yalan beyanlarını gerekçelendirmek için bir Müslümanın en kutsal simgelerini istismar etmekte beis görmedi,” diye öfkeleni. Başka bir olayda, bir katil kan davası geleneklerine işaret ederek eylemini meşrulaştırdı. Birliğinin imamına danışılınca, iddiayı kaba bir bahane diye ciddiye almadı. Bu vakalar, her olayda imama danışmalarını sağlamak için Doğu Birliklerinin Alman personeline açıklandı. Bununla birlikte, askeri yargının denetimi, çoğu kez İslami temelde yargıyı kabul etmek istemeyen Almanların elinde kaldı. Bir olayda, homoseksüelliği ve hayvanlarla cinsel ilişkiyi yasaklayan “175 St.G.B” yasasını ihlal ederken yakaladığı Türk bir askeri idam eden Müslüman bir subay (rapora göre yalnızca bir kişi kurşuna dizildiğine göre, olasılıkla yalnızca hayvanlarla cinsel ilişki suçu söz konusuydu), “Müslüman inancın ve örfi hukukun” bu cezayı gerekli kıldığını iddia etti.¹²² Almanlar tabur imamına danıştı; o da ölüm cezasını doğru buldu. Yine de Wehrmacht askeri yargı yönetimi (*Heeresfeldjustizabteilung*) bu kararı kabul etmedi; çünkü subay, onların gözünde, kafasına göre hareket etmişti. Wehrmacht gibi, SS de İslami yargı ile Alman askeri yargısını birleştirme girişimlerinde bulundu. Mayıs 1944’te Fürst, Doğulu Türk SS Kolordusunun Müslüman askerlerinin “en azından resmi olarak” kendi yargıçlarınca –“İslama uygun yargılamayla”– yargılanmasını emretti.¹²³ Hançer’de Sauberzweig o kadar ileri gitmedi. Yalnızca imamların Müslüman suçlularla konuşmalarını, onları “ahlaken ve etik olarak etkileme”lerini emretti.¹²⁴

¹²¹ Heygendorff, Talimatlar (“Behandlung der Legionäre”), 15 Ağustos 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

¹²² Heygendorff, Talimatlar (“Behandlung der Legionäre”), 15 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

¹²³ Fürst, Rapor (“Osttürkisches SS- Korps”), 12 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹²⁴ Sauberzweig, Emir (“Stellung der Imame innerhalb der Division”), 8 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

Aylar içinde imamlar birliklerde denetimin ana direkleri haline geldi. İmam Malkoç, 1943 sonbaharında Villefranche ayaklanmasının bastırılmasında, Müslüman askerleri isyanın önderlerinin aleyhine dönmeye ikna ederek merkezi bir rol oynadı.¹²⁵ Aynı şekilde, Doğulu Türk SS Kolordusunun baş imamı Nureddin Namangani, Aralık 1944'teki ayaklanmadan sonra Alimov âsilerini Almanlar için sorguladı.¹²⁶ İsyandan sonra Reşid "mollalardan ve özellikle baş molla-dan etkilenen" birliğin yeniden istikrara kavuştuğunu rapor etti.¹²⁷ SS, birliklerde denetim ve gözetim için de imamları kullanmaya çalıştı. Hançer'de tümen imamı Sauberzweig'e sık sık rapor gönderip, birliklerde, imamlar arasında ve sivil ahalide morallerin nasıl olduğun konusunda bilgi vermek zorundaydı.¹²⁸ Örneğin 1944 yazında Hançer'in tümen imamı, Mostar bölgesinde savaşıyan Müslüman SS askerlerinin tutumunu göstermek için bir birlik imamından gelen iki mektubu iletti.¹²⁹ Aynı şekilde, en azından 1944 baharından itibaren Hançer'in her birlik imamının, Alman komutanlığa aylık rapor vermesi gerekiyordu.¹³⁰

¹²⁵ Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 86–94; Grmek ve Lambrichs, *Les Révoltés de Villefranche*, 177–195.

¹²⁶ Namangan'nın Soruşturma Raporu, 10 Ocak 1945, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44).

¹²⁷ Reşid, Rapor ("Bericht über die Entwicklung des osttürkischen Waffen-Verbandes der SS von Warschau bis Überlauf Alimow und über die aus dieser sich ergebenden Folgerungen"), tarihsiz (Aralık 1944), BAB, NS 31/44 (ayrıca BAB, NS 31/29).

¹²⁸ Örneğin bkz. tümen imamının, Bosnalı sivillerden aldığı iki mektupla birlikte gelen bir raporu: Sauberzweig'den Berger'e, 30 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Salihbegovic, Rapor ("Bericht zur Lage"), 25 Eylül 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Müslüman sivillerin iletilmiş iki mektubu, Meçhul'den Muhasilović'e, tarihsiz (1943 sonbaharı), yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Meçhul'den Kadia'ya, tarihsiz (1943 sonbaharı), yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹²⁹ Masiç'ten (imam) Muhasilović'e, 20 Mayıs 1944, Ilijaš, BA-MA, RS 3-7/16; Masiç'ten Muhasilović'e, 16 Haziran 1944, Ilijaš, BA-MA, RS 3-7/16.

¹³⁰ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat ("Dienst-anweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]"),

Herhalde askeri imamların en önemli görevi propagandayı yaymaktı. “Mollalardan,” saflarda bir Alman-Müslüman ittifakının tanıtılmasına önayak olmaları beklenirdi. Heygendorff Alman subaylarına, adamakıllı davranılırsa mollaların “lejyonerlerimizin eğitiminde en iyi dayanak” olacaklarından “kuşku yok” dedi.¹³¹ Rosenberg, “Müslüman din adamları”nın birliklerde anti-Bolşevik propagandanın yayıcıları olarak oynayacak bir rolleri olduğunu vurguladı.¹³² 162. Piyade Tümeninin hareket karargâhının Mayıs 1943’te bütün lejyon ve tabur mollalarına gönderdiği program niteliğinde bir beyannamede molla Cumabaev şunu vurguladı: “Savaşta gençlerimize refakat etmemiz, düşmanı yenme çabalarını alkışlamamız, askeri eğitime aşına olmamız ve her durumda cesur olduğumuzu kanıtlamamız gerekir.”¹³³

SS Müslüman acemi erleri siyasal askerlere dönüştürmeye çalışırken, birliklerde propagandacı olarak imamlardan özellikle yararlandı. 19 Mayıs 1943’te Berger, “Müslüman SS Tümeninin İdeolojik-Manevi Eğitimi” konusunda, Hançer’in sahra imamlarını siyasal-dinsel propagandanın en önemli aktarıcıları olarak tanımlayan genel bir kararname çıkardı.¹³⁴ Kararname imamların birliklerde başlıca propagandacı gibi hareket edeceklerini açıkça belirtmekte ve pro-

15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; ayrıca bkz. 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Yapı Planı, 2 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Wangemann, Rapor (“Auszüge aus den Div.- Tagesbefehlen”), 1 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹³¹ Heygendorff, Talimatlar (“Behandlung der Legionäre”), 15 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62; aynı şekilde, Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

¹³² Rosenberg’den Hitler’e, 26 Mayıs 1943, Berlin, BAB, R 6/634.

¹³³ Cumabaev, Talimatlar (“An die Legions- und Bataillonsmullahs”), 5 Mayıs 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/19.

¹³⁴ Berger (Schulte), Kararname (“Weltanschaulich geistige Erziehung der muselmanischen SS- Division”), 19 Mayıs 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

pagandanın amaçlarının mahiyetinin ayrıntılı bir çerçevesini vermekteydi. Propaganda, Almanların ve Müslümanların “Yahudilik,” “İngiliz-Amerikancılık,” “Komünizm,” “Farmasonluk” ve “Katoliklik (Vatikan)” olarak tanımlanan sözde “ortak düşmanlar”ını vurgulayacaktı. Programda Berger, bir *völkisch* perspektifinden İslam ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki ilişkiyle ilgili düşüncelerini de açıkladı: “Niyet, İslam ile Nasyonal Sosyalizmin bir sentezini bulmak ya da Müslümanlara Nasyonal Sosyalizmi dayatmak değildir.” Aksine, Berger’in talimatına göre, Nasyonal Sosyalizm “sahiden *völkisch* Alman dünya görüşü” olarak, İslam da “sahiden *völkisch* Arap dünya görüşü” olarak görülmeliydi. Balkanlar’ın Müslümanları “*völkisch*-ırksal olarak” Germen dünyanın parçası olurken, ideolojik olarak Arap dünyasının parçası olacaktı: “Bir Müslüman SS tümeninin konuşlanmasıyla, ilk kez İslam ile Nasyonal Sosyalizm arasında ya da daha doğrusu Arap ile Germen dünya arasında açık, dürüst temelde bir bağlantı kurulabilir; çünkü bu tümen, kan ve ırk bakımından Kuzeyden etkilenir; ideoloji bakımından Doğudan etkilenir.”¹³⁵

Hançer imamlarının propaganda çalışması, özel bir siyasal ve ideolojik eğitim bürosu tarafından düzenlendi. Bu büro Hançer’in eski bir öğretmen olan siyasal subayı Heinrich Gaese’in ve tümen Balkanlar’a döndükten sonra Mecklenburglu bir papaz olan Ekkehard Wangemann’ın komutası altındaydı. İslam da dahil, bütün kültürel ve siyasal konularla ilgilendi.¹³⁶ Bir parti emektarı olan Wangemann işini özellikle ciddiye aldı. 8 Nisanda tümenin bütün imamlarını ve komutanlarını Brcko ulu camiine bitişik bir okula çağırırdı.¹³⁷ Onlara yaptığı konuşmada Wangemann, birliğin propagandasında İslamın oynadığı merkezi rol konusunda hiçbir

¹³⁵ A.g.e.

¹³⁶ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Yapı Planı, 2 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹³⁷ Sauberzweig, Emir, 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

kuşkuya yer bırakmadı.¹³⁸ “Nasyonal Sosyalizmin ve İslamın siyasal çıkarlarının büyük ölçüde aynı noktada birleştiği ve üstelik ideolojik temellerin de belli noktalarda aynı temele dayandığı anlaşılmıştır.” Tümen Balkanlar’da yalnızca askeri bir birimden ibaret değildi; “daha yüksek bir siyasal amacı, Avrupa’dan İslam dünyasına [*Weltislam*] bir köprü kurma amacı” vardı. Her imama bu yüksek amaç ayrıntısıyla öğretilmişti. Wangemann’a göre, “askerleri iyi Müslüman haline getirme” çabalarında imamların Alman subaylar tarafından desteklenmesi kesinlikle zorunluydu. Aynı şekilde Hançer’in 1944 tarihli “İmamlara Hizmet Talimatı” da imamlara “Nasyonal Sosyalizm ve İslam ideolojik temelleri bakımından yakındır,” diye öğretmekteydi.¹³⁹ “Üstelik düşmanları aynıdır. Eğitimin amacı, bu nedenle, ikisi için aynıdır. Daha iyi bir Avrupa düzeni için yaşamını tehlikeye atmaya istekli kararlı ve coşkulu savaşçı.” İmamın askeri değeri, “birliklerin fiziksel ve zihinsel sağlığına, dolayısıyla askeri etkinliğine ve savaşma gücüne” katkısında yatar. Kısaca: “İmam, İslamın tümendeki bekçisidir. Tümen mensuplarının gelişip iyi SS adamı ve askeri olmalarını desteklemede dinin gücünü akla getirmeli ve açığa çıkarmalıdır.” Cuma namazından sonra imamlar, askerlere siyasal telkinde bulunacaktı.¹⁴⁰ Haftalık siyasal dersler de verdiler; dersler genellikle sabah erken yapılır ve yalnızca dinsel konular değil, günlük siyasal ve askeri durum da yorumlanırdı. Dahası, mola sırasında, ordugâhta ve muharebe sırasında, sahada askerlerle

¹³⁸ Wangemann, Konuşma (“Dienstbesprechung der Kommandeure und Imame am 8.4.1944 in Brčko”), 8 Nisan 1944, Brčko, BAB, NS 19/2601.

¹³⁹ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstsanweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁴⁰ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Yapı Planı, 2 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstsanweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

ilişkiye girerken sürekli propaganda yapacaklardı: “Bu nedenle imam muharebede birlikleri takip etmeli ve şahsen adanmışlığıyla çarpıcı bir özendirici olmalıdır.”¹⁴¹ Hançer komutanlığı imamların propaganda faaliyetlerini sıkı sıkıya kontrol etti. Birimerdeki manevi çalışmaları tümen imamı tarafından denetlenirken, birliklerdeki propaganda çalışmaları da Sauberzweig ve Gaese, daha sonra ideolojik konularda imamlara sürekli talimat veren Wangemann tarafından denetlendi.¹⁴² Pratikte imamlar, durmadan dinsel vesileleri kullanıp siyasal mesaj verdi. Örneğin 1943’te Neuhammer eğitim alanındaki Ramazan Bayramı kutlamalarında, tümen imamı Muhasiloviç, din ile siyaseti sıkı sıkıya ören bir konuşma yaptı. “Bütün dünyanın Müslümanları ölümüne korkunç bir mücadelenin içine girmiştir,” iddiasında bulunup, tümenin misyonunu daha geniş, pan-İslami bir bağlama yerleştirdi.¹⁴³ Alışılmış çatallaşmayı tekrarlayan ve kutsal kitaba atıfta bulunan Muhasiloviç, bütün dünyanın iki kampa bölündüğünü ilan etti:

Biri Yahudilerin önderliği altındadır; Kuran’da onlarla ilgili Allah şöyle der: Onlar Allah’ın düşmanlarıdır ve sizin düşmanlarınızdır. İmana karşı, Allah’a karşı, ahlaka ve adil bir düzene karşı savaşanlar İngilizlerdir, Amerikalılardır ve Bolşeviklerdir. Diğer tarafta, Allah, iman, ahlak, daha adil ve daha iyi bir dünya düzeni için, Allah’ın bütün insanlar için yarattığı bütün

¹⁴¹ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstanweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁴² 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Yapı Planı, 2 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Sauberzweig, Emir (“Stellung der Imame innerhalb der Division”), 8 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstanweisung für Imame der 13. SS- Freiwilligen b.h. Geb. Div. [Kroatien]”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁴³ M. N., “Eine Gemeinschaft auf Gedeih und Verderb.”

malların daha adil bir paylaşımı için savaşıyan Adolf Hitler'in önderliği altında Nasyonal Sosyalist Almanya ve müttefikleri duruyor.

İmam ardından askerlere, Balkanlar'da geride kalan ailelerinin katlandığı sefaleti hatırlattı ve anayurtlarını kurtarma çağrısında bulundu. "O zaman bayramımızın huzur içinde kutlayacağız; çünkü Allah'ın bize gösterdiği yolda gidiyor ve çalışıyoruz."¹⁴⁴

Doğrudan İslami propagandaya girişmeye çalışmaları durumunda dinsel sahicilikten yoksunluğun bir engel haline gelebileceğinin farkında olan Almanlar, birimlerde propagandanın taşıyıcıları olarak imamları kullanmak istediler. Birçok Wehrmacht talimatı, Almanları dinsel propagandaya bulaşmamaları konusunda uyardı. 1943 yazında bir bildiri Alman subayları, "bununla birlikte dinsel propagandaya kalkışma yanlışına düşmeyin," diye uyarıp, bunun imamların görevi olduğunu vurguladı.¹⁴⁵ Birkaç ay sonra, başka bir talimat pusulası, "bizim taraftan dinsel propaganda olmaz," diyerek, bu işin "mollalara" bırakılması gerektiğini vurguladı.¹⁴⁶ Alman subaylara imamları desteklemeleri, saygınlıklarını ve nüfuzlarını güçlendirmeleri tavsiye edildi. Aynı zamanda Wehrmacht komutanlığı şunu da vurguladı: "Lejyonerler onları dini lider olarak kabul etmelidir." Gerçekten de sıra imamların otoritesine gelince Almanlar dikkatliydi. Bir Kuzey Kafkasya taburunda, komutan tabur imamının değiştirilmesini isteyip şu

¹⁴⁴ A.g.e.

¹⁴⁵ Heygendorff, Talimatlar ("Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre"), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62; aynı zamanda, Niedermayer, Emir ("Grundlegender Befehl über die Aufstellung von Turk-Btl'nen"), Ek 8 ("Die Turk-Völker und ihre Behandlung"), 4 Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/79 (ayrıca BA-MA, RH 26- 162/16); Niedermayer, Emir ("Grundlegender Befehl über die geistige Betreuung der 162. (Turk) Inf. Div."), 15 Haziran 1943, yer belirsiz, MA, RH 26- 162/20.

¹⁴⁶ Heygendorff, Talimatlar ("Behandlung der Legionäre"), 15 Eylül 1943, tarihsiz, BA-MA, RH 58/62.

açıklamada bulundu: “Dinsel yaşamın İslami toplumlarda oynadığı önemli rol göz önünde tutulursa, lejyonerler arasında hiçbir otoritesi olmadığı için uygunsuz”du.¹⁴⁷ Hançer’de Wangemann, tümen imamı Muhasiloviç’in değiştirilmesini bile istedi. Muhasiloviç’in iyi bir hatip olduğunu kabul etmesine rağmen, “imamların lideri olarak tamamen başarısız” olmasından yakındı.¹⁴⁸ Bir şey olmadı ve birkaç ay sonra Muhasiloviç firar etti ve yerine Malkoç getirildi.¹⁴⁹

Savaşın son aylarında firar eden tek imam Muhasiloviç değildi. Doğu Lejyonundan bir komutan, Hans-Fünther Seraphim, savaşın sonuna doğru birliği (162. Piyade Tümenin bir parçası) İtalya’da konuşlandığı sırada tek firarın bir mollanın kaçıışı olduğunu rapor etti.¹⁵⁰ İtalya’da savaşan bir piyade alayının tabur imamı, hayır için verilen bütün bağışları da yanına alarak kaçtı ve iddiaya göre, San Marino’ya yerleşip “bir bar açtı.” Eğer hikâye doğruysa ve bunu anlatan Wehrmacht subayının alaycı bir uydurması değilse, bu en büyük günahlardan biriydi. Ne var ki, savaşın seyri içinde askeri mollalarla ilgili çok az eleştirel rapor vardı. Genel olarak, yararlılıklarına ikna olmuş görünen Almanların taleplerini karşıladıkları anlaşılıyor. İmamların istihdamından birkaç ay sonra, bir propaganda subayı, “Bolşevizmin özellikle başa çıkılmaz düşmanı” olduklarını kanıtladıklarını rapor etti.¹⁵¹ Bir yıl sonra, Doğu Lejyonlarının Wehrmacht subaylarına hitaben yazılan bir talimat pusulası, mollaların ken-

¹⁴⁷ Wehrmacht, Rapor (“Beurteilung des Nordkaukasus Batl. 801”), 13 Kasım 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/110.

¹⁴⁸ Wangemann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁴⁹ Lepre, *Himmler’s Bosnian Division*, 266–267.

¹⁵⁰ Seraphim, Rapor (“Kaukasische und turkvölkische Freiwillige im deutschen Heer”), 1948, Nuremberg, MA, MSG 2/18298.

¹⁵¹ Hoffmann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abteilung Ic/A.O. der 162. Inf. Division: 15. Mai 1942 bis 1. Oktober 1942”), 20 Ekim 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/19; Hoffmann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abteilung Ic/A.O. der 162. Inf. Division: 1. Oktober 1942 bis 31. März 1943”), 20 Nisan 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26- 162/19.

dilerinden istenmemesine rağmen, düzenli olarak çatışmaya katıldıklarını ve “ellerinde silahlarıyla” birliklerine “parıldayan bir örnek” olduklarını vurguladı.¹⁵²

İmam Okulları

Alman birliklerindeki mollaların çok azı savaştan önce imam olarak çalışmıştı. Özellikle Sovyetler Birliği'nden gelenlerin, Moskova'nın dinsel yaşam üzerindeki kısıtlamaları nedeniyle, çok az teolojik eğitimi vardı. Büyük çoğunluğu, dinsel ritüele ve öğretiye kabaca aşina olan saygın bireylerdi. Sözde imam kursları ve molla okulları, askeri imamlara bir tür dinsel eğitim verecekti.¹⁵³ Bununla birlikte, imamlar arasında en yüksek ideolojik güvenilirliği sağlama ihtiyacı daha önemliydi; çünkü önemli düşünce dağıtıcısı ve propagandacı olarak çalışacaklardı. Bütün bu kurslarda askeri imamlar, Berlin'in siyasal amaçlarının renklendirdiği özel bir dinsel yoruma ve eninde sonunda Nazi ideolojisine göre eğitildi. Bu İslami eğitimin Alman bir kurumsal çerçeve içinde örgütlenmesi, hatta bazen Alman öğretmenler tarafından yönetilmesi, dinsel bilgi, temsil ve yorum konularında gayrimüslimlere önemli yetki verilmesi dikkate değerdir.

¹⁵² Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

¹⁵³ Göttingen'deki Wehrmacht kursları konusunda bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 139–142; Peter Heine, “Die Imam- Kurse der deutschen Wehrmacht im Jahre 1944,” Höpp (ed.), *Fremde Erfahrungen*, 229–238 içinde; Hanisch, *Exegeten*, 162–163. Babelsberg ve Guben'deki SS kursları konusunda bkz., Heine, “Mullah- Kurse,” Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 71–77 ve 185–186. Dresden'deki SS kursları konusunda bkz. Brentjes, “Die ‘Arbeitsgemeinschaft Turkestan im Rahmen der DMG,’” 157–158; Peter Heine, “Die Mullah- Kurse der Waffen- SS,” Höpp ve Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze*, 181–188 içinde; Pieter Sjoerd van Koningsveld, “The Training of Imams by the Third Reich,” Willem B. Drees ve Pieter Sjoerd van Koningsveld (ed.), *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century* (Leiden, 2008), 333–347 içinde.

İmamları eğitmek için bir okul kurma düşüncesi –başlangıçta Müslüman Kızıl Ordu askerlerini kazanmak için esir kamplarında çalıştırmak niyetiyle– 1941 sonbaharından itibaren dolaşımdaydı.¹⁵⁴ Haziran 1944’te Wehrmacht bu eğitimi, Göttingen’de bir kışlada verilen molla kursları (*Mullahlehrgange*) biçiminde kurumsallaştırdı. Bu kursları, Münih Üniversitesine yeni profesör atanan ve savaştan sonra Almanya’nın önde gelen İslam araştırmaları uzmanı olan parti üyesi genç ve ihtirashlı Oryantalist Bertold Spuler örgütledi.¹⁵⁵ Spuler İslam tarihi ve pratiği konusunda sağlam bir bilgiye sahip olmasına, katılımcıların değişik dillerini bilmesine ve Kuran’ı Arapça okuyabilmesine rağmen, bir gayrimüslimin dinsel otorite gibi davranması ve iman konusunda Müslümanlara ders vermesi itiraza neden oldu.¹⁵⁶ Ama Spuler, kursların resmi müfettişi görevini üstlenen Türkistan Lejyonu baş imamı Molla İnoyatev’e danıştı ve çok geçmeden Ostland müftüsü Yakub Şinkieviç tarafından

¹⁵⁴ Bräutigam, İç Not (“Politische Richtlinien hinsichtlich Turkestan”), 25 Kasım 1941, Berlin, BAB, R 6/247.

¹⁵⁵ Spuler konusunda bkz. Heribert Busse, “Bertold Spuler (1911–1990),” *Der Islam* 67, 2 (1990), 199–205; Werner Ende, “Bertold Spuler,” Hans Günter Hockerts (ed.), *Neue deutsche Biographie*, cilt 24 (Berlin, 2010), 769–770 içinde; Werner Ende, Bert Fragner ve Dagmar Riedel, “Spuler, Bertold,” *Encyclopaedia Iranica* (2010) içinde, online; Ellinger, *Deutsche Orientalistik*, her yerde, özellikle 37, 254–256 ve 531. Savaş sırasında Spuler’in yayınladığı *Idel-Ural*, “Die Wolga- Tataren und Baschkiren unter russischer Herrschaft,” ve “Die Lage der Muslime in Rußland seit 1942,” yalnızca bölgenin tarihinde İslamın siyasal rolünü değil, İslama yönelik çağdaş Sovyet politikalarını da ele alır; savaştan önce, olasılıkla Schmitz’in *All-Islam*’ına yanıt olarak, “Statt ‘All- Islam’: Volkstumsge danken im arabischen Orient” başlıklı makaleyi yazdı, *Orient- Nachrichten* 5 (1939), 193–195.

¹⁵⁶ Dresden’de SS molla okulunun kurulmasıyla ilgilenen Alman Oryantalist Richard Hartmann, Göttingen’de derslerin gayrimüslim bir öğretmen tarafından verilmesine eleştirdi, bkz. Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54. Raporun bir kısmı, Drees ve Koningsveld, *Study of Religion*, 348–368 içinde yayınlandı. Spuler, beşinci kursla ilgili raporda bu eleştiriye karşılık verdi, bkz. Spuler, Rapor (“5. Mulla- Lehrgang”), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA–MA, MSG 2/18298.

da desteklendi.¹⁵⁷ Şinkieviç, temmuzun başında Kızıl Ordu askerlerince işgal edilmeden önce Vilnius'daki evinden kaçmış ve ağustosun sonunda Göttingen'e gelmişti. İslam teolojisi konusunda tanınan bir otoriteydi. Ortaçağ İslam edebiyatı üzerine doktora tezi, kendi alanında bir klasik oldu.¹⁵⁸ Daha önemlisi Şinkieviç iki savaş arası dönemde Polonya'da imamların eğitimi için kurslar açtığı için, dinsel eğitim düzenleme deneyimi vardı.¹⁵⁹

1944'ün sonuna gelindiğinde Spuler Göttingen'de her birine otuz ila kırk Müslümanın katıldığı altı molla eğitim kursu örgütlemişti. Kursların süresi iki haftayı geçmiyordu.¹⁶⁰ Spuler Göttingen'deki faaliyetleri konusunda Doğu Birlikleri komutanlığına sayısız rapor yazdı ve bu raporlar, kursların ayrıntılı bir resmini çizer. Başlangıçtan itibaren Spuler örgencilerinin dinsel talepleriyle ilgilendi. İlk kurs başlamadan önce ordu komutanlığına gönderdiği genel bir muhtırada, Müslümanların dinsel pratiklerine saygı tavsiyesinde bulundu.¹⁶¹ Ders programlarına dinsel ritüeller ve tatiller dahil edilmeliydi. Cuma

¹⁵⁷ Spuler, Rapor ("Die Freiwilligen- Einheiten"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz (Göttingen), BA-MA, MSG 2/18284; Spuler, "Muslime in Rußland," 298.

¹⁵⁸ Şinkieviç'in doktora tezi Almanca yayınlandı, bkz. Jakob Schinkewitsch, "Rabyüzis Syntax," *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin* 29 (1926), 130-172; 30 (1927), 1-57 içinde. Robert Dankoff'a göre, tez bir "Türkoloji klasiği" oldu: "Rabghuzi's Stories of the Prophets," *Journal of the American Oriental Society* 117, 1 (1997), 115-126, 115.

¹⁵⁹ A. Bohdanowicz, "Cultural Movements of Muslims in Poland," 375-376; L. Bohdanowicz, "The Muslims in Poland," 175; Norris, *Islam in the Baltic*, 79; Cwiklinski, "Between National and Religious Solidarities," 77.

¹⁶⁰ Spuler başlangıçta kursları "dört haftadan az" sürmemesini önermişti, bkz. Spuler, Rapor ("Mullakurse"), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. İlk kurs yalnızca iki hafta sürdü ve Spuler yine üç dört haftalık bir uzatma istedi, bkz. Spuler, Rapor ("1. Mulla- Lehrgang"), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Öyle görünüyor ki, ordu komutanlığı uzatmayı vermemiş.

¹⁶¹ Spuler, Rapor ("Mullakurse"), 11 Nisan 1944, Göttingen BA-MA, MSG 2/18298.

günleri ders olmamalı, cuma namazları örgütlenmeliydi. Namaz için seccade temin edilmeliydi. Alman personelin namazları izlememesini ısrarla belirtti. “Bir insanın ibadeti gösteri değildir!” Yiyecekler İslami kurallara göre ve ideal olan Müslüman bir aşçı tarafından hazırlanmalıydı. Gerçekten de kurslar başlayınca, Wehrmacht domuz eti göndermedi ve yemekleri Türkistanlı bir aşçı İslami kurallara uygun hazırladı.¹⁶² Üçüncü kurs Ramazan ayıyla çakışınca, Spuler bunu hesaba katıp, yaz sıcağıyla birleşen orucun öğrencilerin yoğunlaşma yeteneği üzerinde olumsuz etki yaratacağını kabul etti.¹⁶³

Göttingen’de öğrenci çeşitliliği vardı. İkinci kursta Spuler, çocukken bir medresede din eğitimi almış ve bütün Kuran’ı ezberlemiş bir Müslümandan çok etkilendi.¹⁶⁴ Ama genel olarak öğrencilerin teolojik konularda ve İslam tarihi hakkında fazla bilgisi yoktu. Spuler’e göre, kursların resmi eğitsel amacı teolojinin temel ilkelerini öğretmek ve müstakbel askeri imamları bazı temel ritüellerle tanıştırmaktı.¹⁶⁵ Kursların ilk bölümünde Spuler, Kuran öğretti ve en önemli bazı pasajlarını tartıştı. Peygamber’in yaşamı, İslam tarihinin genel boyutları, Türki halkların tarihi ve en önemlisi savaşta İslamın siyasi rolü üzerine dersler verdi. Günlük Kuran okumaları ve kıraat da programın bir parçasıydı. Spuler, yalnızca katı bir İslam yorumunun askeri imamlara uygun olacağına inanıyordu: “Ortodoks... İslam (herhangi bir modern eleştiriden yoksun)

¹⁶² Spuler, Rapor (“1. Mulla- Lehrgang”), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor (“2. Mulla- Lehrgang”), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁶³ Spuler, Rapor (“3. Mulla- Lehrgang”), 4 Eylül 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁶⁴ Spuler, Rapor (“2. Mulla- Lehrgang”), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Ayrıca beşinci kursta Spuler, bazı öğrencilerin medreselerde okumuş ya da özel Kuran dersi almış olduğunu fark etti, bkz. Spuler, Rapor (“5. Mulla- Lehrgang”), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁶⁵ Spuler, Rapor (“Mullakurse”), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor (“1. Mulla- Lehrgang”), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

kavrayışının temel olması, hiçbir açıklamayı gerektirmez.”¹⁶⁶ Derslerin ikinci bölümünde pratik konular öğretildi. Öğrenciler namaz kaldırmayı, cenaze kaldırmayı ve yılın bayramlarını düzenlemeyi öğrenirdi.¹⁶⁷ Spuler, derslerin bu bölümünü yönetmesi için “güvenilir bir Müslüman din adamı” çalıştırmak istedi.¹⁶⁸ Başlangıçta Türkistan Lejyonunun baş imamı İnoyatev işi üstlenecekti, ama ilk kurs için Göttingen’e gelemedi.¹⁶⁹ Üçüncü kurs sırasında Şinkieviç sonunda gelip, derslerin pratik bölümünü üstlendi. Çok dil bilen ve Alman çıkarlarını iyi anlayan bir kozmopolit olan Şinkieviç, Spuler üzerinde “çok iyi bir izlenim” bıraktı.¹⁷⁰ İnoyatev yalnızca bir kez katıldı; ikinci kursun öğrencilerine, Stalin’e karşı savaşta ve Bolşevizmin imhasında sahra imamlarının rolü üzerine misafir öğretmen olarak ders verdi.¹⁷¹ Spuler’in müfredatı, kursların temel direklerinden birinin müstakbel imamların ideolojik ve siyasal eğitimi olduğu gerçeğini pek gizlemiyordu. Bireysel askerlerle teolojik tartışmalar yürütmeleri, sapkınların saldırılarına karşı lejyonu savunmaları ve askerleri Almanların yanında savaşmaya teşvik etmeleri öğretiliyordu.¹⁷² Kursların temel amacı, mollaları Bolşevizmin inançlı düşmanları olarak çıkmaya mo-

¹⁶⁶ Spuler, Rapor (“Mullakurse”), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁶⁷ A.g.e.

¹⁶⁸ A.g.e.

¹⁶⁹ Spuler, Rapor (“1. Mulla- Lehgang”), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁷⁰ Spuler, Rapor (“3. Mulla- Lehgang”), 4 Eylül 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; bu değerlendirme dördüncü ve beşinci kurslarda tekrarlandı, bkz. Spuler, Rapor (“4. Mulla- Lehgang”), 21 Ekim 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor (“5. Mulla- Lehgang”), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁷¹ Spuler, Rapor (“2. Mulla- Lehgang”), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Spuler, “güvenilir Müslümanlar”dan misafir öğretmenler örgütlemeyi planlamıştı, bkz. Spuler, Rapor (“Mullakurse”), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Sonunda İnoyatev’in konuşması, tek misafir öğretmen dersi olarak kaldı.

¹⁷² Spuler, Rapor (“1. Mulla- Lehgang”), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

tive etmek, dinsel otoritelerini ve duruşlarını kullanarak cep-
hede askerleri etkilemekti.

Her kurstan sonra öğrenciler teolojik ve pratik yazılı sı-
navlardan geçmek zorundaydı. Çağdaş bir İslam âliminin
bakış açısından, sorular oldukça basitti ve Doğulu imamlar
arasında dinsel bilginin düşük düzeyi hakkında bir fikir ve-
rir. Sınavın teolojik bölümü, Peygamber'in yaşamı, hicret,
Muhammed'in savaşları ve ölümü, İslamın beş şartı, İslam
hukukunun ana kaynakları, Kuran tefsirleri ve ortaçağ İsl-
lam ilahiyatçısı Gazali'yle ilgili soruları kapsamaktaydı.¹⁷³
Sınavın ikinci bölümü, "Allahsıza hangi yanıtı vermeliyiz?"
gibi ve "mollanın (manevi) silahları"yla ilgili sorulardan
oluşmaktaydı.¹⁷⁴ Spuler'in ilk muhtırasında önerdiğine
göre, mezun olan mollalara, dinsel otoritelerini gösteren
özel bir nişan verilecekti.¹⁷⁵ Altın ya da gümüş ay-yıldızı
tasvir eden bir amblem önermişti. Spuler, "Müslümanların
zihniyeti"ne çekici gelecek özel madalyaların verilmesine
de bekledi.¹⁷⁶ Bu nişanların ve madalyaların yaratılıp yaratıl-
madığı bilinmiyor.

Eğitim dilleri Türkçe ve diğer Türki lehçelerdi, en önem-
lisi Özbekçeydi.¹⁷⁷ Arada bir Tacikçe ve Rusça da ders veri-

¹⁷³ Sorular için bkz. Spuler, Rapor ("2. Mulla- Lehgang"), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("3. Mulla- Lehgang"), 4 Eylül 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("4. Mulla- Lehgang"), 21 Ekim 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("5. Mulla- Lehgang"), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Üçüncü kursta, okuma yazma bilmeyen iki Azerbaycanlı öğrenciye sözlü sınav yapıldı.

¹⁷⁴ Spuler, Rapor ("2. Mulla- Lehgang"), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁷⁵ Spuler, Rapor ("Mullakurse"), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁷⁶ A.g.e.

¹⁷⁷ Spuler, Rapor ("1. Mulla- Lehgang"), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("2. Mulla- Lehgang"), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("5. Mulla- Lehgang"), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("6. Mulla- Lehgang"), 20 Aralık 1944, Göttingen, BA-MA, MSG

lirdi. Spuler bazen doğaçlama yapmak zorundaydı. Örneğin beşinci kursta dersler, iki Avar öğrenci için Rusçadan Avarcaya çevrildi.¹⁷⁸ Spuler dinsel literatürde de bazı güçlüklerle karşılaştı. Kuran'ın Arapçası vardı; Spuler defalarca çevrilmesini istemesine rağmen, özet biçiminde bile Rusçası ya da Türkçesi yoktu.¹⁷⁹ Wehrmacht'ın Berlin'deki İslam Merkez Enstitüsünden Kuran'ın çevrilmiş kopyalarını edinme girişimleri başarısız oldu.¹⁸⁰ Sonunda Spuler, Kuran'ın bazı bölümlerini öğrencileri için Arapçadan Türkçeye çevirdi.¹⁸¹ Çok az sayıda imam, büyük bölümü Kafkasya'dan gelen öğrenciler, bir miktar Arapça biliyordu.

Hem Sünnilerin hem Şiilerin aynı derslere katılması, Spuler'in kurslarının başlıca sorunuuydu. Sünni Türkistanlıların ve Şii Azerbaycanlıların katıldığı ilk ders, Spuler'e göre, iki taraf arasındaki sürtüşmeyi ortaya çıkarmıştı.¹⁸² "Mezhep ayrılığının ulusal ayrılıktan daha güçlü olduğunu" ve iki Sünni Azerbaycanlının, Şii Azerbaycanlılarla değil daha çok Sünni Türkistanlılarla haşır neşir olduğunu gözlemledi.¹⁸³ Üçüncü eğitim döneminde Sünniler ve Şiiler için ortak bir sınıf düzenlemeye yönelik ikinci girişim de başarısız oldu.¹⁸⁴ Spuler, gruplar arasındaki farklılıkların çok köklü olduğunu fark etti. Dogmatik ve dinsel-tarihsel sorunlar,

2/18298.

¹⁷⁸ Spuler, Rapor ("5. Mulla- Lehrgang"), 21 Kasım 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁷⁹ Spuler, Rapor ("Mullakürse"), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298; Spuler, Rapor ("2. Mulla- Lehrgang"), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298. Spuler Göttingen Üniversitesinin kütüphanesinden de yararlandı, bkz. Spuler, Rapor ("1. Mulla- Lehrgang"), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁸⁰ Spuler, Rapor ("2. Mulla- Lehrgang"), 5 Ağustos 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁸¹ Spuler, Rapor ("1. Mulla- Lehrgang"), 19 Haziran 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁸² A.g.e.

¹⁸³ A.g.e.

¹⁸⁴ Spuler, Rapor ("3. Mulla- Lehrgang"), 4 Eylül 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

önemli farklılıkları açığa çıkarmadan ele alınamazdı. Başından itibaren grupları karıştırma konusuna kuşkuyla bakan Spuler, sonunda Sünnilere ve Şiiilere birlikte ders vermenin aleyhine tavsiyede bulundu.¹⁸⁵ “Şii inancın gücü ve dinsel duygunun derinliği”ne ve “Şiiilerin dinsel coşkusu”na imada bulunan Spuler, Wehrmacht komutanlığını, “var olmayan ve Müslümanlar tarafından reddedilen yapay bir birlik propagandası” yapmama konusunda uyardı.¹⁸⁶ Spuler’in eleştirisi, İslam birliğini teşvik etmede fazla çekingen davranmayan SS’e de yönelikti.

SS, sahra imamlarının eğitimi için kendi programlarını oluşturdu. 1943 yazının başında, SS Genel Merkezi, Hançer’in ilk imamları için kısa bir eğitim kursu düzenlemişti. Tümenin propaganda seksiyonunun koordine ettiği imamlar, Berlin’e yakın Babelsberg’de bir villada üç hafta eğitildi. Kursun örgütlenmesine katılan çevirmen Zvonimir Bernwald, müfredatı oluşturmakla görevlendirilen Alman SS subaylarının ilk şaşkınlığını unutmadı.¹⁸⁷ Bütün katılımcılar –Abdullah Muhasiloviç, Hüseyin Cozo ve Halim Malkoç’un da aralarında bulunduğu– savaştan önce sağlam bir ilahiyat eğitim aldıkları için, dinsel öğretim daha az önemli sayıldı –Sovyetler Birliği’nden gelen askeri imamlar için düzenlenen kurslardan büyük bir farklılık.¹⁸⁸ Babelsberg kursunun amacı, daha çok imamlara Nasyonal Sosyalist ideolojiyi öğretmek ve onları motivasyonlu SS subaylarına dönüştürmektir. Bütün katılımcılar Babelsberg’e gelince, Almanlar el-Hüseyini’yi kursun genel gündemini saptamaya gönderdi. Müftü, imamlara yaptığı konuşmada, Nasyonal Sosyalizm ile İslam arasındaki yakın ilişki düşün-

¹⁸⁵ Spuler, Rapor (“Mullakurse”), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁸⁶ Spuler, Rapor (“3. Mulla- Lehrgang”), 4 Eylül 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

¹⁸⁷ Bernwald, *Muslimen in der Waffen-SS*, 47 ve Babelsberg kursu konusunda daha genel olarak, bkz. 46–54 ve 71–84.

¹⁸⁸ A.g.e., 73–84, kurs katılımcılarının kısa biyografilerini verir.

cesini öne çıkardı.¹⁸⁹ Açıklamaları esas olarak, iki ay önce Berger'in "Müslüman SS Tümeninin İdeolojik-Manevi Eğitimi" üzerine kararnamesinde belirtilen noktaları tekrarlardı; ama daha da ileri gidip, Nasyonal Sosyalist düşünceleri İslamla birleştirme yönünde yapılmış en ustaca girişimde bulundu. Müftü, Üçüncü Reich ile Müslüman dünya arasında bir ittifakın temelini oluşturan dört temel alını vurguladı. İlk olarak, tarih boyunca Almanya'nın hiçbir İslam ülkesine saldırmadığını ya da düşmanca davranmadığını ilan etti. Sonra her zaman tekrarlananı üç ortak düşmandan söz etti. İddiasına, göre Almanya "dünya Yahudiliği"ne, "İslamın ırsi düşmanı"na karşı durdu; milyonlarca Müslümanı ezen, Hindistan'da Müslüman yönetimi yıkmış ve Osmanlı halifeliğinin kaldırılmasında büyük bir rol oynamıştı; son olarak "40 milyon Müslümana zorbalık yapan" Bolşevizm, bütün İslam dünyasına doğrudan bir tehdit oluşturmaktaydı. Müftü, daha sonra, iddiaya göre Nazizm ile İslamın paylaştığı özelliklere işaret etti. Nasyonal Sosyalizmin "birçok bakımdan" "İslami dünya görüşü"yle örtüştüğünü ilan etti. Ayrıca İslam ve Nasyonal Sosyalizm liderlik düşüncesine çok değer vermekteydi. Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanlar, bir tek otoritenin, halifenin peşinden gitmişti; Naziler de Führer'in mutlak otoritesinin peşinden gitti. İslam, tıpkı Nasyonal Sosyalizmin Almanlara yaptığı gibi, Müslümanlara "düzen, itaat ve disiplin" dayattı. Her Müslümanın ana görevlerinden biri, İslamın düşmanlarına karşı daimi savaştı; bu savaşta ölmek, ilahi bir onurdu. İlke olarak Müslümanlar öğretileri için her şeyi feda etmeye hazırdı; tıpkı Nasyonal Sosyalistlerin ideolojileri için hazır oldukları gibi. Müftünün açıkladığına göre, Müslümanlar ile Nasyonal Sosyalistlerin topluluk, aile, doğurma, annelik idealleri ile çocukların eğitimine yönelik tutumları ve çalışma etikleri çok benzerdi.

¹⁸⁹ El-Hüseyni, Konuşma (Almanca çeviri), tarihsiz (Temmuz 1943), yer belirsiz (Berlin), PA, R 27327.

Konuşma başından sonuna kadar, araya Kuran'dan ayetler ve erken İslam tarihinden örnekler serpiştirilmiş dinsel bir belagatti. El-Hüseyni, Kuran'ın "bütün Müslümanlar"ı Yahudilere karşı savaşmaya çağırdığını açıkladı ve Peygamber'i öldürmeye kalkışan Hayber Yahudileri meselini hatırlattı. Tek lider idealini desteklemek, İslamı büyük bir güç olarak tasvir etmek ve en önemlisi "İslamın militan ruhunu" kanıtlamak için Kuran'dan ayetler sunuldu. Müftünün öne sürdüğüne göre, Kuran "nihai zafere kadar savaş" çağrısında bulunuyordu. Şöyle bitirdi: "Yaklaşan bu tehdidi def etmek ve dostlarıyla el ele işbirliği yapmak bütün Müslümanların işi ve görevidir. 400 Milyon Müslümanın gerçek dostları Almanlarla sahici işbirliği savaşın seyri üzerinde büyük etki yaratabilir ve her iki taraf için çok avantajlıdır." Bosna'nın Müslüman tümeni, bu ittifaka öncülük etme "kutsal görevini" yerine getirmekteydi.¹⁹⁰ Pratikte, el-Hüseyni'nin konuşmasında ana hatları çizilen temalardan bazalarına, derslerde diğerlerinden daha fazla öncelik verildi; Bernwald'ın daha sonra hatırladığı gibi: Öğretmenler Yahudi-karşıtı ajitasyona giriştikleri, İngiliz-Amerikalıların ve Allahsız komünizmin kötülüklerini tartışıp, Tito'nun partizanlarını İslamın düşmanları olarak tasvir ederken; Farmasonluk ve Katoliklik gibi konular büyük ölçüde göz ardı edildi.¹⁹¹ Son olarak, imamlar bir miktar askeri eğitim de aldı.

Ertesi yıl, Wehrmacht Göttingen'de kursları başlattıktan kısa süre sonra SS de, sahra imamlarının dinsel eğitimini kurumsallaştırdı. 1944'te SS Genel Merkezi dinsel eğitim için iki İslami merkez kurdu. İlki nisanda, Brandenburg'da küçük Guben kasabasında açıldı. Düşünce 1943'ün sonundan beri masadaydı; o zaman Berger, Himmler'in imamların eğitimi için, onları "siyasal bakımdan da uygun biçimde" eğitecek bir enstitü açmasını önermişti.¹⁹² İmam enstitüsü

¹⁹⁰ A.g.e.

¹⁹¹ Bernwald, *Muslimen in der Waffen-SS*, 50–52.

¹⁹² Himmler'den Berger'e, 24 Kasım 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

(*Imamen-Institut*), SS'in devraldığı harap bir otelde kuruldu.¹⁹³ Bina alelacele bir okula dönüştürüldükten sonra SS, 21 Nisan 1944'te Berger, İmam Hüseyin Cozo ve el-Hüseyini'nin katıldığı bir açılış töreni düzenledi. Müftü, Arapça yapılan ve Boşnakçaya çevrilen açılış konuşmasında, "Müslümanlar ile Büyük Alman Reich'i arasındaki ittifakın geleceğini" gördüğü enstitünün kurulmasından duyduğu memnuniyeti ifade etti.¹⁹⁴ İddiasına göre, bu ittifak sıkı sıkıya "ortak çıkarılara ve hedeflere" dayanmaktaydı. Son olarak el-Hüseyini müstakbel imamlara seslendi: "Yükümlülüğünüz, yalnızca yoldaşlarınıza ibadette ve dinsel konularda yol göstermek değil, İslamın Müslümandan istediği ve onu özgür bir yaşama ulaşmak için ölümü küçümseyen cesur bir asker haline getiren ahlaki tutumu güçlendirmektir de." "Görev"leri, diyordu el-Hüseyini, "Müslümanlar ile müttefikleri Büyük Almanya arasındaki ittifakı güçlendirmek ve derinleştirmek"ti. İkinci konuşmayı İmam Cozo yaptı; "bizimle ve bütün Müslümanlar"la "samimi dostluk"larından ötürü Himmler'e ve Berger'e teşekkür etti.¹⁹⁵ Cozo dünyayı dönüştürecek savaşın tarihsel anını vurguladı: "Bu dönüşümde iki büyük güç buluştu, tanıştı ve kardeşleşti: İslami yaşam görüşünün ve Nasyonalist Sosyalist siyasal dünya görüşünün gücü." İmama göre, enstitü "İslami dünya ile Nasyonal Sosyalist Almanya arasındaki dostluğu" güçlendirecekti: "Yeni dünya ve Yeni Düzenin gerçekleşmesi için güçlülere katlanmaya hazırız ve kararlıyız."¹⁹⁶ Dersleri, müftünün kliğinden Arap âlimler ve Cozo'nun etrafındaki Bosnalılar verdi.¹⁹⁷ Dağınık

¹⁹³ Berger'den Himmler'e, 22 Nisan 1944, Berlin, BAB, NS 19/2637.

¹⁹⁴ El-Hüseyini, Konuşma (Almanca çeviri), 21 Nisan 1944, Guben, BAB, NS 19/2637.

¹⁹⁵ Cozo, Konuşma (Almanca çeviri), 21 Nisan 1944, Guben, BAB, NS 19/2637; Guben'de Cozo'nun rolü konusunda bkz. Lepre, *Himmler's Bosnian Division*, 185-186.

¹⁹⁶ Cozo, Konuşma (Almanca çeviri), 21 Nisan 1944, Guben, BAB, NS 19/2637.

¹⁹⁷ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54; daha ay-

düzen eğitimi ve atış talimleri da müfredatın bir parçasıydı. El-Hüseyni daha sonra “Medrese manevi eğitim ile tam askeri eğitimi birleştirmeye inanmaktaydı; bu nedenle her imam eğitilmiş bir savaşçı ve subaydı,” diyordu.¹⁹⁸ Müftü defalarca okulu ziyaret edip ders verdi, öğretmenlerle ve öğrencilerle görüştü.¹⁹⁹ El-Hüseyni’ye göre, Guben’de her biri dört aylık iki devrede elli imam mezun oldu. Savaşın son aylarında SS, Bosnalı imamları mevzilendikleri alanlara yakın yerlerde eğitecekti. 1944 sonbaharının sonunda, tümen dağılmaktayken, Budapeşte yakınlarında Hançer’in altmış imamı için bir eğitim kursu düzenledi.²⁰⁰ SS müftünün 7 Ekim 1944 için planlanan tebdili kıyafet bir gezisini bile örgütledi; ama eldeki belgelerden gerçekleşip gerçekleşmediği belli değil.

SS, Guben enstitüsünü öncelikle Balkan birliklerine imam eğitmek için kurdu. Doğu topraklarından toplanan askerler için, Dresden’de; resmi olarak Olzsha’nın *Arbeitsgemeinschaft Turkestan*’ına bağlı daha büyük ikinci bir kurum kurdu. SS molla okulu (*SS-Mulla Schule*) 26 Kasım 1944’te açıldı. Guben’de olduğu gibi, SS açılış törenini, bir Alman-Müslüman ittifakını kutlamak için kullandı. Bu kez açılış konuşmasını, alışılmış retoriği tekrarlayan Walter Schellenberg yaptı.²⁰¹ Tarihsel birlikteliklere dikkat çekerek, Almanya’nın

rıntılı olarak, *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-‘Umar, 142 ve 149.

¹⁹⁸ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-‘Umar, 142.

¹⁹⁹ A.g.e., 142 ve 149.

²⁰⁰ Hentig, İç Not, 4 Ekim 1944, Berlin, PA, R 100998; Thadden (Dışişleri Bakanlığı), İç Not (“Reise des Grossmufti nach Budapest”), 5 Ekim 1944, Berlin, PA, R 100998; el-Hüseyni’nin ziyareti için Macaristan’da tam yetkili Reich temsilcisi Edmund Veesenmayer’in yaptığı hazırlıklar konusunda bkz. Veesenmayer’den Dışişleri Bakanlığına, 5 Ekim 1944, Budapeşte, PA, R 100998 ve Wagner’den Veesenmayer’e, 6 Ekim 1944, Berlin, PA, R 100998.

²⁰¹ Schellenberg, Konuşma (Taslak) (“Entwurf für Ansprache zur Eröffnung der osttürkischen Mullah-Schule in Dresden am 26. November 1944”), 26 Kasım 1944, BAB, NS 31/60. Schellenberg’in konuşmasının bir özeti, SS Genel Merkezi, İç Not (“Zusammenfassung der Ansprache von SS-Brigadeführer Schellenberg”), 29 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/60 içinde bulunabilir.

İslamla geleneksel bağlarını ve emperyal güçler tarafından sürekli sömürülen Müslüman dünyaya süregelen desteğini vurguladı. SD dış istihbarat başkanı, Almanya'nın I. Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf esir kampında Müslüman esirleri kolladığını dinleyenlere hatırlattı. "II. Dünya Savaşı," diye açıkladı, "Sovyetler Birliği'nde *völkisch* güçler henüz kırılmadığı halde, kültürel ve dinsel geleneklerde gerilemenin tehlikeli ölçüde ilerlediği bir zamanda çıktı." Schellenberg, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halkının Bolşevizme karşı Almanya'yla birlikte savaşma isteğinden memnundu ve İslamı "Doğulu Türklerin ulusal, *völkisch* ve kültürel köksüzleşmesine karşı en önemli set" ve "Bolşevizmin bulaşması"nı önleyen ilaç olarak adlandırdı. Bu bakımdan İslam, Doğulu Türklerin "biyolojik malzeme"sinin "bekçisi" olarak görüldü. Müslümanları, "gelecekle başa çıkabilmek için geçmişin gelenekleri"ni genç kuşağa öğretmeye, "Bolşevik ideolojinin" ve "Rus, ırksal olarak kirli dünya görüşü"nün "payandaları"na karşı koymaya çağırdı. Konuşma, gerçeküstü bir özgüven sergilemekteydi. Aslında, Schellenberg, Doğu topraklarının çok büyük bölümü Kızıl Ordu tarafından geri alındığı bir sırada İslamın Sovyet baskısından kurtuluşunu ilan etti. Bununla birlikte, dinsel bilgi aktarımının ikinci amaç olduğu okulun propagandacı niteliği konusunda gözlemcilerde hiçbir kuşkuyla yer bırakmadı.

Okul, Dresden'in zengin semti Blasewitz'de 2 Lothringer Weg adresinde bir villadaydı. Bina daha önce Yahudi bir ailenindi; Naziler tarafından Yahudileri toplamak için bir *Judenhaus* olarak kullanılmıştı; 1944 Kasımının başında orada "gizemli Müslüman çalışma grubu"nu fark eden ünlü Yahudi günlük yazarı Victor Klemperer defalarca sözünü etmişti.²⁰² Okulu kurmakla görevlendirilen Reiner Olzscha'nın

²⁰² Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten: Tagebücher 1941–1945*, ed. Walter Nowojski (Berlin, 1995), 610 (12 Kasım 1944 tarihli giriş), ev konusunda ayrıca bkz. 230, 354 ve 406; ayrıca bkz. *To the Bitter End: The Diaries of Victor Klemperer 1942–1945*, ed. Martin Chal-

savaştan sonra yazdığı bir rapor, kurumun ayrıntılı bir resmini çizer.²⁰³ Binanın iç mekânı, İslami mimari üsluplarını yansıtacak şekilde tasarlandı. Ana giriş holü, Orta Asya camilerini model alan mozaiklerle ve Kuran'dan ayetlerle süslendi. Benzer şekilde süslü, mihraplı ve halı döşeli bir oda, okulun namaz salonu oldu. SS, kendilerince sahici bir İslami ortam sağlamak için vazo ve resim gibi İslami kültürel nesneler de satın aldı. Berlin'de Pergamon Müzesinin Asya departmanında İslam kültürü ve sanat tarihi uzmanı Kurt Erdmann, villanın iç mimarisinden sorumluydu. Erdmann'ın Berlin'den ve Dresden'den mimarlarla birlikte nezaret ettiği binanın yenilenmesi ve dekorasyonu yarım yıl sürdü. Savaştan sonra Olzscha'nın açıkladığına göre, "Doğru atmosferi yaratmak için dış görünüş İslami dinsel tesislere benzetilecekti." Fransa'dan, Bosna'dan ve Hollanda'dan çeşitli İslami kitaplar da edildi. Bunların arasında, Saraybosna'da satın alınan nadir İslami metinler de vardı. Anlaşılan, Kuran'lar Propaganda Bakanlığından bedava alınabiliyordu.²⁰⁴ Yine de Göttingen'de olduğu gibi, Kuran çevirileri sınırlıydı. Kasım da okul açılmadan önce, Doğu Bakanlığı, Dresden ve Göttingen'deki kurslar için "farklı ülkelerden Kuran edinme olanaklarının tükendiğini" duyurmuştu.²⁰⁵

Okula vasıflı bir müdür arayışında önemli bir engel ortaya çıktı. SS liderliği Alimcan İdris'i atamayı umuyordu. Ne var ki, İdris hâlâ Propaganda Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığının hizmetindeydi; Almanya'nın İslam dünyasındaki, özellikle

mers (Londra, 1999), 358 ve ev konusunda bkz. 130, 206 ve 234. SS'in villayı alması konusunda bkz. BAB, R 58/305 içindeki belgeler. SS son kiracıları binadan çıkarmakta sorun yaşadı ve yardım için Dresden'deki Yüksek SS ve Polis lideri Ludolf von Alvensleben'le ilişkiye geçti, bkz. Olzscha, Leo ve Krallert, İç Not ("Mullah-Schule in Dresden"), 18 Temmuz 1944, Berlin, BAB, R 58/305; Doğu Bakanlığı, İç Not, tarihsiz (Temmuz 1944), Berlin, BAB, R 58/305.

²⁰³ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²⁰⁴ A.g.e.

²⁰⁵ Doğu Bakanlığı, Bülten ("Mittelungen zur Ostpolitik"), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, R 6/65.

Türkçe konuşan bölgelerdeki propagandasından sorumlu kişilerden biriydi. Bu yüzden Olzscha Kasım 1944'de Dresden işini ona teklif ettiğinde, İdris kabul edemezdi.²⁰⁶ Bununla birlikte, haftada bir iki kez sınıfları denetlemeye gelmeyi ve kalıcı bir müdür bulununcaya kadar ders vermeyi kabul etti. Propaganda Bakanlığı, SS Genel Merkezinin İdris'i alma planlarından hoşlanmadı; çünkü Bakan Yardımcısı Naumann'ın ifadesiyle, o "Türkçe radyo yayınının ruhu"nu oluştuyordu.²⁰⁷ Ama sonunda Propaganda Bakanlığı İdris'i haftada üç gün serbest bırakmaya razı oldu ve böylece molla okulunun gayriresmi müdürü oldu.²⁰⁸ Olzscha'nın daha sonra hatırladığına göre, "İnanmış bir Müslümana benziyordu... yaşının ve bilgisinin yanı sıra, bu nedenle de okula özellikle uygundu."²⁰⁹ İdris, oğlu İldar İdris'i de birlikte getirdi; Doğulu Müslüman SS Kolordusuna alınana kadar babasının asistanı ve çevirmen olarak çalıştı.²¹⁰

Göttingen'deki Wehrmacht'ın aksine, SS yalnızca Müslümanları öğretmen olarak istihdam etmek istedi.²¹¹ Personel alımı için Olzscha, Profesör Richard Harman'a danıştı. Olzscha önce Doktor Murat diye birini aldı. Mekke doğumlu ama Tatar kökenli olan Murat, tıp okuduğu Almanya'ya

²⁰⁶ SS Genel Merkezi, Rapor ("Bericht über Besprechung im Auswärtigen Amt mit Sachbearbeiter Idris am 14.11."), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/30.

²⁰⁷ Naumann'dan (Propaganda Bakanlığı) Berger'e, Berlin, 9 Ocak 1945, BAB, NS 31/40. Propaganda Bakanlığı ile SS arasındaki görüşmeler konusunda bkz. Olzscha, İç Not ("Prof. Idris und Prof. Steuerwald"), 24 Ocak 1945, Berlin, BAB, NS 31/40; Berger'den Naumann'a, 24 Ocak 1943, Berlin, BAB, NS 31/40; Naumann'dan Berger'e, Berlin, 21 Şubat 1945, BAB, NS 31/40.

²⁰⁸ Naumann'dan Berger'e, Berlin, 21 Şubat 1945, BAB, NS 31/40.

²⁰⁹ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²¹⁰ A.g.e. İldar İdris'in Dresden'de ne kadar kaldığı bilinmiyor. Olzscha'nın raporu daha uzun bir döneme işaret etmesine rağmen, SS Genel Merkezinden bir belge kasımın sonunda okuldaki Kurban Bayramı kutlamaları için birkaç günlük bir kalıstan söz eder, bkz. SS Genel Merkezi, İç Not, 24 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/45.

²¹¹ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

gelmeden önce Müslüman Uygur Sincan bölgesindeki Turpan'da bir medrese yönettiğini iddia etti. Kuran bilgisi ve dil yetenekleriyle Olzscha'yı etkilemişti. Murat okulun planlanmasıyla ilgilendi; ama Olzscha ve İdris'le sürtüşmesi, açılıştan önce ayrılmasına yol açtı. Öğretmen bulmanın zor olduğu anlaşıldı. Sonunda Kırımlı iki yaşlı molla işe alındı. Dahası, karısıyla birlikte ilerleyen Kızıl Ordudan kaçan Riga imamı Şakir Eris de okula geldi. Çok geçmeden İdris tarafından uygunsuz bir öğretmen olduğuna karar verilen Eris'in konuk olarak okulda kalmasına izin verildi. Kadroda bir Arap, Müslüman bir Bulgar ve Müslüman olan emekli Alman subay Binbaşı Killinger de vardı. Bu grup göz önüne alındığında, Olzscha'nın savaştan sonra "sonuna kadar İdris tek tam vasıflı öğretmen olarak kaldı" demesi pek şaşırtıcı değildir. SS başlangıçta öğretmenleri, her sınıfın en yetenekli öğrencilerinden almayı umdu; seçilen öğrenciler daha ileri bir kursta eğitilecekti.²¹² Savaşın sonuna kadar Olzscha ve arkadaşları, Suriyeli Rıza Muhammed Stambuli ve Azerbaycanlı Mehmet Resulzade de dahil, dinsel eğitim almamış Müslümanları atamaya boşuna çabaladı.²¹³ Mart 1945'te bile İdris, SS gazetesi *Türk Birliği*'nden beş yazar alma girişiminde bulundu; ama savaşın son haftalarının kaosu planı boşa çıkardı.²¹⁴

Dresden'deki SS molla okulunun yatakhaneşi bir seferde elli öğrenci barındırabilirdi; ama bu kapasite hiçbir zaman tam kullanılmadı. Kurslar bir ila iki yıl sürecekti; ama askeri

²¹² A.g.e.

²¹³ Stambuli'nin istihdamı konusunda bkz. SS Genel Merkezi, Stambuli Hakkında Bilgi Pusulası, tarihsiz (1944), yer belirsiz, NS 31/40; Schloms'tan (*Arbeitsgemeinschaft Turkestan*) Olzscha'ya, 26 Eylül 1944, Dresden, BAB, NS 31/40. Mehmet Resulzade'nin alınması konusunda bkz. Olzscha, İç Not ("Rücksprache mit Professor von Mende"), 12 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/62. Resulzade anlaşılan, ileri yaşına işaret ederek Olzscha'nın teklifini kabul etmedi, bkz. Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²¹⁴ İdris'ten Schyia'ya, 6 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/40; Schyia'dan İdris'e, 13 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

durum nedeniyle, birkaç haftaya kadar kısaltıldı. Öğrenciler birliklerden geldi ya da bazı durumlarda, molla Cumabaev'in taradığı esir kamplarından toplandı.²¹⁵ Savaşın son aylarında Dresden'de yalnızca üç sınıfta ders yapıldı. On altı öğrencilik ilk grup Ocak 1945'te mezun oldu; onları yirmi bir ve yirmi üç kişilik birer sınıf daha izledi.²¹⁶ 1945'in başında İdris de, Wehrmacht'ın Özbekleri, Tatarları, Azerbaycanlıları ve Kuzey Kafkasyalıları da kapsayan Türki bir çalışma tugayının altmış iki imamına ders verdi.²¹⁷ Dresden'deki okulun yalnızca Türkistanlı Müslümanları değil, bütün etnik gruplardan imamları eğitmesi gerektiğini savundu.²¹⁸ SS bu tür pan-İslami düşüncelere açıktı.

SS okulunun teolojik programı, Sünniler ile Şiiler arasındaki düşmanlığın üstesinden gelmeye çalıştı. Dresden'deki derslerinde ve cephede Müslüman birimlerin askerlerine yaptığı konuşmalarda İdris sürekli mezhepçiliğin aleyhine vaaz verdi.²¹⁹ Almanlar için bu stratejinin, açık örgütsel avantajları vardı. Wehrmacht okulunda Sünniler ile Şiileri ayıran Spuler, SS'in mezhepçilik karşıtı politikasına ve İdris'in genel öğretim programına karşı çıktı.²²⁰ Hizipçiliğin İslam tarihinde yapay olarak oluşturulduğunu savunan İdris üstün geldi.²²¹ Okulun eğitim programı, Hartmann'la is-

²¹⁵ A.g.e.

²¹⁶ Birinci Kursun Sınıf Listesi, tarihsiz (1945), Dresden, BAB, NS 31/60; İkinci Kursun Sınıf Listesi, tarihsiz (1945), Dresden, BAB, NS 31/60; Üçüncü Kursun Sınıf Listesi, tarihsiz (1945), Dresden, BAB, NS 31/60; ayrıca bkz. SS Molla Okulunun Düzey Belgesi (Taslak), 1945, Dresden, BAB, NS 31/40. Savaştan sonra Olzscha, yalnızca Doğulu kırk Müslümandan oluşan bir sınıfın Aralık 1944'te mezun olduğunu iddia etti, bkz. Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²¹⁷ İdris'ten Michel'e (Ordu Yüksek Komutası), 19 Ocak 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

²¹⁸ SS Genel Merkezi, Rapor ("Bericht über Besprechung im Auswärtigen Amt mit Sachbearbeiter Idris am 14.11."), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/30.

²¹⁹ İdris'ten Michel'e, 19 Ocak 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

²²⁰ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²²¹ A.g.e. Bu olayda Doğu Bakanlığı bile SS'in mezhepçilik karşıtı çizgisini destekledi, bkz. Olzscha, İç Not ("Besprechung zwischen Professor v. Mende, Dr. Arlt und Dr. Olzscha"), 29 Eylül 1944, Berlin, BAB,

tişare halinde İdris tarafından hazırlandı.²²² Program Kuran okumaları ve Kuran tefsirleri üzerine dersleri, İslam tarihi ve Arapça derslerini kapsamaktaydı. Savaşın son aylarında İdris, “üç gücün, İngiltere, Amerika ve Sovyet Rusya’nın emperyalist ve İslam-düşmanı politikası ile Almanya’nın en az 200 yıldır süren İslam-dostu politikası” gibi siyasal konularda da ders verdi.²²³ Tarihten örnekler kullanarak, bir İngiliz-Amerikan-Sovyet zaferinin “uluslararası Yahudiler” elinde kölelik anlamına geleceği konusunda öğrencilerini uyardı.

Savaşın son aylarında Doğu Birlikleri komutanlığı yeni SS okulundan yararlanmaya ve Wehrmacht imamlarını eğitim için Dresden’e göndermeye karar verdi.²²⁴ Spuler, Wehrmacht kurslarını incelemekle görevlendirildi, ama İdris yalnızca arada bir danıştı.²²⁵ Müftü Şinkieviç’e de Göttingen’den Dresden’e gelmesi emredildi.²²⁶ Hem Wehrmacht hem SS için imamları ortak eğitime düşüncesi bir süredir tartışılmaktaydı.

NS 31/27. Savaştan sonra Bräutigam’ın öne sürdüğüne göre, “Sünniler ile Şiiler arasında anlaşmazlıklar yoktu” ve bu sorunu, “Göttingen’deki Molla Okulunun aşırı hevesli Alman başkanı” yaratmıştı, bkz. Bräutigam, Rapor (“Richtigstellung zu den Ausführungen des General Koestring”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 400. İmam eğitimi kurslarında “Sünniler ile Şiiler arasındaki sürtüşme”ye dikkat çeken Köstring’in savaş sonrası bir raporuna yanıt veriyordu, bkz. Köstring, Rapor (“Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus, 1941–1945”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 85.

²²² Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²²³ İdris’ten Michel’e, 19 Ocak 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

²²⁴ Olzscha’dan Reşid’e, 1 Aralık 1944, Berlin, BAB, NS 31/45; Schyia, İç Not (“Sachbearbeiter bei DI/5k für islamreligiöse Betreuung den muslimischen Verbänden”), 23 Aralık 1944, Berlin, BAB, NS 31/40; Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²²⁵ Köstring’den Olzscha’ya, 13 Eylül 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/31; Olzscha’dan Köstring’e, 22 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/31; Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²²⁶ Olzscha, İç Not (“Rücksprache mit Herrn Müller”), 26 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/32; Olzscha, İç Not (“Rücksprache mit Professor von Mende”), 12 Ekim 1944, Berlin, BAB, NS 31/62; Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54; Spuler, “Muslime in Rußland seit 1942,” 298.

Dresden'deki okulun açılışından önce, 27 Temmuz 1944'te Gerhard von Mende ile bir toplantıda el-Hüseyni, bir "molla okulu" kurulası konusunda çeşitli tarafları yokladığını açıkladı.²²⁷ Almanların böyle bir projenin fiili örgütlenmesiyle ilgili açık bir fikre sahip olmadıkları izlenimi edindiği için, müstakbel molla okulu için bazı pratik önerilerde bulunmak istediğini Mende'ye söyledi. Ona göre, böyle bir okul hem Wehrmacht hem SS tarafına kullanılmalıydı. Özel bir öğretim planı, uygun öğretim malzemesi ve uygun bir öğretim dili gerekecekti. Müftünün dinin rolüyle ilgili açıklamaları bu bağlamda çok fikir vericiydi. SS'in Doğu topraklarında pan-İslami bir seferberlik kampanyası başlatma girişimleri konusunda Mende'nin ve bakanlığın duyduğu kuşkunun farkında olan müftü, "bugün kuşatıcı bir İslami düşünce siyasal olarak etkili değildir," dedi. El-Hüseyni'ye göre okul, daha sonra hem Wehrmacht'la hem SS'le işbirliği yapacak Doğu Bakanlığının himayesinde çalışmalıydı. Zayıf Doğu Bakanlığının yönettiği bir okul düşünülemezdi. Üstelik el-Hüseyni'nin milliyetçi görüşleri, o noktada Wehrmacht'ın ve SS'in güncel politikasıyla çatışmaktaydı. Dresden okulunda müftüye aktif bir rol hiçbir zaman teklif edilmedi.²²⁸ Bu olay, el-Hüseyni'nin Berlin'deki karar alma süreçleri üzerinde fazla etkili olmadığını bir kez daha gösterdi. Almanlar gerektiğinde ona danıştılar ve onu kullandılar; ama kendine ait bir gücü yoktu. Yine de kasımda okul açıldıktan

²²⁷ Mende, İç Not ("Gespräch mit dem Großmufti von Jerusalem"), 28 Temmuz 1944, Berlin, IfZ, PS- 1111.

²²⁸ Olzscha müftüyü planlardan haberdar etmiş ve öğretmenlerle ilgili kanaatini sormuştu. İçeride, müftünün karıştırılmaması gerektiğini açıkça ortaya koydu, bkz. Olzscha, İç Not ("Rücksprache mit SS- Standartenführer Spaarmann und SS- Hstuf. Ullrich"), 12 Mayıs 1944, Berlin, BAB, NS 31/42. Şavaştan sora Olzscha, İdris'in de el-Hüseyni'ye çalışmak istemediğini ve Richard Harman'nın müftüyü işe karıştırmama tavsiyesinde bulunduğunu söyledi, bkz. Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54. Bu yüzden el-Hüseyni anılarında Dresden'deki okuldan yalnızca laf arasında bahseder, bkz. *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 142.

sonra Himmler'e bir mektup yazıp teşekkür etti.²²⁹ Himmler hemen yanıt verdi: "Alman-İslam işbirliğimizin ve bağımızın düşmanlarımız karşısında nihai zaferle ödüllendirileceğine inanıcımı belirtirim."²³⁰

Çok geçmeden savaş okulu yuttu. 13-15 Şubat 1945'te Dresden'e yıkıcı Müttefik bombardımanı sırasında villa, İslami literatürü ve eşyalarıyla birlikte yanıp yerle bir oldu; geride kalan Müslümanlar ve personel, küçük Weissenfels kasabasına tahliye edildi.²³¹ 23 Şubatta SS Genel Merkezi, Weissenfels yerel komutanlığından okul mensupları için "acilen" iâşe ve kalacak yer istedi.²³² Yerel askeri yetkililer şaşırđı ve Propaganda Bakanlığında İdris'e, birliklerinde imamlara acilen ihtiyaç duyduğu için okulun kapatılmasını önerdi.²³³ Tınmayan SS, basitçe okulun dağıtılmasıyla ilgili bir karar olmadığını söyleyerek yanıt verdi.²³⁴ Personelin ve öğrenciler daha sonraki kaderi bilinmiyor.

Özetle, savaş sırasında kurulan üç İslami ilahiyat okulu fazla bir etki yaratamayacak kadar kısa ömürlü oldu. Dresden'deki SS molla okulunda daha dersler başlamadan İdris, zamanlamayla ilgili kaygılarını açıklamıştı.²³⁵ Ona göre mollaların eğitimi çok geç başlamıştı. Savaşın kritik evresinde mollaların birliklerinden ayrılmaması uyarısında bulundu.

²²⁹ El-Hüseyni'den Himmler'e, 27 Kasım 1944, Dresden, BAB, NS 19/2637.

²³⁰ Himmler'den el-Hüseyni'ye, 30 Kasım 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2637.

²³¹ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54; Forschungsgruppe des Dokumentationszentrum des Ministeriums des Inneren der DDR, Rapor ("Arbeitsgemeinschaft Turkestan and Mullahschule in Dresden"), 1 Ağustos 1968, BStU, MfS, HA IX, No. 21976.

²³² Schyia'dan Weissenfels Ordu Komutanlığına, 23 Şubat 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

²³³ Weissenfels Ordu Komutanlığından Olzscha'ya, 28 Şubat 1945, Weissenfels, BAB, NS 31/40.

²³⁴ Schyia'dan Weissenfels Ordu Komutanlığına, 1 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/40.

²³⁵ SS Genel Merkezi, Rapor ("Bericht über Besprechung im Auswärtigen Amt mit Sachbearbeiter Idris am 14.11."), 15 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/30.

Yine de dinsel kursların tarihi, Berlin'in savaşın son döneminde kendi İslam projesini yaymaya ne ölçüde çabaladığının başka bir örneğidir.

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, General von Heyendorff, Wehrmacht'ın Müslüman birimlerinde İslam inancını desteklemek için alınan önlemleri özetleyen on maddelik bir liste hazırladı.²³⁶ İslam, diye yazdı,

1. Uygun adamlar seçilip Göttingen ve Dresden-Blausewitz'deki molla okullarında eğitilerek;
2. Tümenlerin, taburların ve bölüklerin sahra komutanlıklarında molla ve baş molla makamları yaratılarak;
3. Mollaları sarık ve hilal gibi özel amblemlerle donatarak;
4. Lejyonerlere Kuran dağıtarak;
5. Namaz vakitlerini düzenleyerek;
6. Cuma günleri ve dinsel bayramlarda hizmetten muaf tutarak;
7. Oruç geleneklerini ve beslenme kurallarını hesaba katarak;
8. Bayram günleri için koyun eti ve pirinç tedarik ederek;
9. Ölen gönüllülerin mezarlarının yönünü pusulayla Mekke'ye çevirerek ve mezar taşlarını hac işaretiyle değil, hilallerle işaretleyerek;
10. Yabancı dine ve ibadetlerine saygılı ve anlayışlı davranışla desteklendi.

Heygendorff'un bu çabalara ilişkin açıklaması oldukça basitti: "Türk gönüllülerimizin çoğu dindar Müslümandı. İnancı İslam taraftarları Bolşevik olamaz. Bu nedenle, gönüllü oluşumlarımızda akla gelebilecek her yolla İslamı tanıtırak desteklemekten daha makul bir şey gözükmüyordu."²³⁷ Gerçekten de Almanlar, dindar Müslümanların Sovyetler

²³⁶ Heygendorff, Rapor ("Führung fremden Volkstumes"), tarihsiz (post-1945), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

²³⁷ A.g.e.

Birliği'ne özellikle düşman ve bu nedenle özellikle güvenilir müttefik olacaklarına inandılar. Dahası, özel dinsel ödünler ve manevi hizmet vermenin amacı öncelikle askeri disiplini sürdürmek, binlerce gönüllüyü kontrol etmek ve en önemlisi savaşma gücüne manevi destek vermektir.

BÖLÜM SEKİZ

İslam ve Askeri Propaganda

I. Dünya Savaşında İmparatorluk Almanya'sının Müslüman seferberliği kampanyasından beri General Oskar Ritter von Niedermayer, Müslümanları galeyana getirmek için İslamdan yararlanmaya inanmaktaydı. 15 Ocak 1943'te, Alman birlikleri Kafkasya'dan çekilirken ve Stalingrad'daki askeri durum çaresiz bir hal alınca, Niedermayer Müslüman sahra taburlarına yönelik "Türki Birimlerde Siyasal Eğitim İçin Öneriler"i (*Anhaltspunkte für den Politischen Unterricht in turkvölkischen Einheiten*) çıkardı.¹ Beklendiği gibi İslam, önerilen propaganda temalarının önemli bir parçasıydı. Müslüman birimlerdeki Alman propagandası, Almanya ile İslam dünyası arasında tarihsel bir dostluk geleneği inşa edecekti. Propagandacılar, II. Wilhelm'in 1898'de Şam'daki Selahaddin türbesini ziyaretinden sonra yaptığı resmi açıklamayı Müslüman askerlere hatırlatacaktı. İmparatorun açıklaması, Almanya'nın İslamla dostluğunun temeli, I. Dünya Savaşı sırasında Alman-Osmanlı ittifakıyla ve iki savaş arası dönemde Almanya'nın Irak, İran ve Afganistan'la güçlü ilişkileriyle birlikte devam eden bir temel olarak sunulacaktı. Birkaç ay sonra SS, Hançer için benzer bir kılavuz, Gottlob Berger'in "Müslüman SS Tümeninin İdeolojik-Manevi Eğitimi" üzerine kararnamesini çıkardı.² Bunları

¹ Niedermayer, Kılavuz ("Anhaltspunkte für den politischen Unterricht in turkvölkischen Einheiten"), 15 Ocak 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 26-162/19; kılavuz konusunda, Niedermayer, İç Not ("Anhaltspunkte für den politischen Unterricht in turkvölkischen Einheiten"), 15 Ocak 1943, yer belirsiz, BA-MA, N 122/3.

² Berger (Schulte), Kararname ("Weltanschaulich geistige Erziehung der muselmanischen SS-Division"), 19 Mayıs 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

Müslüman askerler arasında askeri propaganda için daha ileri talimatları izledi.

Wehrmacht'ın ve SS'in çıkardığı kılavuzlar, Müslüman birimlerde propagandayla ilgili olan bütün subaylara seslenmekteydi. Müslüman askerlerin ideolojik aşılınması, aslında yalnızca sahra imamlarının elinde değildi. Ordu geniş kapsamlı bir propaganda programı başlattı, siyasal subaylar çalıştırdı, sayısız askeri dergi ve gazete çıkardı. Bu propaganda da din yüklüydü ve savaşı meşrulaştırmak, Müslüman askerleri radikalleştirmek ve savaşa kışkırtmak için tasarlandı. Her şeyden önce, savaşa ilişkin İslami bir yorum sunmaya çalıştı. Savaşı ilahi bir görev haline getirmek –“haklı bir savaş”a dönüştürmek– için dinsel yükümlülükler ve sloganlar kullanıldı. Dahası Müslüman askerleri, bir kafir ordusunda sıradan paralı asker olmadıklarına, kendi davaları uğruna savaşan asker olduklarına inandırmak gerekiyordu. Müslümanların ve dinlerinin hedefleri, Üçüncü Reich'inkilerle uyumlu şekilde inşa edildi. Varsayılan ortak değerlerin ve iddia edilen ortak düşmanların, en başta Bolşevizmin, İngiliz-Amerikan gücün ve Yahudiliğin tanıtılması, Müslüman birliklere yönelik propagandada sürekli tekrarlanan temalardı.

Siyasal Subaylar ve Dinsel Propaganda

Başından itibaren Wehrmacht, Müslüman birliklerin ideolojik aşılınmasında imamlarla yakın işbirliği yapacak Alman ve Müslüman siyasal subaylar (*weltanschauliche Schulungsoffiziere*) istihdam etti. Aslında siyasal subaylar 1942 yazında, düzenli Alman Wehrmacht birimlerinde de kullanıldı.³ Ordu komutanlığı ideolojinin, askeri moralleri

³ Alman ordusunda siyasal subaylar konusunda bkz. Jürgen Förster, “Ideological Warfare in Germany, 1919 to 1945,” Ralf Blank, Jörg Echternkamp, Karola Fings vd. (ed.), *Germany and the Second World War*, cilt 9/1 (*German War time Society 1939–1945: Politicization, Disinteg-*

yükseltmede en etkili araç olduğuna inanmaktaydı. Siyasal subayların görevleri, her türlü benzetmeden kaçınmasına rağmen, Alman liderliğini etkileyen Sovyet siyasal komiserlerin görevlerine benziyordu. Tarihçiler Wehrmacht'ın siyasal subaylarının Alman savaş tarzının acımasızlaşmasında önemli bir rol oynadıklarını öne sürmüştür. Müslüman birliklerdeki ideolojik subayların misyonu, propagandalarını İslami retoriğe ve sloganlara dayandırmamalarına rağmen, Alman birliklerdekine oldukça benzerdi. Bir keresinde, Doğu Lejyonlarının bir propagandacısı işini basit bir ifadeyle özetledi: Bulunabilir bütün kuvvetleri “kutsal savaş uğruna” seferber etmeye çalışıyordu.⁴ Birliklerinde propagandacı gibi hareket etmeleri için seçilen lejyonerler, kısa eğitim kursları için Berlin'e gönderildi. Savaştan kurtulan raporlar, orada kalınan sürede dinin oynadığı rol konusunda bir fikir verir.⁵

ration, and the Struggle for Survival) (Oxford, 2008), 485–669, özellikle 563–569 ve 614–626 içinde; Vossler, *Propaganda in die eigene Truppe*, 154–190; Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941–1945: German Troops and the Barbarisation of Warfare* (Londra, 1985), 75–76.

- ⁴ “Für den heiligen Krieg!,” *Gasavat* 37 (80) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.
- ⁵ Wehrmacht Yüksek Komutası Propaganda Şubesi, Berlin ve Potsdam'da Türk lejyonerler için kısa kurslar düzenledi. Bu kurslardan bazılarının programları ve raporları için bkz. Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Program (“Programm für den 5. Lehrgang der Ostlegionäre, 10. Ağustos 1942–19. Ağustos 1942”), 6 Ağustos 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Program (“Programm für den 6. Lehrgang der Ostlegionäre, 24 Ağustos 1942–3 September 1942”), tarihsiz (Ağustos 1942), Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Program (“Programm für den 7. Lehrgang der Ostlegionäre, 7 September 1942–16 September 1942”), 1 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; üç kursla ilgili raporlar için bkz. Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam, 10 Ağustos 1942–19 Ağustos 1942”), tarihsiz (Ağustos 1942), Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam, 24 Ağustos 1942–3 September 1942”), 3 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şube-

Siyasal subaylar yalnızca başkenti dolaşıp, “Nasyonal Sosyalist Almanya” gibi konularda siyasal ders dinlemekle kalmadı, Wilmersdorf Camiinde cuma namazlarına da katıldılar. Berlin’de Osmanlı elçiliğince inşa edilen Müslüman mezarlığına ziyaretler de programın bir parçasıydı ve Almanya ile İslam arasındaki derin bağlantıyı vurgulamaktaydı. Almanlar Müslümanların bu İslami alanlardaki davranışını dikkatle izledi. Altıncı kursla ilgili rapor yalnızca Türkistanlıların mezarlıktan etkilendiğini, ama Kafkasyalıların daha mesafeli olduğunu anlatırken, sonraki kursla ilgili anlatım şunları dekteydi: “Camiye ve ulusal liderlerinin mezarına yapılan ziyaret, bu kez lejyonierler için özellikle etkileyiciydi.”⁶ Askerlerin büyük bölümünün bir ibadethaneye daha önce hiç girmediğini de belirtiyordu. Sahada istihdam edildikten sonra propagandacılar, birliklerinin Alman kurmay heyetinin sıkı denetimi altında kalırdı. Türk taburlarında görevli Alman subaylara verilen bir talimat, propagandacıların çalışmalarını dikkatle izlemelerini istiyor ve Müslümanlara yalnızca Bolşevizme karşı, ulusal ve ekonomik faktörler için değil, “ibadethanelerin yeniden açılması ve inançlara, gelenek ve göreneklere saygı” için de savaştıklarının anlatılması gerektiğini vurguluyordu.⁷ Başka bir iç talimat pusulası, Al-

si), Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam, 7 September 1942–16 September 1942”), 18 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; ayrıca bkz. Ordu Yüksek Komutasından Wehrmacht Yüksek Komutasına (Propaganda Şubesi), 12 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası, Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam”), 29 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; bu geziler konusunda daha genel olarak bkz. Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 101; and Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 123.

⁶ Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam, 24 August 1942–3 September 1942”), 3 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237; Wehrmacht Yüksek Komutası (Propaganda Şubesi), Rapor (“Lehrgang von 60 Ostlegionären in Berlin und Potsdam, 7 September–16. September 1942”), 18 Eylül 1942, Berlin, BA-MA, RW 4v/237.

⁷ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für das deutsche Perso-

man komutanların, hem önemli olduklarını belirtmek hem gönüllülerin tepkisini görmek için propagandacıların birliklerdeki siyasal konuşmalarına katılmalarını önerdi.⁸

Kırım'da 11. Ordu da özel kurslarla Kırımlı Tatar propagandacıları eğitti. Bu kurslarda Müslüman subaylar şunu öğrendi: "Nasyonal Sosyalizm ulusu kutsal bir kurum olarak algılar" ve "Almanya tam dinsel özgürlük verir."⁹ Öğretmenlere göre "can alıcı nokta, İslamın esas halkıyla, Araplarla Almanya'nın yanı sıra, İtalya'nın ve Japonya'nın da dostluğudur" ve "bütün Arap dünyası," "İngiltere'ye tamamen karşı"ydı. 1942 baharında sekizinci kursa katılan ve seksenden fazla Kırımlı Tatar propagandacı eğiten bir Wehrmacht yetkilisi, katılımcıların "Berlin'de büyük bir cami" olduğunu öğrenince "şaşkın bir memnuniyet" yaşadıklarını not etti.¹⁰

SS de benzer çabalar gösterdi. İlk zamanlarda, ideoloji ile askeri disiplin arasındaki yakın bağlantıya inanan Berger, Waffen-SS'in Alman birliklerine siyasal subaylar yerleştirmiş ve çok geçmeden Müslüman birliklerde de bu pozisyonları yaratmıştı.¹¹ Mart 1944'te Wangemann'ın siyasal seksiyonu Hançer'in propagandacıları için bir kurs örgütledi (*Einsatzred-*

nal der Turk-Stammlager und Turk-Btlne."), 2 Haziran 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/109.

⁸ Wehrmacht Yüksek Komutası, Bülten ("Mitteilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligen-Verbänden"), Şubat 1944, BA-MA, MSg MSG 2/18262.

⁹ Siefers, Rapor ("Aufstellung von Tataren-und Kaukasierformationen im Bereich des A.O.K. 11"), 20 Mart 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108 (also in PA, R 60739).

¹⁰ Anonim (Yerel Propagandacı), Rapor ("Bericht über Beobachtungen und Erfahrungen über den Lehrgängen für Propagandisten unter den freiwilligen Tataren, Kaukasiern und Kriegsgefangenen, Russen und Ukrainern"), Hentig, Rapor, 6 Mayıs 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60740 eki. Kurslar konusunda ayrıca bkz. Worms (Ordu), Rapor ("Propagandistische Schulung der freiwilligen Tataren"), 18 Şubat 1942, yer belirsiz, BA-MA, WF-03/10435; Hentig, Rapor ("Tataren auf der Krim"), 10 Nisan 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60739 (ayrıca PA, R 261175).

¹¹ Waffen-SS'te siyasal subaylar konusunda bkz. Förster, "Ideological Warfare," 485-669, özellikle 568-569.

ner); derslerde “Tümenin Amacı ve Misyonu,” “Bosna’da Farklı İnançlardan İnsanlar ve Dindar Müslümanlar” ve “Müslümanlar Neden Almanya’nın Yanında Savaşıyor?” gibi temalar işlendi –son iki konuda, tümen imamı Abdullah Muhasilović ders verdi.¹² Aynı ayın sonuna doğru Hançer, müstakbel Alman ve Müslüman propagandacılar için daha derin bir kurs örgütledi. Kursun genel talimatları, Berger’in Nasyonal Sosyalizm ile İslam sentezini yansıttı. Müstakbel siyasi subaylar “Nasyonal Sosyalizm ve İslam,” “Führer’imizin Yaşamı” ve “Bu Savaşın Anlamı” gibi konularda ders aldı.¹³ Kurstan sonra askerler, “Halkını seven bir kişi neden komünist olamaz?”, “Almanya’yla ittifak yapan devletler hangi değerler uğruna savaşılıyor?” ve “Nasyonal Sosyalizm ile İslam hangi nedenlerle birlikte savaşılıyor?” gibi yirmi sorudan oluşan yazılı sınavlara giriyordu.¹⁴ Komünizmle ilgili soruyu bir Alman subay şöyle yanıtladı: “Komünizm ulusal olana her şeye karşıdır, inanca karşıdır.” Hangi değerler uğruna savaştığı konusunda şunları yazdı: “Gelenekleri korumak, özgürlük ve yaşama hakkı için.”¹⁵ Son olarak, Nasyonal Sosyalizm ile İslam arasındaki bağlantıyla ilgili soruya yanıt vermeyi de bildi: “İslam ile Nasyonal Sosyalizmin ortak düşmanları vardır ve inançları örtüşür.”¹⁶ Müslüman *SS-Rottenführer* Josip Vukelić aynı soruya Himmler’in propagandasına uygun yanıt verdi: “Ortak düşmanları vardır: Bolşevizm, Yahudilik, İngiliz-Amerikalılar, Farmasonlar ve siyasi Katoliklik.”¹⁷ Bosnalı, komünizmle ilgili soruda da kendinden emindi: “Çünkü bütün değerlerini, dini, aileyi yok eder ve her şeyi eşitler.” Ortak değerlerle ilgili

¹² Handžar, Müfredat (“Lehrplan für den Kurzlehrgang der Einsatzredner”), 5 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹³ Handžar, Hizmet çizelgesi (“Dienstplan für den Pol.-Kurslehrgang vom 29.3.-1.4.44”), 29 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁴ Handžar, Sınav Soruları (“Schriftliche Arbeit des 6. We-Kurzlehrgangs vom 29.3.-1.4.44”), 1 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁵ Windisch, Sınav (“Schriftliche Arbeit, 6. We-Kurzlehrgang”), 1 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ Vukelić, Sınav (“Schriftliche Arbeit, 6. We-Kurzlehrgang”) (Almanca çeviri), 5 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

şunları yazdı: “Dini, milliyeti, gelenek ve görenekleri korumak için.”¹⁸ O ayki raporunda Wangemann, yalnızca kurslara katılanların *SS-Unterführer* pozisyonuna terfi ettirilmelerini emretti.¹⁹ SS, Doğulu Müslüman askerler için de benzer kurslar örgütledi. 1944 Eylülünde Fürst, “siyasal-dinsel eğitim” için, diğer konuların yanı sıra “İslam Tarihi,” “Müslüman Devletlerin Kısa Tarihi ve Coğrafyası” ve elbette “Şamil’in Yaşamı”nı öğretebilecek subay alma konusunda Berlin’i yokladı.²⁰ Ayrıca zaten Dresden’deki molla okulunun gayriresmi müdürü olan İdris, “Doğulu Türkler İçin İslamın Önemi ve Tarihi” konusunda ders verdi.²¹ Spuler de seminerler verdi.²²

İslam, Askeri Dergiler ve Matbu Propaganda

Hem Wehrmacht hem SS çoğu kez dinsel sloganlardan, kavramlardan ve retorikten yararlanan sayısız propaganda yayını çıkarıp askerlerine dağıttı. Berlin, yalnızca Bosna-Hersek’in sivil ahalisine değil, Hançer askerlerine de dağıtılan Yahudi karşıtı kitapçık İslam ve Yahudilik gibi broşürler dağıttı (Resim 8.1).²³ Yayın, Müslümanları Alman *Weltanschauungskrieg*’de savaşıma motive etmek için Yahudi karşıtı nefreti dinsel bir bağlama yerleştirmeye çalıştı. Aynı zamanda Berger “bütün Müslüman dünya için” genel bir “siyasal savaş organı” olarak tasarladığı daha geniş bir ideolojik yayın planladı.²⁴ Dahası, Sauberzweig Müslüman askerlerine, birliklerdeki imamlar tarafından yüksek sesle

¹⁸ A.g.e.

¹⁹ Wangemann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; bu kurslara zorunlu katılım konusunda ayrıca bkz. Sauberzweig, Emir, 9 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

²⁰ Fürst’ten Olzscha’ya, 27 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

²¹ Olzscha’dan Fürst’e, 28 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

²² A.g.e.

²³ Broşür konusunda bkz. bölüm 5.

²⁴ Berger (Schulte), Kararname (“Weltanschaulich geistige Erziehung der muselmanischen SS-Division”), 19 Mayıs 1943, Berlin, BAB, NS 19/2601.

8.1 Propaganda broşürü İslam ve Yahudilik'i okuyan SS Hançer Tümeni askerleri, 1943 (BAK, Resim 101III-Mielke-036-23, Mielke)

okunan açık propaganda mektupları yazdı.²⁵ SS, Doğu topraklarından gelen Müslüman askerlerine dinsel propaganda malzemesi de dağıttı. Bunların arasında, müftünün imzaladığı ve “Müslüman kardeşlerime!” diye başlayan bir bildiri de vardı.²⁶ Müttefik devletler, diyordu müftü, “ezelden beri İslamın geleneksel düşmanları arasında sayılırlar; Müslümanları ezerler, ülkelerini işgal ederler, dinleriyle savaşırlar ve onlara en kötü geleceği hazırlarlar.” Bildiriye göre, şimdi

²⁵ Wangemann, Rapor (“Auszüge aus den Div.-Tagesbefehlen”), 1 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; örneğin bkz. Sauberzweig, Propaganda Mektubu “Moji dragi momci!” (“Sevgili Gençler!”), 28 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Almanca çeviri için, Sauberzweig, Propaganda Mektubu “Meine lieben Männer” (Almanca çeviri), 25 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Sauberzweig, Propaganda Mektubu “Moji dragi momci!” (“Sevgili Gençler!”), 27 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601; Almanca çeviri, Sauberzweig, Propaganda Mektubu “Meine lieben Männer” (Almanca çeviri), 27 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

²⁶ Bildiri “An meine muslimischen Brüder!” (Almanca çeviri), tarihsiz (1944), BAB, NS 31/44.

“dünya Yahudiliğinin harekete geçirdiği” Müttefik devletler, Almanya’nın, “hiçbir zaman İslamın düşmanı olmamış ve bir İslam ülkesine hiç saldırmamış ülke”nin başını çektiği Mihver devletlere karşı savaştadırlar. Üçüncü Reich “ortak düşmanlarımız”la savaşıyordu ve “İslam dünyasına güvenli ve mutlu bir gelecek” sağlamaya çalışıyordu. Kuran’dan bir ayetle biten metin askerlerden şunu istiyordu: “Kalkıp Allah için savaşın, malınızla, mülkünüzle ve ruhunuzla.”²⁷

Wehrmacht da din yüklü propaganda yapmaya başlamıştı. 1942’nin sonunda Doğulu Müslüman birlikler için propaganda malzemesi siparişi veren Brautigam, “Kuran’ın yanı sıra Führer’in yaşamıyla ilgili yazılara özellikle ihtiyaç vardır,” dedi.²⁸ Wehrmacht yetkililerinin inancına göre, askeri morali sürdürmede dinsel yazılar özellikle önemliydi. Köstring’in yardımcısı Herwarth von Bittenfeld’in daha sonra hatırladığına göre, “Büyük miktarlarda Kuran” yayınlandı.²⁹ Özellikle, Kırım’a da gönderilen minyatür Kuran’lar Doğu Lejyonları askerlerine dağıtıldı; askerler Kuran’ları, boyunlarına asılı çelik kapsüllerde taşıyordu.³⁰ Yüzyıllardır bütün dünyada muharebedeki Müslüman askerler hamaylı ve Kuran ayetleri içeren deri keseler taşırdı; şimdi Almanlar bu pratikten hevesle yararlanmaktaydı.³¹ Wehr-

²⁷ A.g.e.

²⁸ Bräutigam’dan Doğu Bakanlığına, 3 Aralık 1942, yer belirsiz, BAB, R 6/65.

²⁹ Herwarth, *Zwischen Hitler und Stalin*, 310; İngilizce versiyon, Herwarth, *Against two Evils*, 266.

³⁰ Arlt, Rapor (“Fürsorge für die Ostverbände bzw. deren Angehörigen”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 399.

³¹ Muskalar konusunda bkz. Kathleen Malone O’Connor, “Popular and Talismanic Uses of the Qur’ān,” *Encyclopaedia of the Qur’ān*, ed. Jane Dammen McAuliffe, cilt 4 (Leiden, 2004), 163–182 içinde; Kathleen Malone O’Connor, “Amulets,” a.g.e., cilt 1 (Leiden, 2001), 77–79 içinde; Robert Hoyland ve Venetia Porter, “Epigraphy,” a.g.e., cilt 2 (Leiden, 2002), 25–43, özellikle 35–39 içinde; Gabriel Mandel Khān, “Magic,” a.g.e., cilt 3 (Leiden, 2003), 245–252, özellikle 248–249 içinde; Priscilla P. Soucek, “Material Culture and the Qur’ān,” a.g.e., 296–330 içinde; Venetia Porter, “Talismans and Talismanic Objects,” *Medieval Islamic Ci-*

macht yetkilileri, bu muskallardan defalarca istedi. Spuler Göttingen’de kurslarını örgütlerken, imamları için bunlardan istedi.³² 1944’te, Azerbaycanlı liderlerle görüşürken Heygendorff’a, “metal kutuların içinde Kuran’lara duyulan acil ihtiyaç” bildirildi.³³ “Bu muska Kuran’ların çok önemli olduğu genellikle belirtilir,” denilmekteydi. Yetkililer, kötüleşen savaş durumu nedeniyle Almanya’da basılamadığı için, Türkiye’den Türkçe Kuran sipariş etme planlarını bile tartıştı.

Askerlere dağıtılan en yaygın propaganda yayınları askeri dergiler ve gazetelerdi. 1943’de Hançer’in kullanılmasından kısa süre sonra SS, tümen askerleri için *SS-Handzar* dergisini yayınlamaya başladı.³⁴ Derginin içeriğinden tümenin propaganda sekiyonu sorumluydu. Almanca ve Boşnakça basılan dergi, sekiz sayfa metin ile dört sayfalık resimli bir ekten oluşmaktaydı. *SS-Handzar* başlangıçta on beş günde bir yayınlandı; ama savaş durumu kötüleşince gittikçe daha seyrek çıktı. Derginin makalelerinin çoğu, Avusturya-Macaristan döneminin anılarından yararlanıyordu.³⁵ Tarihsel

vilization: An Encyclopaedia, ed. Josef W. Meri (Londra, 2006), 794–796 içinde; Constant Hamès, “Le Coran talismanique,” A. de Surgy (ed.), *Religion et pratiques de puissance* (Paris, 1997), 129–160 içinde; J. Ruska, B. Carra de Vaux ve C. E. Bosworth, “Tilsam,” *The Encyclopaedia of Islam*, cilt 10, ed. P. J. Bearman vd. (Leiden, 2000), 500–502 içinde.

³² Spuler, Rapor (“Mullakurse”), 11 Nisan 1944, Göttingen, BA-MA, MSG 2/18298.

³³ Doğu Bakanlığı, Rapor (“Besuch von General von Heygendorff beim Aserbeidschanischen Verbindungsstab”), 29 Şubat 1944, Berlin, BAB, R 6/165.

³⁴ *SS-Handzar* dergisinin sayıları, Zagreb Ulusal ve Üniversite Kütüphanesinde (*Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica*) saklanıyor, Zagreb (NSK). Birçok sayısı, Bernwald, *Muslimen in der Waffen-SS*, 329–412 içinde basıldı.

³⁵ Pero Blašković, “Bosnien und die Herzegowina im Weltkrieg” (“Bosna i Hercegovina u Svjetskom ratu”), bölüm 1, *SS-Handzar* 1 (15 Temmuz 1943); bölüm 2, *SS-Handzar* 2 (1 Ağustos 1943); bölüm 3, *SS-Handzar* 3 (tarihsiz [1943]); bölüm 4, *SS-Handzar* 4 (tarihsiz [1943]); Pero Blašković, “Osman” (“Osman”), *SS-Handzar* 5 (tarihsiz [1943]), Blašković’in kitabı *Sa Bosnjacima u svjetskom ratu* (*Dünya Savaşında*

bir ittifak geleneğini hayal eden Sauberzweig bir makalede, eski Habsburg alaylarının “kahramanca işler”ini övdü.³⁶ Derginin sayılarında, Hitler’den, Peygamber’den ve Kuran’dan bağımsız alıntılar vardı.³⁷ Alman komutanlık, tümen imamlarına *SS-Handžar*’a yazı yazma talimatı verdi.³⁸ 1943’ün sonunda İmam Hüseyin Cozo, “Bolşevizme, kapitalizme ve Yahudiliğe” verip veriştiirdiği “SS Askerinin Görevleri Üzerine” başlıklı bir yazı yazdı.³⁹ Makalelerin önemli bir kısmı, müminlerin düşmanlarına karşı askere çağırırmaktaydı. Bir yazar, “Londra’nın beslediği canavar Bolşevik sürüler ve caniler gururlu Bosna’nın mabetlerini lekelemektedir,” diyordu.⁴⁰ Başka biri, Balkanlar’da Müslüman ahaliye yapılan gaddarlıkların, dinsel takvimin en kutsal dönemlerinde bile devam etmesine hayıflanıyordu: “Ramazandır, ibadet ve oruç ayıdır,” ama bir “huzur ve mutluluk ayı” olması gere-

Boşnaklarla) (Belgrad, 1939)’dan bir özet sunar; Sa.-Be., “Vereidigung” (“Prisege”), *SS-Handžar* 2 (1 Ağustos 1943).

³⁶ Sauberzweig, “Soldaten der SS-Freiwilligen Bosnisch-Hercegow. Gebirgs-Division!” (“Vojnici dobrovoljne Bosansko-hercegovačke brdske SS divizije!”), *SS-Handžar* 6 (tarihsiz [1943]).

³⁷ Hitler’den alıntılar konusunda bkz. “Führerworte” (“Rieči Vodje”), *SS-Handžar* 2 (1 Ağustos 1943); “Worte des Führers” (“Führero ve rieči”), *SS-Handžar* 3 (tarihsiz [1943]); “Adolf Hitler” (“Adolf Hitler”), *SS-Handžar* 7 (tarihsiz [1943]); “Der Führer” (“Der Führer”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]); “Adolf Hitler” (“Adolf Hitler”), *SS-Handžar* 9 (tarihsiz [1943]); Hitler’den dine ilişkin daha fazla alıntı için bkz. A. B. (Albert Bauer), “Der Sieg wird unser sein” (“Pobjeda će nama pripasti”), *SS-Handžar* 9 (tarihsiz [1943]). Peygamber’den ve Kuran’dan alıntılar konusunda bkz. “Worte Muhammeds” (“Rieči Muhameda”), *SS-Handžar* 1 (15 Temmuz 1943); “Worte Muhammeds” (“Rieči Muhameda”), *SS-Handžar* 1 (15 Temmuz 1943); “Ku’ran” (“Quran”), *SS-Handžar* 11 (tarihsiz [1944]).

³⁸ 13. SS Tümeni Siyasal ve İdeolojik Eğitim Bürosu, Talimat (“Dienstanweisung für Imane der 13. SS-Freiwilligen b. h. Geb. Div. (Kroatien)”), 15 Mart 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601, imamaları açıkça *SS-Handžar*’a yazı yazmaya yönlendirir.

³⁹ Husejin Djozo, “Über die Aufgaben des SS-Mannes” (“Zadaća SS-vojnika”), *SS-Handžar* 7 (tarihsiz [1943]).

⁴⁰ Omer Zukić, “Bosnien, du unser Leben” (“Moja Bosno, moje živovanje”), *SS-Handžar* 6 (tarihsiz [1943]).

kirken, “zor ve kanlı” bir aya dönüştü.⁴¹ Nazi Almanya’sının düşmanlarına karşı en saldırgan propaganda 1944 yazında, tümen şiddetli çarpışmaların içindeyken yayınlanan son sayıda çıktı. Dergide hem “coşkulu” Tito’yu hem “Bosna’daki Yahudiler”i Müslümanların en azgın düşmanı olarak lanetleyen makaleler vardı.⁴² Dahası, *SS-Handžar* dinsel bayram kutlamalarına ilişkin haberler de verdi. Bir sayı Neuhammer’daki Ramazan Bayramı kutlamalarına ayrıldı ve yalnızca Sauberzweig’in ve tümen imamının konuşmalarına değil, etkinliğin fotoğraflarına da yer verdi.⁴³ *Mevlid* vesilesiyle *SS-Handžar*, el-Hüseyni’nin Berlin’de yaptığı bir konuşmadan bölümler yayınladı.⁴⁴ Başka bir sayı müftünün Neuhammer ziyaretini haber yaptı.⁴⁵ Dindarlık, erkeklik ve militanlık kavramlarını ilişkilendiren el-Hüseyni’den alıntılar yayımlandı: “Sizinle geçirdiğim zaman içinde, İslamın herkesten talep ettiği fedakârlık isteğini, savaşma ruhunu ve erkekçe bir yaşamı keşfettim.” Resimli ekte ziyaretin fotoğrafları yer

⁴¹ Omer Zuhrić, “Das Bataillon Begić greift an” (“Bojna Begić stiže”), *SS-Handžar* 10 (tarihsiz [1943]).

⁴² Anonim, “Bosna plaća hirove jednog zanešenjaka” (“Bosna Bir Heveskarın Kaprislerinin Bedelini Ödüyor”), *SS-Handžar* 11 (tarihsiz [1944]); Anonim, “Židovi u Bosni” (“Bosnada Yahudiler”), *SS-Handžar* 11 (tarihsiz [1944]).

⁴³ M. N., “Eine Gemeinschaft auf Gedeih und Verderb.”

⁴⁴ Amin al-Husayni, “Aus der Rede seiner Eminenz des Großmufti von Palästina anläßlich des Geburtstags Muhammeds” (“Iz govora Njegove Preuzvišenosti Velikog Palestinskog Muftije Emin El Husseinia povodom dana rodjenja Božijeg Poslanika Muhameda”), *SS-Handžar* 4 (tarihsiz [1943]).

⁴⁵ Horst Mauersberger, “Der Grossmufti bei der Division” (“Veliki Muftija posjećuje diviziju”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]); Omer Zuhrić, “Meine erste Begegnung mit dem Grossmufti” (“Moj prvi susret sa Velikim Muftijom”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]); Himmler, “Tele gramm des Reichsministers des Inneren und Reichsführers-SS Heinrich Himmler an den Grossmufti Amin El-Husseini” (“Brozovjaka državnog ministra nutarnjih poslova i Reichsführera-SS Heinricha Himmlera”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]); Amin al-Husayni, “Der Großmufti an die Division: Männer der SS-Frw. b. h. Geb. Division (Kroatien)!” (“Rieči Velikog Muftije diviziji: Vojnici SS-Drag. b. h. gorske divizije (Hrvatska)!”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]).

aldı.⁴⁶ Gerçekten de görsel propaganda *SS-Handzcar* dergisinin önemli bir özelliği idi. Görüntünün gücünün farkında olan SS her sayıda askerlerin yaşamını, köylerini ve daha sık olarak camileri tasvir eden düzinelerce fotoğraf yayınladı.⁴⁷ Mostar Köprüsünün altında mayolu genç bir kadın ile onun hemen yanında tamamen örtülü bir kadının fotoğraflarının yan yana basılması daha şaşırtıcıydı –dindar okurlar arasında anlayışsızlığa yol açabilecek bir bileşim.⁴⁸ 1944 yazında SS, *SS-Handzar*’ın yayınına son verdi. İki tümen yayını çıkarma planı –biri Bosna’da sivil Müslüman ahaliye de dağıtılacak, diğeri Almanya’da– gerçekleşmedi.⁴⁹

Doğulu Türk SS Kolordusunun bir yayını, *Türk Birliği*, 1944’ün sonunda yalnızca çok kısa bir süre çıktı.⁵⁰ Fark-

⁴⁶ Kapak Fotoğrafı “Der Grossmufti schreitete die Front der Ehrenkompanie ab” (“Veliki Muftija obilazi počastnu satniju”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]); Fotoğraf Serisi “Drei festliche Tage” (“Tri svečana dana”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]).

⁴⁷ Kapak Fotoğrafı “Der harte Kampf der Männer ermöglicht der Heimat ein friedliches Weiterleben” (“Odlučna borbenost čovjeka omogućuje domovini daljnji obstanak u miru”), *SS-Handžar* 1 (15 Temmuz 1943); Fotoğraf (Cami), Fotoğraf Serisi “Aus der Heimat” (“Iz zaviča”), *SS-Handžar* 5 (tarihsiz [1943]) içinde; Fotoğraf (Cami) Fotoğraf Serisi “Aus der Heimat” (“Iz domovine”), *SS-Handžar* 8 (tarihsiz [1943]) içinde; Fotoğraf (Cami), Abdullah, “Nekad spokojstvo i sreća, a danas palež i umorstvo” (“Eskiden dinginlik ve mutluluk, bugün cinayet ve yangın”), *SS-Handžar* 11 (tarihsiz [1944]) içinde; Poglavnik camii konusunda, Kapak Fotoğrafı “Auf einem der schönsten Plätze Agrams liess der Poglavnik eine moderne Moschee zum Zeichen der Verbundenheit aller kroatischen Volksteile errichten” (“Na jednom od najljepših trgova Zagreba dao je Poglavnik sagraditi modernu džamiju kao znak povezanosti svih dijelova Hrvatskog naroda”), *SS-Handžar* 3 (tarihsiz [1943]); Fotoğraf (Poglavnik Camii), Anonim, “Mošeja zapada” (“Batının Camii”), *SS-Handžar* 11 (tarihsiz [1944]) içinde.

⁴⁸ Fotoğraf Serisi “Bosnische Heimat” (“Bosanski zavičaj”), *SS-Handžar* 1 (15 Temmuz 1943); bu gözlemi Greble yaptı, *Sarajevo*, 173.

⁴⁹ Wangemann, Rapor (“Tätigkeitsbericht der Abt. VI”), 4 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

⁵⁰ *Türk Birliği* konusunda bkz. Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 103; Cwiklinski, “Panturkismus-Politik,” 154–158; Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs*, 31–32 ve 65–67. *Türk Birliği* konusunda belgeler BAB, NS 31/47, NS 31/61 ve NS 31/62

lı Türki dillerde yayınlanan dergi, Olzscha'nın ifadesiyle, "birliklerin moralini güçlendirmek için militan dürtüleri çoğaltacak"tı.⁵¹ 25 Kasım 1944'te çıkan ilk sayısı Kurban Bayramını konu alıp, İslam ve Bolşevizme karşı savaş üzerine makaleler yayınladı.⁵² el-Hüseyni de, müminleri Allah adına Hitler Almanya'sının yanında savaşımaya çağıran bir yazı yazdı. *Türk Birliği*, Johannes Benzing'in ve Sovyetler Birliği'nde İslam üzerine diğer Alman uzmanların sıkı denetimi altında yayımlandı.

Wehrmacht'ın Doğu Lejyonlarında dağıtılan propaganda yayınları biraz daha uzun sürdü: Kuzey Kafkasya Lejyonu için *Ghazavat*, Volga-Ural Lejyonu için *İdel-Ural*, Azerbaycan Lejyonu için *Azerbaijan*. Dördüncü Müslüman lejyonu, Türkistan Lejyonunda dağıtılan yayınlarla ilgili bilgi yok, ama çok büyük olasılıkla, diğer üç Müslüman lejyonun yayınlarıyla benzer içerikteydi.⁵³ Ayrıca Niedermayer'in karargâhı (162. Piyade Tümeni) bütün askerlerine *Svoboda* (Özgürlük) dergisini dağıttı. Lejyon dergilerinin büyük çoğunluğu haftalık ya da iki ayda bir yayımlandı. Normalde sekiz sayfaydı, ama daha sonra altı ila dört sayfaya indi. Büyük

içinde. Tarihinin bir özeti için bkz. Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54. *Türk Birliği*'nin yazı kadrosunun bir listesi için bkz. BAB, NS 31/61.

⁵¹ Olzscha, İç Not ("Herausgabe einer Zeitung für den 'Osttürkischen Verband'"), 1 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/62.

⁵² Olzscha, İç Not ("Zeitung für den osttürkischen Waffenverband der SS"), 2 Aralık 1944, BAB, NS 31/62. Schellenberg'in Dresden'de molla okulundaki konuşmasıyla ilgili bir makale hazırlandı, ama basılıp basılmadığı belli değil, bkz. Anonim, *Türk Birliği İçin Makale*, tarihsiz (Aralık 1944), BAB, NS 31/62. *Türk Birliği*'nin yirmi beş yazarı, SS'ten alkol ve sigara isteyerek, Berlin'deki bürolarında Kurban Bayramının ve derginin birinci sayısını kutladılar bkz. Wynand'dan (*Türk Birliği*'nin Alman Kurmayı) Olzscha'ya, 21 Kasım 1944, BAB, NS 31/62; SS Genel Merkezi, İç Not ("Tabak-und Spirituosen-Sonderzuteilung für die Redaktion der osttürkischen Zeitung"), 13 Aralık 1944, BAB, NS 31/62.

⁵³ Türkistan Lejyonunun yayınları, Doğu Bakanlığının yayınladığı *Milli Türkistan* ve Wehrmacht Propaganda Şubesinin yayınladığı *Yeni Türkistan* bu nedenle bu kitapta incelenmez.

çoğunluğu 1942 yazı ile 1943 baharı arasında yayına başladı ve 1944-1945 kışında yayınına son verdi.⁵⁴ Bütün savaş boyunca, her dergiden yaklaşık yüz sayı çıkarıldı. Makaleler büyük ölçüde Berlin'deki Müslüman işbirlikçilerce yazıldı; her sayının özetini derleyen Wehrmacht'ın propaganda seksiyonu ve Doğu Bakanlığı tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilip sansürden geçirildi.⁵⁵ Aşağıdaki çözümlemenin temelini bu özetler oluşturur. 1942'den itibaren bu özetlerin ilk kopyaları savaştan kurtulamadı; bu inceleme, 1943 ile 1945 arasında yayınlanan sayılara yoğunlaşır.

Gazete çeşitliliğinin nedeni, her şeyden önce, Müslüman askerlerin konuştuğu dillerin çeşitliliği idi. Bazı yayınlar, en önemlisi *Ghazavat*, çok-dilliydi ve Rusça makalelerin yanı sıra, Çeçence, İnguşça, Karaçayca, Balkarca ve diğer dillerde metinler de içermektedir. Dergilerin içeriği genellikle birbirine benzerdi ve Alman askerler için çıkarılan tipik sahra yayınlarını andırırdı. Birçok yazı, *Völkischer Beobachter*, *Deutsche Allgemeine Zeitung* ve *Das Reich* gibi Almanca yayınlarda çıkan makalelerin çevirileriydi. Makalelerin çoğunluğu askeri durumla ilgiliydi; birkaçı da siyasal ve ideolojik konulara değinmekteydi. Tarihçiler ya dikkate almadı ya da siyasal olarak ve propaganda açısından yersiz diye önemsemedi.⁵⁶ Ne var ki, dikkatli bir okuma, Almanların askerleri-

⁵⁴ Azerbaycan dergisi *Azerbaijan* 1942 yazında kuruldu, bkz. *Azerbaijan* 22 (101) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 5 Haziran 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239. *Ghazavat* Mart 1943'te kuruldu ve birinci yıl kutlaması 4 Mart 1944'te yapıldı, bkz. *Ghazavat* 11/12 (54/55) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. *Idel-Ural* 15 Kasım 1942'de kuruldu ve Ekim 1944'te yüzüncü sayısı yayınlandı, *Idel-Ural* 43 (100) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 28 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁵⁵ Lejyonların yayınları konusunda bkz. Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 128-130; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 59-60, 78-79, 95-96, 98, 125-126; Cwiklinski, "Panturkismus-Politik," 151, 158; Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs*, 78-104.

⁵⁶ Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 59-60.

ni etkilemeye nasıl çalıştıkları konusunda içgörüler sunduğunu gösterir.

Genel olarak milliyetçilik, yayınların adlarına da yansıdığı gibi, bu propagandanın önemli bir parçasıydı. Aynı zamanda dinsel temalar da ağırlıktaydı. *Ghazavat* adının açık dinsel bir anlamı vardı; Kuzey Kafkasya İslami direniş ve cihat geleneğinden yararlanmaktaydı. Aşağıdaki sayfalar *Ghazavat*, *Idel-Ural* ve *Azerbaijan*'da çıkan makalelerdeki temel dinsel temaları ele alıp, siyasal işlevlerini değerlendirir.

Bu yayınlardaki makalelerin dikkate değer bir bölümü lejyonierleri İslam konusunda eğitmeyi ve aralarında İslami bir kimlik geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Bütün yayınlar, ulusal kültürün tanımlayıcı ögesi olarak dinin önemini defalarca vurguladı. *Idel-Ural* 1944'ün başında "Din, ulusal manevi hayatımızın temel taşıdır," diye ilan etti.⁵⁷ Birkaç ay sonra *Azerbaijan*, ulusun ancak Peygamber'in ve Kuran'ın saf öğretileri üzerine kurulabildiğini okurlarına söyledi.⁵⁸ Azerbaycanlı gazeteci İbrahimoglu, "Yeni Azerbaycan'da din öncü bir rol oynayacak," diye yazdı. Birkaç hafta önce de, lejyonierlerin misyonunun, Azerbaycan'ın kurtuluşu dışında, dinin korunması olduğunu açıkça ortaya koymuştu.⁵⁹ *Azerbaijan*, lejyonierleri "dinsel açıdan" eğitime "çabalarını" gizlemedi.⁶⁰

⁵⁷ "Die Religion ist ein Grundpfeiler unserer nationalen Moral: Rede des Herrn Gabbullan," *Idel-Ural* 10/11 (67/68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁵⁸ "Das Volk muß seine religiöse Ueberzeugung behalten," *Azerbaijan* 27 (106) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 10 Temmuz 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁵⁹ "Wir werden unserem Volk die Religion erhalten," *Azerbaijan* 24 (103) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Haziran 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁶⁰ "Auf dem Weg zu neuem kulturellen Leben," *Azerbaijan* 38 (117) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239. Dergi, Berlin'de gelecekte halkın dinsel eğitiminin temellerinin tartışıldığı bir Azerbaycan konferansını da haber yaptı. "Vom aserbeidschanischen Verbindungsstab," *Azerbaijan* 36 (115) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

Ghazavat bir manşetle şunu iddia etti: “Peygamber’imizin yaşamı bize örnek olmalıdır.”⁶¹ Eğitim amaçlı makaleler arasında, çoğu kez dinsel yetkililerce yazılmış, İslam tarihi ve İslam öğretileriyle ilgili metinler vardı. Örneğin Filankias denilen bir molla *Azerbaijan* okurlarına “İslami gelişmenin geçmişini” verirken, Azerbaycanlı binbaşı Abdül Fetelibey, *Idel-Ural*’da “İslamın Peygamber’i” üzerine bir dizi tarihsel deneme yayınladı.⁶² Bir ay önce Fetelibey, *Azerbaijan*’da “Peygamber ve Gerçek İman”yla ilgili iki tarihsel değerlendirme yazmıştı.⁶³ Eski bir Kızıl Ordu subayı olan Fetelibey, Kafkasya savaşındaki performansıyları Almanları etkilemiş ve kısa sürede Azerbaycan davasının kabul gören sözcüsü ve pan-İslami birliğin ateşli bir savunucusu olmuştu.⁶⁴ *Idel-Ural* ve *Azerbaijan*’da çıkan diğer makaleler, ortaçağ İslam dünyasında bilimin şanlı tarihini övdü.⁶⁵ Dergiler, İslamla ilgili Alman gazetelerde çıkan makaleleri de çevirip yayınladı. Örneğin *Idel-Ural* ve *Azerbaijan*, el-Ezher üzerine *Deuts-*

⁶¹ “Das Leben unseres Propheten diene uns als Beispiel,” *Ghazavat* 39 (82) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁶² “Ueber unsere Religion,” *Azerbaijan* 34 (113) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 28 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; “Der Prophet und der Islam” (part 1), *Idel-Ural* 40 (97) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; “Der Prophet und der Islam” (bölüm 2), *Idel-Ural* 41 (98) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁶³ “Der Prophet und sein richtiges Glaubensbekenntnis” (part 1), *Azerbaijan* 35 (114) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 4 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239 ve “Der Prophet und sein richtiges Glaubensbekenntnis” (bölüm 2), *Azerbaijan* 36 (115) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁶⁴ Fetelibey konusunda bkz. Hoffmann, *Kaukasien*, 215–221, 227, 252 ve 320; Hoffman, *Die Ostlegionen*, 142.

⁶⁵ “Wissenschaft im Osten,” *Azerbaijan* 48 (127) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 4 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; ayrıca bkz. “Der Platz der Völker des Ostens im Lichte der Wissenschaft,” *Idel-Ural* 30 (87) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 29 Temmuz 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

che Allgemeine Zeitung'da çıkan uzun bir makaleyi yayınladı.⁶⁶ Makale el-Ezher'in nasıl yüzyıllar içinde genişleyip medreselerden, aşhanelerden ve yatakhanelerden oluşan bir külliyeeye dönüştüğünü ve "İslam dünyasının neredeyse her köşesini" aydınlatan küresel bir dinsel kurum haline geldiğini tasvir etmekteydi. El-Ezher'in siyasal nüfuzunu da vurguladı –ve abarttı; liderlerinin İngiliz İmparatorluğuna karşı çıktığını, hatta merkezi Mısır'da bir hilafetin geri getirilmesi konusunu Kral Faruk'la görüştüklerini iddia etti. *Ghazavat ve Azerbaijan*, Suudi Arabistan'da Vahhabilik, İslam ve İbni Suud'la ilgili, daha önce *Völkische Beobachter*'de çıkan makaleler yayınladı.⁶⁷ Bir Alman askeri yayınının İslami temalar sunmasının, ancak propaganda etkisi olabilirdi. Bununla birlikte, birçok makale daha da ileri gidip, Almanya'yı açıkça İslamın kurtarıcısı olarak tasvir etmekteydi.

Din konusunu ele alan pek çok makale, Üçüncü Reich'i İslamın dostu olarak tasvir etti. Bazı yazılar, Mihveri destekleyen daha geniş bir Müslüman seferberlik hareketi düşüncesini bile aktardı. *Ghazavat ve Idel-Ural*, Wehrmacht'ın Arap birlikleri üzerine ayrıntılı haberler verdi.⁶⁸ *Azerbaidjan*, Balkanlar'dan Müslüman gönüllülerle ilgili makaleleri Bosnalı Müslümanların resimleriyle birlikte yayınladı.⁶⁹

⁶⁶ "Al-Azhar, tausendjährige Universität," *Idel-Ural* 13 (70) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; "Al-Azhar, tausendjährige Universität," *Azerbaijan* 8 (87) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 29 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁶⁷ "Porträt Ibn Sauds," *Ghazavat* 19 (62) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 5 Mayıs 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Porträt Ibn Sauds," *Azerbaijan* 18 (97) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Mayıs 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁶⁸ "Kampfgruppe 'Freies Arabien,'" *Ghazavat* 35 (78) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Kampfgruppe 'Freies Arabien,'" *Idel-Ural* 34 (91) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 26 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁶⁹ "Unter kroatischen Muselmanen," *Azerbaijan* 33 (112) (1944), Alman-

Başka bir grup resim, Hırvatistan'da Müslüman köylerdeki yaşamı göstermekteydi. Mihver koruması altında Müslüman yaşamı, popüler bir temaydı. *Idel-Ural* "Sırbistan'da Müslüman Yaşam" başlıklı bir dizi fotoğraf yayınlayıp, şu açıklamayı yaptı: "Alman koruması altında Müslüman yaşam özgürce gelişebilir."⁷⁰ Beklendiği gibi, Doğuda İslama Alman desteği, Doğu Lejyonlarının bütün yayınlarında temel temaydı. 1943 sonbaharında *Ghazavat*'ın manşeti şöyleydi: "Müslümanlar, Alman zaferiyle birlikte din özgürlüğünün bir gerçeklik haline geleceğine inanıyor."⁷¹ Sovyet yönetimi altında, diyordu *Ghazavat*, din tamamen yasaklanmıştı. "Ama Alman birlikleri Kafkasya'ya gelince, hemen bütün kiliseleri ve camileri yeniden açtılar ve eksiksiz dinsel özgürlük tanıdılar." Şimdi Müslümanlar bütün umutlarını bir Alman zaferine bağlamıştı; çünkü yalnızca Almanya İslama özgürlük getirecekti. Bu iddia, Müslüman yaşam üzerine, en önemlisi Alman koruması altında gerçekleşen dinsel kutlamalar üzerine sayısız makaleyle desteklendi. İslami bayramlar düzenli olarak manşete taşındı. Ramazan ve Kurban bayramlarında kutlama mesajları yayınlandı.⁷² Yalnızca lejyonlardaki değil, işgal edilen

ca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 21 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁷⁰ Resimler: "Muselmanisches Leben in Serbien," *Idel-Ural* 33 (39) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁷¹ "Die Muselmanen sind überzeugt, daß im Sieg Deutschlands die Religionsfreiheit wahr wird," *Ghazavat* 37 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁷² Örneğin bkz. "Wir grüßen unsere Legionäre zum Festtag Urusa," *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; "Der Monat Ramadsan," *Idel-Ural* 33 (90) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Glückwunsch zum großen Feiertag Ramadsan-Bairam," *Azerbajjan* 40 (68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; "Aserbajdschanische Legionäre!," *Azerbajjan* 40 (68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim

bütün topraklardaki kutlamalar da haber yapıldı. 1943'teki Ramazan Bayramında *Azerbaijan*, Almanların Kırım'da düzenlediği kutlamaları verdi.⁷³ Aşağı yukarı aynı sırada *Idel-Ural*, Finlandiya'da Alman koruması altında bayramı kutlayan Tatar göçmenlerin bir fotoğrafını yayınladı.⁷⁴ Bu kutlamalarla ilgili haberler, bir ölçüde, küresel bir Müslüman cemaat düşüncesinden yararlanmaktaydı. Bu, en bariz biçimde, Emin el-Hüseyni'nin bütün yayınlarda basılan konuşmalarında alenileşti.⁷⁵ Ne var ki, daha önemlisi,

1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; "Glückwunsch zum Ramadsan-Bairam-Fest an die nordkaukasische Legion von Fatalibaile," *Azerbaijan* 40 (68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; "Glückwunsch des nordkaukasischen Nationalen Komitees an die aserbaidyschanische Legion anlässlich des Festes Ramadsan-Bairam," *Azerbaijan* 40 (68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; Kurban-Bajram," *Azerbaijan* 47 (126) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Kasım 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; ayrıca bkz. Bölüm 7'de tartışılan birliklerdeki kutlamalarla ilgili makaleler.

⁷³ "Ramadsan und Erntefest," *Azerbaijan* 44 (72) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239 ve Resim: "Nationale Tänze in Simferopol anlässlich des Ramadsan-und Erntedankfestes," *Azerbaijan* 44 (72) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁷⁴ Resim: "Tatarische Emigranten in Finnland feiern das Urasa-Fest," *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁷⁵ Örneğin 1943 sonbaharında *Idel-Ural* Müftünün Ramazan ayının sonunda yaptığı bir radyo konuşmasının metnini yayınladı. "Die Rede des Großmufti," *Idel-Ural* 42 (48) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 17 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Bir yıl sonra, Eylül 1944'te yine müftünün Ramazan açıklamasını yayınlıyacak: "Ein Radioaufruf des Großmufti von Arabien," *Idel-Ural* 38 (95) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 23 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Yalnızca birkaç ay sonra *Ghazavat* müftünün Kurban Bayramında yaptığı bir radyo konuşmasının metnini bastı: "Die Rede des Großmufti anlässlich der Kurban-Bajram-Feier," *Ghazavat* 50 (93) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. *Idel-Ural* ve *Azerbaijan* müftünün Kurban Bayramında Müslüman gönüllülerle

dinsel bayramların Alman yönetimi ile Stalinist yönetim arasındaki farkın bir işareti olarak kullanılmasıydı. Örneğin 1943'te *Azerbajjan*, dinini kısıtlamasız yaşama özgürlüğünden, "Sovyetler Birliği'nde 25 yıldır izin verilmeyen" bir özgürlükten ötürü "günden güne daha mutlu" olduğu söylenen "Molla Süleyman"ı haber yaptı.⁷⁶ Aynı zamanda Müslüman bir lejyoner *Idel-Ural*'da şunları yazdı: "Bugün bütün Müslüman dünya orucun sonunda Ramazan Bayramını kutladı. Ama Sovyetler Birliği'nde yaşayan 30 milyon Müslüman bu bayramı onuruyla kutlayamamaktadır. 25 yıldır Bolşeviklerin baskısı altında yaşamaktadırlar ve Müslümanlar ancak gizlice dinlerini yaşayabiliyorlar."⁷⁷ *Ghazavat*'taki Müslüman lejyoner ise şunları yazdı:

Ramazan, nerede olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanları bir ay boyunca birbirine bağlar. 30 Ağustosta [1943] son bulan bu kutlama vesilesiyle, Bolşevikleri, her türlü serbest dinsel pratiği nasıl yasakladıklarını, mollalarımızı nasıl tutuklayıp Sibiry'a gönderdiklerini, bizi yıldırıp boyun eğdirdiklerini hatırlamak isterim. Alman Wehrmacht, bütün özgürlükleri bastıran Bolşeviklere kılıç çekti. Bolşevizm kendi kanında boğuluyor. Son nefesini vermemek için çırpınıyor. Allah Alman Wehrmacht'ı ve Bolşevizme karşı birleşen her-

bir fotoğrafını bastı: Resim: "Der Großmufti beim Kurban-Bajram unter muselmanischen Freiwilligen," *Idel-Ural* 49 (106) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 9 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Der Großmufti und Major Fatalibejli bei einer Freiwilligen-Feier des Kurban-Bajram," *Azerbajjan* 49 (128) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁷⁶ "Die Freude des Mullah Suleiman," *Azerbajjan* 45 (73) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

⁷⁷ "Das Urusa-Fest verlief schön," *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

kesi esirgesin ve onların yardımcısı olsun. Sovyetlerin bize ve din adamlarımıza ne kadar saygısızca davrandığını unutmuyoruz.⁷⁸

Aynı sayıda başka bir makale, Sovyet topraklarındaki Müslümanların da tekrar bayram kutlayabildikleri “gün çok uzak değildir” vaadinde bulundu.⁷⁹

Din konusunu ele alan birçok makalenin amacı, Sovyetler Birliği’ni İslamın ateist ezeni olarak tasvir etmektir. “Sovyetler Birliği’nin saldırdığı ülkelerde her yerde Müslümanlar kendi dinlerini serbestçe yaşayabilir,” diyordu *Ghazavat*.⁸⁰ Üstün-Allahsız-Yahudi Yaroslavskii Gubelman’ın bütün camileri yıktığı ya da kapattığı Sovyetler Birliği’nde bu mümkün değildir. 40 milyon Müslüman, mollaları kovulduğu ya da öldürüldüğü için dinlerinin gereklerini yerine getirme olanağına sahip olmadan yaşamak zorundadır.” Daha çok Emelian Mihailoviç Yaroslavskii olarak bilinen Minei Israileviç Gubelman, Stalin 1941’de örgütü lağvetmeden önce, “Dinsizler Derneği”nin başkanıydı.⁸¹ Derneğin feshedilmiş olması, durumun öncekinden daha kötü olduğunu iddia eden Alman propagandası tarafından görmezden gelindi. “Moskova dine karşı savaşını yoğunlaştırıyor,” diye yazıyordu *Idel-Ural*.⁸² Moskova yeniden bütün Sovyet öğretmenlerine okullarda dinsel inanca karşı çıkma talimatı vermişti. Dergiler, Sovyet yönetimi altında İslamın ezilmesiyle ilgili ayrıntılı, duygusal haberler yayınladı. “Kuzey Kafkasya’da Bolşevizm” başlıklı makalede *Ghazavat*, Müslümanların

⁷⁸ “Ramasan-Monat,” *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁷⁹ “Muselmanische Festtage,” *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁸⁰ A.g.e.

⁸¹ Yemelianova, *Russia and Islam*, 114.

⁸² “Moskau verschärft den Kampf gegen die Religion,” *Idel-Ural* 47 (104) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

Sovyet devrimini nasıl yaşadıklarını tasvir etti: “İlk ‘iş’leri bütün camileri kapatmak ve rahipleri [aynen böyle geçiyor] tutuklayıp sürgün etmek oldu.”⁸³

İslama, genellikle Rus ve Sovyet egemenliğine karşı bir engel olarak işaret edildi. *Idel-Ural*, Ufa’nın son bağımsız müftüsü ve ünlü İslam ilahiyatçısı Rızaeddin Fahreddin’in hikâyesini yayınladı; 1931’de Moskova’ya getirilen Fahreddin, SSCB’de Müslümanların özgür yaşadığını doğrulayan bir belgeyi imzalamadı. *Idel-Ural*, “Yanıtı, İslam halkına yalan söyleyemem, oldu” diye yazdı ve onu “İslam inancının bekçisi” olarak övdü.⁸⁴ *Ghazavat* Eylül 1943’te, Kafkasya ayaklanmalarına “din için, İslam için” sloganının eşlik ettiğini duyurdu.⁸⁵ 1930’larda Kafkasya’da Sovyet karşıtı ayaklanmaları hatırlatan dergi, “Bolşevizme karşı dinsel devrim”den başka bir şey olmadıklarını söyledi. Bolşevikler dinsel direnişi kırmaya çalışmıştı. “Din halkın afyonudur,” sloganına uygun olarak gençliği “zehirlemeye” kalkışmıştı. Ama başaramadılar, diyordu dergi. Gençlik inancını korumuştur ve şimdi “anayurtlarının özgürlüğü ve Müslüman dinimizin devamı için” Almanların yanında savaşmaya hazırı.⁸⁶

⁸³ “Der Bolschewismus im Nordkaukasus,” *Ghazavat* 15 (58) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁸⁴ “Mufti Risaetdin bin Fachretdin,” *Idel-Ural* 16 (73) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Fahreddin konusunda bkz. Mahmud Tahir, “Rızaeddin Fahreddin,” *Central Asian Survey* 8, 1 (1989), 111–115; A. Battal-Taymas, *Rızaeddin Fahreddinoğlu* (İstanbul, 1958); Ro’i, *Islam in the Soviet Union*, 101–102 and 172; Bennigsen ve Wimbush, *Mystics and Commissars*, 38–39; sonuncu yayın Fahreddin’in bir Sovyet hapisanesinde öldüğünü yanlış yere ifade eder. 1936’da Bertold Spuler, Fahreddin’in ölümüyle ilgili yazı yazmıştı, Bertold Spuler, “Zum Tode des obersten Geistlichen der Mohammedaner in der USSR,” *Osteuropa* 11, 11/12 (1935/6), 782–783 içinde.

⁸⁵ “Brüder Legionäre!,” *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁸⁶ A.g.e.

Direnişin dinsel niteliğiyle ilgili haberler, çarlık dönemindeki İslami muhalefete ilişkin tarihsel anlılardan da yararlandı. Almanların askere çağrısının aşıkâr ve Moskova'ya karşı savaşın bir dindarlık hareketi haline geldiği tarihsel bir gelenek inşa edildi. Ekim 1943'te, Rus baskısı altında, diyordu *Idel-Ural*, yalnızca İslam direniş gücü olabilirdi. "İslama inanç[ın] halkımızın manevi gücünü kuvvetlendirdi"ğinin farkında olan çarlı imparatorluk, İslamı zayıflatmaya zaten kalkışmıştı.⁸⁷ Dergi "Rus misyonerler"i ve "İslami liderlerin kovuşturulması"nı, "Tatarların ve Başkırların zorla vaftizi"ni, "camilerin kapatılması"nı hatırlattı. Bunlar değişmeyen konulardı. "Rus emperyalizmi," diyordu *Idel-Ural*, "inancımıza suikast düzenlemeye" çalışmıştı; "yüzyıllar içinde inşa edilen camileri" yıkmıştı; aynı zamanda İslam toprağında bir sürü Rus kilisesi "ormandaki ağaçlar gibi" boy vermişti.⁸⁸ Ertesi yıl hem *Azerbaidjan* hem *Ghazavat*, seksen beş yıl önce İmam Şamil'in çarcılar tarafından ele geçirilişini andı.⁸⁹ "Bugün gönüllüler, bir daha yok edilmeyecek özgürlüğe ulaşmak için Şamil'in ruhuyla savaşıyor."⁹⁰ Bir sonraki sayıda *Ghazavat* Şamil'le ilgili bir haber daha yayınladı ve Kuzey Kafkasya dağlarındaki diğer çar karşıtı hareketleri de hatırlattı.⁹¹ Dergiye göre, Şamil'in mücadelesi-

⁸⁷ "Wodurch kennzeichnet sich der Beginn der russischen Herrschaft in unserem Lande?," *Idel-Ural* 42 (48) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 17 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁸⁸ "Offener Brief an die Legionäre," *Idel-Ural* 35 (41) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 29 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁸⁹ "Vor 85 Jahren fi el Imam Schamil in Gefangenschaft," *Azerbaidjan* 36 (115) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; "Vor 85 Jahren geriet Iman Schamil in Gefangenschaft," *Ghazavat* 36 (79) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹⁰ A.g.e.

⁹¹ "Die Jugend Schamils," *Ghazavat* 37 (80) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Die Tarichat-Lehre im Nordkaukasus," *Ghazavat* 37 (1943), Almanca

nin amacı ile bugün Sovyetler Birliği'ne karşı savaşın amacı aynıydı –tek fark, bu kez Kafkasya halklarının “büyük ve yenilmez Alman Wehrmacht”ın desteğine dayanabilmesiydi.⁹² *Ghazavat* duyurdu: “Halkımıza yardım etmeliyiz. Edeceğiz. Almanya bizim yanımızdadır. Allah bizimledir.”⁹³ Başka bir sayıda, Şubat 1944'te, şunu ilan etti: “Bugün ‘gazavat’ çağrısını duyuyoruz. Gazavat –kutsal savaş, hâlâ yurttan çok uzakta yürütülüyor, ama bizi tekrar anayurdumuzun dağlarına götürecektir.”⁹⁴

Müslüman desteğini almak için mücadele hızlanınca, giderek daha fazla sayıda makale doğrudan Stalin'in İslami seferberlik kampanyasına saldırdı. Kremlin'in İslamın gönülünü alma girişimleriyle ilgili haberler genellikle gülünçlük ve kötü niyet tonuyla yazıldı ve Sovyetlerin din politikalarının tutarsızlığına işaret etti. Ekim 1943'de *Idel-Ural*, “Şimdi Bolşevikler din adına halka ihanet etmek istiyor,” manşetini attı.⁹⁵ “25 yıldır dine vuran aynı Bolşevizm, bugün halka din adına savaşa sürdürme çağrısında bulunuyor.” “Yahudi Gubelman Yaroslavskii”nin din konusunda daha liberal bir tutum savunduğuna ilişkin haberler, bir “fars” olarak küçümsendi; ama dergi, okurlarını “Sovyet-Müftü” Resulaev konusunda da uyardı. “Sovyetler Birliği'nde bu tür manevralar her zaman olmuştur –ama hiç bu kadar sahte olmamıştı” diyen *Idel-Ural*, halkın bu “dalavere”yi fark edeceğini de

çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹² “Die Tarichat-Lehre im Nordkaukasus,” *Ghazavat* 37 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹³ Yedi Resim, *Ghazavat* 31 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹⁴ “Unsere heutige Aufgabe,” *Ghazavat* 7 (51) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 16 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹⁵ “Nun wollen die Bolschewiken das Volk im Namen der Religion betrogen,” *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

ekledi. “Halkımız, Bolşeviklerin müminlere karşı günahlarını asla unutmuyacaktır.” Bir ay sonra dergi, İslama yönelik yeni Sovyet politikasını “yalan ve hile” olarak küçümsedi.⁹⁶ 1944’ün başında *Idel-Ural* bu politikayı “Stalin’in yeni ihaneti” olarak karaladı.⁹⁷ “Şimdiye kadar Stalin’e karşı olan müminlerin, şimdi camilerde inanç özgürlüğü tanıdığı için Stalin’e teşekkür ettikleri farz ediliyor.” Dergi, “Stalin’in mollaları”nın “Kremlin’in elinde bir âletten başka bir şey” olmadığını açıkça ortaya koydu, tıpkı bütün kampanyanın “devasa bir sahtekârlıktan başka bir şey” olmaması gibi. Aynı şekilde *Ghazavat*, “Sovyet kilise dalaveresi”ni ifşa etti.⁹⁸ *Azerbajjan* çelişkiye işaret etti: “Yirmi beş yıl Stalin Müslüman ahaliye kötü davranıp mağdur etti ve binlerce kişinin öldürülmesinden [sorumludur]. Şimdi aniden, savaş sırasında Müslümanlara kanı kaynadı” diye dalga geçen dergi, Stalin’in Marksist “din halkın afyonudur” sloganına bağlı olduğunu askerlere hatırlattı.⁹⁹ Camilerin kapatıldığı ve “garajlara ya da tiyatrolara ve kulüplere” dönüştürüldüğü askerlere hatırlatıldı. Sovyet müftü Resulaev’le “NKVD’nin ajanı” diye dalga geçildi. “Bu kızıl müftü şimdi Stalin’in yanında oturup, Müslümanların kurtuluşuyla ilgili radyo konuşmaları yapıyor. Ama kimse kanmaz. Her şeyi biliyoruz.” Moskova’nın “aniden keşfedilen din aşkı,” “hain bir ihanetti.” Müslümanlar “kendine ‘müftü’ diyen bir Komintern ajanı”nın yandaşı olmayacaktı. Birkaç ay sonra dergi, dinin aleyhine çalışanların Sovyetler Birliği’nde her zaman en müteber kişi sayılmasıyla, ancak şimdi bu kişilerin “molla” ol-

⁹⁶ “Krieg und Politik,” *Idel-Ural* 44 (50) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁹⁷ “Der alte Betrug,” *Idel-Ural* 7 (64) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

⁹⁸ “Jenseits der Front,” *Ghazavat* 36 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

⁹⁹ “Die bolschewistischen Winkelzüge werden sich nicht erfüllen,” *Azerbajjan* 44 (72) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

masıyla alay etti.¹⁰⁰ Aynı sayıda başka bir makale, Sovyetler Birliği'nde Müslümanların camilere gitmesinin serbest olduğuyla ilgili "bütün sözlerin" "yalandan başka bir şey" olmadığı konusunda okurları uyardı.¹⁰¹ Yeniden açılan çok sayıda cami yalnızca Bolşevik propagandanın amacına hizmet edecekti. Birkaç ay sonra dergi, yine yalnızca "Bolşevik bir 'din'"i yaymak için camilerin yeniden açıldığını iddia etti.¹⁰² Sovyetlerin İslam kampanyası, diyordu dergi, yalnızca Sovyetler Birliği'ni değil, bütün Müslüman dünyayı tehdit edecekti. 1943 yazında *Ghazavat*, "Sovyetler Bir Sovyet Arabistan Yaratmak İstiyor" manşetiyle çıktı.¹⁰³ İki sayı sonra, "Stalin Kuran'ı Hatırlıyor" başlıklı bir makale, Ortadoğu'daki Sovyet propagandasını karaladı.¹⁰⁴ Stalin Müftü Resulaev'i Suriye'ye, Filistin'e ve Mısır'a oralardaki Müslüman ahaliyi "Komünizmin hiçbir şeklide Kuran'a aykırı olmadığına" ikna etmeye göndermişti. *Azerbaidjan* da "Bolşevik müftüler"ın sınırı geçip Ortadoğu'ya girdikleri uyarısında bulundu.¹⁰⁵ *Idel-Ural*, Stalin'in Moskova'da topladığı Müslüman kongresini (tıpkı pan-Slav kongre gibi) "Moskova'nın emperyalist

¹⁰⁰ "Das englische Blut und der bolschewistische Mullah," *Azerbaidjan* 12 (91) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰¹ "Sind in Aserbaidshan Moscheen eröffnet worden?," *Azerbaidjan* 12 (91) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰² "Wie ist es in der Heimat?," *Azerbaidjan* 28 (107) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 17 Temmuz 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰³ "Die Sowjets möchten ein Sowjetarabien schaffen," *Ghazavat* 28 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹⁰⁴ "Stalin entsinnt sich des Koran," *Ghazavat* 30 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Das englische Blut und der bolschewistische Mullah," *Azerbaidjan* 12 (91) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰⁵ "Der rote Imperialismus und der Nahe Osten," *Azerbaidjan* 48 (127) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 4 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

niyetleri”nin başka bir ifadesi olarak tanımladı.¹⁰⁶ Son olarak, Sovyetlerin İslami seferberlik kampanyasına, komünizm ile İslam arasında iddia edilen çatışmayla ilgili daha genel makalelerle de saldırıldı. “Komünizm ve İslam Bağdaşmaz” başlığı altında hem *Ghazavat* hem *Azerbajjan* 1944’ün başında, Moskova’nın din halkın afyonudur düşüncesine uygun davranacağını yazdı.¹⁰⁷ Dergiler, “komünizm”in “İslamın yıkılışı” anlamına geldiği konusunda okurlarını uyarıyordu. İki ay sonra *Ghazavat*, “komünizm ve İslam ebedi düşmandır” açıklamasını yaptı ve Kremlin’in sadık Müslümanların sadık komünist de olabileceğini “kanıtlama” girişimlerini kınadı: “Bu asla gerçekleşmeyecek; çünkü yalnızca komünizm ile İslamı değil, komünizm ile genel olarak her dini muazzam derin bir uçurum ayırır.”¹⁰⁸

Sovyetler Birliği, İslamın düşmanı olarak tarif edilen tek güç değildi. 1944’ün başında *Ghazavat*, Fransız Fas’ında İngiliz-Amerikan birlikler ile yerel Müslüman ahali arasındaki çarpışmalar üzerine bir dizi makale yayınladı. Şubat’ta dergi, İngiliz-Amerikan ordusunun “Senegalli Zencileri” tarafından yirmi dört Müslümanın öldürüldüğü ayaklanmaları haber yaptı.¹⁰⁹ İzleyen aylarda *Ghazavat*, Fas’ta bir

¹⁰⁶ “Der rote Imperialismus,” *Idel-Ural* 44 (50) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 31 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; kongre konusunda ayrıca bkz. “Das englische Blut und der bolschewistische Mullah,” *Azerbajjan* 12 (91) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 27 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰⁷ “Kommunismus und Islam unvereinbar,” *Ghazavat* 9 (52) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 23 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; “Kommunismus und Islam unvereinbar,” *Azerbajjan* 7 (86) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁰⁸ “Kommunismus und Islam sind ewige Gegensätze,” *Ghazavat* 15 (58) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹⁰⁹ “Es gärt in Französisch-Marokko,” *Ghazavat* 9 (52) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 23 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

camide gerçekleşen katliamın –“müminler arasında bir kan banyosu” olarak tanımlanan– daha canlı bir tasvirini sundu.¹¹⁰ Alman propagandası abartmasına rağmen, savaş sırasında Kuzey Afrika’da bu tür çarpışmalar gerçekten oldu.

Ne var ki, Batılı Müttefikler arasında, özellikle Büyük Britanya Müslümanların zalimi olarak tasvir edildi. 1943’te hac başlamadan hemen önce *Ghazavat*, İngiliz karşıtı İslam propagandasının klasik bir temasından yararlanıp, “İngilizler Mekke’ye seyahati yasaklıyor” manşetini attı.¹¹¹ Ertesi yıl dergi İngiliz ordusunun Arap askerleri arasındaki huzursuzluğu yazıp, “Müslümanlar İngiltere için kan akıtmak istemiyor,” iddiasında bulundu.¹¹² Sovyetler din düşmanı ve dinsel duygunun namussuz sömürücüleri olarak tasvir edilirken, İngilizler Hindistan’da dinsel çatışmayı kışkırtmakla suçlandı. 1944’ün sonunda *Svoboda*, Müslümanları, Sihleri ve Hinduları birleştiren Wehrmacht’ın Hindistan Lejyonunu, İngilizlerin böl ve yönet politikasıyla karşılaştırdı.¹¹³ Aşağı yukarı aynı sırada *Idel-Ural* da İngilizlerin Hindistan’da “dinsel gerilimleri istismar etme”sine verip verdiğini.¹¹⁴

¹¹⁰ “Blutige Zwischenfälle in einer Moschee,” *Ghazavat* 11/12 (54/55) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. Benzer bir rapor nisanda geldi, bkz. “Zusammenstöße zwischen Polizei und Mohammedanern in Marokko,” *Ghazavat* 16 (59) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹¹¹ “Engländer verbieten Reise nach Mekka,” *Ghazavat* 28 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; ayrıca bkz. bölüm 3.

¹¹² “Die Araber wollen nicht Kanonenfutter werden: Die Muselmanen wollen nicht für England bluten,” *Ghazavat* 13 (56) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹¹³ “Moslems, Sikhs und Hindus— gute Kameraden,” *Svoboda* 9 (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Kasım 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18235.

¹¹⁴ “Treffen zwischen Gandhi und Jinnah,” *Idel-Ural* 39 (96) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 30 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

Ghazavat Hindistan'ın Müslümanları üzerine bir makaleye "Müslümanlar İngiltere'ye Güvenmez" başlığını koydu; *Azerbajjan* ise, *Völkische Beobachter*'de daha önce yayınlanan ve Hindistanlı Müslümanları İngiliz yönetimine direnmeye çağıran bir makaleyi yeniden yayınladı.¹¹⁵ *Ghazavat* ve *Idel-Ural*, 1943 yazında Kahire'de gerçekleşen pan-Arap kongresindeki İngiliz başarısızlıklarından da yararlandı. *Ghazavat* temaşanın, "Müslüman devletlerin sırtında yürütülen bir güç mücadelesi" olduğunu okurlarına anlattı; "İslam dünyası"nın en nüfuzlu liderlerinden birinin, İbni Suud, yer almayı reddettiğini ve onu Yemen'in lideri İmam Yahya'nın izlediğini açıkladı.¹¹⁶ Derginin yazdığına göre, "kongrenin perde arkasında" iktidara can atan, "İslamın sırtından" "İngiliz çıkarlarını savunanlar vardır." Derginin sonraki sayısında yer alan bir makale, "İngiliz-Yahudi nüfuzu altında" Müslüman birliğini teşvik etmeye yönelik "İngiliz çabalarını," el-Maraghi'nin eleştirdiği bir girişimi ifşa etti.¹¹⁷

Son olarak yayınlar Yahudi karşıtı propaganda yaptı. En berbat Yahudi karşıtı metinlerden birini, *Idel-Ural* yayınladı. "Yahudiler: Müslümanların En Kötü Düşmanları" başlıklı makale dizisinde Yahudi karşıtı nefret Kuran'la ve Peygamber'in

¹¹⁵ "Die Mohammedaner haben kein Vertrauen zu England," *Ghazavat* 15 (58) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Aufruf Sahids an die Muselmanen in Indien," *Azerbajjan* 18 (97) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Mayıs 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹¹⁶ "Machtkampf auf dem Rücken der islamischen Staaten," *Ghazavat* 30 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹¹⁷ "Aufruf zur Einigung der Muselmanen," *Ghazavat* 31 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. *Ghazavat* ve *Idel-Ural* 1944'e kadar konferans konusunda haber yapmaya devam etti, bkz. "Nachwirkungen der Panarabischen Konferenz," *Idel-Ural* 43 (100) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 28 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; "Schwierigkeiten bei den panarabischen Verhandlungen," *Ghazavat* 39 (82) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

yaşamıyla ilişkilendirildi.¹¹⁸ Okurlara anlatılana göre, Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgelerinde Bolşevikler, Müslümanları yönetebilsinler diye iktidarı Yahudilere bilerek vermişti. İslamın düşmanları olarak Yahudi görüntüleri, çoğu kez Filistinlilerle İslami dayanışma çağrılıyla ve Siyonizme verilen İngiliz ve ABD desteğine ilişkin kınamalarla birleştirildi. Örenğin 1943 yazında *Ghazavat*, Yakındoğu'da bir Yahudi devleti kurmaya yönelik İngiliz-Amerikan planlarını haber yaptı.¹¹⁹ "Araplar ve bütün Müslüman ahali bu niyetlere karşı ayağa kalkıyor. Her yerde huzursuzluk artıyor." Bir ay sonra dergi, 1943 Ramazan kutlamalarında Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışmaları yazıp, Yahudi karşıtı ajitasyonu İslami bir temayla birleştirdi.¹²⁰ Aslında, Filistin'de Londra'nın ve Washington'ın desteklediği iddia edilen ayaklanmalarla ilgili haberler sıkça çıkıyordu, abartılıydı ve bütün Müslüman dünyayı içine alan küresel bir çatışmanın parçası olarak tasvir edilmekteydi.¹²¹ *Idel-Ural*, Berlin'de Müslümanların örgütle-

¹¹⁸ Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs*, 99–100, *Idel-Ural* 50 (56) (1943), 1 (58) (1944) ve 8 (65) (1944)'da üç bölüm halinde yayınlanan bir makaleye işaret eder; Wehrmacht izleme raporlarında özetlenmemiş, bkz. BA–MA, MSG 2/18231.

¹¹⁹ "Unruhen im Nahen Osten," *Ghazavat* 26 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 11 Ağustos 1943, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238.

¹²⁰ "Chronik: Zusammenstöße in Palästina zwischen Arabern und Juden während des Ramadsan-Fastens," *Ghazavat* 31 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Eylül 1943, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238.

¹²¹ "USA und arabische Länder," *Ghazavat* 13 (56) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Mart 1944, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238; "Zwischenfälle zwischen Arabern und Juden," *Ghazavat* 39 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 10 Kasım 1943, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238; "Der Kampf um Palästina," *Ghazavat* 11/12 (54/55) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Mart 1944, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238; "Jüdische Emigrantenregierung in Amerika," *Ghazavat* 28 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 25 Ağustos 1943, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238; "Zusammenarbeit zwischen den US-Amerikanischen Imperialisten und den Juden," *Ghazavat* 36 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Ekim 1943, Berlin, BA–MA, MSG 2/18238; "Attentat auf den Hohen Kommissar von Palästina," *Idel-Ural* 33 (90) (1944), Al-

diği Filistin protestoların yazdı.¹²² *Ghazavat*, Filistin'in hiçbir zaman bir "Yahudi yurdu" olmadığını, her zaman Müslümanların yurdu olduğunu söyleyen İbni Suud'dan alıntı yaptı.¹²³ Emin el-Hüseyni'nin ajitasyonları da ayrıntılı bir biçimde yayınlandı. Örneğin *Ghazavat*, Balfour Bildirisi'ne karşı Berlin kongresini ve müftünün konuşmasını haber yaptı.¹²⁴ Okurlara anlatıldığına göre, olay "İngilizlerin-Amerikalıların-Yahudilerin İslam ülkelerini ezme ve sömürme siyasetine karşı İslam dünyasının sayısız temsilcisinin muazzam bir gösterisi"ne dönüşmüştü. *Idel-Ural* da, "İslam dayanışmasının bir gösterisi" olan kongrede Müslüman ülke temsilcilerinin destekleyici açıklamalarını yayınladı.¹²⁵

manca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹²² "Demonstrativer Protest der Muselmanen in Berlin," *Idel-Ural* 46 (52) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹²³ "İbn Saud zur Judenfrage," *Ghazavat* 25 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 4 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹²⁴ "Die Rede des Mufti gegen die Balfour-Erklärung," *Ghazavat* 39 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 10 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹²⁵ "Die Rede des Mufti," *Idel-Ural* 46 (52) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; "Die Rede des Mufti gegen die Balfour-Erklärung," *Ghazavat* 39 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 10 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; Resim: "Großmufti von Jerusalem," *Ghazavat* 39 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 10 Kasım 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. Bütün yayınlar Müslüman okurları Filistinli müftünün yaptığı konuşmalardan haberdar etti: "Die Muselmanen zerstören die amerikanischen Pläne gegen die Araber: Aus der Rede des Großmufti in der Palästinafrage," *Ghazavat* 11/12 (54/55) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238. 1944 Ramazanında *Idel-Ural* müftünün radyo konuşmasını birinci sayfadan verdi: "Ein Radioaufruf des Großmufti von Arabien," *Idel-Ural* 38 (95) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 23 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Ekim 1944'te hem *Ghazavat* hem *Azerbajjan* İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi ordusu kurması üzerine müftünün radyo konuşmasını verdi: "Rundfunkansprache des Großmufti," *Ghazavat* 41 (84) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 6

Müslümanlar arasında küresel dayanışma düşüncesi sürekli tekrarlanan bir mecazdı. Ümmeti hayal eden yazarlar, okurlarını Müslüman dünyadan düzenli olarak haberdar ettiler. Dergiler askerlerin geldikleri yere odaklanmak yerine, Kahire'deki el-Ehzer camii ya da Suudi Arabistan'da İbni Suud'la ilgili haberler verdi. Almanya'yı destekleyen pan-İslami seferberliği ima eden metinler Wehrmacht'ın Arap birliklerini ya da Balkanlar'da Müslüman gönüllüleri konu aldı. Almanya'yı yalnızca Doğu topraklarında değil, Balkanlar'daki Müslüman köylerde de İslamın koruyucusu olarak sundular. Sovyetlerin Ortadoğu'daki İslam propagandasına, İngilizlerin Hindistan'daki din siyasetine, güya İngilizlerin haccı yasaklamasına ve Fas'ta bir camide İngiliz-Amerikan katliamına saldırdılar. Kahire'deki pan-Arap kongresini ve buna Yemen ve Suudi tepkisini, Filistin'e Yahudi göçünü Doğulu Türk okurlarına anlattılar. Bir makalede *Azerbaidjan*, Alman işgalindeki Paris'in sokaklarında dolaşan Tatar bir lejyonerin *Grande Mosquée de Paris*'e nasıl denk geldiğini tasvir etti. İslami dayanışma şemsiyesi ve Alman koruması altında oradaki Müslümanlar, "Hindistanlılar, İranlılar ve Araplar," tarafından sıcak karşılandı.¹²⁶ *Weltislam* kavramı her yerde hazır ve nâzırdı. *Azerbaidjan*, askerlerin küresel, pan-İslami bir mücadelede yer aldıklarını ima ediyordu. Dahası Alman propagandası, en önemlisi İmam Şamil gibi şahsiyetleri hatırlatarak, dinsel hatıranın çeşitli biçimlerinden ve tarihsel anlatılardan yararlandı.

Makaleler yalnızca içerik bakımından değil, üslup bakı-

Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Rundfunkansprache des Großmufti," *Azerbaidjan* 40 (119) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 9 Ekim 1940 [*aynen böyle geçiyor*; doğrusu: 1944]], Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹²⁶ "Die Moschee in Paris," *Azerbaidjan* 10 (89) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 13 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239, Resim: "Teilansicht der Moschee in Paris," *Azerbaidjan* 10 (89) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 13 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

mından da dinsel. Sahra imamları ve diğer dinsel şahsiyetler tarafından yazılanlar, “Allah adına,” “mübarek savaş” ve “Allah bizimledir” gibi ifadeler kullanarak bariz bir dinsel retoriği canlandırır. Ortadoğu, Balkanlar ve Doğu topraklarına yönelik Nazi propagandasında olduğu gibi, bu dil, dinler arası şiddeti kışkırtmak niyetiyle dar anlamda din savaşını vaaz etmek için değil, komünizm ya da İngiliz emperyalizmi gibi dünyevi ideolojilere ve güçlere karşı kutsal savaş teşvik etmek için kullanıldı.

Alman propagandası haber ve bildiri dışında, bazen şarkı biçimini de aldı; 1944 baharında *Ghazavat*’ın yayınladığı “İmam Kasım Magama’nın Türküsü” gibi.¹²⁷ Gönüllülerin yazdığı şiirler daha da popülerdi. *Ghazavat* “Bayram Orucu,”¹²⁸ “Cami,”¹²⁹ “Kutsal Savaş Seni Çağırıyor”¹³⁰ ve “Gazavat”¹³¹ gibi şiirler yayınladı. *Idel-Ural* “Kutsal Savaşımız,”¹³² “Chan Camii”¹³³ ve 1943’te Ramazan vesilesiyle “Muhteşem Gece”¹³⁴ şiirlerini bastı. Gerçekten, dinsel duygu ve düşüncelerden en kolay bildiriler, şarkılar ve şiir-

¹²⁷ “Lied von Iman Gasimmagama,” *Ghazavat* 16 (59) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹²⁸ “Die Fastenzeit zum Bajramfest,” *Ghazavat* 39 (82) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹²⁹ “Die Moschee,” *Ghazavat* 53 (96) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 29 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹³⁰ “Euch ruft der heilige Krieg,” *Ghazavat* 36 (79) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹³¹ “Ghazavat (Der Heilige Krieg),” *Ghazavat* 19 (62) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 5 Mayıs 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹³² “Unser heiliger Krieg,” *Idel-Ural* 32 (38) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Ağustos 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹³³ “Die Moschee des Chan,” *Idel-Ural* 43 (100) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 28 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹³⁴ “Festlicher Abend,” *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

ler yararlanabilirdi. Son olarak, görseller, özellikle fotoğraflar da önemli bir rol oynadı. *Ghazavat*, *Idel-Ural* ve *Azerbajjan*, İslamın küresel merkezlerinin ve kutsal mekânlarının görüntülerini, el-Ezher ("Müslümanın Manevi Merkezi"), Medine ("Peygamber'in Mezarı Oradadır") ve Mekke ("Kutsal Mekke Kenti") fotoğraflarını bastı.¹³⁵ *Idel-Ural*'ın editörü Kıyam Gliiev, kutsal mekân görüntülerinin propaganda değerini biliyordu ve Doğu topraklarındaki ünlü camilerin tasvirlerini bastı.¹³⁶ Gliiev'in meslektaş, eski Sovyet gazeteci ve şimdi *Ghazavat*'ın editörü olan Abdurrahman Avtorha-

¹³⁵ Resim: "Al-Azhar-Universität in Kairo," *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; Görseller: "Al-Azhar, tausendjährige Universität," *Idel-Ural* 13 (70) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; "Al-Azhar, tausendjährige Universität," *Azerbajjan* 8 (87) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 29 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239; Resim "Medina," *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; Resim: "Die heilige Stadt Mekka," *Idel-Ural* 40 (97) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 7 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

¹³⁶ Resim: "Die Moschee in Charbin," *Idel-Ural* 40 (46) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 3 Ekim 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Moschee in der Stadt Kasan," *Idel-Ural* 16 (73) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 22 Nisan 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Üç resim: "Moscheen in Schita, Rasan und im Dorf Uraslake," *Idel-Ural* 33 (90) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Ağustos 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Moschee im Dorf Mantschalli," *Idel-Ural* 7 (64) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Blick in das Innere der Moschee in Irkutsk," *Idel-Ural* 41 (98) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Die Moschee in Kargalle," *Idel-Ural* 10/11 (67/68) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 19 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231; Resim: "Moschee," *Idel-Ural* 47 (104) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 14 Ekim 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. Editör konusunda bkz. *Idel-Ural* 7 (64) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 20 Şubat 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

nov da resimlerden yararlandı.¹³⁷ *Ghazavat*, Kafkasya'daki dinsel direniş geleneğiyle ilgili makalelerini İmam Şamil'in portreleriyle resimledi.¹³⁸ Bununla birlikte, en fazla öne çıkan görüntüler, Müslüman gönüllülerin dinsel pratiklerini göstererek Almanya'yı İslamın koruyucusu olarak resmeden görüntülerdi. *Ghazavat* askerleriyle konuşan bir sahra imamının fotoğrafını bastı.¹³⁹ *Azerbaijan* askeri bir mezarlıkta "Baş Molla Paşazade"nin bir görüntüsünü yayınladı.¹⁴⁰ *Idel-Ural* Paris Camii'ndeki lejyonerin ve Dresden'deki İslam okulunun zengin süslü salonunun resimlerini bastı.¹⁴¹ Görsel propagandanın, okuryazar olsun ya da olmasın, bütün askerlere hitap edebilme avantajı vardı. Gerçekten de lejyonerler arasında çok düşük okuryazarlık oranı hesaba katılarak, dergilerdeki makaleler çoğu kez birliklerde yüksek sesle okunurdu. Hatta savaşın son aylarında SS, Dresden'deki molla

¹³⁷ Avtorhanov konusunda bkz. Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 126, 228–229 ve 231.

¹³⁸ Örneğin bkz. makalelerin resimleri: "Die Jugend Schamils," *Ghazavat* 37 (80) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 8 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238; "Vor 85 Jahren geriet Iman Schamil in Gefangenschaft," *Ghazavat* 36 (79) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹³⁹ Resimler: "Ueberreichung des Koran" ve "Efendi Mullah spricht zu den Legionären," *Ghazavat* 29 (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 1 Eylül 1943, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹⁴⁰ Resim: "Obermullah Paschasade auf einem Heldenfriedhof," *Azerbaijan* 44 (123) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 6 Kasım 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239.

¹⁴¹ Resim: "Wolgatatarische Legionäre in der Pariser Moschee," *Idel-Ural* 9 (66) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 5 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231. *Azerbaijan* da ziyarete giden Tatar lejyoner üzerine makaleyle birlikte caminin bir fotoğrafını yayınlamıştı, bkz. Resim: "Teilansicht der Moschee in Paris," *Azerbaijan* 10 (89) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 13 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18239 ve Resim: "Blick in die Halle des islamischen Instituts in Dresden," *Idel-Ural* 49 (106) (1943), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 9 Aralık 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18231.

okulunda Wehrmacht'ın lejyon dergilerin kullandı.¹⁴² Özetle yayınların etkisi küçümsenmemelidir. Ralph von Heyendorff, *Ghazavat*'ın lejyonerlerin yaşamında merkezi bir rol oynadığı kanaatindeydi.¹⁴³

Ayrımcılık ve Dindarlığın Sınırları

Alman subayların gözünde İslamı kullanma çabalarının, disiplini sürdürmede ve askeri maneviyatı güçlendirmede başarılı olması kaçınılmaz görüyordu. Ama birliklerdeki çalışmalarını sayısız engelle karşılaştı; en önemli engel de dinsel politikaları ve propagandayı algılamaktan ve daha genel olarak dinsel inançlardan potansiyel yoksunluk ile Wehrmacht ve SS'te dinsel ve ırksal ayrımcılığın ekkileriydi.

Müslüman dindarlıkla ilgili raporlar muğlağı. Birliklerde dinsel politikalar savaş boyunca devam etti; bu durum, Almanların bu politikaları tam bir başarısızlık olarak görmediklerini gösterir. Savaştan sonra Köstring ve diğerleri, Hristiyan Ortodoks gönüllülerle karşılaştırıldığında Müslümanların fark edilir ölçüde daha dindar olduklarını vurguladı.¹⁴⁴ Gerçekten de sahadan gönderilen birçok rapor, Almanların İslamı kullanma çabalarının karşılıksız kalmadığını gösterir. 1942'nin başında asker toplama işi başladıktan kısa süre sonra bir Wehrmacht talimat pusulası, askerlerin hem "anayurtlarının Bolşevizmden kurtuluşu" hem "inançlarının özgürlüğü" için Alman saflarına katıldığını özellikle vurguladı.¹⁴⁵ Bu değer-

¹⁴² Schloms'tan Olzscha'ya, 20 Kasım 1944, Dresden, BAB, NS 31/64; Olzscha'dan Grothe'ye (Wehrmacht Yüksek Komutası), 23 Kasım 1944, Dresden, BAB, NS 31/64.

¹⁴³ Bkz. *Ghazavat* 11/12 (54/55) (1944), Almanca çeviri, Wehrmacht Yüksek Komutası, 15 Mart 1944, Berlin, BA-MA, MSG 2/18238.

¹⁴⁴ Köstring, Rapor ("Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus, 1941-1945"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 85; Spuler, Rapor ("Die Freiwilligen-Einheiten"), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz (Göttingen), MA, MSG 2/18284.

¹⁴⁵ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar ("Richtlinien für die inneren Verhältnisse in den Ostlegionen"), 24 Nisan 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/108.

lendirme fiilen deneyimden kaynaklanmış olabilir. Bir Müslüman taburundaki moralle ilgili bir 1943 raporu, “iyi kumandanın yanı sıra Müslüman dini” de askeri moral ve disiplinin “temel bir direği” olduğunu açıkladı.¹⁴⁶ Kafkasya’dan Theodor Oberlander, birliğine yaptığı bir konuşmada “Alman koruması altında tam dinsel özgürlük” vaat edince aldığı coşkulu tepkiyi karısına yazdı.¹⁴⁷ Kafkasya’dan yeni alınan bir gönüllü, kırk iki yaşındaki İsa Musayev, Alman sorgucularına yalnızca Bolşevizmin bir baskı ve ekonomik sömürü sistemi kurduğunu anlatmakla kalmadı, “camiler alınıp depo, samanlık ve garaj olarak kullanıldı,” diye de yakındı.¹⁴⁸ Bunun, Almanların beklentilerini karşılamak için düşünülmüş içi boş retorikten ibaret olmadığı, Müslüman gönüllülerin sahadan eve gönderdikleri postallardan anlaşılıyor.

11. Orduya alındıktan sonraki aylarda Kırımli Tatarların yazdığı mektuplar, çarpıcı bir dinsel duygu yoğunluğunu açığa vurur.¹⁴⁹ 1942 baharında bu mektuplardan bazılarını kontrol eden Werner Otto von Hentig, mektupların yalnızca Müslümanların “derin minnettarlığı”nın ve “savaşma ve çalışma istekleri”nin değil, “derin köklü dindarlıkları”nın da açık kanıt olduklarını vurguladı.¹⁵⁰ Mektuplarda, diyordu Hentig,

¹⁴⁶ Sahra Komutanlığı 372, Rapor (“Bericht über Leistung und Verhalten der Turk.Inf. Batl. 782 und 790 für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.43”), Sahra Komutanlığı 372, Rapor (“Monatsbericht für die Zeit vom 16.10. bis 15.11.1943”), 21 Kasım 1943, Lublin, BA-MA, RH 53-23/43’ün eki.

¹⁴⁷ Oberländer’den Erika Oberländer’e, 20 Aralık 1942, FAO; ayrıca bkz. Theodor Oberländer, Günlük (17 ve 18 Aralık 1942 girişleri), FAO.

¹⁴⁸ Ordu Yüksek Komutası, Rapor (“Aussagen eines neu hinzugekommenen Legionärs”), tarihsiz (2 Temmuz 1942), yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/109.

¹⁴⁹ 11. Ordu Posta Servisi (Sansür Departmanı), Rapor (“Tataren: Briefe aus den Monatsberichten der FPP”), 24 Temmuz 1942, yer belirsiz, PA, R 60741. Bu paragraftan not 170’e kadar verilen bütün mektup örnekleri bu raporda bulunabilir.

¹⁵⁰ Hentig, Rapor (“Tatarische Freiwillige”), 22 Mayıs 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60740. Hentig bu raporu, 11. Ordu Posta Servisi (Sansür Departmanı), Rapor (“Tataren: Briefe aus den Monatsberichten der FPP”), 24 Temmuz 1942, yer belirsiz, PA, R 60741 içinde yer alan

“Allah ve Adolf Efendi,” “birbirinden ayrılmaz terimler”di.¹⁵¹ Örneğin asker Macid Habilov ailesine şunları yazdı: “Allah’a ve Adolf Efendi’ye şükür! İyiyiz! Allah bizi korursa bir yıl değil, on yıl savaşa dayanırız.” Yoldaşı İbrahim Said şunu istedi: “Allah ve Adolf Efendi Alman ordusuna kuvvet versin ki, muzaffer olalım.” Mektupları okuyan Hentig, birçok mektubun Hitler için yapılan dualara da işaret ettiğini fark etti.¹⁵² “Adolf Efendi’nin sağlığı için gece gündüz Allah’a dua ediyoruz,” diyordu bir asker. Başka biri 120 yoldaşı ve subaylarla birlikte bir camide toplu namaza katıldığını ailesine anlattı: “Bundan sonra her cuma birlikte camiye gidebiliriz.” “Her cuma namazımızı kılmak için camiye gidiyoruz” diyen asker Vasim Kurtamelov şunu açıklıyordu: “Tatarların ve İslam dininin Bolşevik boyunduruğundan kurtuluşu için savaşıyoruz.” Sayısız mektup, köklü, din yüklü bir Moskova nefretinin açık bir işaretini verir. “20 yıldır bu Allahsız Sovyetlerin esiriydik, acımızdan ölüyorduk ve gece gündüz çalışıyorduk,” diyordu Mambet Aliyev. “Yüce Allah bize Allahsız düşmanı hızla yok etme gücü verecek.” Başka bir gönüllü daha sert bir tonda haykırıyordu: “Allah’a şükür, ülkemizden pis köpekler gibi kovduğumuz cani Bolşeviklerden yakında kurtulacağız.” Müslüman asker İbrahim Bakırov, bir Kırım birliğinde savaşan arkadaşına güvence veriyordu: “Allah bizi ve yiğit Alman askerlerini koruyacak, bu şekilde melunların kökünü ebediyen kurutacağız.” Rüstem Asanov ise babasına açıklıyordu: “Allahsızlara karşı savunmaya katılmaya ve imhaları için savaşmaya gittim. Köklerini kazımanız için Allah yardımcımız olsun. Bu Allahsız komünistlere Allah’ın var olup olmadığını göstereceğiz.” Ölümün yakınlığı, neredeyse bütün mektupların satırlarına yansır. Açıkça şehitlik ihtimaline işaret eden Beşid Çeldov bir arkadaşına “Ölürsem, Muhammed için ölmüş olacağım,” diye yazdı. Almanların okuduğu bu mektup-

mektup özetlerine dayandırdı.

¹⁵¹ A.g.e.

¹⁵² A.g.e.

lardan bazıları, özellikle yetersiz kumanya ve partizanların Müslüman köylere misilleme saldırıları konusunda memnuniyetsizlik ve kaygı duygularını yansıtır. “Halkın özgürlüğü, bizim için ölüm demektir. Artık fazla şansımız yok,” diyordu bir asker. Ama pek çok mektup, 1942 yazında Kırımli Tatar gönüllülerin yüksek umutlarını gösterir. Aynı şekilde askerlerin arkadaşlarından ve ailelerinden aldıkları mektuplar da büyük ölçüde iyimserdi. Bir Tatar köyünden Müslüman bir kadın, Alman yönetimi altında yaşamlarının iyileştiğini cepheye yazıp şu dilekte bulundu: “Allah size ve Führer Adolf Hitler’le birlikte Alman ordusunu sağlık ve başarı nasip etsin.” Macid Ablamit, Müslüman köy ve mahallelerde yaşamın iyileştiğini göstermek için, “Cami yeniden açıldı ve herkes namaza gidiyor,” diye yazdı. Sonuçta askeri durumun, mektupların genel havası üzerinde önemli bir etkisi vardı. 1942 baharında Kerç’in düşüşünden sonra Hasan Ahmedov büyük bir sevinçle eve yazdı: “Kerç’i aldık ve Kızıl Rus Ordusunu darmadağın ettik, bir daha kendine gelemes,” dedi ve zaferi İslama gönderme yaparak açıkladı: “Allah adına hücum ettiğimiz için fatihin sözü bizimledir, bu yüzden zafer bizimdir. Allah bize Adolf Efendi’yi de verdi, bu yüzden her zaman kazanan olacağız.” Coşan Hentig, “Kerç onlara yeniden özgüven kazandırdı, onların gururlandırdı, öyle ki, derin dinsel sadakatle Führer’in sancağına inanç ve güven besliyorlar,” dedi.¹⁵³ Sivastopol cephesindeki durum da aynıydı. 1942 yazında kaleyi düşürmek için savaşan Müslüman gönüllülerin mektuplarını okuyup kontrol eden bir subay, askerlerin “Führer’e derin minnettarlığını” yalan çıkaracak “hiçbir kontrol günü” yok diye rapor yazdı. O da Müslümanların dindarlığını fark

¹⁵³ Hentig, Rapor (“Auszüge aus der Tatarenpost”), 21 Temmuz 1942, yer belirsiz (Simferopol), PA, R 60741. Hentig bu raporu, 11. Ordu Posta Servisi (Sansür Departmanı), Rapor (“Tataren: Briefe aus den Monatsberichten der FPP.”), 24 Temmuz 1942, yer belirsiz, PA, R 60741 içinde yer alan mektup özetlerine dayandırdı.

etti.¹⁵⁴ Bir lejyoner Sivastopol'dan şunları yazdı: “Alman halkının ve ordusunun Führer’i Adolf Hitler’e nasıl teşekkür edeceğimi bilmiyorum.” Onun yoldaşı, annesine yazdığı bir mektupta yeni din özgürlüğünün keyfini çıkardı. “Allah bize kuvvet versin ki, bu ateistleri ve iblisleri kısa sürede ezebilelim.” Tatar Ahmed İbrahimov, eve Hitler’in bir fotoğrafını gönderdi. Şevket Kerimov “kurtarıcımız Adolf Hitler’i” ve ordusunu övdü. Müslüman Yahya Ömerov, yine Wehrmacht’ta savaşan kardeşine şunları yazdı: “Allah Sivastopol’dan önce size enerji ve zafer nasip etsin.” Asker Bakır Osman, “Yüce Allah düşmanlarımız karşısında bize ve dostlarımıza hızlı bir zafer nasip etsin,” dileğinde bulundu. Bu mektupları okuyan Alman subaylar memnundu: “Üstlerinin büyük desteği ve yoldaşlarının dostane tutumu sayesinde bütün Tatar mektupları fiziksel ve duygusal sağlığa tanıklık eder.” Yine de savaş alanından yazılan bu Kırımli mektuplarını ihtiyatla okumak gerekir. Polis devleti denetimine alışık Tatar askerler arasında bir ölçüde oto-sansür kesinlikle vardı. Dahası, savaş alanından yazılan Müslüman mektuplarının çok azı savaşı atlatmıştır. Burada tartışılan mektuplar, yalnızca askeri başarı döneminde Kırımli Tatar gönüllülerin yazdığı mektuplardı. Bu nedenle, bu tutumlardan yola çıkarak Alman ordusunda savaşan bütün Müslümanların tutumuna ulaşmak bir yana, bu mektuplar temel alınarak askerlerin dindarlığı konusunda dengeli bir değerlendirme yapmak bile olanaksızdır. Yine de Müslüman gönüllülerin en azından bir kısmı için dinin, gündelik boş retoriğin ötesinde önemli bir rol oynadığını gösterirler.

¹⁵⁴ 11. Ordu Posta Servisi (Sansür Departmanı), Rapor (“Auszug aus dem Tätigkeitsbericht der Feldpostprüfstelle beim A.O.K. 11: Tatarische Soldaten im deutschen Heer”), Temmuz 1942, yer belirsiz, BA-MA, RW 4v/237. Bu izleme raporu Wehrmacht Yüksek Komutası Propaganda Seksiyonuna iletili, bkz. Ordu Yüksek Komutasından Ellenbeck’e (Wehrmacht Yüksek Komutası Propaganda Seksiyonu), 16 Ağustos 1942, yer belirsiz, BA-MA, RW 4v/237. Dosyada, Müslümanların eve gönderdiği mektupların örnekleri var.

Doğulu Müslüman SS birliklerinde Harun Reşid de askerlerin dindarlığına ilişkin olumlu bir değerlendirme sunar. Berger'e yazdığı ilk raporların birinde Reşid, "din karşıtı Bolşevik propagandanın bir sonucu olarak" Müslümanların artık "inançlı Müslüman" olmadıkları beklentisiyle Müslüman alayına geldiğini yazdı.¹⁵⁵ Ne var ki, tersinin doğru olduğunu görmüştü. "Müslüman düşünce" güçlüydü ve "Alman çıkarları için Doğu Türk dünyasından güçlü bir biçimden yararlanmanın" iyi bir aracı olarak işlev gördü.¹⁵⁶ Din karşıtı düşünceler, yalnızca Doğu Bakanlığının Veli Kayum etrafında toplanan milliyetçi sürgünleri tarafından teşvik edildi. Gerçekten de bazı gönüllüler, Reşid'le iletişim kurunca dindarlıklarından yararlandı. Örneğin Doğulu Türk SS Kolorusunda bir gönüllünün Reşid'e yazdığı bir mektupta güçlü dindarlık öne çıktı, Sovyet "gaddarlıklar ve inancın ortadan kaldırılması"na kederlendi.¹⁵⁷ Mektup Alman propagandasını tekrarlayıp şunu öne sürdü: Sovyetler Birliği Müslümanları, Almanya'nın "Müslümanların dostu" olduğunun her zaman farkındaydı. "Bizim gibi Müslümansınız. Bizim için siz yalnızca komutan değil, aynı zamanda bütün kalbimizle güvendiğimiz basınız," diyordu asker. Aynı şekilde, "mübarek inancımızda bir kardeş" olarak Reşid'e yazan Azerbaycanlıların bir sözcüsü, kendisinin ve yoldaşlarının güçlü dindarlığını vurguladı ve Alman sloganları tekrarlayıp, İslamın ve Nazizmin güya paylaştığı ideallere işaret etti: "Alman halkı 1933'de Yahudiliğe karşı savaşını başlatırken, Müslümanlar 1363 yıl önce zaten onlara karşıydı." Ve ekledi: "Bu, bizi Al-

¹⁵⁵ Reşid, Rapor ("Behandlung der Ostmuselmanen"), 20 Eylül 1944, Warsaw, BAB, NS 31/44, Reşid'den Spaarmann'a, 22 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44 eki; rapor konusunda, Olzscha, İç Not ("Bericht des SSSStandartenführers Harun el Raschid über seinen Besuch beim 1. Ostmuselmanischen Regiment"), 24 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹⁵⁶ Reşid, Rapor ("Behandlung der Ostmuselmanen"), 20 Eylül 1944, Warsaw, BAB, NS 31/44.

¹⁵⁷ Nasarow'dan Reşid'e, tarihsiz (1945 başı), yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

man halkına bağlayan birçok olgudan yalnızca biridir.”¹⁵⁸ Ne var ki, çok geçmeden Reşid, genel resmin daha karmaşık olduğunu anladı. Birkaç ay sonra, ona göre etnisite ve kökenle bağlantılı olan farklı dindarlık düzeylerini sınıflandıracak kadar kendinden emindi. “Alman personelin yanı sıra, molalardan ve özellikle baş molladan etkilenen” Türkistanlılar, dindar ve sadık asker olduklarını kanıtlamıştı. Azerbaycanlılara ilişkin değerlendirmesi de benzerdi. Yalnızca Volga Tatarları güvenilmezdi ve Kırım Tatarlarının “Müslüman-dinsel yanı”nın değerlendirecek kadar henüz kendinden emin değildi. “Genel İslami bağ Türkistanlılar, Azerbaycanlılar ve izlenimlerime göre Kırımlı Tatarlar arasında iyi sonuçlar verebilir; ama Volga Ural Tatarlarının önemli bir bölümü için bu konuda herhangi bir başarı beklemiyorum.”¹⁵⁹ Volga Tatarlarına ilişkin bu görüş, İdel-Ural Lejyonundan Müslüman bir askerin Berlin’deki İslami Merkez Enstitüsüne yazdığı bir mektupta da doğrulandı:

1918’e kadar hepimiz dindardık ve İslami inancımıza bağlıydık; ama 25 yıldır Sovyet yönetimi altında olduğumuz için, şimdi birçoğumuz Allahsızdır. Şu anda Alman Wehrmacht’ın saflarındayız. Tekrar dindar olmak isteriz ve bu askeri liderlerimizin de çıkarınadır. Aramızda namaz kılmayı bilen çok kişi var, ama İslam dininin teorik ilkelerini bilen tam yetkili kimse yoktur. Bize yardım edecek, bize dinimizin teorik ilkelerini öğretecek ve İslam dininin derinine inmemize yardım edecek, özellikle hâlâ uzak duranlara, birini istiyorum. Tatarca ve Rusça konuşabiliyor ve yazabiliyoruz. Arapça yalnız okuyabiliyoruz. Bana

¹⁵⁸ Alekberli’den Reşid’e, 9 Kasım 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/34.

¹⁵⁹ Reşid, Rapor (“Bericht über die Entwicklung des osttürkischen Waffen-Verbandes der SS von Warschau bis Überlauf Alimow und über die aus dieser sich ergebenden Folgerungen”), tarihsiz (Aralık 1944), yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44).

göre, İslam halkımız ve ulusumuz için örgütleyici bir güç olmalıydı.¹⁶⁰

SS'in pan-İslami çizgisini boykot etmeye çalışan Doğu Bakanlığı, Volga Tatarlarının dindarlıktan yoksunluklarını kullanma fırsatını kaçırmadı. 1945'in başında Doğu Bakanlığının Tatar seksiyonunun başı Kont Leon Stamati, Volga Tatarlarının yalnızca yüzde 20 ila 30'unun dindar olduğunu öne sürdü: "Gençler, özellikle en aktif ve zeki olanlar, dine fazla aldırılmaz."¹⁶¹ İmamlar geçmişi temsil etmekteydi. Ulusal kimlik, dinsel kimlikten çok daha önemliydi. Ayrıca "dinsel bağınazlık" "koyu köylü bir halk" olarak nitelediği Tatarlara "uygun" olmazdı; "pan-İslamcılık" onlarda "zerre kadar yankı bulmazdı." Bu değerlendirme abartılıydı ve Doğu Bakanlığının, savaşın son aylarında SS'in İslami seferberlik kampanyasını durdurma girişimlerinin parçasıydı. Sovyetler Birliği'nde SS'in İslami devrimci politikasına karşı çıkan raporunda Mende, Doğulu Müslümanlar arasında dindarlıktan yoksunluğu zaten ima etmişti.¹⁶² Dahası, Wehrmacht ve SS raporları kendi Müslüman askerlerinin dindarlığına ilişkin genellikle daha olumlu değerlendirmeler sunmasına rağmen, bazı Wehrmacht raporları Sovyetler Birliği'nden Müslümanların, ordu komutanlığının istediğinden daha az dindar göründüklerini göstermekteydi. Bu yüzden 1943 Temmuzunda Heygendorff "dinsel yeniden uyanış"ın "lejyonierler tarafından genellikle minnetle değerlendirildi"ğini not etmesine rağmen, birkaç ay sonra şu açıklamayı yaptı: "Lejyonierlerin dinsel yaşamı, katılım çok düşük olduğu için özel destek gerektirmektedir. Bir vaaza katılım tamamen isteğe bağlı olsay-

¹⁶⁰ Gabdullan'dan İslami Merkez Enstitüsüne (Almanca çeviri), 22 Şubat 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/44.

¹⁶¹ Stamati, Rapor ("Religiöse Einstellung der Wolgatataren"), 22 Mart 1945, Berlin, BAB, NS 31/56 (ayrıca BAB, NS 31/60).

¹⁶² Mende, İç Not ("Politische Richtlinien für die Turkverbände und die Ostmuselmanische SS-Division"), 12 Şubat 1944, Berlin, BAB, NS 31/42.

dı, yalnızca birkaç lejyonier katılırdı.”¹⁶³ Benzer şekilde, Azerbaycan Lejyonunun komutanı, “din öğretimi sınıflarına genç yaş gruplarından çok kimse katılmıyor,” diye rapor etti.¹⁶⁴ Katılanlar, yoldaşları tarafından aşağılayıcı “molla” lakabıyla ayrımcılığa tabî tutulurdu. Komutan da dinsel konularda dikkatli olmayı tavsiye etmekteydi; çünkü İslamla ilgili dinsel tartışmalara giren Alman askerlere “O halde neden Müslüman değilsin?” gibi sorular sorulurdu. Gerçekten de Almanlar birliklerde İslami propaganda yaptıklarında sahicilikten yoksundu. Olzscha’nın İslam uzmanı Richard Hartmann, Sovyetler tarafından “iyi eğitilmiş” eski Kızıl Ordu askerlerinin “bu oyunu çabuk fark edeceği” uyarısında bulundu.¹⁶⁵ SS’te bu uyarılar duyulmadı. Ancak savaştan sonra Olzscha, politikalarının bütün askerlerin “dindar Müslüman” olduğu “yanlış varsayım”ına dayandığını kabul etti.¹⁶⁶

Balkanlar’da da Müslüman askerlerin dindarlığına ilişkin değerlendirmeler çeşitliydi. Himmler ve Berger Hançer askerlerinin dindarlığına inandıklarını defalarca gösterdikleri halde, sahadan gelen raporlar karışıktı. Hançer Müslümanlarının namaza katılımının çok yüksek olmadığını gösteren işaretler vardı.¹⁶⁷ Nisan 1944’te Karl-Gustav Sauberzweig, askerlerinin “Nasyonal Sosyalist öğretileri” kabul etmeye “dünden hazır” olduklarını Bosna’dan bildirdi.¹⁶⁸ Birçok bakımdan Nasyonal Sosyalizmin İslamdan daha güçlü olduğunu kanıtladığını belirtti, ama hemen ardından dinin hâlâ

¹⁶³ Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62; ikinci alıntı için Heygendorff, Talimatlar (“Behandlung der Legionäre”), 15 Eylül 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 58/62.

¹⁶⁴ Böhme, Rapor (“Psychologische Erfahrungen in der Legion, Nr. 2”), 7 Aralık 1943, yer belirsiz, BA-MA, RH 58/62.

¹⁶⁵ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

¹⁶⁶ A.g.e.

¹⁶⁷ Wangemann, Konuşma (“Dienstbesprechung der Kommandeure und Imame am 8.4.1944 in Brčko”), 8 Nisan 1944, Brčko, BAB, NS 19/2601.

¹⁶⁸ Sauberzweig’den Berger’e, 16 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

kıta desteğinin çekirdek unsuru olarak kaldığını da ekledi: “Bununla birlikte, insanlarımızda İslamın temelini korumak istiyoruz ve buna dikkat ediyorum.” Bu kibirli tutum kolayca ayrımcılığa dönüşebilirdi. Aslında, Almanya’nın birliklerdeki İslam propagandasının ve politikasının ve gerçekte bütün askeri projenin başarısının önündeki en büyük engel ayrımcılıktı.

Müslüman gönüllü asker toplanması, başından itibaren, Berlin’de ırksal ve dinsel ayrımcılıkla ilgili kaygılara neden oldu. 6 Ağustos 1943’te Himmler, Hançer’in Alman SS subaylarından Müslüman yoldaşlarına hoşgörölü olmalarını açıkça istedi.¹⁶⁹ “İslami liderliğin çağrısına uydular ve Yahudi-İngiliz-Bolşevik ortak düşmana duyulan nefretle ve evrensel takdir gören Führer’e, Adolf Hitler’e duyulan sadakat ve hayranlıkla ortaya çıktılar,” dedi. Bu nedenle Almanlar onlara her türlü saygıyı göstermeye mecburdu: “Ahmaklıktan ya da dar kafalı bağnazlıktan ötürü, bir tek bireyin bile on binlerce yiğit gönüllünün ve ailelerinin kendilerine verilen haklardan hoşnutsuz olmalarını ya da kaygı duymalarını istemem.” Ayrıca “yoldaşlar arasında muziplik ve şakalaşma,” Müslüman gönüllüler etrafında kesinlikle yasaktı. “Müslümanlara verilen özel ayrıcalıklarla ilgili hiçbir tartışma, yoldaş çevresi içinde kesinlikle olmayacak.”¹⁷⁰ Himmler’in kaygılarını, Wehrmacht liderliği de paylaştı. Savaşın sonra Heygendorff, subaylarından İslama ve Müslümanlara yönelik her zaman anlayışlı davranış beklediğini vurguladı.¹⁷¹ Onlara çok meraklı olmamalarını, Müslümanların bulunduğu yerde alkollü içki içmemelerini ve kadınlarla kaba saba konuşmamalarını tavsiye etmişti. Heygendorff’un açıklaması, savaş sonrası savunmanın bir parçasından ibaret değildi. Gerçekten de savaş sırasında bu tür emirler

¹⁶⁹ Himmler, Emir, 6 Ağustos 1943, yer belirsiz, BAB, NS 19/3285.

¹⁷⁰ A.g.e.

¹⁷¹ Heygendorff, Rapor (“Der Kampf gegen Windmühlenfl ügel”), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

vermişti.¹⁷² 22 Mart 1944 tarihli bir talimatta lejyonlardaki Almanlara “gönüllülerin dinsel duygularına saygılı” olmalarını söylemiş, “alışık olunmayan dinsel performansları alaya alma”nın ya da dinsel sorunlarla ilgili “küçükseyici açıklamalar yapma”nın kesinlikle yasak olduğu uyarısında bulunmuştu.¹⁷³ Niedermayer’in karargâhı da benzer talimatlar çıkarmıştı.¹⁷⁴ 1942 yazında, birlikler mevzilendikten hemen sonra, Wehrmacht Müslüman taburların Alman personeline, “tuhaf görünseler bile” gönüllülerin dinsel geleneklerine “saygı duyma ve alay etmeme” talimatı verdi.¹⁷⁵ Bununla birlikte, tekrarlanan bu talimatlar ve istekler, sonuçta, dinsel ve ırksal ayrımcılığın gerçekten bir sorun oluşunu gösterebilir.

İslama saygı gereği konusunda Alman personele yol gösterme çabalarına rağmen, çok sayıda kaynak Müslüman birliklerde dinsel ayrımcılığın canlı bir resmini çizer. Taburundaki baş imamın dinsel otoritesini ve itibarını hiçe sayan bir emir subayı, törene geç gelen mollayı cezalandırmak için defalarca “yat-kalk” yaptırdı.¹⁷⁶ Bir ordu hekimi benzer bir cezayı, namaz yüzünden sağlık hizmetine geç gelen başka bir imama verdi. Bir dışçı tarafından tedavi edilirken kısa bir süre baygınlık geçiren başka bir mollanın, yüz kıllarının geleneksel dinsel ve simgesel anlamına rağmen, sakalları kesilmişti. Heygendorff bütün bu kabahatleri cezalandırıp Alman subayların taburlardan uzaklaştırdı; “dinsel tutumlara yönelik” böyle bir “düşmanlık”ın birliklerde iyi unsurlar arasında

¹⁷² Heygendorff’un dinsel hoşgörü için kararnameleleri konusunda bkz. bölüm 7.

¹⁷³ Heygendorff, Bülten (“Mitteilungen für die Kommandeure der Osttruppen z.b.V. und Stabsoffi ziere für landeseigene Hilfskräfte”), 22 Mayıs 1944, yer belirsiz, BA-MA, RH 19XI/86.

¹⁷⁴ Niedermayer’in dinsel hoşgörü için kararnameleleri konusunda bkz. bölüm 7.

¹⁷⁵ Ordu Yüksek Komutası, Talimatlar (“Merkblatt für das deutsche Personal der Turk-Stammlager und Turk-Btlne.”), 2 Haziran 1942, yer belirsiz, BA-MA, RH 19V/109.

¹⁷⁶ Heygendorff, Talimatlar (“Behandlung der Legionäre”), 15 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62.

hoşnutsuzluğa yol açtığı ve kötülerini güçlendirdiği uyarısında bulundu. SS'te de benzer olaylar oldu. Örneğin Reşid, Müslümanları döven, taşıyan ve onlara “domuz” –Reşid’e göre “Bir Müslüman için en kötü hakaret”– diyen Alman bir subayın tutumundan yakındı.¹⁷⁷ Balkanlar’dan Sauberzweig, “Alman komutanlara imamların misyonu ve görevlerine ilişkin bir bilinç aşılacak için” her gün “epeyce enerji” harcamak zorunda kaldığını Berger’e bildirdi.¹⁷⁸ “İmamları destekleyen ve İslam ile Nasyonal Sosyalizm arasında paralellik kuran biri vardysa, o da bendim,” diye övünüyordu.

Dinsel duyguları incitme dışında, on yıldır rejimin teşvik ettiği ırkçılık da, gönüllüler ile Almanlar arasındaki gündelik etkileşimde bir sorun haline geldi. Savaştan sonra Mende, Doğu Lejyonlarındaki Alman personelin Sovyetler Birliği’nden gönüllüleri çoğu kez ikinci sınıf asker olarak gördüğünü ve onlara “zenciler” (*Mohren*), “yabancılar” (*Kanaken*), hatta “vatan hainleri” (*Landesverräter*) dediğini hatırladı.¹⁷⁹ Diğer hakaretler “Hotentotlar” (*Hattentoten*), “vahşiler” (*Wilde*), “ormancılar” (*Buschmänner*), “Moğollar” (*Mongolen*), “Bolşevikler” (*Bolscheviken*), “partizan yedekleri” (*Partisanenersatz*) ve “ganimet yoldaşları” (*Beutekameraden*) sözleriydi.¹⁸⁰ Varşova’da bir tren vagonun üzerinde “Polonyalılar, Yahudiler ve Lejyonerler, son vagon” sloganını okuyunca, Heygendorff’un tepesi attı.¹⁸¹ Sovyetler Birliği’nden Müslümanlar, Almanların

¹⁷⁷ Reşid, Rapor (“Behandlung der Ostmuselmanen”), 20 Eylül 1944, Varşova, BAB, NS 31/44, Reşid’den Spaarmann’a, 22 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44 eki; rapor konusunda, Olzscha, İç Not (“Bericht des SS-Standartenführers Harun el Raschid über seinen Besuch beim 1. Ostmuselmanischen Regiment”), 24 Eylül 1944, Berlin, BAB, NS 31/44.

¹⁷⁸ Sauberzweig’den Berger’e, 16 Nisan 1944, yer belirsiz, BAB, NS 19/2601.

¹⁷⁹ Mende, “Erfahrungen mit Ostfreiwilligen in der deutschen Wehrmacht während des Zweiten Weltkrieges,” 27 ve 30.

¹⁸⁰ Anonim, “Erfahrungen eines Betreuungsoffi ziers für Freiwillige aus den Völkern der Sowjetunion in der deutschen Wehrmacht,” *Vielvölkerheere und Koalitionskriege* (1952), 34–39, 35.

¹⁸¹ Heygendorff, Rapor (“Der Kampf gegen Windmühlenfl ügel”), tarihsiz

kişisel hakaretlerinden ve tacizlerinden uzak durmak için Reich'te izin almaktan çekinirdi. Heygendorff, Avusturya'da çalışan kız kardeşini ziyaretten birliğine erken dönen Kafkasyalı bir teğmen hakkında yazı yazdı. Erken dönüş nedeni sorulunca, Viyana'da bir tramvaydan dışarı atıldıklarını söyledi. Bir SS elemanı tramvay sürücüsüne, "hayvanlar" (*Viebzueg*) terk edene kadar vagona binmeyeceğini söylemişti.¹⁸² Savaşın son aylarında, Doğu Lejyonlarının Müslüman birlikleri Batı Avrupa'da ve Reich'te kullanılınca, bu tür olaylar özellikle önem kazandı. Almanya'nın kötü şöhretli I. Dünya Savaşı gazetisi Ernst Jünger Mayıs 1944'te Fransa'da Türk lejyonlarla yaşadıklarını anlattığı günlüğüne "Metroda Parisliler şimdi gözlerini dikmiş Alman üniformaları içinde Moğollara bakıyorlar," diye not etti.¹⁸³ Birliklerin İslami niteliğinden büyülenip, brövelerindeki amblemi bile tarif etti: "İki minareli bir cami ve 'Biz Alla Bilen. Türkistan' çerçevesi." Ne var ki, olumsuz Müslüman ve Doğu imgeleri devam etti. Asyalı alt-insan (*Untermensch*) klişelerinin üstesinden gelmek için tasarlanan ve Alman ordu personeline dağıtılan talimatların ve broşürlerin fazla etkisi olmadı. Balkanlar'daki Alman subaylar da, oradaki Müslüman gönüllülere yönelik tutumlarında bir o kadar ayrımcıydı. Waffen-SS'te askerlik yapan Bosnalı Müslümanlara, bazen Alman yoldaşları tarafından aşağılayıcı bir biçimde "Mujo" denildi.¹⁸⁴ İskender Beyin komutanı, ona göre "kadınların başörtüsüyle başlamak üzere" Türkiye'den "daha çok Türk" kalan "ilkel Arnavutluk"tan yakındı.¹⁸⁵ Sözde "Arnavut yiğitliği," mitten başka bir şey değildi. "Hafif bir bomba

(1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

¹⁸² A.g.e.

¹⁸³ Ernst Jünger, *Das zweite Pariser Tagebuch*, Werke, Tagebücher, cilt 3 (*Strahlungen, Zweiter Teil*) (Stuttgart, 1962 [1949]), 272 (12 Mayıs 1944).

¹⁸⁴ Paul Hausser, *Waffen-SS im Einsatz* (Göttingen, 1953), 106-107.

¹⁸⁵ Schmidhuber, Rapor ("Zusammenfassender Bericht über die Aufstellung und den Zustand der 21. Waffen-Gebirgsdivision der SS 'Skanderbeg'"), 2 Ekim 1944, yer belirsiz, BA-MA, RS 3-21/1.

atarak, onu dünyanın sonuna kadar kovalayabilirsiniz. Saldırıda, çalacak ve yağmalayacak bir şeyler bulana kadar sizinle gelir.” Sonunda, Berlin’in ister Arap, Boşnak, Arnavut, Türk ya da Tatar olsun, Müslümanları rejimin geleneksel ırkçılığın-
dan muaf tutma girişimini, sahadaki sıradan Alman askerlere iletmenin zor olduğu anlaşıldı. Yılların ırkçı propagandasının ve Nazi telkininin üstesinden gelmek kolay değildi.

Askeri komuta Alman askerlerin gündelik davranışını kontrol etmede güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, kurum-sallaşmış ayrımcılık düzeyini en aza indirmenin daha kolay olduğu anlaşıldı. Gönüllü toplamanın ilk aylarında Alman subayların askeri hiyerarşideki yerleri, rütbesi ne olursa olsun, lejyonerlerden yüksekti. Bu yüzden Alman askerler, daha yüksek rütbeli olsa bile Alman olmayan gönüllüler tarafından değil, yalnızca Alman üstler tarafından yola getirilebilirdi.¹⁸⁶ Bu değişti. Sonunda Alman askerler bile eğer daha yüksek rütbeliyse önce Müslüman gönüllüye selam vermek zorundaydı. Dahası, Mayıs 1943’ten itibaren lejyonerlere, Wehrmacht’taki Alman askerlerle aynı maaş ödendi.¹⁸⁷ Yalnızca bir alan devredilemez gibi görünmekte, rejimin yabancı gönüllüleriyle sorunları olduğunu açığa vurmaktaydı: Alman yetkililer, Sovyetler Birliği’nden Müslümanlar ile Almanya’da izin deyken karşılaşacakları Alman kadınlar arasında herhangi bir ilişkiden sakınmaya çok önem verdiler. Batılı gönüllülerden gebe kalan Alman kadınlar, NSDAP Irk Dairesi tarafından kürtaja zorlandı.¹⁸⁸ Müslümanın Reich’teki

¹⁸⁶ Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 37.

¹⁸⁷ A.g.e., 57-58

¹⁸⁸ Alman kadınlarla ilişkiler ve evlilikler konusunda bkz. BAB, NS 31/28 içindeki belgeler; ırk sorunu konusunda ayrıca bkz. bölüm 2. Zorla kürtaj konusunda bkz. Horstmann (SS Genel Merkezi), İç Not (“Verbindungen zwischen deutschen Mädchen und fremdstämmigen SS-Angehörigen”), 18 Kasım 1944, Berlin, BAB, NS 31/28. Alman kadınlar ile gönüllüler arasında ilişkileri engellemek için resmi talimatlar sıkça verildi, örneğin bkz. Heygendorff, Talimatlar (“Merkblatt für deutsche Offi ziere über wehrgeistige Führung der Legionäre”), 1 Temmuz 1943, Radom, BA-MA, RH 58/62; Wehrmacht Yüksek Komutası, Bülten (“Mit-

Rus ya da Ukraynalı “Doğulu kadın işçiler”le (*Osterbeiterinnen*) ilişkisi bile onaylanmadı; ama sonunda, Alman kadınlarla ilişkileri önlemek için bu “Doğulu evlilikler” (*Ostehen*) hoş görüldü.¹⁸⁹ Bu sınırlamalar dinsel değil, daha çok ırksal nedenlerden kaynaklandı. Bir miktar ideolojik pragmatizme rağmen, Almanya’nın Müslümanlara yönelik dinsel politikalarında ırk sağlam bir engel olarak kaldı.

Yenilgi

Bütün cephelerde Müslüman askerler sonuna kadar savaştı. Yalnızca savaşın son aylarının kaosunda, bir Alman zaferine ilişkin bütün umutlar kırılınca, birliklerde morali ve disiplini sürdürmek zorlaştı. Hem Wehrmacht hem SS sürekli artan firarlarla uğraşmak zorunda kaldı. Balkanlar’da Hançer 1944 sonbaharında açıkça parçalanmaya başladı.¹⁹⁰ Çok sayıda Müslüman firar edip yeşil kadrolarda savaşmaya gitti.¹⁹¹ Askerler tek tek ve gruplar halinde bırakıp gitti ya da izinden dönmedi.¹⁹² Bazıları terhis edilmek için kendi kendini sakatlamaya girişti.¹⁹³ Eylülün sonunda 2000 civarında Müslüman firar etmişti; 17 Ekimde 140 gönüllü daha Sovyetlerle savaşmak istemedi; 21 Ekimde Zagreb yakınlarında yaklaşık 600 kişi kaçtı.¹⁹⁴ Firarların sayısı artınca SS sonunda tümeni dağıtmak zorunda kaldı. 29 Ekim 1944’te Kasche

teilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligen-Verbänden”), Kasım 1944, BA-MA, MSG 2/18262.

¹⁸⁹ Doğulu işçilerle evlilik konusunda bkz. BAB, R 6/129 içindeki belgeler.

¹⁹⁰ Hançer’in son günleri konusunda bkz. bölüm 6, not 48’deki literatür.

¹⁹¹ Finck (Hançer’in Alman Kurmayı), Abdullah Memişevîç’in Soruşturma Raporu, 21 Ağustos 1944, n.p, VÜA, Box: N 13. SS-Fr. Geb. Div. H. 1; Finck, Rapor, 22 Ağustos 1944, yer belirsiz, VÜA, Box: N 13. SS-Fr. Geb. Div. H. 1.

¹⁹² Firarlarla ilgili çeşitli bireysel raporlar şurada bulunabilir: VÜA, Box: N 13. SS-Fr. Geb. Div. H. 1.

¹⁹³ Omereviç Muhammed’in SS Sağlık Raporu, 9 Ağustos 1944, yer belirsiz, VÜA, Box: N 13. SS-Fr. Geb. Div. H. 1.

¹⁹⁴ Kasche’den Dışişleri Bakanlığına, 28 Ekim 1944, Zagreb, PA, R 27796 (ayrıca PA, R 100998).

2000 kişinin silahsızlandırılıp Zagreb'in batısına çalışmaya gönderildiğini rapor etti.¹⁹⁵ İlerleyen günlerde 10.000 kişi daha silahsızlandırıldı.¹⁹⁶ Sonunda Himmler Müslüman gönüllülere ya SS ve Ustaşa birliklerinde savaşıma ya Reich'te işçi birliklerinde çalışma seçeneğini sundu.¹⁹⁷ İskender Beyin performansı da SS'in beklentilerini karşılamadı.¹⁹⁸ Askeri durum kontrolden çıkınca Arnavut gönüllüler toplu halde firar etti ve SS tümeni dağıtmak zorunda kaldı. Sovyetler Birliği'nde Müslüman gönüllüler arasında, firar sayısı daha düşüktü.¹⁹⁹ Bununla birlikte, Almanya çatırdayınca, bazıları hızla saf değiştirmeye çalıştı. Arnavut partizanlarla İngiliz irtibat subaylarından biri, Julian Amery, Balkanlar'da kullanılan Türkistanlı Wehrmacht birliklerinden firarlara çok şaşırdı: Partizanların safına geçen bir grup Müslüman asker yalnızca silahlarını değil, Alman subayların büyük bir yeşil mendile sarılı kulaklarını da birlikte getirdi.²⁰⁰ *Osttürkischer Waffenverband*'da tek önemli kitlesel firar olayı, Gulam Alimov ve yoldaşlarının 1944'ün Aralık ayı sonunda Slovak partizanların safına geçmesiydi. Fetelibey yönetimindeki Azerbaycanlılar, Alimov ve adamlarından uzak durdular.²⁰¹ Sonunda Sovyetler Birliği'nden gönüllülerin çoğunluğu, askeri durumun umutsuzluğu göz önüne alındığında, beklenenden daha fazla disiplin sergiledi. Onları savaşıma devam etmeye iten bu umutsuzluktu. Geri dönüş yoktu. Alman

¹⁹⁵ Kasche'den Dışişleri Bakanlığına, 29 Ekim 1944, PA, R 27796.

¹⁹⁶ A.g.e.

¹⁹⁷ Wagner'den Kasche'ye, 14 Aralık 1944, Berlin, PA, R 100998.

¹⁹⁸ İskender Bey konusunda bkz. bölüm 6, not 74'teki literatür.

¹⁹⁹ Doğulu Müslüman gönüllüler arasındaki düşük firar sayısı konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 329–334; genel olarak askeri disiplin konusunda, Hoffmann, *Die Ostlegionen*, 146–162, özellikle 157.

²⁰⁰ Julian Amery, *Sons of the Eagle: A Study in Guerilla War* (Londra, 1948), 139–142 ve 271–329, özellikle 274; Julian Amery, *Approach Mart: A Venture in Autobiography* (Londra, 1973), 376–383, özellikle 382.

²⁰¹ Reşid, Rapor ("Überlauf des Kommandeurs des Waffen-Rgts. der SS Turkistan Nr. 1, Waffen-Obersturmführer Gulam Alimow, mit etwa 500 Männern seines Regiments zu den Partisanen"), 26 Aralık 1944, yer belirsiz, BAB, NS 31/29 (ayrıca BAB, NS 31/44).

kuvvetlerdeki Müslümanlar, yenilginin misilleme ve olasılıkla ölüm anlamına geleceğinin farkındaydı.

Savaş bittikten sonra Almanya'nın Müslüman askerlerinin kaderi kötü oldu. Balkanlar'da Tito'nun cezalandırmasıyla karşılaştılar.²⁰² İlk cezalandırılanlar SS birliklerinin dinsel önderleri oldu. Hançer'in son tümen imamı Halim Malkoç 1948'de idam edildi.²⁰³ Selefi Muhasiloviç'in kaderi belli değil. İmam Hüseyin Cozo'ya beş yıl hapis ve angarya ile beş yıl siyasal haklardan mahrumiyet cezası verildi; daha sonra uyum gösterdi ve Komünist Yugoslavya'da etkili bir memur oldu.²⁰⁴

Doğuda, Kafkasya ve Kırım Müslümanlarını zaten sürgünle uzaklaştırmış olan Moskova, Alman birliklerinde savaşan herkesin işbirliğini yüksek ihanet olarak gördü. Şimdi Batı Avrupa'daki SS ve Wehrmacht birliklerine dağılmış olan Sovyetler Birliği'nden Müslüman askerler kurtulmadı. Yalta Konferansında Üç Büyükler eski Sovyet vatandaşlarının tümünü iade etmeyi kabul etmişti. Bu yüzden, İngilizler ve Amerikalılar Doğu Lejyonlarının ve Doğulu Türk SS Kolordusunun bütün askerlerini silahsızlandırıp özel kamplarda tuttu. Batılı Müttefikler sonunda lejyonerleri, Wehrmacht'ın peşinden giden Kafkasyalı ve Kırımlı sivil mültecilerle birlikte, Kızıl Orduya teslim etti.²⁰⁵ Suçluların iadesi 1945 yazında başladı. Örneğin

²⁰² Nikolai Tolstoy, "The Klagenfurt Conspiracy: War Crimes and Diplomatic Secrets," *Encounter* 60, 5 (1983), 24–37, daha genel olarak Tito'nun misillemesi konusunda.

²⁰³ Srećko M. Džaja, *Die politische Realität des Jugoslawismus 1918–1991: Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas* (Münih, 2002), 228.

²⁰⁴ A.g.e., 229.

²⁰⁵ Zorla iade konusunda bkz. Neulen, *An deutscher Seite*, 333–334; Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 226–229; Jürgen Thorwald, *Wen sie verderben wollen: Bericht des großen Verrats* (Stuttgart, 1952), özellikle 572–574; özellikle Kazakların iadesine odaklanan, Peter J. Huxley-Blythe, *The East Came West* (Caldwell, ID, 1964); Nicholas Bethell, *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944–7* (Londra, 1974); İngilizlerin rolü konusunda bkz. Nikolai Tolstoy, *The Victims of Yalta* (Londra, 1977), özellikle 381–386; daha tartışmalı ve Kosaklara odaklanan, Nikolai Tolstoy, *The Minister and the Massacres* (Londra, 1986); ABD'nin rolü konusunda bkz. Julius Epstein, *Operation Keelhaul: The Story of Forced Repatriation from 1944 to the Present* (Old

İtalya'da Modena'ya yakın büyük bir kampta tutulan 162. Türk Tümeninin Müslüman askerleri, Taranto'da Sovyetlere teslim edildi. Bazıları, iyi korunmayan kamptan kaçmıştı.²⁰⁶ Geri kalanların iadesine dramatik sahneler eşlik etti. Düzinelercesi hareket halindeki trenlerden atladı. Odessa limanına girerken bazıları gemilerden Karadeniz'e atladı; bazıları intihar etti. Bir imam kendi kendini sakatlarken öldü. Sovyetler Birliği'nde birçoğu Sovyet kadrolar tarafından katledildi ya da çalışma kamplarına gönderildi. *Gulag Takımadaları*'nda Alexander Soljenitsin "1945 ve 1946 boyunca, Sovyet hükümetinin gerçek düşmanlarından oluşan büyük bir dalga nihayet Takımadaya aktı," diyordu.²⁰⁷ "Bunlar Vlasov erkekler, Krasnov Kosaklar ve Hitler'in yönetiminde yaratılan ulusal birliklerden Müslümanlardı." Kızıl Haçın protestoları İngiliz ve ABD yetkililerini etkilemedi. Uluslararası basın da fazla ilgi göstermedi. O sırada kıtada savaş muhabiri olarak çalışan George Orwell, bu sürgünleri açıkça eleştiren birkaç kişiden biriydi. 1946'da "Yerinde birçok gazetecinin bildiği bu gerçeklerden İngiliz basınında neredeyse hiç söz edilmedi," diyen Orwell, zorla iadeye gösterilen ilgisizliği açıkça kınadı.²⁰⁸ İadelerin idamlarla ve çalışma kamplarıyla sonuçlandığı inkâr edilemez bir duruma gelince, Müttefikler iade politikasından vazgeçti. Kamplarda kalan ya da kaçan Müslümanlara "vatansız kişi" statüsü verildi ve binlercesi Batıda kaldı.

Greenwich, CT, 1973); Julius Epstein, "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion," *Politische Studien* 196 (1971), 149–156; Mark R. Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation* (Urbana, IL, 1982); bu olayların canlı bir hikâyesini Polonyalı romancı Josef Mackiewicz sunar, *Tragödie an der Drau: Die verratene Freiheit* (Münih, 1957).

²⁰⁶ Heygendorff, Rapor ("Das Schicksal der 162. (Turk.) Inf. Div."), tarihsiz (1945 sonrası), yer belirsiz, IfZ, ZS 407.

²⁰⁷ Alexander Soljenitsin, *The Gulag Archipelago, 1918–1945*, 3 cilt (Londra, 1974–1978), cilt 1, 85. Soljenitsin özellikle sivillerin zorla iadesini eleştirdi ve "ihanet hareketini" "II. Dünya Savaşının son sırrı ya da son sırlarından biri" olarak kınadı, bkz. a.g.e., not 45.

²⁰⁸ George Orwell, "The Prevention of Literature," *Polemic* 2 (Ocak 1946), 4–14, 6.

SONUÇ

Savaşın son aylarında Berlin sığınağında Hitler, Üçüncü Reich'in Müslümanları seferber etme çabalarının yeterince güçlü olmamasına hayıflandı.¹ Bormann'a şöyle dedi: "Bütün İslam dünyası zaferlerimizin haberiyle çalkalandı," ve Müslümanlar "ayaklanmaya hazır" olmuştu.² "Düşün, hem görevimiz hem çıkarımız olduğu üzere, onlara yarım etmek için, hatta kışkırtmak için neler yapabilirdik!" Onun yerine Almanya Müslüman dünyadaki İtalyan çıkarlarına gereğinden fazla uzun süre saygı göstermişti ve bu durum, Hitler'in ifadesiyle, "İslam konusunda harika bir politika"yı engellemişti. "Dünyanın bu bölgelerinde İngilizlerden ya da Fransızlardan çok İtalyanlardan nefret edilir." Alman-İtalyan ittifakı "kaçınılmaz olarak bizi bilerek ya da bilmeyerek kendilerini ezenlerin suç ortağı gibi gören Müslüman dostlarımız arasında bir kırılganlık duygusu" yaratmıştı. İtalya'yla bağını koparan Almanya, Kuzey Afrika'da Müslümanları Vichy ve İtalyan egemenliğinden kurtarabilirdi ve bu durumun, İngiliz egemenliği altındaki Müslüman ülkelerde güçlü serpintileri olurdu. Kuzey Afrika'da Müslüman dünyanın geri kalan kısmına da taşan bir hareket körüklenebilirdi. "Böyle bir politika Müslüman dünyada coşku yarattı. Atlantik kıyısından Pasifik kıyısına kadar Müslüman dünya-

¹ Savaşın son haftalarında Hitler, dünya siyaseti, ideoloji ve savaş üzerine görüşlerini Bormann'a yazdırttı. Bunlar, *Adolf Hitler'in Vasiyeti* (*The Testament of Adolf Hitler*, bkz. bölüm 2, not 135) olarak anıldı. İslam sürekli tekrarlanan bir konuydu ve kitabın dizininde bile var. Almanca versiyonu 1981'e kadar yayınlanmadı, bkz. *Hitlers politisches Testament*.

² *The Testament of Adolf Hitler*, 69–75 (17 Şubat 1945), 70–71; Almanca metin için bkz. *Hitlers politisches Testament*, 84–90 (17 Şubat 1945), 85–86.

nın ayırt edici bir özelliği de, iyi ya da kötü birini etkileyen şeyin hepsini etkilemesidir.”³ Alman-Müslüman ittifakı, rejimin son haftalarında sığınakta sürekli tekrarlanan bir konuydu.⁴ Günler önce, Avrupa Yeni Düzenini düşünürken Hitler, Yeni Avrupa’sının “İslama yönelik cesur bir dostluk politikası” izleyeceğini ısrarla belirtmişti.⁵ Hitler’e göre, Almanya’nın İslam politikası yeterince ileri gitmemiştir.

Bu sayfalar, Almanya’nın II. Dünya Savaşı sırasında İslamla ilişkisini ilk kez kapsamlı bir şekilde inceledi. Almanya’nın savaş çabasında İslamı kullanma girişimlerinin kapsamlı olduğunu, Saraybosna, Nalçik, Simferopol, Tunus, hatta Svabya gibi yerlerde politikaları etkilediğini gösterdi. Politikalarında ve propagandalarında İslamı araçsallaştıran Alman yetkililer savaşlarına otorite ve meşruiyet kazandırmaya, cephe gerisini pasifleştirmeye, Müslümanları Üçüncü Reich saflarında savaşmaya seferber etmeye, düşman hinterlandında Müslüman itaatsizlik yaratmaya ve dinsel şiddeti kışkırtmaya çalıştı.

Kitabın birinci kısmı Almanya’nın İslamla siyasal ilişkisinin izini 1914 öncesi sömürge politikalarına ve daha önemlisi I. Dünya Savaşında Müslümanları seferber etme kampanyasına kadar götürdü. II. Dünya Savaşında, 1941’de savaş Müslüman topraklara ulaşınca, Berlin’deki politika yapımcılar tekrar İslama ilgi duyunca yapılan tartışmaları araştırdı. İlk

³ A.g.e.

⁴ *The Testament of Adolf Hitler*, 29–37 (4 Şubat 1945), 33–34; 42–46 (7 Şubat 1945), 45; 69–75 (17 Şubat 1945), 70–71; 103–109 (2 Nisan 1945), 107, hepsi İslamı değerlendirir; Almanca metin için bkz. *Hitlers politisches Testament*, 42–49 (4 Şubat 1945), 46; 54–59 (7 Şubat 1945), 56; 84–90 (17 Şubat 1945), 85–86; 120–127 (2 Nisan 1945), 123.

⁵ *The Testament of Adolf Hitler*, 29–37 (4 Şubat 1945), 33–34; Almanca metin için bkz. *Hitlers politisches Testament*, 42–49 (4 Şubat 1945), 46; bu pasaj için ayrıca bkz. Joachim C. Fest, *Hitler: Eine Biographie* (Berlin, 1973), 1013; Fest’in biyografisinin İngilizce çevirisi, Hitler’in sözlerini doğru çevirmez; çünkü Fransa ve İtalya’nın “İslamla cesur bir dostluk politikası” yürüteceğini iddia eder, bkz. Fest, *Hitler* (Londra, 1974), 741.

önce Dışişleri Bakanlığındaki diplomatlar İslamı kullanmayı tartıştı, propagandaya girişti ve Müslüman işbirlikçiler çalıştırdı; ama çok geçmeden Wehrmacht'ta ve daha az ölçüde olmak üzere, Doğu Bakanlığında yetkililer de onlara katıldı. Ne var ki, sonunda Almanya'nın İslami seferberlik kampanyasında, en önemlisi 1943'ten itibaren başı çeken SS oldu. Sonunda rejimin neredeyse bütün bölümleri işin içine karıştı.

Kitabın ikinci kısmı Almanya'nın savaş bölgelerinde, hem işgal edilen topraklarda hem cephe hatlarının gerisinde İslama yönelik politikalarını ele aldı. Almanya'nın bu bölgelerde Müslümanlara dinsel ödünler verdiğini ve din yüklü propaganda başlattığını gösterdi. Almanların değişik savaş alanlarında çok farklı siyasal ve dinsel manzaralarla karşılaştığını, Müslümanlara yönelik politikalarını ve propagandalarını buna uyarladıklarını da gösterdi. Genel olarak savaş bölgelerinde Almanya'nın dinsel politikalarının ve propagandasının iki işlevi vardı –kontrol ve seferberlik: Kötüleşen savaş durumunda çoğu kez istikrarsız cephe gerisini pasifleştirip kontrol etmeyi amaçladılar ve aynı zamanda düşmanın cephe hatlarının gerisinde dinsel şiddeti kışkırtmaya çalıştılar.

Üçüncü kısım 1941'den itibaren Wehrmacht ve SS'in yüz binlerce Müslüman asker toplamasını ele aldı ve bu askerlerin toplanmasında, bakımında ve propaganda aşılmasında İslamın oynadığı rolü inceledi. Müslüman seferberliği kampanyasının çapı ve yoğunluğu küçümsenemez. 1943'ün sonundan itibaren özellikle SS Müslüman toplamaya odaklandı ve sonunda, Doğu Afrika'dan Bulgaristan'a kadar menzili içindeki bütün Müslümanları seferber edecek ya da onların ifadesiyle "aktifleştirecek" kadar ileri gitti; ama bu planlar, savaşın son aylarının kaosu içinde kesintiye uğradı. Almanya'nın dinsel politikaların ve propagandası Müslüman birliklerde askeri disiplini korumayı ve savaşma gücünü

kuvvetlendirmeyi amaçladı. Savaş bölgelerindeki politikada olduğu gibi, burada da kontrol ve seferberlik ana hedefti.

Almanların İslamdan yararlanma çabaları, bölgeler-üstü bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bile bariz bir biçimde tutarlıydı. Savaşın kaosa ve rejimin birbiriyle yarışan kollarının çoğu kez örtüşen yetkilerine rağmen, Alman yetkililer –Dışişleri Bakanlığının geleneksel diplomatından Doğu Bakanlığının entelektüel bürokratına ve SS Genel Merkezinin ideolojik teknokratına kadar– savaş sırasında aynı İslam kavramlarına ve rolüne işaret ettiler. Genel olarak Müslümanlar tehdit ya da düşman olarak değil, güçlü müttefik olarak görüldü. Savaş bölgelerinde Alman yetkililer Müslümanlarla ilişkiye girerken İslamın genel siyasal önemine imada bulundular. İslami birlik, *Weltislam* ya da *Weltmuselmanentum* düşüncesi her yerde hazır ve nazırdı.

Almanya'nın İslam dünyasıyla bir ittifak geliştirme çabalarının nedeni, 1941-1942'de Müslüman topraklara ulaşan ve Alman politikasında kısa erimli planlamaya ve eldeki bütün kaynakları seferber etmeye doğru bir kaymaya neden olan savaşın seyriyle yakından bağlantılıydı. Bu bağlamda İslam, Müttefiklere karşı kullanılabilen siyasal bir kuvvet olarak görüldü. İdeolojik değerlendirmeler yalnızca marjinal bir rol oynadı. Bazı Nazi ideologları, rejim yetkilileri, hatta kimi Nazi seçkinler İslamla ilgili olumlu bir ideolojik görüşü paylaşımlarına rağmen, Almanya'nın İslami seferberlik kampanyasına askeri durum yol açtı.

Genel olarak bu girişimler başarısız oldu. Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da gördüğü kabul karışık. Müslümanların korkunç koşullar altında yaşadığı Doğu toprakları ya da Balkanlar gibi alanlarda Almanların İslam iltifatı başlangıçta bir parça umut sağdı. Sonuçta bu bölgelerden binlerce Müslüman Alman ordularında savaştı. Dinsel politika ve propaganda kesinlikle doğru mesajlar gönderdi. Yine de bunun başlıca nedeninin dinsel politika ve propaganda olup olmadığı sorusu açık

duruyor; birçok durumda diğer motivasyonlar daha güçlüydü. Nihayetinde Alman propagandası cephe hatlarının gerisinde önemli ayaklanmalar çıkaramadı. Almanya'nın Müslüman dünyadaki politikaları, Berlin'deki yetkililerin umduğu kadar başarılı olmadı. Çok geç başlatıldı ve savaşın şiddetli gerçeklikleriyle çok fazla çatıştı. En önemlisi, bu politikalar Müslümanlar ve İslamla ilgili yanlış anlayışlar üzerine kuruluydu.

İster Alman yönetimi altında, ister cephe gerisinde, ister Alman askeri birimlerinde olsun Müslümanları hedefleyen politikalarında İslamı kullanma çabalarının önündeki başlıca engellerden biri, sahicilikten yoksunluktu. Almanların sahidinden dinsel bir davadan çok, kendi çıkarları için ve savaşın zorunluluklarından ötürü Müslümanları araçsallaştırmak istedikleri çok açıktı. Berlin Müslüman araçlar istihdam ederek sahicilik sorununu çözmeye çalıştı; bu araçlar arasında Alman birliklerinde çalışan sayısız imam ve Emin el-Hüseyni, Yakub Şinkieviç ve Muhammed Panca gibi önemli dinsel şahsiyetler vardı. Güvenilir Müslüman işbirlikçiler rejimin talimatlarını ve propagandasını dinsel otoriteleriyle desteklerken, aynı zamanda Almanların İslama gösterdiği baba şefkatini de simgeleyecekti. Alman yetkililer, Sovyetler Birliği'nin işgal edilen topraklarının Müslüman nüfuslu bölgelerinde ve askeri birliklerde Müslümanları yönetmek ve disipline sokmak için İslami hiyerarşiler yarattı. Ama diğer alanlarda da ulemayı işin içine katmaya dikkat ettiler. Yine de araçlar kullanılmasına rağmen, Almanya'nın müminleri koruduğuna ilişkin iddiaları sahicilikten yoksundu; pratik, askeri nedenleri gizlemek zordu. İslam dünyasının birleşik bir blok oluşturmaması da bir sorundu. Müslümanları doğru davranılırsa kullanılabilen kolektif bir kitle olarak gören Alman yetkililer, Müslüman dünyanın dinsel, etnik, dilsel, toplumsal ve siyasal karmaşıklıklarını ve heterojenliklerini küçümsedi. Açıkçası pan-İslami birliğin önemini abartıldı. İslam hiyerarşik ya da dinsel yapılara göre örgütlü değildi ya

da müminler adına konuşan merkezi bir otorite tarafından yönetilmiyordu. Dahası, dindarlık sorunu vardı. Almanların İslamı kullanma çabaları, dinle meşrulaştırılırsa Müslümanların savaş çağrısına uyacağı varsayımına dayanmaktaydı. Kuşkusuz, Müslümanların inançlarına bağlılığının sınırları olmasına rağmen, küçümsenmemeliydi. Balkanlar'da, Doğu topraklarında, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da ve ötesinde, insanların yaşamında din önemli bir rol oynamaktaydı. Balkanlar'daki çatışmalar çoğu kez din yüklüydü. Moskova'ya direnişin, çoğu kez dinsel bir niteliği vardı. On dokuzuncu yüzyılda itibaren, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da pan-İslamcı ve İslami anti-emperyalizm ortaya çıkmış ve I. Dünya Savaşından sonra bir canlanma yaşamıştı. Diğer yanda, diğer bağlılıkların katı dinsel bağlardan daha güçlü olup olmadıkları sorulmalıdır. Kabilesel, etnik ve ulusal bağlar önemliydi. Her şeyden önce, Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar bütün Müslüman nüfusların, Berlin'in anlayamadığı ulusal özlemleri vardı. Son olarak Almanya, Müslümanların ve İslamın gönlünü kazanmada Müttefik devletlerin rekabetiyle karşı karşıyaydı. Londra, hatta Moskova kendi Müslüman uyrukları arasında asırlık sadakatlerden yararlanabilirdi. Her şeyden önce, yüz binlerce Müslüman Kızıl Orduda, İngiliz kuvvetlerinde ve Özgür Fransa Kuvvetlerinin saflarında savaşıyordu.

Bu dinsel politika ve propagandanın bütün dünyadaki Müslümanlara ne ölçüde çekici geldiği sorusu burada kesin bir biçimde yanıtlanamaz; çünkü Alman politikaların Müslümanlardan gördüğü kabul, bu incelemenin odak noktası değildi. Bütün Müslüman dünyada Alman politikalarının ve propagandasının gördüğü kabule ilişkin kapsamlı bir inceleme bir tek kitabın sınırları içinde yapılabilir bir iş değildir; ama gelecekte tek tek yerel, bölgesel ve ülke incelemeleriyle yapılmalıdır.⁶

⁶ Arap tarihi alanında en çok araştırma bu konuda yapılmıştır, bkz. bölüm 3.

Kuşkusuz Almanlar İslami liderler arasında Vilnius'ta Müftü Yakub Şinkieviç, Riga'da İmam Şakir Eris, Simferopol'da Molla Alimseyit Cemilov, Saraybosna'da Muhamed Panca ve Berlin'de yaşayan din adamları Alimcan İdris, Takiyuddin el-Hilali ve Emin el-Hüseyni gibi gönüllü yardımcılar buldu. Yine de bu kitap, öykünün çok daha fazla karmaşık olduğunu ve Almanya'nın savaşına karışan Müslümanların rolüyle ilgili genellemeler yapmanın neredeyse olanaksız olduğunu gösterdi. Genellikle net bir zalim ve kurban öyküsü yoktur. Müslümanlar hem zalim hem kurban olabildi. Bazıları işgal ve ordu yetkilileriyle işbirliği yaptı. Binlerce Müslüman Hitler'in ordusunda savaştı ve korkunç katliamlara ve gaddarlıklara karıştı. Binlercesi Alman rejimine karşı savaştı. Savaş bölgelerinde, Müslümanlar ile Nazilerin ırk ayrımcılığı politikasının kurbanları arasındaki çizgiler ince olabildi –Kırım'da Karaylar ve Kırımçaklar, Kafkasya'da Yahudi-Tatlar, Balkanlar'da ve Doğu topraklarında Müslüman Romanlar ve Yahudi dönmeler örneğinde görüldüğü gibi –burada Müslüman olup olmamak, ölüm-kalım anlamına gelebilirdi. Sonuçta II. Dünya Savaşı ve hemen sonrası, binlerce Müslümanın hayatına mal oldu.

Almanya'nın İslama yönelik politikalarının baş mimarlarının büyük çoğunluğu, savaşı zarar görmeden atlattı. Max von Oppenheim 1946'da seksen altı yaşında Güney Almanya'da öldü. Savaşın son aylarında Berlin'den Dresden'e gitmiş (orada işin içine girmeden SS molla okulunun kuruluşunu gözlemlemişti) ve daha sonra Landshut'a kaçmıştı.⁷ Himaye ettiği ve II. Dünya Savaşında Almanya'nın İslama yönelik politikasında çok etkili olan kişilerin büyük çoğunluğu yaşamını sürdürdü. Fritz Grobba Sovyetler tarafından tutuklandı, on yılını hapis-hanede geçirdi ve ardından Batı Almanya'da emekli oldu. Otto Werner von Hentig Dışişleri Bakanlığında kaldı ve emekli ol-

⁷ Oppenheim, Anılar ("Leben im NS-Staat, 1933–1945"), tarihsiz (1945/1946), yeri belirsiz (Landshut), OA, Nachlass Max von Oppenheim No. 1/14.

duktan sonra Suudi devletine danışmanlık yaptı. Curt Prüfer İsviçre’de emekli oldu. Ernst Woermann Nuremberg’de yargılandı, beş yıl hapis cezasına çarptırıldı ve Dışişleri Bakanlığına dönmedi. Oskar von Niedermayer’in kaderi daha kasvetli oldu. 1944’de rejimle ilgili eleştirel açıklamalar yaptıktan sonra hapsedildiği için savaşı atlattı, ama 1945’te Sovyet yetkililer tarafından tutuklandı, yirmi beş yıl hapis cezasına çarptırıldı ve 1948’de Moskova yakınlarında bir hapishanede öldü. Yaşlı Ernst-August Köstring ele geçirildi, bir ABD savaş esiri olarak tutuklandı ve 1947’de serbest bırakıldı. Otto Brautigam de kısa bir süre ABD gözetiminde kaldı, ama çok geçmeden serbest bırakıldı ve Alman Dışişleri Bakanlığında çalışmaya devam etti. Gerhard von Mende, iade edilmekten kurtulan işbirlikçilerle ilgilenen devlet-destekli ajansın başkanı oldu; ilk Müslüman Wehrmacht birliklerinden birinin komutanı Theodor Orlander’in başında bulunduğu Sürgünlerden Sorumlu Federal Bakanlığın bir araştırma enstitüsünün müdürü olarak çalıştı. İslami seferberlik kampanyasına karışan SS yetkilileri ise savaştan sonra önemli görevler üstlenmedi. Gottlob Berger Nuremberg’de yargılandı ve yirmi beş yıl hapis cezasına çarptırıldı; ama 1951’de serbest bırakıldı, Alman sanayinde çalıştı, İslam dünyasına ilgisini sürdürdü ve 1950’lerde Ortadoğuyu ziyaret etti. Reiner Olzscha Amerikalılar tarafından tutuklandı, sonra serbest bırakıldı; ama Sovyet kesimindeki ailesine dönünce, yakalanıp Sovyetler Birliği’ne götürüldü ve 1947’de orada idam edildi. Yaşlı Harun Reşid hapisten kurtuldu ve Batı Almanya’da yazar olarak çalıştı. Karl-Gustav Sauberzweig İngilizler tarafında yakalandı ve 1946’da Yugoslavya’ya teslim edilmemek için siyanürle intihar etti.

Belli başlı Müslüman işbirlikçiler kaçtı. Almanya savaşın son haftalarının kaosu batarken ve Hitler sığınağında İslamla ilgili hayıflanırken, el-Hüseyni bavulunu topladı.⁸

⁸ El-Hüseyni’nin Almanya’dan kaçışı konusunda bkz. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer*, 164–190; Lebel, *The Mufti of Jerusalem Haj-Amin*

Müftüyü güneye getirme emri verilen Werner Otto von Hentig ile birlikte Bad Gastein'e gitti; sonra ikisi ayrıldı.⁹ 7 Mayıs 1945'te, Almanya'nın teslim olmasından yalnızca saatler önce, işaretsiz bir Siebel Si 204 uçağı el-Hüseyni'ye Bern yakınlarında bir havaalanına getirdi. Sorun yaşamak istemeyen İsviçreliler onu hemen Fransızlara teslim etti; onlar da Paris'e yakın St.-Maur'e getirip, kendisine bir villa tahsis etti.¹⁰ Paris'te el-Hüseyni, 1945 Ramazan Bayramı vesilesiyle müftünün onuruna, çok sayıda Müslüman diplomatın da katıldığı büyük bir ziyafet veren Si Kaddour Benghabrit tarafından sıcak karşılandı.¹¹ Müttefikler, İslam dünyasından el-Hüseyni'nin Ortadoğu'ya dönmesini isteyen çok sayıda dilekçe aldı—dilekçelerden biri, konuyla ilgili Miles Lampson'a mektup yazan Hasan el-Benna'dan geldi.¹² Müftüyü bir savaş suçlusunu olarak yargılamanın Müslüman ayaklanmalara neden olmasından endişelenen Müttefikler, sonunda gitmesine izin verdi. 28 Mayıs 1946'da bir uçak onu Paris'ten Kahire'ye uçurdu; orada taraftarlarınca coşkuyla karşılandı. El-Hüseyni Ortadoğu'ya döndükten sonra, Sovyetler Birliği vatandaşı olup Alman saflarında savaşmış ve zorla iadede kurulmuş Müslüman askerlerin bazılarını Ortadoğu ülkelerine getirme çabalarını destekledi.¹³ Bazıları Ortadoğu'ya

el-Husseini and National-Socialism, 268–276 and 277–310; Gensicke, *The Mufti of Jerusalem and the Nazis*, 181–204.

⁹ Hentig, Rapor ("Eidesstattliche Erklärung"), 6 Ağustos 1947, PA, NL Hentig 84; Rapor konusunda, Hentig, Rapor ("Aufzeichnung über meine Vernehmung durch Dr. Robert Kempner"), tarihsiz (1947), PA, NL Hentig 84.

¹⁰ Tsilla Herschco, "Le grand mufti de Jérusalem en France: Histoire d'une évasion," *Controverses: Revue d'idées* 1 (2006), 244–273.

¹¹ Young'dan (Beyrut Elçiliği) Dışişleri Bakanlığına, 25 Eylül 1945, Beyrut, NA, FO 226/300, Lübnanlı diplomat Daouk'tan (Paris Elçiliği) Solh'a (Lübnan başbakanı) gönderilen mektuba dayanır, (İngilizce çeviri), 13 Eylül 1945, Paris, NA, FO 226/300.

¹² El-Benna'dan Lampson'a, 3 Nisan 1946, Kahire, NA, KV 2/2087.

¹³ Anonim, "Arabs Seek to Aid Soviet Deserters: British-U.S. Captors Said to Agree to Settlement of Caucasian Soldiers," *New York Times* (15 Aralık 1946).

yerleşti. Savaştan sonraki yıllarda bile müftü Almanya'nın eski Müslüman gönüllülerine hayranlığını sürdürdü; anılarında "Mihver topraklarında" "sömürgeci devletlerle savaşmaya gönüllü" olmuş "Arap, Bosnalı, Azerbaycanlı ve diğer askerler"i övdü.¹⁴ Balkanlar'dan gelen askerler "Filistin'de cihada can attığı" gibi, Doğu topraklarından gelen birçok gönüllünün de "Filistin'in kutsal topraklarında cihat aşkıyla yandı"ğını bile iddia etti.¹⁵ Aslında eski Hançer askerlerinden bazıları 1948 savaşında savaştı ve müftünün anılarında "şehit" ve "yaralı kahraman" olarak anıldı.¹⁶ 1947'de Simon Wiesenthal ve Maurice Pearlman; el-Hüseyni'nin Nazi işbirliğinin ayrıntılarını açıklayan kitaplar yayınladı.¹⁷ Ortadoğu'da müftü, savaş öncesi konumuna bir daha yükselmedi; yalnızca savaş sırasındaki faaliyetlerinden ötürü itibarsızlaştığı için değil, daha önemlisi geçmişi temsil ettiği için. Bununla birlikte Almanya'da bir ortak olarak ona hâlâ değer verenler vardı. *Zeitschrift für Geopolitik*'in Aralık 1951 sayısı, Alman-Arap ilişkileri konusunda el-Hüseyni'yle bir röportaj yayınladı.¹⁸ Dışişleri Bakanlığı da onunla ilişkisini koparmadı. 1950'lerin başında, diplomatik hizmete geri dönen Hentig, tekrar müftüyle işbirliği yapmak istedi.¹⁹

Kurtulanlar arasında Vilniuslu Müftü Yakub Şinkieviç de vardı; SS molla okulu boşaltıldıktan sonra Naumburg'e git-

¹⁴ *Mudhakkirat al-Hajj Muhammad Amin al-Husayni*, ed. al-'Umar, 142–143.

¹⁵ A.g.e., 144 birinci alıntı, 142 ikinci alıntı için.

¹⁶ A.g.e., 144. 1948 Savaşında yer alan bu askerler konusunda bkz. Seth J. Frantzman ve Jovan Čulibrk, "Strange Bedfellows: The Bosnians and Yugoslav Volunteers in the 1948 War in Israel/Palestine," *Istorija* 20. Veka 1 (2009), 189–200.

¹⁷ Simon Wiesenthal, *Großmufti: Großagent der Achse* (Vienna, 1947); Maurice Pearlman, *Mufti of Jerusalem: The Story of Haj Amin El Husseini* (Londra, 1947). Savaş sırasında Britanya'da el-Hüseyni üzerine bir kitapçık çıkmıştı, bkz. M. P. Waters, *Mufti over the Middle East* (Londra, 1942).

¹⁸ Anonim, "Gespräch mit dem Großmufti von Jerusalem," *Zeitschrift für Geopolitik* 22, 12 (1951), 761.

¹⁹ Conze vd., *Das Amt und die Vergangenheit*, 548.

miş, sonunda Kahire'ye gitmek üzere yola çıkmayı başarmıştı.²⁰ Savaşın sonunu Bavyera'da gören Alimcan İdris Münih'te kaldı.²¹ Hitler, o zamana kadar Almanya'da yaşamış olanların sayısından fazla Müslümanı buraya getirmişti ve bazıları savaştan sonra da kalmaya devam etti. İadedden kurtulan Sovyetler Birliği vatandaşı Müslüman asker ve mültecilerin birçoğu, Güney Almanya'da Mittenwald'da ya da Limburg'daki yabancılar kampında tutuldu. Münih'te bu Müslümanlar, sonunda savaş sonrası Almanya'nın ilk İslam cemaatini oluşturdu.²² Cemaati, Alimcan İdris'in etrafında toplanan eski savaş yoldaşları yönetiyordu. 1953'te Münih'in Müslümanlarından bazıları Federal Cumhuriyetin ilk İslami örgütünü kurdu: eski bir Wehrmacht imamı olan İbrahim Gacaoğlu'nun yönettiği İslami Din Derneği (*Religiose Gemeinschaft Islam*). Çok geçmeden onu rakibi izledi: Doğulu Müslüman SS Tümenini eski baş imamı Nureddin Namangani'nin yönettiği Federal Alman Cumhuriyetindeki Müslüman Mültecilerin Dinsel Yönetimi (*Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland*). Siyasal bakımdan önemli sayılan bu gruplar güçlü resmi destek aldı –Namangani Batı Alman devleti tarafından fonlandı, Mende'nin enstitüsü ve Oberlander'in mülteci bakanlığı desteklendi; Gacaoğlu grubunu ise ABD maaşa bağladı.

Aslında ABD yetkilileri Müslüman emektarlarla giderek daha fazla ilgilenildi.²³ Soğuk Savaşın başlangıcında

²⁰ Spuler, "Muslime in Rußland," 298; Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54. Çok geçmeden Polonya'da Müslümanların durumu üzerine yayın yapmaya başladı, bkz. Jakub C. Szykiewicz, "The Religious Situations of Muslims in Poland," *Moslem World* 37, 3 (1947), 240–242.

²¹ Olzscha, Rapor, 1945, BStU, MfS, HA IX/11, ZR 920, A. 54.

²² Mohammad Aman Hobohm, "Neuanfänge muslimischen Gemeindelebens in Berlin nach 1945," *Moslemische Revue* 1 (1994), 28–40.

²³ Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern*, 226–233; Ian Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Rise of the Muslim Brotherhood in the West* (Boston, 2010); Stefan Meining, *Eine Moschee in Deutschland: Nazis, Geheimdienste und der Aufstieg des politischen Islam*

Washington Moskova'nın Müslüman nüfusunu Sovyetler Birliği'ni istikrarsızlaştırmanın aracı olarak görmeye başlayınca, Almanya'nın eski Müslüman yardımcıları ideal ortak gibi görüldü. Bazıları ABD istihbarat servisleri tarafından hemen istihdam edildi; birçoğu daha sora Münih'te Özgür Avrupa Radyosunda çalışıp, Moskova'ya karşı İslami propagandayla tekrar başladı. ABD servislerinin Müslüman çalışanları arasında Said Şamil, Edige Kırimal, sonunda Münih'te bir apartmanda KGB tarafından öldürülen Abdül Fetelibey ve savaş yıllarında Almanlara hizmet etmiş başka birçok kişi vardı.²⁴ Bazıları istihbarat ve propaganda göreviyle yurtdışına gönderildi. Örneğin 1954 hacı sırasında, şimdi Washington'un hizmetinde olan Almanya'nın iki Müslüman savaş gazisi, Rusi Nasar ve Hamid Reşid Mekke'ye gönderildi; orada Sovyet ve diğer hacılar arasında anti-komünist propaganda yaptılar. Ne var ki, ABD yetkililerinin çok geçmeden fark ettiği bir sorun vardı: Bu şahsiyetlerin hepsi Nazi geçmişiyle lekeliydi ve doğru dürüst bir dinsel eğitimden yoksundu. Bu nedenle ABD yetkilileri onlardan uzaklaşıp, daha inanılır ve daha köktenci Müslümanlarla işbirliği yapmaya başladı. Bunların en ünlüsü, el-Benna'nın öğrencisi (ve damadı) ve Müslüman Kardeşlerin Batı Avrupa'daki lideri Said Ramadan'dı.

Almanya'nın Müslüman savaş gazileriyle ABD'nin ilişkisi, elbette, daha genel Soğuk Savaş stratejisinin bir parçasıydı. Soğuk Savaş geliştikçe, Washington'daki yetkililer Kuzey Afrika ile Doğu Asya arasındaki Müslüman koridoru "komünizme karşı yeşil bir kuşak" olarak görmeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında ABD'li efsane istihbarat subayı Archibald Roosevelt Jr. öngörmüştü: "Savaş sonrası gelecekte bir bütün olarak Müslümanlar, dünya siyasetinde önemi giderek artan

im Westen (Münih, 2011), Almanya'nın Müslüman savaş gazilerinin Soğuk Savaşta kullanılmasına ilişkin derin anlatılar sunar.

²⁴ John Barron, *KGB: The Secret Work of the Soviet Secret Agents* (Londra, 1974), 312.

bir faktör olacaktır... Gelecek savaşlarda, Müslümanların kabul gören dostu olarak Amerika Birleşik Devletleri, stratejik açıdan önemli bu bölgelerde değerli bir destek bulabilir.”²⁵ Küresel Soğuk Savaşta İslam, komünizme karşı savaşta can alıcı sayıldı. Hindistan’ın bölünmesinden sonra ABD’li diplomatlar, komünizme karşı savaşta İslami bir devleti daha kararlı gördükleri için, Hindistan’dan uzaklaşıp Pakistan’a yaslandı.²⁶ 1950’lerde Eisenhower yönetimi, Mısır’da Nasır’ın bağlantısız, laik, pan-Arap rejimine karşı dinsel bir ağırlık olarak Suudi Arabistan’ı kullanmak için elinden geleni yaptı.²⁷ Washington bütün dünyada İslami siyasal grupları ve propagandayı desteklemeye başladı. Bu meşguliyet, 1980’lerde Afganistan’da Sovyetlere karşı mücahitleri desteklemekle doruğa ulaştı.²⁸ Burada Washington yalnızca silah dağıtmada, cihât çağrısıyla propaganda da yaptı. 1980’in başında, Sovyet istilasından sadece haftalar sonra, Carter’ın Ulusal Güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski, Afganistan-Pakistan sınırındaki dağlarda Afgan mücahitleri Sovyet ateistlere karşı koymaya şahsen teşvik etti: “Şuradaki toprak sizindir, bir gün oraya dönersiniz; çünkü savaşı ka-

²⁵ Roosevelt Jr., Rapor (“Arab Situation in Morocco”), 29 Nisan 1943, yeri belirsiz, NA, WO 204/6235.

²⁶ Harold R. Isaacs, *Scratches on Our Minds: American Views of China and India* (New York, 1980 [1958]), 274–279; kitap, Andrew J. Rotter tarafından değerlendirildi, “In Retrospect: Harold A. Isaac’s *Scratches on Our Minds*,” *Reviews in American History* 24 (1996), 177–188, özellikle 187–188; Isaacs, “Christians, Muslims, and Hindus: Religion and US–South Asia Relations, 1947–1954,” *Diplomatic History* 24, 4 (2000), 593–613.

²⁷ Jacobs, “The Perils and Promises of Islam;” aynı şekilde, Jacobs, *Imagining the Middle East*, 55–94, Soğuk Savaşın başında ABD’nin Ortadoğu’da İslamla ilişkisi konusunda.

²⁸ Olivier Roy, *Islam and Resistance in Afghanistan* (Cambridge, 1986); A. Z. Hilali, *US-Pakistan Relationship: Soviet Invasion of Afghanistan* (Burlington, VT, 2005); Ahmed Rashid, *Taliban, Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia* (New Haven, CT, 2000); Coll, *Ghost Wars*; R. Kim Cragin, “Early History of Al-Qa’ida,” *Historical Journal* 51, 4 (2008), 1047–1067.

zanacak, evlerinize ve camilerinize tekrar kavuşacaksınız. Çünkü davanız haklıdır ve Allah sizin tarafınızdadır.”²⁹ Moskova, Bolşevikler iktidarı aldığından beri İslamı kendi Aşıl topuğu olarak yaşamış ve Kafkasya’da, Orta Asya’da ve ötesinde Müslümanlara yönelik kendi dinsel politikalarını giderek daha fazla uygulamaya başlamıştı.³⁰ Yine de sonuçta Afganistan’da Amerika’nın desteklediği cihat, Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Bloğunun çöküşüne epeyce katkıda bulundu. Amerika Birleşik Devletleri için İslam, Soğuk Savaştan sonra da bir dış politika ve savaş aracı olarak kaldı.³¹

Modern dönem boyunca, emperyalizm çağından Soğuk Savaş ve sonrasına kadar, gayrimüslim büyük güçlerin politikalarında ve stratejilerinde İslam önemli bir rol oynadı. Gayrimüslim güçler Müslüman alanlarla ilgilendikleri her seferinde, strateji uzmanları, subayları ve politika yapıcılarını, İslamı kendi politikalarına çok uygun algıladı. Yalnızca “İslami duyarlılıkları” düşünmediler; aynı zamanda ya Müslümanları kontrol etmek ve pasifleştirmek için, ya düşmanlarına karşı harekete geçirmek için İslamı aktif bir biçimde kullanmaya da çalıştılar. Bu politikalar, (gayrimüslim) poli-

²⁹ Aktaran Patrick Vaughan, “Zbigniew Brzezinski and Afghanistan,” Anna Kasten Nelson (ed.), *The Policy Makers: Shaping American Foreign Policy from 1947 to the Present* (Lanham, MD, 2009), 107–130, 109–110 içinde.

³⁰ Ro’i, *Islam in the Soviet Union* ve Yemelianova, *Russia and Islam*. Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union*; Michael Rywkin, *Moscow’s Muslim Challenge: Soviet Central Asia* (Londra, 1982); Karen Dawisha ve Hélène Carrere D’Encausse, “Islam in the Foreign Policy of the Soviet Union: A Double-Edged Sword?,” Adeed Dawisha (ed.), *Islam in Foreign Policy* (Cambridge, 1983), 160–177 içinde; Alexandre Bennigsen ve Marie Broxup, *The Islamic Threat to the Soviet State* (Londra, 1983); Alexandre Bennigsen vd. (ed.), *Soviet Strategy and Islam* (Londra, 1989) içindeki makaleler, konuyla ilgili Soğuk Savaş araştırmalarıdır. Soğuk Savaştan sonraki gelişmeler konusunda bkz. Ahmed Rashid, *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia* (New Haven, CT, 2002); Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia* (Berkeley, CA, 2007).

³¹ David Motadel, “Uneasy Engagement,” *The World Today* 67, 1 (2011), 27–29.

tikacıların ve stratejicilerin, subayların ve yönetici personelin kafasını biçimlendiren bir dizi kavrayışı yansıttı. Dinsel bağlantı, çoğu kez önemli bir sınıflandırma kategorisiydi. İslam, incelenip bilinebilen örgütlü bir din olarak anlaşıldı. Müslüman cemaatler tutarlı bir kurallar, değerler, normlar ve gelenekler sistemiyle yönetilir gibi görünüyordu. İslam, gayrimüslim yetkililerin şifresini çözüp siyasal amaçlar için kullanabildiği anlaşılabilir bir dinsel şifre sunacak gibi görünüyordu. Dahası, Müslümanların uyacak gibi görüldüğü ve anlaşılabilir olarak algılanan İslami yükümlülükler, otoriteyi meşrulaştırmak için ideal bir çerçeve sunacak gibi görünüyordu. Aslında, gayrimüslim yetkililerin gözünde dindar Müslüman bir tek meşru otorite, yani İslamı tanıdığını için, Müslümanları kontrol etmenin ve harekete geçirmenin tek yolu dinsel politika gibi görünüyordu.

II. Dünya Savaşında Almanların İslamdan yararlanma girişimleri, modern çağda (gayrimüslim) büyük güçlerin İslamı stratejik kullanmasına ilişkin daha uzun tarihsel öyküde bir bölüm olarak görülebilir. Diğer İslami seferberlik kampanyalarıyla karşılaştırıldığında, Almanya'nın politikası hem en kısa ömürlü hem en doğaçlama politikalardan biriydi. Bununla birlikte, coğrafi kapsam ve yoğunluk bakımından, modern tarihte en güçlü İslamı siyasallaştırma ve araçsallaştırma girişimlerinden biriydi.

KAYNAKLAR ÜZERİNE NOT

Bu kitap, politika raporlarını ve muhtıraları, askeri raporları ve elkitaplarını, propaganda bildirilerini, radyo yayını izleme metinlerini, konuşmaları, asker mektuplarını ve anılarını, Nuremberg sorgu tutanaklarını, dilekçeleri ve sayısız askeri emri içeren zengin bir arşiv kaynağına dayanır. Bir kaynakça içermediği göz önüne alınırsa, okurlar başvuru arşivlerin bir listesini yararlı bulabilir.

Bu çalışmada kullanılan belgelerin çok büyük bölümü Alman arşivlerinde saklıdır, en önemlileri: Alman Federal Arşivi (*Bundesarchiv*), Berlin- Lichterfelde (BAB); Alman Federal Arşivi (*Bundesarchiv*), Koblenz (BAK); Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*), Berlin (PA); Alman Federal Askeri Arşivi (*Bundesarchiv, Militärarchiv*), Freiburg (BA- MA); Stasi Belgeleri Federal Komiserliği Arşivi (*Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen*), Berlin (BStU). Daha küçük Alman arşivlerine de başvuruldu: Alman Radyo Yayınları Arşivi (*Deutsches Rundfunkarchiv*), Frankfurt (DRA) ve Çağdaş Tarih Enstitüsü Arşivi (*Archiv des Instituts für Zeitgeschichte*), Münih (IfZ); belediye arşivleri: Berlin Eyalet Arşivi (*Landesarchiv Berlin*), Berlin (LArchB) ve Stuttgart Genel Eyalet Arşivi (*Hauptstaatsarchiv Stuttgart*), Stuttgart (LArchBWSt); özel arşivler: Oppenheim Bank Arşivi (*Hausarchiv Sal. Oppenheim*), Köln (OA) ve Oberländer Aile Arşivi (*Familienarchiv Oberländer*), Bonn (FAO).

Bu çalışma Alman olmayan arşivlerde saklanan kaynaklardan da yararlandı: British National Archives (Britanya Ulusal Arşivi), Kew (NA); Archive of the Imperial War Museum (İmparatorluk Savaş Müzesi Arşivi), London (IWM);

United States National Archives (Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi), Maryland (USNA); Archives of the Center for Advanced Holocaust Studies (İleri Holocaust Araştırmaları Merkezi Arşivi), Washington, D.C. (USHMA); Viyana Kent ve Devlet Arşivi (*Wiener Stadt- und Landesarchiv*), Viyana (WstLArch); Çek Merkezi Askeri Arşiv (*Vojenský Ústřední Archiv*), Prag (VÚA); Çek Cumhuriyeti Ulusal Arşivi (*Národní Archiv České Republiky*) (NAČR), Prag; Rus Devlet Askeri Arşivi (*Rossiiskii Gosudarstvenni Voennyi Arkhiv*), Moskova (RGVA) (USHMA üzerinden ulaşıldı); Letonya Devlet Tarih Arşivi (*Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs*), Riga (LVVA) (USHMA üzerinden ulaşıldı); Kırım Devlet Arşivi (*Derzhavnyi Arkhiv v Avtonomnii Respublitsi Krym*), Simferopol (DAARK); Arnavutluk Merkezi Devlet Arşivi (*Arkivi Qendror Shtetëror*), Tiran (AQSH); İran Ulusal Arşivi (*Sazman-i Asnad-i Milli-yi Iran*), Tahran (SAMI).

Son olarak kullanılan temel kaynaklardan bazıları kütüphanelerin arşiv koleksiyonlarında saklıdır: Alman Ulusal Kütüphanesi (*Deutsche Nationalbibliothek*), Leipzig (DNB); Berlin Eyalet Kütüphanesi (*Staatsbibliothek zu Berlin*), Berlin (SBB); Modern Doğu Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (*Zentrum Moderner Orient*), Berlin (ZMO); Zagreb Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi (*Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica*), Zagreb (NSK); Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (*Gazi Husrev-Begova Biblioteka*), Saraybosna (GHB).

Başvurulan gazeteler *Völkischer Beobachter*, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, *Frankfurter Zeitung*, *National-Zeitung*, *Illustrierter Beobachter*, *Deutsche Rundschau Leipzig*, *Berliner Illustrierte Nachtausgabe*, *Das 12 Uhr Blatt: Neue Berliner Zeitung*, *Westdeutsche Zeitung*, *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, *Brünner Tagblatt*, *Brünner Abendblatt*, *Donau-Zeitung*, *Signal*, *Krakauer Zeitung*, *Deutsche Zeitung im Ostland*, *Wiener Illustrierte*, *Freie Innerschweiz*, *Daily Telegraph*, *New York Times*, *Christian Science Monitor*, *Le Temps*, *Le Petit Pa-*

risien, Le Petit Marseillais, La Gazette de Lausanne, La Bourse Egyptienne ve *Shanghai Times*.

Son olarak bu çalışma, bunların dışında yayınlanmış sayısız temel kaynak, çağdaş kitap, makale ve anılardan da yararlanmıştır. Anılar doğaları gereği olaylardan bir süre sonra yazılmış ve genellikle yazarların tarihte kendine bir yer açma ve bazı durumlarda kendini savaş sırasında işlenen suçlardan uzak tutma hırslarından etkilenmiştir; bu nedenle özel bir dikkatle ele alınmıştır.

Görseller konusunda da benzer bir ihtiyatlı yaklaşım benimsendi. Kitapta yeniden basılan fotoğrafların çoğu esasında propaganda amaçlı üretilmiştir ve sundukları tarihsel içgörülere rağmen, bu durum unutulmadan ele alınmalıdır. Bu kitapta kullanılan görsellerin saklandığı yerler: Alman Federal Arşivi; Ullstein Resim Arşivi (*Ullstein Bild*) (Ullstein); Prusya Miras Görüntü Arşivi (*Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz*), Berlin (BPK); Mémorial de la Shoah Arşivi (*Archives du Mémorial de la Shoah*), Paris (MS); Polonya Ulusal Dijital Arşivi (*Narodowe Archiwum Cyfrowe*), Varşova (NAC); Hırvat Tarih Müzesi Arşivi (*Hrvatski Povijesni Muzej*), Zagreb (HPM); Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ve Bosna-Hersek Tarih Müzesi Arşivi (*Historijski Muzej Bosne i Hercegovine*), Saraybosna (HMBH).

TEŞEKKÜR

Bu kitap yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde ortaya çıktı; bu süre içinde bana rehberlik ve yardım sunan sayısız kişiden yararlandım. Şaşmaz desteği, öğüdü ve cesaretlendirmesiyle bu kitabın şekillenmesinde can alıcı olan Sir Richard J. Evans'a özel teşekkür borçluyum. Yalnızca Nazi rejimi ve II. Dünya Savaşı konusunda değil, genel olarak tarih zanaatında bir bilgi deryasıdır. Keskin gözleriyle ve İslam ülkelerine ilişkinengin tarihsel bilgisiyle taslağı okuyan ve sürekli bir esin kaynağı olan Houchang E. Chehabi'ye de minnettarım. Dahası, taslakları kısmen ya da tamamen okumaya zaman ayıran ve düşünce dolu yorumlarda bulunan Cemil Aydın, Ivo Banac, John Casey, Robert D. Crews, Tim Harper, Sir Noel Malcolm, Alexander Morrison, Michael A. Reynolds ve Nicholas Stargardt'a da minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Bu kitabın yazıldığı yıllarda, Cambridge'in entelektüel topluluğu içinde çalışma ayrıcalığına sahip oldum –önce öğrenci olduğu Pembroke College'de ve daha sonra bir araştırma görevlisi olarak Gonville and Caius College'de. Cambridge okumak, düşünmek ve yazmak için eşsiz bir ortam sağladı ve aşağıdaki seçkin bilim insanlarıyla sohbetlerden ve düşünce alışverişlerinden büyük ölçüde yararlandım: David Abulafia, Andrew Arsan, Christopher Clark, Michael Frisch, Bianca Gaudenzi, Bradley Hart, Stefan Ihrig, Hubertus Jahn, Alois Maderspacher, Toby Matthiesen, Mark Miller, Tom Neuhaus, Lisa Niemeyer, Jacob Norris, Valentina Pugliano, James L. W. Roslington, Christopher N. B. Ross, Toby Simpson, Murat Siviloğlu, John Slight, Astrid Swenson ve Mehmet Yercil. Cambridge modern Alman tarihi atölyesine katılanların yorumları özellikle yararlı oldu.

Araştırma yaptığı yıllar boyunca birçok yerden geçtim ve gittiğim her yerde bana destek sunan insanlarla karşılaştım. Bu projeye ilgili ilk düşüncelerim Freiburg Üniversitesindeyken ortaya çıktı; orada iki seçkin bilim insanıyla, Ulrich Herbert ve Willi Oberkrome ile çalışma şansına sahip oldum ve verdikleri cesareten ve çalışmama gösterdikleri sürekli ilgiden ötürü ikisine de müteşekkirim. Harvard Tarih Bölümünde konuk araştırmacı olarak kaldığım süre içinde David Blackbourn, Niall Ferguson ve Emma Rothschild'in rehberliğinden, zamanından ve desteğinden yararlandım. Konuk araştırmacı olarak harika bir yıl geçirdiğim Yale'de Abbas Amanat, John Lewis Gaddis ve Paul Kennedy, oradaki zamanımı keyifli ve verimli kıldı. Berlin'de Ulrike Freitag ve Gudrun Kramer'in konukseverliğinden ve desteğinden yararlandım. Son olarak, araştırmanın farklı evrelerinde bana verdikleri öğütlerden ötürü aşağıdaki meslektaşlara teşekkür etmek isterim: Nir Arielli, Paul Betts, Xavier Bougarel, Moritz Deutschmann, Norman Domeier, Detlev Hellfaier, Bastian Herbst, Daniel Jütte, Anna Olejnik, Stefan Petke, Oleksiy Popov, Dagmar Riedel, Bing Rong ve Umar Ryad. Bu kitabı etkileyen ve iyileştiren daha çok kişi var ve doğrudan adımlı vermediğim herkese samimi bir teşekkür yolluyorum.

Bu kitap birçok dilde yazılmış malzemeden yararlandı ve çeviri yardımı olmasaydı yazamazdım. Tatarca, Boşnakça, Arnavutça ve Arapça çeviri yardımlarından ötürü Rozaliya Garipova, Vesna Novakovic, Revi Panidha ve Harith Bin Ramli'ye teşekkür ederim. Dahası, haritayı hazırlayan Philip Sticker'e teşekkürler.

Dünyanın her tarafından sayısız arşivci ve kütüphaneci araştırmamı kolaylaştırdı. Belgeleri, makaleleri ve kitapları bulmamda bana yardım ettikleri için Sandra Burkhardt, Suela Çuçi, Jenny Gohr, Snježana Gregić, Martin Kröger, Alma Leka, Sonja Martinović, Lutz Möser, Erwin Oberländer, Fatimah Qaziha, Thomas Ripper, Gabriele Teichmann, Jan

Warßischek ve Alison Zammer'a özellikle minnettarım. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Widener Kütüphanesi, Sterling Memorial Kütüphanesi ve Berlin Eyalet Kütüphanesi zengin birer hazineydi ve özellikle bu kurumların personeline teşekkür ederim.

Cambridge Gates Trust, Arts and Humanities Research Council, Smith Richardson Foundation, Sir John Plumb Trust, Royal Historical Society, German History Society, German Historical Institute Washington, Center for History and Economics, Cambridge History Faculty, Pembroke College ve Gonville and Caius College'ın verdiği cömert burslar bu kitap üzerinde çalışmayı olanaklı kıldı.

4. ve 5. bölümlerin bir kısmı daha önce *Journal of Contemporary History* 48, 4 (2013), 784–820 ve *Historical Journal* 56, 4 (2013), 1007–1039 içinde yayınlandı; malzemeyi bu kitapta kullanmama izin verdikleri için yayıncılara teşekkür ederim.

Son olarak, Harvard University Press'in isimsiz hakemlerine; başından itibaren kitap konusunda coşkulu olan ve taslağı inanılmaz dikkatli okuyan editörüm Ian Malcolm'a; kitabın pürüzsüz yayınlanmasını sağladıkları için Joy Deng, John Donohue ve Carol Hoke'ye de teşekkür etmek isterim. Bu kitabın ortaya çıkmasında çok yardımcı olan Wylie Agency ekibine de minnettarım. Jeremy Lowe bütün taslağın prova düzeltisini yaptı ve beni sayısız yanlıştan kurtardı.

En büyük teşekkürü aileme borçluyum: parlak bir bilim insanı olan Rachel G. Hoffman taslağı birçok kez okudu ve beni sevgisiyle, mizahıyla ve özeniyle destekledi; ebeveynlerim Sabine ve Iradj Motadel, çalışmama koşulsuz inançları ve sevileriyle, sözle ifade edilemeyecek kadar çok şey yaptılar; bilgeliğiyle ve nüktedanlığıyla beni canlı tutan büyükanem Dorothea Dorn. Bu kitabı onlara adıyorum.

13. SS Waffen Dağ Tümeni (13. Waffen-Gebirgs-Division der SS), 359, 360, 406

ABD Savaş Enformasyon Dairesi, 166, 184, 194, 206, 229

Abduh, Muhammed, 32, 216

Abdülhamid, II. (Osmanlı Sultanı), 32, 42, 54

Abdülkadir, 144, 153, 295

Abdülkerim, 87, 153

Abdürreşidov, Cemil, 285

Abetz, Otto, 431

Afganistan, 23, 52, 53, 57, 178, 499, 565, 566

Aganoviç, Ali, 335, 362, 367, 383

Ağa Han, 128, 129

Ahavi, Nizameddin, 199

Ahmed, Mansuruddin, 138

Ali, Hüseyin bin (Mekke şerifi), 56

Ali, Zeki, 66, 136

Alimov, Gulam, 422, 470, 550

Alizade, Ahund Ağa (Bakü'de Şeyhülislam), 320, 321

alkol, 238, 247, 454, 455, 512, 544

Alman İslam Araştırmaları Derneği (Deutsche Gesellschaft für Islamkunde), 36, 47

Alman Sömürge Bakanlığı (Reichskolonialamt), 35

Alman Sömürge Enstitüsü (Deutsches Kolonialinstitut), 35, 36

Alman Sömürgesi, 33, 34, 36, 37, 38

Amerika Birleşik Devletleri, 20, 65, 101, 124, 132, 150, 163, 183, 229, 306, 565, 566, 569

Arabistan Yarımadası, 51, 57, 137

Arap İsyanı, 55, 56

Arap Lejyonu, 220, 221, 401, 430

Arnavutluk, 57, 104, 107, 110, 190, 338, 339, 345, 376, 382, 384, 412, 413, 429, 547, 569

Arnim, Hans-Jürgen von, 146, 244

Arslan, Şekib, 32, 169, 170, 175, 310

askeri imamlar, 27, 360, 442, 451, 462, 463, 471, 477, 480, 484

ateizm, 223, 291

Azat Kırım (gazete), 288, 291, 292, 315

Azerbaidjan (gazete), 282, 451, 460, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 522, 524, 525, 526, 528, 530, 531, 533, 534

Azerbaycan Lejyonu, 397, 417, 450, 460, 464, 512, 543

B

Babahan, İhsan (Taşkent müftüsü), 299, 320, 321

Bach-Zelewski, Erich von dem, 124

Bahçesaray, 10, 279, 284, 286, 290

- Bahri, Yunus, 179, 180, 181, 208, 212, 213
- Baker, Robert L., 77, 78, 79
- Balfour Bildirisi, 530
- Balkanlar, 9, 10, 14, 15, 16, 26, 27, 74, 75, 81, 94, 97, 103, 104, 108, 110, 117, 120, 129, 190, 191, 192, 232, 326, 327, 329, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 367, 372, 373, 376, 379, 381, 383, 387, 388, 391, 398, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 427, 439, 442, 443, 444, 446, 448, 454, 455, 460, 461, 463, 464, 472, 473, 475, 509, 516, 531, 532, 543, 546, 547, 549, 550, 551, 556, 558, 559, 562
- Banja Luka, 332, 334, 343, 344, 355, 358
- Barid el-Şark* (gazete), 169, 170, 184
- Basiç, Salih Safet (Reis-ül-Ulema), 364, 383
- Batı Afrika, 51, 58
- Bayraktareviç, Hasan, 368, 371, 441, 442
- BBC Radio, 182, 207, 213, 222, 223, 231, 249
- Becker, Carl Heinrich, 35, 36, 37, 38, 45, 46, 80
- Belkhoroev, Kureyş, 256
- Below, Nicolaus von, 128, 129
- Benghabrit, Si Kaddour, 155, 156, 157, 561
- Benzing, Johannes, 71, 72, 74, 106, 110, 429, 512
- Berger, Gottlob, 103, 104, 117, 118, 124, 125, 172, 298, 299, 300, 302, 303, 322, 323, 342, 344, 346, 347, 348, 350, 351, 369, 370, 373, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 423, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 434, 442, 443, 444, 449, 454, 465, 470, 471, 472, 485, 486, 487, 491, 499, 503, 504, 505, 540, 543, 546, 560
- Berlin Camii, 95, 96, 196
- Bernwald, Zvonimir, 452, 453, 484, 486, 508
- Beyaz Rusya, 305, 306, 310
- Bey, Hamza, 250
- Bierkamp, Walther, 279, 314, 315
- Billig, Heinz, 417, 424
- Birleşik Arap Emirlikleri, 213
- Bittenfeld, Hans-Heinrich Herwarth von, 262, 264, 275, 283, 312, 507
- Bofinger, Gustav, 178, 179, 183
- Bohemya ve Moravya, 160, 351
- Bormann, Martin, 125, 139, 553
- Borucerdı, Hüseyin, 212
- Bose, Subhas Chandra, 202, 390
- Bosna-Hersek, 75, 107, 110, 117, 190, 327, 328, 333, 334, 336, 337, 343, 344, 351, 356, 362, 363, 365, 369, 371, 372, 376, 381, 427, 441, 442, 466, 505, 570
- Brandt, Rudolf, 172, 173, 314, 360, 370, 373, 374, 376, 408, 431, 432, 448, 455, 464, 465
- Braun, Eva, 125
- Braun, Ilse, 125
- Brautigam, Otto, 262, 264, 276, 277, 278, 314, 507, 560

- Brigade Nord-Africaine, 431
 Brown, Gordon H., 59, 229
 Brzezinski, Zbigniew, 565, 566
 Budapeşte, 270, 488
 Bükreş, 167, 301
 Bulgaristan, 107, 310, 382, 429, 430, 555
 Büyük Han Camii, 290
 Büyük Japon İslam Birliği (Dai Nippon Kaikyo Kyokai), 18
- Canaris, Wilhelm, 242, 313
 Cebic, Ömer (Mostar Müftüsü), 342Çamlar, 339
 Cemiyetü'l-Ulema (örgüt), 205
 Cezayir, 54, 143, 146, 153, 155, 219, 221, 228, 241, 402, 403, 431
 Churchill, Winston, 19, 20, 163, 218
 cihat, 19, 20, 22, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 65, 76, 78, 102, 144, 147, 150, 166, 170, 204, 209, 212, 215, 226, 255, 275, 291, 321, 514, 562, 565, 566
 Cinnah, Muhammed, 205
 Clauss, Ferdinand, 134, 135
 Coon, Carlton, 229
 Cozo, Hüseyin, 466, 484, 487, 509, 551
- Çeçenistan, 250, 254, 255, 256, 324
 Çeçenler, 319, 323, 324, 397
 Celal, Kemaleddin, 96, 169
 Cemilov, Alimseyit, 285, 296, 298, 323, 559
 Çetnik(ler), 190, 329, 332, 334, 337, 338, 353, 356, 357, 358, 370, 371, 372, 378, 446
- Daily Telegraph* (gazete), 216, 569
 Davud, Mansur, 420
Der Islam (dergi), 35, 36, 37, 38, 40, 45, 46, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 74, 76, 77, 95, 131, 136, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 319, 326, 396, 448, 449, 478, 515
Deutsch-Arabishe Lehrabteilung, 401, 402
Deutsche Allgemeine Zeitung (gazete), 87, 95, 203, 257, 348, 513, 515, 569
Die Karawane (gazete), 240
Die Oase (gazete), 240
Die Welt des Islams (dergi), 20, 36, 37, 40, 41, 46, 49, 66, 71, 72, 74, 160, 174, 175, 251, 309
 Dilas, Milovan, 378
 Dışişleri Bakanlığı (Auswartiges Amt), 13, 26, 31, 32, 47, 59, 67, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 138, 150, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 174, 175, 179, 180, 181, 183, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 242, 245, 246, 247, 259, 266, 280, 293, 325, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 342, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 351, 362, 372, 376, 380, 383, 402, 403, 404,

- 407, 408, 413, 430, 431, 441,
443, 465, 488, 490, 549, 550,
555, 556, 559, 560, 561, 562,
568
- Doğu Afrika, 32, 33, 34, 77, 107,
431, 555
- Doğu Bakanlığı, 26, 72, 79, 99,
100, 103, 104, 105, 118, 259,
262, 263, 264, 265, 266, 270,
277, 293, 298, 299, 300, 301,
302, 303, 304, 305, 306, 307,
309, 311, 312, 313, 314, 322,
421, 427, 443, 450, 467, 490,
493, 495, 507, 508, 512, 513,
540, 542, 555, 556
- Doğu Birlikleri (Osttruppen),
389, 390, 395, 439, 469, 479,
494
- Doğu Cephesi, 26, 27, 99, 106,
249, 278, 347, 430, 444
- Doğu İstihbarat Dairesi (Nach-
richtenstelle für den Orient),
47, 49, 73
- Doğu Lejyonları, 27, 102, 105,
390, 396, 398, 399, 417, 439,
446, 456, 459, 461, 476, 501,
507, 512, 517, 546, 547, 551
- Doğu Londra Camii, 20
- Doğulu Müslüman SS Tümeni
(Ostmuselmanische SS-
Division), 415, 416, 418, 428,
444, 542, 563
- Doğulu Türk SS Kolordusu (Ost-
türkische Waffenverband der
SS), 418, 420, 421, 422, 466,
469, 470, 511, 540, 550, 551
- Doğu Toprakları, 26, 27, 97, 98,
99, 100, 104, 106, 118, 120,
190, 232, 257, 260, 289, 306,
313, 322, 347, 390, 395, 428,
429, 455, 488, 489, 495, 506,
531, 532, 533, 556, 558, 559,
562
- Donner, Fritz, 314
- Donovan, William J., 228, 229
- Dresden'deki SS Molla Okulu,
105, 106, 451, 477, 478, 488,
489, 490, 491, 492, 493, 494,
495, 496, 497, 505, 512, 534,
535, 559
- Dünya Savaşı, I., 21, 23, 24, 25,
26, 37, 40, 42, 45, 46, 52, 53,
60, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 72,
76, 77, 79, 82, 83, 85, 86, 92,
102, 106, 108, 109, 110, 137,
153, 155, 170, 211, 212, 218,
227, 240, 261, 309, 388, 393,
401, 409, 418, 419, 443, 467,
489, 499, 547, 554, 558
- Dünya Savaşı, II., 9, 10, 14, 16,
21, 22, 23, 26, 61, 64, 71, 76,
106, 108, 111, 132, 136, 143,
148, 151, 202, 203, 211, 216,
219, 220, 221, 255, 258, 341,
353, 383, 388, 437, 489, 497,
552, 554, 559, 564, 567, 571
- Durand Hattı, 204
- Ebu'l-Suud, Hasan, 97
- Eichmann, Adolf, 117
- Einsatzgruppe D*, 15, 279, 283,
313, 314, 317, 318, 414, 440,
441
- El-Alameyn, 11, 146, 163, 188,
215, 217, 389
- el-Benna, Hasan, 58, 217, 561,
564
- el-Cezairi, Abdülkerim, 212
- el-Ezher, 170, 215, 466, 515, 516,
533

- El-Hidaye (örgüt), 364, 365, 368, 379
- el-Hilali, Takiyuddin, 180, 559
- el-Hüseyni, Emin (Kudüs Müftüsü), 10, 16, 32, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 103, 123, 124, 125, 147, 168, 170, 176, 187, 195, 202, 203, 205, 212, 221, 227, 303, 310, 323, 334, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 365, 367, 402, 403, 410, 431, 444, 449, 467, 484, 485, 486, 487, 488, 495, 496, 510, 512, 518, 530, 557, 559, 560, 561, 562
- el-Kasimi, Muhammed, 213
- el-Maraghi, Muhammed Mustafa (el-Ezher Şeyhi), 169, 170, 215
- el-Mehdi, Abdurrahman, 55
- el-Mehdi, Muhammed ("SS-Muhammed"), 431
- El-Menar* (gazete), 92
- el-Naggar, Abdülhalim, 92
- el-Naşasıbi, Fahri, 221
- el-Sukkari, Ahmet, 217
- el-Ukbi, Tayyib (Şeyh), 220
- Emanullah (Afganistan Kralı), 57
- Endonezyalı Müslümanlar Meclisi (Meclis Sjuro Muslimin Indonesia ya da Masjumi), 19
- Enver, İsmail (Enver Paşa), 418
- Enver Hoca, 384
- Epir (Riga İmamı), 308, 339, 384, 492
- Ermeni Lejyonu, 397
- es-Senusi, Muhammed Ali, 144
- es-Senusi, Muhammed İdris (Libya Kralı İdris), 218, 228
- es-Senusi, Rıza el-Mehdi, 228
- Estéva, Jean-Pierre, 232
- Estonya, 305, 390, 391
- Ettel, Erwin, 88, 89, 91, 95, 96, 97, 108, 138, 199, 200, 205, 344, 347, 349, 351
- et-Tunisi, Salih eş-Şerif, 47
- Evpatoria, 284, 294
- Fahreddin, Rızaeddin (Ufa Müftüsü), 521
- farhud (pogrom), 219
- Faruk (Mısır Kralı), 420, 516
- Fas, 9, 44, 52, 54, 143, 146, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 174, 180, 197, 221, 228, 229, 402, 403, 461, 526, 531
- Fatih Camii, 40
- Federal Alman Cumhuriyetindeki Müslüman Mültecilerin Dinsel Yönetimi (Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland), 563
- Fedrigotti, 325, 380
- Fedrigotti, Anton Bossi, 325
- Fegelein, Hermann, 374, 411
- Felmy, Hellmuth, 147, 401, 402, 403
- Feodosya (Kefe), 286, 291
- Fetelibey, Abdül, 515, 550, 564
- fetva, 22, 40, 41, 42, 52, 54, 55, 212
- Filistin, 11, 62, 65, 67, 85, 86, 88, 90, 97, 138, 143, 144, 162, 164, 168, 183, 185, 187, 209, 212, 221, 222, 226, 227, 310, 323, 342, 345, 365, 401, 402, 525, 529, 530, 531, 562
- Foreign Affairs* (dergi), 66, 85, 150, 221

- Frankfurter Zeitung* (gazete), 87, 222, 257, 569
- Fransa, 24, 31, 42, 45, 54, 63, 66, 78, 82, 83, 127, 143, 145, 148, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 197, 208, 231, 232, 247, 248, 371, 398, 409, 429, 430, 431, 455, 490, 547, 554
- Frauenfeld, Alfred, 259
- Fromm, Werner, 369
- Fück, Johann, 134
- Gacaoğlu, İbrahim, 563
- Gaese, Heinrich, 472, 474
- Galiyev, Mirsaid Sultan, 251
- Gaulle, Charles de, 151, 231
- Gazali, Muhammed, 482
- Gazi Husrev-Begova Biblioteka, 365, 569
- Gazi Hüsrev Bey Camii, 345, 365
- Gazi Hüsrev Bey Medresesi, 466
- Gazi Muhammed, 250
- Gebekov, Hızır (Buynaksk Müftüsü), 320, 321
- Genç Müslümanlar (Mladi Muslimani), 364, 365, 379
- Geylani, Reşid Ali, 88, 89, 117, 139, 147, 205, 219, 402
- Ghazavat* (gazete), 266, 450, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535
- Goebbels, Joseph, 17, 78, 92, 126, 150, 224, 283, 374, 375, 435
- Goldziher, Ignaz, 240
- Grande Mosquée de Paris.
bkz. Paris Camii
- Grobba, Fritz, 85, 87, 88, 89, 91, 95, 103, 109, 113, 179, 207, 241, 401, 559
- Gross, Walter, 112, 114, 115, 117, 119, 314, 432
- Gubelman, Minei Israileviç (Emelian Mikhailovich Yaroslavskii), 520, 523
- Guben İmam Okulu, 477, 486, 488
- Günther, F. K., 134
- Gürcü Lejyonu, 397
- Haavara-Transfer Anlaşması, 144
- Habicht, Theodor August, 31, 80
- hac, 21, 68, 170, 174, 185, 192, 225, 226, 237, 276, 345, 527, 531, 564
- Hacı, Hakiya, 362
- Hacıfendiç, Muhammed, 406
- Hacıkalıç, Muhamed Salih, 351, 421
- hadis, 224
- Halder, Franz, 389, 393
- Halid, Muhammed Tefvik (Lüb-nan Müftüsü), 213
- Halid el-Hud el-Qargani, 129
- Halim Malkoç, 466, 484, 551
- Hancı, Mehmed, 366
- Hançer Tümeni, 359, 368, 373, 443, 446, 455, 456, 457, 462, 506
- Hancı, Mehmed, 364, 365, 366, 367, 378, 383
- Hans Lindemann, 61, 64
- Hardaga, Mustafa, 381
- Harrison, Leland, 351, 352
- Hartmann, Martin, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 45, 47, 239, 240
- Hartmann, Richard, 68, 70, 180, 303, 478, 493, 543
- Haşim, Halid ibn, 153
- Haşim, Halid ibn (Emir Halid), 153

- Haushofer, Karl Ernst, 59, 60, 77, 78, 79, 110
- Hayri, Ürgüplü (Şeyhülislam), 40
- Hayvanları Koruma Yasası, 455, 456
- Hellmich, Heinz, 389, 390
- Hentig, Werner Otto von, 31, 53, 80, 82, 98, 99, 102, 108, 109, 119, 129, 168, 174, 175, 280, 281, 286, 287, 306, 307, 308, 400, 488, 503, 536, 537, 538, 561, 562
- Hermann, Emil, 107, 218, 417, 421, 423, 429, 444, 460
- Hess, Rudolf, 123
- Heydrich, Reinhard, 313
- Heygendorff, Ralph von, 119, 396, 397, 398, 446, 447, 448, 449, 450, 456, 461, 462, 468, 469, 471, 475, 477, 497, 508, 535, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 552
- hilafet, 42, 54, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 76, 77, 136, 184, 222, 516
- Hilafet hareketi, 57, 62
- Himmler, Heinrich, 26, 103, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 171, 172, 173, 336, 342, 344, 346, 347, 348, 351, 360, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 387, 390, 392, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 425, 426, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 442, 443, 444, 448, 454, 457, 458, 461, 464, 466, 470, 476, 477, 486, 487, 496, 504, 510, 543, 544, 550
- Hindistan, 11, 22, 32, 44, 47, 49, 52, 53, 55, 57, 58, 60, 62, 64, 67, 78, 84, 85, 94, 103, 107, 111, 170, 174, 178, 184, 185, 186, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 220, 221, 222, 228, 263, 280, 390, 430, 431, 437, 461, 485, 527, 528, 531, 565
- Hintersatz, Wilhelm. *bkz.* Reşid, Harun
- Hitler, Adolf, 9, 10, 15, 16, 26, 32, 51, 58, 59, 73, 79, 80, 83, 87, 88, 89, 90, 98, 99, 101, 102, 104, 109, 111, 112, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 138, 144, 145, 146, 150, 155, 168, 170, 174, 177, 178, 182, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 211, 212, 223, 224, 225, 230, 232, 259, 261, 266, 269, 271, 275, 277, 278, 283, 291, 300, 309, 317, 319, 320, 325, 328, 333, 334, 339, 340, 343, 352, 361, 366, 371, 373, 374, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 400, 404, 405, 406, 410, 411, 412, 416, 434, 438, 440, 460, 462, 471, 475, 507, 509, 512, 537, 538, 539, 544, 552, 553, 554, 559, 560, 563
- Hıristiyanlık, 122, 124, 125, 126, 128
- Hırvatistan, 118, 328, 334, 336, 337, 343, 345, 348, 351, 352, 355, 367, 372, 406, 429, 517
- Hope, Victor (Lord Linlithgow), 228
- Horstenau, Edmund Glaise von, 118, 120, 121, 328, 334, 336, 337, 378, 404, 409

Humeyni, Ruhullah Musavi, 211
Hurgronje, Christiaan Snouck,
45, 46, 79, 239, 240

Hüseyin, Abdullah ibn. *bkz.* Ürdünlü Abdullah

İdel-Ural (gazete), 118, 119, 319,
417, 450, 451, 467, 478, 513,
514, 515, 516, 517, 518, 519,
520, 521, 522, 523, 524, 525,
526, 527, 528, 529, 530, 532,
533, 534

İpi Fakiri. *bkz.* Han, Mirza Ali
İrak(lı), 11, 52, 85, 86, 88, 94,
111, 113, 143, 147, 179, 180,
181, 209, 211, 212, 213, 219,
263, 401, 402, 499

İrk ayrımcılığı, 112, 115, 118,
120, 559

İbrahim, Abdürreşid, 19, 47, 169,
170

İdris, Alimcan, 50, 91, 92, 97, 98,
102, 106, 109, 179, 181, 304,
305, 309, 443, 467, 490, 491,
559, 563

İdris, İldar, 491, 492, 493, 494,
495, 496, 505

İmam Cumabaev, 464, 471, 493

İmam Kemalov, 466

İmam Okulları, 477

İngiltere, 18, 19, 42, 45, 55, 64,
65, 66, 78, 81, 82, 94, 132,
147, 148, 150, 163, 165, 185,
201, 225, 346, 355, 387, 419,
494, 503, 527, 528

İran(lı), 52, 53, 57, 86, 94, 111,
112, 113, 114, 115, 146, 147,
178, 199, 200, 201, 210, 211,

212, 231, 280, 315, 349, 499,
531, 569

İskender Bey tümeni, 412, 455

İslami Din Derneği (Religiose
Gemeinschaft Islam), 563

İslami Merkez Enstitüsü (Isla-
misches Zentralinstitutı), 9,
167, 169, 195, 291, 541, 542

İspanya, 81, 127, 158, 164, 165,
167, 208, 429, 430

İtalya, 17, 18, 51, 61, 66, 67, 68,
77, 81, 82, 86, 110, 143, 144,
145, 146, 147, 177, 184, 186,
190, 191, 202, 203, 204, 208,
217, 218, 219, 232, 239, 242,
291, 328, 334, 338, 339, 344,
347, 348, 399, 403, 419, 422,
429, 430, 431, 476, 503, 552,
553, 554

İzzetbegoviç, Aliya, 365

Japonya, 9, 17, 18, 19, 61, 66, 68,
77, 186, 202, 253, 343, 503

Jaschke, Gotthardt, 72, 73

Jön Türkler, 54, 55, 56, 65, 76

Jünger, Ernst, 547

Juynboll, Theodoor Willem Jan,
239, 240

Kabardino-Balkarya, 255, 278

Kabil, 202, 204, 205, 206, 246

Kadiriye, 144

Kafkasya(lı), 9, 10, 15, 21, 44, 53,
64, 73, 97, 99, 100, 102, 107,
110, 118, 146, 189, 232, 249,
250, 252, 254, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 261, 262, 263,
264, 265, 266, 267, 270, 271,
272, 273, 274, 275, 276, 277,
278, 280, 284, 297, 299, 306,

- 313, 314, 316, 317, 318, 319,
321, 322, 323, 324, 361, 390,
392, 395, 396, 397, 398, 399,
401, 402, 403, 421, 483, 499,
502, 515, 517, 521, 523, 534,
536, 547, 551, 559, 566
- Kafkasya SS birlikleri, 391
- Kahire, 32, 51, 58, 62, 67, 76, 82,
113, 114, 115, 137, 143, 146,
161, 163, 180, 182, 183, 184,
186, 213, 214, 215, 216, 217,
228, 245, 246, 257, 310, 340,
345, 372, 420, 528, 531, 561,
563
- Kaltenbrunner, Ernst, 103, 171,
172, 173, 408
- Kamerun, 32, 33, 34, 36
- Kammerhofer, Konstantin, 336,
372, 408
- Karaçay-Çerkesya, 255, 318
- Karadağ, 42, 328, 338, 339, 412
- Karaylar, 559
- Kasche, Siegfried, 335
- Kaşani, Abdülkasım, 211
- Kaşani, Mustafa, 211
- Kasche, Siegfried, 332, 334, 336,
337, 342, 343, 344, 348, 349,
351, 360, 371, 405, 407, 408,
410, 441, 443, 465, 549, 550
- Kaşifülgıta, Muhammed, 212
- Katoliklik, 122, 125, 472, 486,
504
- Kay Şek, Çan, 226, 395
- Kayum, Veli, 540
- Keitel, Wilhelm, 277, 394, 395,
400, 403, 412, 417
- Kerbela, 41, 52, 212, 320
- Kersten, Felix, 121, 122, 123,
405, 411, 442
- Kırım, 290
- Kiesinger, Kurt Georg, 179
- Kifayetullah, Mevlana, 205, 206
- Kiram, Zeki, 137, 138
- Kislovodsk, 268, 269, 270, 272,
273, 274, 276, 277, 278, 318
- Kırım, 9, 10, 15, 21, 53, 64, 97,
98, 99, 100, 102, 110, 118,
191, 249, 250, 251, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 267,
271, 278, 279, 280, 281, 282,
284, 285, 286, 287, 288, 289,
291, 292, 293, 294, 295, 296,
297, 298, 299, 300, 301, 302,
303, 305, 306, 310, 311, 313,
314, 315, 316, 317, 320, 321,
322, 323, 324, 361, 391, 393,
399, 400, 401, 414, 420, 430,
440, 441, 446, 447, 503, 507,
518, 537, 551, 559, 569
- Kırimal, Edige Mustafa, 283, 285,
307, 308, 310, 317, 322, 323,
421, 564
- Kırımçaklar, 313, 314, 559
- Kırım müftülüğü, 296, 297, 298,
300, 302, 304, 309, 311
- Kırım Tatar birlikleri, 314, 317
- Kızıl Ordu, 21, 101, 255, 267,
275, 278, 279, 302, 304, 312,
318, 319, 390, 391, 416, 445,
478, 479, 489, 492, 515, 543,
551, 558
- Klein, Friedrich, 51
- Kleist, Ewald von, 261, 262, 263,
277
- Klemperer, Victor, 489
- Koppe, Wilhelm, 458
- Korkut, Derviş, 381
- Kornelsen, Richard, 299, 300,
311, 322, 421
- Körner, Paul, 269

- Kosova, 338, 376, 412
 Köstring, Ernst-August, 262, 268,
 271, 275, 390, 417, 456, 457,
 494, 507, 535, 560
 Krempler, Karl von, 348, 371,
 373, 406, 408
 Kuzey Afrika, 245
 Kühnel, Ernst, 134
 Kum, 200, 211
 Kuran, 23, 60, 68, 92, 94, 123,
 130, 135, 136, 137, 150, 154,
 158, 161, 163, 166, 167, 170,
 171, 172, 174, 176, 180, 183,
 187, 189, 190, 192, 194, 195,
 196, 197, 200, 208, 222, 223,
 224, 225, 226, 229, 230, 231,
 232, 266, 270, 271, 277, 293,
 295, 321, 448, 469, 474, 478,
 480, 482, 483, 486, 490, 492,
 494, 497, 507, 508, 509, 514,
 525, 528
 Kurban Bayramı, 50, 93, 95, 157,
 165, 194, 195, 228, 244, 245,
 268, 276, 277, 278, 282, 291,
 292, 307, 324, 451, 453, 467,
 491, 512, 518
 Kureyş (kabile), 56
 Kursaidov, Recep, 285, 323
 Kurt Erdmann, 490
 Kurt Fischer-Weth, 139
 Kurtiev, Mustafa, 288, 289
 Kurt Yatağı (Wolfsschanze), 392
 Kuzey Afrika, 9, 15, 16, 20, 22,
 26, 27, 47, 51, 65, 67, 75, 76,
 77, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 94,
 95, 97, 107, 110, 120, 143,
 144, 145, 146, 148, 150, 151,
 153, 155, 156, 157, 158, 159,
 160, 162, 164, 166, 167, 169,
 170, 171, 175, 176, 177, 178,
 179, 182, 183, 189, 191, 197,
 198, 204, 206, 208, 209, 213,
 217, 218, 219, 220, 221, 222,
 223, 224, 225, 226, 227, 228,
 230, 231, 232, 234, 237, 240,
 242, 246, 247, 248, 401, 403,
 404, 405, 527, 553, 556, 558,
 564
 Kuzeybatı Sınır Eyaleti, 19, 52,
 58, 62, 70, 203, 204, 205
 Kuzey Kafkasya Lejyonu (Nord-
 kaukasische Legion), 397, 512
 Lahousen, Erwin von, 312
 Lampson, Miles (Lord Killearn),
 180, 207, 214, 215, 216, 561
 Leers, Johann von (Ömer Emin
 von Leers), 130, 131, 136,
 137, 169, 170
Le Temps (gazete), 113, 569
 Letonya, 305, 308, 390, 391, 569
 Libya, 17, 143, 146, 159, 161,
 164, 177, 218, 220, 221, 232,
 234, 242
 List, Wilhelm, 261, 262, 263, 264
 Litvanya, 9, 305, 306, 308, 309,
 310, 311, 390
 Londra Merkez Camii, 20
L'Orient (gazete), 174
 Lübnan, 86, 143, 147, 168, 170,
 179, 209, 213, 561
 Lüters, Rudolf, 337, 347, 350
 Macaristan, 42, 370, 404, 421,
 422, 488, 508
 MacMichael, Harold, 227
 Makedonya, 328, 382, 383
 Mann, Klaus, 248
 Mann, Traugott, 239, 240
 Manstein, Erich von, 256, 279,
 280, 281, 399, 440

- Marquardsen-Kamphövener,
Else, 131
- Mavera-i Ürdün, 143, 221, 227
- Mayer-Mader, Andreas, 395, 396,
416, 417, 423, 424, 444, 460,
467
- Medrese, 284, 466, 488
- Mehdi ayaklanması, 19, 32, 34,
144, 171
- Mehmed, V. (Osmanlı Sultanı), 40
- Mein Kampf, 92, 111, 125, 174,
175, 200, 289
- Mekke, 33, 56, 57, 58, 68, 69, 76,
77, 168, 174, 177, 194, 225,
237, 246, 271, 293, 345, 452,
462, 491, 497, 527, 533, 564
- Melchers, Wilhelm, 85, 88, 96,
106, 107, 108, 109
- Mende, Gerhard von, 72, 73, 100,
110, 259, 262, 264, 303, 304,
311, 398, 399, 427, 428, 429,
450, 492, 493, 494, 495, 542,
546, 560, 563
- Merhamet (örgüt), 368, 369, 370,
380, 408
- Meşed, 200
- Mısır, 233
- Mihailoviç, Dragoljub "Draza",
332, 357, 372, 378, 520
- Mildenstein, Leopold Itz von, 67,
179, 181
- Mirza Ali Han, 203, 204
- Mittwoch, Eugen, 46, 47
- Mısır, 32, 44, 47, 51, 58, 63, 66,
67, 68, 94, 111, 113, 114, 115,
125, 131, 143, 146, 148, 160,
161, 162, 163, 164, 184, 185,
186, 206, 207, 209, 213, 214,
215, 216, 217, 218, 220, 221,
223, 234, 242, 246, 345, 350,
372, 420, 516, 525, 565
- Moltke, Helmuth von, 42, 43
- Monşizade, Davud, 199
- Montgomery, Bernard, 146, 215
- Moskova, 9, 11, 21, 27, 64, 71,
73, 98, 101, 102, 104, 105,
161, 189, 199, 231, 249, 253,
254, 255, 257, 258, 262, 270,
275, 281, 299, 303, 306, 318,
319, 320, 337, 345, 355, 378,
388, 423, 425, 428, 477, 520,
521, 522, 524, 525, 526, 537,
551, 558, 560, 564, 566, 569
- Mostar, 342, 344, 354, 358, 368,
371, 441, 442, 470, 511
- Muhamed Panca, 368
- Müftiç, İsmet (Zagreb Müftüsü),
329, 335, 383
- Muhamed Panca, 370, 559
- Muhammed, V. (Fas Sultanı), 219
- Muhasiloviç, Abdullah, 466, 470,
474, 476, 484, 504, 551
- Muhsif, VII. Muhammed (Tunus
Beyi), 244
- Muhtar, Ömer, 144
- Müller, Heinrich, 21, 42, 50, 69,
313, 388, 389, 390, 395, 396,
398, 399, 494
- mülteciler, 369, 371, 372, 551,
563
- Munzel, Kurt, 96, 179
- muska, 507, 508
- Müslüman Kardeşler, 58, 166,
213, 216, 217, 309, 357, 358,
370, 506, 564
- Müslüman Komitesi (Kırım),
286, 287, 288, 289, 292, 296,
298, 323, 440
- Müslüman Kurtuluş Hareketi
(Muslimanski Oslobodlački
Pokret), 370, 376

- Mussolini, Benito, 17, 18, 61, 66, 177, 218, 232
- Nahhas Paşa (Mustafa Nahhas), 372
- Nalçık, 268, 276, 277, 278, 314, 554
- Namangani, Nureddin, 467, 470, 563
- Napoleon Zervas, 384
- National-Zeitung (gazete), 281
- Necef, 41, 52, 211, 212, 320
- Neubacher, Hermann, 129, 339, 340, 359, 373, 374, 376, 412, 413
- Neurath, Konstantin Alexander von, 160, 161, 162, 206, 217, 218, 247
- New York Times (gazete), 20, 168, 177, 561, 569
- Niedermayer, 53, 102, 103, 109, 262, 394, 396, 397, 398, 445, 447, 448, 449, 450, 454, 461, 463, 475, 499, 512, 545, 560
- Norveç, 390, 416, 417
- NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), 67, 68, 73, 80, 112, 114, 117, 139, 314, 337, 435, 548
- Nuremberg yasaları, 111, 112, 113
- Oberlander, Theodor, 262, 265, 276, 277, 396, 421, 536, 563
- Odessa, 301, 430, 552
- Ohlendorf, Otto, 279, 314, 316, 414, 440
- Olzsha, Reiner, 104, 105, 106, 107, 108, 117, 133, 236, 303, 323, 417, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 432, 434, 449, 454, 467, 468, 478, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 505, 512, 535, 540, 543, 546, 560, 563
- Oppenheim, Max von, 31, 32, 39, 43, 44, 47, 80, 109, 175, 180, 280, 559, 568
- Ostland, 310
- Orta Asya, 9, 64, 74, 92, 105, 110, 118, 202, 249, 250, 252, 255, 320, 324, 395, 397, 459, 490, 558, 566
- Ortadoğu, 9, 12, 15, 16, 22, 24, 26, 27, 32, 38, 44, 58, 60, 62, 64, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 95, 96, 97, 98, 107, 111, 113, 117, 120, 143, 144, 146, 148, 150, 160, 168, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 189, 197, 198, 206, 208, 209, 210, 213, 217, 219, 220, 221, 222, 230, 231, 234, 248, 259, 310, 312, 339, 387, 401, 402, 430, 525, 531, 532, 556, 558, 560, 561, 562, 565
- Ortodoks Hıristiyanlık, 268
- Orwell, George, 552
- Oskar Ritter von Niedermayer, 53, 102, 109, 396, 499
- Osman, Abdülgani, 467
- Osmanlı İmparatorluğu, 21, 22, 40, 41, 45, 85, 143, 240, 261, 363
- Ostland, 257, 259, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 421, 443, 478, 569
- Osvit (gazete), 343
- Özenbaşı, Ahmet, 287, 300, 301, 302, 303, 304

- Özgür Avrupa Radyosu, 564
 Özgür Fransa Kuvvetleri, 221, 558
- Pakistan, 84, 205, 565
- Pan-İslam, 22, 23, 38, 39, 42, 44, 47, 50, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 76, 77, 78, 91, 92, 97, 98, 100, 106, 107, 108, 136, 170, 180, 197, 228, 263, 280, 289, 300, 310, 334, 337, 339, 345, 346, 350, 353, 355, 364, 367, 405, 420, 427, 429, 444, 461, 474, 493, 495, 515, 531, 542, 557, 558
- Paris, 17, 25, 27, 39, 52, 54, 57, 78, 82, 137, 145, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 174, 179, 197, 198, 212, 214, 216, 219, 220, 226, 227, 230, 231, 232, 244, 248, 251, 329, 388, 409, 431, 508, 531, 534, 547, 561, 570
- Paris Camii, 155, 156, 157, 158, 531, 534
- Partizanlar, 190, 191, 288, 317, 329, 332, 334, 345, 353, 356, 357, 358, 361, 371, 375, 378, 379, 381, 391, 396, 398, 399, 400, 409, 410, 413, 414, 417, 422, 446, 486, 538, 550
- Paşev, İmam, 464
- Pearlman, Maurice, 562
- Pehlevi, Muhammed Rıza (İran Şahı), 57, 172, 201, 211
- Pejani, Bedri, 376
- Perowne, Stewart, 222, 223
- Phleps, Artur, 348, 368, 370, 371, 376, 406, 407, 408, 441, 442, 448
- Picker, Henry, 126, 129
- Pilger, Hans, 39, 112, 113, 114, 202, 204, 205, 206, 246
- Poglavnik Camii, 329, 333, 383, 511
- Pohl, Oswald, 319, 323, 432, 454, 461
- Poland, 305, 306, 309, 311, 479, 563
- Polonyalı Müslümanlar, 226, 312
- Pomak Müslümanlar, 430
- Pravda (gazete), 321
- Protestan, 16, 17, 39, 123, 438
- Prüfer, Curt, 51, 69, 85, 86, 89, 93, 95, 96, 108, 109, 348, 465, 560
- Rabl, Hans, 60, 61, 77
- Radyo Atina, 179, 197
- Radyo Bari, 177
- Radyo Berlin, 178, 179, 181, 186, 187, 189, 192, 194, 195, 197, 199, 211, 212, 231
- Radyo Paris-Mondial, 179, 197
- Rahn, Rudolf, 157, 164, 167, 170, 183, 242, 244, 245, 403, 404
- Ramadan, Said, 564
- Ramazan Bayramı, 195, 225, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 278, 282, 307, 360, 450, 452, 453, 454, 474, 510, 518, 519, 561
- Reichardt, Thomas, 64, 65, 66, 76, 135, 136
- Reis-ül-Ulema. *b.kz.* Spaho, Fe-him (Reis-ül-Ulema)
- Renteln, 308
- Renteln, Adrian von, 308
- Reşid, Harun (Wilhelm Hinter-satz), 418, 419, 420, 426, 427, 467, 540, 560

- Resulev, Abdurrahman (Ufa Muf-tüsü), 21
- Resultzade, Mehmet, 492
- Ribbentrop, Joachim von, 87, 91, 95, 98, 108, 119, 126, 160, 162, 199, 259, 349, 407, 408, 413
- Riga, 27, 308, 492, 559, 569
- Rıza, Reşid, 55, 86, 92, 137, 180
- Rodenwaldt, Ernst, 235, 236, 238, 239, 240, 448
- Roma, 202, 203, 205, 208, 242, 246, 315, 316, 329, 340, 342, 343, 347, 381, 403
- Romanlar, 14, 315, 316, 381, 382, 383, 559
- Romanya, 279, 294, 301, 303, 304, 316, 317, 401, 420, 429, 430, 467
- Rommel, Erwin, 20, 88, 145, 146, 160, 161, 162, 164, 183, 186, 213, 214, 217, 218, 222, 403
- Ronneberger, Franz, 74, 75
- Rosenberg, Alfred, 99, 100, 111, 117, 126, 157, 259, 307, 308, 337, 392, 471
- Sabri, Muhammed, 136, 137, 164
- Safti, Muhammed, 92, 97
- Saraybosna, 327, 330, 331, 365, 366, 367
- Savaş Esirleri, 48
- Spaho, Fehim (Reis-ül-Ulema), 365
- SS Ekonomik ve İdari Merkez Büro (SS-Wirtschaft-und Verwaltungshauptamt), 433
- Salim, Abdülmecid (Mısır Muf-tüsü), 215
- Şahruh, Şah-Behren, 199
- Şakir Eris, 308, 492, 559
- Sancak, 338, 340, 341, 344, 372, 373, 374, 376, 406
- Sanders, Otto Liman von, 418, 419
- Saraybosna, 9, 10, 28, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 334, 337, 341, 343, 344, 345, 348, 349, 355, 358, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 379, 380, 381, 383, 406, 466, 490, 554, 559, 569, 570
- Sauberzweig, Karl-Gustav, 360, 361, 373, 375, 409, 410, 442, 452, 453, 465, 466, 469, 470, 472, 474, 505, 506, 509, 510, 543, 546, 560
- Sauckel, Fritz, 416
- Savaş Esirleri, 47, 49, 101, 103, 106, 107, 154, 155, 157, 169, 247, 312, 389, 391, 394, 399, 412, 416, 419, 429, 439, 443, 446, 455, 458, 462, 467
- Schaeder, Hans Heinrich, 72, 134, 139
- Schellenberg, Walter, 90, 91, 103, 414, 415, 416, 449, 488, 489, 512
- Schickedanz, Arno, 259
- Schirach, Bahdur von, 351
- Schmitz, Paul, 64, 66, 67, 68, 73, 74, 76, 115, 135, 164, 478
- Schowing, Karl Schabinger von, 47
- Schrumpf-Pierron, Pierre, 82, 83
- Schulenburg, Friedrich-Werner Graf von der, 97, 99, 259, 443
- Schulte, Gerd, 118, 322, 323, 344, 370, 423, 424, 458, 460, 471, 499, 505

- Schütte, Ehrenfried, 265, 268
 Seibert, Willi, 414
 Seifert, Ernst, 314
 Senusiye, 51
 Seraphim, Hans-Fünther, 476
 Sievers, Wolfram, 138, 172
Signal (gazete), 180, 245, 456, 569
 Simferopol, 27, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 311, 314, 315, 323, 324, 400, 440, 503, 518, 536, 538, 554, 559, 569
 Siyasal Subaylar, 500, 501, 502, 503, 504
 Sırbistan, 42, 190, 328, 332, 338, 339, 373, 379, 382, 406, 517
 Slovakya, 422
 Sofya, 167, 382, 383
 Soğuk Savaş, 22, 23, 252, 563, 564, 565, 566
 Soljenitsin, Alexander, 552
 Sömürge Bakanlığı, 222, 223, 227, 230
 Sovyetler Birliği, 9, 11, 12, 14, 16, 21, 62, 65, 71, 72, 74, 75, 84, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 117, 118, 133, 146, 164, 169, 188, 197, 199, 241, 252, 255, 267, 270, 299, 300, 301, 303, 304, 312, 313, 315, 319, 320, 321, 355, 356, 378, 387, 392, 394, 395, 414, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 441, 450, 477, 484, 489, 497, 512, 519, 520, 523, 524, 525, 526, 529, 540, 542, 546, 548, 550, 551, 552, 557, 560, 561, 563, 564, 566
 Spaarmann, Erich, 104, 106, 107, 135, 323, 421, 427, 454, 495, 540, 546
 Spaho, Fehim (Reis-ül-Ulema), 334, 362, 363, 364, 380, 382, 383
 Spaho, Mehmed, 327, 362, 363
 Speer, Albert, 127, 128
 Spuler, Bertold, 319, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 493, 494, 505, 508, 521, 535, 563
 SS Ekonomik ve İdari Merkez Büro (SS-Wirtschaft-und Verwaltungshauptamt), 432
 SS Genel Merkezi (SS-Hauptamt), 103, 104, 107, 117, 133, 135, 172, 300, 302, 342, 344, 405, 408, 410, 414, 415, 418, 419, 421, 423, 424, 426, 429, 432, 442, 449, 458, 460, 466, 484, 486, 488, 491, 492, 493, 496, 512, 548, 556
 SS Güvenlik Servisi (Sicherheitsdienst, or SD), 256, 414
SS-Handzar (gazete), 508, 509, 510, 511
 SS Reich Güvenlik Başmüdürlüğü (Reichssicherheitshauptamt), 158, 337, 344, 408, 432
 Stalin, Josef, 21, 73, 104, 105, 161, 188, 189, 231, 251, 252, 299, 300, 320, 321, 322, 323, 356, 379, 481, 507, 520, 523, 524, 525
 Stamati, Leon, 304, 542
 Stambuli, Rıza Muhammed, 492
 Stauffenberg, Claus von, 389
 Stettner, Walter, 355

- Stohrer, Eberhard von, 81, 82,
113, 158, 170, 171
- Stubenrauch, Wilhelm, 276, 277
- Sudan, 19, 32, 33, 34, 37, 51, 55,
67, 96, 144, 171, 216
- Sumka Partisi (İran), 199
- Sündermann, Helmut, 133
- sünnet, 132, 166, 238, 283, 312,
313
- Suriye, 67, 70, 94, 97, 137, 143,
147, 168, 185, 208, 209, 213,
310, 345, 401, 402, 492, 525
- Suud, İbni, 69, 516, 528, 530,
531
- Svoboda* (gazete), 512, 527
- Şamil, İmam, 257, 259, 321, 522,
531, 534
- Şamil, Said, 259, 564
- Şaviş, Abdülaziz, 47
- Şii, 41, 52, 171, 200, 201, 212,
231, 254, 297, 320, 464, 483,
484, 493, 494
- Şinkieviç, Edige, 310
- Şinkieviç, Yakup (Ostland Müf-
tüsü), 308, 309, 310, 311,
421, 443, 478, 479, 481, 494,
559, 562
- Şulyak, Aliya, 408
- Taeschner, Franz, 134
- Tahran, 28, 52, 53, 57, 85, 86, 89,
114, 115, 200, 201, 212, 350,
569
- Tanca, 164, 165, 166, 167, 170,
197, 223, 226, 227
- Taranto, 552
- Tatar SS Waffen Dağ Tugayı (Ta-
tarische Waffen-Gebirgs-Bri-
gade der SS), 420
- T. E. Lawrence, 31, 52, 56, 437
- Terboven, Josef, 126, 416, 417
- Tetouan, 164
- Tito, 329, 332, 353, 356, 357,
360, 361, 371, 372, 378, 379,
383, 398, 409, 410, 411, 486,
510, 551
- Togo, 32, 33, 36
- Tokiç, Mehmed, 370, 376
- Tokyo Camii, 18, 19, 170
- Topçıç, Neşad, 378
- toplama kampları, 409, 432, 433
- Travnik, 355, 446
- Tunus, 10, 47, 143, 146, 153,
157, 164, 167, 170, 183, 208,
220, 221, 223, 232, 234, 240,
241, 242, 243, 244, 245, 402,
403, 404, 554
- Türk Birliği* (gazete), 492, 511,
512
- Türkistan Lejyonu (Turkestanisc-
he Legion), 396, 397, 398,
415, 459, 464, 478, 481, 512
- Türkiye, 57, 73, 76, 86, 111, 112,
113, 167, 198, 210, 253, 259,
280, 310, 359, 402, 406, 428,
443, 465, 508, 547
- Tuzla, 344
- Ukrayna, 118, 256, 259, 260, 307,
389, 390, 392, 396, 398, 402,
549
- Ulema Meclisi, 363, 364, 367,
368, 382
- Umanskii, Konstantin, 249, 255,
257
- Unglaube, Heinz, 450, 467
- Ustaşa, 328, 329, 332, 334, 336,
337, 341, 342, 344, 347, 348,
350, 352, 360, 362, 363, 364,

- 365, 366, 367, 368, 370, 371,
378, 380, 381, 382, 383, 406,
407, 408, 434, 441, 446, 550
- Ürdünlü Abdullah, 227
- Üsküp, 382, 383
- Varşova, 27, 311, 417, 454, 460,
546, 570
- Veziristan, 203, 205
- Vilnius, 305, 308, 309, 310, 311,
479, 559
- Viyana, 27, 74, 101, 118, 122,
124, 178, 201, 326, 351, 404,
421, 547, 569
- Viyana İslam Cemaati (İsla-
mitische Gemeinschaft zu
Wien), 351
- Volga Tatar Lejyonu, 397, 398
- Voronoviç, Ali (Varşova İmamı),
311
- Völkischer Beobachter* (gazete),
67, 68, 74, 95, 133, 257, 322,
344, 513, 569
- Walther Wüst, 172
- Wangemann, Ekkehard, 359, 360,
373, 463, 465, 471, 472, 473,
474, 476, 503, 505, 506, 511,
543
- Washington, 20, 23, 27, 89, 163,
182, 190, 194, 199, 228, 229,
242, 249, 316, 322, 351, 381,
384, 529, 564, 565, 569, 573
- Wassmuss, Wilhelm, 52
- Weizsacker, Ernst von, 84
- Werth, Alexander, 249, 321
- Westermann, Diedrich, 35, 36, 37
- Wiener Illustrierte* (gazete), 410,
569
- Wiesenthal, Simon, 562
- Wilhelm, II (Almanya Kayzeri),
22, 32, 37, 38, 39, 42, 43, 44,
66, 198, 499
- Wilmersdorf Camii, 352, 502
- Winkler, Hans Alexander, 167,
201, 227, 229, 345, 349, 350,
407, 441
- Woermann, Ernst, 83, 84, 91, 93,
96, 98, 103, 119, 179, 246,
347, 348, 560
- Woking Camii, 226
- Wünsdorf Camii, 48, 49, 50
- Wünsdorf esir kampı, 489
- Yahudiler, 9, 16, 17, 88, 92, 94,
113, 115, 116, 117, 119, 121,
130, 131, 132, 133, 134, 137,
157, 158, 160, 163, 164, 165,
166, 170, 176, 186, 187, 188,
194, 195, 200, 219, 220, 238,
278, 289, 291, 312, 313, 314,
328, 353, 361, 379, 387, 413,
414, 474, 486, 489, 494, 510,
528, 529, 530, 546
- Yahudi-Tatlar "Dağ Yahudileri",
313, 314, 315, 559
- Yalta, 279, 286, 551, 552
- Yalta Konferansı, 551
- Yeşil Kadro (Zeleni Kader), 376,
378, 549
- Yugoslav Krallığı, 326, 327, 328,
363, 366, 383
- Yugoslav Müslüman Örgütü
(Jugoslovenska Muslimanska
Organizacija), 326, 362
- Yunanistan, 339, 382, 429, 430
- Zagreb, 27, 167, 326, 329, 332,
333, 334, 335, 336, 337, 341,

- 343, 344, 345, 346, 347, 348,
 349, 352, 362, 366, 367, 368,
 371, 372, 382, 383, 388, 405,
 407, 408, 410, 441, 443, 465,
 508, 549, 550, 569, 570
 zaviye, 218, 223
Zeitschrift für Geopolitik (Dergi),
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 69, 71,
 78, 105, 160, 562
Zeitschrift für Politik (Dergi), 69,
 70, 71, 74, 119, 130, 146
 zekat, 297
 Zeytuna Camii, 242
 Zeytuna Üniversitesi, 242
 Zossen Esir Kampı, 49, 85, 92,
 109

İkinci Dünya Savaşının en can alıcı aşamasında Alman birlikleri Müslüman topraklarında Müttefiklerle karşı karşıya kaldılar. Resmi Nazi görüşü İslamın, ortak düşmanlar nedeniyle güçlü bir potansiyel dost olduğu yönündeydi: İngiliz İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve Yahudiler.

David Motadel üç kıtada sürdürdüğü araştırmalarla Alman yetkililerin Üçüncü Reich'i nasıl İslamın hamisi olarak konumlandırmaya çabaladıklarını gösteriyor. Berlin'in politikaları ve propagandası sonucunda onbinlerce Müslümanın gönüllü olarak Wehrmacht ve SS'lere katıldığı bilinen bir gerçek. Ama *İslam ve Naziler*, bazı Müslümanların Nazilerin gönüllü işbirlikçileri olmalarının gerekçelerini anlatırken II. Dünya Savaşının bugün bile süren etkilerini de aktarmayı ihmal etmiyor.

"David Motadel'in kitabı bilimsel kapsamlı ve zarif yazılmış. Uzun bir süre alanında başvuru kaynağı olacağı kesin."

–Saul Friedlander, UCLA

David Motadel'in kitabı Batının sömürgecilerinin cihatçı söylemi nasıl harekete geçirdiğini ve yönlendirdiğini olanca gücüyle anlatıyor. Modern İslam tarihine büyük bir katkı."

–Robert D. Crews, Stanford Üniversitesi

"Lidere boyun eğme, aileye inanç ve kutsal bir savaşa bağlılık. Nazilerin bu ortak değerleri anti-oryantalist bir söylemle paketleyerek Müslümanları nasıl kendisine müttefik kıldığı müthiş anlatılmış. İslam ve Batı tartışmalarına dev bir katkı."

–Nicholas Stargardt, Oxford Üniversitesi

"Nazi Almanyası'nın İslamla bağlarının en kapsamlı dökümü olmakla kalmıyor, modern Avrupa'nın Müslüman cemaatlerle karmaşık ilişkisinin doğasına dair şaşırtıcı öngörülerde de bulunuyor."

–Cemil Aydın, North Carolina Üniversitesi

ALFA

www.alfakitap.com

f /alfakitap

t /alfakitap

📧 /alfakitap

ALFA TARİH

ISBN 978-605-171-083-9

